ΣΠ. Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΤΕΧΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ
1965

ΣΠ. Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ. Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΤΕΧΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

1. Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ, Ἀθῆναι 1960, σελ. 303.
2. Ἐλευθερία καὶ αὐθυπέρβασις, Ἀθῆναι 1962, σελ. 126.
3. Ἡ παρουσία τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, Ἀθῆναι 1963, σελ. 350.
4. Ἡ σημερινὴ γλῶσσα, Γλωσσολογία τῆς τεχνικῆς, Ἀθῆναι 1964, σελ. 284.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς Εὐρώπης — Διατί χρειάζεται ἡ ἱστορία τὴν ἑλληνικὴν διάστασιν τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς.

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ

II

Τὸ ἱερὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου:

α) Θρησκευτικὴ ἑνότης τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ πνεύματος, τὸ ἔργον τῆς πόλεως.

β) Ἡ φύσις ὡς ἐνσάρκωσις τῆς θείας παρουσίας.

Τὸ ἠθικὸν κριτήριον καὶ ἡ πνευματικὴ ἀξία:

α) Νομαδικὴ καταγωγὴ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν πρακτικῶν ἱκανοτήτων.

β) Πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος βίος.

Ἡ αἰσθητικὴ διάθεσις:

α) Ὁ θεώμενος λαὸς καὶ ἡ ἄρνησις τῆς κινήσεως.

β) Κάλλος καὶ θεωρητικὴ αὐτάρκεια.

Ἡ ὀρφικὴ πίστις:

α) Τὸ ἀσκητικὸν καὶ τὸ μυστικὸν πνεῦμα.

β) Γνῶσις διὰ τῆς ὑπερβάσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Ἡ ἀριστοτέλειος τελεολογία:

α) Ὁ Σταγιρίτης καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη.

β) Ἀνάκλησις τῶν πνευματικῶν χαρακτήρων τῆς φύσεως.

Ἡ διάστασις τοῦ χρόνου:

α) Τὸ πάθος τῆς ἀναξίας λόγου ἐπιφανείας.

β) Ἀντὶ τῆς στατικῆς καὶ τῆς ὀντολογίας.

Ὁ μαθηματικὸς λογισμός:

α) Ὑποταγὴ τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τῆς παραστάσεως εἰς τὰ ἐξ Ἰνδιῶν ἀριθμητικὰ ψηφία.

β) Ὁ λειτουργικὸς χαρακτὴρ τῆς φύσεως καὶ ἡ τεχνικὴ σύμφυσις ἀνθρώπου καὶ ἀριθμοῦ.

Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας:

α) Κοινωνικὴ καὶ τεχνικὴ σημασία τῶν ἀνελευθέρων εἰς τὴν Ἑλλάδα.

β) Ἡ ἀνεκμετάλλευτος δύναμις τῆς φύσεως καὶ τῶν ζώων καὶ ἡ ἀπέχθεια τῆς σωματικῆς ἐργασίας.

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Ἀνατροπὴ τοῦ τεχνικοῦ ἐρείσματος τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας διὰ τῆς ἐξαθλιώσεως τῶν δούλων — Ἐπιτεύγματα ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς — Ἐπανάληψις ἑλληνικῶν ἔργων καὶ χαρακτήρων — Κυριαρχικὴ διάθεσις, νομικὸν αἰσθητήριον καὶ πραγματιστικὸν ὄργανον τῆς ἐκφράσεως, τὰ λατινικὰ κληροδοτήματα τῆς Εὐρώπης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΙΣ

ΠΡΩΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΚΑΙ Η ΔΥΣΙΣ

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Βρετανικοὶ συντελεσταὶ τῆς διομηχανικῆς ἐπαναστάσεως — Πολιτικὴ ἀνατροπὴ τῆς οἰκονομικῆς τάξεως — Θεωρητικὴ θεμελίωσις καὶ πρακτικὴ σημασία τῆς ἐπιχειρηματικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου — Κοινωνικὴ πολιτικὴ εἰς δάρος τῶν ἐργαζομένων καὶ τῶν ἀνηλίκων ὑπὸ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως — Ὑπερνίκησις τῶν φοβερῶν συνθηκῶν ἐργασίας διὰ τῆς ταυτίσεως τῆς λυτρώσεως πρὸς τὴν κατανάλωσιν — Ἡ κοινωνικὴ ἄνοδος τοῦ ἐργάτου καὶ ἡ οἰκονομικὴ δυσαναλογία Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων — Ὁ Ιουδαϊκὸς χαρακτὴρ τῆς εὐρωπαϊκῆς αὐτοπεποιθήσεως — Πρὸς ὑπέρδασιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ θεσμοῦ τοῦ προσώπου διὰ τῆς τεχνικῆς ἐργασίας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΠΡΩΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΜΗΧΑΝΙΚΗ

Μηχανικαὶ προϋποθέσεις τῶν τερματιζομένων Νέων καὶ Νεωτέρων χρόνων — Ἐπανασύνδεσις τῆς Ἱστορίας πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς τεχνικῆς ἐπέκεινα τῆς Ἀναγεννήσεως — Ὑδρόμυλος:

α) Ἔμβλημα τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἀνόργανον δύναμιν καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας.

6) Ἀρχὴ διοτεχνικῶν ἐπαναστάσεων, ἀχρηστεύσεως τῶν δούλων, συγκεντρωτικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ κερδοσκοπικοῦ πνεύματος εἰς δάρος τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ νέα ζεῦξις τοῦ ἵππου καὶ ἡ ἐμπορικὴ κριτικὴ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος — Τὸ γοτθικὸν τόξον:

α) ὡς παράστασις ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων,

6) ὡς μετουσίωσις τῆς ἀραβικῆς διακοσμητικῆς εἰς μεταφυσικὴν ἀνάγκην,

γ) ὡς κάτοπτρον τῆς μεσαιωνικῆς ἀνησυχίας,

δ) ὡς ὁρισμὸς τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τοῦ μέσου,

ε) ὡς σύμβολον τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου.

Κινητὸν ἱστίον καὶ ναυτικὸν πηδάλιον, προϋποθέσεις:

α) τῆς «ὁριζοντίας» λυτρώσεως τοῦ Εὐρωπαίου διὰ τῆς γεωγραφικῆς κατακτήσεως τοῦ κόσμου,

6) τῆς μετατροπῆς τῆς Εὐρώπης εἰς παγκόσμιον χρηματιστήριον μὲ ἀποτελέσματα:

1) τὸν σχηματισμὸν ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου (μεσαία τάξις),

2) τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἐμπορίου (ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα),

3) τὴν προοπτικὴν σκέψιν (αἴσθησις τοῦ μέλλοντος),

4) τὸν ἐξαγιασμὸν τοῦ χρήματος (ἐξιδανίκευσις τῆς οἰκονομίας),

5) τὴν ἐπιβολὴν φόρων (περιορισμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιρροῆς),

6) πηγὴν ἀλλεπαλλήλων πρακτικῶν ἐμπνεύσεων (συγκέντρωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον).

Ἀραβικὴ μεσίτευσις εἰς τὴν Εὐρώπην τοῦ ὅπλου τῆς πνευματικῆς κατακτήσεως τοῦ

κόσμου — Ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς γραφῆς πρὸς τὰ κατορθώματα τοῦ τύπου:

α) τὴν ἐπιστήμην ὡς δημοσίαν ὑπόθεσιν καὶ τὴν οἰκονομίαν πνευματικῶν δυνάμεων,

β) τὴν ἐμπορικὴν ἀξίαν τῆς γνώσεως μὲ συνεπείας:

1) τὴν ὑποχώρησιν τῆς λατινικῆς χάριν τῶν ὁμιλουμένων γλωσσῶν (ἐκλαΐκευσις τῆς ἐπιστήμης),

2) τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀτόμου ὡς πρὸς τὴν αὐθεντίαν (ἀνατροπὴ τῆς πνευματικῆς τάξεως).

Ἐκκλησιαστικὴ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀνατίναξιν τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τοῦ Μεσαιῶνος — Κατάπληξις ἐκ τοῦ πυρίνου χάσματος μεταξὺ ἀποτελέσματος καὶ φυσικῆς ἱκανότητος, τεχνικῆς δυνάμεως καὶ ἠθικῆς δικαιολογίας — Ποίους κατέστησε κυρίους τῆς καταστάσεως ἡ πυρῖτις — Ἐκρηκτικοὶ ὅροι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας — Ἐκ τοῦ πολέμου ὡς συνεχίσεως τῆς πολιτικῆς ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου πρὸς τὴν πολιτικὴν ὡς συνέχειαν τοῦ πολέμου δι' ἄλλων μέσων — Ἡ τομὴ τοῦ κόσμου διὰ τοῦ ὡρολογίου — Πρὶν εὐθυγραμμισθῇ ὁ χρόνος διὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως — Τί ἐξώθησε τοὺς μοναχοὺς τοῦ 13ου αἰῶνος νὰ ρυθμίσουν μηχανικῶς τὸν χρόνον — Πῶς ὁ ὡροδείκτης:

α) ἀπέσπασε τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς φύσεως καὶ τὸν ἔθεσεν ὑπὸ τεχνικὸν ἔλεγχον,

β) ὑπέβαλε τὸ αἴτημα τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας,

γ) μετέβαλε τὸν κόσμον εἰς συνάρτησιν χρόνου καὶ ἀριθμοῦ.

δ) κατέστησε:

1) τὴν μηχανὴν βιολογικὸν νόμον τῆς ἱστορίας καὶ ἑρμηνευτικὸν ἀξίωμα τοῦ κόσμου,

2) τὴν μηχανικὴν πνευματικὸν κλῖμα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ζωῆς,

3) τὴν ἐμπειρίαν τῶν φυσικῶν πραγμάτων ὑποκατάστατον τῆς θρησκευτικῆς λυτρώσεως.

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΑΛΧΗΜΕΙΑ σ. 231

Ἡ γνῶσις τῆς ὕλης ὡς μεταφυσικὸς ὅρος τοῦ πληρώματος τῆς ζωῆς — Σύνθεσις ἐπιστήμης καὶ θρησκείας, Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς — Ἑρμητικὴ πίστις καὶ παράδοσις — Τί ἐπίστευσεν ἡ κοινὴ γνώμη ὡς ἀλχημικὴν δυνατότητα — Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ λυτρωτικὸν νόημα τῆς μεταστοιχειώσεως — Πῶς ὁ Χριστιανισμὸς ὑπερέβαλε πνευματικῶς τὴν ἀλχημείαν, χωρὶς ν' ἀνακόψῃ τὸν ἱστορικόν της δρόμον — Τελείωσις τῆς φύσεως ὡς ἔργον εὐσεβῶν ἀλυτρώτων — Ἡ προφητικὴ μεταμόρφωσις τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐργαστηριακή της προπαρασκευὴ — Ἀναγωγὴ τῶν πραγμάτων εἰς τὴν ἀρχικήν των κατάστασιν, ἡ ὁδὸς τῶν ἐμπειρικῶν προϋποθέσεων τῆς χημείας — Δυναμικὴ συνοχὴ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος («Ἴστε γὰρ τῆς ὕλης τὴν δύναμιν!») — Ἑνότης καὶ κατάφασις τῆς τεχνικῆς ἐργασίας («Κατεργάζου λοιπὸν ὡς τεχνίτης!») — Κοινωνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ σημασία χημικῶν προϊόντων καὶ μεθόδων ἀρχικῶς ἀραβικῆς καταγωγῆς εἰς τὴν Δύσιν — Διατί θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ὑπερεκτιμηθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία τοῦ «φιλοσοφικοῦ λίθου» — Ἐὰν ἡ φυσικὴ ἔρευνα δὲν διατηρήσῃ τὴν ἱερότητα τῆς ἀλχημείας.

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ

Οἱ συγκεκριμένοι λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ σύγχρονος τεχνικὴ ἀποτελεῖ τὸ ἀποφασιστικώτερον γεγονὸς τῆς ἱστορίας.
Σήμερον τέμνεται εἰς τὸν κόσμον ἡ ἱστορία τῆς φύσεως καὶ ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος. Τὴν τομὴν συμβολίζει ἡ ἑλληνικὴ λέξις «τεχνική». Ὅ,τι ἐννοεῖται ὑπὸ τὸν ὅρον αὐτὸν «ἀποτελεῖ τὸν παράγοντα τῶν μεγαλυτέρων μεταβολῶν τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου»[1], ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι «οὐδὲν κοινωνικόν, ἀνθρώπινον ἢ πνευματικὸν γεγονὸς ἔχει τὴν σπουδαιότητα τῆς τεχνικῆς εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον»[2]. Ὡς κατάληξις ἑνὸς συγκεκριμένου ἱστορικοῦ πνεύματος ἡ τεχνική, «ἡ βιαιοτέρα πολιτιστικὴ ἐμφάνισις τοῦ παρόντος»[3], ὑπερπηδᾷ τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναφέρεται κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν κληρονομικὴν καταβολὴν τῶν μετόχων τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν γεωφυσικὴν ἐξέλιξιν τοῦ πλανήτου καὶ τοῦ ἀστρικοῦ χώρου. Εὑρισκόμεθα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς εἰσόδου τοῦ σύμπαντος εἰς τὴν ἱστορίαν. Κυρίως ὅμως ἡ σημερινὴ τεχνικὴ ἀναγγέλλει τὸ τέλος τῆς φυσικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀρχὴν ἑνὸς αἰῶνος μεταφυσικῶν διαστάσεων.

Διὰ τῆς συνθέσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, ὥστε ἡ παλαιά των ἀντίθεσις νὰ ὑπερβαθῇ καὶ τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των, ὥστε ὡς φορεῖς τοῦ πνεύματος νὰ ταυτίζωνται πρὸς τὰ ὑλικά του σχήματα καὶ ἐνῷ μέχρι στιγμῆς τροφὸς τῆς ζωῆς, τῶν προθέσεων καὶ τῶν ἰδεῶν ἦτο ἡ φύσις, νὰ ὑπάρχουν, νὰ θέλουν καὶ νὰ σκέπτωνται κατ' ἀναφορὰν πρὸς γεγονότα, διὰ τῶν ὁποίων αἴρεται ἡ ἑτερότης μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἡ τεχνικὴ μεταθέτει τὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας ἐπὶ νέας βάσεως καὶ δημιουργεῖ ὅρους ἱστορικῶς ἀπαραδειγματίστων προβλημάτων ταυτοχρόνως ὡς βιολογικὴ προϋπόθεσις τῆς ὑπάρξεως καὶ ὡς ὀπτικὴ γωνία τῆς πραγματικότητος. Ὅπως διαρθρώνει αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὸν κόσμον τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, ἡ τεχνικὴ ἀποτελεῖ βιολογικῶς καὶ πνευματικῶς τὸ σημαντικώ-

τερον γεγονός, ἀφ' ὅτου ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος, διὰ τοὺς ἑξῆς συγκεκριμένους λόγους:

α) διότι ηὔξησε τὴν διάρκειαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς*

β) διότι ἐπολλαπλασίασε τοὺς ἀνθρώπους**

γ) διότι ὑπερνικᾷ τὸν ἀναλφαβητισμὸν***

δ) διότι μεσιτεύει τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν σκέψιν, οὕτως ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ δοκιμάζῃ τὴν ἀντίστασιν τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου, νὰ ἔχῃ τὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ νὰ μὴ δημιουργῇ τὸ πρόσωπόν του, νὰ εἶναι ἀλάνθαστος καὶ συγχρόνως νὰ συμπίπτῃ πρὸς ὅσους ζοῦν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, νὰ ἐπιχειρῇ διὰ τοῦτο νὰ διακριθῇ μέσῳ τῶν ἐπιφάσεων καὶ εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν νὰ μιμῆται τοὺς ὁμοίους του, ὅσους κινεῖ ἡ ἰδία ἀνάγκη, ὥστε νὰ κατευθύνεται διὰ τῶν ἐνδείξεων τῆς στατιστικῆς καὶ τῶν προθέσεων τῆς οἰκονομικῆς δημαγωγίας.

ε) διότι ἀπομακρύνει τὴν ζωὴν ἐκ τῆς φύσεως, διὰ νὰ τὴν τοπο-

---

* Λόγῳ κυρίως τῆς μεγάλης θνησιμότητος τῶν νηπίων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν περιοδικῶν ἐπιδημιῶν καὶ φυσικῶν καταστροφῶν ἀφ' ἑτέρου ὁ μέσος ὅρος τῆς ζωῆς ἦτο εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ 20 ἔτη. Μετὰ δεκαεννέα περίπου αἰῶνας ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶχεν ἐπιμηκυνθῆ κατὰ 18 ἔτη κατὰ μέσον ὅρον. Τὸ ἔτος 1870 ὁ ἄνθρωπος εἶχε δηλαδὴ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐγγίσῃ τὸ 38ον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Εἰς τὰς τεχνικῶς προηγμένας χώρας σήμερον τὸ ὅριον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς κυμαίνεται μεταξὺ 65 καὶ 75 ἐτῶν[4].

** Καθ' ἣν στιγμὴν μεμονωμέναι φυλαὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν ἱστορίαν, ὑπῆρχον πιθανῶς ἐπὶ τῆς γῆς περὶ τὰ δέκα ἑκατομμύρια ἀνθρώπων. Μετὰ 2.500 ἔτη ἡ ἀνθρωπότης ἐδιπλασιάσθη διὰ πρώτην φοράν. Διὰ νὰ διπλασιασθῇ ἐκ νέου, ἐχρειάσθησαν 2.000 ἔτη. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι καὶ πάλιν ἔγιναν διπλάσιοι, εἶχον παρέλθει 1.000 ἔτη. Διὰ τελευταίαν φορὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων ἐπολλαπλασιάσθη ἐπὶ δύο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1850 καὶ 1950 μ.Χ. Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ὀγδόου διπλασιασμοῦ, ὁ ὁποῖος συνετελέσθη ἐντὸς ἑνὸς αἰῶνος. Ὁ σημερινὸς ρυθμὸς τῆς αὐξήσεως θὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὸν ἔνατον διπλασιασμὸν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐντὸς 50 ἐτῶν[5].

*** Ἐνῷ πρὸ ἑνὸς αἰῶνος ἐξ 100 ἀνθρώπων οἱ 95 τοὐλάχιστον ἦσαν ἀναλφάβητοι, σήμερον οἱ 45 γνωρίζουν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν 45% εὑρίσκονται σήμερον εἰς τὴν ζωὴν τὰ 95% ὅλων τῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν ἀπὸ καταβολῆς τοῦ ἀνθρώπου[6], ὁ δὲ ἀριθμός των διπλασιάζεται ἀνὰ 10 ἔτη[7]. Τὴν σημασίαν τῆς τεχνικῆς διὰ τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ παρουσιάζουν ἀναλυτικώτερον τὰ ἑξῆς παραδείγματα: Τὸ ἔτος 1832 ὑπῆρχον εἰς τὴν Γαλλίαν 53,3% ἀναλφάβητοι ἔναντι 3,4% ἀμέσως μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον. Εἰς τὴν πατρίδα μας οἱ ἀγνοοῦντες γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν ἀνήρχοντο εἰς τὴ ἀρχὴν τοῦ αἰῶνος εἰς 63% καὶ πρὸ δεκαετίας εἰς 25%. Κατὰ τὸ ἴδιον χρονικὸν διάστημα ἡ Αἴγυπτος ἐμείωσε τοὺς ἀναλφαβήτους κατὰ 12% (92,8%—80,1%). Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὸ ποσοστὸν τῶν ἀναλφαβήτων τῆς Ἀφρικῆς κυμαίνεται μεταξὺ 80 καὶ 85%, ἐνῷ 100 περίπου τεχνικῶς ὑπανάπτυκτα κράτη ἀποτελοῦνται ἐξ ἀναλφαβήτων κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ πλέον τῶν ἐνηλίκων. Τὸ περισσότερον ηὐξημένον ποσοστὸν ἀναλφαβητισμοῦ παρουσιάζεται εἰς τὴν πορτογαλλικὴν Γουϊνέαν (99,7%), τὴν Ἀλγερίαν (93,8%), τὴν Αἴτην (89,5%), τὴν Νιγηρίαν (88,5%), τὸ Πακιστὰν (86,2%) καὶ τὰς Ἰνδίας (80,7%)[8].

θετήση ἐντὸς ἑνὸς κόσμου, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνέχεται τὸ μυστήριον καὶ ἀπαγορεύει τοὺς ἐσωτερικοὺς συνδέσμους, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ μένῃ ἀσυγκίνητος ἐνώπιον τῶν φυσικῶν γεγονότων, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, νὰ μὴ συναντᾷ τὸ ἄγνωστον καὶ τὸ θαῦμα, τὴν θύραν τοῦ Θεοῦ καὶ παραλλήλως νὰ χρησιμοποιῇ μίαν γλῶσσαν χωρὶς ἀντίκρυσμα, ἐφ' ὅσον αἱ φυσικαί του σχέσεις ἀντικαθίστανται ὑπὸ τῆς μηχανῆς ἢ τῶν συλλογικῶν πράξεων καὶ τὰ σύγχρονα γεγονότα εἴτε εἶναι ἀπαράστατα, προσωρινῶς φιλοξενούμενα ἐντὸς συμβατικῶν καλυμμάτων, εἴτε συντελοῦνται ἐπέκεινα τοῦ ἀτομικοῦ ὁρίζοντος, ὥστε ἡ ἐμπειρία νὰ σταματᾷ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἢ ν' ἀποτελῆται ἐξ εἰκόνων καὶ ἤχων, νὰ εἶναι δηλαδὴ μία συνάφεια πρὸς τὸν κόσμον, ἐντὸς τῆς ὁποίας δὲν ἐπενδύεται ὁ ὑπεύθυνος ἄνθρωπος.

στ) διότι ὑποκαθιστᾷ τὴν κατηγορίαν τοῦ μένοντος διὰ τῆς κατηγορίας τοῦ νεωτερισμοῦ καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τάσσεται ἐναντίον τῆς παραδόσεως καὶ τῆς αὐθεντίας, τοῦ ἤθους, τῆς ἐσωτερικῆς πειθαρχίας καὶ τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ μένῃ χωρὶς ἐσωτερικὴν συνοχήν, ἀδέσμευτος καὶ ἐκ τῶν πατρώων καὶ ἐκ τοῦ θείου καὶ ἐκ τῆς ἀληθείας, διὰ νὰ πράττῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ὁ,τιδήποτε συμφέρει, δελεάζει ἢ ἐπιβάλλεται, χωρὶς εὐθύνην διὰ τὸ παρελθὸν καὶ χωρὶς ἰδέαν τοῦ μέλλοντος, ἐφ' ὅσον μόνον ὅ,τι δὲν συνεχίζει, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ὄψιν του, τὸ ὑπάρχον, ἔχει τεχνικὴν προοπτικήν.

ζ) διότι δημιουργεῖ ἕνα κόσμον καθαρῶς ἱστορικῶν σχέσεων, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον καὶ ὡς ἐκπρόσωπος ἑνὸς συνόλου νὰ ζῇ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἄλλον ἄνθρωπον καὶ ὄχι πρὸς τὸ σταθερὸν μέγεθος τῆς γῆς, νὰ βασίζῃ δηλαδὴ τὴν ὕπαρξίν του εἰς τὴν διάθεσιν, τὴν ἑτοιμότητα καὶ τὴν ἀνάγκην ὅσων ἐπίσης τὸν χρειάζονται, διὰ νὰ ὑπάρξουν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιδίδουν αἱ τέχναι ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων καὶ ὑπερνικήσεως τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς κρατικῆς ἀντιστάσεως, συγχρόνως ὅμως ἡ ζωὴ νὰ ἐξαρτᾶται συνεχῶς περισσότερον ἐκ τοῦ διαλόγου, ὁ ὁποῖος, ὅπου συνάπτεται πραγματικῶς, ἔχει ὡς θέμα τὸν ἄνθρωπον, τὴν στάσιν του εἰς τὸν κόσμον, τὴν σχέσιν του πρὸς τοὺς ἐγγὺς καὶ τοὺς ἄπω, τὴν σημασίαν του ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, τοὺς τρόπους, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν θέλησίν του, τοὺς σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε, τὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα τὸν παρασύρουν, τὴν εὐθύνην καὶ τὴν ἀξίαν τῆς πράξεώς του, ἕνα σύνδεσμον πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν ἱστορίαν ἀμιγῶς πνευματικοῦ χαρακτῆρος, ἐφ' ὅσον, ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸν κόσμον, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ τεχνική, εἶναι ἔργον τοῦ πνεύματος.

Ἀντιδιαστολὴ τῶν ὁμωνύμων ὅρων ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου τῆς σημερινῆς τεχνικῆς.

Ἡ δημιουργία τοῦ τεχνικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ὡς πραγματικότης καὶ ὡς αἴτημα

ἀποτελεῖ αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὸ tertium comparationis καὶ συνάμα τὴν προϋπόθεσιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως ὅλων σχεδὸν τῶν φυλῶν τῆς γῆς, ὑπῆρξεν ἱστορικὸν ἐπακόλουθον ἑνὸς ὡ ρ ι σ μ έ ν ο υ πολιτιστικοῦ πνεύματος. Τοῦτο θὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως, διότι ἡ σημερινὴ ἀνακατασκευὴ τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἐπὶ οἰκουμενικῆς κλίμακος εἶναι ἀδιανόητος, ἐὰν δὲν ἐξετασθῇ ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς ὅρους, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησεν εἰς τὴν πνευματικήν της ἐξέλιξιν ἡ Εὐρώπη. Χωρὶς τὴν ἀναφορὰν αὐτὴν θὰ ἦτο ἐπὶ παραδείγματι ἀδύνατον εἰς τὸν κάτοικον τῆς Κίνας νὰ ἐννοήσῃ, διατί τὸν ἐνθουσιάζει ἡ μεταβολὴ τῆς κατευθύνσεως τῶν χιλιετηρίδων καὶ κυρίως πῶς κατορθώνει τὴν μεταβολὴν αὐτήν. Ὅ,τι κινεῖ αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὴν ἱστορίαν, εἶναι κατὰ ταῦτα διάφορον τῶν ἐπὶ μέρους ὁμωνύμων, τὰ ὁποῖα σημαίνουν ἢ τρόπους φυσικῆς λειτουργίας (πεπτικὸν σύστημα, μέθοδοι ἐπιβολῆς τοῦ ἑνὸς ζώου ἐπὶ τοῦ ἄλλου) ἢ ἐπεκτάσεις τῶν ἀνθρωπίνων μελῶν (ἐργαλεῖα, ὅπλα) ἢ μορφὰς συνεργασίας πρὸς τὴν φυσικὴν δύναμιν (κλεψύδρα, ἀνεμόμυλος). Ὁ ὅρος «τεχνικὴ» εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρίσῃ ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς βιολογίας («Ἡ τεχνικὴ εἶναι τόσον παλαιά, ὅσον ἡ ἐλευθέρα εἰς τὸν χῶρον κινουμένη ζωή»[9]) καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας («Ἡ ἱστορία τῆς τεχνικῆς ἀρχίζει μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου»[10]). Διὰ τῆς γενικεύσεως αὐτῆς δὲν θὰ δοθῇ ὅμως ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, πῶς συμβαίνει σήμερον νὰ μετακινοῦνται αἱ βάσεις τοῦ ἐμβίου κόσμου, ἐὰν ληφθοῦν ὑπ᾽ ὄψιν αἱ μεταλλαγαί, τὰς ὁποίας ἐπιφέρει εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς κληρονομικότητος ἡ ραδιενεργὸς ἀκτινοβολία καὶ διατί μία καὶ μόνη ἔκφρασις τῆς τεχνικῆς δραστηριότητος, ἀντὶ νὰ παρουσιασθῇ ὡς ἡ τελευταία φάσις τῶν τεχνικῶν τῆς παραδόσεως, ἀνατρέπει τὰ παραδεδομένα εἴδη τῆς τεχνικῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον καὶ συγχρόνως τὰ περιεχόμενα τῶν πολιτισμῶν, διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἕ ν α τύπον ἀνθρώπου, ὅ,τι δὲν κατώρθωσεν ἡ θρησκεία καὶ νὰ παρουσιασθῇ ὡς ἀσπὶς τῆς ζωῆς ἐναντίον τῶν φυσικῶν της κινδύνων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ τελική της δυνατότης.

Ἐξ ἄλλου τὸ ὄνομα τῆς τεχνικῆς χρησιμοποιεῖται πρὸς χαρακτηρισμὸν τρόπων ἰδιαιτέρας σωματικῆς καὶ πνευματικῆς συμπεριφορᾶς ἀτόμων καὶ πολιτιστικῶν ὁμάδων. Ἐπὶ παραδείγματι ὡρισμένοι κατὰ φύσιν λαοὶ τῆς Αὐστραλίας ἐκ πεποιθήσεως ἀπέχοντες τῶν ἀγαθῶν τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον προσεπάθησαν νὰ τοὺς ἐμβολιάσουν οἱ Μαλαῖοι, εἰδικεύονται εἰς τὴν «τεχνικὴν» τῶν βαθμῶν συγγενείας, εἰς τρόπον ὥστε αἱ δυσεξήγητοι οἰκογενειακαί των σχέσεις νὰ ὑποχρεώνουν τοὺς ἐθνολόγους νὰ χρησιμοποιοῦν διαγράμματα καὶ μαθηματικοὺς τύπους, διὰ νὰ ἐννοήσουν περὶ τίνος πρόκειται[11]. Ὁ θάνατος τῶν μεγάλων ἱστορικῶν ἐμπνεύσεων ὀνομάζεται ἐπίσης «τεχνική». Τὸ ἔργον τῶν ἐπιγόνων συνίσταται τότε εἰς μίαν συστηματικὴν ταρίχευσιν. Ἡ τραγικότης τῆς ὑποθέσεως ἀρχίζει, ὅταν οἱ διατηροῦντες τὸ σχῆμα πέσουν θύματα τῆς τεχνικῆς των ἱκανότητος, δηλαδὴ πιστεύσουν ἢ θέλουν νὰ πείσουν

τοὺς ἄλλους, ὅτι ἡ διαρκοῦσα παρουσία τοῦ σώματος εἶναι ἀπόδειξις τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία εἶχεν ἐντός του κατοικήσει.

Κυρίως ὅμως τὸ ὄνομα τῆς τεχνικῆς ἐχρησιμοποιήθη, διὰ νὰ δηλώσῃ, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθοῦν πράγματα, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς ἁπλῆς σωματικῆς μας δυνάμεως εἶναι ἀκατόρθωτα. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «τέχνη» ὁ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς: «Τέχνῃ κρατοῦμεν, ὧν φύσει νικώμεθα»[12]. Ἐνταῦθα ἡ τεχνικὴ δραστηριότης ὁρίζεται ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ σημαίνει τρόπον παραγωγῆς πραγμάτων: «Ἡ τέχνη ἕξις τις μετὰ λόγου ποιητική»[13]. Εἰς διαφόρους ἐκφράσεις ἡ τεχνικὴ αὐτὴ διεμόρφωσε μέσῳ τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν αἰώνων ἰδίως τὴν ἐνόργανον ὕλην, ἐξηρτήθη ἐκ τῆς ἱκανότητος τῶν αἰσθήσεων, μετεδιβάσθη μόνον διὰ τῆς «συνουσίας περὶ τὸ πρᾶγμα», ἐχρειάσθη δηλαδὴ τὴν προσωπικὴν ἐμπειρίαν, ἔμεινε, ὅπου ἐξεμεταλλεύθη φυσικὰς δυνάμεις, συνδεδεμένη πρὸς τὴν πηγήν των, ὑπῆρξε κατὰ βάσιν περιγραφική, ἔργον ὑπευθύνων ἀνθρώπων, μία μέθοδος διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκ τῶν προτέρων καθοριζομένων σκοπῶν. Ἐκ τῶν χαρακτήρων αὐτῶν οὐδεὶς ἀναφέρεται ὅμως εἰς τὸ ἱστορικὸν φαινόμενον τῆς συγχρόνου τεχνικῆς.

Τί ἔπρεπε νὰ συμβῇ, διὰ νὰ παρουσιασθῇ τὸ τεχνικὸν ἔργον ὡς ὑπέρβασις τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ τεχνικὴ δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἐποχήν μας ὡς ἰδιότης ἁπλῶς καὶ μόνον τοῦ τεχνίτου, ἀλλ' εἶναι ἡ σ τ ά σ ι ς τ ο ῦ ἀ ν θ ρ ώ π ο υ ἐ ν τ ὸ ς τ ο ῦ κ ό σ μ ο υ. Ἐνῷ ἄλλοτε περιωρίσθη εἰς συγκεκριμένους τομεῖς τῆς πρακτικῆς ἐκφράσεως, σήμερον ὁρίζει τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὴν σκέψιν, τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰ κριτήρια, τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν θεωρίαν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ τεχνικὴ ἁπλῶς τὸ σύνολον τῶν μηχανικῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου δημιουργοῦνται τὰ σύγχρονα προβλήματα καὶ ἡ μέθοδος τῆς λύσεώς των καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ π ρ ο ϋ π ό θ ε σ ι ς τ ῆ ς ἀ ν θ ρ ω π ί ν η ς ο ὐ σ ί α ς. Ἰδοὺ διατί ὁ λόγος περὶ τεχνικῆς δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον· δὲν εἶναι λόγος περὶ τεχνικοῦ ἔργου, ἀλλὰ περὶ τ ε χ ν ι κ ο ῦ π ν ε ύ μ α τ ο ς.

Ὅπως ἀργότερον διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀποφασιστικῶν γεγονότων θὰ καταστῇ φανερόν, δὲν ἐδημιουργήθη τὸ τεχνικὸν πνεῦμα ὑπὸ τῶν τεχνικῶν ἔργων, ἀλλὰ τὰ τεχνικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἱ σ τ ο ρ ι κ ὴ σ υ ν έ π ε ι α τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Διὰ νὰ παρουσιασθῇ ὅμως τὸ τεχνικὸν πνεῦμα, ἐμεσολάβησεν ἡ ε ὐ ρ ω π α ϊ κ ὴ ἀ π ο π ν ε υ μ ά τ ω σ ι ς τ ο ῦ κ ό σ μ ο υ. Προηγουμένως ἔπρεπεν ἡ φύσις νὰ χάσῃ τὸν ἱερόν της χαρακτῆρα, βέβηλον καὶ ἅγιον νὰ μὴ σταθμίζουν τὴν συμπεριφοράν, ἡ γνῶσις νὰ συμπέσῃ πρὸς τὴν δύναμιν, ὁ ἄνθρωπος νὰ σταθῇ ἐνώπιον ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν, διὰ ν' ἀποδεικνύουν δεσμευόμενα τὴν ὑπεροχήν του ἔναντι τῆς φύσεως, ὅ,τι ἄλλοι πολιτι-

σμοὶ ἐθεώρησαν ὡς ὕβριν. Ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ταυτισθῇ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς του πρὸς τὴν πρόοδον, τὴν ἱκανότητα τῆς ἀπαλλαγῆς του ἐκ τοῦ παρελθόντος, ἰδίως ὅμως νὰ χάσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν πίστιν του εἰς μίαν ὑπερβατικὴν συμπαράστασιν, νὰ μείνῃ μόνος καὶ ἀλύτρωτος εἰς τὸν κόσμον, διὰ νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν σωτηρίαν εἰς τὸ ἰδικόν του ἔργον ἢ τὰ δάνεια τῶν ἄλλων, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς ἀπαιτήσεως, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται τόσον ἰσχυροτέρα, ὅσον ὑπερνικᾶται χωρὶς τὴν ἀτομικήν του συμβολὴν ἡ ἀντίστασις τοῦ κόσμου, ὅσον γενικεύεται ὁ ἄνθρωπος καὶ διαλύεται ἡ προσωπικὴ οὐσία. Ἡ ταύτισις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον προβάλλει διὰ τῆς τεχνικῆς ὡς βιολογικὸς ὅρος καὶ ὡς λυτρωτικὴ δυνατότης τῆς ὑπάρξεως. Τὸ μυστικὸν αὐτὸ αἴτημα εἶναι ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς, ὅ,τι τὴν παρουσιάζει καὶ τὴν διαδίδει εἰς τὸν κόσμον ὡς ὑποκατάστατον τῆς θρησκείας. Ὅ,τι εἶχεν ἀπαιτήσει ὁ ἄνθρωπος ἐκ μέρους τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ὑπακοήν, γίνεται διὰ τῆς τεχνικῆς πραγματικότης. Ἡ τεχνικὴ δύναμις ὑποβοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῶν ἀτομικῶν του ὁρίων· εἶναι ὁ μεσσίας τῶν προσωπικῶς ἀδυνάτων γεγονότων. Διὰ τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἐκ μέρους ἐκείνου, χάριν τοῦ ὁποίου θὰ συντελεσθῇ, μίαν μόνον ἐξωτερικὴν ἐπέμβασιν, ὁ ἄνθρωπος ἐλευθεροῦται

α) ἐκ τοῦ χώρου (τηλεφωνικὴ συνομιλία, εἰσαγωγὴ τροφίμων ἄλλων κλιμάτων, ἀεροπορικὸν ταχυδρομεῖον)

β) ἐκ τοῦ χρόνου (ἐπιμήκυνσις τῆς ζωῆς, ταχύτης μεταβάσεως, μαγνητόφωνον)

γ) ἐκ τῶν ἀσθενειῶν (περιορισμὸς παιδικῆς θνησιμότητος, καταπολέμησις ἐπιδημιῶν, χειρουργικαὶ ἐπεμβάσεις)

δ) ἐκ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος (κεντρικὴ θέρμανσις, ἠλεκτροφωτισμός, τεχνητὸν κλῖμα)

ε) ἐκ τῆς ἀγνοίας (ἐφημερίδες, νέοι τρόποι καλλιεργείας, ἔρευνα ἐλαχίστων καὶ μεγίστων διαστάσεων)

στ) ἐκ τῆς τύχης (ἐξουδετέρωσις βλαβερῶν παρασίτων, διατροφὴ εἰς περίπτωσιν κακῆς ἐσοδείας, ἀντισυλληπτικὰ)

ζ) ἐκ τῆς παραδόσεως (κατάρρευσις πατριαρχίας), τοῦ σώματος (αὐτόματον ἐργοστάσιον) καὶ τοῦ πνεύματος (ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος).

Ἡ μεταλογικὴ ἀρχὴ τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος.

Δι' ὅσους δὲν γνωρίζουν τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῶν τεχνικῶν γεγονότων, δι' ὅλους σχεδόν, ὅσοι τὰ χρησιμοποιοῦν, ἐφ' ὅσον ἡ χρῆσις εἶναι δυνατὴ καὶ χωρὶς τὴν εἰδίκευσιν, τὴν ὁποίαν προϋποθέτει ἡ κατασκευή, αἱ ἀνωτέρω δυνατότητες παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὑπερφυσικῶν πράξεων. Τὰ περισσότερα

τῶν τεχνικῶν ἔργων διαδραματίζονται κατὰ βάσιν ἐπέκεινα τῶν αἰσθήσεων, ὥστε εἰς τὴν ἀντίληψιν νὰ ὑποπίπτῃ ἡ τελικὴ μόνον φάσις. Ταυτοχρόνως ὑποκαθιστοῦν τὴν ἀτομικὴν προσπάθειαν, ὥστε, ἀντὶ νὰ ἐπιτυγχάνῃ, ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ τὸ ἐπίτευγμα. Ὁ ὑπεραισθητὸς σύνδεσμος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὅ,τι τὸν καθιστᾷ περιττὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν προθέσεών του, παρουσιάζει τὸ τεχνικὸν ἔργον ὡς μεταφυσικὴν εὐεργεσίαν. Βεβαίως δὲν ὑπάρχει συγκεκριμένον πρόσωπον ὄπισθεν τῶν τεχνικῶν κατορθωμάτων, δι' ἐκείνων ὅμως ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ἐκπληρώνει τὰ εἰς τὴν φυσικήν του δύναμιν ἀνέφικτα. Παρόμοιον πρόσωπον δὲν ὑπῆρχεν οὔτε εἰς τὸν μαγικὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθη τὸ ἀνθρώπινον δρᾶμα ὁλοκλήρου τῆς προϊστορίας. Διὰ τῶν ἀπροσώπων *ἱστορικῶν* αὐτὴν τὴν φορὰν δυνατοτήτων τῆς τεχνικῆς πραγματοποιοῦνται σήμερον τὰ αἰτήματα τῆς ζωῆς. Ὄχι μόνον ἡ συντήρησις, ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ ὕπαρξις τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται εἰς τὴν ἐποχήν μας ἐκ τῶν τεχνικῶν ἔργων. Τὸ ἰδιωτικὸν αὐτοκίνητον δὲν μεταφέρει ἁπλῶς τὸ σῶμα, ἀλλὰ προσφέρει καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐκτίμησιν. Ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιδερμίδος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑγείαν, ἀλλ' ὑποτίθεται ὅτι ἀναστέλλει τὸ γῆρας. Διὰ τῆς ἀσφαλιστικῆς ἑταιρείας δὲν ἀποτρέπεται μόνον ὁ ἔκτακτος κίνδυνος, ἀλλ' ἐνισχύεται ἡ ἀξίωσις τῆς μονιμότητος. Διὰ τῶν δισκίων τῆς χημείας δὲν ἀπωθεῖται ἁπλῶς ὁ πόνος, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐρώτημα τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς. Διὰ τῆς τηλεοράσεως δὲν ἀγοράζεται μόνον ἡ εἴδησις, ἀλλὰ καὶ ἡ πανταχοῦ παρουσία. Τὸ συγκεκριμένον ἔργον τῆς τεχνικῆς εἶναι διὰ τοῦτο εἰς πολλὰς περιπτώσεις μία πρόφασις μόνον διὰ τὴν ἐπίτευξιν ἀνομολογήτων σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ ὡς ἀνεκπλήρωτοι ὑποσχέσεις εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὁρίσουν τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς ἀτόμων καὶ ἐθνοτήτων.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος δὲν ἐξαρτᾶται λοιπὸν σήμερον ἀπαραιτήτως μόνον ἐκ τῆς λογικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεώς της. Τὸ οὐσιῶδες εἰς τὴν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσεταιρισθῇ αὐτομάτως, ὅ,τι εἶναι τεχνικῶς δυνατὸν καὶ συγχρόνως νὰ θεωρήσῃ τὴν τεχνικὴν δυνατότητα ὡς προσωπικόν του χαρακτῆρα, εἶναι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς *μεταλογικὸν γεγονός*. Ὅ,τι προξενεῖ ἐντύπωσιν, εἶναι ἡ εὐκολία τῆς ταυτίσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν ἐννοεῖ, ἀλλὰ καὶ δὲν δημιουργεῖ ὁ ἴδιος. Ἡ δυνατότης τῆς ταυτίσεως αὐτῆς εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο σήμερον ἡ ταχύτης τῆς ἐκτεχνικεύσεως εἶναι ἀνάλογος τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν λαῶν. Ὅπου ἡ μαγικὴ σύνδεσις τῶν γεγονότων τῆς φύσεως ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύῃ, τὸ τεχνικὸν ἔργον προκαλεῖ τὸν μικρότερον θαυμασμόν. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ὅπου ὁ κοινωνικὸς βίος δὲν κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ τὸ πρόσωπον, ἑορτάζει ὁ διαφορισμὸς τῆς ἐπιφανείας τῶν τεχνικῶν πραγμάτων τὰς μεγάλας στιγμάς του. Τὸ γεγονὸς εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως, διότι σημαίνει, ὅτι τὸ τεχνικὸν πνεῦμα κυριαρχεῖ τόσον περισσότερον, ὅσον κάμπτεται, ὅπου εἶχε δημιουργηθῆ, ἡ προσωπικὴ διάστασις. Ἐὰν ἡ κάμψις

αὐτὴ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν συγχρόνων τρόπων ἐργασίας καὶ ἰδίως τῆς ἐκπροσωπήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς βασικάς του σχέσεις πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὸν πνευματικὸν κόσμον, τὸ τεχνικὸν πνεῦμα παράγει τοὺς ὅρους τῆς ἱστορικῆς του ἐπιδόσεως.

Ὅπου πνέει τεχνικὸν πνεῦμα, δημιουργεῖται σήμερον εἰς τὴν ἱστορίαν μία ὀντολογικὴ σχέσις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ πράγματος. Διὰ τὴν συνάφειαν αὐτὴν δὲν ἰσχύει τὸ ρῆμα «ἔχειν», ἀλλὰ τὸ ρῆμα «εἶναι». Ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει τεχνικὰ πράγματα, ἀλλ' εἶναι τὸ σύνολον τῶν τεχνικῶν του πραγμάτων. Ἐὰν τοῦ ἀφαιρεθοῦν, ἡ ζωή του θὰ χάσῃ τὸ περιεχόμενόν της· ὁ ἄνθρωπος θὰ μείνῃ «χωρὶς χαρακτηριστικά»[14], γυμνὸς ἐκ τῶν γνωρισμάτων, διὰ τῶν ὁποίων διέκρινε τὴν ὕπαρξίν του. Μέσῳ συνεχῶς ὅμως παραλλασσομένων ἀντικειμένων ὁ ἐκτεχνικευόμενος ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ δείξῃ καὶ ἐκ τῆς ἀπηχήσεως, τὴν ὁποίαν θὰ προκαλέσῃ, νὰ πληροφορηθῇ, τί ἀξίζει, τί πιστεύει, τί ἐλπίζει, τί ἀντιπροσωπεύει, τί εἶναι, εἰς τὴν προσωπικήν του ἐμφάνισιν, τῆς ὁποίας οἱ χαρακτῆρες ἔχουν ἀντικειμενικὰ σχήματα. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον τὸ σύγχρονον φαινόμενον τῆς τεχνικῆς δὲν παρουσιάζει μόνον μίαν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν ὕλην, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κρισιμωτέραν καμπὴν τῆς πνευματικῆς του ἱστορίας. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ «τεχνικὴ» εἶναι σύμβολον μόνον διὰ τὴν νέαν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον, διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἑνότητα τῆς ἱστορίας ἐπὶ οἰκουμενικῆς κλίμακος, ἔχει ὡς περιεχόμενον τὸ βασικὸν πρόβλημα τοῦ πνεύματος αὐτὴν τὴν στιγμήν. Τὸ πρόβλημα ἐν τούτοις αὐτὸ δὲν διαφέρει τοῦ συνωνύμου, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀριστοτέλης ἐχαρακτήρισε τὴν τεχνικὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος, μόνον ὡς πρὸς τὴν μεταλογικήν του προϋπόθεσιν ἢ ἐπειδὴ ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολιτισμοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζει καὶ ὡς προσπάθεια ἀντιμετωπίσεως τῆς ὕλης τοὺς ἑξῆς, ἀγνώστους μέχρι στιγμῆς, συγκεκριμένους χαρακτῆρας:

Ἰδιαίτερα γνωρίσματα τῆς συγχρόνου τεχνικῆς:

α) Στροφὴ πρὸς τὸν ἀνόργανον κόσμον (ὡς ἐξουδετέρωσις τοῦ πνεύματος).

Τῆς λιθίνης ἐποχῆς προηγήθη ὁ ξύλινος αἰών, τὰ μνημεῖα τοῦ ὁποίου, λόγῳ τῆς σαθρότητος τοῦ ὑλικοῦ, διέλυσεν ὁ χρόνος. Διὰ τοῦ ξύλου ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἐπληροφορήθη τὴν διαφορὰν τοῦ καλοῦ ἐκ τοῦ κακοῦ, ἐθεμελίωσε δηλαδὴ τὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου[15]. Πρὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὁ ἄνθρωπος ἐπεχείρησε νὰ συνδεθῇ πρὸς τὸν ἀνόργανον κόσμον διὰ τῆς ἐξωτερικῆς διαμορφώσεως τοῦ σχήματος τῶν λίθων. Ἡ σχέσις αὐτὴ μετατίθεται σήμερον ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου. Ἀντὶ τῆς κατεργασίας τῆς μορφῆς ἀνοργάνων σωμάτων, εἰς τὴν ἐποχήν μας ὁ ἄνθρωπος ἀναδιαρθρώνει τὴν σύστασιν τῶν ἀνοργάνων

στοιχείων. Ἡ ἀναδιάρθρωσις αὐτὴ δὲν ὑπῆρξεν ὅμως συνέχεια τῆς διαμορφώσεως ἀψύχων φυσικῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ διαδέχεται τὴν τεχνικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ὀργανικὸν κόσμον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁλόκληρος ἡ ἱστορία. Ὅπου κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐχρησιμοποιήθησαν ἀνόργανα σώματα, ἐπὶ παραδείγματι μέταλλα, προηγήθη διὰ τὴν μορφολογικήν των κατεργασίαν ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὀργανικὴν ὕλην. Ἡ μεταλλουργία ἐξηρτήθη μέχρι πρὸ δύο αἰώνων ἐκ τοῦ δάσους, τὸ ὁποῖον παρ᾽ ὀλίγον νὰ ἐξηφάνιζεν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς μὲ μοιραίας συνεπείας διὰ τὴν ζωήν, ἐὰν δὲν ἐστρέφετο τότε ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν ἀπολίθωσιν τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου (γαιάνθραξ). Ὁπωσδήποτε, μέχρι τῶν ἀρχῶν σχεδὸν τοῦ 19ου αἰῶνος βάσις ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν πολιτισμῶν ὑπῆρξεν ἡ ὀργανικὴ φύσις. Ἡ ξυλεία, τὰ ζῶα καὶ οἱ δοῦλοι ἐστήριξαν τὴν ζωὴν καὶ τὰ τεχνικὰ ἔργα τῆς ἱστορίας.

Ἐφ᾽ ὅσον ὁλόκληρος ὁ πολιτισμὸς ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου, ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπ᾽ ὄψιν αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. Ἐπέκεινα παντὸς συναισθηματισμοῦ ὁ ἄνθρωπος προσήρμοσε τὰ τεχνικά του σχέδια εἰς τὴν δυνατότητα τῶν ζώντων κτημάτων του. Ἡ ζωὴ ἐπέβαλε μέχρι σήμερον τὰ ὅριά της εἰς τὴν τεχνικὴν ἔκφρασιν. Οὔτε ὁ δοῦλος ἦτο δυνατὸν νὰ σηκώσῃ μεγαλύτερον βάρος ἀπ᾽ ὅ,τι ἐπέτρεπεν ἡ σωματική του διάπλασις, οὔτε ἡ ξυλεία ν᾽ ἀποκτήσῃ ἰδιότητας, τὰς ὁποίας δὲν εἶχεν ἐκ φύσεως. Διὰ τῆς στροφῆς πρὸς τὸν ἀνόργανον κόσμον οἱ ὅροι ἐν προκειμένῳ ἀντιστρέφονται. Σήμερον προσαρμόζεται τὸ ἀντικείμενον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἀφ᾽ ὅτου ὁ χάλυψ ἀντικατέστησε τὸν χαλκὸν καὶ τὸν σίδηρον, διηνοίχθη ἡ ὁδὸς πρὸς δημιουργίαν συνθετικῶν ὑλῶν, τῶν ὁποίων οἱ χαρακτῆρες καθορίζονται ἐκ τῶν προτέρων. Τὰ 60% τῶν ἀναμενομένων ἀποδοχῶν μιᾶς τῶν μεγαλυτέρων χημικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς θὰ προκύψουν τὸ ἔτος 1975, ὅπως ὑπολογίζεται σήμερον, ἐξ ὑλῶν, αἱ ὁποῖαι αὐτὴν τὴν στιγμὴν δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν ἀγοράν[16].

Ὁ ἄνθρωπος ἐγκαινιάζει σήμερον τὴν περίοδον τῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Τοῦτο σημαίνει πρὸ παντὸς ἄλλου κατάρρευσιν τοῦ φράγματος τῆς ζωῆς. Ὁ ἀνθρώπινος δεσμὸς πρὸς τὴν φύσιν δὲν λέγεται πλέον συνεργασία, πολὺ ὀλιγώτερον μίμησις, ἀλλ᾽ ἐκμετάλλευσις. Δὲν συνδέεται πρὸς κοινωνοὺς τῆς ζωῆς, ὥστε νὰ αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος τὸ δέος τῆς συγγενείας, ἀλλὰ πρὸς τὴν δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀνατρέπεται ἡ φυσικὴ τάξις. Ἐκ τῆς ἀνατροπῆς αὐτῆς ἐξαρτᾶται σήμερον ἡ ἐπιβίωσις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε ἐπέζησε διὰ τῆς ὑπαγωγῆς του εἰς τὸ θέλημα τῆς φύσεως. Ἐὰν ὅμως ὁ ἄνθρωπος ζῇ, ἐφ᾽ ὅσον ἀναθεωρεῖ καὶ διαμορφώνει τὸν κόσμον, ἐφ᾽ ὅσον κατασκευάζει τὸ περιβάλλον του καὶ ἐὰν τὸ περιβάλλον αὐτὸ δὲν εἶναι πλέον ἡ φύσις, τὸ ἕτερον τοῦ πνεύματος, ἀλλ᾽ ἡ ἀντικειμενικὴ συμπύκνωσις τῆς θελήσεως, τῆς πράξεως καὶ τῆς δυνατότητος

τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου, ἐξουδετεροῦται, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ τεχνικὴ κατεύθυνσις τῆς ἱστορίας, ὁ ὑποκειμενικὸς κόσμος. Διὰ νὰ ζήσῃ, πρέπει σήμερον ὁ ἄνθρωπος νὰ θεωρήσῃ τὸν ἄνθρωπον *ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀντικειμένου*. Ἡ νέα σχέσις πρὸς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα δὲν ἀφορᾷ λοιπὸν μόνον εἰς τὸν ἄψυχον κόσμον, ἀλλὰ μεταμοσχεύεται καὶ εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Εἶναι μία τόσον πραγματικὴ ὅσον ἀνεπαίσθητος συνέπεια τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ζωῆς ἐκ τῆς ἀνοργάνου πραγματικότητος καὶ συγχρόνως μία φρικτὴ προοπτικὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς προσωπικῆς διαστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ραδιόφωνον δὲν εἶναι ἁπλῶς ὁ ἐξαναγκασμὸς τῆς ἀνοργάνου ὕλης νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ ἀνθρώπινον σχέδιον, ἀλλὰ ταυτοχρόνως μία μέθοδος ἐμβολιασμοῦ πίστεων, προθέσεων καὶ ἀπαιτήσεων εἰς ὅσους συλλαμβάνουν τεχνικῶς τὰ ἠχητικὰ κύματα. Ἡ γνῶσις, ἡ γνώμη, ἡ ἀνάγκη, ἡ ἀξία καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου περιέρχονται ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς τεχνικῆς δυνατότητος. Ὅσοι μετροῦν τὸν ἠλεκτρισμὸν τοῦ ἐγκεφάλου, κατασκευάζουν μηχανήματα «ἀποκαλύψεως τοῦ ψεύδους» ἢ «καθάρσεως τῆς συνειδήσεως». Ὅσοι γνωρίζουν τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου, κατευθύνουν ἀντιστοίχως τὴν διαφήμισιν. Ὅσοι χρειάζονται ὑποστηρικτὰς εἰς τὴν ἰδεολογίαν, ἐξασκοῦν ἀναλόγως τὴν προπαγάνδαν. Ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ τὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα χρειάζονται, ὅσοι τὸν βλέπουν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀνοργάνου ὕλης, οἱ χαρακτῆρες τῆς ὁποίας τεχνικῶς *προκαθορίζονται*. Ἡ τεχνικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον τῶν οὐδετέρων καθίσταται πρότυπον τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὸ πνεῦμα. Ἐὰν αὔριον δημιουργηθοῦν νέοι βιολογικοὶ τύποι ἀνθρώπου, ὅπως διαβεβαιοῦν σύγχρονοι βιολόγοι[17], θὰ πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐπακολούθου τῆς σημερινῆς κατασκευῆς συνειδήσεων εἰς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορίας πρὸς ἕνα κόσμον ἐπέκεινα τῆς φύσεως καὶ ἑπομένως μορφολογικῶς καὶ πνευματικῶς ἐπέκεινα τοῦ ἀνθρωπίνου τύπου, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει τὸ ἐγχείρημα.

β) Ὑπερνίκησις τῶν αἰσθήσεων (ὡς ἑκουσία καὶ κατὰ λάθος κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου).

Μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ τεχνικοῦ ἔργου ὑφίστατο τὸν ἄμεσον ἔλεγχον τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Παντός, ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ κατασκευασθῇ, προϋπόθεσις καὶ ἐπικύρωσις ἦσαν κυρίως ἡ ἁφὴ καὶ ἡ ὅρασις. Διὰ τοῦτο ὅλοι οἱ γνωστοὶ τεχνικοὶ πολιτισμοὶ ἔχουν, παρὰ τὰς διαφοράς των, ὡς σύνδεσμον τὸ γεγονός, ὅτι εἶναι ὀπτικοὶ καὶ ἁπτοί. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ἡ ὑλική των ἐμφάνισις συμπίπτει πρὸς τὴν τεχνικήν των λειτουργίαν, ὅτι εἶναι, ὅ,τι παρουσιάζουν ἐντὸς τοῦ ἰδιοτύπου πνευματικοῦ των κλίματος. Ἡ ἀσπίς, τὸ κόσμημα, ἡ λήκυθος, ὁ ναός, τὸ ἄγαλμα, ὁ λύχνος, τὸ εἴδωλον, ὁ τροχὸς διατηροῦν τὴν ταυτότητα μεταξὺ μορφῆς καὶ αἰσθήσεως. Ἐὰν ὅμως ἄνθρωποι παραλλήλων τῆς τεχνικῆς πολιτιστικῶν κλιμάτων εὑρε-

θοῦν ἐνώπιον ἑνὸς μαγνητοφώνου ἢ μιᾶς λογιστικῆς συσκευῆς, ἑνὸς ἠλεκτρικοῦ ψυγείου ἢ μιᾶς φωτογραφικῆς μηχανῆς, δὲν θὰ γνωρίζουν περὶ τίνος πρόκειται, διότι ἀκριβῶς ἡ λειτουργία τῶν περισσοτέρων ἔργων τοῦ συγχρόνου τεχνικοῦ πνεύματος διαφεύγει τὴν αἴσθησιν. Πῶς διὰ τοῦ μαγνητισμοῦ συλλαμβάνεται καὶ ἀποδίδεται ὁ ἦχος, πῶς συσχετίζονται αὐτομάτως οἱ ἀριθμοί, πῶς ὁ ἠλεκτρισμὸς παράγει ψῦξιν καὶ τὸ φῶς ἀναπαριστᾷ τὴν πραγματικότητα, εἶναι τεχνικαὶ δυνατότητες, τῶν ὁποίων ὄχι ἡ φύσις, ἀλλὰ τὸ ἐπίτηδες ρυθμισθὲν ἀποτέλεσμα ἀναφέρεται εἰς τὴν αἴσθησιν. Μεταξὺ ἔργου καὶ ἀντιλήψεως ἐχάθη ἡ συνεχὴς ἀναφορά. Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἡ ἀπώλεια αὐτὴ ἐκφράζεται εἰς τὴν ἀπασχόλησιν εἰδικευμένων ἐργατῶν ἢ ἐπιστημόνων μὲ ἀντικείμενα καὶ ἐρεύνας, τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζουν τὴν χρησιμότητα, διότι ἡ συναρμολόγησις, ὁ συνδυασμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξις ἀνήκουν εἰς ἄλλας εἰδικότητας, ὥστε, ὅ,τι κατασκευάζουν καὶ ἀντιλαμβάνονται, νὰ εἶναι μορφολογικῶς διάφορον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον παράγουν[18]. Εἰς ἄλλους κλάδους συγχρόνου ἐργασίας τείνει νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ παντελῶς. Ἡ συσκευὴ τοῦ ραντὰρ ἀγρυπνεῖ ἀντὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν εἰδοποιεῖ εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης. Ἠλεκτρονικοὶ ἐγκέφαλοι ρυθμίζουν τὸ ἔργον ὁλοκλήρων ἐργοστασίων, χωρὶς νὰ χρειάζεται ἡ παραμικρὰ ἐπέμβασις τοῦ ἀνθρώπου. Γεγονότα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, συντελοῦνται ὅπου ἐκεῖνος δὲν συμπαρίσταται, εἰς τρόπον ὥστε μεσάζοντες νὰ τὸν πληροφοροῦν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀτομικῶν του ὑποχρεώσεων.

Ἡ ὑπέρβασις τῆς αἰσθήσεως εὑρίσκεται καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν ὑπέρβασιν τῆς ἀντιλήψεως. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ συντελεῖται σήμερον ἀπὸ σκοποῦ καὶ συγχρόνως ἀκουσίως, σημαίνει δηλαδὴ ἐν ταυτῷ κατόρθωμα καὶ ἧτταν τοῦ τεχνικοῦ ἔργου. Ὁλόκληρος ἡ προπαγανδιστικὴ καὶ ἡ διαφημιστικὴ τεχνικὴ στηρίζεται εἰς τὴν διάστασιν μεταξὺ ἐμφανίσεως καὶ πραγματικῆς σημασίας, εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀντιληπτικὴ ἱκανότης εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβαθῇ διὰ τῆς τεχνικῆς μεθόδου. Διότι ἡ αἴσθησις δὲν συλλαμβάνει τὴν πραγματικὴν σχέσιν, ἀνοίγεται εὐρὺ τὸ πεδίον διὰ τὴν πρόκλησιν διαθέσεων, τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος υἱοθετεῖ, χωρὶς νὰ ἐλέγχῃ, πῶς τοῦ ἐπιβάλλονται.

Πλὴν τῆς ἐπιτυχίας αὐτῆς ὑπάρχουν ὅμως περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ τεχνική, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ τὸ ἀποφεύγῃ, διασπᾷ τὴν ἑνότητα ὄχι μόνον μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθαντικῆς ἱκανότητος, ἀλλ' ἐπίσης μεταξὺ πράξεως καὶ προβλέψεως, προθέσεως καὶ ἀποτελέσματος. Ἡ δοκιμαστικὴ πυρηνικὴ ἔκρηξις προκαλεῖ ραδιενεργὸν ἀκτινοβολίαν, ἡ ἐξάτμισις τοῦ αὐτοκινήτου μολύνει τὸν ἀέρα, ὁ θόρυβος καὶ ὅταν ἀκόμη ὑποτίθεται ὅτι δὲν ἐνοχλεῖ, διαταράσσει τὸ νευρικὸν σύστημα, τὸ ἀεροπορικὸν ράντισμα δι' ἐντομοκτόνων καταπολεμεῖ τὴν ἑλονοσίαν καὶ τὴν μελισσοκομίαν, ἡ ἀκτινοσκόπησις συμβάλλει εἰς τὴν ἐπίδοσιν τοῦ καρκίνου, ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας ἐμποδίζει τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, τὰ δυστυχήματα εἶναι ἡ σκιὰ τῆς συγ-

κοινωνιακῆς ταχύτητος, τὰ καταπραΰντικὰ προσβάλλουν τὴν κληρονομικότητα. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ τεχνικὴ μέθοδος διέφυγε τὴν ἀντιληπτικὴν ἱκανότητα, διὰ τὴν σκόπιμον ἢ τὴν παρ' ἐλπίδα κατασκευὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐχάθη *ἡ ἐσωτερικὴ ἀντίστασις*.

γ) Συμμετρικὴ ἐπανάληψις (ὡς ἀντικατάστασις τοῦ σώματος καὶ ὡς ἀπαίτησις διανοητικῆς ἐργασίας).

Τὴν σύγχρονον τεχνικὴν δραστηριότητα χαρακτηρίζει ἡ ἀκριβὴς καὶ συμμετρικὴ ἐπανάληψις, μία ἰδιότης, ἡ ὁποία ἀντιφάσκει πρὸς ὅλην τὴν τεχνικὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου μέχρι σήμερον. Ἐφ' ὅσον διὰ τὴν ἐργασίαν ἦτο ἀπαραίτητος ἡ φυσικὴ δύναμις τοῦ ζώου ἢ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐπανελαμβάνετο ἡ ἰδία κίνησις ἢ τὸ ἴδιον ἔργον, ἀλλ' ἐπεχειρεῖτο ἡ κίνησις καὶ τὸ ἔργον ἐξ ἀρχῆς *κατὰ μίμησιν* τοῦ προηγουμένου. Παρόμοιαι ἐπαναλήψεις ἐπιβιοῦν καὶ σήμερον· παράδειγμα ἡ θεατρικὴ παράστασις. Εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν πρόκειται ὅμως περὶ ἐπαναλήψεως, ἀλλὰ περὶ μιᾶς δημιουργίας χρονικῶς μεταγενεστέρας μιᾶς ἄλλης δημιουργίας. Τὸ ἴδιον συνέβαινε καὶ ὅταν ἐπρόκειτο τῇ βοηθείᾳ ἑνὸς τεχνικοῦ μέσου, π.χ. τῆς σμίλης, ἀλλ' ὑπὸ τὸν συνεχῆ ἔλεγχον καὶ διὰ τῆς ἀτομικῆς προσπαθείας τοῦ τεχνίτου νὰ χαραχθοῦν αὐλακώσεις ἐπὶ τῶν κιόνων. Ἡ μία αὐλάκωσις ὡμοίαζε τελικῶς πρὸς τὴν ἄλλην, προϋπέθετεν ὅμως διαφόρους κινήσεις καὶ διάφορον χρόνον. Ἐὰν ἀντὶ τῆς θεατρικῆς παραστάσεως πρόκειται περὶ κινηματογραφικοῦ ἔργου ἢ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὕλης ἀναλαμβάνῃ τὸ αὐτόματον πιεστήριον, παρουσιάζεται μία νέα ἀρχὴ εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας. Διὰ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς δὲν διαμορφοῦται ἡ πρᾶξις συμφώνως πρὸς ἓν προηγούμενον πρότυπον, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνεται ἡ *ἰδία* πρᾶξις εἰς ἀκριβῶς ὡρισμένα χρονικὰ διαστήματα. Τὸ κινηματογραφικὸν ἔργον τῆς Παρασκευῆς εἶναι τὸ κινηματογραφικὸν ἔργον τῆς Δευτέρας μὲ μόνην διαφορὰν τὴν χρονικὴν τοποθέτησιν τῆς προβολῆς. Μία συμφωνικὴ συναυλία ἀνήκει εἰς τὴν τέχνην, ἡ ἐγγραφή της ἐπὶ δίσκων εἰς τὴν τεχνικήν. Ἡ κατασκευὴ ἑνὸς πολεμικοῦ τόξου ἦτο οὐσιαστικῶς ἀνεπανάληπτος, διότι ἦτο ἔργον τοῦ δεῖνα τεχνίτου· ἡ κατὰ σειρὰν μηχανικὴ παραγωγὴ τοῦ ἰδίου ὅπλου εἶναι δυνατότης τῆς σημερινῆς τεχνικῆς, διότι ἐνταῦθα τὸ ἔργον συντελεῖται *ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀνθρώπου* ἐκ μέρους ἀπροσώπων διατάξεων. Ὅπου ἐπαναλαμβάνονται διὰ τοῦτο συμμετρικὰ σχήματα, λ.χ. κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν μιᾶς ἐφημερίδος ἢ τὴν ἀνατύπωσιν μιᾶς εἰκόνος, τὸ πρῶτον φύλλον δὲν εἶναι τὸ πρότυπον τῶν ἑπομένων, ἀλλὰ τὸ τεχνικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται εἰς ἕνα ὡρισμένον ἀριθμὸν ἀντιτύπων ἐντὸς ἑνὸς ὡρισμένου χρονικοῦ διαστήματος. Διὰ τοῦτο οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐπανέλαβον τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, ἀλλ' ἁπλῶς τὰ ἐμιμήθησαν. Τὰ ρωμαϊκὰ ἀντίγραφα ὀνομάζονται λοιπὸν ἐπαναλήψεις, κατ' οὐσίαν ὅμως εἶναι ρωμαϊκὰ ἔργα. Μεταξὺ πρώτου καὶ δευτέρου ἔργου ὑπῆρξεν εἰς ὅλους τοὺς

προτεχνικοὺς πολιτισμοὺς ὄχι μόνον μία χρονικὴ διαφορά, ἀλλὰ μία διαφορὰ τῆς ἐμπνεύσεως καὶ μία διαφορὰ τῆς κινητικῆς ἀρχῆς.

Ἀκριβῶς ἐναντίον τῆς διπλῆς αὐτῆς διαφορᾶς στρέφεται σήμερον ἡ τεχνικὴ δυνατότης. Ὅταν ὁ σημερινὸς ἐργάτης ἐξακολουθῇ νὰ ἔχῃ χῶρον διὰ τὴν ἀτομικήν του ἔμπνευσιν καὶ νὰ ἐπεμβαίνῃ σωματικῶς εἰς τὸ συντελούμενον ἔργον, ἐπεκτείνει μίαν τεχνικὴν ἐμφάνισιν ὑπὸ διωρίαν. Δυναμικὸς σκοπὸς τῆς τεχνικῆς εἶναι *ἐξάλειψις τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος*, ἀκριβῶς διότι ὁ παράγων αὐτὸς εἶναι ἀνεπίδεκτος ἐπαναλήψεως. Ἐὰν ἀκόμη εἰς ὡρισμένα ἐργοστάσια οἱ ἐργαζόμενοι ἐπαναλαμβάνουν τὴν ἰδίαν κίνησιν, αὐτὸ δὲν σημαίνει τεχνικὴν τελειότητα ἢ τεχνικὴν ἀνάγκην. ἀλλ' *ἀπουσίαν τῆς τεχνικῆς*. «Μία καὶ ἡ αὐτὴ» κίνησις εἶναι τὸ ἔργον τοῦ μηχανήματος. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος «ἀντικαθιστᾷ» τὸ μηχάνημα, ἡ τεχνικὴ εἶναι μία ἀπαίτησις. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ μόνον δεικνύει, ὅτι ἡ σημερινὴ ἐποχὴ εὑρίσκεται *καθ' ὁδὸν* πρὸς τὴν τεχνικήν. Ὥσπου ν' ἀντικατασταθῇ, ὅπου ἡ ἀντικατάστασις εἶναι δυνατή, ὑπὸ τοῦ μηχανήματος, τὸ ἀνθρώπινον ἔργον θὰ διάγῃ μίαν μεταβατικὴν περίοδον. Ἡ ἀντικατάστασις ὅμως ὅλων τῶν τεχνικῶς ἐπαναληπτῶν πράξεων διὰ τῆς μηχανῆς δὲν θὰ σημαίνῃ, ὅπως πολλοὶ φοβοῦνται, τὸ τέλος τοῦ ἐργαζομένου ἀνθρώπου, ἀλλ' ἴσως τὴν ἀρχὴν μιᾶς καθαρῶς πνευματικῆς ἐργασίας διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἴσως μόνον τότε ἐπέλθῃ μία ἰσορροπία ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ αἰχμαλώτου τῶν ἐπαναλήψεων, διὰ τῶν ὁποίων ρυθμίζεται ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματική του ζωή, διὰ τῶν ὁποίων δηλαδὴ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος κατ' ἐπιταγὴν ἢ καθ' ὑποβολὴν ἐπιχειρεῖ νὰ συναγωνισθῇ ἐκμηχανευόμενος, ὅ,τι μόνον μία ἀπάνθρωπος τεχνικὴ διάταξις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐπιτύχῃ.

δ) Ἀπελευθέρωσις καὶ μετάθεσις τῆς ἐνεργείας (ὡς μετατροπὴ τῆς φυσικῆς καταστάσεως εἰς μεταφυσικὴν ἰσχύν).

Ἐξ ὅλων τῶν προγενεστέρων τεχνικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔθεσαν ἐπὶ τόπου τὴν δύναμιν τῆς φύσεως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν σύγχρονον τεχνικὴν διακρίνει ἡ ἀποδέσμευσις καὶ τὸ μεταθετὸν τῆς φυσικῆς δυνατότητος. Εἰς ὅσας περιπτώσεις ὁ ἄνθρωπος μετεχειρίσθη τὴν ἐνέργειαν τῆς φύσεως, τὴν ἔζευξεν, ὅπου καὶ ὅπως παρουσιάζετο εἰς τὴν φυσικήν της κατάστασιν. Πρότυπον τῆς τακτικῆς του ὑπῆρξε τὸ ὑποζύγιον, ἔστω καὶ ἂν ἐπρόκειτο περὶ ἱστιοφόρου ἢ ὑδρομύλου. Ἡ μεταφορὰ τοῦ βάρους διὰ τοῦ ἡμιόνου, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς γῆς διὰ τοῦ ταύρου, ἡ κίνησις τοῦ πλοίου διὰ τοῦ ἀνέμου, τὸ ἄλεσμα τοῦ σίτου διὰ τοῦ ὕδατος, εἶναι τρόποι ζεύξεως τῆς φυσικῆς ἐνεργείας. Ἔργον καὶ δύναμις εὑρίσκονται ἐν προκειμένῳ εἰς ἄμεσον συναλληλίαν, ὥστε ἡ τεχνικὴ πρᾶξις νὰ ἔγκειται εἰς τὴν ἀκολουθίαν ἢ τὴν ἀλλαγὴν τῆς φυσικῆς κατευθύνσεως.

Πρώτη ἡ ἐφεύρεσις τῆς πυρίτιδος ἐπέφερεν εἰς τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς

τεχνικῆς συμπεριφορᾶς ριζικὴν καινοτομίαν. Διὰ τῆς ἐκρήξεως συντελοῦνται δύο διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πρακτικοῦ βίου κεφαλαιώδη γεγονότα: Πρῶτον παρουσιάζεται μία δύναμις, ἡ ὁποία ἀπουσιάζει εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον. Δεύτερον ἡ δύναμις αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῇ ὁπουδήποτε. Ἡ ἐφεύρεσις τῆς πυρίτιδος ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ἀνήγγειλε καὶ διὰ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν της συνεπειῶν (κατάρρευσις τοῦ ἱπποτικοῦ συστήματος, ἐμφάνισις μεσαίας τάξεως, πλεονεκτικὴ θέσις τῶν ἐπιτιθεμένων ὡς πρὸς τοὺς ἀμυνομένους, ἰσχυροποίησις τῆς κεντρικῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ὡς μόνης ἱκανῆς νὰ προμηθευθῇ καὶ νὰ διατηρήσῃ ἐκπυρσοκροτοῦντα ὅπλα) ἐπετάχυνε τὴν ἔλευσιν μιᾶς μεταφυσικῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐκ συστήματος ἀρχίζει, ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθραξ «ἀπεδέσμευσε» διὰ τοῦ ἀτμοῦ τὴν δύναμιν τοῦ ὕδατος. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην αἱ μορφαὶ τῆς ἐνεργείας ἀποκτοῦν ἀνθρώπινον πρόσωπον, εἶναι φυσικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα διὰ τὴν ἐμφάνισίν των προϋποθέτουν τὴν τεχνικὴν ἐπέμβασιν. Ἀντὶ νὰ δεσμεύσῃ τὴν δύναμιν, ὁ ἄνθρωπος αὐτὴν τὴν φορὰν τὴν «ἀπελευθερώνει». Ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτὴ σημαίνει μεταρρύθμισιν τῆς φυσικῆς λειτουργίας. Διὰ νὰ παρουσιασθῇ ὡς δύναμις, ἡ φύσις πρέπει ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ τεθῇ ἐναντίον τοῦ φυσικοῦ της ἔθους. Ἡ σύγχρονος τεχνικὴ ἐμφανίζεται τελικῶς ὡς μετατροπὴ τῆς φυσικῆς καταστάσεως εἰς μεταφυσικὴν δυνατότητα.

Διὰ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ λύονται ταυτοχρόνως καὶ οἱ δεσμοὶ μεταξὺ τόπου καὶ δυνάμεως. Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις, κατὰ τὴν χρῆσιν ἐπὶ παραδείγματι τοῦ «λευκοῦ ἄνθρακος», ὁ σύνδεσμος φαίνεται διατηρούμενος. Οὐσιαστικῶς ὅμως ὁ διὰ τῆς ὑδατοπτώσεως παραγόμενος ἠλεκτρισμὸς δὲν χρησιμοποιεῖται, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ὑδρομύλου, εἰς τὸν τόπον τῆς παραγωγῆς, ἀλλ' εἰς μίαν συνεχῶς εὐρυτέραν περιφέρειαν. Ὁ σύνδεσμος αὐτός, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀπαραίτητον τὸ ἠλεκτρικὸν καλώδιον, ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύῃ, ἀποτελεῖ ὅμως ἤδη μίαν ἐξαίρεσιν. Αὐτοκίνητα καὶ ἀεροπλάνα, πλοῖα καὶ ὑποβρύχια μεταφέρουν τὴν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία τὰ προωθεῖ. Ὁ ἠλεκτρικὸς φακός, τὸ φορητὸν ραδιόφωνον ἢ τὰ ἀκουστικὰ τῆς βαρυκοΐας εἶναι ἐδαφικῶς ἀνεξάρτητα. Ἡ ἠλεκτρικὴ στήλη ἀποτελεῖ ὄχι μόνον σήμερον μίαν κατὰ κράτος ὑπερνίκησιν τῶν ὁρίων τοῦ χώρου, ἀλλ' ἴσως τὸ μέλλον τῆς συγκοινωνίας, ὅταν τὰ ὀρυκτέλαια ἐξαντληθοῦν. Ἐργοστάσια ἀτομικῆς ἐνεργείας θὰ «φορτώνουν» προσεχῶς «ἀτομικὰς στήλας» διὰ τὴν κίνησιν ὅλων τῶν ὀχημάτων. Ἐφ' ὅσον διὰ τῆς τεχνικῆς μεταβολῆς τῆς συνθέσεως τῆς ὕλης προκύπτει «ἐλευθέρα» ἐνέργεια, ὁ ἄνθρωπος εὑρῆκε τὴν κινητήριον δύναμιν τοῦ μεταφυσικοῦ του κόσμου.

ε) Αἰτιολογικὴ καὶ μαθηματικὴ σκέψις (ὡς ἀποδέσμευσις ἐκ τῆς ἐμπειρίας).

Διὰ τὴν ἀπόκτησιν τεχνικῶν ἱκανοτήτων ἦτο καὶ ὅπου ἡ σημερινὴ τεχνικὴ

δὲν ἔχαμεν ἀκόμη τὴν ἐμφάνισίν της, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀναγκαία μία συμβίωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑπὸ διαμόρφωσιν ὕλην. Εἰς ὅλα τὰ χειροτεχνικὰ ἐπαγγέλματα οἱ μαθητευόμενοι παρακολουθοῦν τὰς κινήσεις καὶ ἐνστερνίζονται τὰς συμβουλὰς τῶν τεχνιτῶν. «Μάστορες» καὶ «μαστρογιοὶ» ἀποκτοῦν καὶ διατηροῦν διὰ τοὺς ἑαυτούς των τὴν ἀπαιτουμένην ἐπιτηδειότητα. Εἰς ὅλα τὰ προτεχνικὰ ἐπαγγέλματα ἡ *ἐμπειρία μεταβιβάζεται διὰ τῆς ἐμπειρίας*. Ἡ «τέχνη» εἶναι ἀναφαίρετον κτῆμα τοῦ τεχνίτου καὶ θὰ ἐξαφανισθῇ, ἐὰν ἐκεῖνος δὲν ἀποκτήσῃ διαδόχους, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ὑποδείξῃ τὰ μυστικὰ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου, πῶς δηλαδὴ ὀφείλουν νὰ ἐθισθοῦν πρακτικῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐπαγγέλματος. «Νὰ πῶς πρέπει νὰ πιάσῃς τὸ σίδερο..., περίμενε, ὥσπου νὰ δέσῃ τὸ μεῖγμα..., πρῶτα θὰ κάνῃς αὐτὸ καὶ ὕστερα ἐκεῖνο». Τῶν προτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων ἡ μέθοδος εἶναι καὶ παραμένει *περιγραφική*. Ἐνδιαφέρει δηλαδὴ ἐνταῦθα τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι ὁ λόγος του. Διατί τὸ πρᾶγμα συμβαίνει κατ' αὐτὸν καὶ ὄχι κατ' ἄλλον τρόπον, εἶναι μία ἐρώτησις, ἡ ὁποία, διὰ νὰ τεθῇ καὶ νὰ λάβῃ ἀπάντησιν, προϋποθέτει ὁλόκληρον *τὸ γεγονὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης*, ἤτοι μίαν θεωρητικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Αἱ τεχνικαὶ ὅλων τῶν πολιτιστικῶν κλιμάτων δὲν ὑπερέβησαν ὅμως τὰ ὅρια τοῦ «πῶς». Ἔμειναν διὰ τοῦτο ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἡλικίας, ἐγνώρισαν ἐλαχίστας ἐπαναστάσεις, ἐπανειλημμένως ἐλησμονήθησαν, ἄλλοτε περιεβλήθησαν τὴν ἱερότητα τοῦ μυστηρίου καὶ τελικῶς παρέμειναν προσωπικὴ ὑπόθεσις.

Διὰ τὴν στροφὴν τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν αἰτίαν εἰς τὴν συγκεκριμένην ἐμφάνισιν τοῦ ἐπὶ μέρους φυσικοῦ γεγονότος ἡ σημερινὴ τεχνικὴ δὲν συνέχισεν ἁπλῶς μίαν προηγουμένην τεχνικὴν ἐποχήν, ἀλλ' ἀντέστρεψε τὴν ἀρχὴν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος τῆς παραδόσεως. Ἡ ἐπιστημονικῶς θεμελιωμένη γνῶσις ὑπερπηδᾷ τώρα τὰ ὅρια τοῦ προσώπου καὶ συσπειροῦται εἰς τὸν νόμον. *Χωρὶς προγενεστέραν πεῖραν* ὅλοι εἶναι ἀπὸ τοῦδε εἰς θέσιν ὄχι μόνον νὰ προσεταιρισθοῦν τὴν ἐμπειρίαν ἀπόντων ἐπαϊόντων, ἀλλὰ νὰ τὴν ἐλέγξουν, νὰ τὴν συμπληρώσουν ἢ νὰ τὴν δοκιμάσουν ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ ἄνθρωπος διακόπτει τὴν «συνουσίαν περὶ τὸ πρᾶγμα» καθ' ἑαυτό, διὰ νὰ σπουδάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν σύστασιν, σχέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν *θεωρητικῶς*. Ἰδανικὴν διατύπωσιν τῶν φυσικῶν σχέσεων ὑπόσχονται εἰς μεταγενεστέρους εὐρωπαϊκοὺς χρόνους τὰ «μαθηματικά». Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς νεωτέρας φυσικῆς ἐπιστήμης ἡ αἰτιότης καὶ τὰ μαθηματικὰ παρουσιάσθησαν ἀπὸ κοινοῦ συγκεκριμένως τὸ ἔτος 1595 μ.Χ. διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ *Γαλιλαίου* πειραματικῆς θεμελιώσεως τοῦ νόμου τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μέτρου καὶ τοῦ ὡρολογίου. Ἔκτοτε ἡ αἰτιότης ἐτόνισεν ἰδιαιτέρως τὴν παρουσίαν της εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν προσκήνιον καὶ ἀνέθεσεν εἰς τὰ μαθηματικὰ τὴν σχηματικήν της παράστασιν.

᾿Από τῆς ἀρχῆς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἡ αἰτιότης χάνει ἔδαφος πρὸς ὄφελος τῶν μαθηματικῶν. Δὲν ἀπασχολεῖ τὴν σκέψιν ὁ καθορισμὸς «τοῦ» αἰτίου ἑνὸς φυσικοῦ γεγονότος, ἀλλ᾿ ἡ μαθηματική του ἄρθρωσις. Διὰ τοῦτο οἱ τομεῖς τῆς τεχνικῆς, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀναπτύσσονται φυσικὰ γεγονότα, ὑποτάσσονται εἰς τὸν ἀριθμόν. Ὁ,τιδήποτε παρουσιάζεται ἐντὸς τῶν τομέων αὐτῶν, εἶναι ἔ ν υ λ ο ς μ α θ η μ α τ ι κ ὴ ἔ κ φ ρ α σ ι ς. Ὁ ραδιοφωνικὸς δέκτης ἀναφέρεται εἰς ὡρισμένην συχνότητα ἠχητικῶν κυμάτων· τὸ θερμόμετρον μετατρέπει τὸν πυρετὸν εἰς ἀριθμητικὴν ἔνδειξιν· ἡ μαργαρίνη εἶναι μία ποσοτικὴ σύνθεσις κατὰ βάσιν φυτικῶν οὐσιῶν· τὸ τηλέφωνον μεσιτεύει τὸν ἦχον διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ἀριθμῶν. Ὁ γερανὸς ὑψώνει ἀριθμητικὰ βάρη μέχρις ἑνὸς ὁρίου· τὰ πλοῖα διασχίζουν τοὺς ὠκεανοὺς κατ᾿ ἀναφορὰν πρὸς γεωμετρικὰς σχέσεις· τὸ διαστημόπλοιον κινεῖται ἐντὸς τοῦ κοσμικοῦ χώρου ἐπὶ τῇ βάσει μαθηματικῶν ἐντολῶν καὶ μεταδίδει εἰς τὴν γῆν μαθηματικὰ συνθήματα· αἱ ἀσφάλειαι ρυθμίζουν τὴν πορείαν των ἀναλόγως τῶν στατιστικῶν δεδομένων· τὰ ὀνόματα φυσικῶν ἰδιοτήτων εἶναι σύμβολα μαθηματικῶν συναρτήσεων. Ἡ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ὁλόκληρος ἡ τεχνικὴ πραγματικότης λέγεται μ α θ η μ α τ ι κ ὴ σ υ ν ά φ ε ι α π ν ε ύ μ α τ ο ς κ α ὶ ὕ λ η ς. Ἡ πειραματικὴ διάρθρωσις τοῦ θαύματος αὐτοῦ ὀνομάζεται φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἐφ᾿ ὅσον ἡ συνάφεια διανοίας καὶ πραγματικότητος δὲν εἶχε διατυπωθῆ μαθηματικῶς, ἡ τεχνικὴ διέτρεξε τὴν προϊστορίαν της. Ἡ μαθηματικὴ σχέσις ἀνθρώπου καὶ πράγματος, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ἡ αἰτιότης, διὰ νὰ τῆς παραχωρήσῃ ἐν συνεχείᾳ τὴν θέσιν της, θέτει τελείαν καὶ παῦλαν εἰς τὸν προσωπικὸν ἔλεγχον τοῦ τεχνικοῦ γεγονότος, ἀποκλείει τὴν ἀτομικὴν ἐπέμβασιν εἰς τὴν λειτουργίαν του, ὁρίζει δι᾿ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους κοινήν, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἔργου ἀναφερομένην στάσιν καὶ ἀποτελεῖ αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὴν κινητήριον δύναμιν τῆς ἱστορίας.

στ) Μεθοδικὴ ἀνωνυμία (ὡς ὑπέρβασις τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου καὶ ὡς ἐξαντικειμένευσις τῆς προσωπικῆς συμβολῆς).

Εἰς τὴν σημερινήν της κατεύθυνσιν ἡ τεχνικὴ διακρίνεται τῶν προηγουμένων ἐποχῶν διὰ τοῦ συστηματικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν προσωπικῶν χαρακτήρων ἐκ τῆς ἐργασίας. Ἡ ἀνωνυμία συνοδεύει βεβαίως τὰ τεχνικὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου ὅλων τῶν γεωγραφικῶν πλατῶν, ἀλλ᾿ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἑνὸς τυχαίου χαρακτηριστικοῦ. Δὲν ἀνήκει δηλαδὴ εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς προτεχνικῆς ἐφευρέσεως, ἀλλὰ τὴν συνοδεύει λόγῳ συμπαρομαρτουσῶν ἐξωτερικῶν πρὸς ἐκείνην συνθηκῶν. Μία ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ μυθολογικὴ διάθεσις, ὅπου ἀπουσίαζεν ἡ γραπτὴ παράδοσις. Βασικαὶ ἐφευρέσεις προϊστορικῆς καταγωγῆς ἀπεδόθησαν εἰς θεῖα πρόσωπα. Εἰς τὴν Κίναν λ.χ. ὁ πρῶτος μυθικὸς βασιλεὺς ὑπέδειξεν εἰς τοὺς ὑποτελεῖς του τὸν δεσμὸν δύο νημάτων, τὸν κόμβον. Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ πῦρ καὶ συνάμα πλῆθος ἄλλων ἐφευρέσεων ἐδι-

δαξε τοὺς ἀνθρώπους ὁ Προμηθεύς, εἰς τὴν Αἴγυπτον «ἀριθμόν τε καὶ λογισμόν... καὶ γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν, ἔτι δὲ καὶ πεττείας καὶ κυβείας καὶ δὴ καὶ γράμματα»[19] ὁ θεὸς Θεύθ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν τὴν κτηνοτροφίαν ὁ Ἰωβέλ, τὴν ψαλτικὴν ὁ Ἰουβάλ, τὴν σιδηρουργίαν ὁ «σφυροκόπος χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου» Θοβέλ[20].

Ἄλλοι ἐξωτερικοὶ ὅροι ἀποσιωπήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐφευρέτου ὑπῆρξαν ἰδίως εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον ἡ ὑποτίμησις τῶν χειρωνακτῶν, ὁ φθόνος ἰσχυρῶν προσώπων καὶ ἡ ἀπαγόρευσις νεωτεριστικῶν τάσεων ἐκ μέρους τῶν συντεχνιῶν. Παράδειγμα τῆς τρίτης περιπτώσεως ἀποτελεῖ ὁ πνιγμὸς τοῦ πρώτου ἐφευρέτου μηχανικῆς μεθόδου ὑφάνσεως εἰς τὴν πόλιν Danzig τὸ ἔτος 1579 καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς ἐφευρέσεώς του[21]. Τὴν δευτέραν περίπτωσιν εἰκονογραφεῖ ἡ ἀφήγησις τοῦ Δίωνος Κασσίου, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ Τιβέριος ἐκ ζηλοφθονίας ἐθανάτωσε τὸν ἐφευρέτην τῆς ἀθραύστου ὑάλου καὶ ἀπηγόρευσε τὴν μνήμην τοῦ ὀνόματός του («Ἀρχιτέκτων γάρ τις, οὗ τὸ ὄνομα οὐδεὶς οἶδε — τῇ γὰρ θαυματοποιΐᾳ αὐτοῦ φθονήσας ὁ Τιβέριος οὐκ ἐπέτρεψεν αὐτὸ εἰς τὰ ὑπομνήματα ἀναγραφῆναι...· (Τιβερίῳ) ποτήριόν τι ὑαλοῦν καταβαλόντος τε ἐξεπίτηδες καὶ θλασθέν πως ἢ συντριβὲν ταῖς τε χερσὶ διατρίψαντος καὶ ἄθραυστον παραχρῆμα ἀποφήναντος... ἀπέκτεινεν αὐτόν»[22]). Παρὰ τὴν ὑπεροχὴν τῆς πνευματικῆς ἐργασίας, πρώτη ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης μᾶς παραδίδει ἐν τούτοις τὰ ὀνόματα τῶν σημαντικωτέρων μηχανικῶν, οὕτως ὥστε οἱ περισσότεροι τῶν εἰς ἑλληνικοὺς χρόνους ἀναφανέντων τεχνικῶν νεωτερισμῶν νὰ μὴ στεροῦνται πατρότητος. Τὸν 2x2 μ. ὑπόγειον ὑδραγωγὸν μήκους περίπου 1.500 μέτρων ὑπὸ τὸν λόφον Κάστρον εἰς τὴν Σάμον διώρυξεν τὸ ἔτος 522 π.Χ. Εὐπαλῖνος ὁ Μεγαρεύς· τὸν 32 μέτρα ὑψηλὸν Κολοσσὸν τῆς Ρόδου ἔτηξεν ὁ Λίνδιος Χάρης κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δωδεκαετίας 301 - 290 π.Χ.· πλῆθος αὐτομάτων κατεσκεύασαν οἱ Ἀλεξανδρεῖς Κτησίβιος καὶ Ἥρων· τεχνικὰς μεθόδους ἀμύνης ἐφεῦρεν ὁ Ἀρχιμήδης. Ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται περὶ μεταμοσχευθεισῶν εἰς τὴν Εὐρώπην ἐφευρέσεων, τῶν ὁποίων ἡ καταγωγὴ χάνεται εἰς τὴν Ἀσίαν, ἡ λύσις αὐτὴ συνεχίζεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος. Τὴν πυρίτιδα ἐφευρίσκει εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Berthold von Lützelstetten, τὴν ἀεραντλίαν ὁ O. von Guericke, τὸ ἐκκρεμὲς ὁ Chr. Huyggens, τὴν λογιστικὴν μηχανὴν ὁ B. Pascal, τὸ ἀλεξικέραυνον ὁ B. Franklin, τὸν ἠλεκτρικὸν λαμπτῆρα ὁ Th. Edison, τὸν κινηματογράφον οἱ ἀδελφοὶ Lumière.

Ἀπὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς ἀτμομηχανῆς τοῦ James Watt ἡ κατάστασις βαθμηδὸν μεταβάλλεται. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος διπλώματα εὑρεσιτεχνίας κατοχυρώνουν τὴν πατρότητα γεωμετρικῶς πολλαπλασιαζομένων ἐφευρέσεων. Ἤδη ὅμως ἡ μία ἐφεύρεσις συνδέεται ἐσωτερικῶς πρὸς τὴν ἄλλην καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις εἶναι ἡ ἐξέλιξις ἢ ἡ ἐφαρμογή της ἐπὶ ἑνὸς παραλλήλου τεχνικοῦ τομέως. Ἡ ἐσωτερικὴ συνάφεια τῶν ἐφευρέσεων

καὶ ἡ κατασκευὴ πολυπλόκων μηχανισμῶν χαρακτηρίζουν τὰ σύγχρονα κατ' ἀρχὴν ἀνώνυμα τεχνικὰ ἔργα. Τὸ αὐτοκίνητον, τὸ ραδιόφωνον, ἡ γραφομηχανή, ἡ τηλεόρασις, ὁ ἀτομικὸς κινητὴρ εἶναι ἔργα ὁμάδων. Εἰς τὸν τεχνικὸν κόσμον παρουσιάζεται τὸ μέχρι στιγμῆς ἄγνωστον φαινόμενον team work, ὁ συντονισμὸς τῆς προγραμματιζομένης ἐρεύνης περισσοτέρων ἐρευνητῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Ὄχι μόνον τὰ διαστημόπλοια, ἀλλ' ὅ,τι σχεδὸν ἐμφανίζεται σήμερον εἰς τὴν ἀγοράν, εἶναι ex definitione ἀνώνυμον. Αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ ἀνωνυμία δὲν εἶναι μία ἁπλῆ ἐξωτερικὴ συνθήκη, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ προϋπόθεσις τοῦ ἔργου. Τὴν νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων χαρακτηρίζουν τὰ ἑπόμενα ἐρωτήματα: «Γνωρίζετε τὴν ὑποσημείωσιν περὶ τοῦ μορίου ω τῆς ὁμάδος Beratron εἰς τὸ Berkeley;.. —Ποῖοι ἀκριβῶς συνειργάσθησαν εἰς τὸ σπουδαιότατον πείραμα G - 2 τῶν CERN; — Δὲν εἶναι δυστυχῶς πλέον δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ. Οἱ συνεργάται ἦσαν συνήθως φιλοξενούμενοι ἐξ Ἀμερικῆς, οἱ ὁποῖοι παρέμενον μόνον ἓξ μῆνας καὶ ἡ σύνθεσις τῆς ὁμάδος μετεβλήθη ἐπανειλημμένως»[23]. Εἰς τὰ συγκροτήματα τῶν μεγάλων βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων ὑπάρχουν σήμερον εἰδικὰ ἐργαστήρια διὰ μονίμους καὶ φιλοξενουμένους ἐπιστήμονας, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ μισθῷ συνεργάζονται εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ παραγομένου τεχνικοῦ ἔργου. Εἰς τὴν ἐποχήν μας ἡ ἐφεύρεσις προγραμματίζεται καὶ παρουσιάζεται κατὰ παραγγελίαν χωρὶς συγκεκριμένην πατρότητα.

Ταυτοχρόνως πρὸς τὸ ἐφευρετικὸν ἔργον ἀποβάλλει μὲ συνεχῶς ἐπιταχυνόμενον ρυθμὸν τὸν προσωπικόν της χαρακτῆρα καὶ ἡ τεχνικὴ ἐργασία καθ' ἑαυτήν. Εἰς ὅλους τοὺς προτεχνικοὺς πολιτισμοὺς ὁ ἐργαζόμενος ἦτο ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ προϋπόθεσις τοῦ τεχνικοῦ ἔργου. Σήμερον ὅμως τὸ ἔργον αὐτὸ εἶναι τόσον τελειότερον, ὅσον ὀλιγώτερον ἐπεμβαίνει εἰς τὴν διαμόρφωσίν του ὁ ὑποκειμενικὸς παράγων. Βεβαίως ἡ παρουσίασις τεχνικῶν ἔργων χωρὶς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἰδανικὸν τῆς βιομηχανίας, δὲν ἔχει ἀκόμη ἐκπληρωθῆ εἰς ὅλους τοὺς τεχνικοὺς τομεῖς. Ὁ αὐτοματισμὸς ὅμως εἶναι ἤδη μία πραγματικότης καὶ συγχρόνως τὸ μέλλον τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ σημαίνει μίαν ἀποφασιστικὴν ἐπανάστασιν ἐν σχέσει πρὸς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ τεχνικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ παρελθόντος. Ὅλοι οἱ προτεχνικοὶ πολιτισμοὶ εἰργάσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τεχνικῶν μεθόδων καὶ μέσων, ἡ συνεχὴς ὅμως σωματικὴ καὶ πνευματικὴ συμμετοχὴ τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου εἰς τὸ συντελούμενον ἔργον ὑπῆρξεν ὁ ἀποφασιστικός του παράγων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς οἱ προτεχνικοὶ πολιτισμοὶ μέχρι τῆς ὑπερβάσεώς των παρέμειναν συνδεδεμένοι πρὸς τὸ ἐργαζόμενον πρόσωπον.

Ἑκατὸν πενῆντα ἔτη μετὰ τὴν πρώτην ἐξαντικειμένισιν τῆς σωματικῆς ἐργασίας ἐξαντικειμενίζεται εἰς τὴν τεχνικὴν ἱστορίαν ἡ ἐργασία τοῦ πνεύματος. Ὅπως ἡ μηχανὴ ἐπιτυγχάνει τὴν ἀπόλυτον ὁμοιομορφίαν καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ κατασκευάσῃ, ὅ,τι σωματικῶς λόγῳ τῆς ἀπαιτουμένης δυνάμεως καὶ

τῆς λεπτότητος τῆς ἐργασίας θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἐλέγχει καὶ συντονίζει καὶ ὁ ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος μηχανικὰς διατάξεις, διὰ τοὺς συνδυασμοὺς τῶν ὁποίων ἡ φυσικὴ ἀντίληψις τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀνεπαρκής. Εἰς τὰ ἐργοστάσια π.χ. αὐτοκινήτων Ford τοῦ Detroit μηχανικῶς ἐλεγχόμεναι διατάξεις (control engeneering) ἐκτελοῦν ἀπὸ τοῦ 1948 ἐντὸς 15 λεπτῶν 550 διαφόρους «πράξεις» καὶ παράγουν ἑξακυλίνδρους κινητῆρας. Ἀπὸ τοῦ 1949 ἐντὸς ἑνὸς αὐτομάτου ἐργοστασίου μὲ 50 ὑπαλλήλους εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Λονδίνου παράγονται 3 ραδιόφωνα ἀνὰ λεπτὸν τῆς ὥρας. Ὄχι λοιπὸν μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐφευρέσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς παραγωγῆς των τὰ τεχνικὰ ἔργα εἶναι σήμερον βασικῶς ἀνώνυμα. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν ὁ ἄνθρωπος ἀναθέτει τὴν τεχνικήν του εὐθύνην εἰς μηχανικὰς διαρρυθμίσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸν ἀντικαταστήσουν εἰς ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν προσωπικήν του παρουσίαν εἰς τὸν κόσμον.

ζ) Ἀντιστροφὴ τῆς σχέσεως τοῦ σκοποῦ πρὸς τὸ μέσον: ἡ προβολὴ τῆς τεχνικῆς δυνατότητος ὡς τῆς ἀξίας καθ' ἑαυτήν. Μέχρι τῆς ἐφευρέσεως τῆς ἀτμομηχανῆς (1768 μ.Χ.) τεχνικὴ ἦτο ὁ τρόπος τῆς ἱκανοποιήσεως βιοτικῶν ἀναγκῶν ἢ τῆς ἐφαρμογῆς θεωρητικῶν σχεδίων. Βάσει τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως καὶ τῆς φαντασίας ὁ ἄνθρωπος διερρύθμιζεν ἀντικείμενα καὶ πράξεις ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων σαφῶς ὡρισμένων ἐπιδιώξεων. Χωρὶς ἐξαίρεσιν τὰ προτεχνικὰ ἐργαλεῖα καὶ συστήματα ἕπονται τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον ἐξυπηρετοῦν. Ὁ αἰχμηρὸς λίθος ἢ τὸ ξίφος, ἡ σφῦρα καὶ ὁ ἄκμων, τὸ πλοῖον ἢ ἡ πολιορκητικὴ μηχανή, ἡ κλεψύδρα καὶ ἡ περγαμηνὴ εἶναι μέσα προϋπαρχόντων σκοπῶν. Εἰς τὸ λυκαυγὲς τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, τὸν 13ον αἰῶνα, ἡ τεχνικὴ αὐτὴ στάσις ἀποκτᾷ θεωρητικὴν αἴγλην. Ὁ δαιμόνιος μοναχὸς Ρογῆρος Βάκων (1214 - 1294) ὁμιλεῖ περὶ καθαρῶς τεχνικῶν ἐφευρέσεων («in quibus nihil magicum est»), ἡ πραγματοποίησις τῶν ὁποίων μόλις σήμερον ἐπετεύχθη: «Εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν ὀχήματα, τὰ ὁποῖα, χωρὶς νὰ σύρωνται ὑπὸ ζώων, νὰ κινοῦνται μὲ ἀπίστευτον ταχύτητα... Ἐπίσης εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν μηχανήματα πτήσεως, εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων νὰ κάθηται ὁ ἄνθρωπος... Ὁμοίως εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν συσκευαί, αἱ ὁποῖαι νὰ κινοῦνται ἐντὸς τῆς θαλάσσης... μέχρι τοῦ βυθοῦ χωρὶς σωματικὸν κίνδυνον διὰ τὸν ἄνθρωπον»[24]. Διὰ τὴν ἐπίτευξίν των ἀρκεῖ ἡ μετατροπὴ τῆς θεωρητικῆς γνώσεως εἰς τεχνικὴν πρᾶξιν, πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον συμβάλλει τὸ ἐπιστημονικὸν πείραμα. Ἡ σημασία τοῦ πειράματος ἔγκειται ἐν προκειμένῳ εἰς τὸ γεγονὸς τῆς πρακτικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς παραδεδομένης θεωρίας διὰ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως τοῦ ἐπιστήμονος. Δὲν πρόκειται ἑπομένως περὶ ἐπερωτήσεως τῆς φύσεως διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου, ἀλλὰ περὶ τῆς προσπαθείας νὰ καταστῇ ἡ φυσικὴ δύναμις ἐκμεταλλεύσιμος διὰ τῆς ἀξίας

τῆς λογικῆς γνώσεως. Ὁ Ρ. Βάκων, τὸ ὑπόδειγμα τῶν βιοτεχνῶν καὶ τῶν ἀλχημιστῶν τῶν ἀμέσως ἑπομένων αἰώνων, προσέφερε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν θεωρητικὴν δικαίωσιν ὁλοκλήρου τῆς προϊστορίας τῆς τεχνικῆς. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως τὸ πείραμα δὲν ἐθεωρήθη ὡς μετάφρασις τῆς γνώσεως εἰς τὴν πρᾶξιν, ἀλλ' ὡς μέθοδος ἀποκτήσεως φυσικῶν γνώσεων, ἀπὸ τοῦ Γαλιλαίου καὶ ἑξῆς, διηνοίχθη ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀτμομηχανήν.

Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ ἀντέστρεψε τὴν κατεύθυνσιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ὅ,τι μετεβλήθη, δὲν ἦτο ὅμως μόνον ἡ τεχνικὴ παράδοσις, ἀλλ' ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Τελικῶς δηλαδὴ ἐδόθη διὰ τῆς ἀτμομηχανῆς τὸ σύνθημα διὰ τὴν ἔναρξιν μιᾶς πνευματικῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι αὐτὴν τὴν φοράν: πῶς θὰ ἐπιτύχω, ὅ,τι θέλω, ἀλλά: πῶς θὰ προσαρμόσω τὴν θέλησίν μου εἰς ὅ,τι ἐπιτυγχάνω καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχω. Ἀντὶ νὰ ζητῶ τὰ μέσα διὰ τὸν παρόντα σκοπόν, ζητῶ σκοποὺς διὰ τὰ παρόντα μέσα. Ἐνῷ προηγουμένως ἡ πρόθεσις καθώριζε τὴν μέθοδον, ἡ μέθοδος καθορίζει τώρα τὴν πρόθεσιν. Ἡ ἱστορία διδάσκεται σήμερον τὰς ἐπιδιώξεις της ἐκ τῶν δυνατοτήτων, τὰς ὁποίας διαθέτει. Ὅσοι λοιπὸν ἐξακολουθοῦν νὰ ὁρίζουν ὡς τεχνικὴν «πᾶν, ὅ,τι ὡς μέσον πρὸς ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν διακρίνει τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ ζώου εἴτε εἶναι πρᾶγμα εἴτε εἶναι μέθοδος»[25], ἔχουν ὑπ' ὄψιν τὴν προϊστορίαν τῆς τεχνικῆς. Ἐφ' ὅσον ὁ ἀτμὸς ἦτο δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ κίνησιν, κατεσκευάσθησαν ἡ ἀτμοκίνητος ὑδραντλία, ἡ ὑφαντικὴ καὶ ἡ σιδηροδρομικὴ μηχανή. Ἐφ' ὅσον ἡ κίνησις ἦτο δυνατὸν νὰ παρασταθῇ ἐπὶ μιᾶς ἐπιφανείας, ἀνεπτύχθη ἡ βιομηχανία τοῦ κινηματογράφου. Ἐφ' ὅσον ὁ ἠλεκτρισμὸς ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσῃ ψῦξιν, διεδόθησαν τὰ ψυκτικὰ μηχανήματα καὶ τὰ κατεψυγμένα τρόφιμα καὶ προβάλλει τὸ ἐρώτημα ὄχι μόνον γενικῶς, εἰς τί θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμβάλῃ ἀκόμη ἡ κατάψυξις, ἀλλ' ἐντελῶς συγκεκριμένως, μήπως διὰ τοῦ ψύχους ὑπάρχῃ προοπτικὴ ὑπερνικήσεως τοῦ θανάτου, μία ἐλπίς, ἡ ὁποία δημιουργεῖ ὡς νέαν ἐπιστήμην τὴν «κρυοβιολογίαν» καὶ ἱδρύει ἤδη ἑταιρείας ἀθανασίας, ὅπως τὴν Society of Anabiosis τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ τὴν Immortality Research Association τῆς Καλλιφορνίας. Ἐφ' ὅσον ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια εἶναι δυνατὸν νὰ χαλιναγωγηθῇ, παρουσιάζονται τὰ ἐρωτήματα τῆς εἰρηνικῆς της χρησιμοποιήσεως. Ἐνῷ λοιπὸν μέχρι σήμερον ἡ τεχνικὴ δύναμις ὑπῆρξε μέσον ἐξυπηρετήσεως, σήμερον ἡ ἐξυπηρέτησις εἶναι ἐπακόλουθον τῆς τεχνικῆς δυνάμεως.

Ἀπὸ τοῦ ἀτμοκινήτου κινητῆρος καὶ ἑξῆς ἡ ἱστορία ἐγκαταλείπει τὴν λατρείαν τῆς ὠφελείας, διὰ νὰ λατρεύσῃ τὴν δύναμιν. Τὸ πρόβλημα τῆς σημερινῆς τεχνικῆς δὲν εἶναι: πῶς θὰ εὑρεθῇ, ὅ,τι ἐλλείπει, ἀλλὰ πῶς θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀξιοποίησις τῆς δυνατότητος. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οἱ τόποι τῆς δυνάμεως γίνονται ἀφετηρίαι τοῦ ἱστορικοῦ προσανατολισμοῦ. Ὁ μέλας καὶ ὁ λευκὸς ἄνθραξ, τὰ πλούσια εἰς ὀρυκτέλαια ὑπεδάφη καὶ

τὰ κοιτάσματα οὐρανίου δεσμεύουν τὸ τεχνικὸν ἐνδιαφέρον. Ὅσοι διαθέτουν τὴν δύναμιν, παρουσιάζονται ὡς ἀρχηγοὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ θερμὸς ἢ ψυχρὸς ἐμπόλεμος ἀνταγωνισμὸς ἠπειρωτικῶν συνασπισμῶν εἶναι τὸ σύμπτωμα τῆς ἀντιστροφῆς, ἡ ὁποία συνετελέσθη εἰς τὴν τεχνικὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐὰν ἡ τεχνικὴ ἀνοίγῃ τὴν προοπτικὴν τῆς δυνάμεως, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῶν συγχρόνων ἐπιδιώξεων. Ἐὰν ὅμως ἡ ἐπιδίωξις, ὁπωσδήποτε καὶ ἂν παρουσιάζεται εἰς τὸν σημερινὸν κόσμον, εἶναι τὸ ἀναπότρεπτον ἢ τὸ ἀναγκαῖον ἐπακόλουθον τῆς δυνάμεως, ὅ,τι θεμελιώνει τὴν δύναμιν, ἰσχύει ὡς *πρώτη ἀξία*. Ἡ τεχνικὴ δὲν παριστᾷ διὰ τοῦτο μίαν ἀξίαν μεταξὺ ἄλλων ἀξιῶν, ἀλλ' ὡς βασικὴ ἐπίκαιρος ἐπιδίωξις, *τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν τῆς νέας ἀξιολογικῆς κατευθύνσεως τοῦ ἀνθρώπου*. Εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἡ τεχνική, ἀντὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς σκοποὺς τοῦ παρελθόντος, ὅπως νομίζουν, ὅσοι ἐπιδιώκουν νὰ ἐκτεχνικευθοῦν, τοποθετεῖ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον ἐνώπιον ἀγνώστων καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νέου τρόπου ζωῆς ἀνυπερθέτων αἰτημάτων. Διὰ τῶν ὠστικῶν της δυνάμεων, τῶν διεισδυτικῶν της ἱκανοτήτων, τῶν ἐκρηκτικῶν της ὑλῶν, τῶν αὐξανομένων ταχυτήτων, τῶν μορφῶν τῆς ἐνεργείας, τῶν λογιστικῶν μεθόδων, τῶν κυμάτων, τῶν ἀκτίνων, τῶν συνθέσεων καὶ τῶν δυνατοτήτων ἀκριβείας μεταβάλλει ὄχι μόνον τὴν τεχνικὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον καθορίζει τοὺς νέους σκοποὺς τῆς ζωῆς, ὁλόκληρον τὸ *πνευματικὸν περιεχόμενον* τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπως ἡ ἐγκατάστασις νομαδικῶν φύλων εἰς μίαν ὡρισμένην περιοχὴν τῆς γῆς ἐσήμαινε διὰ τῆς ὑποταγῆς φυσικῶν δυνάμεων εἰς τὴν ζωήν, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ κατορθώνῃ τεχνικῶς, ὅ,τι ἔχει ἀνάγκην, τὸ τέλος τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς καὶ τὸ a priori τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν «πολιτισμόν», τὸ γεγονὸς τῆς συγχρόνου τεχνικῆς διὰ τῆς ὑποταγῆς τῆς ζωῆς εἰς φυσικὰς δυνάμεις, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ἀνάγκην, ὅ,τι κατορθώνει τεχνικῶς, εἶναι ἡ «μεταπολιτιστικὴ» προϋπόθεσις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Δὲν εἶναι ἑπομένως ἡ τεχνικὴ ἁπλῶς μία νέα σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν, ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς ὅρος τῆς οἰκοδομῆς ἢ τῆς ἐκμηδενίσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν τρίτην φάσιν τῆς ἐπὶ γῆς παρουσίας του.

Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ νέου αὐτοῦ τομέως ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου *ἀντικειμενικὰ σχήματα μαθηματικῶς ἐλεγχομένων δυνατοτήτων τῆς φύσεως ἐπιβάλλουν τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφὴν τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς*, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἐξελίξεώς του ἀνέτρεψε τὴν σχέσιν τοῦ σκοποῦ πρὸς τὸ μέσον. Διὰ νὰ φανῇ, πῶς ἦτο δυνατὴ ἡ μεταβολὴ αὐτή, δὲν χρειάζεται λοιπὸν ἀπαραιτήτως ἡ γνῶσις τῆς προτεχνικῆς ἱστορίας, ἐφ' ὅσον τὸ γεγονὸς τῆς συγχρόνου τεχνικῆς τὴν ἀνέτρεψεν.

ἀλλ' ἡ σπουδὴ τῶν κινήσεων τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον κατέληξεν εἰς τὴν ἀνατροπὴν αὐτήν, τὴν προϋπόθεσιν τῆς παρουσιάσεως ἐπὶ τῆς γῆς ἑνὸς πνευματικῶς ἑνιαίου ἀνθρωπίνου τύπου. Ὅσοι ὑποβάλλουν τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς οὐσίας τοῦ σημερινοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἐρωτοῦν διὰ τοῦτο, πῶς κατώρθωσε τὸ πνεῦμα τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν ἐσωτερικήν του περιπέτειαν νὰ γίνῃ ἡ κοινὴ ἐλπίς, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς καὶ ὁ ἱστορικὸς κρίκος τῆς οἰκουμένης. Εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἐρωτήσεως αὐτῆς ἔχει ἀφιερωθῇ τὸ παρὸν πόνημα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΠΡΩΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ I

ΟΙ ΤΟΜΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΔΟΣΕΩΣ

Θεμελίωσεις τῆς συγγενείας μεταξὺ λογικῆς καὶ φύσεως διὰ τοῦ ἀφαιρετικοῦ καὶ τοῦ ἀξιωματικοῦ πνεύματος.

Τὴν σημερινὴν τεχνικὴν ὑπεσχέθη εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ στιγμὴ τοῦ χωρισμοῦ τῆς λογικῆς ἐκ τῆς πίστεως. Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ πρώτη διαίρεσις μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπέθεσεν, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν κόσμον, χωρὶς νὰ προστρέξῃ εἰς μίαν ὑπερφυσικὴν αὐθεντίαν, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς κατὰ μέτωπον παρατηρήσεως καὶ τῆς κριτικῆς του δυνάμεως, ἐθεμελιώθη ἡ θεωρητικὴ σκέψις. Διὰ τῆς θεωρίας ὁ ἄνθρωπος ἐπέβαλεν εἰς τὸν κόσμον τὴν τάξιν τοῦ πνεύματος. Συνήθροισε τὰ οὐσιώδη καὶ τὰ περιώρισεν ἐντὸς τῶν ἐννοιῶν. Ὁ κόσμος ἀπέκτησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ο ὐ σ ι α σ τ ι κ ό ν του πρόσωπον. Ἡ θεωρητικὴ παρουσίασις τῆς οὐσίας, τοῦ συνεκτικοῦ στοιχείου μεταξὺ τῶν παρεμφερῶν φαινομένων, ἔδειξε τὴν πνευματικὴν ὄψιν τῆς πραγματικότητος καὶ ἔπεισε τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ζῇ ἐντὸς ἑνὸς κατὰ βάσιν λογικοῦ κόσμου. Ἀργότερον ἡ λογικὴ τάξις ὑπέστη τὴν κριτικὴν τοῦ συγκεκριμένου φυσικοῦ γεγονότος, ὥστε διὰ τὴν συγκρότησίν της νὰ χρειασθῇ ἡ πειραματικὴ ἔρευνα τῆς φύσεως. Ἀφ' ὅτου ὅμως παρουσιάσθη ἡ θεωρητικὴ σκέψις εἰς τὴν Ἰωνίαν, ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε ἀμφέβαλεν, ὅτι τὸ φυσικόν του περιβάλλον ἔχει οὐσιαστικῶς δ ι α ν ο η τ ι κ ὸ ν χ α ρ α κ τ ῆ ρ α.

Διὰ τῆς θεωρίας ὁ Ἕλλην ἔθεσεν εἰς τὴν ἱστορίαν δύο τροχιάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκινήθη ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη, τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν αὐτονομίαν τῆς διανοίας. Σύνδεσμός των ὑπῆρξεν ἡ πεποίθησις, ὅτι μεταξὺ λογικῆς καὶ φύσεως ἰσχύουν βαθμοὶ ἐσωτερικῆς συγγενείας. Ἀφ' ὅτου ἐνεφανίσθη μέχρι σήμερον, ἡ πεποίθησις αὐτὴ ἀναθεωρεῖται, ἐπέτρεψεν ὅμως εἰς τὴν ἀρχαιότη-

τα τὴν θεωρητικὴν καὶ εἰς τοὺς Νεωτέρους χρόνους τὴν μαθηματικὴν κατάταξιν τῆς φύσεως. Διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς συναφείας μεταξὺ διανοίας καὶ πραγματικότητος δὲν ἀρκεῖ σήμερον ἡ ἁπλῆ παρατήρησις, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἡ στατιστικῶς διαγραφομένη πειραματικὴ μέθοδος. Τὸ γεγονὸς ἐν τούτοις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ *ἐννοήσῃ* τὴν πραγματικότητα, διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως νὰ μεταθέσῃ τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα της ἐντὸς τοῦ πνεύματος καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ συλλάβῃ *χωρὶς ὑπερβατικὴν μεσολάβησιν*, τί ἀκριβῶς τὸν περιβάλλει, εἶναι ὁ ἱστορικὸς παλμὸς τοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης.

Ἀπὸ τοῦ *Θαλῆ* καὶ ἑξῆς διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως, τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν αὐτοτέλειαν τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀπαιτήσεως μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀναλογίας μεταξὺ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς θεωρίας ἐθεμελιώθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον τὸ *ἀξιωματικὸν πνεῦμα*. Εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς πραγματικότητος ἐπεκράτησαν πρὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ μετὰ τὴν Ἑλλάδα ὡς πνευματικαὶ κατευθύνσεις ἡ πρακτικὴ πεῖρα καὶ ἡ μυθολογικὴ ἀναφορά. Διὰ τοῦ συγχρωτισμοῦ πρὸς τὰ πράγματα καὶ τοῦ συνδέσμου πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον ὁ ἄνθρωπος ἐφρούρησε τὴν βιολογικὴν καὶ τὴν πνευματικήν του ὕπαρξιν. Ὁ λαός, ὁ ὁποῖος δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν πεῖραν καὶ ἐπεχείρησε τὸ ἅλμα ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ὑπακοῆς πρὸς τὴν λογικὴν εὐθύνην, ἔθεσε τὴν βάσιν τῆς συγχρόνου τεχνικῆς. Ὁ λαὸς αὐτὸς δὲν ἐνδιεφέρθη διὰ τὸ ὄφελος, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀξίωμα, δὲν ἐξηντλήθη εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐντολῶν, ἀλλ' ἀνέπτυξε τρόπους πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ὁ ἄνθρωπος ἀναφέρεται εἰς τὸ πρᾶγμα χωρὶς πρακτικὴν σκοπιμότητα καὶ χωρὶς θρησκευτικὴν ἐπικύρωσιν. Ἡ στάσις αὐτή, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ὠχριᾷ καὶ ἡ πρᾶξις καὶ ὁ μῦθος, ὁδηγεῖ *εἰς τὴν ἐπιστήμην*. Προηγουμένως καὶ κατόπιν ἐνδιεφέρθησαν οἱ ἄνθρωποι διὰ τὰς φυσικὰς καὶ τὰς ὑπερφυσικὰς σχέσεις, ἐφ' ὅσον δι' ἐκείνων ἐξησφαλίζετο ὁ βίος. Διὰ τῆς σωματικῆς δραστηριότητος, τὴν ὁποίαν κατηύθυνεν ἡ πεῖρα καὶ διὰ τῆς ἀφοσιώσεώς των εἰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας δὲν εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ ἐλέγξουν, ἔζησαν οἱ ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ σκέψις των ὑπῆρξεν ἐμπειρικὴ καὶ συγχρόνως ὑπερβατική· ἀντιμετώπισαν τὴν φύσιν διὰ τοῦ παρελθόντος καὶ διὰ τοῦ ἀκαταλήπτου. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ζωὴ ἐτοποθετήθη ἐντὸς τοῦ λόγου. Ἀπέκτησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσωτερικὰς διαστάσεις καὶ ἔγινεν ἀντικείμενον τῆς γνώσεως. Τὰ προβλήματά της παρουσίασαν διὰ τοῦτο *πρωτοφανὲς* μέχρι τότε ἐνδιαφέρον. Δὲν ἦτο ἁπλῶς ὠφέλιμον ἢ ἴχνος κρυφῶν δυνάμεων, ὅ,τι ἐνδιέφερε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρόβλημα αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Ὅσοι παρετήρησαν τὰ οὐράνια σώματα, διὰ νὰ προσαρμόσουν εἰς τὴν κίνησίν των τὴν ζωήν των, ἐδημιούργησαν τὴν ἀστρολογίαν· ὅσοι τὰ παρετήρησαν, διὰ νὰ μάθουν, πῶς κινοῦνται, ἐδημιούργησαν τὴν ἀστρονομίαν. Ὅσοι καθώρισαν τρόπους συμπεριφορᾶς ἐξ ὀνόματος τοῦ θεοῦ, κατέστησαν δυνατὴν τὴν συμβίωσιν· ὅσοι καθώ-

ρισαν τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῆς συμπεριφορᾶς, ἵδρυσαν τὴν ἠθικήν. Ὅσοι ἐπρόσεξαν, πῶς συμπεριφέρονται τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, χάριν τῆς διατροφῆς, ἀνέπτυξαν τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν· ὅσοι ἐπρόσεξαν τοὺς νόμους τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ἐθεμελίωσαν τὴν βοτανικὴν καὶ τὴν ζωολογίαν. Ὅσοι ἔπρεπε ν' ἀνακατανείμουν ἐτησίως τοὺς ἀγροὺς ἢ νὰ ὑπολογίζουν ἀντικείμενα καὶ χρήματα, ἐγεωδέτησαν καὶ ἐμέτρησαν· ὅσοι ἐζήτησαν νὰ μάθουν, πῶς σχετίζονται μεταξύ των ἐκτατὰ μεγέθη καί τί κεῖται ὡς βάσις εἰς τὴν μέτρησιν, ἐθεράπευσαν τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν καὶ ἔθεσαν τὸ ἐρώτημα, τί ἐστὶν ἀριθμός.

Ἡ ἑλληνικὴ εὐπρέπεια καὶ ὁ τεχνικὸς περιορισμὸς τοῦ ὄγκου διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ μεγέθους.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ πράγματα παρουσίασαν τὴν ὀντολογικήν των αὐτοτέλειαν. Ἐδῶ ἐλέχθη ὁ πρωτάκουστος λόγος περὶ τῆς οὐσίας. Οἱ Ἕλληνες πρῶτοι ἀπέκτησαν ἐκ τῆς φύσεως λογικὴν ἀπόστασιν. Ἀντὶ ὅμως ἡ ἀπόστασις αὐτὴ νὰ ὁδηγήσῃ, ὅπως συνέβη ἀργότερον, εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς φύσεως, τὴν παρουσίασεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἁρμονίας. Ἡ Ἑλλὰς ἐδημιούργησεν ὅρους πνευματικῆς τάξεως καὶ ἀντικατώπτρισε τὴν τάξιν αὐτὴν εἰς τὴν φύσιν. Εἶδε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν ὕπαρξίν του καὶ τὸ περιβάλλον του ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς εὐπρεπείας. Ἐντὸς τῆς εὐπρεπείας αὐτῆς συγκλίνουν ἡ θρησκεία, ἡ ἠθική, ἡ καλαισθησία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Μεταξὺ Μ. Ἀσίας καὶ Ἰταλίας ὁ βίος καὶ ὁ κόσμος κερδίζουν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους μίαν ἀπαραδειγμάτιστον ἐσωτερικὴν ἀξιοπρέπειαν. Τὰ αἰτήματα τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτῆς ὑπῆρξαν ὅμως ἀρνητικοὶ ὅροι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος.

Παρ' ὅτι λοιπὸν ἡ Ἑλλὰς ἔθεσε τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς τεχνικῆς, ἡ πρακτική της συμβολὴ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς ζωῆς ὑπῆρξεν ἀσήμαντος. Ἐν σχέσει πρὸς παναρχαίους πολιτισμοὺς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεφάνη τόσον ἀργά, ὥστε τὰ σπουδαιότερα τεχνικὰ εὑρήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη ἡ νεολιθικὴ ζωή, νὰ ἔχουν γενικῶς διαδοθῆ. Τὰ εὑρήματα αὐτὰ ὄχι μόνον εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἰδίως ἐξ Ἀνατολῶν, ἀλλ' ἐπέζησαν τῆς Ἑλλάδος καὶ συνώδευσαν τὸν ἄνθρωπον μέχρι τῆς ἐνάρξεως τοῦ τεχνικοῦ αἰῶνος, εἰς πολλὰς μάλιστα περιοχὰς τὸν ἀκολουθοῦν μέχρι σήμερον. Μέθοδοι ἐξημερώσεως τῶν ζώων, ἀντικείμενα καὶ τρόποι γεωργίας, μεταλλουργίας, ἀρδεύσεως, χρονολογίας καὶ ναυσιπλοΐας, ὁ τροχός, τὸ ἄροτρον, ἡ τῆξις, τὰ ὅπλα, τὸ ἱστίον καὶ ἡ γραφή, ὅ,τι χρειάζεται ἡ ζωὴ τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολέμου, εἶναι κοινὰ νεολιθικὰ ἀγαθὰ ἀγνώστου πατρότητος.

Γενικῶς ἡ Ἑλλὰς συμβάλλει εἰς τὴν ἐκλέπτυνσιν τῶν τεχνικῶν παραδόσεων. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ ἑλληνικὴ τεχνικὴ ὑποτάσσεται εἰς τὴν εὐαισθησίαν.

Δὲν εἶναι τὸ ὀγκῶδες προηγηθέντων καὶ ἑπομένων πολιτισμῶν, τὰ ὀχετευτικὰ ἔργα τῆς Βαβυλῶνος, ἡ πυραμὶς τῆς Αἰγύπτου, αἱ ἀψῖδες τῆς Ρώμης καὶ τὸ σινικὸν τεῖχος, ἀλλ' ἡ λεπτότης τῆς χρυσοχοΐας, ἡ διαύγεια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ εὐελιξία τῶν τριήρων, ἡ σεμνότης τοῦ ἀμφορέως, ἡ μαθηματικὴ συνέπεια τοῦ ὑδραγωγείου χαρακτῆρες τῆς τεχνικῆς αὐτῆς. Πρότυπον τεχνικῆς τελειότητος εἰς ἔκδηλον ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀπαιτουμένην ἔκτασιν, ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ὑποδειγματικὴν ἔκφρασιν ὑπερνικήσεως τοῦ χώρου διὰ τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου προσφέρει ὁ ὁμηρικὸς μῦθος τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως. Ὁ τεχνίτης μεταξὺ τῶν θεῶν παρέδωσεν εἰς τὸν μυθολογικὸν ἥρωα τὸ σύμβολον τῆς τεχνικῆς ὑπερβάσεως τοῦ ὄγκου διὰ τοῦ πέρατος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ Σ τῆς Ἰλιάδος ἀποτελεῖ τὸ «ᾆσμα ᾀσμάτων» τοῦ μικροκόσμου. Ἐντὸς ἐλαχίστων διαστάσεων παρουσιάσθη διὰ πρώτην φορὰν ὁ περιορισμὸς τῆς πραγματικότητος ὡς ἀξίωμα τῆς παραστάσεως τοῦ πνευματικοῦ μεγέθους. Ὁ Ἥφαιστος ἔδειξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι τὸ μεγαλεῖον τοῦ τεχνικοῦ ἔργου δὲν συμπίπτει ἀπαραιτήτως πρὸς τὴν ἔκτασίν του, ἀλλ' ἀντιθέτως ὅτι τὸ μέγεθος αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἐσωτερικὴ διάστασις τοῦ τρόπου, ὁ ὁποῖος τὸ δαμάζει.

Πρόληψις τῆς ἐπικαίρου τεχνικῆς ἀνάγκης καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

Ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ ἀπόψεως μεθοδικῶν προϋποθέσεων ἐστάθη εἰς τὰ πρόθυρα τῆς συγχρόνου τεχνικῆς, χωρὶς ὅμως διὰ λόγους, οἱ ὁποῖοι θὰ δηλωθοῦν εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον, νὰ ἐπιχειρήσῃ μίαν ἀποφασιστικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὅρων τῆς τεχνικῆς ἐργασίας, προδίδει ἡ ἀρχὴ τοῦ διαφορισμοῦ τῆς πρακτικῆς ἀπασχολήσεως, ὅ,τι πολλοὶ θεωροῦν ὡς ἰδιαίτερον γνώρισμα τῆς συγχρόνου βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Ἡ κατασκευὴ συνθέτων τεχνικῶν προϊόντων ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς ἑλληνικῆς πόλεως εἶχεν ἤδη ἐπιβάλει τὴν ἐξειδίκευσιν, τὸν μεθοδικὸν περιορισμὸν τοῦ τομέως τῆς ἐργασίας, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας διὰ δ ε υ τ έ ρ α ν φορὰν χαρακτηρίζει τὸν ἀστικὸν βίον. Ὅτι ὁ ἀγρότης καὶ ὁ κάτοικος τῶν πολιχνῶν ἀναγκάζονται νὰ περισπῶνται εἰς διαφόρους ἀσχολίας, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν, εἶναι γνωστὸν ἤδη εἰς τὸν Ξ ε ν ο φ ῶ ν τ α: «Ἐν μὲν γὰρ ταῖς μικραῖς πόλεσιν οἱ αὐτοὶ ποιοῦσιν κλίνην, θύραν, ἄροτρον, τράπεζαν πολλάκις δ' αὐτὸς οὗτος οἰκοδομεῖ». Ἰδοὺ λοιπὸν ὁ λόγος τῆς ἀτελείας τῶν τεχνικῶν αὐτῶν κατασκευῶν: «Ἀδύνατον οὖν πολλὰ τεχνώμενον ἄνθρωπον πάντα καλῶς ποιεῖν». Τὰ πράγματα εἶναι ὅμως διάφορα ἐντὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων. «Ἐν δὲ ταῖς μεγάλαις πόλεσι διὰ τὸ πολλοὺς ἑκάστου δεῖσθαι ἀρκεῖ καὶ μία ἑκάστῳ τέχνη εἰς τὸ τρέφεσθαι, πολλάκις δ' οὐδ' ὅλη, ἀλλ' ὑποδήματα ποιεῖ ὁ μὲν ἀνδρεῖα, ὁ δὲ γυναικεῖα· ἔστι δ' ἔνθα καὶ ὑποδήματα ὁ μὲν νευρορραφῶν μόνον τρέφεται, ὁ δὲ σχίζων, ὁ δὲ χιτῶνας μόνον συντέμνων, ὁ δέ γε τούτων οὐδὲν ποιῶν, ἀλλὰ

συντιθείς ταῦτα· ἀνάγκη δὲ τὸν ἐν βραχυτάτῳ διατρίβοντα τοῦτον καὶ ἄριστα διηναγκάσθαι τοῦτο ποιεῖν»[1].

Τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς πόλεως, ἑνὸς κοινωνικοῦ τρόπου ζωῆς, τὰ προβλήματα τοῦ ὁποίου μόλις σήμερον ἐμφανίζονται καὶ πάλιν εἰς τὴν ἱστορίαν, δὲν ἐπέβαλε μόνον τὸ αἴτημα τοῦ συντονισμοῦ τῶν τεχνικῶν προσπαθειῶν, ἀλλ' ἐπίσης μία κοινωνικὴ ἀνάγκη, ἡ ὁποία ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν Γαλλίαν μόλις τὸ ἔτος 1962, ἐξ ἀφορμῆς ἐπεισοδίων εἰς βάρος τοῦ γεωκτήμονος ἠθοποιοῦ Jean Gabin, ὑπηγόρευσε εἰδικὸν νόμον, ὁ ὁποῖος ἀποκλείει τὴν ἐξάσκησιν δύο ἐπαγγελμάτων. Τῆς ἀνάγκης αὐτῆς συνήγορος εἶναι ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος ρητῶς ἀπαγορεύει εἰς τοὺς τεχνίτας νὰ ἐξασκοῦν ταυτοχρόνως δύο τέχνας: «Μηδεὶς χαλκεύων ἅμα τεκταινέσθω.., ἀλλ' εἰς μίαν ἕκαστος τέχνην ἐν πόλει κεκτημένος ἀπὸ ταύτης ἅμα καὶ τὸ ζῆν κτάσθω»[2]. Ἔνδειξιν τῆς ἐκτάσεως, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ τεχνικὴ ἐξειδίκευσις ἀπὸ ἀπόψεως γενικῶν συμφερόντων μᾶς παρέχει ὁ Πλίνιος, ἀναφερόμενος εἰς μίαν μεθοδικὴν διαρρύθμισιν ἀκόμη καὶ σήμερον περιωρισμένης ἐκτάσεως. Ὅπως τὰ γερμανικὰ αὐτοκίνητα Volkswagen συναρμολογοῦνται εἰς τὴν πόλιν Wolfsburg ἐκ τμημάτων, τὰ ὁποῖα κατασκευάζονται τόσον ἐκεῖ, ὅσον καὶ εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Γερμανικῆς Ὁμοσπονδίας, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου ὡρισμένα κηροπήγεια ἐκ χαλκοῦ μεγάλης ἐμπορικῆς καταναλώσεως συνεκροτοῦντο εἰς τὸν Τάραντα τῆς Ἰταλίας διὰ τῆς προσθήκης τμημάτων ἰδίως τοῦ ἄνω μέρους προερχομένων ἐξ Αἰγίνης! («Privatim Aigina candelabrorum superficiem dumtaxat elaboravit, sicut Tarantum scapos; in iis ergo iuncta commendatio officinarum est»[3]).

Μέθοδοι τηλεοπτικῆς μεταβιβάσεως πληροφοριῶν.

Ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἀξίζει εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους ἡ ἀνάπτυξις συστημάτων τηλεπικοινωνίας, ἑνὸς τεχνικοῦ ἐγχειρήματος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος εὑρίσκετο εἰς πρωτόγονον στάδιον, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ τραπεζίτης N. M. Rotshild, προκειμένου νὰ πληροφορηθῇ εἰς Λονδῖνον τὴν ἔκβασιν τῆς μάχης τοῦ Βατερλὼ πρὸ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὠργάνωσε μίαν ἱππικὴν καὶ ἱστιοπλοϊκὴν σκυταλοδρομίαν. Ἤδη τὸν 6ον αἰῶνα π.Χ. οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν καὶ χρησιμοποιοῦν δι' ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις τὴν ταχυδρομικὴν περιστεράν. «Ἀπόπεμψον ἀγγέλλοντα τὸν περιστερόν», ἀναφέρεται εἰς ἓν ἀπόσπασμα τοῦ Φερεκράτους[4]. Ἴσως τὸ «φάσμα» τοῦ αἰγινήτου ὀλυμπιονίκου Ταυροσθένους τῆς ἰδίας ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον ἀνήγγειλεν αὐθημερὸν ἐξ Ὀλυμπίας εἰς τὴν γενέτειραν νῆσον τὴν νίκην, ἦτο σύμβολον μεταφερθὲν ἐπίσης διὰ περιστερᾶς[5]. Πολὺ ἐνωρίτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο γνωστὴ ἡ φωτεινὴ σηματοδότησις καὶ ἀργότερον ἡ ὀπτικὴ τηλεγραφία. Εἰς τὸν Ὅμηρον ἤδη ἀπαντῶνται οἱ νυκτερινοὶ «πυρσοὶ» πρὸς εἰδοποίησιν συμμάχων πολιορκουμένης παραθαλασσίου πόλεως:

«Ἅμα δ' ἠελίῳ καταδύντι/ πυρσοί φλεγέθουσιν ἐπήτριμοι../ αἴ κεν πως σὺν νηυσὶν ἄρεω ἀλκτῆρες ἵκωνται»[6]. Κατὰ παρόμοιον τρόπον, μαρτυρεῖ ὁ Ἡ ρ ό δ ο τ ο ς, ἐσκόπευεν ὁ Μ α ρ δ ό ν ι ο ς νὰ μεταδώσῃ εὐθὺς μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος εἰς τὸν Ξ έ ρ ξ η ν διὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους τὴν πληροφορίαν τῆς καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν. «Πυρσοῖσι διὰ νήσων ἐδόκεε βασιλέϊ δηλώσειν ἐόντι ἐν Σάρδεσιν ὅτι ἔχοι Ἀθήνας»[7]. Τὸ μεγαλοπρεπέστερον παράδειγμα φωτεινῆς σηματοδοτήσεως ἐλάμπρυνεν ἡ ποιητικὴ δύναμις τοῦ Α ἰ σ χ ύ λ ο υ, ὁ ὁποῖος διὰ στόματος τῆς Κλυταιμνήστρας πληροφορεῖ τὸν χορὸν τοῦ «Ἀγαμέμνονος», ὅτι ἡ εἴδησις τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας ἔφθασεν εἰς Μυκήνας αὐθημερόν.

ΧΟ. «Ποίου χρόνου δὲ καὶ πόρθηται πόλις; 263
ΚΛ. Τῆς νῦν τεκούσης φῶς τόδ' εὐφρόνης λέγω· 264
ΧΟ. Καὶ τίς τόδ' ἐξίκοιτ' ἂν ἀγγέλων τάχος; 265
ΚΛ. Ἥφαιστος Ἴδης λαμπρὸν ἐκπέμπων σέλας. 266
..Τοιοίδ' ἔτοιμοι λ α μ π α δ η φ ό ρ ω ν ν ό μ ο ι 297
ἄλλος παρ' ἄλλου διαδοχαῖς πληρούμενοι» 298

Πλὴν τῆς ὑπερβολικῆς ἀποστάσεως Ἄθω - Εὐβοίας, διὰ τὴν κάλυψιν τῆς ὁποίας θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχον παρεμβληθῆ ἐνδιάμεσοι σταθμοί, τὰ μεταξὺ τῶν στίχων 268 - 296 ἀναφερόμενα διαστήματα εἶναι ἀντίστοιχα τῆς πρακτικῆς δυνατότητος. Καὶ ἂν ὅμως ἀκόμη τὸ μαρτυρούμενον γεγονὸς οὐδέποτε συνετελέσθη, ἀλλ' ἁπλῶς κοσμεῖ τὴν αἰσχύλειον τραγῳδίαν, προδίδει ἐν τούτοις παρεμφερεῖς, μονίμους ἢ ἐκτάκτους τηλεοπτικὰς συνδέσεις, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἦτο ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένον. Ἐκφράσεις, ὅπως «αἴρειν φρυκτὸν» ἢ «φρυκτοὺς ἀνίσχειν», τὸ ἐπίθετον «φρυκτὸς» ἐπὶ φίλων ἢ πολεμίων, τὸ ρῆμα «φρυκτωρέω» καὶ τὸ οὐσιαστικὸν «φρυκτώριον» πρὸς δήλωσιν πύργου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεπέμποντο φωτεινὰ σήματα, εἶναι σαφεῖς ἐνδείξεις διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ὀπτικῆς τηλεγραφίας. Κατ' ἀνάλογον τρόπον, αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως μέσῳ δύο κλεψυδρῶν συνεννοοῦντο μεταξύ των οἱ Καρχηδόνιοι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου των ἐναντίον τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Δ ι ο ν υ σ ί ο υ. Δύο ὅμοιαι κλεψύδραι ἦσαν διῃρημέναι δι' ἐγχρώμων δακτυλίων, πλησίον τῶν ὁποίων ἀνεγράφοντο συγκεκριμέναι πληροφορίαι ἐν σχέσει πρὸς τὰς συνθήκας τοῦ πολέμου. Τὴν μίαν τῶν κλεψυδρῶν μετέφερον οἱ ἐκστρατεύοντες, ἡ ἄλλη παρέμενεν εἰς τὴν μητρόπολιν. Κατόπιν ἑνὸς φωτεινοῦ σήματος ἐκ μέρους τῶν ἀπελθόντων ἀπεμακρύνοντο τὰ δύο πώματα, ὥστε ν' ἀρχίσῃ ταυτοχρόνως ἡ ἐκροὴ τοῦ ὕδατος, μέχρις ὅτου ἀναφανῆ δεύτερον σῆμα. Διὰ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἀναγραφομένου εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὕδατος τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐπληροφοροῦντο αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως περὶ τίνος ἐπρόκειτο. Πιθανῶς μεταξὺ Σικελίας καὶ Καρχηδόνος (235 χλμ.) νὰ ὑπῆρχεν ἐπὶ νησίδος ἐνδιάμεσος σταθμός[8].

Τὴν ἀτέλειαν τῶν ἀνωτέρω ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους συνήθων μεθόδων,

διὰ τῶν ὁποίων ἦτο δυνατὸν νὰ μεταδοθοῦν ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμέναι εἰδήσεις, π.χ. «πάρεισιν ἱππεῖς εἰς τὴν χώραν» ἢ «πεζοὶ βαρεῖς» ἢ «πεζοὶ μεθ' ἱππέων» ἢ «πλοῖα» ἢ «σῖτος» κλπ.[9], προσεπάθησαν νὰ ὑπερνικήσουν οἱ μηχανικοὶ Κλεόξενος καὶ Δημόκλειτος. Τὸ σύστημά των ἐτελειοποίησεν ὁ συγγραφεὺς στρατηγὸς Πολύβιος[10]. Ἐπρόκειτο ἐνταῦθα περὶ δύο μικρῶν τειχῶν ἐχόντων εἰς τὸ ἄνω μέρος πέντε ἀνοίγματα δίκην ἐπάλξεων. Χάριν τῆς μεταδόσεως οἱασδήποτε πληροφορίας τὸ ἀλφάβητον εἶχε διαιρεθῆ εἰς πέντε τμήματα (1=Α-Ε, 2=Ζ-Κ, 3=Λ-Ο, 4=Π-Υ, 5=ΦΧΨΩ). Ἡ εἴδησις ἔπρεπε νὰ ἦτο ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγογράμματος, π.χ. ἀντὶ «τῶν στρατιωτῶν τινες εἰς ἑκατὸν ἀποκεχωρήκασι πρὸς τοὺς ὑπεναντίους», τὸ συντομώτερον: «Κρῆτες ἑκατὸν ἀφ' ἡμῶν ηὐτομόλησαν». Προκειμένου νὰ σηματοδοτηθῇ τὸ Κ, ἐτοποθετοῦντο πυρσοὶ εἰς τὰ δύο πρῶτα ἀνοίγματα τοῦ δεξιοῦ τείχους, τὰ πέντε ἀνοίγματα τῶν ὁποίων ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς πέντε ὁμάδας τοῦ ἀλφαβήτου. Ἀμέσως κατόπιν ἐφωτίζοντο καὶ τὰ πέντε ἀνοίγματα τοῦ ἀριστεροῦ τείχους (Κ=5ον γράμμα) κ.ο.κ. Τὸ σύστημα ἦτο πολύπλοκον, ὥστε διὰ τὴν τηλεγραφίαν τῆς ἀνωτέρω εἰδήσεως νὰ χρειάζωνται 173 φωτεινὰ σήματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπῄτει χρόνον ἄνω τῆς ἡμισείας ὥρας. Ἴσως ὅμως ὁ λόγος τῆς περιωρισμένης διαδόσεώς του ἦτο τὸ γεγονός, ὅτι ἡ διάθλασις τοῦ φωτὸς περιώριζε τὴν ἀπόστασιν, ἡ ὁποία ἐπέτρεπε τὴν διάκρισιν φωτεινῶν πηγῶν, ὥστε πλὴν τοῦ χρόνου ν' ἀπαιτῶνται πολλοὶ εἰδικευμένοι γνῶσται τοῦ κώδικος δι' ἐνδιαμέσους σταθμούς, πρᾶγμα δύσκολον καὶ πολυέξοδον. Ὁπωσδήποτε ἡ τηλεοπτικὴ ἐπικοινωνία ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφὴν ὑπῆρξε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἑλληνικῶν χρόνων* μία πραγματικότης, ἱκανὴ νὰ δείξῃ τὴν τεχνικὴν ἄσκησιν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' ὅσον τὸ ἐπέβαλλεν ἡ ἀνάγκη.

Πολεμικὴ ἐμπειρία εὐφλέκτων ὑλῶν.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης ἔδειξεν ἐπίσης εἰς τοὺς μεταγενεστέρους μίαν τεχνικὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν μὲ πολλὴν ἐπιτυχίαν ἠκολούθησαν καὶ ἀνέπτυξαν οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ἡ ὁποία τελικῶς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων μεσιτευθεῖσαν πεῖραν τῆς ἄπω Ἀνατολῆς, κατέληξεν εἰς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς πυρίτιδος. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ ἐφεύρεσις αὐτὴ ὀνομάζεται «ὑγρὸν» ἢ «ρωμαϊκὸν πῦρ» καὶ συμβάλλει κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ σύνθεσις τῶν εὐφλέκτων ὑλῶν παρέμεινε μυστικὸν τοῦ κράτους, ὥστε σήμερον καθ' ὑπόθεσιν μόνον νὰ εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ μεῖγμα ἀπετελεῖτο ἐκ θείου, κολοφωνίου, νιτρικοῦ καλίου, ἅλατος,

* Πρβλ. τὴν μαρτυρίαν Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου: «Οἱ δὲ σκοποὶ κατανοήσαντες πολεμίαν δύναμιν εἰσβεβληκυῖαν ἐσήμηναν τοῖς Ναβαταίοις διὰ τῶν συγκειμένων πυρσῶν» (312 π.Χ.)[11].

ρητίνης, πίσσης καὶ ἀσβέστου διαλελυμένων ἐντὸς διαφόρων ἐλαίων. Γεγονὸς εἶναι, ὅτι ἡ ἀνάφλεξις συνετελεῖτο εἴτε κατὰ τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸ θαλάσσιον ὕδωρ εἴτε ἐντὸς σωλήνων, ὁπότε ἐξεσφενδονίζετο (ignis volabilis) καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις μετ᾿ ἐκρήξεως. «Τὸ ἐσκευασμένον πῦρ μετὰ βροντῆς καὶ καπνοῦ προπεί (υ;) ρου διὰ τῶν σιφώνων πεμπόμενον καὶ καπνίζον τὰ πολεμικὰ πλοῖα»[12] κατέστρεψε τὸ ἔτος 687 μ.Χ. πρὸ τῆς Κυζίκου τὸν ἀραβικὸν στόλον, ὅπερ ἐπανελήφθη πρὸ τῆς βυζαντινῆς πρωτευούσης τὸ ἔτος 716. Μὲ 15 πλοῖα ἐξήρθρωσεν ἐπίσης κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὸ ἔτος 941 ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ἕβδομος τὸν ἐκ τοῦ Εὐξείνου πόντου ἐπερχόμενον γιγαντιαῖον στόλον τῶν Ρώσων. Οἱ Βυζαντινοὶ προσέγραψαν τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ ὑγροῦ πυρὸς εἰς τὸν ἐξ Ἡλιουπόλεως ἀρχιτέκτονα Καλλίνικον, ἡ παράδοσις ὅμως τοῦ πράγματος ὑπῆρξε παλαιοτέρα κατὰ χίλια καὶ πλέον ἔτη.

Βεβαίως εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπρόκειτο περὶ «ὑγροῦ πυρός», ὁπωσδήποτε ὅμως περὶ ἀναφλέξεως χημικῶν οὐσιῶν καὶ ὀρυκτελαίων διὰ μηχανικῶν μέσων καὶ μάλιστα ὄχι πρὸς ἄμυναν, ἀλλὰ χάριν τῆς πολεμικῆς ἐπιθέσεως. Λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ γεγονότος μᾶς παρέχει ὁ Θουκυδίδης ἐξιστορῶν τὴν ἅλωσιν τοῦ Δηλίου: Ἐντὸς λέβητος, ὁ ὁποῖος προσκομίζεται εἰς τὸ τεῖχος, κατὰ προτίμησιν ὅπου ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν πολλὴ ξυλεία, εἰσέρχεται σιδηροῦς σωλήν, τὸν ὁποῖον συνεχίζει τεράστιος κορμὸς δένδρου κατόπιν προηγουμένης διχοτομήσεως ἐσωτερικῶς κοῖλος. Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ κορμοῦ ὑπάρχουν ἰσχυρὰ φυσερά, διὰ τῶν ὁποίων πέμπεται εἰς τὸν περιέχοντα θεῖον, πίσσαν καὶ ἀνημμένους ἄνθρακας λέβητα ρεῦμα ἀέρος. Ἡ δύναμις τοῦ ἀνυψουμένου πυρὸς προκαλεῖ τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ τείχους. «Ἐστράτευσαν ἐπὶ τὸ Δήλιον καὶ προσέβαλλον τῷ τειχίσματι, ἄλλῳ τρόπῳ πειράσαντες καὶ μηχανὴν προσήγαγον, ἥπερ εἷλεν αὐτό, τοιάδε· κεραίαν μεγάλην δίχα πρίσαντες ἐκοίλασαν ἅπασαν καὶ ξυνήρμοσαν πάλιν ἀκριβῶς ὥσπερ αὐλὸν καὶ ἐπ᾿ ἄκραν λέβητά τε ἤρτησαν ἁλύσεσι καὶ ἀκροφύσιον ἀπὸ τῆς κεραίας σιδηροῦν ἐς αὐτὸ νεῦον καθεῖτο, καὶ ἐσεσιδήρωτο (πρὸς ἀποφυγὴν ἀναφλέξεως) ἐπὶ μέγα τοῦ ἄλλου ξύλου· προσῆγον δὲ ἐκ πολλοῦ (ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως) ἁμάξαις τῷ τείχει, ᾗ μάλιστα τῇ ἀμπέλῳ καὶ τοῖς ξύλοις ᾠκοδομεῖτο· καὶ ὁπότε εἴη ἐγγύς, φύσας μεγάλας ἐσθέντες, εἰς τὸ πρὸς ἑαυτῶν ἄκρον τῆς κεραίας ἐφύσων· ἡ δὲ πνοὴ ἰοῦσα στεγανῶς ἐς τὸν λέβητα ἔχοντα ἄνθρακάς τε ἡμμένους καὶ θεῖον καὶ πίσσαν φλόγα ἐποίει μεγάλην καὶ ἧψε τοῦ τείχους, ὥστε μηδένα ἐπ᾿ αὐτοῦ ἔτι μεῖναι, ἀλλ᾿ ἀπολιπόντες ἐς φυγὴν καταστῆναι καὶ τὸ τείχισμα τούτῳ τῷ τρόπῳ ἁλῶναι»[13].

Κατορθώματα μηχανικῆς, ὑδραυλικῆς καὶ ἀεροδυναμικῆς.

Εἰς πολλὰς περιπτώσεις τεχνικὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος κατέστησαν δυνατὰ χάρις εἰς μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς, τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται ὁλόκληρος ἡ σύγχρονος τεχνική. Παράδειγμα διὰ τὴν θεωρητικὴν

βάσιν καθαρῶς τεχνικῶν ἐγχειρημάτων μᾶς παρέχει τὸ ὑπόγειον ὑδραγωγεῖον τοῦ Μεγαρέως Εὐπαλίνου εἰς τὴν Σάμον. Τὸ ἄξιον θαυμασμοῦ ἐν προκειμένῳ εἶναι, ὅτι τὴν διώρυξιν ἐπεχείρησαν δύο συνεργεῖα ἐξ ἀντιθέτων κατευθύνσεων, τὰ ὁποῖα μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν συνηντήθησαν ὑπὸ τὸ σήμερον «Κάστρον» ὀνομαζόμενον ὕψωμα πλησίον τῆς πόλεως. Τὸ ἔργον ἐπετεύχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἕκτου αἰῶνος (522 π.Χ.) καὶ μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου: «Ὄρεός τε ὑψηλοῦ ἐς πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ὀργυιάς, τούτου ὄρυγμα κάτωθεν ἀρξάμενον ἀμφίστομον· τὸ μὲν μῆκος τοῦ ὀρύγματος ἑπτὰ στάδιοί εἰσι, τὸ δὲ ὕψος καὶ εὖρος ὀκτὼ ἑκάτερον πόδες.., δ' οὗ τὸ ὕδωρ ὀχετευόμενον διὰ σωλήνων παραγίγνεται εἰς τὴν πόλιν ἀγόμενον ἀπὸ μεγάλης πηγῆς· ἀρχιτέκτων δὲ τοῦ ὀρύγματος τούτου ἐγένετο Μεγαρεὺς Εὐπαλῖνος Ναυστρόφου»[14].

Κολοσσιαῖα ὀρειχάλκινα ἔργα, ὅπως τὰ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ δόρυ τῆς ὁποίας ὑποτίθεται ὅτι διέκρινον οἱ πρὸς Ἀθήνας ναυσιπλοοῦντες ἐκ Σουνίου, τοῦ Διὸς εἰς Ὀλυμπίαν ἢ τοῦ νικητοῦ Ἡλίου εἰς Ρόδον βάρους 70 τόννων καὶ ὕψους 32 μέτρων, μαρτυροῦν περὶ τῶν κατορθωμάτων τῆς ἑλληνικῆς μεταλλουργίας. Ὅτι ἰδίως ἡ οἰκοδομὴ καὶ ἡ ἀκουστικὴ τῶν θεάτρων προϋποθέτουν ὑψηλὰς τεχνικὰς γνώσεις καὶ ὅτι εἰς τὰ θέατρα ἐχρησιμοποιοῦντο μηχανικαὶ κατασκευαὶ ἰδίως πρὸς λύσιν τῆς τραγῳδίας («ἀπὸ μηχανῆς θεός»), εἶναι γνωστὰ γεγονότα ἐνδεικτικὰ τῆς ἐπιδόσεως τῆς μηχανικῆς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τραγικῆς τέχνης. Σχετικῶς ὁ Πλάτων παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἔκτασις τῆς χρησιμοποιήσεως τεχνικῶν λύσεων εἰς τὴν τραγῳδίαν εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος τῆς ποιητικῆς φαντασίας: «Ὥσπερ οἱ τραγῳδοποιοὶ ἐπειδάν τι ἀπορῶσιν ἐπὶ τὰς μηχανὰς καταφεύγουσι τοὺς θεοὺς αἴροντες»[15]. Μηχανικὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων χάριν πολεμικῶν σκοπῶν ἀπέδωσεν ἀργότερον ἡ παράδοσις εἰς τὸν Ἀρχιμήδη. Πλὴν ὅμως τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μυθικῶν καὶ ὁπωσδήποτε χωρὶς συνέχειαν μηχανικῶν κατορθωμάτων τοῦ περιφήμου μαθηματικοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Πετράρχης προσέγραφε καὶ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς πυρίτιδος[16], ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης ἐγνώρισε περιφήμους μηχανικούς, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων διέσωσε τμῆμα παπύρου τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ H. Diels ὑπὸ τὸν τίτλον Laterculi Alexandrini[17]. «Μηχανικοί. Ἐπικράτης ὁ Ἡρακλειώτης, ὁ τὰ ἐν Ρόδῳ ὄργανα πολεμικὰ ποιήσας, Πολύειδος, ὁ τὴν ἑλέπολιν ἐν Βυζαντίῳ καὶ τὴν ἐν Ρόδῳ τετράκυκλον, Ἅρπαλος ὁ μετὰ Ξέρξου· οὗτός ἐστιν ὁ ζεύξας τὸν Ἑλλήσποντον· Διάδης ὁ μετ' Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως Τύρον καὶ τὰς λοιπὰς πόλεις πολιορκῶν, Στύππαξ ὁ τὴν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱππάφεσιν, Ἀβδάραξος ὁ τὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μηχανικὰ συντελῶν, Δωρίων ὁ τὸν λυσιπόλεμον». (Ἀκολουθοῦν τὰ ἑπτὰ θαύματα).

Μηχανήματα ὑδραυλικῆς καὶ ἀεροδυναμικῆς φύσεως κατεσκεύασεν ὁ διάσημος Ἀλεξανδρεὺς Ἥρων συγγράψας καὶ ἰδιαίτερον ἔργον «περὶ Μηχανικῆς». Ὁ Ἥρων ἀποδεικνύει καὶ ἐφαρμόζει τὴν δύναμιν τοῦ ἀτμοῦ

γνωστὴν ἤδη εἰς τὸν Κτησίβιον κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ρωμαίου ἀρχιτέκτονος Βιτρουβίου («Ctesibio Alexandrino, qui et vim spiritus naturalis pneumaticasque res invenit»[18]). Ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ συγγραφέως τῶν «Μηχανικῶν ὑπομνημάτων» Κτησιβίου, ἐφευρέτου ἑνὸς εἴδους πνευματικῆς ἀντλίας, τοῦ ἀεροτόνου καὶ τῆς ὑδραυλίδος, περιφήμου ἐπίσης διὰ τὰς ἀνυψώσεις καὶ διαπομπὰς ὑδάτων, ὁ Ἥρων ἀνεκάλυψε μίαν κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία μετὰ δεκαὲξ αἰῶνας ὑπέπεσεν ἐκ νέου εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς Εὐρώπης, διὰ νὰ μετακινηθῇ αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ βάσις τῆς παγκοσμίου οἰκονομίας. Διὰ τῆς ἀτμοκινήτου κυκλικῆς περιστροφῆς, ἡ ὁποία ἐπετεύχθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὑπὸ τοῦ Ἥρωνος, παρουσιάσθη ἐν σπέρματι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτμομηχανῆς ἤδη εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. «Λέβητος ὑποκαιομένου σφαιρίον πρὸς κνώδακα κινεῖσθαι..· συμβήσεται οὖν θερμαινομένου τοῦ λέβητος τὴν ἀτμίδα.. εἰς τὴν σφαῖραν ἐμπίπτουσαν ἐκπίπτειν διὰ τῶν ἀνακεκαμμένων (σωληναρίων) εἰς τὸ πῶμα καὶ στρέφειν τὴν σφαῖραν»[19]. Ἐκτὸς τοῦ ἀρτεσιανοῦ φρέατος («κατασκευάζεται δὲ καὶ σφαῖρα κοίλη ἢ ἕτερον ἀγγεῖον, εἰς ὃ ἐγχυθὲν ὑγρὸν ἀναπιέζεται εἰς τὸ ὕψος αὐτόματον καὶ μετὰ βίας πολλῆς»[20]), ὁ Ἥρων ἐπρόλαβε συγχρόνους ἐφευρέσεις, π.χ. τὸ ταξίμετρον («ὁδόμετρον»[21]) καὶ τὸν αὐτόματον πωλητήν: «Εἰς ἔνια σπονδεῖα πενταδράχμου νομίσματος ἐμβληθέντος, ὕδωρ ἀπορρέει εἰς τὸ περιρραίνεσθαι»[22]. Ἰδιαιτέραν ἐπίδοσιν εἶχεν ὁ Ἥρων εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτομάτων παιγνίων («ἐπί τινος βωμοῦ πυρὸς ἀνακαυσθέντος ζώδια καταφανήσεται χορεύοντα»[23]) τόσον πολυπλόκων, ὥστε νὰ εἶναι δυναταὶ παραστάσεις αὐτομάτου θεάτρου μὲ τραγικὴν ὑπόθεσιν, π.χ. τῆς τραγῳδίας «Ναύπλιος» εἰς πέντε σκηνάς[24]. Εἰς τὴν ἔρευναν φυσικῶν δυνάμεων καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἐφαρμογὴν θεωρητικῶν γνώσεων τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως ὁ Ἥρων προέβη χάριν τῆς παιδιᾶς καὶ διὰ τοῦτο τὰ μηχανικά του ἐπιτεύγματα παρέμειναν τελικῶς εἰς τὸ περιθώριον τῆς πρακτικῆς ζωῆς, χωρὶς νὰ ἐπηρεάσουν τὴν τεχνικὴν ἄρθρωσιν οὔτε τῆς ἐποχῆς του οὔτε τῶν ρωμαϊκῶν καὶ τῶν ἔπειτα χρόνων.

Τὸ ἐρώτημα, διατί δὲν ἐδημιούργησεν ἡ Ἑλλὰς τὴν σύγχρονον τεχνικήν, εἰς τὸ τέλος τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς Εὐρώπης. Σήμερον πολλοὶ ἐρωτοῦν, διατί ἡ τεχνικὴ παρουσιάσθη πρὸ δύο μόλις αἰώνων, ἐφ᾽ ὅσον ἡ Ἑλλὰς διὰ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τῆς ἐφαρμογῆς μαθηματικῶν συναρτήσεων, τῆς χρήσεως εὐφλέκτων ὑλῶν καὶ τῶν μηχανικῶν της ἐφευρέσεων ἐστάθη εἰς τὴν ἀρχὴν πολὺ μεταγενεστέρων ἐξελίξεων, κυρίως ὅμως ἐφ᾽ ὅσον πρώτη ἐκείνη διεχώρισε τὴν πίστιν καὶ τὴν γνῶσιν, ὑπεστήριξεν ὅτι μεταξὺ φύσεως καὶ διανοίας ἰσχύει ἐσωτερικὴ σχέσις, ἀνέπτυξε τὴν ἀφῃρημένην σκέψιν καὶ ἐνδιεφέρθη διὰ τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀντικειμενικήν των ἀξίαν. Τὸ ἐρώτημα ὑποδηλοῖ κατ᾽ ἀρχήν, ὅτι ἡ τεχνικὴ εἰς τὴν σύγχρονον ἐμφάνισίν της δὲν ἑρμηνεύεται: μόνον ἐπὶ

τῇ βάσει τῶν ἑλληνικῶν δεδομένων. Πῶς ὅμως συνέβη ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις νὰ μὴ συμβαδίσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὴν πρόοδον τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν τέχνην ἐδημιούργησεν ἔργα διὰ τοὺς μετέπειτα καιροὺς ἀσυναγώνιστα;

Ἡ ἐρώτησις αὐτὴ παρουσιάζεται εἰς μίαν ἐποχήν, τὴν ὁποίαν δὲν χαρακτηρίζουν μόνον πνευματικὰ γεγονότα ἄγνωστα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἐπίσης τὸ τέλος τῆς ἑλληνικῆς διαστάσεως τῆς Εὐρώπης. Μέσῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἑξῆς δι' ἀμεσωτέρας ἀναφορᾶς ἡ Εὐρώπη ἔμεινεν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως τὸ γεγονός, ὅτι ἐπεδίωξε ν' ἀφελληνισθῇ χάριν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, πολὺ περισσότερον ὅμως ὁ ἐξ ἱστορικῆς ἀνάγκης ἀφελληνισμός της μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ῥώμης, ἐπέτρεψε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορικῆς της ἰδιοτυπίας. Ἰδίως μετὰ τὴν πνευματικήν της ἐνηλικίωσιν ἡ Εὐρώπη προσεπάθησεν ὅμως νὰ δημιουργήσῃ τοὺς πνευματικούς της χαρακτῆρας δι' ἑνὸς διαλόγου πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὰς βασικάς της ἀρχάς, τὸν σεβασμὸν τῆς λογικῆς, τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἰδεῶδες τῆς δημοκρατίας, τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ προσώπου καὶ τὸν χωρισμὸν μεταξὺ ὠφελείας καὶ ἐρεύνης ὡς ἑλληνικὴ προέκτασις. Ἐὰν σήμερον αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ γεγονότα ἐγκαταλείπουν τὴν σκηνὴν τῆς ἱστορίας, ἡ Εὐρώπη παρουσιάζει τὸν ἀνθελληνικόν της χαρακτῆρα, ὅ,τι ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας ἐπιμόνως ἀπέφυγε νὰ παραδεχθῇ. Ἡ Εὐρώπη ἀποβάλλει σήμερον τὰ ἑλληνικά της χαρακτηριστικὰ ἀκουσίως καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ τὸ ἐννοῇ, διότι τὸ τεχνικὸν πνεῦμα τελικῶς ἀπέκτησεν ἱστορικὴν αὐτοτέλειαν, ὥστε νὰ αἰσθάνεται τὴν ἑλληνικὴν παρακαταθήκην ὡς τροχοπέδην τῆς ἐσωτερικῆς του ἐξελίξεως. Τοῦτο θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀντιληφθοῦν ἰδίως ὅσοι ἐπιχειροῦν νὰ ἑρμηνεύσουν τὸ παρὸν διὰ τοῦ παρελθόντος, περισσότερον ὅμως ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι κατάγονται ἐκ τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ. Ὅσοι σεμνύνονται ἀκόμη διὰ τὴν καταγωγήν των, ὀφείλουν σήμερον νὰ μιμηθοῦν τὸν Αἰνείαν, νὰ σηκώσουν εἰς τοὺς ὤμους των, ὅταν ναοὶ καὶ μνημεῖα κρημνίζωνται, τὸν γεννήτορα. Ἀναχωροῦν, διότι ὁ καιρὸς τῆς πατρίδος παρῆλθε· τὸ ζήτημα εἶναι, ἐὰν θ' ἀντιμετωπίσουν τὴν περιπέτειαν μόνοι ἢ μεταφέροντες τὸ πάτριον πνεῦμα.

Σήμερον λήγει ἡ ἑλληνικὴ διάστασις τῆς Εὐρώπης, διότι διὰ τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος τερματίζεται ἡ νεολιθικὴ ἐποχή. Ὑπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν καθοδήγησιν, ἀλλ' ἐναντίον τῶν θεμελιωδῶν εὐρωπαϊκῶν ἀρχῶν, τῆς ἀξίας τοῦ ἐλευθέρου προσώπου, τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς καθαρᾶς γνώσεως, ἐγκαινιάζει σήμερον ἡ ἀνθρωπότης τὴν τρίτην καθολικήν της περίοδον. Ὅ,τι λοιπὸν συντελεῖται σήμερον εἰς τὴν ἱστορίαν, ὁ συμφυρμὸς τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ὕλην, ἡ θεώρησις κοινοχρήστων πραγμάτων ὡς ἀτομικῶν χαρακτήρων, ἡ ἐσωτερικὴ κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν ἔξω, ἡ διάλυσις τῆς ὑποκειμενικῆς οὐσίας ἐντὸς ἑνὸς κόσμου, ὁ ὁποῖος παράγει ἀπρόσωπα ἔργα

καὶ ἀνέχεται τὸν ἄνθρωπον ὡς συντελεστὴν ἀριθμητικῶν ἀνωνυμιῶν, δὲν ἐξηγεῖται διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Διατί χρειάζεται ἡ ἱστορία τὴν ἑλληνικὴν διάστασιν τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Ἡ Ἑλλὰς ὑπῆρξε τὸ κεντρικὸν γεγονὸς τοῦ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ἐνεκαινίασεν ἡ μόνιμος ἐγκατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ σύμπτωσιν εἰς τὸ μέσον τῆς χρονικῆς του διαρκείας. Κοσμοϊστορικὰ γεγονότα, ὅπως ἡ χρῆσις τοῦ πυρός, ἡ ἐξημέρωσις τοῦ ἵππου ἢ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀκοντίου, εἰσῆλθον εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ ἔγιναν βάσεις διὰ τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν πνευματικήν της μοῖραν. Τὴν περίοδον ὅμως αὐτὴν δὲν χαρακτηρίζει οὔτε τὸ πῦρ, οὔτε ὁ ἵππος, οὔτε τὸ ἀκόντιον, ἀλλ' ὁ πνευματικὸς ἐξανθρωπισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀπόστασις, τὴν ὁποίαν ἐκέρδισεν ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς φύσεως, ἡ ἱκανότης του νὰ προβάλῃ ἐνώπιόν του, ὅ,τι θεωρεῖ ἐντός του ὡς οὐσιῶδες, νὰ ἐνσαρκώσῃ τὴν ἰδέαν του εἰς τὸ μάρμαρον, κυρίως ὅμως διὰ τοῦ λόγου καὶ νὰ πληροφορηθῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τί εἶναι ὁ ἴδιος, τί τὸν περιβάλλει, ποῦ κατευθύνεται, πῶς δικαιολογεῖται ἡ παρουσία του εἰς τὸν κόσμον. Ἐὰν αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἐρωτήματα ἐδημιούργησαν τὸ πνευματικὸν μέγεθος τοῦ ἀνθρώπου καὶ σήμερον κινδυνεύουν νὰ σιγήσουν, ἰδοὺ ὅτι δὲν δοκιμάζεται μόνον ἡ ἑλληνικὴ διάστασις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου αὐτὴ καθ' ἑαυτήν.

Ὁ ἄνθρωπος βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβῇ «εἰς ἄλλο γένος», ἐὰν ὅμως παύσῃ νὰ ἐρωτᾷ διὰ τὸν ἄνθρωπον, νὰ εἶναι τὸ πρῶτον καὶ τὸ κύριον πρόβλημά του, θὰ ἔχῃ τερματίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν του. Διὰ τοῦτο σήμερον ἡ κρίσις τῆς ἑλληνικῆς διαστάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ δοκιμασία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος κινδυνεύει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν ἄνθρωπον. Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ κίνδυνος προβάλλει εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ἀπαίτησις μεταλαμπαδεύσεως τοῦ πνεύματος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν τεχνικὸν κόσμον. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα δὲν θ' ἀρνηθῇ τὴν τεχνικήν, ὅπως δὲν τὴν ἠρνήθη εἰς τὴν ἱστορικὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς του, ἐφ' ὅσον διὰ τῶν ἔργων της συνέτεινεν ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἀντέδρα εἰς τὴν ἐσωτερίκευσιν τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ συγκρατήσῃ ὅμως τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ διασταλῇ ἐκ τοῦ περιβάλλοντός του, νὰ συλλέξῃ τὴν πνευματικήν του φύσιν καὶ νὰ συνθέσῃ τὸν κόσμον, διὰ νὰ μὴ κατακερματισθῇ ὁ ἴδιος. Ἡ ἑλληνικὴ διάστασις τῆς ἱστορίας ἀπαιτεῖται, διὰ νὰ συλλέξῃ ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν πραγμάτων τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ δημιουργήσῃ, ὅ,τι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνσωματώσῃ ἐκ τῶν ἔξω, ἀλλὰ νὰ παρουσιάσῃ ὡς ἐγγύησιν τῆς προσωπικῆς του οὐσίας. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἰς ὅ,τι οὐσιαστικῶς τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκπροσωπηθῇ, χωρὶς νὰ χάσῃ τὴν ἐσωτερικήν του ἀξιοπρέπειαν. Χάριν τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτῆς, τοῦ χώρου τῶν οὐσιαστικῶν γνωρισμάτων τοῦ

πνεύματος, ἡ ἱστορία ἔχει ἀνάγκην, ὅ,τι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ἐκτεχνίκευσιν τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τὴν δυνατότητα, ἡ ὁποία θὰ παρουσιάσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς πρόβλημα, διὰ τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου ἀπαιτεῖται αὐτὸς ὁ ἴδιος. Κατ' οὐσίαν ἡ ἱστορία χρειάζεται σήμερον τὴν προσωπικὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἐσωτερίκευσιν τῆς θέσεώς του εἰς τὸν κόσμον. Ἐκ τῆς ἀμεταβιβάστου αὐτῆς πράξεως ἐξαρτᾶται ἴσως ἡ παραμονὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ τεχνικὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ κινητήριος δύναμις τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἡ σημερινὴ προϋπόθεσις τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Τὸ πρόσωπον ἐδημιουργήθη εἰς τὴν ἀρχαιότητα κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν οὐσίαν. Ἡ βάσις του ὑπῆρξε κοσμολογική. Τὸ πρόσωπον τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου θὰ δημιουργηθῇ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα. Ἡ βάσις του εἶναι ἱστορική. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς του πρὸς τὸ εἶναι, ὡς ἐσωτερικῆς πράξεως τοῦ ἀναντικαταστάτου προσώπου, τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος περιώρισε τὴν τεχνικήν του ἱκανότητα. Διὰ τῆς θεωρητικῆς του στάσεως τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐφρούρησε τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ προσώπου ἐναντίον τῆς τεχνικῆς του διαθέσεως. Εἰς τὸν ἀντιτεχνικόν του χαρακτῆρα συνετέλεσεν ἴσως, ὅπως πολλοὶ παρατηροῦν καὶ ἡ ἀπουσία ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου τοῦ τεχνικοῦ πειρασμοῦ «καύσιμος ὕλη». Ἀλλ' ἡ ἔλλειψις καυσίμων δὲν ἐδημιούργησε τὴν ἀντιτεχνικὴν διάθεσιν, τῆς ἐπέτρεψεν ἁπλῶς νὰ διατηρηθῇ. Εἰς τοὺς θεμελιώδεις λόγους τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς τῆς διαθέσεως ἀναφέρεται τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον.

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ II

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΣ

Τὸ ἱερὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου.

α) Θρησκευτικὴ ἑνότης τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ πνεύματος, τὸ ἔργον τῆς πόλεως.

Ἡ φύσις ἐνσαρκώνει εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα τὴν θείαν παρουσίαν. Μέσῳ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἐγειτόνευσεν ὁ Ἕλλην πρὸς τὸν θεόν. Βεβαίως ἡ θεωρητικὴ σκέψις ἐπεχείρησε μίαν ἐκπληκτικὴν ἀφαίρεσιν ἐκ τῶν μυθολογικῶν στοιχείων, διὰ νὰ παρατηρήσῃ τὰ φυσικὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ εἰς ὅ,τι τὰ συγκροτεῖ καὶ τὰ παράγει. Καὶ εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν τῶν Προσωκρατικῶν ἡ φύσις διετήρησεν ὅμως τὸν βιομορφικόν της χαρακτῆρα. Ὑπῆρξεν ὡς προϋπόθεσις καὶ ὡς ἔκφρασις τῶν ὄντων ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι συνέπεσε πρὸς τὸν θεόν, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐξελήφθη ὡς ἀντικείμενον. Ἰδίως εἰς τὰ ὄμματα τοῦ λαοῦ τὸ φυσικὸν γεγονὸς ἐδήλωσε τὸ θεῖον θέλημα. Διὰ τῆς φύσεως ἐπικοινωνεῖ ὁ θεὸς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἑπομένως, ὅ,τι ἔχει φυσικὸν χαρακτῆρα, εἶναι χῶρος ὑπερβατικῆς παρουσίας. Τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἡ βλάστησις ἢ ὁ κεραυνός, εἶναι τρόποι ἐκφράσεως ὑπερφυσικῶν προσώπων. Θεότητες τῆς γῆς (Δήμητρα, Περσεφόνη, Διόνυσος) ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοὺς οὐρανίους (Ζεύς, Ἀθηνᾶ, Ἀπόλλων) παρακολουθοῦν, κατευθύνουν καὶ ἐλέγχουν τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων.

Ὅ,τι ὅμως προξενεῖ σήμερον ἐντύπωσιν, εἶναι ὅτι ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ γονιμότητος καὶ δικαίου, γεωργικῆς καὶ ποιμενικῆς ζωῆς, θεοτήτων τῆς γῆς καὶ θεοτήτων τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπροβλημάτισε τὸν πνευματικὸν κόσμον. Οἱ θεοὶ δὲν ἦλθον μεταξύ των εἰς προσωπικὴν ἀντιδικίαν οὔτε ἐπρόδωσαν τὴν θείαν τάξιν. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦτο δὲν διεσπάσθη εἰς τὸ βάθος

τοῦ προσωπικοῦ του πνεύματος. Δὲν συνέβη, ὅ,τι ἔγινεν ἀργότερον εἰς τὴν Εὐρώπην, ὥστε ὁ κόσμος νὰ διαιρεθῇ εἰς τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὸ κράτος τοῦ Διαβόλου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μετατεθῇ ἡ διαμάχη ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ φύσις νὰ παρουσιασθῇ γυμνὴ ἐκ τῶν ὑπερφυσικῶν της στοιχείων, ἀντικειμενικὸν μέσον διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων τῶν προθέσεων. Εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ ταχθῇ ὁ ἄνθρωπος ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς θεοῦ, διὰ νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλόν του καὶ ὅπου τοῦτο συνέβη, ἦτο ἀποτέλεσμα προσωρινῆς συγχύσεως, οὐσιαστικῶς ἀκουσία πρᾶξις[1]. Ὁ Ἕλλην ἀντίκρυσε τὸν θεὸν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἁρμονίας καὶ ἐπομένως δὲν εἶχε λόγους νὰ μισήσῃ πράξεις καὶ τμήματα τῆς πραγματικότητος, ὅ,τι ἐξεπροσώπει ὁ ἀντίπαλος θεός. Τοῦτο ὑπῆρξε σημαντικόν, διότι ἡ φύσις παρέμεινε μέχρι τέλους τῶν ἑλληνικῶν χρόνων ἱερὰ καὶ ἄθραυστος.

Διατί δὲν ἐπανελήφθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ οὐρανίου ἠθικοῦ θεοῦ τῶν νομάδων καὶ τῶν ὀργιαστικῶν θεοτήτων τῆς γῆς, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Παλαιστίνην μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου, εἶναι μία ἐρώτησις, τῆς ὁποίας ἡ ἀπάντησις πρέπει νὰ ζητηθῇ ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν τρίτην ἑλληνικὴν δυνατότητα τῆς ζωῆς, τὴν θάλασσαν, ἡ ὁποία διὰ τῶν συνεχῶς νέων προοπτικῶν της ἐγεφύρωσε τὴν διάστασιν τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ τοῦ ποιμενικοῦ κόσμου καὶ ἰδίως εἰς τὸ μοναδικὸν φαινόμενον τῆς ἑλληνικῆς πόλεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνεπτύχθη μία ζωὴ βασιζομένη εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ κορυφουμένη εἰς τὴν ἰδέαν τῆς δημοκρατίας. Ἡ μονομέρεια ὑπῆρξε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὸ πρῶτον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀπεκλείσθη ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ὁ σεβασμὸς τοῦ ἄλλου καὶ ἡ τήρησις τῶν μέτρων, οἱ ἑλληνικοὶ χαρακτῆρες τοῦ βίου, δὲν ἐμόρφωσαν μόνον τὸν πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ τὸν θεῖον κόσμον. Διὰ τῆς πολιτικῆς ζωῆς εἰσῆλθεν εἰς τοὺς τομεῖς τῆς θείας δικαιοδοσίας μία ἐναρμόνισις, ἄγνωστος ἀκόμη εἰς τὰ ἀρχαῖα στρώματα τῆς μυθολογίας, τὰ τραγικὰ θέματα τῆς ὁποίας, ἐξιδανίκευσις μιᾶς ἄλλης ζωῆς, ἐξακολουθοῦν νὰ διδάσκουν «δι' ἐλέου καὶ φόβου» τοὺς μεταγενεστέρους, ν' ἀποκτοῦν ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ αἰσθητικὸν χαρακτῆρα, νὰ δίδουν τὴν ἀφορμὴν διὰ μίαν νέαν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ μίαν νέαν ἰδέαν τοῦ θείου, τὸ ὁποῖον τώρα παρουσιάζεται ὡς θεσμοφύλαξ τῆς κοσμιότητος, ὡς ἄρχων μιᾶς «ἀφανοῦς ἁρμονίας»[2] πολὺ ἀνωτέρας ὅσων ἦτο δυνατὸν νὰ θαυμάσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν αἰσθήσεων.

Δὲν ἐξηρτᾶτο λοιπὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρος ἡ ζωὴ ἐκ τοῦ μαγικοῦ κόσμου τῆς γῆς οὔτε ἐκ τῆς ἀμοιβαίας τιμιότητος τῶν ἀγραυλούντων ποιμένων. Τὸ ἐμπόριον, αἱ ἀποικίαι, ἡ πολιτική, ἡ ρητορία, ἡ θεωρία, ἡ καλλιτεχνικὴ ἔκφρασις εἶναι ἐπίπεδα συμβιώσεως καὶ ἐναρμονιζομένων ἀντιθέσεων. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον συνετελέσθη ἡ πρώτη coincidentia oppositorum, ἡ κοινωνικὴ σύμπτωσις τῶν ἐναντίων. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, ἡ πολιτικὴ νομοθεσία, ἡ ἐμπορικὴ σχέσις, ἡ ἐντὸς τῆς πόλεως συνύπαρξις περισ-

σοτέρων ἐπαγγελμάτων παιδαγωγοῦν τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς τάξεως. Παρὰ τὴν ἱεραρχίαν του ὁ θεῖος κόσμος δημοκρατεῖται. Οἱ θεοὶ προστατεύουν ἐπαγγελματικὰ ἐνδιαφέροντα, συμβολίζουν πνευματικὰ χαρίσματα ἢ προΐστανται ἐκτάκτων καὶ ἐπαναλαμβανομένων γεγονότων, χωρὶς νὰ συγκρούωνται μεταξύ των. Ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ποσειδῶν διὰ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ναυτιλλομένους, ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἡ Ἄρτεμις διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἐγκράτειαν, ὁ Ἄρης καὶ ὁ Πλούτων διὰ τοὺς ἐμπολέμους καὶ τοὺς ἀποθνῄσκοντας εἶναι ὑπερφυσικαὶ ἀναφοραὶ πραγματικῶν καταστάσεων. Μοῦσαι, ἡμίθεοι, νηρηΐδες, μυθολογικὰ πρόσωπα εἶναι ἐκφράσεις ὑπερβατικῆς γειτονίας πρὸς τὸν ἰδανικὸν κόσμον. Ἡ ζωὴ ἐπιβάλλει τὴν συμβίωσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν, ἡ μυθολογία εἰκονογραφεῖ τὴν θείαν εὐδαιμονίαν, ἡ φιλοσοφία χειραγωγεῖ τὸν νοῦν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὄντως ὄντος.

β) Ἡ φύσις ὡς ἐνσάρκωσις τῆς θείας παρουσίας.

Ὁ κόσμος δὲν εἶναι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἁπλοῦν ὑπόβαθρον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πρωτίστως ἡ ἁπτὴ προβολὴ τοῦ θεοῦ. Τὸν θεὸν ἐκφράζει ἡ τελειότης, ἑπομένως ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὁρατὴ ὄψις τοῦ θείου χαρακτῆρος. Ὅ,τι μεσολαβεῖ μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι συγχρόνως τὸ κόσμημα καὶ ὁ σύνδεσμός των. Ἡ πρέπουσα στάσις ἔναντι τῆς φύσεως εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἡ θεωρία, ἡ διαπίστωσις καὶ ὄχι ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ θείου γεγονότος. Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν προτροπὴν τῶν χειριστῶν τοῦ ἐκσκαφέως: «Ἔ Joe, ἐμπρὸς μωρέ! Σπάσε τοῦ κτήνους τὰ δόντια! Χῶσε τὸ σίδερο μέσα του — ἴσως τὰ καταφέρωμε χωρὶς δυναμίτη!»[3], ἔπρεπε νὰ μεσολαβήσουν αἱ δύο μετὰ τὴν Ἑλλάδα χιλιετηρίδες, νὰ ἐκδιωχθῇ ὁ Θεὸς ἐκ τῆς φύσεως, διὰ νὰ παρουσιασθῇ, ὅ,τι περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον, ἁπλῶς καὶ μόνον ὡς μέσον συνεχῶς μεγαλυτέρων δυνατοτήτων. Ἡ φύσις ὅμως εἰς τὴν Ἑλλάδα συνεδέθη πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ ὄχι πρὸς τὴν τεχνικήν. Ἡ γνῶσις δὲν συνέπεσεν ἐνταῦθα πρὸς τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐδικαιώθη διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ της αὐτοπεριορισμοῦ ὡς ἀποκάλυψις τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος ὑπέβαλλεν ἐρωτήματα εἰς τὴν φύσιν, προσεπάθησε νὰ μὴ τὴν θίξῃ, ἀλλ' εἰ δυνατὸν νὰ ἐννοήσῃ τὸ οὐσιῶδες ἐντός της διὰ τῆς καθαρᾶς διανοίας, δηλαδὴ χωρὶς νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν λειτουργίαν της, χωρὶς νὰ τὴν καταστρέψῃ ἢ νὰ τὴν διορθώσῃ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον οὔτε τὸ πείραμα ἐνέπνευσε τὴν Ἑλλάδα οὔτε ἡ δέσμευσις τῶν φυσικῶν δυνάμεων συνήρπασε τὰ πνεύματα, ὅπως συμβαίνει σήμερον. Εἰς τὴν ἀνθρωπίνην περιέργειαν καὶ τὴν τεχνικὴν ὑποχρέωσιν τῆς φύσεως ἐτέθησαν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος θρησκευτικὰ ὅρια.

Τὸ περίφημον χωρίον τῆς «Ἀντιγόνης» τοῦ Σοφοκλέους «πολλὰ τὰ δεινά, κοὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον»[4] δὲν ἐκφράζει λοιπὸν ἁπλῶς τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰ ἐπιτεύγματά του, ἀλλὰ τὸ δέος του ἐνώπιον τοῦ

φοβεροῦ γεγονότος τῆς δυνάμεως, διὰ τῆς ὁποίας ὑπέτασσε τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ ἡ ὁποία δὲν ἔπαυσε νὰ τὸν φέρῃ εἰς προστριβὰς πρὸς τοὺς θεούς, ὅπως ἀπεκάλυπτον χαρακτηριστικῶς αἱ συμφοραὶ ὅσων κατεπάτησαν, ἔστω καὶ ἀκουσίως, θείαν περιοχήν. Προσπάθειαν ἐξιλεώσεως διὰ τὴν ἀθέμιτον χρῆσιν τῆς δυνάμεως μαρτυροῦν διὰ τοῦτο αἱ θυσίαι ζώων, πολυτίμων ἀντικειμένων καὶ κάποτε, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Αὐλίδα[5], προσφιλῶν προσώπων. Ἀνθρωποθυσίαι εἰς τὸν Τίβεριν ἢ ἀργότερον εἰς τὸν ἔμμετρον μῦθον «Τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας» εἶναι ἐπακόλουθα τῶν ἰδίων τύψεων τῆς συνειδήσεως, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐξηναγκάσθη νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὸ κράτος τοῦ θεοῦ. Ἔναντι τῆς κατασκευαστικῆς ἱκανότητος παρέμεινεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ὁ ἄνθρωπος ἐπιφυλακτικός. Ἐὰν ἡ «ποιητικὴ δύναμις» ἦτο ἀναγκαία διὰ τὴν ζωήν, δὲν ἦτο δυνατὸν ὅμως νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν θεωρητικὴν στάσιν καὶ ἄν, ὡς προϋπόθεσις τοῦ βίου, ἔπρεπε ν' ἀναχθῇ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου, ὁ ἁρμόδιος θεὸς χωλαίνει. Ὅπου θνητοὶ καὶ ἡμίθεοι ἐκτρέπονται εἰς ἐκτάκτους κατασκευάς, ὅπου αἴρουν τὴν φυσικὴν τάξιν χάριν ἰδιωτικῶν σχεδίων, ἐπισύρουν τὴν θείαν μῆνιν. Ὁ Πυγμαλίων παραφρονεῖ, ὁ Ἴκαρος κρημνίζεται, ὁ Προμηθεὺς καθηλοῦται. Καὶ δὲν ἐκφράζει μόνον ἡ μυθολογία τὸ θρησκευτικὸν δέος ἐνώπιον τῆς φύσεως, ἀλλὰ μαρτυρίας μᾶς παρέχει καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱστορία. Προκειμένου περὶ τῆς συνθετικῆς παραγωγῆς χρωμάτων ὁ Πλάτων π.χ. καταδικάζει τὴν βασικὴν προϋπόθεσιν τοῦ πειράματος, τὴν τεχνητὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν σύνθεσιν διαφόρων φαινομένων, διότι τοῦτο ὑπάγεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ θεοῦ. «Ὅτι θεὸς μὲν τὰ πολλὰ εἰς ἓν συγκεραννύναι καὶ πάλιν ἐξ ἑνὸς εἰς πολλὰ διαλύειν ἱκανὸς ἐπιστάμενος ἅμα καὶ δυνατός, ἀνθρώπων δὲ οὐδεὶς οὐδέτερα τούτων ἱκανὸς οὔτε ἔστι νῦν οὔτε εἰς αὖθίς ποτε ἔσται»[6]. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὄχι μόνον ἀπεκλείσθη ἡ πειραματικὴ μέθοδος, ἀλλ' ἐπροφητεύθη μία ἀδυναμία, ἡ ὁποία διήρκεσε μέχρι τοῦ ἔτους 1859, ὁπότε ὁ ἄγγλος χημικὸς W. Perkin συνέθεσε τὴν πρώτην χρωστικὴν ὕλην καὶ εἰσήγαγε τὴν ἱστορίαν εἰς τὸν αἰῶνα τῶν «συνθετικῶν» οὐσιῶν.

Παρομοίαν διάθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐκφράζει ὁ Αἰσχύλος διὰ τῆς σκιᾶς τοῦ Δαρείου, ὁ ὁποῖος μέμφεται τὸν ἡττημένον υἱόν του Ξέρξην διὰ τὴν ἀσέβειαν, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν ἀπέναντι τοῦ «ἱροῦ Ἑλλησπόντου» προκαλέσας τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ. «Παῖς δ' ἐμὸς τάδε οὐ κατειδὼς ἤνυσε νέῳ θράσει· ὅστις Ἑλλήσποντον ἱρὸν δοῦλον ὣς δεσμώμασιν ἤλπισε σχήσειν ῥέοντα, Βόσπορον ῥόον θεοῦ.. θνητὸς ὢν θεῶν τε πάντων ᾤετ' οὐκ εὐβουλίᾳ καὶ Ποσειδῶνος κρατήσειν· πῶς τάδ' οὐ νόσος φρενῶν εἶχε παῖδ' ἐμόν;»[7]. Ὑπὸ τοῦ ἰδίου φόβου συνέχονται οἱ Κνίδιοι, ὅταν εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ διανοίξουν χάριν ἀμύνης ἐγκαρσίαν τάφρον εἰς τὸ μέσον τοῦ ἰσθμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ πόλις ἡνοῦτο πρὸς τὴν λοιπὴν Ἰωνίαν, παρετήρησαν ὅτι οἱ ἐργάται των ἐτραυματίζοντο ἐκ τῶν θραυσμάτων τοῦ βράχου εἰς ὑπερβολικὸν κατὰ τὴν κρίσιν των βαθμὸν καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ὥστε νὰ χρεια-

σθῇ ἡ ἐξήγησις καὶ ἡ συμβουλὴ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν. Ὅταν ὁ χρησμὸς ἀπεκάλυψε τὴν δυσφορίαν τοῦ Διὸς διὰ τὸ ἐγχείρημα, τὸ ὁποῖον διώρθωνε τὸ ἰδικόν του σχέδιον, οἱ Κνίδιοι παρεδόθησαν χωρὶς ἀντίστασιν εἰς τὸν ἐπερχόμενον Σατράπην. «Τὸ ὦν δὴ ὀλίγον τοῦτο, ἐὸν ὅσον τε ἐπὶ πέντε στάδια, ὤρυσσον οἱ Κνίδιοι ἐν ὅσῳ Ἅρπαγος τὴν Ἰωνίαν κατεστρέφετο· τῇ γὰρ ἡ Κνιδίη χώρη εἰς τὴν ἤπειρον τελευτᾷ, ταύτῃ ὁ ἰσθμός ἐστιν ὃν ὤρυσσον· καὶ δὴ πολλῇ χειρὶ ἐργαζομένων τῶν Κνιδίων, μᾶλλον γάρ τι καὶ θειότερον ἐφαίνετο τιτρώκεσθαι οἱ ἐργαζόμενοι τοῦ οἰκότος τά τε ἄλλα τοῦ σώματος καὶ μάλιστα τὰ περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς θραυομένης τῆς πέτρης, ἔπεμπον ἐς Δελφοὺς θεοπρόπους ἐπειρησομένους τὸ ἀντίξοον· ἡ δὲ Πυθίη σφί, ὡς αὐτοὶ Κνίδιοι λέγουσι, χρᾷ ἐν τριμέτρῳ τάδε·

Ἰσθμὸν δὲ μὴ πυργοῦτε μηδ' ὀρύσσετε·
Ζεὺς γάρ κ' ἔθηκε νῆσον, εἰ κ' ἐβούλετο.

Κνίδιοι μὲν ταῦτα Πυθίης χρησαμένης τοῦ τε ὀρύγματος ἐπαύσαντο καὶ Ἁρπάγῳ ἐπιόντι σὺν τῷ στρατῷ ἀμαχητὶ σφέας ἑαυτοὺς παρέδωσαν»[8].

Τὸ ἠθικὸν κριτήριον καὶ ἡ πνευματικὴ ἀξία.

α) Ἡ νομαδικὴ καταγωγὴ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν πρακτικῶν ἱκανοτήτων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἑλληνικῶν χρόνων, ὅσοι ἠσχολοῦντο μὲ τὰς ἀναγκαίας διὰ τὸν βίον κατασκευάς, οἱ τεχνῖται, εὑρίσκοντο ἔναντι τῶν θεραπόντων τοῦ πνεύματος εἰς ἠθικῶς ὑποδεεστέραν μοῖραν. Ἡ στάσις αὐτὴ ὑπῆρξε κατάλοιπον τῆς ἀπεχθείας, τὴν ὁποίαν ᾐσθάνθησαν οἱ ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντες νομάδες, ὅταν ἀντίκρυσαν τὴν σωματικὴν ἐργασίαν τῶν γεωργικῶν πληθυσμῶν, τοὺς ὁποίους διὰ τῆς πολεμικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς των ὑπεροχῆς χωρὶς σοβαρὰν ἀντίστασιν ὑπέταξαν. Πρὸς κατανόησιν τοῦ φαινομένου πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι οἱ νομάδες, ἀρχῆς γενομένης ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ὅπου διὰ κλιματολογικοὺς λόγους ἐπετεύχθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ συμβίωσις ἀνθρώπων καὶ ζώων[9], ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἐργάται τοῦ πνεύματος. Ἡ ζωὴ ἐβασίσθη εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἀγέλης, εἰς τὴν ἐγρήγορσιν καὶ τὴν ἑτοιμότητα, τὴν διοίκησιν ἐμβίων ὄντων. Ὡς κύριοι ζώντων κτημάτων οἱ νομάδες πρῶτοι ἐξεπροσώπησαν τὸν θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Πρῶτοι ἐκεῖνοι εἰργάσθησαν ἀριθμητικῶς, ἀπέκτησαν διὰ τῆς ταχύτητος ὡς ἔφιπποι νέαν αἴσθησιν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ἀνέπτυξαν μεταξύ των καθαρῶς ἠθικοὺς δεσμούς, ἔστησαν ἐνέδρας, ἠσκήθησαν διὰ τὸν πόλεμον, ἀντιμετώπισαν ἐκτάκτους καταστάσεις, διετήρησαν τὴν ἀπασχόλησίν των καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, ἐσκέφθησαν αἰτιολογικῶς, ἐνίσχυσαν τὴν ἐσωτερικὴν πειθαρχίαν, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἐκπρόσωποι τῆς πνευματικῆς τάξεως ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἦτο λοιπὸν φυσικόν, ὅταν τὰ ἑλληνικὰ φῦλα καθυπέταξαν τοὺς αὐτό-

χθονας γεωργοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπετέλεσαν τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς νέας κοινότητος, ν' ἀναθέσουν τὴν διατροφήν των εἰς τοὺς ὑπηκόους, νὰ θεωρήσουν τὴν σωματικὴν ἐργασίαν ὡς χαρακτῆρα κοινωνικῆς εὐτελείας, κυρίως ὅμως νὰ δοκιμάσουν μίαν δικαιολογημένην πνευματικὴν ὑπεροχὴν ἔναντι τῶν ὑπηρετῶν τῆς γῆς καὶ τῶν κατασκευαστῶν ὑλικῶν πραγμάτων. Τὴν ὑποτίμησιν αὐτὴν ἐδικαίωσε καὶ ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις, ἡ ὁποία εἶδεν εἰς τὸν βιασμὸν τῆς φύσεως, ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἐπιβεβλημένος, μίαν βέβηλον πρᾶξιν. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ὕλην καὶ ὅσοι διεκρίνοντο διὰ τὴν πρακτικήν των ἱκανότητα παρουσιάσθησαν ὡς ἀνταγωνισταὶ τῆς φύσεως. «Ἐκεῖνά φησιν (ὁ Ἀντιφῶν) ἀποτελεῖν τὴν τέχνην, ἅπερ ἡ φύσις ἀδυνατεῖ ἀπεργάζεσθαι»[10]. Ἡ συμπλήρωσις αὐτὴ τῆς φύσεως ἦτο ὅμως δυνατὴ ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς δολίας ἐπιτηδειότητος, τῆς «μηχανῆς». Ὡς παραγωγικὸν δύνασθαι ἡ «τέχνη» λοιπὸν χρησιμοποιεῖ τρόπους ἐξαπατήσεως τῆς φύσεως. Διὰ τῶν μηχανικῶν του κατασκευῶν ὁ ἄνθρωπος πλανᾷ τὴν φύσιν, διὰ νὰ τὸν ἐξυπηρετήσῃ, ὄχι διὰ νὰ ἐννοήσῃ τὸ μεγαλεῖον της. Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ρήματος «μηχανάομαι» προστάτης τῶν τεχνιτῶν δὲν εἶναι ἐπομένως δυνατὸν νὰ τεθῇ εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τοὺς ἄλλους θεούς. Οὔτε ὁ Ἥφαιστος οὔτε οἱ βοηθοί του, οἱ Κύκλωπες, εἶναι σωματικῶς ἄμεμπτοι. Ἡ ἀτέλεια τοῦ σώματος ἐκφράζει τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἀξιολογικοῦ κριτηρίου, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ τὴν μηχανὴν ὡς «μηχανορραφίαν». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἑλληνικὴ αἴσθησις ὄχι μόνον δὲν ἐξαρτᾷ τὴν γνῶσιν ἐκ τῆς δυνάμεως, ἀλλ' ὅπου ἡ πρᾶξις ἐκφράζεται μηχανικῶς, ὅπου ἐφαρμόζει τὴν φυσικὴν γνῶσιν, αἰσθάνεται μίαν ἠθικὴν προσβολήν. Μόνον εἰς μίαν περίπτωσιν ἐπιτρέπει τὸ αἰσθητήριον αὐτὸ χρησιμοποίησιν μηχανημάτων, ὅταν μέσῳ ἐκείνων ἐκπαιδεύεται τὸ ἠθικὸν φρόνημα. Ἡ καλλιτεχνία μόνον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κάμῃ χρῆσιν μηχανικῶν μέσων, διὰ νὰ διαπλάσῃ τὸ χρηστὸν ἦθος, νὰ συμβολίσῃ τὸ ἰδεῶδες, τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ὀφειλὴν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ θέατρον εὑρίσκει ἡ ἀνοχὴ αὐτὴ εὐρεῖαν ἔκτασιν, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ θεάτρου εἶναι ἡ «κάθαρσις τῶν παθημάτων».

Μεταξὺ τῶν τεχνῶν γενικῶς ὑπερέχουν ἐν τούτοις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι δὲν προστρέχουν διὰ τὴν ἀνάπτυξίν των ἀπαραιτήτως εἰς τὴν ὕλην, ἐπὶ παραδείγματι τὰ εἴδη τοῦ ἐντέχνου λόγου. Ἐὰν μάλιστα συμβῇ ἡ τέχνη νὰ μὴ σχετίζεται πρὸς διάφορα ἐκείνης ἀντικείμενα, ἀλλὰ νὰ εἶναι εἶδος γνώσεως, τὸ ὁποῖον ὡς θέμα ἔχει τὴν γνῶσιν, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς σωφροσύνης[11], πρόκειται τότε περὶ τῆς «βασιλικῆς τέχνης»[12]. Ὅσον λοιπὸν αἱ τέχναι ἀποδεσμεύονται τῆς τεχνικῆς ἀνάγκης, ὅσον περισσότερον ἀναφέρονται εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, τόσον ἡ ἠθική των δικαίωσις εἶναι μεγαλυτέρα. «Πλειόνων δὲ εὑρισκομένων τεχνῶν καὶ τῶν μὲν πρὸς τὰ ἀναγκαῖα τῶν δὲ πρὸς διαγωγὴν οὐσῶν, ἀεὶ σοφωτέρους τοὺς τοιούτους ἐκείνων ὑπολαμβάνομεν διὰ τὸ μὴ πρὸς χρῆσιν εἶναι τὰς ἐπιστήμας αὐτῶν»[13]. Ἡ ἠθικὴ ἀποκλείει κατὰ ταῦτα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἐφ' ὅσον δὲν

ἐπιτρέπει εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν ἐπιδίωξιν πρακτικῶν σκοπῶν οὔτε βεβαίως, ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν σύγχρονον ἔρευναν, τὴν κτῆσιν γνώσεων διὰ τοῦ πειράματος, τὴν θεμελίωσιν τῆς θεωρίας διὰ τῆς κατασκευῆς. Ὁ σύγχρονος ἀφορισμός: «ἡ ἐπιστήμη εἰς τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως συνίσταται εἰς τὴν ἐξάρτησιν τοῦ γιγνώσκειν ἐκ τοῦ δύνασθαι»[14], εἶναι εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἀδιανόητος. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἠθική, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο ἡ ἰδία πρᾶξις, ἐστράφη κατὰ τῆς πράξεως. Ὅ,τι εἶχε πρακτικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ἦτο ἀνεξάρτητον τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος ἢ ἁπλῆ ἐφαρμογή του, εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀρνητικὴν σημασίαν. Ἰδοὺ πῶς ἐδημιουργήθη μία ἠθικὴ δυσαρέσκεια πρὸς τὰ ἄσχετα τοῦ καθαροῦ πνεύματος, μία διάθεσις, ἡ ὁποία ἐσήμαινεν ὑπερτίμησιν τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν.

β) Πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος βίος.

«Βάναυσος» ἐθεωρήθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ χειρωνακτικῶς ἐργαζόμενος, τελικῶς ὁ μὴ διακρινόμενος διὰ τὰ πνευματικά του ἐνδιαφέροντα. Διὰ τὴν χειρωνακτικὴν ἐργασίαν προωρίζοντο οἱ μέτοικοι καὶ οἱ δοῦλοι, δηλαδὴ οἱ ξένοι πρὸς τὴν πνευματικὴν βάσιν τῆς πόλεως. Ὅσοι μετήρχοντο παρεμφερῆ ἐπαγγέλματα χάριν τοῦ κέρδους ἐξέπιπτον τῆς γενικῆς ἐκτιμήσεως, ἐφ' ὅσον ἐμιμοῦντο τοὺς ἀπαιδεύτους καὶ ἀσχέτους τῶν πολιτικῶν θεμάτων. Ὅταν ἐπεδίδοντο εἰς τεχνικὰ ἔργα, παρουσιάζοντο ὡς «μηχανοποιοί», ὡς ἐπιχειρηματίαι ἀνάξιοι ὄχι μόνον τῆς ἠθικῆς ὑπολήψεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξ ἀγχιστείας συγγενείας. «Ἀλλὰ σὺ οὐδὲν ἧττον αὐτοῦ (μηχανοποιοῦ) καταφρονεῖς καὶ τῆς τέχνης τῆς ἐκείνου καὶ ὡς ἐν ὀνείδει ἀποκαλέσαις ἂν μηχανοποιὸν καὶ τῷ υἱεῖ αὐτοῦ οὔτ' ἂν δοῦναι θυγατέρα θέλοις, οὔτ' ἂν αὐτὸς λαβεῖν τὴν ἐκείνου»[15]. Τὸ ἰδεῶδες τῆς πόλεως ἀπῄτει πολίτας μὲ χρόνον καὶ νοῦν διὰ τὰ κοινὰ καὶ ὄχι μόνον διὰ τὰς ἰδιωτικάς των ὑποθέσεις. Οἱ ἀσχολούμενοι λοιπὸν χάριν τοῦ προσωπικοῦ των συμφέροντος ἦσαν τὸ ὀλιγώτερον κακοὶ πολῖται.

Τὸ αἴτημα, διὰ τοῦ ὁποίου θεραπεύονται αἱ κοιναὶ ἀξίαι, ἡ πόλις, παρουσιάζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀντίπαλος τῆς τεχνικῆς. Εἰς τοὺς «Νόμους» ὁ Πλάτων ἀπαγορεύει ρητῶς τὴν ἀσχολίαν τῶν πολιτῶν πρὸς ὅ,τι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τοὺς περισπάσῃ ἐκ τῶν πολιτικῶν καθηκόντων. «Πρῶτον μὲν ἐπιχώριος ἀνὴρ μηδεὶς ἔστω τῶν περὶ τὰ δημιουργικὰ τεχνήματα διαπονούντων..· τέχνην γὰρ ἱκανήν, πολλῆς ἀσκήσεως ἅμα καὶ μαθημάτων πολλῶν δεομένην, κέκτηται πολίτης ἀνὴρ τὸν κοινὸν τῆς πόλεως κόσμον σῴζων καὶ κτώμενος»[16]. Ἰδίως εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ πόλις ὑπῆρξε τὸ πλαίσιον τῆς προβολῆς τῶν πνευματικῶν μεγεθῶν. Τὴν εὐθύνην ὅμως διὰ τὸ ἔργον αὐτὸ ἔφερε πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ φιλοσοφία. Διὰ τὸν φιλόσοφον βίον δὲν ἐχρειάζοντο τεχνικαὶ διαρρυθμίσεις, ἀλλ' ὁ διάλογος ἐπὶ θεωρητικῆς βάσεως. Διαλεγόμενος ὁ πολίτης πλησιάζει ὑπευθύνως τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀλήθειαν,

προσφέρεται αὐτοπροσώπως καὶ χωρὶς ὑπεκφυγὰς εἰς τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν ἐκπλήρωσίν του χρειάζεται τὴν ἀμεταβίβαστον εὐθύνην. Τὰ αἰτήματα τῆς διαλεκτικῆς προδιαθέτουν διὰ τοῦτο τὸν φιλόσοφον ἐναντίον ἀκόμη καὶ ἐκείνων τῶν τεχνῶν, αἱ ὁποῖαι ἦτο δυνατὸν νὰ συνδράμουν τὴν φιλοσοφικὴν παιδείαν. Τὴν διάθεσιν αὐτὴν εἰκονογραφεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαῖδρον» διὰ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Θαμοῦ, βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, πρὸς τὸν θεὸν Θεύθ, ὁ ὁποῖος τοῦ προσφέρει πρὸς ὄφελος τῶν πολιτῶν μεθόδους ὑπολογισμοῦ, γεωμετρικάς, ἀστρονομικὰς καὶ μαγικὰς γνώσεις «καὶ δὴ καὶ γράμματα..· ὁ δὲ ἤρετο, ἥντινα ἑκάστη ἔχοι ὠφελίαν· τοῦτο δέ, ὦ βασιλεῦ, ἔφη ὁ Θεύθ, σοφωτέρους Αἰγυπτίους καὶ μνημονικωτέρους παρέξει· μνήμης τε γὰρ καὶ σοφίας φάρμακον ηὑρέθη· ὁ δὲ εἶπεν: ὦ τεχνικώτατε Θεύθ, ἄλλος μὲν τεκεῖν δυνατὸς τὰ τέχνης, ἄλλος δὲ κρῖναι, τίν' ἔχει μοῖραν βλάβης τε καὶ ὠφελίας τοῖς μέλλουσι χρῆσθαι· καὶ νῦν σύ, πατὴρ ὢν γραμμάτων, δι' εὔνοιαν τοὐναντίον εἶπες ἢ δύναται· τοῦτο γὰρ τῶν μαθόντων λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίᾳ, ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ' ἀλλοτρίων τύπων, οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὐτῶν ἀναμιμνησκομένους· σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν, οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις· πολυήκοοι γάρ σοι γενόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες εἶναι δόξουσιν ἀγνώμονες ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες καὶ χαλεποὶ συνεῖναι, δοξόσοφοι γεγονότες ἀντὶ σοφῶν»[17]. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου, διὰ τὸν ἴδιον λόγον ὁ Πλάτων «ἠγανάκτησεν», ὅταν ἐπληροφορήθη, ὅτι δύο διάσημοι μαθηματικοί, ὁ Εὔδοξος καὶ ὁ Ἀρχύτας, «εἰς ὀργανικὰς ἐξῆγον ἀμφότεροι κατασκευάς, μεσογράφους τινὰς ἀπὸ καμπύλων γραμμάτων καὶ τμημάτων μεθαρμόζοντες.. καὶ διετείνετο πρὸς αὐτούς, ὡς ἀπολλύντας καὶ διαφθείροντας τὸ τῆς γεωμετρίας ἀγαθὸν ἀπὸ τῶν ἀσωμάτων καὶ τῶν νοητῶν ἀποδιδράσκοντες ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ προσχρωμένης αὖθις καὶ αὖθις σώματι, πολλῆς καὶ φορτικῆς βαναυσουργίας δεομένῳ». Τὴν συνέπειαν τῆς πλατωνικῆς ἀποκηρύξεως τοῦ πειράματος ἐσχολίασεν ὁ ἱστορικὸς ὡς ἑξῆς: «(Οὕτω) διεκρίθη γεωμετρίας ἐκπεσοῦσα ἡ μηχανικὴ καὶ περιορωμένη πολὺν χρόνον ὑπὸ φιλοσοφίας, μία τῶν στρατιωτίδων τεχνῶν ἐγεγόνει»[18].

Εἰς τὴν ὀξύτητα τῆς ἀντιθέσεως ἐναντίον τῶν τεχνιτῶν ὁ Πλάτων δὲν εἶναι βεβαίως τὸ μέτρον, ἀλλὰ τὸ παράδειγμα. Ἐν τούτοις ἡ ὑπεροχὴ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως εἰς τοὺς κλασσικοὺς ἰδίως χρόνους ἔρριψεν ἐπὶ τῆς τεχνικῆς δραστηριότητος μίαν σκιάν, ἡ ὁποία τόσον περισσότερον ἐξηπλοῦτο, ὅσον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐπλησίαζε πρὸς τὴν δύσιν του. Ὅταν εἰς τοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Αὐγούστου ὁ Στράβων συνέγραψε τὰ «Γεωγραφικά», παρ' ὅτι ἐπίστευεν ὅτι δὲν ἐξήσκει τεχνικὸν ἔργον, ἀλλ' ἐπιστήμην, ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ ἀνεφέρετο εἰς ὡρισμένον τομέα τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ ἐβασίζετο ἐπὶ μεγάλου πλήθους συγκεκριμένων γνώσεων, προσεπάθησεν εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου, δικαιολογούμενος διὰ τὸ ἐγχείρημα,

νὰ ἐντάξῃ τὴν γεωγραφίαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὄχι μόνον ὁ ἀσχολούμενος πρὸς τὴν γεωγραφίαν ἔχει κατὰ νοῦν τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἀλλὰ θεραπεύει τελικῶς τὴν τέχνην τῆς ἐσωτερικῆς διαγωγῆς, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. «Τῆς τοῦ φιλοσόφου πραγματείας εἶναι νομίζομεν, εἴπερ ἄλλην τινά, καὶ τὴν γεωγραφικήν, ἥνπερ προῃρήμεθα ἐπισκοπεῖν..· οἵ τε γὰρ πρῶτοι θαρρήσαντες αὐτῆς ἅψασθαι τοιοῦτοί τινες ὑπῆρξαν,.. ἄνδρες φιλόσοφοι.. ἥ τε πολυμάθεια, δι' ἧς μόνης ἐφικέσθαι τοῦδε τοῦ ἔργου δυνατόν, οὐκ ἄλλου τινός ἐστιν ἢ τοῦ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐπιβλέποντος, ὧνπερ τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην φασίν..· ..τὸν αὐτὸν ὑπογράφειν ἄνδρα, τὸν φροντίζοντα τῆς περὶ τοῦ βίου τέχνης καὶ εὐδαιμονίας»[19]. Τελικῶς λοιπὸν δὲν ἀπέτρεψε μόνον ἡ αἴγλη τῆς φιλοσοφίας τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς ἐπιγόνους ἐκ τῆς μηχανικῆς δραστηριότητος, ἀλλ' ὑπεχρέωσε τὴν ἐπιστήμην ἐν γένει νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν καθαρῶς θεωρητικὸν βίον.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ θεωρία ὑπῆρξεν ὅμως πρὸ παντὸς ἄλλου τρόπος πνευματικῆς διαγωγῆς. Τὸν τρόπον αὐτὸν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ θεραπεύσῃ οὔτε ἡ συγκεκριμένη τεχνικὴ ἐπιτηδειότης, ἡ ὁποία διὰ τῆς αὐτοπεποιθήσεως ὡδήγει εἰς τὴν δοκησισοφίαν («διὰ τὸ τὴν τέχνην καλῶς ἐξεργάζεσθαι ἕκαστος ἠξίου καὶ τἆλλα τὰ μέγιστα σοφώτατος εἶναι»[20]) οὔτε ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία γενικῶς, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ἀπαιτουμένου χρόνου καὶ κόπου ἀντηγωνίζετο τὰ αἰτήματα τοῦ πνεύματος. Βεβαίως τὴν σωματικὴν ἀπασχόλησιν εἶχον ὑπερασπίσει ἐκπρόσωποι τοῦ γεωργικοῦ βίου («ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος»[21]), ἀλλ' ἡ ἐργασία ἀπέκτησεν εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τὴν καθαρῶς πνευματικήν της διάστασιν. Ὅταν ὅμως ἡ ἀκτινοβολία τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ, ἡ διάθεσις κατὰ τοῦ πρακτικοῦ ἔργου, ἀντὶ νὰ μειωθῇ, ἐνετάθη. Οἱ πολῖται δὲν ἤθελον κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐργάζωνται, μήπως θεωρηθοῦν, ὅ,τι ἐφοβοῦντο ὅτι εἶναι, ὑποδεέστεροι πνευματικῶς ὅσων ἐσχόλαζον χάριν τῆς θεωρίας. Ἡ σχολὴ παρεξηγήθη τότε ὡς πνευματικὸς χαρακτὴρ καὶ ἡ πνευματικὴ ἐργασία ὡς ἐρασιτεχνικὴ ἀπασχόλησις. Ἡ πόλις περιῆλθε διὰ τοῦτο εἰς τὴν δημαγωγίαν, καθ' ὃν χρόνον ἐπέδιδον αἱ τέχναι τῆς διασκεδάσεως. Ὅ,τι κατέπεσεν, ἦτο τὸ πολιτικὸν κριτήριον καὶ ἡ προσωπικὴ εὐθύνη ἔναντι τοῦ πνεύματος. Ἡ πνευματικὴ ἀξία ἔπαυσε νὰ στηρίζῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ γίνῃ μέσον παντοδαπῶν ἐπιδιώξεων. Εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους παρουσιάσθησαν πολλῶν εἰδῶν τεχνικαί, ἡ ἀντιγραφή, ἡ γραμματική, ἡ κοσμητικὴ καὶ ἡ «αὐτοματοποιΐα». Ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀπουσιάζει ἡ ἐσωτερικὴ δικαίωσις τοῦ πνεύματος, διὰ τοῦτο ἡ ἐξωστρέφεια μόνη δὲν κατώρθωσε νὰ ἑδραιώσῃ αὐτοδύναμον τεχνικήν, μέχρις ὅτου συνεθλίβη ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν βίαν.

Ἡ αἰσθητικὴ διάθεσις.

α) Ὁ θεώμενος λαὸς καὶ ἡ ἄρνησις τῆς κινήσεως.

Τὰ ἐρωτήματα τοῦ πνεύματος ἐστράφησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς ὅ,τι ἐντὸς τῆς πολλότητος καὶ τῆς ἀλλαγῆς τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου εἶναι ἑνιαῖον καὶ ἀμετάβλητον. Ἡ θεωρητικὴ ζήτησις ἀνεφέρθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ οὐσιῶδες, τὸ ὁποῖον εἰς ποικίλας ἐμφανίσεις διετήρει ἄθικτον τὴν φύσιν του. Ἡ Ἑλλὰς ἀνεζήτησεν εἰς τὸν κόσμον τὸ μένον καὶ τὸ ἀΐδιον, τὸ «ἀεὶ ὡσαύτως κατὰ ταὐτὰ ἔχον»[22]. Ἡ θεωρία συνεδέθη διὰ τοῦτο πρὸς τὴν ἰδέαν, πρὸς ὅ,τι διετήρει τὴν ἐσωτερικήν του μορφήν.

Ἰδέα καὶ θεωρία, θέατρον καὶ φαινόμενον, εἶδος καὶ εἰδέναι, σχετίζονται πρὸς τὴν αἴσθησιν τῆς ὁράσεως. Τὴν Ἑλλάδα κατῴκησεν ὁ θεώμενος λαὸς κατ' ἐξοχήν. Μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ «διὰ τῶν ὀμμάτων», ἡ κυρία προϋπόθεσις τῆς μνήμης καὶ τῆς ἐμπειρίας[23]. Τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε «θεωρητικόν», διότι ἐβασίσθη εἰς τὴν ὅρασιν: διότι ἀντίκρυσε τὸν κόσμον μορφολογικῶς. Ἡ Ἑλλὰς ἐδημιούργησε διὰ τοῦτο τὴν γλυπτικήν, ἐνεσάρκωσε τὴν ἰδέαν, ἐπεχείρησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν οὐσίαν μορφήν, νὰ παραστήσῃ τὸν ἰδανικὸν κόσμον. Ἀργότερον ἡ Εὐρώπη, παρ' ὅτι προσεπάθησε νὰ μιμηθῇ τὴν θεωρίαν, μετέστρεψε τὴν προσοχήν της ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ὀφθαλμῶν πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἀκοῆς. Ἡ vita contemplativa δὲν ἦτο διὰ τοῦτο ὅρασις, ἀλλ' ἐνόρασις, δὲν κατέληξεν εἰς τὸ ἄγαλμα, ἀλλ' εἰς τὴν συμφωνικὴν μουσικήν. Διὰ τὴν Ἑλλάδα ὅμως ὑπῆρξαν οἱ «ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων ἀκριβέστεροι μάρτυρες»[24]. Ἡ ἀντίληψις τῶν ἐσωτερικῶν συναρτήσεων ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὸν φυσικὸν νόμον, μίαν ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρασταθῇ, ἀλλὰ νὰ ἰσχύσῃ ὡς μαθηματικὴ ἐξίσωσις. Ἡ ἐξίσωσις τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἡ «ἐποπτεία» τῆς ἐπιστήμης τῶν φυσικῶν δυνάμεων.

Ἡ Ἑλλὰς δὲν παρεῖδε τὴν κίνησιν, τὴν ἐξήγησεν ὅμως κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν στάσιν· δὲν παρεγνώρισε τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὑπέταξεν ὅμως εἰς τὸ εἶναι. «Τὰ πάντα ῥεῖ» εἶναι μία μεταγενεστέρα παρεξήγησις τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ πατριάρχου μεταξὺ τῶν προφητῶν τοῦ «λόγου». Ἡ κίνησις ἐξ ἄλλου εἰς τὸν Ἀριστοτέλη προϋποθέτει «τὸ πρῶτον κινοῦν αὐτὸ ἀκίνητον»[25]. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου κινούμενα μεταβάλλονται, ἀνάγει εἰς μίαν ἀμετάβλητον ἀρχὴν ἐπέκεινα τῆς κινήσεως. «Ἀναγκαῖον εἶναί τι τὸ ἀκίνητον αὐτὸ πάσης ἐκτὸς μεταβολῆς»[26]. Ἡ ἀπόρριψις τῆς κινήσεως εἰς τὸ βάθος τοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἡ προϋπόθεσις τῆς ἑλληνικῆς ὀντολογίας, τοῦ θεωρητικοῦ ἀξιώματος τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ὡς βάσις τῶν μεταλλαγῶν τῆς φύσεως κεῖται τὸ ἐστί. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἐπέβαλεν εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ὡς σκοπὸν ν' ἀπαλλάξουν τὸ ἄφθορον ἐκ τοῦ φθαρτοῦ, τὸ αἰώνιον ἐκ τῆς χρονικῆς του ὄψεως, ν' ἀποκαλύψουν εἰς τὴν καθαράν του παρουσίαν, ὅ,τι διὰ τὴν ἔννοιάν του δὲν χρειάζεται συμπλήρωσιν. Κατ' αὐτὸν

τὸν τρόπον ἐχαράχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ μεθόριος μεταξὺ ἰδέας καὶ εἰδώλου, πέρατος καὶ ἀπεράντου, ὄντος «κατ' ἐξοχὴν» καὶ ὄντος «κατὰ συνθήκην». Ἡ τάσις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος νὰ διακρίνῃ μορφὰς τελειότητος ἐντὸς καὶ μέσῳ τοῦ κόσμου, νὰ μορφώσῃ τὴν οὐσίαν, οὕτως ὥστε μεταξὺ παραστάσεως καὶ περιεχομένου νὰ ἐπικρατῇ αὐστηρὰ ταυτότης, ὅπως τὸ γεγονὸς αὐτὸ παρουσιάζεται χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ, εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς αἰσθητικῆς του διαστάσεως. Ἡ ἑλληνικὴ ἀναγωγὴ τῶν φαινομένων εἰς αὐτοτελεῖς οὐσίας, ἡ θεωρητικὴ ἀναφορὰ τῆς ἀλλαγῆς εἰς μίαν κυρίαρχον ἠρεμίαν καὶ ἑπομένως ἡ ἄρνησις τῆς κινήσεως εἰς τὸν πυρῆνα τῶν πραγμάτων, ἡ θεώρησις τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ε ἶ ν α ι καὶ ὄχι τῆς δυνάμεως, ἦτο, ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ὑπερβάλῃ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη, διὰ νὰ διανοίξῃ τὴν προοπτικὴν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος.

β) Κάλλος καὶ θεωρητικὴ αὐτάρκεια.

Ἐφ' ὅσον τὴν σημερινὴν τεχνικὴν χαρακτηρίζει ἡ ἀντικειμενικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ φύσις ἔχει στερεωθῆ ἐπὶ τῆς ἀκινήτου μορφῆς, ἦτο δύσκολον ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς ἑλληνικῆς θεωρίας νὰ ζητηθοῦν εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα ἀντὶ οὐσιῶν, δηλαδὴ μορφῶν, γεγονότα, δηλαδὴ σχέσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ὅπου διὰ μηχανικῶν διαρρυθμίσεων ἐχρησιμοποιήθησαν φυσικαὶ δυνάμεις χάριν ἑνὸς πρακτικοῦ σκοποῦ, ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἐξυπηρέτει τὸν ἱστάμενον κόσμον τῆς αἰσθητικῆς. Οἱ μοχλοί, διὰ τῶν ὁποίων ἀνωρθώθη ὁ Παρθενών, ἦσαν ὑπηρέται τῆς καλαισθησίας. Τὴν κατασκευὴν τοῦ ζυγοῦ τῶν ἵππων ὑπηγόρευσεν ἐπίσης ἡ ἰδία αἰσθητικὴ διάθεσις. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν βλέπουν ὡρισμένοι μίαν βασικὴν αἰτίαν τῆς μὴ ἐξελίξεως τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐφ' ὅσον ὁ ζυγὸς χρειάζεται δύο ἵππους, τοὺς ὁποίους ἁπλῶς συγκρατεῖ καὶ τῶν ὁποίων δι' ἑνὸς λωρίου περὶ τὸν λαιμὸν παρεμποδίζει τὴν ἐλευθέραν ἀναπνοήν, οὕτως ὥστε νὰ ἐξαναγκάζωνται, διὰ νὰ εἰσπνεύσουν, νὰ τινάσσουν εἰς τὸ ὕψος τὴν κεφαλήν των, ὅπως τοῦτο παρίσταται εἰς τὰς ζωφόρους τοῦ Παρθενῶνος καὶ νὰ μένῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνεκμετάλλευτος ἡ φυσική των δύναμις, εἶναι προφανές, ὅτι οὔτε ταχύτης εἰς τὴν ἀροτρίωσιν ἐπετεύχθη, οὔτε μεταφορὰ καὶ συσσώρευσις προϊόντων ἦτο δυνατή, οὔτε τὸ ὁδικὸν σύστημα ἐχρειάσθη ν' ἀναπτυχθῇ, γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ ἑξῆς εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην διὰ τῆς τροποποιήσεως τοῦ ζυγοῦ, ὁ ὁποῖος περιέβαλε τοὺς ὤμους τοῦ ἵππου μὲ ἀποτέλεσμα τὸν τετραπλασιασμὸν τῆς ἑλκτικῆς του δυνάμεως.

Δὲν ἔζευξεν ὅμως μόνον τὸν ἵππον ὁ Ἕλλην αἰσθητικῶς, ἀλλ' εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς σχέσεις του πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν φύσιν ὑπερίσχυσαν ἀξίαι διακοσμητικοῦ χαρακτῆρος. Διὰ τοῦτο ἠθικὸν ἦτο τὸ μέτριον καὶ ἀρετὴ τὸ μέσον δύο ἀκροτήτων («Κατὰ τὴν οὐσίαν μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή»[27]). Εἰς τὴν Ἑλ-

λάδα, ἡ ὁποία συνεδύασε τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸ καλὸν καὶ ἀπεθέωσε τὸ κάλλος[28], ἡ φύσις ἐθεωρήθη ὡς «κόσμος», μία ὑπὸ τῆς θείας εὐπρεπείας διελαυνομένη πραγματικότης, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἐπιτρέπεται νὰ θαυμάζῃ, ἀλλὰ νὰ μὴ θίγῃ, ὅπως δὲν θίγονται τέλεια κοσμήματα. Δὲν εἶναι λοιπὸν περίεργον, ἐὰν καὶ ἡ περὶ γῆς ἑλληνικὴ ἀντίληψις προδίδῃ αἰτήματα τῆς αἰσθητικῆς, ἐὰν φερ' εἰπεῖν ὁ Τάρταρος ἀπέχῃ ἐκ τῆς γηίνης ἐπιφανείας ἀκριβῶς ὅσον ἐξ ἐκείνης τὸ οὐράνιον στερέωμα.

«Τόσσον ἔνερθ' ὑπὸ γῆν ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης»[29]

Κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Ἑκαταῖος καὶ ἀκολούθως ὁ Ἡρόδοτος ἔβλεπον τὴν γῆν ὡς δίσκον περιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ ὠκεανοῦ καὶ διαιρούμενον εἰς δύο ἀκριβῶς τμήματα ὑπὸ τῆς Μεσογείου, ἑκάστου τῶν τμημάτων ὑποδιαιρουμένου μὲ τὴν σειράν του ἀφ' ἑνὸς μὲν καθέτως πρὸς τὴν εὑρισκομένην εἰς τὸ «μέσον τῆς γῆς» θάλασσαν, τοῦ δὲ παραλλήλως πρὸς ἐκείνην διὰ τῶν ποταμῶν Νείλου καὶ Δουνάβεως. «Ῥέει γὰρ ἐκ Λιβύης ὁ Νεῖλος καὶ μέσην τάμνων Λιβύην. Καὶ ὡς ἐγὼ συμβάλλομαι τοῖσι ἐμφανέσι τὰ μὴ γιγνωσκόμενα τεκμαιρόμενος, τῷ Ἴστρῳ ἐκ τῶν ἴσων μερῶν ὁρμᾶται. Ἴστρος γὰρ ποταμὸς ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν καὶ Πυρήνης πόλιος ῥέει μέσην σχίζων Εὐρώπην»[30]. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν ἡ γῆ κατέχει τὸ κέντρον τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος («Πρῶτον δ' εἶναι φύσει τὸ μέσον· περὶ δὲ τοῦτο δέκα σώματα θεῖα χορεύειν...»[31]) καὶ τοῦ σύμπαντος («Κόσμος καλεῖται ὑπὸ μὲν τῶν πλείστων ἀστρολόγων ἁ σφαῖρα, ἅς ἐστι κέντρον μὲν τὸ τᾶς γᾶς κέντρον, ἁ δὲ ἐκ τοῦ κέντρου ἴσα τᾷ εὐθείᾳ καὶ τὰ μεταξὺ τοῦ κέντρου τοῦ ἁλίου καὶ τοῦ κέντρου τᾶς γᾶς»[32]).

Ἐφ' ὅσον ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἡ θεωρία ἀπήρτιζε μίαν αἰσθητικῶς διηρθρωμένην ἑνότητα, ἐφ' ὅσον δὲν παρουσίαζεν ἀκρότητας, ἀλλ' ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ κύκλου, τὰ σημεῖα τῆς περιφερείας τοῦ ὁποίου, ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἐκ τοῦ κέντρου, ἦτο διὰ τὴν ἑλληνικὴν αἴσθησιν, χωρὶς νὰ χρειάζεται πειραματικὴ ἀπόδειξις, ἀξιόλογος. Αἱ περισσότεραι φυσικαὶ παρατηρήσεις τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἀπόρροιαι γενικῶν μεταφυσικῶν θεωριῶν, τὰς ὁποίας διέκρινεν ἐσωτερικὴ τάξις καὶ σαφὲς περίγραμμα. Ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῶν ἑλληνικῶν θεωριῶν ἦτο τὸ γεγονός, ὅτι ἦσαν «εὔκυκλεῖς»[33], ὅτι δηλαδή, ὅπως ἡ ἀλήθεια, δὲν ἐχρειάζοντο συμπλήρωμα. Ἡ θεωρία ἦτο τὸ ἀπαύγασμα τοῦ θεωρουμένου, κατὰ συνέπειαν, ὅπως ἐκεῖνο, ἀνενδεὴς εἰς τὴν παρουσίασίν της. Ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν αὐτάρκειαν ὑπερενίκησεν ἡ μεταγενεστέρα ἐπιστήμη, διὰ νὰ δώσῃ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως εἰς τοὺς κατόχους τῶν μεθοδικῶν της προϋποθέσεων. Ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ θεωρία δὲν παρουσιάζεται αἰσθητικῶς, δὲν ἀξιοῖ νὰ ἐκληφθῇ ὡς καλλιτέχνημα, ἀλλὰ λειτουργικῶς, ἀπαιτεῖ δηλαδὴ τὴν καταγραφὴν τῆς ἐξελίξεως τοῦ εἰς ὃ ἀναφέρεται γεγονότος. Σήμερον ὁ κόσμος δὲν ἔχει ἀμετάβλητον χαρακτῆρα. δὲν ἀπαρτίζεται ἐξ οὐσιῶν τῆς μιᾶς πλησίον τῆς

ἄλλης, ἀλλ' εἶναι πλέγμα ποσῶν ἐνεργείας χωρὶς θέσιν διὰ τετελεσμένα καὶ ὀπτικῶς διαπιστώσιμα γεγονότα. Ἡ «οὐσία» τοῦ φυσικοῦ φαινομένου δὲν εἶναι πλέον τὸ ὑπόβαθρον τῆς αἰσθήσεως, ἀλλ' ἡ ἀριθμητικῶς ἐκφραζομένη ἀντίδρασις τῆς αἰσθήσεως εἰς τὸν τεχνικόν της ἐξοπλισμὸν ἐνώπιον ἑνὸς πλὴν τῆς μαθηματικῆς του παραστάσεως οὐσιαστικῶς ἀμόρφου ἀντικειμένου καὶ οὐδὲν περισσότερον. Διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναφορᾶς εἰς μαθηματικῶς παραστατὰ γεγονότα χωρὶς «οὐσίαν» ὁ κόσμος χάνει σήμερον τὸν μορφολογικόν του χαρακτῆρα, τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ νόημά του καὶ παρουσιάζεται εἰς τὴν σύγχρονον θεωρίαν ὡς μία ἀφῃρημένη σχέσις. Ἡ σύγχρονος ἔρευνα ἀνέτρεψε δηλαδὴ ὁλόκληρον τὴν βάσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἔχει συνεχῶς προσωρινὸν κῦρος, ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένους τομεῖς τῆς πραγματικότητος καὶ γενικῶς πρὸς ἕνα ἀνέτοιμον κόσμον, ὁ ὁποῖος ἀποκτᾷ σημασίαν διὰ τὴν ἔρευναν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀγνοεῖ τὴν στάσιν καὶ τὴν τελείαν μορφήν.

Ἡ ὀρφικὴ πίστις.

α) Τὸ ἀσκητικὸν καὶ τὸ μυστικὸν πνεῦμα.

Ἀπὸ τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν διὰ τῆς Περσίας μέχρι τῆς Μεσογείου θαλάσσης διασχίζει τὸν κόσμον ἰδίως περὶ τὸν ἕκτον αἰῶνα π.Χ. ἀνεξαρτήτως ἐθνικῶν καὶ πολιτιστικῶν κλιμάτων ἡ ἀνήσυχος ὑποψία, ὅτι ὁ κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθη ὁ ἀνθρώπινος βίος, ἔχει ἀπατηλὸν χαρακτῆρα, ὥστε μόνον ἡ ἐσωτερικὴ ἀποδέσμευσις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀλλαγῶν τοῦ κόσμου αὐτοῦ νὰ ὁδηγῇ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἐντὸς τῆς ὑποψίας αὐτῆς ἔσπειραν μυθικὰ (Ζαρατούστρας, Ὀρφεύς) καὶ ἱστορικὰ (Κομφούκιος, Ἡσαίας) πρόσωπα τὸ προφητικὸν σπέρμα τῆς λυτρώσεως. Ἐκ τῆς προφητείας ἐβλάστησε μία ἀσκητικὴ διάθεσις, ἡ ὁποία εἶδεν εἰς τὴν συγκεκριμένην μορφὴν τῆς ζωῆς τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ πνεύματος, εἰς τὸν κόσμον τὴν δέσμευσιν, τὴν πλάνην καὶ τὴν ὀδύνην. Ἡ πίστις αὐτὴ θέλει νὰ διασπάσῃ τὰ γήινα φράγματα τῆς ὑπάρξεως, νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸ σῶμα, νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν νὰ εἰσέλθῃ διὰ τῆς θρησκευτικῆς μετανοίας ἢ τῆς φιλοσοφικῆς καθάρσεως εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου. Ἀναλόγως τοῦ πνευματικοῦ κλίματος οἱ τρόποι τῆς λυτρώσεως ὑπῆρξαν διάφοροι, ἡ ἐπίγνωσις ὅμως ὅτι ἡ σωματικὴ ὕπαρξις εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἄλγους, ὡς κατακράτησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ περιθώριον τῆς οὐσιώδους ἀποστολῆς του, εἶναι ὁ πνευματικὸς κρίκος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου.

Τὸ λυτρωτικὸν κίνημα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς Θράκης διεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς «ὀρφικὴ» θρησκεία, ὑπῆρξεν ἔκφρασις τῆς κοινῆς διαμαρτυρίας τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῶν πόνων τοῦ γεωργικοῦ του συνδέσμου πρὸς τὴν γῆν, τῆς ἐνάρξεως ὄχι μόνον τῆς σωματικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ φοβερῶν, εἰς τὸν πλάνητα βίον ἀγνώστων συνθηκῶν, τῆς δουλείας, τῆς κλοπῆς, τῶν ἐπιδρομῶν,

τῶν φυσικῶν καταστροφῶν τῆς ἐσοδείας, τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τῆς φρίκης τοῦ πολέμου. Ἐὰν τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα ἐστράφη ἐναντίον τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἐζήτησεν εἰς τὴν πνευματικὴν ἄσκησιν μίαν διέξοδον ἐλευθερίας ἐξ ἀναγκῶν, αἱ ὁποῖαι συνέθλιβον τὴν ὕπαρξιν. Τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν ἀντελήφθη ἡ Ἀνατολὴ ὡς προσπάθειαν ἀρνήσεως τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ συγκεκριμένου προσώπου διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ ἢ τῆς ταυτίσεως πρὸς τὸν θεόν. Ἡ Ἑλλὰς ἀνέπτυξε καὶ διετήρησε τὴν ἀξίαν τοῦ προσωπικοῦ πνεύματος, ἠκολούθησεν ὅμως διὰ τῆς ὀρφικῆς θρησκείας τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ σώματος ὡς φυλακῆς τῆς ψυχῆς, ὡς ἐμποδίου τῆς καθαρᾶς γνώσεως, χάριν τῆς ὁποίας ἐπιβάλλεται, ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἡ προετοιμασία τῆς ἐπανόδου εἰς τὸν ἰδανικὸν κόσμον ὡς πρόληψις τοῦ μέλλοντος ὁριστικοῦ χωρισμοῦ τῆς πνευματικῆς οὐσίας ἐκ τοῦ σωματικοῦ της περιβλήματος. «Ἐν ᾧ ἂν ζῶμεν.. ἐγγυτάτω ἐσόμεθα τοῦ εἰδέναι, ἐὰν ὅτι μάλιστα μηδὲν ὁμιλῶμεν τῷ σώματι μηδὲ κοινωνῶμεν, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, μηδὲ ἀναπιπλώμεθα τοῖς τούτου φύσεως, ἀλλὰ καθαρεύωμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἕως ἂν ὁ θεὸς αὐτὸς ἀπολύσῃ ἡμᾶς»[34].

Τόσον εἰς τὴν παλιὰν Ἀσίαν ὅσον καὶ εἰς τὸν νεοπλατωνικὸν καὶ χριστιανικὸν μυστικισμὸν ἀργότερον ὡς ἰδεῶδες τῆς πνευματικῆς ζωῆς παρουσιάσθη ἡ ταύτισις πρὸς τὴν ὑπερβατικὴν ἀρχήν, ἡ ὁποία συνέχει τὸν κόσμον καὶ τὸν νοῦν, διαρκοῦντος τοῦ βίου. Εἴτε ἐλέγετο «Ταό», εἴτε «Εἷς», εἴτε «θεός», ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἐκάλει τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τῶν φραγμάτων τῆς σωματικῆς του ὑποστάσεως, διὰ νὰ γίνῃ «καὶ αὐτός τις οὐκ οὐσία, ἀλλ' ἐπέκεινα τῆς οὐσίας ταύτῃ ᾗ προσομιλεῖ»[35]. Ἡ σωματικὴ διάστασις μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ θείου πνεύματος ἐθεωρήθη ὡς ἡ βασικὴ αἰτία τῆς ὀδύνης, ἡ ὁποία μόνον διὰ τῆς τελικῆς των συμπτώσεως ἦτο δυνατὸν νὰ θεραπευθῇ. «Αὐτός, κάτοικος τῆς γῆς.., εἶναι διάφορος τῆς γῆς, τὸν ὁποῖον ἡ γῆ δὲν γνωρίζει, τοῦ ὁποίου ἡ γῆ εἶναι τὸ σῶμα, ὁ ὁποῖος κατευθύνει ἐσωτερικῶς τὴν γῆν, εἶναι ἡ ψυχή σου, ἡ ἐσωτερική σου ἀρχή, ὁ ἀθάνατος. Αὐτός, κάτοικος τῶν ὑδάτων, εἶναι διάφορος τῶν ὑδάτων, τὸν ὁποῖον τὰ ὕδατα δὲν γνωρίζουν, τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα εἶναι τὸ σῶμα, ὁ ὁποῖος κατευθύνει ἐσωτερικῶς τὰ ὕδατα, εἶναι ἡ ψυχή σου, ἡ ἐσωτερική σου ἀρχή, ὁ ἀθάνατος. Αὐτός, κάτοικος τῆς γνώσεως, εἶναι διάφορος τῆς γνώσεως, τοῦ ὁποίου ἡ γνῶσις εἶναι τὸ σῶμα, ὁ ὁποῖος κατευθύνει ἐσωτερικῶς τὴν γνῶσιν, εἶναι ἡ ψυχή σου, ἡ ἐσωτερική σου ἀρχή, ὁ ἀθάνατος.. Ὅ,τι διαφέρει ἐκείνου, κυοφορεῖ τὴν ὀδύνην»[36].

Ἡ ὀρφικὴ εὐσέβεια εἶδεν εἰς τὸν χωρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θεοῦ τὴν τιμωρίαν τοῦ ἀπογόνου τῶν Τιτάνων, οἱ ὁποῖοι κατεβρόχθισαν τὸν παῖδα Διόνυσον. Τὸ ἄλογον στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου ἦτο τιτανικόν, τὸ ἔλλογον θεῖον. Ἐξαγνιζόμενος καὶ ἐκστασιάζων ἔπρεπε διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ δεσμὰ τοῦ σώματος, διὰ τῆς βοηθείας τοῦ «Λυσέως», τοῦ λυτρωτοῦ θεοῦ

Διονύσου ἢ ἀργότερον «δι' ἐκστάσεως καὶ ἁπλώσεως καὶ ἐπιδόσεως αὐτοῦ», ὅπως εἶπεν ὁ Πλωτῖνος[37], νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ θεοῦ. Παρὰ τὴν δραστηριότητα τῶν ὀρφικῶν θιάσων, ἐν τούτοις εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα τὸ μυστικὸν αὐτὸ πνεῦμα δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιβληθῇ ὡς ἐπίσημος θρησκεία καὶ διότι ἀντέκειτο πρὸς τὴν λαϊκὴν πίστιν, ἡ ὁποία δὲν διέσπα τὸν κόσμον εἰς ἐπίφασιν καὶ περιεχόμενον μὲ ἀντίστοιχον ἀναφορὰν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν, ὅπως ἐδίδασκεν ἡ ὀρφικὴ αἵρεσις καὶ διότι ἡ ἀνάπτυξις τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς αἱρέσεως συνέπεσε πρὸς τὴν ἀκμὴν τῆς προσωπικότητος, ἡ ὁποία εἰς τὸν ἱστορικὸν χῶρον τῆς Ἑλλάδος ἦτο δυνατὸν νὰ συλλάβῃ, πλὴν τῆς αὐταπαρνήσεως, προβλήματα ἠθικοῦ, καλλιτεχνικοῦ, λογικοῦ καὶ ἰδίως πολιτικοῦ χαρακτῆρος.

β) Γνῶσις διὰ τῆς ὑπερβάσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἐὰν ὅμως τὸ ὀρφικὸν πνεῦμα δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ στραφῇ κατὰ τῆς προσωπικότητος, ἔστρεψε τὴν προσωπικότητα ἐναντίον τῶν ὑλικῶν μορφῶν τοῦ φαίνεσθαι. Ἡ ἀντίθεσις αὐτὴ κατὰ τοῦ σωματικοῦ κόσμου ἐκορυφώθη, ὅταν συνετελέσθη ἡ πολιτικὴ καταστροφὴ τῆς Ἑλλάδος («Πλωτῖνος ὁ καθ' ἡμᾶς γεγονὼς φιλόσοφος ἐῴκει μὲν αἰσχυνομένῳ ὅτι ἐν σώματι εἴη»[38]). Παρ' ὅτι ὅμως τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες ὑπῆρξεν ἡ καλοκαγαθία, τὸ ὑγιὲς πνεῦμα ἐντὸς τοῦ ὑγιοῦς σώματος ἐντὸς ἑνὸς κόσμου θεωρουμένου ὡς κοσμήματος, ἐπέδωσε καὶ εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τῆς πόλεως καὶ μάλιστα ἐξεπροσωπήθη ὑπὸ ἐπιφανῶν πνευμάτων ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ φυσικὴ πραγματικότης εἶναι εὐτελὲς κάλυμμα διὰ τὴν ἀφανῆ τάξιν τῆς ἀθανάτου οὐσίας. Ἡ μεταλλαγὴ τῶν φαινομένων ἐθεωρήθη ὡς σημεῖον φθορᾶς, ὡς ἔνδειξις ὅτι ὁ παρὼν κόσμος εἶναι ἁπλῶς ὀθόνη ποικιλοχρώμων σκιῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀοράτων ὀντοτήτων. Πρὸς τὰ πέρα τῆς φυσικῆς ὄψεως ἄφθορα ὄντα, τὸν αἰώνιον κόσμον τῶν ἰδεῶν ὤφειλε διὰ τοῦτο ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν του. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀρφικῆς πίστεως ἐφάνη λοιπὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι ἡ πραγματικὴ γνῶσις συνέπιπτε πρὸς τὴν ὑπέρβασιν τοῦ φαίνεσθαι. Ἐντὸς τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς ἀτμοσφαίρας ὁ κόσμος ἔχασε τὴν ἑνότητά του καὶ παρουσιάσθη εἰς δύο ἐπίπεδα: Τὸ πρῶτον, ὅ,τι ὑπέπιπτεν εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἦτο ἐπουσιῶδες, ἁπλοῦν «εἴδωλον» καὶ διὰ τοῦτο ἀνάξιον προσοχῆς. Τὸ ἀφανὲς ἦτο ἡ οὐσία τοῦ κόσμου, ἡ βάσις τῶν φαινομένων, τὸ μόνον ἄξιον τῆς γνώσεως ἀντικείμενον. Ἡ πίστις αὐτὴ ἐνέπνευσε τὸν Αἰσχύλον, τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὸν Πίνδαρον, τὸν Εὐριπίδη καὶ τοὺς Πυθαγορείους, ὑπῆρξεν ὅμως κατ' ἐξοχὴν ὁ παλμὸς τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Διὰ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως ὁ ἄνθρωπος προλαμβάνει ζῶν τὸ ἔργον τοῦ θανάτου[39], ἐφ' ὅσον διαχωρίζει, ὅπως ἐκεῖνος, τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ σώματος, τὸ ἐνθάδε ἐκ τοῦ ἐπέκεινα. Ἡ φιλοσοφία στρέφει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν οὐσια

στικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει σχέσιν οὔτε πρὸς χρώματα οὔτε πρὸς σχήματα οὔτε γενικῶς πρὸς ἁπτὰ πράγματα, ἀλλὰ μόνον νοερῶς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπεραισθητήν του φύσιν. «Ἡ γὰρ ἀχρώματός τε καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀφανὴς οὐσία ὄντως οὖσα, ψυχῆς κυβερνήτῃ μόνῳ θεατὴ νῷ, περὶ ἣν τὸ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης γένος τοῦτον ἔχει τὸν τόπον»[40]. Ὥστε ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη πρέπει ν' ἀγνοήσῃ τὰς ἐγχρώμους μορφὰς τῆς ὕλης, νὰ μὴ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὸν φυσικὸν κόσμον, ἀλλὰ νὰ σχετισθῇ διὰ τῆς διανοίας, ὄχι τῆς ἐμπειρίας, ἐφ' ὅσον τὸ ζητούμενον εἶναι «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας»[41], πρὸς τὴν μεταφυσικὴν πηγὴν τοῦ κόσμου. «Τί δῆτα ἔφη, οἰόμεθα, εἴ τῳ γένοιτο αὐτὸ τὸ καλὸν ἰδεῖν εἰλικρινές, καθαρόν, ἄμεικτον, ἀλλὰ καὶ μὴ ἀνάπλεων σαρκῶν τε ἀνθρωπίνων καὶ χρωμάτων καὶ ἄλλης πολλῆς φλυαρίας θνητῆς, ἀλλ' αὐτὸ τὸ θεῖον καλὸν δύναιτο μονοειδὲς κατιδεῖν»[42]. Ὅσοι κατορθώσουν ὑπερπηδῶντες τὸν φυσικὸν κόσμον ν' ἀναχθοῦν πνευματικῶς εἰς τὴν ἰδεατὴν σφαῖραν τοῦ καλοῦ, θὰ ἔχουν ἐπιτύχει τὸν σκοπὸν τῆς θεωρητικῆς ζωῆς, τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν κόσμον τῆς θείας εὐδαιμονίας. «Κάλλος τότ' ἦν ἰδεῖν λαμπρόν, ὅτε σὺν εὐδαίμονι χορῷ μακαρίαν ὄψιν τε καὶ θέαν, ἑπόμενοι μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς, ἄλλοι δὲ μετ' ἄλλου θεῶν.. ἀπαθεῖς κακῶν ὅσα ἡμᾶς ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ ὑπέμεινε.. καὶ ἐποπτεύοντες ἐν αὐγῇ καθαρᾷ, καθαροὶ ὄντες καὶ ἀσήμαντοι τούτου ὃ νῦν δὴ σῶμα περιφέροντες ὀνομάζομεν, ὀστρέου τρόπον δεδεσμευμένοι»[43]. Ἡ ὀρφικὴ καταγγελία τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὡς ἀκαθάρτου καὶ τοῦ σώματος ὡς αἰτίας τῶν κακῶν τοῦ βίου, ἡ διοχέτευσις τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας πρὸς τὰ ἀόρατα καὶ τὰ ἄϋλα, ἡ ὑποτίμησις τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ ἑπομένως ἡ ἔλλειψις ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν θεραπείαν των συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς μεταφυσικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν φυσικήν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἰς τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐξελίξεως, τὴν ὁποίαν εἶχον ἐγκαινιάσει οἱ Προσωκρατικοὶ καὶ συγχρόνως εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ ἐσχετίζετο πρὸς τὸν ὑλικὸν κόσμον καὶ ἐθεράπευεν ἀνάγκας τοῦ σώματος, ἦτο ἀντίθετον τῶν ἰδεωδῶν τοῦ πρώτου λυτρωτικοῦ θρησκεύματος τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὀρφικῆς πίστεως.

Ἡ ἀριστοτέλειος τελεολογία.

α) Ὁ Σταγιρίτης καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης ἐνδιεφέρθη ἐπιμόνως διὰ τὸ φυσικὸν περιβάλλον, χωρὶς νὰ τὸ θεωρήσῃ ὡς ἀπείκασμα ἀοράτων προτύπων. Ἐπίσης, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Προσωκρατικούς, οἱ ὁποῖοι ἐξήτασαν τὴν φύσιν ὡς μίαν βιολογικῶς ἑνιαίαν παρουσίαν καὶ κατὰ τοῦτο παρέβλεψαν τοὺς ἐπὶ μέρους τομεῖς της, διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιχειρεῖται ὁ πρῶτος συστηματικὸς διαφορισμὸς τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἀριστοτέλειος ἐπιστήμη δὲν ὑποτιμᾷ τὴν ὕλην, ἀλλ' ἐξετάζει καὶ περιγράφει τὰ τμήματά της· χωρίζει τὴν φύσιν εἰς περιοχὰς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ συγ-

κεντρώνει τὸ μεθοδικὸν ἐνδιαφέρον εἰς τὸ ἐπιστητόν, τὸ ὁποῖον διατηρεῖ ὡς πρὸς τὴν ἐρευνῶσαν ἀρχὴν ὀντολογικὴν προτεραιότητα καὶ αὐτοτέλειαν («Τὸ ἐπιστητὸν πρότερον τῆς ἐπιστήμης»[44]. «Μέτρον ἡ ἐπιστήμη, τὸ δ' ἐπιστητὸν τὸ μετρούμενον»[45]). Δημιουργεῖται λοιπὸν ἡ ἐντύπωσις, ὅτι διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ φυσικὸς κόσμος κερδίζει εἰς ἀξίαν, διαφεύγει τὴν σκιὰν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς καὶ γίνεται αὐτοδύναμος, γυμνὸν ἀντικείμενον ἀπροκαταλήπτου ἐπιστημονικῆς περιεργείας.

Σήμερον ἐν τούτοις ἐκπρόσωποι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν παρατηροῦν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπέχει εὐθύνας διὰ τὴν ὑπὸ τῶν βαρβάρων συντριβὴν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, διότι ἡ κατεύθυνσις, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔστρεφε τὴν φυσικὴν ἔρευναν, ἀπέκλεισε τὴν ἐξέλιξιν τῆς μηχανικῆς, μιᾶς δυνατότητος, διὰ τῆς ὁποίας Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι θὰ ἦσαν εἰς θέσιν ν' ἀποκρούσουν τὰς βαρβαρικὰς ἐπελάσεις. Κατὰ τὴν γνώμην αὐτὴν ἡ ἱστορικὴ αἴγλη τῆς ἀριστοτελείου φιλοσοφίας ἀπέτρεψε τοὺς μεταγενεστέρους ἐρευνητὰς ἐκ τῆς αἰτιολογικῆς σκέψεως, τὴν ὁποίαν ἐθεμελίωσαν οἱ ἀτομικοὶ φιλόσοφοι («Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίγνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ἀνάγκης»[46]), ὥστε οἱ σύγχρονοι θεραπευταὶ τῆς ἐπιστήμης «νὰ μὴ ἔχουν λόγους νὰ συμφωνοῦν εἰς τὴν ἐκτίμησιν, τῆς ὁποίας ἀπολαύει ὁ Ἀριστοτέλης», ἐφ' ὅσον διὰ τῆς τελεολογίας του «ἀνεχαίτισε τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας»[47].

Ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισε τὴν τελικὴν αἰτίαν, ὥστε ἡ ἀρχαία ἐπιστήμη νὰ διατηρήσῃ τὸν ἀνθρωπολογικόν της χαρακτῆρα εἰς τὴν θεώρησιν τῆς φύσεως ὡς τεραστίου ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐνδιαθέτων προθέσεων, εἶναι ἀναμφίβολον. Ὅτι ὅμως τοῦτο ὑπῆρξε λόγος ἀνασχέσεως τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου, εἶναι μία ὑπόθεσις, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀντιστρατεύεται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Σταγιρίτης, ἀφ' ὅτου τὸν 13ον αἰῶνα τὸν ἐνεστερνίσθη καὶ τὸν συνεφιλίωσε πρὸς τὴν Ρώμην ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης εἰς τὴν προσπάθειάν του ν' ἀνασκευάσῃ τὸν ἐκπρόσωπον τῆς ἀριστοτελείου μεταφυσικῆς ἄραβα φιλόσοφον Ἀβερρόην, ὑπεχρέωσε τὴν δογματικὴν θεολογίαν τῆς Δύσεως ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀπροϋπόθετον λογικὴν σκέψιν καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ προσέξῃ τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Ἀριστοτέλης διέκοψε τὴν παράδοσιν τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Διονυσίου «Ἀρεοπαγίτου», κατὰ τὴν νεοπλατωνικὴν σκέψιν τῶν ὁποίων τὰ φυσικὰ πράγματα, εὐτελῆ εἴδωλα τοῦ αἰωνίου κόσμου, δὲν ἤξιζον τὴν προσοχὴν καὶ συγχρόνως ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν σχολαστικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ἐκινδύνευσε νὰ ἐξαντληθῇ εἰς λογικὰς ἀσκήσεις χωρὶς πρακτικὴν ἀναφοράν. Μὲ τὴν πνευματικὴν ταραχὴν ἐξ ἄλλου, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν εἰς τὴν Δύσιν, τὴν θεωρητικὴν ἀποκάλυψιν τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, τὴν κατάληξιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας εἰς τὴν κριτικὴν τῆς περὶ κινήσεως θεωρίας του διὰ τοῦ Νομιναλισμοῦ, τῆς θεωρητικῆς προϋποθέσεως τῶν κοσμολογικῶν ἐρευνῶν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ συγχρόνως μὲ τὴν μετάδοσιν συγ-

κεκριμένων, ἐπιστημονικῶς γονίμων ἐννοιῶν, τῆς «ἐντελεχείας» ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ὁποία ἀπὸ τῶν «μονάδων» τοῦ Leibniz καὶ τῶν περὶ χρωμάτων θεωριῶν τοῦ Goethe μέχρι τῶν βιολογικῶν πειραμάτων τοῦ H. Driesch δὲν ἔπαυσε νὰ ἑορτάζῃ μεγαλοπρεπῆ γενέθλια, ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ἡ συνεχὴς κρίσις τῆς ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως τῆς Εὐρώπης. Βεβαίως ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐπιστήμης ἀκολουθεῖ σήμερον κατευθύνσεις διαφόρους ὅσων συγκεκριμένως ἐθέσπισεν ἡ ἀριστοτέλειος παράδοσις. Τοῦτο ὅμως σημαίνει, ὅτι ὁ Σταγιρίτης κατέστησε τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπιστήμην ἱκανὴν νὰ ὁρίσῃ ἀναλόγως τῶν ἑκάστοτε ἐμπειρικῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος πρῶτος εἶχεν ἀναγνωρίσει ὡς θέματα τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, τὴν μεθοδικήν της πορείαν. Σημαίνει ὅμως ἐπίσης, ὅτι ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, παρὰ τὴν ἄμεσον ἀναφορὰν τῆς σκέψεώς του εἰς τὰ φυσικὰ γεγονότα καθ' ἑαυτά, δὲν ἀπέτρεψε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐκ τῆς καθαρῶς θεωρητικῆς του στάσεως, δὲν ὑπερήσπισε τὴν ὕλην εἰς βάρος τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὴν ἔθεσεν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ «ἀποφαίνοντος λόγου», ὁ ὁποῖος ἐδικαιολόγησε τὴν παρουσίαν της, ἐπειδὴ τὴν κατέστησε φορέα τοῦ ἀνθρώπου.

β) Ἀνάκλησις τῶν πνευματικῶν χαρακτήρων τῆς φύσεως. Ὅπως ἐνεφανίσθη πρὸ δύο αἰώνων εἰς τὴν Εὐρώπην, ἡ μηχανικὴ τεχνικὴ προϋποθέτει τὴν ἄρσιν τῆς ἀριστοτελείου τελεολογίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθησαν ἡ θεολογία καὶ ἡ φιλοσοφία μετὰ τὴν καθιέρωσίν της εἰς τὸν Καθολικὸν κόσμον ὑπὸ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μαθητοῦ του Θωμᾶ τοῦ Ἀκυϊνάτου. Διὰ τῆς μηχανικῆς ὄχι μόνον καταλύεται ἡ τετρὰς τῶν ἀριστοτελείων αἰτίων (ὕλη, μορφή, δύναμις, σκοπός[48]), ἀλλὰ τονίζεται ἡ causa efficiens, τὸ πρότερον καὶ ὄχι τὸ ὕστερον τῆς κινήσεως. Ἀφ' ἧς στιγμῆς παρουσιάσθη εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον τὸ ὡρολόγιον, ἡ σκέψις ἦτο μοιραῖον νὰ προσανατολισθῇ πρὸς τὴν δυναμικὴν προϋπόθεσιν τοῦ μηχανικοῦ ἔργου καὶ ὄχι μόνον πρὸς τὸ ἐπιδιωκόμενον τέλος. Ἡ μεταστροφὴ αὐτὴ ἐσήμαινε μίαν προοδευτικὴν ἀπογύμνωσιν τοῦ κόσμου ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων στοιχείων του. Διότι τελικῶς ἡ τελεολογικὴ σκέψις δὲν χαρακτηρίζεται μόνον ὑπὸ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ σκοποῦ ἐντὸς τοῦ συντελουμένου φυσικοῦ ἔργου, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ διελαύνεται ὑπὸ μιᾶς προθέσεως. Τελικῶς ὁ Ἀριστοτέλης συνέλαβε τὸ φυσικὸν ἔργον κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως. Ὅπως ἐκφράζεται ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἐπιδιώκῃ κάτι τὸ συγκεκριμένον, παρομοίως ἐνεργεῖ καὶ ἡ φύσις, ἐπειδὴ ἐνδομύχως προτίθεται νὰ ἐφαρμόσῃ προκαθωρισμένα σχέδια. Διὰ τῆς τελεολογικῆς σκέψεως ἡ φύσις παρουσίασε μίαν σκοπιμότητα βασικῶς ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος, ἡ ὁποία ἐνεθουσίασεν ἀργότερον τοὺς δυτικοὺς θεολόγους, διότι ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν περὶ χριστιανικοῦ Θεοῦ ἀντίληψιν. «Μᾶλλον δ' ἔστι τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τὸ καλὸν ἐν τοῖς τῆς φύσεως ἔργοις»[49]. «Τὸ γὰρ μὴ τυχὸν

τως, ἀλλ' ἕνεκά τινος ἐν τοῖς τῆς φύσεως ἔργοις ἐστὶ καὶ μάλιστα· οὗ δ' ἕνεκα συνέστηκεν ἢ γέγονε τέλους, τὴν τοῦ καλοῦ χώραν εἴληφε»[50].

Ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος διετύπωσε ρητὴν ἔνστασιν κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης αὐτῆς προβολῆς εἰς τὴν φύσιν, ἦτο ὁ Ἰωάννης Kepler. Εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ἡ γῆ συγκρατεῖται εἰς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ ἐκ φύσεως ἔχει αὐτὴν τὴν ροπὴν («Ἔτι δ' ἡ φορὰ τῶν μορίων καὶ ὅλης αὐτῆς (γῆς) ἡ κατὰ φύσιν ἐπὶ τὸ μέσον τοῦ παντός ἐστι· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τυγχάνει κειμένη νῦν ἐπὶ τοῦ κέντρου..· συμβέβηκε δὲ ταυτὸν μέσον εἶναι τῆς γῆς καὶ τοῦ παντός..· φύσει πέφυκε φέρεσθαι πάντοθεν πρὸς τὸ μέσον»[51]), ἀντιτείνει ὁ Kepler, ὅτι διὰ μόνης τῆς λεκτικῆς αὐτῆς διαβεβαιώσεως τὸ πρόβλημα παραμένει ἀνοικτόν. «Δι' ἕνα φυσικὸν ἐπιστήμονα δὲν εἶναι καθόλου ἀρκετὸν τὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα διὰ λόγων ἁπλῶς ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ γῆ μένει εἰς τὸ μέσον τοῦ κόσμου, μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ ἡ φύσις της τείνει πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν». Ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὸν ἐπιστήμονα, εἶναι νὰ ἐξηγήσῃ τὴν αἰτίαν καὶ τὸν τρόπον τοῦ γεγονότος καὶ ὄχι μόνον νὰ παρουσιάσῃ μίαν ἀναπόδεικτον κατάστασιν. «Ἐγὼ θὰ ἤθελον εὐχαρίστως νὰ μάθω, πότε καὶ διὰ ποίων μέσων εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν ἡ γῆ ἢ ἡ φύσις της θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρῃ καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτὸν τὸν τόπον»[52]. Ἡ ἔνστασις τοῦ Kepler χαρακτηρίζει μίαν ἐποχήν, τῆς ὁποίας τὸ ἐνδιαφέρον κινεῖται συνεχῶς ἀποφασιστικώτερον ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ κλίματος, τὸ ὁποῖον φέρει τὸ ὄνομα «μηχανική». Ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἑξῆς ἰδεῶδες ἐρευνητῶν καὶ φιλοσόφων εἶναι ἡ ἀναπαράστασις τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ὡς μηχανικῶν κατασκευῶν. Ὁ Kepler καὶ ὁ Κοπέρνικος φαντάζονται τὸν κόσμον ὡς τεράστιον ὡρολόγιον, ὁ Καρτέσιος θεωρεῖ τὰ ζῶα ὡς βιολογικὰ μηχανήματα, ὁ Lamettrie τιτλοφορεῖ τὸ κύριον ἔργον του «Ὁ ἄνθρωπος μηχανή», ἡ φυσικὴ τοῦ 19ου αἰῶνος ὀνομάζεται «κλασσικὴ μηχανική».

Πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ τάσις αὐτὴ σημαίνει ἀπογύμνωσιν τῆς φύσεως ἐκ τοῦ πνευματικοῦ της στοιχείου. Οὔτε ὁ Θεὸς οὔτε ὁ ἄνθρωπος ἔχουν πλέον δικαίωμα νὰ προδικάσουν εἰς τὴν φύσιν, τί πρέπει νὰ πράξῃ. Ἄτεγκτοι ἐσωτερικοὶ νόμοι ἀρκοῦν, διὰ νὰ ἐξελιχθῇ τὸ φυσικὸν ἔργον χωρὶς ξένην παρέμβασιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ αἰτιότης ἀντικατέστησε τὴν τελεολογίαν ὡς ὁρίζων τοῦ ἀνατέλλοντος τεχνικοῦ αἰῶνος. Μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ὁ ἄνθρωπος ἀνεκάλεσε τὰς ἰδιότητάς του ἐκ τῆς φύσεως, διὰ νὰ δώσῃ σάρκα καὶ ὀστᾶ εἰς τὴν ἰδέαν, ἡ ὁποία τὸν ἀντικαθιστᾷ, ἐφ' ὅσον τὸν ἀρνεῖται, τὴν μηχανήν. Ἐκ τῶν ὑστέρων σήμερον ὁ ἄνθρωπος ἐπιχειρεῖ νὰ μιμηθῇ τὴν ἄρνησίν του, εἰς τρόπον ὥστε, ὅπου ὁ συναγωνισμὸς ἀποτυγχάνει, νὰ τῆς παραχωρῇ τὴν θέσιν του. Ἡ διάστασις ἀνθρώπου καὶ μηχανήματος, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν καὶ δὲν πρέπει νὰ παραβλέψῃ, ἐφ' ὅσον αὐτὸ θὰ ἐσήμαινεν ἢ τὴν πλήρη ἐκμηχάνευσίν του ἢ τὴν καταστροφὴν τοῦ μηχανήματος, τὸ

ὁποῖον ἤδη ἀποτελεῖ πανανθρώπινον βιολογικὸν νόμον, τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις πρέπει πνευματικῶς νὰ γεφυρώσῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ διατηρηθῇ ὡς ἄνθρωπος εἰς τὴν ἱστορίαν, εἶναι τὸ γνώρισμα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.

Βεβαίως σήμερον ἡ αἰτιότης, ἡ βάσις τῆς κλασσικῆς μηχανικῆς, δὲν εἶναι ἁπλῶς ἀντίπους τῆς τελεολογίας, ἀλλὰ μία προβληματικὴ ἔννοια. Σήμερον ὅμως τὸ τεχνικὸν πνεῦμα ἀποκλίνει τῆς ἀριστοτελείου ἑρμηνείας διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ μέσον τοῦ ἔργου δὲν προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, ἀλλ' ὁ σκοπὸς προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ διαθεσίμου μέσου. Ἡ δύναμις ὑπαγορεύει εἰς τὴν ἐποχήν μας τὰς τεχνικὰς ἐπιδιώξεις καὶ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς κατευθύνσεις ὄχι μόνον ἀγνώστους ἐντός του καὶ ἐντὸς τοῦ κόσμου, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐπακόλουθα τῶν τρόπων διαφορισμοῦ καὶ πολλαπλασιασμοῦ τῆς τεχνικῆς δυνάμεως. Ἑπομένως σήμερον, παρὰ τὴν ἀχρήστευσιν τῆς αἰτιότητος, ἡ ὁποία διετήρει πρὸς τὴν τελεολογίαν τὴν συγγένειαν τῆς ἀναφορᾶς εἰς προηγούμενα, ὅπως ἐκείνη εἰς ἑπόμενα γεγονότα, διάφορα πάντοτε τοῦ ὑπὸ παρατήρησιν ἔργου, ὥστε νὰ ζητῶνται εἰς τὴν φύσιν ζεύγη αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, ἡ τεχνικὴ διὰ τῆς προκλήσεως τοῦ τρόπου λειτουργίας τοῦ φυσικοῦ ἔργου, διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ «διατί» διὰ τοῦ «πῶς», ἀποτελεῖ καὶ κατευθύνει μίαν πραγματικότητα ἄσχετον καὶ ἀντίθετον τοῦ κόσμου, τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὁποίου ἐδίδαξε μὲ τόσην πειθὼ εἰς τὴν ἱστορίαν ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἡ διάστασις τοῦ χρόνου.

α) Τὸ πάθος τῆς ἀναξίας λόγου ἐπιφανείας.

Ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν κοσμοείδωλον εἶναι ὀντολογικόν, βασίζεται δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας. Πλατωνικαὶ ἰδέαι, ἀριστοτέλειοι τετράδες, δημοκρίτεια ἄτομα εἶναι ἄχρονα ὄντα. Ὁ χρόνος εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι οἰκοδομικὸν στοιχεῖον τῆς φύσεως, ἀλλ' ἁπλῶς ἡ τάξις τῆς κινήσεως ἐπαναλαμβανομένων φαινομένων, μία δευτερεύουσα ἐμφάνισις ἐκτὸς τῆς ὀντολογικῆς ὑποστάσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ κλεψύδρα δὲν ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ διαρθρώσῃ τὴν ἀτέρμονα συνέχειαν τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς, ἀλλὰ νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν ῥήτορα νὰ ὑπερβῇ διὰ τῆς πολυλογίας τὰ ὅρια τῆς δικανικῆς ἀνοχῆς.

Ἡ φυσικὴ μεταβολὴ ὑπῆρξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ σκάνδαλον τοῦ πνεύματος. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ φαινόμενα πράγματα μετήλλασσον μορφήν, ἦτο ἔνδειξις μιᾶς ἀσταθείας καὶ μιᾶς συγχύσεως εἰς τὸν κόσμον, συγχρόνως ὅμως εὐκρινὴς ὑπόδειξις, ὅτι ἡ βάσις τῆς μετατροπῆς εἶναι τὸ ἀεὶ ὄν. Εἰς τὴν προβολὴν τῆς ἀπαιτήσεως αὐτῆς συνέτεινεν ἴσως ὁ παλαιὸς πόνος τῶν πλανωμένων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον νομάδων, διὰ τοὺς ὁποίους τὸ περιβάλλον ἦτο πάντοτε μία φευγαλέα μορφὴ καὶ οἱ ὁποῖοι ἀντελήφθησαν ὡς μόνον σταθερὸν μέγεθος τὸν οὐρανὸν καὶ ἐζήτησαν, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐστοίχιζεν ἡ μετάβασις, τὴν μόνιμον κατοικίαν. Πλὴν τούτου ὅμως μία φυσικὴ ἐποχή, ὅταν δηλαδὴ

ὁ ἄνθρωπος ζῇ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ πάθη τῆς φύσεως, πρὸς ὅ,τι περιοδικῶς ἐπαναλαμβάνεται, ἀλλὰ κατὰ βάσιν μένει τὸ αὐτό, βλέπει τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μένοντος. Ἡ ἀλλαγὴ παρουσιάζεται τότε ὡς ἐπιφανειακὸς χαρακτὴρ ἑνὸς ὑ π ὸ τὰ ἐρχόμενα καὶ παρερχόμενα φαινόμενα ἰσχύοντος γεγονότος. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν χρόνον ἐνίκησεν ἡ ἀπαίτησις τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ τοῦ ἀφθόρου. Ὅ,τι ἐντὸς τοῦ χρόνου μετεβάλλετο, ἦτο ἀτελὲς καὶ διὰ τοῦτο ἀνάξιον τῆς προσοχῆς, τὴν ὁποίαν ἐνδιέφερεν ἡ μένουσα προϋπόθεσίς του. Ἐὰν τὰ πράγματα ἐφθείροντο ἢ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἀπέβαλλον τὸν ἀρχικόν των χαρακτῆρα, τοῦτο ἀπεδείκνυε τὴν φθοροποιὸν δύναμιν τοῦ χρόνου καὶ ἐνέπνεε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ δημιουργήσῃ ἐσωτερικῶς ἀκίνητα μεγέθη. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ γεγονότα ἔχασαν τὴν σημασίαν των αὐτὰ καθ' ἑαυτά, διὰ νὰ γίνουν σήματα αἰτημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἠνήχοντο τὸν χρόνον. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διατί εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐδημιουργήθη φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.

Διὰ νὰ σκεφθῇ ὁ ἄνθρωπος ἱστορικῶς, ἔπρεπεν ἡ ζωὴ νὰ προσανατολισθῇ θρησκευτικῶς πρὸς ἓν ἐπικείμενον γεγονός, νὰ αἰσθητοποιήσῃ τὴν ἀτελεύτητον καὶ εὐθύγραμμον κίνησιν, ὅπως συνέβη διὰ τοῦ ὡρολογίου, κυρίως ὅμως νὰ χάσῃ τὴν σταθερότητα, τὴν ὁποίαν τῆς παρεῖχεν ἡ γῆ καὶ νὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των, αἱ ὁποῖαι ἀναλόγως ἀσταθμήτων «ἱστορικῶν» παραγόντων, ὑπέκειντο εἰς μίαν, αὐτὴν τὴν φορὰν γ ρ α μ μ ι κ ὴ ν μεταβολήν, συμπαρασύροντες εἰς τὴν ἐξέλιξίν των τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅμως ἐντὸς ἑνὸς φυσικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἐκμηδένισιν τῶν φαινομένων του δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος («Κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἁπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔσται πῦρ ἀείζωον, ἁπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα»[53]) ὁ ἄνθρωπος παρουσιάσθη ὡς χῶρος φιλοξενίας τῶν αἰωνίων, αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἀμετάβλητος, φορεὺς ἀγήρω ἀληθειῶν, δύσπιστος εἰς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τιμωρὸς ὅσων εἰσῆγον «καινὰ δαιμόνια», αἴτημα καὶ κριτήριον διὰ τὴν παραμονὴν τοῦ αἰωνίου ἐντὸς καὶ μέσῳ τοῦ χρόνου. Ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς πεποιθήσεως ἐβασίσθη ἀργότερον τὸ δόγμα τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ μικρὰ σημασία, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ὁ Ἕλλην εἰς τὸν χρόνον, ἐξηγεῖ ἐπίσης, διατί δὲν τὸν διακρίνουν ἀρεταί, ὅπως ἡ προνοητικότης, ἡ πειθαρχία καὶ ἡ οἰκονομία. Ἴσως διὰ τὸν ἴδιον λόγον δὲν ἀνέτειλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐκλέγει μεταξὺ δυνατοτήτων, ὁρίζει ἐκ τῶν προτέρων τὴν πρᾶξίν του, ἀκολουθεῖ ἕνα συγκεκριμένον σκοπὸν καὶ ἑπομένως κατευθύνει ἐντὸς τοῦ χρόνου ὑπευθύνως τὴν διαγωγήν του. Ἡ Ἑλλὰς εἶδε τὸν ἄνθρωπον κοσμολογικῶς, ὄχι ἱστορικῶς. Ἡ αἶσα, ἡ ἀνάγκη, ἡ τύχη, ἡ νέμεσις κατέχουν τὴν θέσιν τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης. ἀκριβῶς διότι ὁ χρόνος δὲν ἔχει εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀντολογικὴν ἀξίαν,

δὲν εἶναι προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐξέλιξιν οὔτε τῆς φύσεως οὔτε τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' αὐτονόητος δυνατότης διὰ τὴν διάρκειάν των ὡς σταθερῶν μεγεθῶν.

β) Ἀντὶ τῆς στατικῆς καὶ τῆς ὀντολογίας.

Ἀφ' ὅτου ὁ Γαλιλαῖος ἐπεχείρησε νὰ μετρήσῃ διὰ τοῦ ὡρολογίου τὴν χρονικὴν διάρκειαν τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πορίσματος νὰ ὁρίσῃ τὸν εἰς τὴν πτῶσιν αὐτὴν ἀναφερόμενον νόμον, ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀπέκτησε μίαν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἄγνωστον διάστασιν. Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ στιγμὴ ἐσήμανε τὴν ἀντεπίθεσιν τοῦ χρόνου κατὰ τῆς οὐσίας. Ἔκτοτε παρατηρεῖται μία σταθερὰ ἐπικράτησις τῆς χρονικῆς διαστάσεως εἰς βάρος τῶν ἱσταμένων ὀντοτήτων, μία διείσδυσις τοῦ χρόνου εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς φύσεως. Ἡ διείσδυσις αὐτὴ κατέληξεν εἰς τὴν σύντηξιν τοῦ χρόνου πρὸς τὸν χῶρον, εἰς τὸ τετραδιάστατον συνεχὲς τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου ὡς τρόπου ἐκφράσεως τῆς ἐνεργείας ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῆς μετρήσεως (κῦμα - πεδίον). Διὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην χρόνος εἶναι ἡ μία ἐκ τῶν δύο βασικῶν προβολῶν τῆς ἐνεργείας εἰς τὴν συνείδησιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι, ὅσα γεγονότα ἐνδιαφέρουν τὴν φυσικὴν ἔρευναν, εἶναι ταυτοχρόνως χῶρος καὶ χρόνος. Ἡ ἐνέργεια μετρεῖται σήμερον καὶ διὰ τοῦ ἑκατοστομέτρου καὶ διὰ τοῦ δευτερολέπτου. Τὸ μῆκος εἶναι συνάρτησις τόπου καὶ διαρκείας. Ἀστέρες καὶ πόλεις ἀπέχουν μεταξύ των ἔτη φωτὸς ἢ ὥρας συγκοινωνιακῆς μεταβάσεως.

Τὴν ἱστορικὴν ἄνοδον τοῦ χρόνου προελείανεν ἡ κλασσικὴ μηχανικὴ διὰ τοῦ τονισμοῦ τῆς προβλέψεως εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτιότητος. Ἐπιστημονικὴν ἰσχὺν εἶχεν ἡ θεωρία, ἐφ' ὅσον τὰ πράγματα ἐπεκύρωνον τὴν μεθοδικὴν προφητείαν. Σήμερον ἡ προφητεία αὐτὴ ἐτέθη διὰ τῆς στατιστικῆς ἐπὶ νέου ἐπιπέδου, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα δὲν ἠρνήθη, ἀλλ' ἐθεμελίωσε τὴν πρόβλεψιν. Ἡ χρονικὴ αὐτὴ προέκτασις τῆς θεωρίας ἐσήμαινε πρὸ παντὸς μίαν ὑπεροχὴν τοῦ μέλλοντος εἰς τὰς φυσικὰς καὶ ἀκολούθως τὰς ἱστορικὰς σχέσεις. Ἀφ' ὅτου ὁ χρόνος ἔγινε διὰ τὴν φυσικὴν ἔρευναν πρόβλημα καὶ ἀφ' ὅτου τὰ θεωρητικὰ πορίσματα καὶ τὰ τεχνικὰ ἐπακόλουθα τῆς ἐρεύνης εἶναι ἀπόρροιαι τοῦ χρόνου μὲ μίαν ἔκδηλον προτίμησιν τῆς προβολῆς, μετετοπίσθη τὸ βάρος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ μέλλον. Ὅ,τι ἦτο στατικόν, ἔχασεν αὐτομάτως τὴν σημασίαν του. Ἀκόμη καὶ ἡ ἐπιστήμη, τὸ μέτρον τοῦ ἐπιστητοῦ[45], δὲν ἔχει πλέον τὴν δυνατότητα νὰ προβληθῇ ὡς κλειστὸν σύστημα, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ διατηρῇ ἐξ ἀρχῆς τὸν χαρακτῆρα τῆς προσωρινότητος, νὰ μεταβάλλῃ ὑποθέσεις ἐργασίας καὶ νὰ ἐπιδέχεται συμπλήρωσιν. Ὁ χρόνος

λοιπὸν σήμερον δὲν εἶναι ἡ μοῖρα μόνον τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου παρουσιάσεως τῆς ἐπιστήμης.

Ὅπως ἡ ἐνέργεια εἰς τὴν φύσιν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἀρχίζει νὰ ἐπικρατῇ, ἀντὶ τῆς οὐσίας, ἡ δύναμις. Τὸ ἐνδιαφέρον δὲν προσελκύεται αὐτὴν τὴν φορὰν ὑπὸ τῆς μονιμότητος, ἀλλ' ὑπὸ τῆς δυνατότητος τῆς ἀλλαγῆς. Ἀφ' ὅτου διὰ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἡ ζωὴ στηρίζεται ἐπὶ τεχνικῶν διαρρυθμίσεων τοῦ χρόνου, ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ ἱστορικὴν συνείδησιν. Τὰ προβλήματά του δὲν εἶναι πλέον ὀντολογικά, ἀλλὰ τρόποι παρουσιάσεως τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ἔχει δηλαδὴ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ὡς προβλήματα τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία δημιουργεῖται ὅμως διὰ τῆς ἀλλαγῆς. Ἐὰν λοιπὸν σήμερον ὁ ἄνθρωπος ζῇ «τεχνικῶς», ζῇ ἐκ τῆς δυνατότητος τῆς μεταβολῆς τῶν στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ του κόσμου. Ἀφ' ὅτου, ὅπου καὶ ἂν μεταβῇ, μεταφέρει τὸ ὡρολόγιον καὶ ὅταν τὰ πράγματα τοῦ περιβάλλοντός του, προτοῦ παλαιωθοῦν, ἀντικαθίστανται, ἡ μεταβολή, ἡ ὀπτικὴ αὐτὴ ἐμφάνισις τοῦ χρόνου, παρουσιάζεται ὡς οἰκοδομικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀνθρωπίνου παρόντος. Σήμερον ὁ ἄνθρωπος καταφάσκει τὸν νεωτερισμόν, ὄχι ἐπειδὴ τὸ νέον εἶναι πάντοτε καλύτερον τοῦ ὑπάρχοντος, ἀλλὰ διότι αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ὡς ἀπόδειξις τῆς ἀξίας «κίνησις», ὑπερέχει τῆς ἀξίας «στάσις». Ἐνῷ λοιπὸν τὸ θεμέλιον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἦτο τὸ ἱστάμενον παρόν, ὁ σημερινὸς κόσμος ἰσορροπεῖ τὸ παρόν του, ὅταν κινῆται. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπολογίζει τὸ μέλλον, τὸ σύγχρονον τεχνικὸν πνεῦμα εἶναι κατ' ἐξοχὴν φουτουριστικόν. Διὰ τῆς ἐργασίας του ὁ ἄνθρωπος ἐπιχειρεῖ νὰ δημιουργήσῃ τοὺς ὅρους μιᾶς συνεχοῦς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του, νὰ εἶναι, ὅ,τι δὲν ἦτο, ν' ἀνταποκριθῇ χάριν τῆς κοινωνικῆς του ὑπολήψεως πρὸς ἀπαιτήσεις, τὰς ὁποίας ἀκόμη δὲν γνωρίζει, τὰς ὁποίας ὅμως δέχεται, εὐθὺς ὡς παρουσιασθοῦν, ὡς ἀναγκαίας. Τὴν βιομηχανίαν καὶ συγχρόνως τὸ κράτος δὲν ἐνδιαφέρει ἡ παροῦσα κατάστασις, πολὺ ὀλιγώτερον, τί ἐπετεύχθη εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλ' ἡ ἐπέκτασις καὶ ἡ μεταρρύθμισις ὡς μόναι δυνατότητες ἐπιβιώσεως.

Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἐπεζήτησε νὰ δημιουργήσῃ «κτήματα ἐς ἀεί», ὁ σύγχρονος κόσμος ἀπορρίπτει, ὅ,τι προβάλλει τὴν ἀξίωσιν τῆς διαρκείας. Εἰς τὴν στατικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀντιτάσσει ὁ παρὼν ἄνθρωπος τὴν δυναμικὴν τῶν κατ' ἀρχὴν χρονικῶν του ἔργων. Ἡ τηλεόρασις, ὁ σιδηρόδρομος, ἡ φωτεινὴ διαφήμισις, ἡ ξυριστικὴ μηχανὴ καὶ ὁ αὐτόματος κόσμος τοῦ ἐργοστασίου ρυθμίζουν τὴν διάστασιν τοῦ χρόνου. Ἐὰν ἡ Ἑλλὰς προσεπάθησε νὰ νικήσῃ τὴν μεταβολήν, ἀπέκλεισεν ἐκ τοῦ πολιτιστικοῦ της ὁρίζοντος ἕνα τρόπον ζωῆς, ὁ ὁποῖος βασίζεται εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ παρελθόντος διὰ τοῦ προσωρινοῦ, τῆς παραδόσεως διὰ τῆς ἐπικαιρότητος, τῆς μνήμης διὰ τῆς φαντασίας, τῆς συνεπείας διὰ τοῦ ἐρεθισμοῦ, τῆς εὐθύνης διὰ τῆς διαταγῆς,

τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ πράγματος. Νὰ συγκρατηθῇ ἡ ταυτότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ πρόσωπόν του ἐντὸς μιᾶς πραγματικότητος, ἡ ὁποία διαρκεῖ, ἐφ' ὅσον τὸν μετατρέπει ἑκουσίως καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του, εἶναι τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος αὐτὴν τὴν στιγμήν.

Ὁ μαθηματικὸς λογισμός.

α) Ὑποταγὴ τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τῆς παραστάσεως εἰς τὰ ἐξ Ἰνδιῶν ἀριθμητικὰ ψηφία.

Διὰ τὴν ἀντάπτυξιν τῆς τεχνικῆς ὑπὸ τὴν σημερινήν της ἔννοιαν ἔπρεπεν ἡ ἐπιστήμη νὰ θυσιάσῃ τὸ ποιὸν τοῦ κόσμου εἰς τὰς ποσοτικάς του σχέσεις. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅμως ὁ κόσμος διετήρησε καὶ ὑπὸ τὸ βλέμμα τῆς ἐπιστήμης τὸν ποιοτικόν του χαρακτῆρα. Ὑπῆρξε κατὰ βάθος μία ἁρμονία οὐσιῶν, τὰς ὁποίας οἱ ἀφελεῖς μόνον συνέχεον μεταξύ των ἢ πρὸς τὰς ὄψεις των. Μία ἐπιστήμη λοιπόν, ἡ ὁποία θὰ ἐξήταζε τὰ φαινόμενα κατ' ἀναφορὰν πρὸς ὅ,τι δὲν τὰ διακρίνει ἐσωτερικῶς, ἀλλὰ τὰ ἐξομοιώνει μεταξύ των, θὰ ἦτο ἀντίθετος τῆς ἑλληνικῆς θεωρίας. Ἡ θεωρητικὴ σκέψις καὶ ὅσων ἀκόμη ἐφιλοσόφησαν περὶ ἀριθμοῦ καὶ ἐθεράπευσαν τὴν γεωμετρίαν ὡς προπαιδείαν τῆς φιλοσοφίας, ἀνεφέρθη εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων.

Διὰ τῆς οὐσίας τὰ ὄντα ἀπέκτησαν «εἰδοποιὸν διαφοράν», ὑπερήσπισαν δηλαδὴ τὴν μορφολογικήν των αὐτοτέλειαν καὶ παρουσίασαν τὸν ἀπαράγωγον χαρακτῆρα των. Αὐτὸ ἐσήμαινεν, ὅτι τὸ οὐσιῶδες ἐντὸς τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρασταθῇ μαθηματικῶς, ἐφ' ὅσον τὰ μαθηματικὰ ἐπιχειροῦν μίαν ἀφαίρεσιν ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος, διὰ νὰ συμβολίσουν τὴν κοινότητα τῶν μορφολογικῶς διαφόρων. Διὰ τῆς ἐνδείξεως τοῦ ζυγοῦ παραμένει ἡ οὐσία τοῦ μετρηθέντος βάρους ἐκτὸς θέματος. Διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν λοιπὸν τῆς οὐσίας τὸν λόγον δὲν εἶχεν ἡ ἀριθμητική, ἀλλ' ἡ ἐποπτικὴ διάνοια. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη διετήρησε τὸν θεωρητικόν της χαρακτῆρα καὶ ὅταν ἀκόμη ὑπερέβαλε τὰ δρώμενα. Ἡ Ἑλλὰς «εἶδε» καὶ τὸν ἐμφανῆ καὶ τὸν ἀφανῆ κόσμον. Διὰ τὸ ἅλμα ἐκ τῶν φαινομένων πρὸς τὴν ἰδέαν ἤρκουν μέχρις ἑνὸς σημείου αἱ ἔννοιαι τῆς ἐποπτείας· ὅπου τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, ἐπεστρατεύθη ὁ μῦθος. Τελικῶς ὅμως, παρ' ὅτι ἐπήδησε τὴν συγκεκριμένην παράστασιν, ὁ μῦθος ὑπῆρξεν ἡ ἐσχάτη παρουσίασις ἀνεπαναλήπτων μεγεθῶν, ἡ κορύφωσις τῆς θεωρίας.

Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἰνδικῶν ἀριθμητικῶν συμβόλων μέσῳ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Εὐρώπην συνετελέσθη μία τῶν ἀποφασιστικωτέρων ἐπαναστάσεων τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Τὰ ἰνδικὰ σύμβολα ὑπῆρξαν ἡ sine qua non προϋπόθεσις πρῶτον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν μέχρι σήμερον τὸ γλωσσικὸν ὄργανον καὶ δεύτερον τοῦ οἰκονομικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε χαρακτηρίζει τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ διὰ τοῦ Καλβίνου εἰσέβαλεν εἰς τὴν θρησκείαν, ὥστε ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐπιτυχία νὰ πα-

ρουσιασθῇ ὡς ἔνδειξις τῆς θείας χάριτος μὲ ἀποτέλεσμα ἡ θρησκευτικὴ δύναμις νὰ διοχετευθῇ εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ σύγχρονος τεχνικὴ εἶναι τὸ τέκνον τοῦ οἰκονομικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, θὰ γίνῃ φανερόν, τί ἐσήμαινε διὰ τὴν Εὐρώπην ἡ ὑπέρβασις τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν λατινικῶν γραμμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν «ἀραβικῶν» ἀριθμῶν ὁ μαθηματικὸς λογισμός.

Τὸ μέγα ἐμπόδιον τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀριθμητικῆς ἐπιστήμης ἦτο ἡ διαφορὰ μεταξὺ γραφῆς καὶ ἐκφράσεως τοῦ ἀριθμοῦ. Ὅταν οἱ Ρωμαῖοι ἐπὶ παραδείγματι ἔλεγον «τετρακόσια τριάκοντα ὀκτώ», ἔγραφον CCCCXXXVIII, ἤτοι «ἑκατόν, ἑκατόν, ἑκατόν, ἑκατόν, δέκα, δέκα, δέκα, πέντε, ἕν, ἕν, ἕν». Κατ' αὐτὸν ὅμως τὸν τρόπον καθίστατο ἀδύνατος σχεδὸν ἡ γραπτὴ ἀριθμητικὴ πρᾶξις. Περὶ τὸ ἔτος 300 π.Χ. παρουσιάσθησαν λοιπὸν εἰς τὰς Ἰνδίας ἐννέα ἀριθμητικὰ σύμβολα, τὰ ὁποῖα εἶχον τὸ χαρακτηριστικὸν νὰ ἐκφράζουν διάφορον ἀξίαν ἀναλόγως τῆς θέσεώς των. Προκειμένου περὶ τοῦ ἀριθμοῦ 3.225 τὸ 5 ἐπέχει τὴν θέσιν τοῦ πέντε, τὸ 2 τοῦ εἴκοσι, τὸ ἑπόμενον 2 τοῦ διακόσια καὶ τὸ 3 τοῦ τρεῖς χιλιάδες. Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐννέα στοιχείων διὰ τοῦ κύκλου, συμβόλου τοῦ «κενοῦ» (sunya) ἢ τῆς «ὀπῆς» (kha), ὥστε νὰ μὴ γίνεται σύγχυσις μεταξὺ λ.χ. τοῦ 34 καὶ τοῦ 304, ἐδημιουργήθησαν αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ περιεχομένου διὰ τοῦ περιγράμματος, ἑνὸς γεγονότος, τὸ ὁποῖον κατέληξεν εἰς τὴν ἀναγωγὴν ὅλων τῶν ποιοτικῶν χαρακτήρων τῆς φύσεως εἰς ποσοτικὰς συναρτήσεις*.

Εἰς τὴν ἀρχὴν σχεδὸν ἀνεπαισθήτως διὰ τοῦ «ἀραβικοῦ ἀριθμοῦ» ἐγκαινιάζεται ἡ μεγάλη εὐρωπαϊκὴ προσπάθεια ὑπερβάσεως τῆς οὐσίας. Ὁ ἀριθμὸς τίθεται ἀντιμέτωπος τοῦ περιεχομένου καὶ γίνεται ἡ κοινὴ ἀναφορὰ τῶν φυ-

---

* Τοὺς ἰνδικοὺς ἀριθμοὺς ἐδίδαξεν ἐπισήμως εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ χαλίφου al-Mansur ὁ ἰνδὸς ἀστρολόγος Kankah περὶ τὸ ἔτος 773 μ.Χ. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ χαλίφου al-Mamun (813 - 33 μ.Χ.) ὁ ἄραψ λόγιος Μωάμεθ al-Chwarismi ἔγραψεν εἰδικὸν περὶ τῆς νέας τέχνης ἐγχειρίδιον, τὸ ὁποῖον ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος μετεφράσθη εἰς τὴν Ἱσπανίαν λατινιστί. Ὡς πρῶτον Εὐρωπαῖον, ὁ ὁποῖος ἐπεδόθη εἰς ἀριθμητικὰς πράξεις διὰ τῶν ἰνδικῶν ψηφίων, ἡ παράδοσις θέλει τὸν Gerbert d' Aurillac ἀργότερον πάπαν Σύλβεστρον II (999 μ.Χ.). Ὁ πρῶτος ὅμως καὶ ἴσως ὁ μεγαλοφυέστερος μαθηματικὸς τῆς Εὐρώπης μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Πίζης ἔμπορος Λεονάρδος Bonacci γνωστὸς ὡς «Fibonacci» (filius Bonacci). Τὰ στοιχεῖα τῆς νέας ἀριθμητικῆς — «modum Indorum» — ἐδιδάχθη ὁ Λεονάρδος κατὰ τὰς ἐμπορικάς του περιοδείας εἰς τὴν βόρειον Ἀφρικήν, συγγράψας τὸ ἔτος 1202 μ.Χ., «διὰ νὰ μὴ μείνῃ τοῦ λοιποῦ.. ὁ λαὸς τῶν Λατίνων ἀδαὴς περὶ τὰ τοιαῦτα»[54], τὸ περίφημον ἔργον «Liber Abbaci», εἰς τὸ ὁποῖον παρέχονται τὰ πρῶτα δείγματα πολλαπλασιασμοῦ καὶ διαιρέσεως, κλασμάτων, δυνάμεων καὶ τετραγωνικῶν ῥιζῶν, ὅπως αἱ ἀριθμητικαὶ αὐταὶ πράξεις ὁροθετοῦν ἔκτοτε τὴν εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν.

σικῶν γεγονότων. Ἐὰν ἡ ἀρχαία γεωμετρία ὑπερίσχυσε τῆς ἀριθμητικῆς, διότι ἄφηνε μεγαλύτερον χῶρον εἰς τὴν παράστασιν, τὰ ἀριθμητικὰ σύμβολα τώρα ἐπιτρέπουν τὸν σύνδεσμον πρὸς τὴν φύσιν ἐπέκεινα τοῦ παραστατικοῦ χώρου. Καὶ ἐνῷ ἁπλαῖ σήμερον ἀριθμητικαὶ πράξεις εἶχον ἄλλοτε χαρακτῆρα μυσταγωγίας, ἀπῄτουν διὰ τὴν διεξαγωγήν των χρόνον καὶ πρὸ παντὸς πνεύματα ἐξησκημένα εἰς τὴν ἀφαίρεσιν, ἁπλουστεύονται τώρα, ἀποβάλλουν τὸ ἱερατικὸν καὶ τὸ φιλοσοφικόν των ἔνδυμα καὶ κατέρχονται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν κοινῶν ἀνθρώπων.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ νέου ἀριθμητικοῦ συστήματος εἰσῆλθεν ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς εἰς τὴν δημοκρατικήν του περίοδον μὲ πρῶτον χαρακτηριστικὸν μίαν ἀπίστευτον οἰκονομίαν πνευματικῶν δυνάμεων. Ἡ σκέψις κερδίζει χρόνον καὶ παραμένει διαθέσιμος εἴτε δι' ἄλλας μαθηματικὰς ζητήσεις εἴτε δι' ἄλλην ἀπασχόλησιν. Ἡ νέα λογιστικὴ εἶναι ἐπὶ πλέον προσιτὴ ἀκόμη καὶ εἰς ὅσους δὲν ἔχουν ἐθισθῆ εἰς τὴν θεωρητικὴν ἄσκησιν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς προλαμβάνει τὴν σημερινὴν τεχνικὴν δυνατότητα, ἐφ' ὅσον καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ φθάσουν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐννοοῦν, τί πράττουν. Ταυτοχρόνως ὅμως, ἐὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα σκοπὸς τῆς γνώσεως ἦτο ἡ ἐξεικόνισις, διὰ τοῦ νέου μαθηματικοῦ συμβολισμοῦ διευρύνεται ὁ ὁρίζων πέρα τῶν ὁρίων τῆς ἐποπτείας. Τὸ πνεῦμα ἐλευθεροῦται ἐκ τῶν παραστατικῶν του δεσμῶν καὶ εἰσχωρεῖ εἰς περιοχάς, τὴν φύσιν τῶν ὁποίων δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ φαντασθῇ, ἀλλ' ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ διαρθρώσῃ. Τὸ ἀδιανόητον, ἡ ἔννοια π.χ. τοῦ ἀπείρου, ὑποτάσσεται διὰ τοῦ συμβόλου εἰς τὸν μαθηματικὸν ὑπολογισμόν. Ἀναμφιβόλως τὸ ἀριθμητικὸν σημεῖον εἶναι μία παράστασις εἰς ἐμβρυώδη κατάστασιν. ἡ «παράστασις» ἐν τούτοις αὐτὴ δὲν προβάλλει ὀπτικὰς ἀπαιτήσεις εἰς τὴν σκέψιν, ἀλλ' ἔχει καθαρῶς μεθοδικὸν χαρακτῆρα. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι ὑποτυπώδης μῦθος χωρὶς τὴν ἐποπτικὴν διάστασιν τοῦ μύθου.

β) Ὁ λειτουργικὸς χαρακτὴρ τῆς φύσεως καὶ ἡ τεχνικὴ σύμπνευσις ἀνθρώπου καὶ ἀριθμοῦ.

Ὁ ἀραβικὸς ἀριθμὸς κατέστησε τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ ὑποτάσσῃ περιοχὰς τῆς πραγματικότητος, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ «ὑπ' ὄψιν» τὴν πραγματικήν των φύσιν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποστρέφεται τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου χάριν τῆς συναρτήσεως τῶν στοιχείων του. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη εἶχεν ὅμως ἀναζητήσει εἰς τὸν κόσμον τὴν ἰδιοτυπίαν. Εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ εὕρῃ ἐντὸς τῶν πραγμάτων τὸν ἀναπαλλοτρίωτον, ἐντελῶς ἰδιαίτερον χαρακτῆρα των. Διεχώρισε τὸν κόσμον εἰς ἰδέας ἢ τετράδας, τὸν ἐθεώρησεν ἑνιαῖον ὑπὸ τὸ πρῖσμα μιᾶς ὕλης, τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ ἀέρος, τὸν ἔταμε εἰς ὅμοια μεταξύ των ἀδιαίρετα τμήματα. Καὶ ὅταν ἀκόμη ὑπέταξε τὴν ποικιλίαν εἰς μίαν ἔννοιαν, ὁ ἐπιστήμων τῆς Ἑλλάδος δὲν διήρθρωσε τὴν ἔννοιαν αὐτὴν μαθη-

ματικῶς, δὲν ἐπεδίωξε νὰ καθορίσῃ τὴν συνάφειαν τῶν οἰκοδομικῶν της στοιχείων.

Σήμερον ὁ κόσμος ἔχασε τὴν ποιοτικήν του ὄψιν ὄχι ὅμως ἐξ αἰτίας μιᾶς μεταφυσικῆς παραστάσεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀραβικοῦ ἀριθμοῦ. Ἀφ' ὅτου ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἐπέτρεψε τὴν ὑπέρβασιν τῆς ἐποπτείας, ὁλόκληρος ὁ κόσμος ἀπεκαλύφθη ὡς συνάρτησις γεγονότων. Ὅπου ἄλλοτε ὁ λόγος ἐζήτει τὴν «ὑπόστασιν», παρουσιάσθη ἡ λειτουργία. Ἡ πραγματικότης παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἡ ὕλη συνέπεσε πρὸς τὴν ἐνέργειαν. Ὁ σημερινὸς κόσμος ἔχει ἑνιαῖον πρόσωπον, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὁποίου ἀναπαριστᾷ ὁ μαθηματικὸς λογισμός, χωρὶς νὰ ὑπολογίζῃ τὴν φυσικὴν αἴσθησιν τοῦ ἀνθρώπου οὔτε ὡς ἀφετηρίαν τῆς μεθοδικῆς κινήσεως οὔτε διὰ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ σχηματικοῦ του κύρους. Εἰς τὰς ἡμέρας μας τὰ δεδομένα τῆς μαθηματικῆς σκέψεως προσφέρονται ὑπὸ τεχνικῶν ὀργάνων, τὰ ὁποῖα μεταφράζουν τὴν φύσιν εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ ἀριθμοῦ. Τὸ ἀνέφικτον αὐτὸ εἰς τὴν φυσικὴν εὐαισθησίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου κατόρθωμα παρουσιάζει μίαν συστηματικὴν ἀδιαφορίαν τῆς ἐπιστήμης διὰ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος πρὸ καὶ ἐπέκεινα τῆς πειραματικῆς προσπαθείας, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ δὲν εἰσέρχεται ἐντὸς μιᾶς τεχνικῆς τάξεως. Κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ μαθηματικὸν μέτρον διὰ τῆς τεχνικῆς ἐγκαινιάζει ὁ ἄνθρωπος μίαν μεταφυσικὴν σχέσιν πρὸς τὴν φύσιν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ ἀριθμητικὴ παράγει διὰ τῶν μηχανικῶν δυνατοτήτων τῆς τεχνικῆς καὶ τὴν σύγχρονον φύσιν καὶ τὴν σύγχρονον φυσικήν.

Ὅ,τι δὲν ἐπιδέχεται ὑπολογισμὸν διὰ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς, εἶναι διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς μας ἄνευ σημασίας. Ὅ,τιδήποτε λαμβάνει τεχνικὸν διαβατήριον διὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὴν ἱστορίαν, ἔχει μαθηματικὴν ἄρθρωσιν. Ταχύτητες, δυνάμεις, ἦχοι, φῶτα καὶ φάρμακα εἶναι μαθηματικαὶ συναρτήσεις. Τὸ μέτρον εἰς τὴν ἐποχήν μας δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὴν ἁρμονίαν, ἀλλὰ πρὸς ὅ,τι ὑπολογιζόμενον μαθηματικῶς ἐξυπηρετεῖ τεχνικὴν σκοπιμότητα. Τὸ φυσικὸν γεγονὸς παρουσιάζεται ὡς ποσὸν ἐνεργείας καὶ «ἡ ἐνέργεια ἐμπεριέχεται εἰς τὴν ἐξίσωσιν»[55]. Ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῆς οὐσίας, τὴν ἐνέργειαν χαρακτηρίζουν σήμερον τὰ ὀνόματα ὅσων τὴν ἐμέτρησαν. Ohm, Ampère, Hertz, Röntgen εἶναι μέτρα ἐκφράσεως τῆς ἐνεργείας. Ἡ σχέσις τεχνικῆς καὶ μαθηματικῶν κινεῖ σήμερον τὴν ἱστορίαν. Διὰ τὴν κίνησιν αὐτὴν ἔπρεπε προηγουμένως ὁ κόσμος νὰ χάσῃ τὸν ἐσωτερικόν του διαφορισμὸν καὶ νὰ γίνῃ ποιοτικῶς ἀδιάφορον πλέγμα μαθηματικῶς συμβολιζομένων σχέσεων. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν ἔχουν ὅμως ἁπλῶς ἐπιστημονικὴν σημασίαν, ἀλλὰ μεταφέρουν τὸν ἀνθρώπινον βίον.

Τὸ σημαντικὸν γεγονὸς τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ὅτι ὁ τεχνικὸς ἀριθμὸς δὲν εἶναι ἁπλῶς μαθηματική, ἀλλ' οὐσιαστικῶς ἱστορικὴ ὑπόθεσις.

Εἰς ὅλας τὰς τεχνικάς του ἐκφράσεις ὁ ἀριθμὸς σήμερον *περιέχει τὸν ἄνθρωπον*. Ἡ ἀπόφασις περὶ τεχνικῶν πραγμάτων εἶναι μία ἀπόφασις περὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο, ὅσοι σκέπτονται περὶ τεχνικῆς, δὲν ὑπολογίζουν ἁπλῶς τὴν μαθηματικὴν ἔκφρασιν τοῦ φυσικοῦ φαινομένου, ἀλλὰ *τὴν συνάρτησιν ἀνθρώπου καὶ πράγματος*, μίαν σχέσιν, ἡ ὁποία δὲν βασίζεται πλέον ἐπὶ τῆς ποιότητος καὶ ἐπομένως δὲν ὑπολογίζει τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ *τὴν ποσοτικήν του διαρρύθμισιν*. Ἡ μεταφυσικὴ τῶν τεχνικῶν ἀριθμῶν θὰ ἦτο σήμερον μία ἔκφρασις τῆς φροντίδος διὰ τὴν μοῖραν τοῦ πνεύματος.

Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας.

α) Κοινωνικὴ καὶ τεχνικὴ σημασία τῶν ἀνελευθέρων εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπεβλήθη τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ὑπεχρεώθη νὰ ἐργασθῇ καὶ ἐφ' ὅσον τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας του ἦτο ἀποθηκεύσιμον. Οὔτε ὁ συλλεκτικὸς οὔτε ὁ θηρευτικὸς βίος τῶν πλανήτων γνωρίζει τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας, διότι καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη βαθμὶς τῆς ζωῆς ἀγνοεῖ τὸν συστηματικὸν κάματον καὶ τὴν παραγωγὴν οἰκονομικῶν ἀξιῶν. Ἡ δουλεία παρηκολούθησε τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν μόνιμον ἐγκατάστασίν του εἰς μίαν διὰ τὴν καλλιέργειαν πρόσφορον περιοχὴν τῆς γῆς. Ἡ ἐγκατάστασις αὐτὴ ἐδημιούργησε τὸν πολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ τὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος «τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε, τοὺς δ' ἐλευθέρους»[56].

Ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς στηρίζεται ἐπὶ τῶν ὤμων ἀνελευθέρων ἀνθρώπων. Εἰς ἄλλους λαοὺς ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἀπετέλεσε τὴν σχεδὸν ἀποκλειστικὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἐφ' ὅσον μόνον ὁ ἄρχων ἀπεριορίστως καὶ οἱ περὶ ἐκεῖνον δυναστεύοντες μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ ἦσαν αὐτεξούσιοι. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀνάπτυξις πνευματικῶν ἀξιῶν ὑπῆρξεν ἔργον καὶ συγχρόνως προϋπόθεσις κοινωνικῆς ἀξιοπρεπείας μιᾶς ὁλοκλήρου τάξεως ἐλευθέρων, τῶν πολιτῶν τῆς δημοκρατουμένης πόλεως. Τὴν τάξιν τῶν δούλων ἀπήρτισαν κυρίως ὅσοι ἐκ τῶν ξένων ἡλίσκοντο εἰς τὰς ἐνόπλους συρράξεις καὶ ὅσοι περιέπιπτον εἰς οἰκονομικὴν ὑποτέλειαν. Οἱ αἰχμάλωτοι καὶ οἱ ὀφειλέται συνεδέθησαν πρὸς τοὺς πολίτας ὡς δευτερεύοντα μέλη τῆς οἰκογενείας των. Ὁ δοῦλος συνοδεύει τὸν κύριον, ἐξασκεῖ χάριν ἐκείνου τὰς πρακτικὰς ἐργασίας καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλευθερωθῇ, νὰ θεωρηθῇ ὡς «ἀπελεύθερος», ἐὰν δείξῃ τὴν ἀπαιτουμένην διαγωγήν. Καὶ μόνον λόγῳ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ὑπηρετῶν ἄνθρωπος ἦτο χρήσιμος καὶ τεκμήριον πλούτου, ἀλλὰ κυρίως διότι ὁ Ἕλλην εὕρισκε τὴν ἐσωτερικήν του δικαίωσιν θεραπεύων τὸ πνεῦμα, ὥστε ἡ αὐτοπεποίθησις καὶ τὸ κῦρος του νὰ μὴ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς δυνατότητος τῆς ἐπιβολῆς του ἐπὶ τῶν ἄλλων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐξεδηλώθη εἰς

τὸ τέλος κυρίως τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἡ δουλεία οὐδέποτε ὑπῆρξε κοινωνικὸν πρόβλημα διὰ τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἠκολούθησεν ἐπεκτατικὴν πολιτικήν, ὥστε ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία τοῦ δούλου νὰ διατηρηθῇ μέχρι τέλους ὑψηλή. Ἡ ρωμαϊκὴ ἀρένα καὶ αἱ ἀνθρώπιναι ἑκατόμβαι τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων δὲν εὑρῆκαν θέσιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

Ἐφ' ὅσον διὰ τῶν δούλων ἐλύετο τὸ πρόβλημα τῆς ἐργασίας, ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἐλεύθερος νὰ στρέψῃ εἰς ἄλλα ἔργα τὴν προσοχήν του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνεπτύχθη ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ ἀρετή, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία. Διὰ τὸν ἴδιον ὅμως λόγον δὲν ἐπέδωσε τὸ τεχνικὸν πνεῦμα. Αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι — οἰκιακαί, ἀγροτικαί, βιοτεχνικαὶ — αἱ ὁποῖαι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὁδηγήσουν εἰς τεχνικὰ ἐπιτεύγματα, θεραπεύονται ὑπὸ τῶν δούλων καὶ δὲν ἀπασχολοῦν τὴν κοινότητα. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν λόγος νὰ ἐφευρεθοῦν διατάξεις τεχνικῆς φύσεως, διὰ νὰ λυθοῦν τὰ πρακτικὰ προβλήματα. Ἡ διαπίστωσις αὐτὴ ἐγένετο ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὡς ἑξῆς: Τὰ διάφορα ἐργαλεῖα εἶναι ἀδύνατον νὰ κινηθοῦν ἀφ' ἑαυτῶν ἢ δι' ἁπλοῦ κελεύσματος. Πρὸς τοῦτο ὑπάρχει τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν, οἱ μέτοικοι καὶ οἱ ἐργαζόμενοι χάριν τῶν ἐλευθέρων. Ἐὰν συνέβαινε τὰ ἐργαλεῖα νὰ μὴ χρειάζωνται ἀνθρωπίνην ἐπέμβασιν, τὸ πρᾶγμα θὰ ἐσήμαινε φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀχρηστίαν τῶν πρὸς ἐκεῖνα ἀσχολουμένων ἀνθρώπων. «Εἰ γὰρ ἠδύνατο ἕκαστον τῶν ὀργάνων κελευσθὲν ἢ προαισθανόμενον ἀποτελεῖν τὸ αὑτοῦ ἔργον.. οὐδὲν ἂν ἔδει οὔτε τοῖς ἀρχιτέκτοσιν ὑπηρετῶν οὔτε τοῖς δεσπόταις δούλων»[37].

β) Ἡ ἀνεκμετάλλευτος δύναμις τῆς φύσεως καὶ τῶν ζώων καὶ ἡ ἀπέχθεια τῆς σωματικῆς ἐργασίας.

Ὁ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς δὲν ἔθεσε τὸ ἐρώτημα, τί θὰ συνέβαινεν, ἐὰν παρ' ἐλπίδα ἀπουσίαζον οἱ δοῦλοι. Ἡ ἀδιανόητος αὐτὴ ἐρώτησις ἐγεννήθη ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅταν ὀλίγους αἰῶνας ἀργότερον ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἐξεφυλίσθη ὑπὸ τῆς ἀγριότητος αἱμοδιψῶν ἐνστίκτων, τὰ ὁποῖα ἔθρεψαν ἀτελεύτητοι πόλεμοι, ὥστε νὰ μὴ ληφθῇ εἰς τὴν ἱκανοποίησίν των ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ αἰχμάλωτοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πληθύνωνται, ἐφ' ὅσον τὰ ὅρια τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐσταθεροποιοῦντο. Ἡ λύσις τὴν ὁποίαν ἔδωσεν ἡ πραγματικότης εἰς τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἦτο ἀρχικῶς ἡ διάλυσις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους διὰ τῆς ἐσωτερικῆς συντριβῆς τῆς τεχνικῆς του βάσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐκμετάλλευσις στοιχειωδῶν πηγῶν ἐνεργείας, τῆς δυνάμεως τοῦ ὕδατος καὶ τῶν ὑποζυγίων. Ἐνῷ λοιπὸν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους αὐτοὺς χρόνους ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀνάγκης ὁ ἄνθρωπος ἐστράφη πρὸς τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν καὶ κατεσκεύασε τὸν ὑδρόμυλον, εἰς τὴν Ἑλλάδα, πλὴν τῆς πόσεως καὶ τῆς πλύσεως, τῷ λόγῳ κλιματολογικῶν συνθηκῶν σπάνιον ἄλλωστε εἰς μεγάλας ποσότητας ὕδωρ ἐχρησιμοποιήθη μόνον διὰ τὴν κλεψύδραν. Ἐφ' ὅσον πάλιν τὰ πνευματικὰ ἐν-

διαφέροντα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ θεραπευθοῦν ἐξ ἀντιπροσώπου καὶ τὰς ἄλλας ἀνάγκας ἐθεράπευον οἱ δοῦλοι, ἔμεινεν ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεκμετάλλευτος καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν ζώων.

Ὄχι μόνον δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ ἐφευρεθοῦν μηχανήματα χάριν τῆς πρακτικῆς ζωῆς, ἀλλ' ὁ βοῦς καὶ ὁ ἵππος χρησιμοποιοῦνται εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, χωρὶς νὰ καταβάλλεται προσπάθεια πλήρους ἀξιοποιήσεως τῆς δυνάμεώς των. Οὐδέποτε π.χ. ἐσκέφθη ὁ Ἕλλην νὰ ἐνισχύσῃ δι' ἑνὸς σιδηροῦ ἐλάσματος τὴν ὁπλὴν τοῦ ταύρου, ἡ ὁποία ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ ἵππου εἶναι περισσότερον εὐπαθής. Θρησκευτικαὶ καὶ αἰσθητικαὶ ἀντιλήψεις περιέβαλον ἐξ ἄλλου τὸν ἵππον διὰ μιᾶς ἱερᾶς αἴγλης, ἡ ὁποία τὸν ἐκράτησε μακρὰν τοῦ ἀγροῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἐπεταχύνθη ἡ ἀροτρίωσις, δὲν συνεσωρεύθησαν τὰ προϊόντα τῆς γῆς καὶ δὲν ἀνεπτύχθη τὸ ὁδικὸν σύστημα, ἡ προϋπόθεσις τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας. Βασικῶς ἐν τούτοις τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ Ἕλληνος ἔναντι τῆς ἰσχύος τῶν ζώων ὑπέθαλψεν ἡ π α ρ ο υ σ ί α τ ῶ ν δ ο ύ λ ω ν, διὰ τῶν ὁποίων ἱκανοποιοῦντο τὰ τεχνικὰ ζητήματα*.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἐστήριξε τὸ πρακτικὸν καὶ τὸ θεωρητικὸν ἔργον ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς διακρινομένους διὰ τὴν τεχνικήν των διάθεσιν ἑλληνιστικοὺς χρόνους, χωρὶς νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ ἐφευρετικὸν πνεῦμα νὰ ἐπιδοθῇ διὰ τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν δέσμευσιν φυσικῶν μορφῶν ἐνεργείας. Ὅτι ἡ ἀσχολία ἀνθρώπων χωρὶς πνευματικὴν καλλιέργειαν καὶ περιωπὴν μὲ τὴν ἱκανοποίησιν τεχνικῶν ἀναγκῶν συνετέλεσεν ἐπίσης ὥστε νὰ ἐκληφθοῦν αἱ ἀνάγκαι αὗται ὡς εὐτελεῖς καὶ ἐφ' ὅσον πρὸς ἐκείνας ἀνεστρέφοντο οἱ βάναυσοι, νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀνάξιαι ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ὑπῆρξε μία φυσικὴ κοινωνικὴ συνέπεια. Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας δὲν ἐπέδρασε λοιπὸν μόνον

---

* Ὅτι μεταξὺ τῆς ἀπουσίας ἢ τῆς ἀτελοῦς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ζωικῆς δυνάμεως καὶ τῆς δουλείας διετηρήθη μέχρι τέλους τῶν προτεχνικῶν αἰώνων πραγματικὴ συνάφεια, ἀπεδείχθη ἐκ νέου, ὅταν οἱ Ἱσπανοὶ ἄποικοι τοῦ Νέου κόσμου διεπίστωσαν, ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀμερικανικὴ ἤπειρος δὲν διέθετε τὰ δύο ὡς ἄνω γνωστὰ εἰς τὴν Εὐρώπην ζῶα καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἰθαγενεῖς Ἰνδιάνοι, τοὺς ὁποίους δεκαὲξ αἰῶνας ἀφ' ὅτου ἠκούσθη ἡ εὐαγγελικὴ ῥῆσις «οὐκ ἔνι δοῦλος ἢ ἐλεύθερος» ὑπεδούλωσαν ὑπὸ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Καθολικοῦ κλήρου, ἔδειξαν μίαν διὰ τῶν μεθόδων τῆς βίας ἀνυπέρβλητον σωματικὴν ἀδυναμίαν. Τότε ἀκριβῶς οἱ νεήλυδες ἐστράφησαν πρὸς τὴν μέλαιναν ἤπειρον καὶ μετεκόμισαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἀγέλας νέγρων. Μεσοῦντος τοῦ 20οῦ αἰῶνος, εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς μέχρι στιγμῆς τεχνικῆς προόδου, εἰς μίαν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δουλεία δὲν ἔχει οἰκονομικὴν ἀξίαν, ἡ ἔντασις τῶν σχέσεων, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος, παρ' ὅτι διὰ τῶν ἐπιταγῶν τῆς βιομηχανίας συνεχῶς ἀμβλύνεται, ἐξακολουθεῖ νὰ ταράσσῃ τὴν χώραν, τῆς ὁποίας ἂν ἡ ἀνεξαρτησία ἐβασίσθη ἐπὶ τοῦ αἰτήματος τῆς κοινωνικῆς ἰσότητος, ἡ ἱστορία ὅμως ἤρχισε διὰ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι οἱ δοῦλοι ἔλυον τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λυθῇ διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ζώων.

ἀνασχετικῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε λόγος ν' ἀναζητηθῇ ἄλλη ὑπηρέτρια ἰσχύς, ἀλλὰ συνέτεινεν ὥστε νὰ θεωρηθῇ, ὅ,τι ἐπέβαλλε τὴν χειρωνακτικὴν ἀπασχόλησιν, ὡς ἀνελεύθερον. Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ στάσις ἔναντι τῆς πράξεως ὑπεβοήθησε τὴν θεωρίαν, εἶχεν ὅμως ἐκ παραλλήλου ὡς ἐπακόλουθον νὰ διαχωρισθοῦν αἱ εὐθῦναι τοῦ πνεύματος ἐκ τῶν ὑποχρεώσεων τῆς ἐργασίας καὶ νὰ παρουσιασθοῦν κοινότητες ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἤθελον νὰ σχολάζουν. Ὅταν ἡ σχολὴ ἔπαυσε νὰ συμπίπτῃ ἀπαραιτήτως πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάτασιν, ὄχι μόνον παρέμεινεν, ἀλλ' ἐνετάθη ἡ ἀπέχθεια πρὸς τὴν ἐργασίαν, ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς ἀποθνήσκοντας πολιτισμούς, οἱ ὁποῖοι ἀγκιστροῦνται εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ὅρους τῆς παρερχομένης ζωῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, ὁ ὁποῖος ἐστήριξε τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος, ὑπέσκαψεν ὅμως τὰ θεμέλια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐφ' ὅσον ἀπέτρεψε τοὺς ἐλευθέρους ἐκ τῆς πράξεως, ἰδίως ὅταν ἡ θεωρία ἔχασε τὴν πρακτικὴν της σημασίαν καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν στάσιν ἀνετέθη ἡ παρουσίασις τῆς κοινωνικῆς περιωπῆς, ὅπως ἐπαναλαμβάνεται πάντοτε, ὅταν ὁ ἄνθρωπος διέρχεται μίαν ἀνομολόγητον κρίσιν τῆς πνευματικῆς του οὐσίας.

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Ἀνατροπὴ τοῦ τεχνικοῦ ἐρείσματος τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας διὰ τῆς ἐξαθλιώσεως τῶν δούλων.

Οἱ Ρωμαῖοι ἀνέθεσαν εἰς τοὺς δούλους ὄχι μόνον τὰς πρακτικὰς των ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ ὡρισμένα πνευματικὰ λειτουργήματα καὶ τὴν ἀτομικήν των ψυχαγωγίαν. Ἐν τούτοις ἡ θέσις τῶν αἰχμαλώτων πολέμου, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀκμῆς τῆς αὐτοκρατορίας ἐσύροντο πρὸς τὴν Ρώμην εἰς ἀμέτρητον πλῆθος, δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπιδεινοῦται. Ὅταν δὲν ἔμεινεν εἰς τὸ σκότος πλήρους ἀπαιδευσίας, ὁ ρωμαῖος δοῦλος ἐθεράπευσε τὰς ἀνάγκας ἑνὸς δεσπότου, ὁ ὁποῖος οὔτε πρὸς τὴν ἐπιστήμην οὔτε πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν εἶχεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐσωτερικὴν σχέσιν, ἀλλ' εἴτε ἀπουσίαζεν εἰς τὸν πόλεμον, εἴτε ἐξύφαινε πολιτικὰς δολοπλοκίας εἴτε ἐπεδίδετο εἰς συνεχῶς ἐκκεντρικωτέρας διασκεδάσεις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ δοῦλος εἰς τὴν Ρώμην, εἴτε ὑπηρέτησε τὴν οἰκοδέσποιναν, εἴτε ἐνεπλάκη εἰς ἐμφυλίους πολέμους, εἴτε ἐκολάκευσε τὴν ματαιοδοξίαν, ἡ ὁποία ἐπανειλημμένως ἱκανοποιήθη διὰ τῆς συντριβῆς του. Ἡ τελευταία περίπτωσις συνέβη ἐκ συστήματος, διότι ὁ αἰχμάλωτος τῆς Ρώμης δὲν ἀπετέλει μόνον ἀτομικὴν ἀπόδειξιν κοινωνικῆς ὑπεροχῆς, ἀλλ' ἦτο ἐπίσης ζῶσα μαρτυρία τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας κυρίως εἰς μεσοπολέμους ἐποχὰς ὠργανώθησαν διὰ τοῦτο εἰς τὴν Ρώμην αἱματηρὰ θεάματα τακτικῶς καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐκτάκτων γεγονότων. Προτοῦ ἐπὶ παραδείγματι ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος τὸ ἔτος 44 μ.Χ. ἐγκαινιάσῃ τὴν δι' ἑνὸς ὀχετοῦ μήκους ἓξ χιλιομέτρων, τὸν ὁποῖον διήνοιξαν ἐντὸς δέκα ἐτῶν 30.000 ἐργάται, ἀποξήρανσιν τῆς λίμνης Fucinus[1], διωργάνωσεν εἰς τὴν ἐν λόγῳ λίμνην μίαν ναυμαχίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν 12.000 δοῦλοι ἔπρεπε νὰ πολεμήσουν μέχρι θανάτου ἐναντίον ἀλλήλων.

Ἂν ὁ ρωμαῖος δοῦλος ἔβλεπεν εἰς τὸν κύριόν του τὸν αὐθέντην, ὁ ὁποῖος

ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἦτο ἱκανὸς νὰ τὸν βασανίσῃ καὶ νὰ τὸν φονεύσῃ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνδιαφερθῇ μὲ πραγματικὸν ζῆλον διὰ τὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία τοῦ ἀνετίθετο. Διὰ τῆς μυστικῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ ἔθνος τῶν δούλων ἀπέκτησε σὺν τῷ χρόνῳ πνευματικὴν συνοχήν, ἐπίστευσεν ὅτι ὁ κλῆρος του δὲν ἦτο αἰώνιος, ἀλλ' ἔκφρασις μιᾶς ἐναντίον τῆς θείας τάξεως στρεφομένης τυραννίας, τὴν ὁποίαν ὁ ἐσταυρωμένος ἐλευθερωτὴς ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ κατέλυε. Ἡ δημιουργία κοινωνικῆς συνειδήσεως, ἡ δικαίωσις ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ἡ καταδίκη καὶ ἡ προφητεία τῆς τιμωρίας τοῦ δυνάστου ἐπέφεραν βαθμηδὸν εἰς τὴν Ρώμην μίαν ἔντασιν τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων, ἡ ὁποία δὲν ἐβράδυνε νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἐπαναστάσεις καὶ ὁπωσδήποτε δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὑγιῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν ἰσορροπίαν τῆς πρακτικῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας τελικῶς ἀνέτρεψε τὴν τεχνικὴν βάσιν. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ αὐτοκρατορία ἤγγισε τὰ ἐδαφικά της ὅρια, οἱ δοῦλοι δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ πληθύνωνται, ἐνῷ ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματική των ἐξαθλίωσις συνεχίζετο. Οὔτε ἐναντίον τῆς ὀγκουμένης ἐσωτερικῆς δυσαρεσκείας οὔτε κατὰ τῶν ἔξωθεν ἐπερχομένων βαρβάρων ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀμυνθῇ ἡ Ρώμη. Πολὺ ὀλιγώτερον διέθετε τὸ πνευματικὸν ἔρεισμα διὰ τὴν δημιουργίαν τεχνικῶν μέσων πρὸς διασφάλισιν τῶν κεκτημένων.

Ἐπιτεύγματα ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἂν τελικῶς ἡ Ρώμη ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν δυσαναλογίαν, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη μεταξὺ τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς καὶ τῶν δυνατοτήτων τῆς ἐκπληρώσεώς των. Ἀφ' ὅτου οἱ δοῦλοι ἔπαυσαν νὰ πολλαπλασιάζωνται καὶ ἐπίστευσαν εἰς τὴν κοινωνικήν των ἀποκατάστασιν, αἱ ἡμέραι τῆς Ρώμης ἐμετρήθησαν. Τὴν προσέγγισιν τοῦ τέλους δὲν κατώρθωσαν διὰ τοῦτο ν' ἀποτρέψουν οὔτε οἱ διωγμοὶ τῶν χριστιανῶν οὔτε τὰ τεράστια τεχνικὰ ἔργα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε παρασταθῆ ἡ ἰσχὺς τοῦ παγκοσμίου κράτους. Λίθινοι ἀντικατοπτρισμοὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ μεγαλείου, θέρμαι, θόλοι, στοαί, ἀψῖδες, κινοῦν σήμερον τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν ἔκτασίν των. Ἐὰν ἡ τεχνικὴ τῆς Ἑλλάδος περιωρίσθη αὐστηρῶς ἐντὸς τοῦ χώρου, ἡ ρωμαϊκὴ τεχνικὴ ἐξεφράσθη, ὅπως ἄλλοτε ἡ Βαβυλὼν καὶ ἡ Αἴγυπτος, διὰ τοῦ μεγέθους. Τὸ ρωμαϊκὸν Πάνθεον τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος εἶχε διάμετρον θόλου 43,5 μέτρων («Ἁγία Σοφία» 532/37 μ.Χ.: 31 μ., «Sancta Maria del Fiore» 1420/36 μ.Χ.: 39 μ., «Ἅγιος Πέτρος» τῆς Ρώμης 1588/90 μ.Χ.: 42 μ.). Τὸ ἀχιτεκτονικὸν ἔμβλημα τῆς αὐτοκατορίας, τὸ τόξον, γνωστὸν εἰς τοὺς Σουμερίους καὶ τοὺς Ἐτρούσκους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς «Μεγάλης Ἑλλάδος»[2], εὐνοεῖ τὴν κατασκευὴν γεφυρῶν καὶ ὑδραγωγείων. Διὰ τῶν πρώτων καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις ὁδικοῦ δικτύου, τὸ ὁποῖον ἤγγισε τελικῶς 300.000 χιλιόμετρα συνολικοῦ μήκους. Ἀρτηρίαι, ὅπως ἡ via Aemilia (Rimini — Piacenza, 187 π.Χ.), ἡ via Flaminina (Ρώμη — Fano, 220/19

π.Χ.) καὶ ἡ περίφημος via Appia (Ρώμη — Capua, 312 π.Χ.), διὰ τῶν ὁποίων συνεδέετο ἡ πρωτεύουσα πρὸς τὴν κρατικὴν περιφέρειαν, ὑπηρέτησαν ἐπὶ δύο σχεδὸν χιλιετηρίδας τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον. Τὸ συνολικὸν μῆκος τῶν ὑδραγωγείων ἐξ ἄλλου ἔφθανε τὰ 485 χιλιόμετρα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 50 ἐπὶ ἀψίδων. Δέκα παρόμοιοι ὀχετοὶ ἐφωδίαζον ἡμερησίως τὴν Ρώμην δι' ἑνὸς ἑκατομμυρίου κυβικῶν μέτρων ὕδατος. Ἡ Aqua Appia (16,7 χιλμ., 312 π.Χ.), ὁ Anio Vetus (64 χιλμ., 272 π.Χ.) καὶ ἡ Aqua Marcia (91,6 χλμ., 114 π.Χ.) εἶναι τὰ ἀρχαιότερα ρωμαϊκὰ ὑδραγωγεῖα[3].

Ἐπανάληψις ἑλληνικῶν ἔργων καὶ χαρακτήρων.

Γλυπτὰ ἔργα τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος σώζονται σήμερον μόνον εἰς τὸ ρωμαϊκόν των ἀντίγραφον. Ἡ μίμησις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐκ μέρους τῶν Ρωμαίων δὲν περιωρίσθη ὅμως εἰς τὸν διπλασιασμὸν ἔργων τέχνης, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν διάθεσιν. Ἡ Ρώμη δὲν ἀντέγραψε μόνον τὰ ἑλληνικὰ ἐπιτεύγματα, ἀλλ' ἐπεδίωξε νὰ ἑρμηνεύσῃ καὶ τὸν κόσμον διὰ τῶν ἑλληνικῶν ἀξιῶν. Αὐτὸς εἶναι ἴσως ὁ βασικὸς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἀνέπτυξεν αὐτοδύναμον τεχνικήν. Διότι δὲν ἐδιδάχθη ἁπλῶς ἐκ τῆς Ἑλλάδος, πῶς οἰκοδομοῦνται ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα, τήκονται ὀρειχάλκινοι ἀνδριάντες ἢ καταμερίζεται ἡ ἐργασία[4], ἀλλ' ἐπίσης ὅτι ἡ πρακτικὴ ἀπασχόλησις ἀπᾴδει εἰς τοὺς πολίτας, εἰς τοὺς ὁποίους ἁρμόζουν «ἐλευθέριαι» τέχναι (artes liberales) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ «ἀκάθαρτα» ἐπαγγέλματα (artes sordides). Ὁ,τιδήποτε ἐπιβάλλει τὴν κυρτὴν στάσιν τοῦ σώματος, εἶναι ἀνάξιον πνευματικῶν ἀνθρώπων. Ὁ Σ ε ν έ κ α ς ἀναφέρει τὴν σφῦραν (malleus) καὶ τὴν λαβίδα (forfices) ὡς ἔργα ἐξύπνων, ἀλλ' ἀνθρώπων χαμηλῆς πνευματικῆς στάθμης. «Τὸ ἴδιον συμβαίνει μὲ ὅσα πρέπει νὰ ζητηθοῦν, ὅταν σκύπτωμεν (corpore incurvato) καὶ ὅταν ἡ προσοχὴ στρέφεται πρὸς τὸ χῶμα (animo humum spectante)». Ἀσφαλῶς ἡ ἐφεύρεσις τῆς ὑάλου, ἡ κατασκευὴ τῶν θόλων καὶ τῶν θερμῶν εἶναι τεχνικὰ κατορθώματα. «Ἐν τούτοις πρόκειται περὶ ἔργων χυδαίων χειρωνακτῶν (villissimorum manicipiorum ista commenta sunt). Ἡ σοφία κάθεται ὑψηλότερον καὶ δὲν διδάσκει τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν χειρῶν, ἀλλ' εἶναι ἡ παιδαγωγὸς τῶν ψυχῶν»[5].

Ἐφ' ὅσον ἀνετράφη διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἡ ρωμαϊκὴ διανόησις δὲν ἀνέπτυξεν οὔτε φιλοσοφίαν τοῦ χρόνου, ὥστε ἡ φύσις καὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκληφθοῦν καὶ ἐνταῦθα στατικῶς. Κατὰ τὸν Μ ᾶ ρ κ ο ν Α ὐ ρ ή λ ι ο ν δὲν ἔχουν π.χ. διὰ τὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν σημασίαν οὔτε τὸ παρελθὸν οὔτε τὸ μέλλον. Ἡ ψυχή, ἰδίως μετὰ τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας, ὑπερίπταται τῶν φυσικῶν περιόδων καὶ παρατηρεῖ, ὅ,τι συνέβη καὶ πρόκειται νὰ συμβῇ: («Ἡ λογικὴ ψυχὴ) περιέρχεται τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸ περὶ αὐτὸν κενὸν καὶ τὸ σχῆμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἀπειρίαν τοῦ αἰῶνος ἐκτείνεται καὶ τὴν περιοδικὴν παλιγγενεσίαν τῶν ὅλων ἐμπεριλαμβάνει καὶ περινοεῖ καὶ θεωρεῖ

ὅτι οὐδὲν νεώτερον ὄψονται οἱ μεθ' ἡμᾶς οὐδὲν περιττότερον εἶδον οἱ πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ὁ τεσσαρακοντούτης, ἐὰν νοῦν ὁποσοῦν ἔχῃ, πάντα τὰ γεγονότα καὶ τὰ ἐσόμενα ἑώρακε κατὰ τὸ ὁμοειδές»[6]. Τὸ θεωρητικὸν πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος ρίπτει ταυτοχρόνως τὴν σκιάν του καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ οἰκοδομικὰ ἔργα τοῦ ἀρχιτέκτονος, ὁ ὁποῖος δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζῃ τὴν τέχνην του, διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἐπαγγελματικόν του καθῆκον, ἀλλ' ὀφείλει νὰ σπουδάσῃ καὶ νὰ βιώσῃ τὴν φιλοσοφίαν, διὰ ν' ἀποκτήσῃ τὸν κατάλληλον χαρακτῆρα. «Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐκείνη», παρατηρεῖ ὁ Β ι τ ρ ο ύ β ι ο ς εἰς τὸ «περὶ ἀρχιτεκτονικῆς» ἔργον του, «ἡ ὁποία τελειοποιεῖ τὸν ἀρχιτέκτονα, διότι τὸν καθιστᾷ μεγάθυμον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ καταστῇ ὑπερφίαλος, ἀλλὰ νὰ σκέπτεται μὲ λιτότητα, νὰ εἶναι ἰσορροπημένος καὶ ἄξιος ἐμπιστοσύνης, ἀπέχων τῆς φιλαργυρίας»[7].

Κυριαρχικὴ διάθεσις, νομικὸν αἰσθητήριον καὶ πραγματιστικὸν ὄργανον τῆς ἐκφράσεως, τὰ λατινικὰ κληροδοτήματα τῆς Εὐρώπης.

Παρ' ὅτι διὰ τοῦ Κ ι κ έ ρ ω ν ο ς ἑώρτασε μεγάλας στιγμάς, ἡ φιλοσοφία ἐν τούτοις δὲν ἐχαρακτήρισε τὸ ἔθνος, τὰ ἐπιτεύγματα καὶ ἡ ἱστορικὴ θέσις τοῦ ὁποίου ὀφείλονται εἰς τὸ φρόνημα τοῦ Κ ά τ ω ν ο ς. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἐστράφη ἐναντίον τῶν ἑλληνιζόντων φιλοσόφων, εὗρηκε τὴν συμβολικήν του ἔκφρασιν εἰς τὴν ἐγκληματικὴν πρᾶξιν τοῦ Ν έ ρ ω ν ο ς καὶ ἀργότερον τοῦ Θ ε ο δ ω ρ ί χ ο υ, τῶν φονέων τοῦ Σ ε ν έ κ α καὶ τοῦ Β ο η θ ί ο υ. Ἐὰν οἱ Ρωμαῖοι, τοὺς ὁποίους διέκρινε πρακτικὸν πνεῦμα, ἐπεδίδοντο ἐξ ἐσωτερικῆς παρορμήσεως εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἴσως πρῶτοι θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ συμφιλιώσουν, ὅ,τι προτείνει ὁ Β ι τ ρ ο ύ β ι ο ς εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ μνημονευθέντος ἔργου του[8], τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν. Διὰ τὴν συμφιλίωσιν αὐτὴν ἔλλειπεν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀριθμητικὴ βάσις — π.χ. διὰ τὸ τριψήφιον 998 οἱ Ρωμαῖοι χρειάζονται 14 ἀριθμούς[9] — κυρίως ὅμως ἡ θεωρητικὴ ζωή, ἡ ὁποία εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον διὰ τῆς διακρίσεως τοῦ λόγου ἐκ τοῦ μύθου, τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως, τοῦ ἀξιωματικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ αἰτήματος ἐσωτερικῆς συγγενείας μεταξὺ κόσμου καὶ νοῦ ἐδημιούργησε τοὺς μεθοδικοὺς ὅρους τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης. Ἡ Ρώμη ὅμως ἀπέβλεψεν εἰς τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ κόσμου, ὄχι εἰς τὴν γνῶσιν του. Ἐθεμελίωσε διὰ τοῦτο τὸ νομικὸν αἰσθητήριον καὶ ἐθεώρησε τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν παράστασιν τῆς οὐσίας ὡς ἀλλότριον μέλημα.

«Ἄλλοι νομίζω θὰ χαλκέψουν καλύτερ' ἀπὸ μᾶς
μορφὲς ποὺ θ' ἀναπνέουν κι' ἄλλοι θὰ φτιάξουν ἀπὸ μάρμαρο
πρόσωπα ζωντανά. Πιὸ πειστικὰ θὰ ἐξηγήσουν ἄλλοι τὶς αἰτίες
καὶ τὶς κινήσεις τ' οὐρανοῦ μὲ διαβήτη θὰ χαράξουν
ἢ θὰ μᾶς ποῦν, πότε καὶ ποῦ τ' ἀστέρια ἀνατέλλουν.

'Εσὺ Ρωμαῖε μὴ ξεχνᾶς, πὼς ἔχεις γιὰ σκοπό σου
νὰ κυβερνᾶς λαούς: Αὐτὴ εἶναι ἡ τέχνη σου!»[10]

Διὰ νὰ τεθῇ ὑπὸ ἔλεγχον ἡ ἀχανὴς ἔκτασις τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Ρώμη ἔπρεπε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν κρατικὴν ὀργάνωσιν. Τὸ κράτος ὑπῆρξεν ἡ ρωμαϊκὴ τεχνικὴ κατ' ἐξοχήν, τὸ πνεῦμα τῆς ὁποίας ἐπέζησε τοῦ καταποντισμοῦ τῆς μητροπόλεως ὑπὸ τὰ βαρβαρικὰ κύματα, διὰ νὰ μορφώσῃ πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον, κυρίως ὅμως διὰ νὰ μεταδώσῃ διὰ τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας εἰς τοὺς ἱστορικῶς νέους λαοὺς τὴν ἔφεσιν τῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου ὡς πνευματικὴν ἀποστολὴν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ καταλύσῃ τὴν θεωρητικὴν στάσιν τῆς 'Ελλάδος δι' ἑνὸς αἰτήματος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνεπήδησε μετὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τὸ πνεῦμα τῆς τεχνικῆς.

'Η διοικητικὴ καὶ ἡ νομικὴ τάξις τῆς Ρώμης ἐκληροδοτήθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας. 'Εκ τῆς τάξεως αὐτῆς προέκυψεν ἀργότερον ἡ ἀξίωσις μιᾶς ἀναλόγου ἐξαρτήσεως καὶ τῶν φυσικῶν πραγμάτων. 'Ο νόμος ἀντικατέστησεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν αὐτονομίαν τῶν ἰδεῶν. 'Ο εὐρωπαϊκὸς κόσμος διὰ τοῦτο δὲν δημοκρατεῖται, ἀλλ' ἐκτελεῖ ἐντολάς, δὲν εἶναι αὐτεξούσιος, ἀλλ' ἐσωτερικῶς ἐξηρτημένος, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι μεταξύ των ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς 'Εκκλησίας. 'Η φύσις ἀντέγραψε καὶ πάλιν τὸν πνευματικὸν κόσμον αὐτὴν τὴν φορὰν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως. 'Η ἁρμονία παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὴν ὑπακοὴν καὶ ἡ οὐσία εἰς τὸν νόμον.

Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὅμως ἡ Ρώμη προσέφερεν εἰς τὸν ἡμιβάρβαρον δυτικὸν κόσμον, ἐκτὸς τοῦ αἰτήματος τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ νόμου, τὸ κοινὸν ὄργανον τῆς συνεννοήσεως. 'Η Ρώμη ἀπετέλεσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν προϋπόθεσιν τῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. 'Η λατινικὴ γλῶσσα ὑπῆρξεν ὁ σύνδεσμος τοῦ Ρογήρου Βάκωνος καὶ τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος, τοῦ Bonaventura καὶ τοῦ Ockham, τοῦ Νικολάου Κουζάνου καὶ τοῦ Κοπερνίκου. Ἔργα τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ τοῦ Διονυσίου τοῦ «'Αρεοπαγίτου» ἐννοοῦνται ὑπὸ ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἅπτονται τῶν ἑλληνικῶν. 'Ενταῦθα βεβαίως συνετελέσθη μία ἱστορικὴ νοθεία ἄνευ προηγουμένου, διότι ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ Εὐρώπη δὲν ἐννοεῖ τὰ ἑλληνικὰ ἑλληνιστί, ἀλλὰ μέσῳ τῆς λατινικῆς των ἀποδόσεως. 'Οπωσδήποτε ὅμως ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐπαίδευσε τὴν Εὐρώπην, ὅπως ὁ Ὅμηρος τὴν 'Ελλάδα. 'Αλλ' ἐνῷ ὁ Ὅμηρος προσέφερε πτερὰ εἰς τὴν φαντασίαν, ὥστε ὁ Ἕλλην νὰ καλύψῃ διὰ τοῦ θεωρητικοῦ του βλέμματος ὁλόκληρον τὸν κόσμον, ἡ γλῶσσα τοῦ Λατίου συνεκράτησε τὸν Εὐρωπαῖον πλησίον τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων. 'Η Ρώμη ἐδάνεισεν εἰς τὴν Εὐρώπην μίαν γλῶσσαν, ἡ ὁποία μὲ δυσκολίαν ἐπέτρεπε τὴν ποιητικὴν

ἔξαρσιν, διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀκρίβειαν. Ἡ λατινικὴ ἐχειραγώγησε τὴν Δύσιν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ «τόδε τι».

Ἐὰν ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη ὡμίλει ἑλληνικά, ἀντὶ τοῦ Ἀριστοτέλους θ' ἀνεκάλυπτε τὸν Πλάτωνα. Τοῦτο πράγματι συνέβη τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως. Μεταξὺ ὅμως τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀριστοτελείου «ἀγαπήσεως τῶν αἰσθήσεων»[11] ἐδημιουργήθη μία ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων ἱστορικῶν συναφειῶν. Ἡ Δύσις ἠναγκάσθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ στραφῇ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ νὰ ζητήσῃ διαφορὰς καὶ ὅπου ἀκόμη δὲν ὑπῆρχον. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο παράδοξον, διατί εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας δὲν ἵσταται, ὅπως συνέβη εἰς ὅλους τοὺς πολιτισμούς, ὁ μῦθος, ἀλλ' ἡ σχολαστικὴ διάνοια. Ἡ Εὐρώπη ἐγκαινιάζει τὴν ἐπιστημονικήν της ἱστορίαν διὰ μιᾶς γλωσσικῆς ἔριδος, τοῦ Νομιναλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ καθορίσῃ, ἐὰν τὰ πρωτεῖα ἀνήκουν εἰς τὸ πρᾶγμα ἢ τὴν ἔννοιαν, δηλαδὴ εἰς τὸν κόσμον ἢ τὸν Θεὸν καὶ κατέληξεν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, ὅπως ἡ ἔρευνα αὐτὴ τῶν θραυσμάτων τῆς πραγματικότητος δημιουργεῖ τοὺς ὅρους διὰ τὴν κίνησιν καὶ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ σημερινοῦ κόσμου.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΙΣ

ΠΡΩΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΚΑΙ Η ΔΥΣΙΣ

Α'. Ο ΑΓΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τὸ γεγονὸς τῆς ἀκουσίας ρωμαϊκῆς μεσιτεύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν.

Ἡ Ρώμη δὲν ἐκληροδότησεν εἰς τὴν Εὐρώπην μόνον τὴν ἀξίωσιν τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τοῦ κόσμου, τὴν νομικὴν συνείδησιν καὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἀλλ' ἀπετέλεσε, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώξῃ καὶ μάλιστα ἐναντίον τῆς κρατικῆς της θελήσεως τὴν γέφυραν τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον εἰσήγαγε τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἡ εἴσοδος τῆς Δύσεως εἰς τὴν ἱστορίαν συνετελέσθη καθ' ὃν χρόνον διελύθη ἡ ἑνότης μεταξὺ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ κόσμος ἀπέβαλε τὸν ἱερόν του χαρακτῆρα, περιέπεσεν εἰς χεῖρας τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ, ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ δεσμευθῇ, παρουσιάσθη ὡς ἐνσάρκωσις τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὸ πνεῦμα, ἔγινε διὰ τῆς ὑποταγῆς του τὸ μέσον τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, ἔχασεν ὅμως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὴν ὑποκειμενικήν του διάστασιν, ἐφ' ὅσον ἡ διαμάχη μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ μετετοπίσθη ἐντὸς τοῦ στήθους μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μείνῃ γυμνὸς ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ του στοιχείου, ἀντικείμενον μόνον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν σχεδίων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ Ρώμη διὰ τῆς μεταδόσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατέστησε δυνατὴν μίαν πνευματικὴν ἐπανάστασιν ἄνευ προηγουμένου, ἡ ὁποία ἔμελλε διὰ τῆς τελικῆς της φάσεως, τῆς τεχνικῆς, νὰ μεταβάλῃ τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου καὶ ἴσως τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία.

Ὅσοι ὑποβάλλουν τὸ ἐρώτημα, πῶς προέκυψεν ἡ σημερινὴ τεχνική, θὰ μείνουν διὰ τοῦτο χωρὶς ἀπάντησιν, ἐὰν τὴν ἐκλάβουν ὡς συνέχειαν τῶν τεχνικῶν μεθόδων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ὑπερήσπισε τὴν ὕπαρξίν του. Μέχρι τῶν μέσων τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος μετὰ Χρι-

στὸν ὁ χῶρος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρουσιάσθη τὸ τεχνικὸν πνεῦμα, ἦτο εἰς πολλοὺς τεχνικοὺς τομεῖς ὑποδεέστερος ἄλλων περιοχῶν τῆς γῆς, τῆς Κίνας ἐπὶ παραδείγματι, ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, τὴν ναυτιλίαν, τὴν ὑφαντουργίαν, τὴν κατασκευὴν συνθετικῶν οὐσιῶν (χάρτης, πορσελάνη) ἢ τὴν χρῆσιν ἐκρηκτικῶν ὑλῶν. Μορφαὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς διανοήσεως, ὅπως ὁ Γαλιλαῖος, ὁ Καρτέσιος, ὁ Guericke, ὁ Watt, ὁ Siemens καὶ ὁ Diesel, ἐκπροσωποῦν ἐξ ἄλλου μίαν ἀνησυχίαν, ἡ ὁποία θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὰς Ἰνδίας ἢ τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν μετὰ τὴν θρησκευτικὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἀράβων τὸν 12ον αἰῶνα. Διὰ ποῖον λόγον οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ μόνον εἰς τὴν Εὐρώπην ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ διατί ἡ εὐρωπαϊκὴ τεχνικὴ ὄχι μόνον ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τῆς τεχνικῆς ἄλλων ἐποχῶν καὶ τόπων, ἀλλ' ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν τεχνικὴν παράδοσιν τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε ἑνοποιεῖ καὶ κατευθύνει, θὰ τὸ διδάξῃ ἡ παρακολούθησις τῶν πνευματικῶν πραγμάτων, ἀφ' ὅτου τὸ θρήσκευμα, τὸ ὁποῖον προσεπάθησαν νὰ ἐκριζώσουν οἱ ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, μετὰ τὴν πολιτικήν του ἐπικράτησιν περὶ τὴν Μεσόγειον ἐπεβλήθη πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς κυρίως ἐκ λόγων πολιτικῆς σκοπιμότητος εἰς ἔθνη ξένης παραδόσεως, ἄλλου τρόπου ζωῆς καὶ ἰδίως χωρὶς ἱστορίαν, ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ ἑρμηνεύσουν ἐνταῦθα τὴν γνωστήν των πραγματικότητα ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ξένης ἐμπειρίας καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ εὑρεθοῦν μεταξὺ πρακτικῶν ἀναγκῶν καὶ πνευματικῶν ὑποχρεώσεων.

Διὰ ποίους λόγους δὲν ἠκολούθησε τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολή.

Βεβαίως ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἐξηπλώθη μόνον εἰς τὴν Δύσιν, ἀλλ' ἐπεκράτησε κατόπιν ἀλλεπαλλήλων ἐσωτερικῶν κρίσεων (Μανιχαῖος, Ἄρειος, Ἰουλιανός, Εἰκονοκλάσται) καὶ εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, ὁ ὁποῖος ὅμως, καθ' ὃν χρόνον κατεδιώκετο ὁ ἀρχαῖος κόσμος, διὰ τοῦ φορέως τῆς παραδόσεως, τοῦ κληρονομήματος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔγινε τὸ θέατρον ὄχι μόνον τοῦ κατὰ τὸ ἥμισυ ἐξανατολισμοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνευματικοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ βυζαντινὸς κόσμος ἔμεινε διὰ τοῦτο ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς Ἑλλάδος, κυρίως ὅμως συνέδεσε τὴν θρησκείαν πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς ζωῆς, οὕτως ὥστε μεταξὺ πραγματικότητος καὶ πνευματικῆς τάξεως νὰ συναφθοῦν ἐσωτερικοὶ δεσμοί. Διὰ νὰ ἑρμηνευθῇ λοιπὸν τὸ γεγονὸς τῆς παρουσιάσεως τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Δύσιν, παρ' ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεβλήθη καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, πρέπει ἐν πρώτοις νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἐνταῦθα ἡ νέα θρησκεία ἐθεμελιώθη ἐπὶ τόπου.

Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τοὺς ὑπάρχοντας ὅρους τῆς ζωῆς, εἰς τὰ προβλήματα τῆς ὁποίας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνταπεκρίθη, ὅπως γίνεται φανερὸν εἰς τὸ ταυτόχρονον πρὸς τὴν ἐξάπλωσίν της αἴτημα τῆς κοινωνικῆς

ἰσότητος καὶ τὴν κατάφασιν τῆς ἐργασίας. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἑνότητα τοῦ ἀνθρώπου συνέτεινεν ἐπίσης ἡ ἐπίδοσις τοῦ ποιμενικοῦ χαρακτῆρος τῆς ζωῆς μετὰ τὴν κατάπτωσιν τῆς πόλεως, οὕτως ὥστε εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἡ ἠθικὴ θρησκεία τῶν ποιμένων τῆς Ἰουδαίας νὰ κάμψη τὴν ἀντίστασιν τῆς μαγείας τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ θεμελιώση ἐπὶ τῶν πραγμάτων τὴν θεσμοφύλακα τῆς παραδόσεως πατριαρχίαν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ νέα θρησκεία, ἐὰν εἰσῆλθεν ἐκ τῶν ἔξω, δὲν συνέβη ὅμως τοῦτο διὰ τῆς θελήσεως τῶν ἡγεμόνων, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἡγεμόνες ἐπείσθησαν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ λαοῦ. Ἐὰν τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα ἀνεφέρθη εἰς γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνετελέσθησαν εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ὡμίλησεν ὅμως τὴν «κοινὴν» γλῶσσαν, ἐξεφράσθη δηλαδὴ διὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν βιωμάτων τοῦ ζῶντος κόσμου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ πιστὸς τῆς Ὀρθοδοξίας ἔμεινεν ἐσωτερικῶς ἑνιαῖος καὶ ἀντὶ νὰ ἐνστερνισθῇ μίαν πρὸς τὰ πράγματα ἀσυμβίβαστον ἑρμηνείαν τοῦ κόσμου, κατώρθωσε νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν πραγματικότητα.

Ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ συνετελέσθη διὰ τῆς ἑλληνικῆς διαστάσεως, τὴν ὁποίαν διετήρησεν ὁ λόγος καὶ μετὰ τὴν ὑποταγήν του εἰς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Τοῦτο παρουσιάζεται ἰδίως εἰς τὴν θεωρητικὴν στάσιν, ἡ ὁποία ὑπέθαλψε τὰς ἔριδας τῆς γνώσεως, εἰς τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ πλατωνικοῦ χωρισμοῦ τοῦ κόσμου εἰς ἐπέκεινα καὶ ἐνθάδε, ἰδίως ὅμως εἰς τὴν ὑποτίμησιν τῆς πράξεως, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο ἀναγκαία διὰ τὴν συντήρησιν τῆς ζωῆς, οὕτως ὥστε νὰ μείνῃ ὀλιγώτερος χρόνος διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ περισσότερος διὰ τὴν ἄσκησιν, νὰ συνδεθῇ ὁ ἄνθρωπος κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὀλιγώτερον πρὸς τὰς βιοτικὰς μερίμνας, νὰ ἐνδιαφερθῇ μὲ μεγαλυτέραν ἐπιμονὴν διὰ τὰ μετέπειτα τοῦ βίου καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ πνευματικότης τοῦ ὀρθοδόξου κόσμου ἐδημιούργησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ μέγεθος τῆς προσευχῆς καὶ ἔθεσε πρώτη τὸ βάρος τῆς θρησκείας εἰς τὴν ἀναντικατάστατον σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν μὲ κύριον ἀποτέλεσμα νὰ παταχθῇ ἡ ψυχεμπορία καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ δουλεία, τὴν ὁποίαν τελικῶς ἡ Δύσις δὲν κατώρθωσε μέχρις ἐσχάτων ν' ἀποφύγῃ. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐστράφη λοιπὸν ἡ ἐνεργητικότης πρὸς τὰ ἔσω, ἀνεπτύχθη τὸ συναίσθημα καὶ ἡ μυστικὴ ζωὴ καὶ ἐτονίσθησαν τὰ ὑπερλογικὰ στοιχεῖα τοῦ πνεύματος. Ἡ Ὀρθοδοξία δὲν περιεπλάκη διὰ τοῦτο εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκράτησε τὴν Ἐκκλησίαν μακρὰν τῶν κρατικῶν εὐθυνῶν. Ἀντὶ τῆς κρατικῆς δραστηριότητος ἐπέδωσεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν μοναχικὸν κλῆρον μία ἡσυχαστικὴ διάθεσις, ἡ ὁποία ἐξῆρε τὴν πίστιν καὶ περιώρισε τὸν ὀρθὸν λόγον διὰ μιᾶς εὐσεβείας, ἡ ὁποία συνεκράτησε τὴν αὐτοπεποίθησιν εἰς τὰ ὅρια τῆς αὐτοπροσώπου ἐσωτερικῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Θεόν, τὸν μόνον ἐντολοδότην τῆς πράξεως. Εἰς τὸν ὀρθόδοξον θεωρητικὸν βίον ἀπουσίασαν λοιπὸν οἱ χαρακτῆρες τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ ἐκτίμησις τῆς πρακτικῆς ζωῆς, ἡ ἐκπροσώπησις καὶ

ἐπομένως ἡ εὐκολωτέρα διοίκησις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔντασις τῶν σχέσεων μεταξὺ κρατικῆς καὶ πνευματικῆς ἀρχῆς, ἡ ὀρθολογιστικὴ τάσις καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν κόσμον, αἱ θρησκευτικαὶ προϋποθέσεις τῆς ἱστορίας διὰ τὴν παρουσίασιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος.

Ἐναντίον τῆς ἀναποφεύκτου συμπαραστάσεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὴν κηδεμονίαν τῆς πίστεως ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἰδίως τῶν πρώτων αἰώνων ὄχι μόνον δὲν ἠθέλησε νὰ παραδεχθῇ, ἀλλ' ἐπεχείρησε ν' ἀποτινάξῃ, ὁπουδήποτε ὑπώπτευσε τὴν παρουσίαν της. Ἐφάνη πρὸς στιγμήν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἑτερότης μεγαλυτέρα τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ. Ὅπου διὰ τοῦτο ἡ παράδοσις ἐπέμενε, παρουσιάσθη ὡς σκάνδαλον καὶ ὡς πρόκλησις διὰ τὴν χριστιανικὴν ζωήν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπεκλείσθησαν τὰ ἔγχορδα καὶ ἡ γλυπτικὴ ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου. Ἐπρόκειτο ὅμως διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας περὶ ἑνὸς πνευματικοῦ ἀγῶνος ζωῆς καὶ θανάτου, ὁ ὁποῖος ἐξώθησε τοὺς πιστοὺς εἰς ἐγκληματικὰς πράξεις ἐναντίον τῶν ἑλληνιζόντων χριστιανῶν, τῶν «γνωστικῶν» ἢ τῶν ἐκπροσώπων καὶ τῶν ἱερῶν τόπων τοῦ «παγανικοῦ» πνεύματος. Ὁ ζῆλος τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξηγεῖτο λογικῶς, ἔφθασε μέχρι τοῦ φόνου, ὅταν χριστιανοὶ διεμέλισαν τὴν φιλόσοφον Υ π α τ ί α ν καὶ μέχρι τῆς ἱστορικῆς καταστροφῆς, ὅταν ὁ πατριάρχης Θ ε ό φ ι λ ο ς ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν ἐκ τοῦ παλατίου (391 μ.Χ.) νὰ καταστρέψῃ τὸν μεγαλύτερον τόπον προσκυνήματος τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὸ Σεραπεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὴν ἀνεκτιμήτου ἀξίας βιβλιοθήκην του. Ἀργότερον εἰς Ἀθήνας ἡ Φιλοσοφικὴ σχολὴ (529 μ.Χ.) καὶ εἰς τὴν Ρώμην ἡ Παλατινὴ βιβλιοθήκη (600 μ.Χ.) ἐκλείσθησαν δι' αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων μὲ ἀποτέλεσμα σημαντικὸς ἀριθμὸς ἰδίως ἑλλήνων λογίων νὰ ζητήσῃ καταφύγιον καὶ δυνατότητα μελέτης εἰς τὸ κράτος τῶν Σασσανιδῶν. Ταυτοχρόνως τὰ ὀνόματα «ἕλλην» καὶ «εἰδωλολάτρης» κατέστησαν συνώνυμα. «Πατρὸς μὲν ἕλληνος, μητρὸς δὲ χριστιανῆς» εἶναι μία συνήθης ἔκφρασις τῶν συναξαρίων, ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ πατὴρ ἦτο Σύρος ἢ Αἰγύπτιος. Ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο πνευμάτων ἀπέκτησεν ἐνωρὶς τὴν θεολογικήν της διάστασιν: «Τί τὸ κοινὸν ἔχουν αἱ Ἀθῆναι καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ Ἀκαδημία καὶ ἡ Ἐκκλησία, οἱ αἱρετικοὶ καὶ οἱ χριστιανοί; Ἡ ἰδική μας πνευματικὴ τάξις κατάγεται ἐκ τῆς πύλης τοῦ Σολομῶντος, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν, ὅτι πρέπει νὰ ζητῶμεν τὸν Κύριον εἰς τὴν ἁπλότητα τῆς καρδίας. Κάτω ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι κατασκευάζουν στωικὸν καὶ πλατωνικὸν καὶ διαλεκτικὸν χριστιανισμόν! Δὲν μᾶς χρειάζεται ἡ περιέργεια, ἀφ' ὅτου ἔχομεν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, οὔτε ἡ ἐρευνητικὴ διάθεσις, ἀφ' ὅτου ὑπάρχει τὸ Εὐαγγέλιον»[1].

Ὅσοι γνωρίζουν τὴν ἔκτασιν τῶν γνωστικῶν κινημάτων τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, ἐννοοῦν ποῖος φόβος ὑπαγορεύει τὴν πολεμικήν τοῦ

Τερτυλλιανοῦ. Ὅσοι ὅμως ἀναλογίζονται τὸ ἔργον τῶν μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τῶν Γρηγορίων Ναζιανζηνοῦ καὶ Νύσσης καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἀντιλαμβάνονται ἐπίσης τὴν σημασίαν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὴν θεωρητικὴν θεμελίωσιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Χωρὶς τὴν θεμελίωσιν αὐτὴν ἡ χριστιανικὴ πίστις θὰ περιωρίζετο εἰς τὴν ἀφήγησιν μιᾶς ἱστορίας καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τυπικῶν πράξεων, χωρὶς νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα τῆς ζωῆς, χωρὶς ν' ἀποκαλύψῃ τὸν κόσμον καὶ ἰδίως χωρὶς νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν ἄνθρωπον, διὰ νὰ φανῇ τὸ μέγεθος τῆς Χάριτος. Ἂν ὄχι ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, ὅμως ἡ ἔννοια καὶ τὸ ἐρώτημα, τὸ ἐπιχείρημα καὶ ὁ ἀντίλογος, ἡ πειθὼ καὶ τὸ δικανικὸν ὕφος τῆς προσευχῆς, ἀκόμη καὶ ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς φύσεως κατάγονται ἐκ τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ὁ φυσικὸς κόσμος ἐξακολουθεῖ διὰ τοῦτο νὰ κοσμῇ τὴν Δημιουργίαν. «Καὶ τί δεῖ πάντα καταλέγειν τὰ τῆς φύσεως θαύματα;», ἐρωτᾷ ὁ ἐπίσκοπος Κύρου Θεοδώρητος[2]. Τὴν φυσικὴν ἐπίσης πραγματικότητα παρουσιάζει ὁ Γρηγόριος Νύσσης ὡς θαυμασίαν τραπεζαρίαν, τὴν ὁποίαν ἡτοίμασεν ὁ Θεός, διὰ ν' ἀπολαύσῃ ὁ ἄνθρωπος τὰς εὐγεύστους δωρεάς του. «Ὁ πλούσιός τε καὶ πολυτελὴς τῆς φύσεως ἡμῶν ἑστιάτωρ παντοίοις κάλλεσι κατακοσμήσας τὴν οἴκησιν καὶ τὴν μεγάλην ταύτην καὶ παντοδαπῆ πανδαισίαν ἑτοιμασάμενος, οὕτως εἰσάγει τὸν ἄνθρωπον, ἔργον αὐτῷ δούς.. τὴν ἀπόλαυσιν τῶν παρόντων»[3]. Ἡ περὶ φύσεως ἀντίληψις τοῦ Γρηγορίου δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος τῶν πρώτων αἰώνων, ὁ φυσικὸς κόσμος ἔμεινεν ὅμως μέχρι σήμερον εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς ὀντολογίας. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος σχετίζεται πρὸς τὴν φύσιν, ἡ ὁποία μόνον κατ' ἐπίφασιν ἀλλάσσει τὰς μορφάς της, ἀλλὰ κατὰ βάθος μένει πάντοτε ἡ αὐτή, ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀεὶ ὄν. Τὰ γεγονότα τῆς φύσεως ὑπῆρξαν καὶ εἰς τὸν ὀρθόδοξον κόσμον ὑπαινιγμοὶ τῆς ἀφθόρου πραγματικότητος, ἂν ὄχι ἀπεικάσματα ὑπερβατικῶν ὀντοτήτων κατὰ τὴν πλατωνικὴν παράδοσιν, συμβολικοὶ ἐν τούτοις λόγοι ἑνὸς ἄλλου, τοῦ οὐσιώδους κόσμου, χάριν τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθη καὶ ἀγωνίζεται ὁ ἄνθρωπος.

Πτῶσις καὶ ἐξύψωσις τοῦ κόσμου εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ἐφ' ὅσον ἡ φύσις ἀπεκάλυπτε τὸν Θεόν, ἦτο εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἀξία θαυμασμοῦ. Ἐξαίρεσιν εἰς τὴν στάσιν αὐτήν, ἡ ὁποία ἐχαρακτήρισε πλὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν Ἰουδαίαν[4], ἀπετέλεσεν ἡ ὀρφικὴ παράδοσις. Ἐντὸς τοῦ κλίματος τοῦ πρώτου λυτρωτικοῦ θρησκεύματος τῆς Ἑλλάδος ὁ κόσμος εἶχε διαιρεθῆ εἰς ἐπιφάνειαν καὶ εἰς βάθος, εἰς εὐτελῆ καὶ εἰς ἄφθορα ὄντα, εἰς ἐνθάδε καὶ εἰς ἐπέκεινα, εἰς πλάνην καὶ εἰς ἀλήθειαν. Ἐν ὅσῳ ὅμως ἤκμαζεν ἡ πόλις, ἡ διάσπασις αὐτὴ τοῦ κόσμου, διὰ τῆς ὁποίας ἡ φύσις καὶ ἡ ζωὴ ἐκινοῦντο εἰς τὴν σκιὰν τῶν πνευματικῶν αἰτημάτων, δὲν εὗρηκε γενικὴν ἀνταπόκρισιν. Ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἀναστάτωσις, τὴν ὁποίαν ἐπέφε-

ρεν ἡ ἐπέκτασις τῆς Ρώμης ἀνέτρεψεν ἐν συνεχείᾳ τὴν βάσιν τῆς πνευματικῆς τάξεως μὲ ἀποτέλεσμα ὄχι μόνον νὰ καταπέσῃ τὸ πρότυπον τῆς φυσικῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ καὶ νὰ μετατοπισθοῦν τὰ ἐνδιαφέροντα ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς πράξεως πρὸς τὴν ἐπίδειξιν τῆς θεωρητικῆς ζωῆς. Ὅσον ὀλιγωτέρους ἀνθρώπους ἐνέπνεεν ἡ θεωρία, τόσον περισσότεροι προέβαλλον ὡς ἐκπρόσωποί της. Ἡ κριτικὴ στάσις ἔπαυσε νὰ ἔχῃ σημασίαν διὰ τὸν πολιτικὸν βίον, καθ' ὃν χρόνον ἐνεφανίζετο ὡς ἐπίφασις πνευματικῆς ὑπεροχῆς. Ὅσον ὅμως περιωρίζετο εἰς τοὺς τρόπους προκλήσεως ἐντυπώσεων, τόσον ὀλιγώτερον ὑπεχρέωνε τὸν φορέα της καὶ ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπηυθύνετο. Ἡ «σοφία τοῦ κόσμου τούτου» παρουσιάσθη τότε ὡς «μωρία παρὰ τῷ Θεῷ»[5], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινε μίαν μεταστροφὴν τῆς γνώσεως ἐκ τοῦ λόγου πρὸς τὴν πίστιν, ἐκ τῆς φύσεως πρὸς τὴν ὑπερφυσικήν της προϋπόθεσιν. Ἡ μεταστροφὴ αὐτὴ ἐδήλωσε καθ' ἑαυτὴν μίαν ἀρνητικὴν ἀξιολόγησιν τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Μὲ δυσκολίαν τώρα ὁ κόσμος ἀνάγει εἰς τὸν Θεόν, ἀντιθέτως διὰ τῶν μεριμνῶν του κατακρατεῖ τὸν ἄνθρωπον μακρὰν τῆς ἀληθινῆς του ἀποστολῆς. «Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου· θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι»[6]. Παρὰ τὴν ἐπιβίωσιν τῆς Ἑλλάδος ὁ κόσμος λοιπὸν ἀρχίζει νὰ χάνῃ τὴν σημασίαν του ὡς «κόσμημα» καὶ νὰ φιλοξενῇ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐμποδίζουν τὸν ἄνθρωπον ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὰ οὐσιώδη ἐνδιαφέροντα τῆς ζωῆς του. Ἡ λέξις «δαίμων» δὲν σημαίνει πλέον τὸν θεόν, ἀλλὰ τὸν ἀντίπαλόν του. «Κόσμος» εἶναι αὐτὴν τὴν φορὰν μιὰ λέξις πρὸς δήλωσιν τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἐκτείνεται τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπέκτασις αὐτὴ ὑπῆρξε πάντοτε δυνατή. ὅπου ὅμως δὲν συνετελεῖτο, παρεμόνευε τὸ πονηρὸν πνεῦμα. Περιοχαί, τὰς ὁποίας δὲν ἡγίαζεν ἡ Ἐκκλησία, ἐθεωρήθησαν ὡς ἐγκαθιδρύματα δαιμόνων. Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔθραυε τοὺς φυσικούς του δεσμούς, δὲν ἔστρεφε τὴν προσοχήν του ἐκ τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν, παρέμενεν αἰχμάλωτος τοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον κατέλυεν ἡ πίστις. Ὁ μέγας Ἀντώνιος ἢ ὁ Συμεὼν ὁ Στυλίτης ἐξεπροσώπησαν διὰ τοῦτο τὴν στάσιν αὐτὴν αὐθεντικώτερον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὁ ὁποῖος ἐθεώρησεν ὡς ἔργον τοῦ ἀνθρώπου «τὴν ἀπόλαυσιν τῶν παρόντων»[3].

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀναχωρητικῆς στάσεως δὲν συνέτεινεν ὅμως μόνον ἡ ἐκ μέρους τῶν ἀσκητικῶν πατέρων συνεχῶς ἐπαναλαμβανομένη ἀποτροπὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος γέμει ἀφανῶν κινδύνων διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑποχώρησις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἡ καταγγελία τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ἀπέσπασε πρῶτος τὴν φύσιν ἐκ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ μύθου, διὰ νὰ διακρίνῃ ἐντός της τὴν ἀντίστοιχον τάξιν τοῦ πνεύματος. Τὴν πρώτην καὶ βασικὴν ἀποδαιμονοποίησιν τοῦ κόσμου ἐπέτυχε διὰ τοῦτο ἡ φυσικὴ γνῶσις τῆς Ἑλλάδος. Ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ λόγου ἡ φύσις ἔχασε τὸν φοβερόν της χαρακτῆρα καὶ παρουσιάσθη ὡς φορεὺς τῆς πνευματικῆς ἀξίας. Διὰ τοῦτο ἡ πολυθεΐα ὑπερενικήθη ἀποφασιστικῶς εἰς

τὴν Ἑλλάδα. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅμως ἀντετάχθη εἰς τὸν διασπαθισμὸν τῆς θείας δικαιοδοσίας καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις. Ἐναντίον παντοδαπῶν δαιμόνων, οἱ ὁποῖοι ἐβασίλευσαν παραλλήλως διὰ μέσου τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν, ὅταν συνετρίβετο ἡ ἑλληνικὴ διάστασις τῆς φύσεως, ἐκηρύχθη ὁ ἀληθινὸς Θεός, ἄνευ τοῦ ὁποίου «καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς οὐ μὴ ἀπόληται»[7]. Ἐν τούτοις καὶ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ τὰ «πνεύματα» παρέμειναν εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς μὲν τὴν Δύσιν κατώρθωσαν τελικῶς νὰ ἐκτοπίσουν τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὴν Ἀνατολὴν νὰ ἐνισχύσουν τὸν ἐσωτερικὸν σύνδεσμον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὸν χῶρον τῆς θεοφανείας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ ἡ φύσις ἀνέκτα τὴν πνευματικήν της διάστασιν, διὰ νὰ μεσιτεύσῃ τὴν δόξαν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπέδειξε τὴν ἀξίαν της διὰ τῆς προσωπικῆς του ἐνσαρκώσεως.

Ἐφ' ὅσον εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν παρίστατο ὁ Θεός, ὁ ἄνθρωπος εἶδε διὰ μέσου τῆς φύσεως τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον. Εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν τὰ ὄντα διετήρησαν λοιπὸν τὸν ἀρχαῖον συμβολικόν των χαρακτῆρα. Προϋπόθεσις τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ δὲν ἦτο τὴν φορὰν αὐτὴν ἡ θεωρία, ἀλλ' ἡ πίστις· τὸ σύμβολον δὲν ἀνεφέρετο εἰς τὴν γνῶσιν, ἀλλ' εἰς τὴν λύτρωσιν. Σύγχρονοι ἐπισκέπται τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρατηροῦν, ὅτι «δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενον, τόπος ἢ πρᾶξις, τὰ ὁποῖα νὰ μὴ σημαίνουν διὰ τὸν ἀνατολικὸν μοναχὸν κάτι ὑψηλότερον ἐπέκεινα τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως»[8]. Τὴν στάσιν αὐτὴν ἑρμηνεύει ὁ F. Dölger ὡς κατάλοιπον τοῦ μεταγενεστέρου νεοπλατωνικοῦ πνεύματος, ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν σύνολον εἰδώλων μιᾶς ἀληθεστέρας πραγματικότητος, ἀλλ' αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἐκφράσεών του πνευματικὴ παρουσία, ἡ ὁποία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν εἶναι ἀναπαράστασις, ἀλλὰ δοχεῖον τοῦ πνεύματος, ἔχει μίαν τιμήν, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἀπέκτησεν ὁ νεοπλατωνικὸς κόσμος. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ὀρθόδοξος κόσμος κερδίζει διὰ τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ τὴν πνευματικήν του διάστασιν, ἐπειδὴ ἁγιάζεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, δὲν ἦτο ἐπίσης δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀντικειμενικὴν μεταχείρισιν.

Ἐπιφυλάξεις ἑλληνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς κατὰ τῆς τεχνικῆς ἐπιτηδειότητος.

Τὸ πνευματικὸν μέγεθος τῆς φύσεως ὑπῆρξεν ὁ κύριος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον μέχρι τέλους τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολὴ διετήρησε γενικῶς τὴν ἀρχαίαν τεχνικήν, ὅπως τὴν μετέδιδεν ἡ παράδοσις, διὰ νὰ δανεισθῇ ἀπὸ τῶν Νέων χρόνων καὶ ἑξῆς ἐκ τῆς Δύσεως τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Εἰς τοὺς πρώτους ἐν τούτοις χριστιανικοὺς αἰῶνας ἡ τεχνικὴ ἐπιτηδειότης εὑρῆκεν εἰλικρινεῖς θαυμαστὰς εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, τὸν ἐπίσκοπον ἐπὶ παραδείγματι Θεοδώρητον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἄν-

θρωπος δημιουργεῖ τὰς ἐκπληκτικάς του τέχνας «θεοσδότῳ σοφίᾳ»[9]. Ὁ,τιδήποτε ἄξιον λόγου διανοεῖται ἢ ἐφευρίσκει ὁ ἄνθρωπος, μαρτυρεῖ διὰ τοῦτο τὴν θείαν πρόνοιαν. «Δῆλον γὰρ τοιγαροῦν, ὡς τούτων ἁπάντων τὴν γνῶσιν παρὰ τοῦ πεποιηκότος ἐδέξατο καὶ τῶν ἐπινοιῶν τὰς δυνάμεις καὶ τῶν τεχνῶν τὰς εὑρέσεις τῇ φύσει ὁ δημιουργήσας ἐγκατεβάλετο»[10]. Ἡ ἑρμηνεία αὐτή, διὰ τῆς ὁποίας ἡ τεχνικὴ ἄποψις τῆς ζωῆς παρ' ὀλίγον νὰ φανῇ ἐφάμιλλος τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἦτο ἀντίθετος τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τῆς θεωρίας. Ὁ ὀρθόδοξος κόσμος ἀντελήφθη βεβαίως τὸν θεωρητικὸν βίον κατ' ἄλλον τρόπον, διετήρησεν ὅμως τὴν ἐκτίμησιν τῆς καθαρῶς πνευματικῆς πράξεως. Ἡ θεωρία ἔχασεν ἴσως τὸν διαλεκτικόν της χαρακτῆρα, ἀλλὰ παρουσιάσθη ὡς διάλογος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὡς τὸ κεντρικὸν γεγονὸς τῆς ζωῆς. Δὲν ὑπάρχουν Ἀκαδημίαι καὶ Λύκεια, ὑπάρχει ὅμως τὸ διάδοχον ἵδρυμα τῆς μονῆς εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς κοινότητος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συντελεῖται παραδειγματικῶς ἡ σύνδεσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ἐκεῖ ἠκούσθη ἡ παράκλησις: «καὶ πᾶν τὸ γεῶδες καὶ ὑλικὸν φρόνημα κοίμησον», διὰ νὰ πιστευθῇ, ὅτι ἡ τεχνικὴ ἀπασχόλησις, ἐφ' ὅσον κρατεῖ τὸν ἄνθρωπον μακρὰν τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀντίθετος τοῦ θείου θελήματος. «Δὲν ἀρέσει εἰς τὸν Θεόν, ὅ,τι δὲν παρήγαγε μόνος.. Δὲν εἶναι ἑπομένως ἀγαθῆς φύσεως, ὅσα δὲν ἔπραξεν ὁ Θεός, ὁ δημιουργὸς τῆς φύσεως.. Ἐὰν ἄρα δὲν εἶναι ἔργα τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνήκουν εἰς ἄλλον πλὴν τοῦ Διαβόλου»[11].

Κυρίως ἐν τούτοις ὁ λόγος περὶ τῆς θείας καταγωγῆς τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ἀντετάσσετο πρὸς τὴν εὐρέως διαδεδομένην εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ἀνῆγε τὰς τεχνικὰς ἐφευρέσεις εἰς τοὺς ἀναισχύντους ἀγγέλους. Ἡ παράδοσις αὐτὴ διεφυλάχθη εἰς τὸ ἐν μέρει ἑλληνιστὶ διασωθὲν ἀπόκρυφον βιβλικὸν ἔργον «Ἐνὼχ» καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸ χωρίον τῆς «Γενέσεως»: «ἰδόντες δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων ὅτι καλαί εἰσιν, ἔλαβον ἑαυτοῖς γυναῖκας ἀπὸ πασῶν, ὧν ἐξελέγξαντο»[12], τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν: «Καὶ ἐγένετο ὅταν ἐπληθύνθησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις ἐγεννήθησαν (αὐτοῖς) θυγατέρες ὡραῖαι καὶ καλαὶ καὶ ἐθεάσαντο αὐτὰς οἱ ἄγγελοι υἱοὶ οὐρανοῦ καὶ ἐπεθύμησαν αὐτὰς καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους· δεῦτε ἐκλεξώμεθα ἑαυτοῖς γυναῖκας ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ γεννήσωμεν ἑαυτοῖς τέκνα (vi, 1 - 2) .. Καὶ ἔλαβον ἑαυτοῖς γυναῖκας.. καὶ ἤρξαντο εἰσπορεύεσθαι εἰς αὐτὰς καὶ μιαίνεσθαι ἐν αὐταῖς καὶ *ἐδίδαξαν αὐτὰς φαρμακείας καὶ ἐπαοιδὰς καὶ ῥιζοτομίας καὶ τὰς βοτάνας* ἐδήλωσαν αὐταῖς. Αἱ δε ἐν γαστρὶ λαβοῦσαι ἐτέκοσαν γίγαντας μεγάλους ἐκ πηχῶν τρισχιλιῶν, οἵτινες κατήσθοσαν τοὺς κόπους τῶν ἀνθρώπων· ὡς δὲ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτοῖς οἱ ἄνθρωποι ἐπιχορηγεῖν, οἱ γίγαντες (πρβλ. τὴν ὀρφικὴν διδασκαλίαν περὶ τιτάνων) ἐτόλμησαν ἐπ' αὐτοὺς καὶ κατησθίοσαν τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἤρξαν-

το ἀλλήλων τὰς σάρκας κατεσθίειν (vii, 1 - 4).. Ἐδίδαξαν τοὺς ἀνθρώπους Ἀζαὴλ μαχαίρας ποιεῖν καὶ ὅπλα καὶ ἀσπίδας καὶ θώρακας [διδάγματα ἀγγέλων] καὶ ὑπέδειξαν αὐτοῖς τὰ μέταλλα καὶ τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ ψέλια καὶ κόσμους καὶ στίβεις καὶ τὸ καλλιβλέφαρον καὶ παντοίους λίθους ἐκλεκτοὺς καὶ τὰ βαφικὰ καὶ ἐγένετο ἀσέβεια πολλὴ καὶ ἐπόρνευσαν καὶ ἀπεπλανήθησαν καὶ ἠφανίσθησαν ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν» (viii, 1 - 2) [13*].

Ἐξαγιασμὸς τῆς φύσεως καὶ πνευματικὴ ἑνότης τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν τὴν τεχνικὴν διάθεσιν δὲν ἀνεχαίτισε μόνον ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις καὶ ἡ ἰουδαϊκὴ καταγγελία τῶν τεχνικῶν ἔργων, ἀλλ᾽ ἐπίσης καὶ κατὰ μείζονα λόγον τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία ἐπέτυχε νὰ θέσῃ τὸν κόσμον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἁγίου. Τοῦτο σημαίνει κατ᾽ ἀρχὴν μίαν κατάφασιν τῆς σωματικῆς πραγματικότητος, συγχρόνως ὅμως τὴν ὑποταγήν της εἰς τὴν πνευματικὴν τάξιν. Ὡς ἀπόδειξις τῆς ἀξίας τοῦ σώματος παρουσιάσθη αὐτὴ καθ᾽ ἑαυτὴν ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ. «Γέγονε τοίνυν ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἄνθρωπος, ..ἵνα δείξῃ ἀγαθὴν τὴν ἡμῶν φύσιν παρὰ Θεοῦ κτισθεῖσαν᾽.. τοσούτῳ γὰρ ταύτῃ τὸ συγγενὲς πρὸς Θεόν, ὡς καὶ δύνασθαι συνελθεῖν αὐτῷ πρὸς μίαν ὑπόστασιν»[15]. Ἡ ἀγαθότης τῆς φύσεως ὑπῆρξε ταυτοχρόνως προϋπόθεσις τῆς μυστικῆς ζωῆς, τῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἑνωθῇ πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου ἡ ψυχὴ «γίνεται θεὸς τῇ μεθέξει τῆς θείας χάριτος, (τοῦ σώματος) συνθεωθέντος αὐτῇ κατὰ τὴν ἀναλογοῦσαν αὐτῷ μέθεξιν τῆς θεώσεως»[16]. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ διαφορὰ τῆς Ὀρθοδοξίας ἐκ τῆς ἄπω Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀρνεῖται τὴν ὕλην καὶ διδάσκει τὴν ἐκμηδένισίν της χάριν τῆς σωτηρίας. Ἡ Δύσις ἐζήτησε τελικῶς τὴν σωτηρίαν εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἡ Κίνα καὶ αἱ Ἰνδίαι εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ κόσμου. Μόνον ὁ ἄνθρωπος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως προσεπάθησε νὰ ἁγιάσῃ τὸν κόσμον, ὄχι νὰ λατρεύσῃ οὔτε νὰ ἐκμηδενίσῃ, ἀλλὰ νὰ μετουσιώσῃ τὴν ὕλην εἰς πνεῦμα.

Ἴσως μάλιστα ὁ ἁγιασμὸς τῆς φύσεως διὰ τοῦ μυστικοῦ πνεύματος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἄρσιν τῆς διαρχίας τοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῆς παλαιᾶς παραδόσεως, ἡ ὁποία δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ Ζωροάστρου νὰ τέμνῃ τὴν ὑπερφυσικὴν ἀρχήν, νὰ ἐμφανίζῃ τὴν φύσιν ὡς πεδίον ἀνταγωνισμοῦ δύο θεοτήτων, αἱ ὁποῖαι κατώρθωσαν εἰς τὴν Δύσιν νὰ διχάσουν τὸν ἄνθρωπον

---

* Ἡ Π. Διαθήκη ἐπίσης θεωρεῖ ὡς καταγομένους ἐκ τοῦ δολοφόνου τοῦ Ἄβελ τοὺς πρώτους τεχνίτας, τὸν Ἰωβὲλ («οὗτος ἦν ὁ πατὴρ οἰκούντων ἐν σκηναῖς κτηνοτρόφων»), τὸν Ἰουβὰλ («οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν») καὶ τὸν Θοβέλ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν Γραφὴν ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος «σφυροκόπος, χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου»[14].

καὶ τελικῶς νὰ μετατοπίσουν τὴν ἀντιδικίαν ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου εἰς τὸ στῆθος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μάχονται κατὰ τὴν περίφημον ἔκφρασιν «δύο ψυχαί»[17]. Ἡ σημασία τῆς διαρχίας αὐτῆς διὰ τὴν πνευματικὴν μοῖραν τῆς Εὐρώπης θὰ τονισθῇ εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ κεφαλαίου. Ἐνταῦθα μόνον πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία εἰς τὸ τέλος ἐνίκησε τὴν περσικὴν παράδοσιν καὶ ἀποκατέστησε τὴν ἑνότητα τοῦ κόσμου. Ἡ φύσις παρεχώρησε βεβαίως θέσιν εἰς τὰ δαιμονικὰ στοιχεῖα, τὸ πνεῦμα ὅμως τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἁπλῆς παρουσίας του ἐξετόπισε τὴν σατανικὴν ἐξουσίαν. Διὰ τοῦτο ἡ Ἀνατολὴ δὲν προσέφυγεν εἰς τὸ ἔγκλημα διὰ τὴν νίκην τῆς ὀρθῆς πίστεως*. Ἡ Ὀρθοδοξία δὲν ἐγνώρισε τὴν Ἱερὰν Ἐξέτασιν, διότι ὑπέταξε πνευματικῶς τὸν Διάβολον. Ὅπου ἔπνευσεν ἡ πίστις, ὁ κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος συνεκράτησαν τὴν θησκευτικήν των ἑνότητα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῇ εἰς τὸ Βυζάντιον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Δύσιν καθαρῶς πνευματικὸς πολιτισμός. Τὸ ἀπόσπασμα μιᾶς βυζαντινῆς εἰκόνος θὰ εἶναι μία τμηματικὴ παράστασις τῆς πνευματικῆς μετουσιώσεως τοῦ κόσμου· τὸ ἀπόσπασμα μιᾶς μεσαιωνικῆς ἁγιογραφίας πιθανὸν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἁπλῶς τὴν φύσιν. Διὰ τοῦ ὀρθοδόξου πνεύματος δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον τὸ Ἅγιον, ἀλλὰ κόσμος καὶ ἄνθρωπος ἐξηγιάσθησαν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὄχι μόνον ἡ πραγματικότης καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' οὔτε ἡ κοσμικὴ ἐξουσία ἐδιχάσθη εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Δύσιν, διότι ἐκεῖ ἡ Ἐκκλησία, παρὰ τὰς ἐπιφάσεις, τελικῶς δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον, διὰ τὸ ὁποῖον τὸν προώριζε.

Πῶς ὑπερέβαλε τὸ Βυζάντιον τὴν ἀντίθεσιν Ἐκκλησίας καὶ κράτους.

Μετὰ τὴν πνευματικὴν κρίσιν τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, ὁπότε παρουσιάσθησαν ἡγέται τῆς Ἐκκλησίας πρόθυμοι νὰ θυσιάσουν τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους χάριν τῆς πίστεως, εἰς τὴν ὑπὸ γένεσιν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν ἐπεφυλάχθη ἡ ἀνατολικὴ ἱερότης τῆς μοναρχίας. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὸν ἰσχυρὸν δυϊσμὸν τῶν πρώτων χρόνων, τὴν ἀντιπαράθεσιν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τῆς ἐπιγείου καὶ τῆς θείας Ἱερουσαλήμ, τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, θὰ γίνῃ φανερόν, ὅτι ἡ παρουσίασις ἀνδρῶν, ὅπως ὁ Εὐσέβιος, οἱ ὁποῖοι διέκριναν εἰς τὸ παρὸν τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ παρελθόντος, εἰς τὴν ἐπίγειον τὴν θείαν Ἱερουσαλήμ, εἰς τὴν Πολιτείαν τὴν δικαίωσιν τῆς

* Τὴν δύναμιν τῆς πίστεως παρουσιάζει χαρακτηριστικῶς τὸ κείμενον τοῦ «Μεγάλου σχήματος», τοῦ κεντητοῦ ὀραρίου, τὸ ὁποῖον δίδεται μέχρι σήμερον εἰς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, οἱ ὁποῖοι διάγουν αὐστηρῶς ἀσκητικὴν ζωήν: «Ἰησοῦς Χριστὸς Νικᾷ/ Τετιμημένον Τρόπαιον Δαιμόνων Φρίκη/.. Ἑωσφόρος Ἔπεσεν Εὐρήκαμεν Ἐδὲμ/ Φῶς Χριστοῦ Φαίνει Πᾶσι/ Δύναμις Μοναχοῦ».

Ἐκκλησίας, δὲν ἐσήμαινε μόνον ἄρνησιν τῶν χιλιαστικῶν προσδοκιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐτράφησαν πνευματικῶς οἱ πρῶτοι αἰῶνες, ἀλλὰ ταυτοχρόνως, μετὰ τὴν πρώτην ἀναταραχήν, τὴν συνέχειαν μιᾶς παραδόσεως τόσον παλαιᾶς, ὅσον σχεδὸν καὶ ὁ πολιτισμός.

Ἐν ὅσῳ ἀντετάσσετο διὰ παντὸς μέσου εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ κράτος παρουσιάσθη εἰς τὴν ἀγριότητα, τὴν διαφθορὰν καὶ τὴν πολιτικήν του σκοπιμότητα ὡς ἐνσάρκωσις ἐκείνης τῆς τάξεως, ἡ ὁποία κατηγωνίζετο τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Χριστιανὸς τυχαίως μόνον ἐφέρετο ὡς ὑπήκοος τοῦ κράτους, ἦτο τρόπον τινὰ ὁ αἰχμάλωτός του, οὐσιαστικῶς ὅμως διὰ τῆς βαπτίσεως ἐλάμβανε τὸ χρῖσμα τῆς ἰθαγενείας τοῦ οὐρανοῦ. Ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ Θεοῦ, ἔστω καὶ ἂν ἦτο ἕρμαιον τῆς «Βαβυλῶνος», τῶν ἀρχῶν τοῦ φθαρτοῦ καὶ ἀσεβοῦς κόσμου. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀνατολικὰς μυθολογίας, ὁ Χριστιανισμὸς ἠθέλησε νὰ στηριχθῇ ἐπὶ ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε λήξει, ἀλλ' εὑρίσκετο ἐν ἐξελίξει, μέχρις ὅτου συντελεσθῇ διὰ τῆς ἐν δόξῃ ἐπανόδου τοῦ σταυρωθέντος Θεοῦ. Μέχρις ὅτου συμβῇ τὸ ἀναμενόμενον γεγονὸς ὡς ἐπισφράγισις τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τῆς λυτρώσεως, μέχρι τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τῶν Οὐρανῶν, ὁ Χριστιανὸς ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ἀποστολικὴν κοινότητα, τὴν ὁποίαν ἵδρυσεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἀσφαλῶς ἡ Ἐκκλησία δὲν ἦτο ἡ ἐκπλήρωσις τῆς θείας ὑποσχέσεως, ἀλλ' ἡ οὐσιώδης ἔκφρασίς της. Ἐν τούτοις ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐσήμαινεν ἤδη τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. «Καὶ τώρα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»[18]. Ὅσοι ἐβαπτίζοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἐγίνοντο ἐπομένως πολῖται τῆς οὐρανίας πατρίδος. Ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἔπνεε πατριωτικὸν πνεῦμα, ὑπῆρχον ἀρχαὶ παράλληλοι πρὸς τὰς κρατικάς, ὑποχρεώσεις καὶ καθήκοντα, ἐλπίδες καὶ πράξεις ἄσχετοι ὅσων ἐχαρακτήριζον τὸ πολιτικὸν κράτος. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ οἱ μαχητικοὶ πατέρες ἐπέστησαν μὲ αὐστηρότητα τὴν προσοχὴν τοῦ Χριστιανοῦ: «Ἀλλ' αἱ ἰδικαί σου ἀρχαὶ καὶ ὁ ἰδικός σου ἄρχων καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ κλήρου εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.. Εἶσαι ξένος ἐντὸς τοῦ κόσμου αὐτοῦ καὶ πολίτης τῆς ὑψίστης Ἱερουσαλήμ»[19]. Τὴν νέαν ἰθαγένειαν εἶχεν ἤδη κηρύξει ὁ Παῦλος: «Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει»[20].

Ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἑξῆς ὁ δυϊσμὸς αὐτὸς χάνει τὴν ὀξύτητά του. Ἀμέσως ἀρχίζει ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς νέας Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι, ὅτι ἡ οἰκοδομή της δὲν ἔχει πλέον μεταφορικὴν σημασίαν, ἀλλ' εἶναι ἡ συγκεκριμένη κατασκευὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. «Ὅπως ἡ προφητευθεῖσα καινὴ Ἱερουσαλὴμ ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος ᾠκοδόμητο:.. Ἡ νέα κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ, ἀντιπρόσωπος τῆς πάλαι βοωμένη, ἣ μετὰ τὴν μυριοκτόνον μιαιφονίαν ἐρημίας ἐπ' ἔσχατα περιτραπεῖσα, δίκην ἔτισε δυσσεβῶν οἰκητόρων. Ταύτῃ δ' οὖν ἄντικρυς βασιλεὺς τὴν κατὰ τοῦ θανάτου σωτήριον νίκην πλουσίαις καὶ διαφιλέ-

σιν ἀνύψου φιλοτιμίαις, τάχα που ταύτην οὖσαν τὴν διὰ τῶν προφητικῶν θεσπισμάτων κεκηρυγμένων καινὴν καὶ νέαν Ἱερουσαλήμ.. Τοῦτο μὲν οὖν ὡσανεὶ τοῦ παντὸς κεφαλήν, ἐξαιρέτοις κίοσι, κόσμῳ τε πλείστῳ κατεποίκιλλεν ἡ βασιλέως φιλοτιμία, παντίοις καλλωπίσμασιν καταφαιδρύνουσα»[21]. Ὅτι ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ Εὐσεβίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἁπλῆ κολακεία ἑνὸς συγγραφέως τροφίμου τῆς βασιλικῆς αὐλῆς, ἀποδεικνύεται ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ θεοκρατικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ἴσχυσεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν περιφέρειαν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ὥριζε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡγεσίαν καὶ τοῦ ὁποίου τὴν στολὴν φέρουν σήμερον οἱ ἐπίσκοποι, περιεβάλλετο τὴν θείαν εὐδοκίαν καὶ ἐνεσάρκωνε τὰς προθέσεις καὶ τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἔβλεπεν εἰς τὸ πρόσωπόν του, παρ' ὅτι ἐπανειλημμένως ἡ συμπεριφορά του τὴν ἀπεγοήτευε, τὸν ἐλέῳ Θεοῦ ἐγγυητὴν τῆς θείας ἀποστολῆς της. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Βυζαντίου κράτος καὶ Ἐκκλησία συνειργάσθησαν καὶ αἱ φυσικαί των διαφοραὶ ὑπερενικήθησαν. Εἰς τὰς ἐκστρατείας τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῆς Περσίας ἢ τὴν ἄμυνάν της εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν συμμετέχει καὶ ἡ θεία τάξις, ἡ ὁποία κατὰ τὴν παράδοσιν ἀνήρπασε τὸν τελευταῖον «ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος» ἀγωνιζόμενον βασιλέα, διὰ νὰ τὸν ἐνθρονίσῃ, ὅταν ἡ ἀνάκτησις τῆς Πόλεως ἐπισφραγίσῃ τὴν ἐλπιζομένην βυζαντινὴν ἑνότητα τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς συναφείας, τὴν ὁποίαν ἐπέτυχε καὶ ὑπερήσπισε τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ ὁποία ἐπέζησε τῆς πτώσεώς του, ὀνομάζεται «ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός».

Β'. Ο ΔΙΧΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Καταγωγὴ τῆς διαμάχης πολιτείας καὶ κλήρου, τῆς ἀδυναμίας τῆς Δύσεως νὰ συνθέσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν πίστιν.

Ἐνῷ ἡ Ἀνατολὴ κατώρθωσε διὰ τῆς πίστεως νὰ μορφώσῃ τὴν ζωήν, διὰ τοῦ πνεύματος τῆς θρησκείας νὰ δικαιολογήσῃ ἐκ τῶν ἔσω τὴν πρᾶξιν καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν σύνθεσιν αὐτὴν τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως διὰ μέσου τῶν ἑκατονταετιῶν καὶ τῶν χιλιετηρίδων, ἡ Δύσις ὀφείλει εἰς τὴν διάστασιν τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου τὸν ἱστορικόν της χαρακτῆρα. Ἡ διάστασις αὐτὴ ἀντικατωπτρίσθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀντιδικίαν μεταξὺ κλήρου καὶ πολιτείας. Βεβαίως μέχρι σήμερον ἢ τοὐλάχιστον μέχρι τῆς Μεταρρυθμίσεως ὑπετέθη ὡς κεφαλὴ τοῦ δυτικοῦ κόσμου ὁ Πάπας, ἐν τούτοις καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ ἐπιτόπιος μονάρχης ἔδιδεν ἐπισήμους ὑποσχέσεις ὑποταγῆς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐθεντίαν, ἡ ὑποτέλεια δὲν ἐσήμαινε σύμπνοιαν, πολὺ ὀλιγώτερον οὐσιαστικὴν μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς σκέψεως καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὸ παράλληλον καθεστώς. Ἡ διαμάχη μεταξὺ πο-

λιτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ κράτους καὶ ὅταν ἀκόμη συνήφθησαν μακροχρόνιοι ἐκεχειρίαι οὐδέποτε ἔληξεν. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως ἔπρεπε νὰ ζήσουν εἰς μίαν διαρκοῦσαν ἐξωτερικὴν ἔντασιν, ἀντικατοπτρισμὸν μιᾶς βαθυτέρας ἀντιδικίας.

Πῶς συνέβη ὅμως νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὴν Εὐρώπην μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ρώμης δύο ἐκπρόσωποι τῆς ἐξουσίας, νὰ θεωρήσῃ ἡ Ἐκκλησία ὡς ἀποστολήν της τὴν ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας διοίκησιν τοῦ κόσμου; Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπαντήσεως πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ὑπὸ τῶν Βησιγότθων (410 μ.Χ.). Καθ' ὃν χρόνον κατέρρεεν ἡ κρατικὴ διοίκησις καὶ τὰ πολιτικὰ σύμβολα συνετρίβοντο, ὅταν ἡ ἀνησυχία τῶν πολιορκουμένων εἰς τὴν Ρώμην ἐκορυφοῦτο, ἡ Ἐκκλησία, αἰχμάλωτος καὶ ἐκείνη ἐντὸς τῶν τειχῶν, προσέφερε τὴν ἐλπίδα καὶ παρηγόρησε τοὺς περιφόβους, ἐφάνη ὡς μόνη ἀκατάλυτος ἐκπρόσωπος τοῦ καταρρέοντος κόσμου, συνεκέντρωσε τοὺς ἀνθρώπους, κυρίως ὅμως ὠργανώθη ἡ ἰδία καὶ χωρὶς κατ' ἀρχὴν νὰ τὸ ἀντιληφθῇ, ἀργότερον ὅμως ἐν συνειδήσει, ἀντικατέστησε τὸ κράτος, ἀπέκτησε διοικητικὴν αὐτοτέλειαν, συνείδησιν πολιτικῆς ἀποστολῆς, δύναμιν καὶ κῦρος, προϋποθέσεις, τὰς ὁποίας διέθετεν ἄλλοτε μόνον ἡ πολιτικὴ ἐξουσία. Διὰ τῆς τελευταίας κρατικῆς περιπετείας τῆς Ρώμης ἐταλαιπωρήθη βεβαίως καὶ ἡ Ἐκκλησία, διὰ τῆς ταλαιπωρίας ὅμως αὐτῆς ἐκέρδισε μίαν αὐτοτέλειαν, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε οὐδέποτε ἀπώλεσεν. Εἰς τὰς ἐθνικὰς καὶ τὰς πολιτικὰς ζυμώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον, ἡ Ἐκκλησία παίζει ἔκτοτε πρωτεύοντα ρόλον. Δὲν περιορίζεται εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς τὴν ζωήν, ἡ ὁποία ἕπεται τοῦ ἐπιγείου βίου, ἀλλ' ἐπιδιώκει νὰ προβληθῇ ὡς νομοθετικὴ ἀρχὴ τοῦ παρόντος κόσμου. Ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν χρόνων τὸ δίκαιον παρουσιάζεται ὡς πρόφασις τῆς δυνάμεως. Εἰς τὴν ἐκπροσώπησιν ὅμως τοῦ δικαίου ὁ κλῆρος εὗρηκεν ἀντίπαλον τὴν ἀριστοκρατίαν. Καὶ ναὶ μὲν οἱ φεουδάρχαι καὶ οἱ ἡγεμόνες ἐπεχείρησαν διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χρίσματος νὰ μεταλάβουν τῆς θείας δικαιοδοσίας, οὐδέποτε ὅμως παρῃτήθησαν τῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Ὅτι ἡ διαμάχη αὐτὴ ἔμεινε μέχρι σήμερον ἀνοικτή, παρουσιάζεται εἰς τὸν γάμον, ὁ ὁποῖος ἤδη εἰς τὰ κράτη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἰσχύει καὶ χωρὶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐλογίαν.

Διὰ μέσου τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν ὁ ἀνταγωνισμὸς τῆς πολιτείας καὶ τοῦ κλήρου ἐξέφρασε τελικῶς εἰς τὴν Δύσιν τὴν ἀδυναμίαν τῆς Ἐκκλησίας νὰ δημιουργήσῃ τὴν πνευματικὴν διάστασιν τοῦ κόσμου. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ πίστις παρέμειναν τελικῶς δύο ἀσύνθετα μεγέθη. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ πίστις ὑπῆρξε παράλληλος τῆς ζωῆς, ἐπεχείρησεν ἡ Ἐκκλησία νὰ ἐπιβληθῇ διὰ τῆς κρατικῆς βίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ κράτος, τὸν φυσικὸν ἐκπρόσωπον τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Ἡ ἀντιδικία ἀπέ-

κτησεν ὑπερβατικὸν βάθος καὶ ἐνεφανίσθη ὡς πόλεμος μεταξὺ Θεοῦ καὶ Διαβόλου, οὐσιαστικῶς ὅμως ἔδειξεν, ὅτι ἡ πίστις δὲν ἔγινε τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἐκκλησία διετήρησε τὴν ρωμαϊκὴν διάθεσιν τῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου, μίαν πολιτικὴν θέλησιν καθαρῶς ἐγκοσμίου χαρακτῆρος, ὥστε διάσημοι ἱστορικοὶ νὰ ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς πνευματικῆς μεταμορφώσεως τῆς Ρώμης ἀπὸ Κράτους εἰς Ἐκκλησίαν[22], ἐξηγεῖται βεβαίως διὰ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ κλήρου, ὅταν ἔπιπτεν ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν βαρβάρων ἡ πολιτικὴ αὐθεντία καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ τῆς ἐπανόδου τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν ἀγροτικὴν βαθμίδα, ἀφ᾽ ὅτου οἱ Ἄραβες διέκοψαν τὴν ἐμπορικὴν ἐπαφὴν πρὸς τὴν Ἀνατολήν, τὴν πηγὴν τοῦ χρυσοῦ καὶ ἑπομένως τῆς βάσεως τῆς ἀστικῆς ζωῆς, τοῦ πολιτικοῦ κράτους καὶ τῆς δυνατότητος τῆς ἐπιστήμης. Ἡ κοσμικὴ δύναμις καὶ ἡ διάθεσις τῆς δυνάμεως αὐτῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας μαρτυρεῖ ὅμως μίαν ἀπιστίαν εἰς τὴν καθαρῶς πνευματικήν της ἀποστολήν, ἡ ὁποία μόλις σήμερον, μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴν ὑποχώρησιν τοῦ κλήρου ἐκ τῶν ὑποθέσεων τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, ἀνέρχεται εἰς τὴν Καθολικὴν συνείδησιν. Ἐκ τῆς ἀπιστίας εἰς τὴν δυνατότητα τοῦ πνεύματος νὰ ὁδηγήσῃ οὐσιαστικῶς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ συμμαχήσῃ πρὸς τὴν βίαν, ἐκ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἐγκοσμίων, προέκυψε τελικῶς ἡ ὁλοκληρωτικὴ στροφὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς Εὐρώπης πρὸς τὸν ἐνθάδε κόσμον μὲ συνέπειαν τὴν δημιουργίαν τοῦ πρώτου «βεβήλου» πολιτισμοῦ τῆς ἱστορίας.

Θρησκευτικαὶ δυνάμεις εἰς τὴν σκιὰν τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ κράτους ἡ ζωὴ ἀπέκτησεν εἰς τὴν Δύσιν μίαν ἀσυνήθη ἔντασιν. Ἡ ἐξουσία τοῦ κόσμου ἐσχίσθη εἰς δύο καὶ περιεβλήθη μυθικὸν ἔνδυμα. Δὲν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ δικαίου τῆς κατοχῆς καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ κόσμου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν δυνάμεων τῆς γῆς καὶ τῶν δυνάμεων τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ θρησκευτικὸς δυϊσμὸς τῆς Περσίας εὗρῆκε διὰ τοῦτο εἰς τὴν Εὐρώπην μίαν νέαν ἱστορικὴν ἔκφρασιν. Ὁ κόσμος παρουσιάσθη καὶ πάλιν ὡς πεδίον μάχης ἀσυμβιβάστων δυνάμεων, τοῦ Διαβόλου καὶ τοῦ Θεοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπικαλοῦνται τὴν ἀνθρωπίνην συμπαράστασιν. Ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ ταλαντεύεται μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ, μεταξὺ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς πίστεως. Ἱστορικαὶ μορφαὶ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἔνοπλος σύρραξις, ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις, ἡ θεολογικὴ διατριβή, ἡ μεταρρύθμισις τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, τὸ ἀνθρωπιστικὸν ρεῦμα, ὁ αἰὼν τῶν φώτων, ὁ ρομαντισμός. Παντοῦ ἐκτείνεται ὁ ἄνθρωπος μεταξὺ δύο τάξεων, ἡ μία τῶν ὁποίων ἀποκλείει τὴν ἄλλην. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ζωὴ ἀποκτᾷ ὅμως πρωτοφανῆ δυναμισμὸν καὶ ἡ σκέψις μίαν διαλεκτικὴν ἀνησυχίαν, ἡ ὁποία τὴν προσανατολίζει ἐπέκεινα τοῦ δόγματος. Κυρίως ὅμως παρετηρήθη καὶ μάλιστα πολὺ ἐνωρίς, ὅ,τι εἰς ἐλάχιστον βαθμὸν συνέβη εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐφ᾽ ὅσον ἐνταῦθα

ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξεν ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς ἑνὸς καθαρῶς πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, μία διοχέτευσις θρησκευτικῶν δυνάμεων εἰς τομεῖς ὑλικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐνῷ εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ ἄνθρωπος ἔμεινε πιστὸς εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, εἰς τὴν Δύσιν στρέφεται πρὸς τὴν ὕλην καὶ ζητεῖ εἰς τὴν ἐργασίαν, τὸ ἐμπόριον, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην, ὅταν δὲν τὸν ἱκανοποίησεν ἡ μαγεία καὶ ἡ ἀλχημεία, τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς του· βλέπει δηλαδὴ τὴν θρησκείαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πράξεως, ἡ ὁποία προσφέρει τὴν λύτρωσιν χωρὶς τὸν Θεόν.

Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ προσέλαβεν ἐνταῦθα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐπαγγελματικὸν χαρακτῆρα, ὥστε νὰ παρουσιασθῇ ὡς εἰδίκευσις ὡρισμένων ἀνθρώπων, τῆς ἱεραρχίας τοῦ κλήρου, ὁ ὁποῖος τελικῶς ἀντεπροσώπευσε τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ὑπῆρξε μόνον ἡ πνευματικὴ ὑποδούλωσις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς ἑνὸς βεβήλου κόσμου, ὁ ὁποῖος ὅμως ἦτο ὁ κόσμος τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἀφ' ἑνὸς λοιπὸν ἡ Δύσις γνωρίζει τὴν ὀργάνωσιν τῆς σωτηρίας μὲ ἱστορικὸν ἐπακόλουθον τὸ μοναχικὸν τάγμα καὶ πρώτην ἀρετὴν τὴν ὑπακοὴν εἰς τὴν ἐπὶ γῆς ἐκπροσώπησιν τῆς ἀληθείας εἰς ἀνοικτὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀνατολήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ μοναχικὴ ζωὴ ἔμεινεν ἀτομικὴ ὑπόθεσις καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε ἀντεπροσωπεύθη, ἀλλὰ διετήρησε τὴν προσωπικήν του σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς ἐγγύησιν τῆς πνευματικῆς του ἀξιοπρεπείας, ἀφ' ἑτέρου ἡ Δύσις διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐκπροσωπήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀφήνει ὁλόκληρον τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν κόσμον εἰς τὴν σκιὰν τοῦ Θεοῦ. Χωρὶς τὴν ἐξουσιοδότησιν νὰ συνδεθῇ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ προσωπικῶς ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ἐννοεῖ μόνον τὴν γλῶσσαν τοῦ ἱερέως, χωρὶς τὴν ὑπεύθυνον ἀναφορὰν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ὑπέρτατον πρόσωπον, ὥστε καὶ ἡ σκέψις καὶ ἡ πρᾶξις του νὰ κερδίσουν ἐκ τῶν ἔσω πνευματικὸν χαρακτῆρα, ὁ ἄνθρωπος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ὅταν δὲν ἐπανελάμβανεν, ὅ,τι ἐθεσπίζετο ἐκ μέρους τῶν ἐγγυητῶν τῆς πνευματικῆς του ἀσφαλείας, ἔμεινε κατὰ βάσιν «εἰδωλολάτρης». Δι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν λόγον διετήρησε μίαν παγανικὴν αἴσθησιν τῆς φύσεως καὶ ὄχι μόνον δὲν ἔπαυσε νὰ θέλῃ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀρχαιότητα («Ἀναγέννησις»), ἀλλ' ἀνέπτυξε τοὺς δεσμούς του πρὸς τὴν ὕλην καὶ ὅταν ἀκόμη τοῦ τὸ ἀπηγόρευσαν.

Ὁ ἀφελληνισμὸς καὶ ἡ διάστασις τοῦ δυτικοῦ κόσμου μεταξὺ πνευματικῆς καὶ πρακτικῆς ἀνάγκης.

Εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν φυσικῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τῆς Εὐρώπης συνετέλεσεν ἀποφασιστικῶς καὶ ἡ εὐθὺς μετὰ τὴν διαίρεσιν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ὑποχώρησις τῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ δυτικοῦ της διαμερίσματος. Διὰ τῆς Ρώμης τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα εἶχε διεισδύσει μέχρι τῶν Βρετανικῶν νή-

σων. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὁπότε θραύεται ἡ πολιτικὴ ἑνότης τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ ἑλληνικὴ ἑρμηνεία τοῦ κόσμου, κυρίως ἡ συμβολικὴ διάθεσις τοῦ Π λ ά τ ω ν ο ς, παραχωρεῖ εἰς τὴν Δύσιν τὴν θέσιν της ἀρχικῶς εἰς τὴν πραγματιστικὴν ἀντίληψιν τῶν Ρωμαίων τῆς ἐπαρχίας καὶ ἀφ᾽ ὅτου οἱ Ἄραβες ἀπέκλεισαν τὴν ναυτικὴν σύνδεσιν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ διελύθησαν διὰ τῆς συντριβῆς τῆς οἰκονομικῆς βάσεως τοῦ ἐμπορίου τὰ ἀστικὰ κέντρα, εἰς τὰς ἐμπνεύσεις μιᾶς ἀπαιδεύτου ζωῆς μεταξὺ ἀγροκτήματος καὶ πεδίου μάχης. Τὸ θεολογικὸν δόγμα διετήρησε βεβαίως εἰς τὴν Δύσιν τὴν ἑλληνικήν του καταγωγήν, δι᾽ αὐτὸν ὅμως καὶ μόνον τὸν λόγον ἔμεινε ξένον πρὸς τὴν ζωήν, ἡ ὁποία ἐβασίζετο εἰς ἄλλην ἐμπειρίαν. Τὸ δόγμα ἐξ ἄλλου ἦτο ὑπόθεσις μόνον τῶν ἱερωμένων καὶ ὄχι τῶν πιστῶν, οἱ ὁποῖοι, ὅσον παρήρχοντο οἱ αἰῶνες, διέκοπτον τοὺς δεσμούς των πρὸς τὴν γλῶσσαν τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς ἐκείνη σχεδὸν μέχρι σήμερον νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην τῆς μεταφράσεως. Ἐὰν ὅμως ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος μ.Χ. ἡ Εὐρώπη δὲν ἐννοῇ τὰ λατινικά[23], ἐφ᾽ ὅσον ἡ lingua latina rustica εἶχεν ἤδη διὰ τῶν ἐπιμειξιῶν πρὸς τὰ γερμανικὰ φῦλα καὶ τῆς διακοπῆς τῆς γραπτῆς παραδόσεως ἀποκτήσει τὸν ἰδιωματικὸν χαρακτῆρα τῆς μεταγενεστέρας ἐθνικῆς γλώσσης καὶ ἐὰν οὔτε ἡ ἀριστοκρατία πλέον γνωρίζῃ γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν μὲ παράδειγμα τὸν Κ ά ρ ο λ ο ν τὸν μέγαν[24], διακόπτεται ὁ ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ὸ ς σύνδεσμος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Τὸν σύνδεσμον αὐτὸν βεβαίως ἀνέλαβε νὰ συγκρατήσῃ ἡ Ἐκκλησία ἐ ξ ὀ ν ό μ α τ ο ς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ὤφειλεν ἁπλῶς νὰ ὑπακούῃ, τοῦτο ὅμως ἐσήμαινεν, ὅτι ἡ πραγματική του ζωὴ ἔχασεν ἐκ τῶν ἔσω τὸν θρησκευτικόν της χαρακτῆρα.

Ἡ διάστασις αὐτὴ μεταξὺ πίστεως καὶ πραγματικότητος πρέπει νὰ τονισθῇ, διότι αὐτὴ κυρίως συνετέλεσεν εἰς τὸν πνευματικὸν διχασμὸν τοῦ Εὐρωπαίου, ὁ ὁποῖος, προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἱστορίαν, εἰσῆλθεν ὁμαδικῶς εἰς τοὺς ποταμοὺς τῆς πατρίδος του, διὰ νὰ λάβῃ ἐν πολλοῖς ἐκ λόγων πολιτικῆς ἀνάγκης τὴν θρησκευτικήν του πίστιν. Ἐντὸς ὀλίγου χρόνου καὶ μάλιστα χωρὶς σοβαρὰν ἀντίστασιν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ὅσον κατέπιπτε τὸ ἐμπόριον, ἡ πολιτικὴ ζωὴ καὶ ἡ γνῶσις, ἐπεβλήθη διὰ τῆς συνδρομῆς ἰδίως τῶν Καρολιδῶν εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην. Ἐὰν ὁ πολιτικὸς αὐτὸς ἐκχριστιανισμὸς συνεπήγετο καὶ μίαν animam christianam, ἐὰν ἡ παραδοχὴ τῆς νέας πίστεως ἐσήμαινε μίαν μεταβολὴν τοῦ ἤθους τῶν ἐθνοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην ἤλλαξαν τὴν θρησκευτικήν των παράδοσιν, εἶναι τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον τελικῶς ἡ Εὐρώπη δὲν κατώρθωσε νὰ λύσῃ, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔμεινεν ἀνοικτόν, ἄθλημα τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, ὀφείλει τὸν εὐρωπαϊκόν της χαρακτῆρα. Τὴν Εὐρώπην χαρακτηρίζει ἡ διάστασις μεταξὺ πίστεως καὶ πράξεως, Ἐκκλησίας καὶ κράτους, θρησκείας καὶ ζωῆς, Θεοῦ καὶ Διαβόλου. Τὴν ὕπαρξιν τοῦ Διαβόλου ἐγνώρισε βεβαίως καὶ ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολή, ἐφ᾽ ὅσον ὁ κόσμος ἔχασε τὴν ἑλληνικὴν

του διαφάνειαν, ἀλλ᾽ ἐνταῦθα καὶ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ διαποτίζονται ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος. Οὔτε εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ πράγματα οὔτε εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει μόνιμος θέσις διὰ τὴν σατανικὴν δύναμιν. Μεταξὺ πνεύματος καὶ πράξεως ἡ Ὀρθοδοξία ἐδημιούργησε τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως. Εἰς τὴν Δύσιν ὅμως ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ πνευματικῆς καὶ πρακτικῆς ἀνάγκης εὑρῆκεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς σατανικῆς ἐξουσίας ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, κυρίως ὅμως εἰς τὰς διαρκεῖς διενέξεις πολιτείας καὶ κλήρου, τὴν συμβολικήν της ἔκφρασιν. Εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ Διάβολος εὑρέθη εἰς κοινωνικὴν διαθεσιμότητα, ἐφ᾽ ὅσον ὄχι μόνον ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία συνειργάσθησαν, ἀλλ᾽ ἡ θρησκεία ὑπῆρξεν ἡ ἐγγύησις τῆς πολιτείας καὶ ἡ πίστις ἡ οὐσία τῆς πράξεως. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ συνετελέσθη *ἐκ μέρους τῶν πιστῶν* καὶ ὄχι μόνον τῶν ἱερέων, δηλαδὴ τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἐνταῦθα ἡ *συνείδησις τοῦ λαοῦ*. Ἀναμφιβόλως ἡ ζωὴ παρουσίασε καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐξελίξεις, ἀλλ᾽ ἡ μεταβολὴ συνετελεῖτο ἔσωθεν, ὥστε καὶ ἡ λύσις νὰ εἶναι ὀργανική. Διὰ τοῦτο ἡ κρίσις δὲν κατέβαλε τὴν ζωτικότητα τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος οὔτε τὴν διωχέτευσεν εἰς ἄλλους τομεῖς, ἀλλ᾽ ὑπῆρξεν ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ πίστις ἐκέρδισε τὴν θρησκευτικήν της διάστασιν.

Ἡγεμονία τῶν πραγματικῶν ἐνδιαφερόντων ὑπὸ τῆς μαγείας καὶ ἐξουδετέρωσις τῆς φύσεως μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ.

Διὰ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος εἰσῆλθεν ἡ Δύσις εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὅταν λοιπὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη ἱστορικῶς ἀφυπνίσθησαν, ἀντίκρυσαν ὡς πνευματικόν των ἔνδυμα τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἄμφιον. Ἡ δυσπιστία των διὰ τοῦτο ὡς πρὸς τὸν χριστιανικόν των χαρακτῆρα οὐδέποτε, τοὐλάχιστον εἰς τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν χιλιετηρίδα, ἔλαβε προβληματικὰς διαστάσεις. Ὅτι βεβαίως ὅσον καθυστέρησεν ἡ ἐπίγνωσις αὐτή, ἄλλο τόσον καθυστέρησε καὶ ἡ ἀποφασιστικὴ στροφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον, εἶναι ἀναντίρρητον. Ὅτι ὅμως ἡ Εὐρώπη, ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως εἰργάσθη εἰς μίαν κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία διέφυγε τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας, ὅταν δὲν τὴν συμπαρέσυρεν, εἶναι ἐπίσης ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Διότι ναὶ μὲν ἀφ᾽ ἧς στιγμῆς ὑπεχώρησεν ὁριστικῶς ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία, τὸ θρησκευτικὸν πάθος ἐτράπη χωρὶς ἐσωτερικὸν ἔλεγχον πρὸς περιοχὰς ἀφοσιώσεως, τὰς ὁποίας περιέβαλλεν ἡ διάδοχος αὐθεντία τῆς ἐπιστήμης, ὥστε νὰ παρουσιασθῇ εἰς ὅλην της τὴν βιαιότητα ἡ καταπιεζομένη ἐκτίμησις τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ προηγουμένως ὁ μεσαιωνικὸς ἄνθρωπος ἔζησε διπλοῦν βίον. «Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Μεσαιῶνος ἦτο.. Βίκιγκερ καὶ Χριστιανός, μοναχὸς καὶ μηχανικός, κληρονομία καὶ περιπέτεια ταὐτοχρόνως»[25]. Ἡ δραματικωτέρα περίπτωσις τῆς πνευματικῆς του διασπάσεως εἶναι ἡ ἐπίμονος ἀναζήτησις τῆς σωτηρίας εἰς τὴν ἀντίπαλον δύναμιν τοῦ

Θεοῦ, τὸ παρὰ τὰς ἐπὶ μίαν χιλιετίαν καὶ διὰ τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν ἀπαραδέκτους διώξεις ἀκάθεκτον κῦμα τῆς μαγείας, τοῦ ἐσωτερικοῦ μαστιγίου τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης.

Ἡ μαγεία δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς μία ἐπουσιώδης ἀταξία τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Μέσων χρόνων, ἀλλ' ἡ ἀντίστασις, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἐγρηγόρησε τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα. Διὰ τοῦτο ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Ἐκκλησία κατεπολέμησε τὴν μαγείαν, ὑπῆρξεν οὐσιώδης λόγος διὰ τὴν αὐτοσυνείδησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξίν της. Ἐὰν ὅμως ἡ Ἐκκλησία προσεπάθησε νὰ διασπάσῃ τὸν σύνδεσμον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν, εἰς τὴν μαγείαν εἶδεν ἐκεῖνος τὴν πνευματικὴν τάξιν, ἡ ὁποία ὑπερήσπιζε τὰ πραγματικά του ἐνδιαφέροντα. Ὅ,τι εἰς ἄλλα πολιτιστικὰ κλίματα ἦτο ἔργον τῆς θρησκείας, εἰς τὴν Δύσιν ἔγινεν ἐγχείρημα μιᾶς παραθρησκευτικῆς πίστεως, ἱκανῆς ν' ἀναδείξῃ μάρτυρας. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον τὴν μαγείαν δὲν ἀνεχαίτισε τελικῶς ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις, ἀλλ' ἡ συντριβὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δυνάμεως καὶ τῆς θεολογικῆς κοσμολογίας. Ἐφ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία προσεπάθη νὰ μυήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ Οὐρανοῦ, νὰ τοῦ ἐπιβάλῃ ἐξωτερικοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς καὶ νὰ τὸν κατατοπίσῃ ὡς πρὸς τὴν θείαν δύναμιν καὶ πρόθεσιν, ἡ μαγεία ἀνέπτυσσε τὴν τεχνικὴν τῆς Κολάσεως, ὥριζε πράξεις, συνέθετεν ἐπῳδὰς καὶ ἐξησφάλιζεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν συνεργασίαν τῶν πνευμάτων τοῦ σκότους. Ὅταν ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἔπαυσε νὰ ἐπιβάλλεται διὰ τῆς βίας καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἔρριψε τὸ φῶς τῆς μαθηματικῆς ἀποδείξεως εἰς τὸν κόσμον, ὅταν ἡ μηχανικὴ ἔθεσεν εἰς διαθεσιμότητα τὴν θείαν πρόνοιαν, ὥστε ἡ συνεχής της ἐπέμβασις νὰ μὴ χρειάζεται καὶ νὰ εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀπαράδεκτος, ἔδυσε καὶ ἡ αἴγλη τῶν ἀντιπάλων ἐξουσιῶν, αἱ ὁποῖαι, ἐὰν καὶ σήμερον πιστεύωνται, ὅπως ἴσχυον ἄλλοτε, τοῦτο συμβαίνει, ὄχι ὅπου δὲν ἐπηρεάζει τὴν ζωὴν ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ' ὅπου ἀπουσιάζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης.

Διὰ τὴν σημερινὴν ἀναβίωσιν τῆς μαγείας καὶ εἰδικῶς τῆς ἀστρολογίας ὑπάρχουν ἰδιότυποι λόγοι ἀπότοκοι τῶν τεχνικῶν ἀκολουθιῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ καταστροφὴ τῆς προβλέψεως εἰς τὸν κοινωνικὸν κόσμον καὶ ἡ ἀριθμητικὴ ἐξίσωσις τῶν ἀνθρώπων. Ἐνταῦθα ὅμως πρόκειται περὶ ἑνὸς νέου, θεολογικῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀσημάντου καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος εὐνοοῦντος προβλήματος. Κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἡ μαγεία ὑπῆρξε μία ἀπηγορευμένη διέξοδος πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξῆλθον στρατιαὶ ἀποκηρυσσομένων χριστιανῶν, διὰ νὰ συναντήσουν τὴν ἀντίθετον ὄψιν τοῦ θεολογικοῦ κόσμου. Τὸ σκότος, εἰς τὸ ὁποῖον ἄφηνε τὰ ὑλικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐπίσημος πίστις, ἦτο τὸ φῶς τῶν δυνάμεων τῆς μαγείας, εἰς τὰς ὁποίας οὐσιαστικῶς δὲν παρεδόθη ὁ θρησκευτικῶς ἀδιάφορος, ἀλλ' ἰδίως ὁ ἄνθρωπος, τὰ ὑπερβατικὰ αἰτήματα τοῦ ὁποίου εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν πραγματικὴν ζωὴν ἔμενον εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἐκκλησίας ἀνεκπλήρωτα. Καὶ ὅταν ὅμως ἀκόμη οἱ ἄνθρωποι δὲν διενοήθησαν νὰ προσφύγουν εἰς

τὴν μαγείαν, νὰ λύσουν δηλαδὴ τὰ προβλήματά των παραδιδόμενοι εἰς τὸ ἐκ συστήματος ἀντίπαλον στρατόπεδον τῆς Ἐκκλησίας, ᾐσθάνθησαν τὸν κόσμον νὰ χάνῃ βαθμηδὸν τὴν πνευματικήν του διαφάνειαν, ν' ἀπομακρύνεται ἐκ τῆς σφαίρας τοῦ ὑπερβατικοῦ, νὰ ἐξουδετεροῦται μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ ἄνωθεν διέποντος καὶ τοῦ κρατοῦντος ἀπηγορευμένου καὶ νὰ παρουσιάζεται εἰς μίαν δι' ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν ἐκπληκτικὴν γυμνότητα, ἡ ὁποία ἐπέτρεπεν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ τὴν ἐγγίσῃ χωρὶς ἐπιφυλάξεις καὶ τύψεις. Τὸ γεγονός, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, διὰ νὰ ἐπιβληθῇ, ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ κατακρίνῃ καὶ νὰ παραστήσῃ ὡς φωλεὰν σατανικῶν ὀντοτήτων τὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζη ὁ ἄνθρωπος, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐνταθῇ ἡ ἀνησυχία τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώριζεν ἐὰν τὰ φαινόμενα ἔχουν θείαν ἢ διαβολικὴν προέλευσιν* καὶ τελικῶς εἰς τὴν ἔντασιν τῆς διελκυστίδος μεταξὺ Θεοῦ καὶ Διαβόλου ἀντελήφθη, ὅτι ἡ ἔκβασις τοῦ πράγματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδικῆς του θελήσεως, ὅτι τελικῶς πρόκειται περὶ καθαρῶς πνευματικῆς ἀντιδικίας, τῆς ὁποίας τὸ στάδιον εἶναι ἡ ἰδική του ψυχή. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ κόσμος ἔχασε τὴν πνευματικήν του διάστασιν, παρουσίασε μίαν ἀπαραδειγμάτιστον ἀντικειμενικότητα, βεβαίως ὄχι πλήρη, ὅ,τι ἐπετεύχθη ἀργότερον, ἀποφασιστικὴν ὅμως διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν διάλογον πρὸς τὴν ὕλην. Οὔτε εἰς τὴν ἄπω Ἀνατολήν, διότι ὑπερίσχυσεν ὁ μῦθος, οὔτε εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι ἐπεκράτησεν ἡ θεωρία, οὔτε εἰς τὸ Βυζάντιον, διότι ἐβασίλευσεν ἡ πίστις, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐπετεύχθη ὁ διάλογος αὐτὸς καὶ μάλιστα εἰς πρωΐμους χρόνους καλυπτομένους ὑπὸ τοῦ σκότους τῆς παρεξηγήσεως, ἡ ὁποία μέχρι σήμερον περιβάλλει τὸν Μεσαιῶνα.

* «Μόνον τριῶν εἰδῶν δυνάμεις ὑπάρχουν..: Ἡ πρώτη, ἡ ὑψίστη καὶ ἀλάθητος δύναμις εἶναι ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ.. Ἡ ἄλλη εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν.. ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς εἰς τὰ πλάσματα.. Ἡ τρίτη εἶναι ἡ δύναμις τοῦ Σατανᾶ»[26]. «Πολλὰ συμβαίνουν, ὥστε ν' ἀμφιβάλλῃ κανείς, ἐὰν πρόκειται περὶ φυσικοῦ ἢ ὑπερφυσικοῦ γεγονότος: διότι ὁ Σατανᾶς εἶναι πολυμήχανος»[27].

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΙΣ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

Τί ἐξώθησε τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν νὰ καταδικάση, ὅ,τι συγκινεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν φυσικήν του ζωήν.

Ὅταν εἰς τὴν ἱεραποστολικήν του ἐξάπλωσιν ὁ δυτικὸς Χριστιανισμὸς ἐχρειάσθη νὰ κάμψῃ τὴν θρησκευτικὴν ἀντίστασιν βαρβαρικῶν φύλων, ἀντελήφθη, χωρὶς νὰ τὸ εἶχε προβλέψει, τὴν φυσικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία εἰς τὰς δύο Γραφὰς λαμπρύνει τὴν θείαν μεγαλοπρέπειαν («Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας»[1] — «καταμάθατε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ»[2]), ὡς κατοικίαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ πνεύματος ἀντιστρατευομένων δυνάμεων. Εἰς τὸν θρησκευτικὸν αὐτὸν ἀγῶνα, ὅ,τι ἐκπροσωπεῖ τὴν φύσιν, παρεμποδίζει τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Μόνον καὶ μόνον διότι ὁ ἄνθρωπος εὕρισκεν εὐχαρίστησιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν φυσικῶν του ἀναγκῶν, ἐνεφανίζετο ὡς ἁμαρτάνων. Ἐνῷ λοιπὸν εἰς τὰς θρησκείας, αἱ ὁποῖαι ἐπήγασαν ἐκ τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς, ἡ θεότης ἐνθουσιάζει τὸν ἄνθρωπον, διότι ἐπισφραγίζει, ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ ζωή, εἰς τὴν Εὐρώπην παρουσιάσθη τὸ περίεργον φαινόμενον, ἡ θεία τάξις νὰ καταλύῃ, ὅ,τι ἡ παράδοσις εἶχε θεωρήσει ὡς ἀναγκαῖον.

Ἡ πρώτη λοιπὸν καὶ ἡ οὐσιαστικὴ δυσκολία τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἐνεφανίσθη, ὅταν ἀντέδρασεν εἰς τὴν διάδοσίν του ἡ Ρώμη, ἀλλ᾽ ὅπου ἀνεκηρύχθη ὡς ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους. Ἀρχικῶς βεβαίως ὁ κίνδυνος ἐκ τῆς παγιώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκρύβη εἰς τὴν ἐλπίδα τῆς ἐπικειμένης δευτέρας παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ. Ἐφ᾽ ὅσον ὅμως ἡ μία ἀναβολὴ διεδέχετο τὴν ἄλλην, ἡ θρησκευτικὴ ὑπόσχεσις ἔπρεπε, διὰ νὰ μὴ χάσῃ τὸ νόημά της, νὰ μεταβάλῃ χαρακτῆρα. Ἡ ζωὴ δὲν ἦτο πλέον ἁπλῆ ἀναμονὴ τοῦ ἐκτάκτου γεγονότος, ἀλλὰ προετοιμασία ἑνὸς ἄ λ λ ο υ, τοῦ οὐσιώδους βίου. Διὰ νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ εἰς τὰ μετὰ τὸν θάνατον, ἔπρεπεν ὅμως νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐντὸς τοῦ παρόντος βίου ἀνικανοποίητος. Συνέβη λοιπὸν ἰδίως εἰς

τοὺς λαούς, τὴν θρησκείαν τῶν ὁποίων καθώρισαν οἱ πολιτικοί των ἡγεμόνες, ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ θεωρῇ τὴν ζωήν του μηδαμινήν, ὅπως οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπόδουλοι τῆς Ρώμης. Πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ εὐχαρίστησις αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς φυσικῆς του ζωῆς ἐσήμαινεν, ὅτι δὲν ἐχρειάζετο ἀπαραιτήτως τὸν ἐκκλησιαστικὸν κλῆρον.

Εἰς τὴν προσπάθειάν της νὰ συνεχίσῃ τὴν ρωμαϊκὴν παράδοσιν καὶ νὰ ἐπιβληθῇ καὶ πολιτικῶς τοῦ δυτικοῦ κόσμου ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία εὑρέθη διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀξιολογήσῃ ἀρνητικῶς ἰδίως ἐκείνους τοὺς τρόπους ζωῆς, οἱ ὁποῖοι ἀφ' ἑνὸς μὲν παρεῖχον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν μεγαλυτέραν ἱκανοποίησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲν ἦτο δυνατὸν κατὰ κράτος νὰ ὑπερνικηθοῦν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκετο ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ ἐν ἀδίκῳ, ἔπραττεν, ὅ,τι δὲν ἐπετρέπετο καὶ διὰ τοῦτο θὰ ἐτιμωρεῖτο ἐν καιρῷ αἰωνίως, ἐὰν δὲν προσέτρεχεν εἰς τὴν χάριν, τὴν ὁποίαν τοῦ παρεῖχε μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ὑπακοήν ἡ Ἐκκλησία. Ἡ θεώρησις τῆς ἱκανοποιήσεως, τὴν ὁποίαν προσέφερον τὰ δημιουργήματα, ὡς ἁμαρτίας παρέδωσε τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ἔσω εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ σπανίως μόνον παρουσίασε τὴν πρακτικήν της σκοπιμότητα, ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία ὅμως δὲν παρέλειψε ν' ἀντιταχθῇ ἐναντίον τῆς εὐχαριστήσεως ἐκ τοῦ κόσμου ἀκόμη καὶ διὰ τῆς βίας, ἐφ' ὅσον ἡ εὐχαρίστησις αὐτή, ὡς κυρία ἔκφρασις τῆς ἀπιστίας, ἐσήμαινε μίαν ἐσωτερικὴν κατάλυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ θελήματος. Ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ἔγκλημα καθιερώθη ὡς τρόπος ἐπιβολῆς τῆς θρησκείας, ἡ ὁποία εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐκήρυξε τὴν ἀγάπην, ἦτο φυσικὸν νὰ δικαιολογηθοῦν τὰ πάντα. Παρουσιάσθη διὰ τοῦτο εἰς τὴν Δύσιν μία ἔντασις σχέσεων ὄχι μόνον μεταξὺ κράτους καὶ Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ πιστευόντων. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαὸς ἀπετέλεσαν μίαν ἑνότητα, πρὸ τῆς ὁποίας ἐθραύσθη εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις ἡ ἀντίδρασις τοῦ κράτους (Εἰκονομαχία), τὸ ὁποῖον ὅμως ἐνταῦθα διὰ τῆς συμπνοίας του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν πνευματικὴν βάσιν τοῦ λαοῦ, οὐδέποτε ἐστράφη ἐναντίον τῶν ὑπηκόων του, ὅπως εἰς τὴν Δύσιν μὲ κατάληξιν τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν ἐναντίον καὶ τοῦ κράτους καὶ τοῦ κλήρου.

Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον ἡ πραγματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πηγὴ τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν συνηθειῶν του προσλαμβάνει ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀντιθρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ὁ ἄνθρωπος διάγει τὸν βίον του κατὰ τρόπον μὴ ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν θείαν ἀπόφασιν. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν ν' ἀλλάξῃ τρόπον ἐργασίας, πρέπει ὅμως νὰ μεταβάλῃ τρόπον πνευματικῆς συμπεριφορᾶς. Περὶ μεταβολῆς τῆς ἐργασίας οὔτε γίνεται οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος· ἀντ' αὐτοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ φροντὶς συγκεντρώνεται εἰς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς. Παρ' ὅτι ἐπὶ δέκα καὶ πλέον αἰῶνας ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως οὔτε ἐκ τῶν ἰδικῶν της τάξεων καταλύει τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας, τὸν ὁποῖον θεωρη-

τικῶς ἀποκηρύσσει, ἐπιβάλλει ὅμως τὴν πίστιν εἰς ἕνα κόσμον, ἐκ τοῦ ὁποίου πρακτικῶς ἐλάχιστα ἐξαρτῶνται. Πνευματικῶς ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ αἰωρῆται εἰς μίαν σφαῖραν ἀνεξάρτητον τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Διὰ νὰ πιστεύσῃ, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψῃ, ὅ,τι γνωρίζει, χάριν μιᾶς ὑποσχέσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἐκπλήρωσις δὲν εἶναι δυνατὴ ἐπὶ τῆς γῆς. Χάριν τοῦ ἀπραγματοποιήτου αὐτοῦ πρέπει νὰ πληροφορηθῇ, ὅτι διὰ τῆς φυσικῆς του σχέσεως πρὸς τὸν κόσμον, μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ ὁ κόσμος ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀξιώσεις του, προσβάλλει τὸν Θεόν. Ἡ θρησκευτικὴ πίστις τοῦ Εὐρωπαίου ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἡ δικαιολογία τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς του καὶ τῆς ζωῆς τῶν προγόνων του, ἀλλὰ παρουσιάζεται ὡς ἡ ἄρνησίς της. Ἡ εὐσέβεια συνίσταται εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ν' ἀπομακρυνθῇ ὁ ἄνθρωπος πνευματικῶς ἐκ τοῦ πρακτικοῦ του βίου, νὰ γίνῃ διὰ τῆς πίστεως, ὅ,τι δὲν εἶναι εἰς τὴν πρᾶξιν.

Πῶς κατέληξεν εἰς τὴν ἀποπνευμάτωσιν τοῦ κόσμου ἡ ἀντιθεσία Θεοῦ καὶ Διαβόλου.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς Δύσεως παρουσιάζεται συνεχῶς περισσότερον ὡς κίνησις μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ, μαγείας καὶ προσευχῆς, φύσεως καὶ ὑπερφυσικοῦ, ἀναγκαίου καὶ ὀφειλομένου, ἁμαρτίας καὶ λυτρώσεως, σατανικοῦ καὶ θείου πνεύματος. Ὁ Διάβολος ἀποκτᾷ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου συνταρακτικὴν δύναμιν. Ἐνῷ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην περιορίζει τὴν δρᾶσιν του εἰς τὸν οὐρανὸν ἢ φθονεῖ, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἰώβ, τὴν εὐτυχίαν τῶν πιστευόντων καὶ τοὺς διαβάλλει εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ δὲν ἐπεμβαίνει εἰς τὴν ζωήν των, ὥστε νὰ εἶναι δυναταὶ μορφαὶ πατριαρχῶν, χωρὶς νὰ ὑπερνικοῦν συνεχῶς τὴν ἀντίστασίν του, τώρα κατέρχεται εἰς τὴν γῆν καὶ γίνεται ὁ ἀπαραίτητος συνοδὸς τοῦ χριστιανοῦ, ἡ ἀντίδρασις τῶν ἀγαθῶν του προθέσεων, μάλιστα «ὁ ἡγεμὼν τοῦ κόσμου τούτου» κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ᾆσμα τοῦ Λουθήρου.

Ἡ ἀμφιταλάντευσις μεταξὺ Θεοῦ καὶ Διαβόλου συγκλονίζει τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς Εὐρώπης ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη. Τὰ πνεύματα τοῦ παγανικοῦ κόσμου, πρὸς τὰ ὁποῖα εἶχε συνδεθῇ ἡ ζωή, παύουν νὰ συμβάλλουν εἰς τὴν ἀνάπτυξίν της καὶ παρουσιάζονται ὡς σατανικαὶ ὀντότητες, ὡς ἐχθροὶ τοῦ θείου σχεδίου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας. Αἱ εὐεργετικαί των ὑποσχέσεις σημαίνουν πάντοτε μίαν προδοσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ μίαν παγίδα διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἀποτέλεσμα τοῦ νέου αὐτοῦ φόβου ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος αἰσθάνεται ἀβέβαιος εἰς τὰς πράξεις του, δὲν γνωρίζει, τί ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὴν ζωήν του, ὀφείλει νὰ εἶναι καχύποπτος καὶ νὰ χρειάζεται τὴν συμπαράστασιν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξε βεβαίως ἡ πνευματικὴ ὑ π ο τ α γ ὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κλῆρον, ἐπίσης ἡ ἀ μ φ ι β ο λ ί α ὡς πρὸς τὴν παντοδυναμίαν καὶ τὴν πανταχοῦ παρουσίαν τοῦ Θεοῦ, ταυτοχρόνως ἡ ἐνίσχυσις τοῦ κ ρ ι τ ι κ ο ῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ βεβαιωθῇ, ἐὰν τὰ φαινόμενα

τοῦ κόσμου προέρχωνται ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἢ εἶναι σκευωρίαι τοῦ Διαβόλου, κυρίως ὅμως ἡ μετάθεσις τοῦ πεδίου τῆς διαμάχης, ἐντὸς ἑνὸς πνευματικοῦ κλίματος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινε τὴν ἀρχὴν τῆς πνευματικῆς ἀπογυμνώσεως τῆς φύσεως ἐκ τῶν ὑπερβατικῶν της στοιχείων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀνέλαβε καὶ ἔφερεν εἰς πέρας τὴν ἀποπνευμάτωσιν τοῦ κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Μεσαιῶνος ὑπῆρξεν ἡ παλαίστρα δύο ὑπερβατικῶν ὀντοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐξεβίαζον ἡ κάθε μία διὰ τὸν ἑαυτόν της τὴν συμπαράστασίν του καὶ τελικῶς τὸν ἔπεισαν, ὅτι ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θελήσεώς του καὶ μόνον.

Τὸ γεγονὸς ἔχει τεραστίαν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, διότι οὐσιαστικῶς ἀναγγέλλει τὴν γέννησιν τῆς συνειδήσεως τῆς ἐλευθερίας. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ ἐλευθερία ὑπῆρξεν ὡς παρουσία καὶ ὡς δικαίωμα αὐτονόητος· ἀπὸ τοῦδε ἐμφανίζεται ὡς καθῆκον. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ δώσῃ τὴν συγκατάθεσίν του εἴτε εἰς τὸν Διάβολον εἴτε εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τοὺς πεπεισμένους ἀκολούθους τῆς Ἐκκλησίας ἀντιστοιχοῦν διὰ τοῦτο εἰς τὸν Μεσαιῶνα οἱ ἀφωσιωμένοι τῆς σατανικῆς πίστεως. Τόσον ὅμως διὰ τοὺς πρώτους ὅσον καὶ διὰ τοὺς δευτέρους καὶ κυρίως διὰ τοὺς ἀδιαφόρους, οἱ ὁποῖοι παρακολουθοῦν ἁπλῶς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν μονομαχίαν, ἡ φύσις ὑποχωρεῖ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὡς βάθρον τῆς διαμάχης. Ἡ ἀντιδικία συντελεῖται συνεχῶς ἀποφασιστικώτερον ἐντὸς τῶν φορέων τοῦ πνεύματος καὶ ὄχι εἰς ὅ,τι τοὺς περιβάλλει. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ φυσικὸς κόσμος ἀποβάλλει τοὺς ὑπερφυσικούς του κατοίκους, τοὺς ὁποίους ἀναλαμβάνουν ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ φιλοξενήσουν οἱ μῦθοι, παύει ἐπομένως νὰ ὑφίσταται τὸν διωγμὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ παρουσιάζεται συνεχῶς περισσότερον ὡς μία διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν οὐδετέρα πραγματικότης.

Ἡ συντριβὴ τῆς ὑποκειμενικῆς διαστάσεως τῆς φύσεως ὡς ἠθικὴ ἀποδέσμευσις τοῦ ἀνθρώπου.

Ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφὴν εἰς τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ πολιτισμοῦ ἡ φύσις ὑπῆρξεν ἡ τροφὸς καὶ ἡ συμπαραστάτις τοῦ ἀνθρώπου, πραγματικὴ καὶ ταυτοχρόνως ὑπερφυσικὴ δύναμις, θέατρον καὶ συγχρόνως θεατὴς τοῦ ἀνθρωπίνου ἔργου. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετώπισε τὴν φύσιν ὡς ὑποκειμενικὴν ὀντότητα. Ἐγνώριζε νὰ τὴν ἐπαινῇ ἢ νὰ τὴν ἐκβιάζῃ, νὰ τῆς ἐκφράζῃ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τοὺς φόβους του, νὰ τὴν ἀπειλῇ ἢ νὰ τὴν ἀνταμείβῃ. Ἡ προσωπικὴ αὐτὴ διάστασις ἀπέκτησεν εἰς τοὺς ὑψηλοτέρους πολιτισμοὺς καθαρῶς ἀνθρωπίνην μορφήν, ἀπεκρυσταλλώθη εἰς μίαν θεότητα ἢ περισσοτέρους θεούς, ὑπῆρξεν ὁπωσδήποτε μία παρουσία, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο μόνος, ἀλλ' ἀντικείμενον ἐνδιαφέροντος, συμπαθείας ἢ μίσους. Ὅταν λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἀντελήφθη τὴν ἀτομικήν του ὕπαρξιν ὡς

χῶρον πάλης ὑπερφυσικῶν πνευμάτων, εἰς τρόπον ὥστε ἐκ τοῦ προσώπου του νὰ ἐξαρτᾶται τὸ νόημα τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ πνευματική του μοῖρα, δὲν ἦτο πλέον ἕρμαιον μιᾶς ξένης θελήσεως, ἀντικείμενον ἑνὸς παντοδυνάμου πνεύματος, ἀλλ᾽ ὑπεύθυνος διὰ τὴν πρᾶξιν του, ἑκούσιος συνεργάτης ἢ τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Διαβόλου, ἱκανὸς διὰ πρώτην φορὰν νὰ προβληματισθῇ *ἀνεξαρτήτως τῆς φύσεως*. Ἐὰν ἄλλοτε ἡ φύσις ἦτο ὁ οἶκος, ὁ φορεὺς ἢ ἡ δύναμις τοῦ ὑπερβατικοῦ πνεύματος καὶ κατὰ τοῦτο ὁ ρυθμιστὴς τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως, τώρα, ὁπότε τὸ ὑπερβατικὸν πνεῦμα τὴν ἐγκαταλείπει, παρουσιάζεται ὡς στερουμένη ἠθικῆς σημασίας «πραγματικότης».

Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Διὰ πρώτην φορὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρίσῃ τὴν πρᾶξιν του, *χωρὶς νὰ ὑπολογίσῃ ἠθικὰ κριτήρια*. Διὰ πρώτην φορὰν δηλαδὴ εἶναι *ἐσωτερικῶς ἀδέσμευτος*, ὥστε ὁλόκληρος ἡ σχέσις του πρὸς τὸν κόσμον νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς του ἐμπειρίας. Ἡ συμπεριφορὰ τῆς φύσεως δὲν ἐξαρτᾶται πλέον ἐκ τῆς χρηστότητος τοῦ βίου του, ἀλλ᾽ ἐκ δυνάμεων, διὰ τὰς ὁποίας ἡ εὐσέβειά του εἶναι ἀδιάφορος. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔναντι τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀρχίζει νὰ συνάπτῃ *σχέσεις*, αἱ ὁποῖαι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοποθετοῦνται *ἐπέκεινα τῆς μεταφυσικῆς του ἀνησυχίας*. Ἡ ἐργασία ἀρχίζει λοιπὸν ν᾽ ἀποβάλλῃ τὸν θρησκευτικόν της χαρακτῆρα, μὲ ἄλλους λόγους ἡ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον νὰ συντελῆται *μακρὰν τοῦ Θεοῦ*. Σήμερον εἶναι δυνατὸν νὰ ζῇ κανεὶς ἐπεξεργαζόμενος τοὺς τρόπους δολοφονίας καὶ πνευματικῆς ἐξαθλιώσεως τῶν ἄλλων καὶ νὰ θεωρῇ παραλλήλως τὸν ἑαυτόν του καλὸν χριστιανόν. Ἀφ᾽ ἧς στιγμῆς ὁ ἄνθρωπος ἐπλησίασε τὸν φυσικὸν κόσμον, χωρὶς νὰ τὸν ἐνδιαφέρῃ ἡ ἠθικὴ συνέπεια τῆς πράξεώς του, εὑρίσκεται καθ᾽ ὁδὸν πρὸς τὸν καθαρῶς τεχνικὸν κόσμον ἐπέκεινα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

Τὸ χριστιανικὸν αἴτημα τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἡ σύμπτωσις τῆς γνώσεως πρὸς τὴν δύναμιν.

Ἐὰν ἡ ἀπροκάλυπτος ρῆξις μεταξὺ ἠθικῆς καὶ πράξεως εἶναι καθημερινὸν φαινόμενον τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς τεχνικῆς ζωῆς τοῦ παρόντος, εὑρισκόμεθα εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἐπακολούθων τῆς στάσεως, τὴν ὁποίαν τηρεῖ ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἔναντι τῆς φύσεως, ἀφ᾽ ὅτου προσηλυτίσθη εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἀφ᾽ ἧς στιγμῆς εἰς τὴν Δύσιν ἔπνευσε χριστιανικὸν πνεῦμα, τὸν ἄνθρωπον ἐνδιαφέρει ἡ *δύναμις ὡς ὑποταγὴ τῆς φύσεως*. Τὴν ὑποταγὴν αὐτὴν ἀντελήφθη γενικῶς ὁ χριστιανὸς Εὐρωπαῖος κατὰ δύο, τοῦ Μεσαιῶνος χαρακτηριστικοὺς τρόπους: Ἐν πρώτοις ἐθεώρησε τὴν φύσιν ὡς ταπεινὸν δημιούργημα χάριν τῆς διαβιώσεώς του καὶ δεύτερον ὡς παράγοντα ἀντιστάσεως εἰς τὴν πνευματικὴν προσπάθειαν τῆς θρησκευτικῆς του τελειώσεως. Διπλῆν σημασίαν ἀπέκτησεν ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ὥρας ὁ φυσικὸς

κόσμος: Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκλαμβάνεται ὡς ὑπηρέτης τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου ὡς ἔκφρασις ἑνὸς εἰς τὴν ἁγίωσιν ἀντιστρατευομένου νόμου. Καὶ διὰ τὰς δύο περιπτώσεις καὶ μάλιστα διὰ τὴν δευτέραν, ἐφ' ὅσον ἔπρεπε νὰ θραυσθῇ ἡ ἀντίστασις τοῦ παγανικοῦ κόσμου, ἰσχύει ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς τὸ αἴτημα τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀκούει τὴν ἐπιταγὴν νὰ «κατακυριεύσῃ» τῆς φύσεως[3] καὶ συνάμα νὰ καταστρατηγήσῃ τὴν κατὰ τοῦ πνεύματος στρεφομένην ἰσχύν της[4]. Ἡ διπλῆ αὐτὴ ἐπιβολὴ ἔχει λοιπὸν βιολογικὸν καὶ λυτρωτικὸν νόημα. Δὲν ἰσχύει πλέον τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν»[5], ἀλλὰ τὸ ζῆν *κατὰ τῆς φύσεως*. Χάριν τοῦ βίου καὶ χάριν τῆς ἁγιώσεως ἡ φύσις παρίσταται *πρὸς δέσμευσιν*. Ὁ χριστιανὸς ἔμαθε νὰ βλέπῃ τὴν φύσιν ὡς μέσον τῆς ὑλικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς του δυνάμεως.

Ὅταν ἡ φύσις ἔχασε τὸν ἠθικόν της χαρακτῆρα, δὲν ἀπουσίασεν ἡ ἀντίστασίς της, ἀλλ' ἐτοποθετήθη ἐπὶ ἄλλης βάσεως. Ἡ βάσις αὐτὴ δὲν εἶναι πλέον τὸ ἦθος, ἀλλ' ἡ *γνῶσις* ὡς προϋπόθεσις τῆς *δυνάμεως καθ' ἑαυτήν*. Ἐφ' ὅσον διὰ τὴν πρᾶξιν δὲν ὑπάρχει ὑπερβατικὸς κριτής, ὁ ὁποῖος νὰ ὁρίζῃ, πῶς πρέπει νὰ διεξαχθῇ, πῶς νὰ νικηθῇ ἡ φύσις, μόνη ἱκανοποίησις μένει τὸ συναίσθημα τῆς ἰσχύος, μία δυνατότης χωρὶς ὅρια, ἀφ' οὗ ἡ δύναμις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀπεριορίστου γνώσεως. Δὲν εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς περίεργον, διατί ὁ Εὐρωπαῖος παρουσιάσθη ὡς ὁ ἄνθρωπος τῶν τεχνικῶν ἐξουσιῶν καὶ διατί ἡ φύσις συνέπεσε τελικῶς εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς τὴν ἐνέργειαν, διατί ἡ Εὐρώπη ἐπεχείρησε νὰ ὑποτάξῃ πολιτικῶς καὶ οἰκονομικῶς ὁλόκληρον τὸν πλανήτην, διατί ἐκ τοῦ πνεύματός της ἀνεπήδησεν ἡ ἀτομικὴ βόμβα, ἡ δυνατότης τοῦ τέλους τῆς ζωῆς. Ἡ γνῶσις ἀνεπτύχθη καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, δὲν εἶχεν ὅμως τότε συμπέσει πρὸς τὴν δύναμιν. Ἡ ἀρχαία γνῶσις ἐθεμελίωσε τὴν θεωρίαν, τὴν *ἐσωτερικὴν πρᾶξιν*· σήμερον ἡ γνῶσις θεμελιώνει διὰ τῆς δεσμεύσεως τῆς φύσεως τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τοὺς κυρίους τῶν τεχνικῶν πράξεων. Διὰ τοῦτο σήμερον ἡ γνῶσις ἔγινεν ἐθνικὸν κεφάλαιον καὶ περιφρουρεῖται ὑπὸ τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας. Διότι, ἐφ' ὅσον χωρίζεται τῆς ἠθικῆς, ἡ γνῶσις εἶναι, ὅπως τὸ εἶχε διακηρύξει σαφέστατα ὁ Φ. *Βάκων*[6], τὸ ἰσοδύναμον τῆς ἐξουσίας.

Ὅπου ἡ σχέσις πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα συντελεῖται ἐντεῦθεν τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ προσωπικοῦ κόσμου, ἡ γνῶσις συμπίπτει πρὸς τὴν ἰσχύν. Εἰς τὴν ἐποχήν μας ἐν τούτοις ἡ ταυτότης αὐτὴ ἐρράγισεν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδικῶν της ἐπακολούθων. Ἡ γνῶσις δημιουργεῖ σήμερον καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ προβλεφθοῦν οὔτε ν' ἀποτραποῦν. Ἐπειδὴ ὅμως παύει νὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν δύναμιν, ἀποκτᾷ καὶ πάλιν τὸ ἠθικὸν ἐρώτημα μίαν ἀσυνήθη διὰ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ὀξύτητα. Ἡ ἐρώτησις αὐτὴ εἶναι τὸ διάστημα, τὸ ὁποῖον χωρίζει σήμερον τὸ εἰδέναι ἐκ τοῦ δύνασθαι. Ὅπου ἡ ἀντιστοιχία εἶναι πλήρης, δηλαδὴ τὸ ἐρώτημα τῆς ἠθικῆς σημασίας τῆς πράξεως δὲν ὑποβάλ-

λεται, ὁ ἄνθρωπος ζῇ, διὰ νὰ κάμπτῃ τὴν ἀντίστασιν, ὁπωσδήποτε καὶ ἂν παρουσιάζεται. Τὴν ἀντίστασιν αὐτὴν εἶναι δυνατὸν νὰ προβάλῃ καὶ ὁ ἄλλος ἄνθρωπος, δὲν ἀντιμετωπίζεται ὅμως τότε ὡς πρόσωπον, ἀλλ' ὡς ἀ ν τ ι κ ε ί μ ε ν ο ν, ἀκριβῶς ὅπως προκειμένου περὶ τῆς «ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος». Ἐφ' ὅσον ἡ πρᾶξις ἔχει ὡς ἀποστολὴν τὴν μετάφρασιν τῆς γνώσεως εἰς δύναμιν, ὁ ἄνθρωπος δὲν αἰσθάνεται ἄλλας ὑποχρεώσεις, πλὴν ὅσων ἐξυπηρετοῦν τὴν τεχνικήν του πρόθεσιν.

Ὁ ἀποχαιρετισμὸς τῆς φύσεως εἰς τὴν αὐγὴν τῶν Νέων χρόνων. Σήμερον δὲν ζῇ ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὅσων ὀφείλει, ἀλλ' ἐξ ὅσων δύναται νὰ πράξῃ. Ἀφ' ὅτου εὑρέθη ἐνώπιον ἑνὸς ἀντικειμενικοῦ μεγέθους, ἡ σχέσις του πρὸς τὸν κόσμον παρουσιάζεται ὡς ἐκμετάλλευσις τῆς φυσικῆς νομοτελείας τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐκμετάλλευσις αὐτὴ προϋπέθεσε μίαν ἀ π ό σ τ α σ ι ν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τὴν κατάρρευσιν τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου τῆς φύσεως. Ἐν ὅσῳ ὁ ἄνθρωπος τῶν γεωργικῶν πολιτισμῶν ἐπιδιώκει νὰ διακρίνῃ εἰς τὴν φύσιν τὴν ὁδηγίαν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων, σ υ ν α ν α σ τ ρ έ φ ε τ α ι τὴν φύσιν. Μόνον ὅταν ἡ φύσις χάσῃ τὸν βιομορφικόν της χαρακτῆρα, εἶναι δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ σ τ ρ α φ ῇ π ρ ὸ ς τὴν φύσιν. Διὰ τοῦτο ἡ φυσιολογία τῶν Προσωκρατικῶν, παρ' ὅτι ἐσήμαινε τὴν πρώτην προσπάθειαν ἑνοποιήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων ὑπὸ μίαν ἀρχὴν καὶ κατὰ τοῦτο τὴν πρώτην ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῶν συγκεκριμένων φυσικῶν γεγονότων, δὲν ἐδημιούργησε φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἡ προσωκρατικὴ «φύσις» ὑπῆρξε μία ἐκπληκτικὴ περίπτωσις μονοθεϊσμοῦ εἰς τὸ περιθώριον τῆς θρησκείας. Δὲν παρουσιάσθη ὅμως ὡς ἀντικείμενον, ἀλλ' εἰς τὴν ἀέναον νεότητα, τὴν φοβεράν της δύναμιν, τὴν φαινομένην μεταλλαγὴν καὶ τὴν ἐσωτερικήν της ἀταραξίαν ὡς μία τὰ πάντα, ἀκόμη καὶ τοὺς θεοὺς συνέχουσα οὐσιαστικῶς λογικὴ διάστασις. Ἀπέναντι τῆς φύσεως ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ὅταν δὲν τὴν ἐκάλυψε διὰ τῆς ποιητικῆς του μυθολογίας καὶ τῆς προσωποποιήσεως φυσικῶν φαινομένων, ἐτήρησε μέχρι τῆς ἱστορικῆς του δύσεως ἐπιφυλακτικὴν στάσιν. Προσεπάθησε νὰ τὴν ἐννοήσῃ, χωρὶς νὰ τὴν θίξῃ, νὰ μάθῃ περὶ τίνος πρόκειται, χωρὶς νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ πείραμα, νὰ συνάψῃ πνευματικοὺς δεσμοὺς ἐντὸς ἑνὸς κλίματος καθαρῶς λογικῆς ἀξιοπρεπείας.

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος χωρὶς ἠθικοὺς φόβους, χωρὶς ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ ἰδίως χωρὶς θεωρητικὸν παρελθόν, δηλαδὴ χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ τὴν ὕλην, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχεν ἀνατραφῇ, παρετήρησε τὴν συγκεκριμένην φυσικὴν ἐμφάνισιν, διὰ νὰ διαπιστώσῃ, πῶς ἐσωτερικῶς λειτουργεῖ, ἀνέτειλεν ἡ τεχνικὴ στροφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Ἡ στροφὴ αὐτὴ κ α τ έ λ η ξ ε ν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Δὲν ἐθεμελίωσε δηλαδὴ μόνον ἡ φυσικὴ τὴν τεχνικήν, ἀλλὰ τ ὸ τ ε χ ν ι κ ὸ ν π ν ε ῦ μ α ἐ ν έ π ν ε υ σ ε τ ὴ ν ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ὴ ν μ έ θ ο δ ο ν. Ἡ τεχνικὴ στροφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν ἀρ-

χομένου τοῦ Μεσαιῶνος, ὡς πρώτη ἀπροκατάληπτος ἀπόστασις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς φύσεως, εἶναι ταυτοχρόνως ἡ εἰσαγωγὴ τῆς πρώτης ἱστορικῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἀποστρέφεται τὴν φύσιν.

Τὸ περίεργον ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι τὴν ἀποστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς φύσεως εἰσάγει περὶ τὸ τέλος ἰδίως τοῦ Μεσαιῶνος ὁ ἑορτασμὸς παντός, ὅ,τι ἔχει φυσικὸν χαρακτῆρα. Οἱ ἄνθρωποι τῆς Εὐρώπης, ὅταν ἔδυεν ὁ Μεσαιών, ἔψαλαν τὸ «κύκνειον ᾆσμα» τῆς φύσεως. Ὡς ἐὰν εἶχον παραγνωρίσει τὰ πραγματικά των ἐνδιαφέροντα καὶ αἰφνιδίως ἀντελαμβάνοντο, τί ἀκριβῶς τοὺς συγκινεῖ, ὑμνοῦν τὸν κόσμον, ἀφαιροῦν ὅ,τι τὸν ἐσκέπαζε, ἀποκαλύπτουν τὸ γυμνὸν σῶμα, παριστάνουν τὰ πράγματα μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἀκρίβειαν, ἀνακαλύπτουν τὴν προοπτικήν, ἀνατέμνουν, μετροῦν καὶ ταξιδεύουν πρὸς τὸ ἄγνωστον, παρατηροῦν καὶ θαυμάζουν τὰ ζῶα καὶ τὸν οὐρανόν. Μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργεῖται μία περίεργος συμπάθεια, ἡ ὁποία εὑρίσκει τὴν θεολογικήν της δικαίωσιν εἰς τὴν Γραφήν: «Ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ»[7]. Τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν ἐπροπαγάνδισαν τελικῶς οἱ Μεταρρυθμισταὶ ὡς ἀποτίναξιν τῶν κοινωνικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν δεσμῶν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο ὁ Λούθηρος ὄχι μόνον προτρέπει τοὺς χριστιανοὺς νὰ προσέξουν τὸν φυσικὸν κόσμον, ἀλλὰ παρουσιάζει τὴν προσοχὴν αὐτὴν ὡς ἀφετηρίαν μιᾶς νέας ἐποχῆς: «Εὑρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνατολὴν τοῦ μέλλοντος, διότι ἀρχίζομεν ν' ἀποκτῶμεν καὶ πάλιν τὴν γνῶσιν τῶν δημιουργημάτων»[8].

Ἡ θεολογικὴ δικαίωσις τῆς φύσεως, ἡ ὁποία παύει νὰ ἐνσαρκώνῃ τὴν δαιμονικὴν διάστασιν τῆς Δημιουργίας, διὰ νὰ μεσιτεύσῃ τὸν Θεόν, ἀκολουθεῖ μίαν γενικὴν προβολὴν τῶν φυσικῶν γεγονότων εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος, μίαν γενικὴν ἀποδέσμευσιν τῆς φύσεως ἐκ τῆς πνευματικῆς κηδεμονίας τῆς Ἐκκλησίας μὲ θεωρητικὸν ἐγγυητὴν τὸν Ἀριστοτέλη, μίαν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ὁποίαν κατ' οὐσίαν κερδίζει ὁ ἄνθρωπος, ὥστε νὰ εἶναι ἡ ἀπήχησίς της εἰς τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος τὸν περιβάλλει. Ὁ φυσικὸς κόσμος ἐμφανίζεται τόσον λαμπρότερος, ὅσον ἰσχυροτέρα εἶναι ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος τελευτῶντος τοῦ Μεσαιῶνος. Μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσονται διὰ τοῦτο δεσμοὶ ἀλληλεγγύης. Πολλοὶ φθάνουν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὁμιλοῦν περὶ ἑνὸς «μυστικισμοῦ τῆς φύσεως» ἀρχομένης τῆς Ἀναγεννήσεως[9]. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ἡ φύσις ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην ὡς κυρία πηγὴ τῆς ἐμπνεύσεως. Δὲν ἀναζητοῦν πλέον οἱ ἄνθρωποι τὴν γνῶσιν εἰς τὴν Γραφήν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Ἡ φύσις παρουσιάζεται ὡς τὸ πρῶτον μέγεθος τοῦ κόσμου, ὄχι μόνον ὡς δημιούργημα, vestigium dei, ἀλλ' ἰσοδύναμος τοῦ Θεοῦ. Φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Jordano Bruno, ἐμφανίζονται ὡς προφῆται τῆς φύσεως, ὡς ἔνθεοι μιᾶς φυσικῆς θεότητος συγκλυδωνιζομένης μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς

ἑνὸς ἀπεράντου κόσμου. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν πανθεϊσμὸν εἶχεν ἤδη ἀνοιχθῆ: «Deus sive natura», εἶπε μετ' ὀλίγον ὁ Spinoza[10].

Τί ἀπέγινεν ἡ φύσις μετὰ τὴν μυστικήν της παράδοσιν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην.

Ὁ ἐνθουσιασμὸς διὰ τὴν φύσιν, τὸ πνευματικὸν αὐτὸ ρεῦμα τῆς ἀρχῆς τῶν Νέων χρόνων, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου ἡ φύσις ἀντικατέστησε τὸν Θεὸν καὶ παρουσιάσθη ὡς χορηγὸς τῆς ζωῆς καὶ ὡς θησαυροφυλάκιον τῆς γνώσεως, ὡδήγησεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς φύσεως. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη π α ρ έ λ α β ε ν ὡς προϋποθέσεις τοῦ μεθοδικοῦ της ἔργου τὴν ἀ ξ ί α ν τ ῆ ς φ ύ σ ε ω ς καὶ τὴν ἀ ξ ί α ν τ ῆ ς ἐ μ π ε ι ρ ί α ς, ἆθλα ἑνὸς πνευματικοῦ ἀγωνίσματος, τὸ ὁποῖον πρώτην φορὰν ἐτελέσθη εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα παρουσιάσθη ἐν συνεχείᾳ ὡς ἡ ἐπίσημος ἐκπρόσωπος τῶν δύο αὐτῶν ἀξιῶν, αἱ ὁποῖαι σὺν τῷ χρόνῳ ἐντὸς τοῦ μεθοδικοῦ της κλίματος ἀπώλεσαν τὰ μυστικὰ των στοιχεῖα. Διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον οὔτε ἡ θεία διάστασις οὔτε τὸ βίωμα τῆς φύσεως ἦσαν ἀπαραίτητα, ἀλλὰ μόνον ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ φύσις ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ ἐντὸς τοῦ ἀριθμοῦ. Ὁ μυστικισμὸς προσέφερε τὴν φύσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐκείνη ὅμως ἐχρειάσθη διὰ τὴν ἔρευνάν της τὸν ἀντίποδά του, τὸ μ α θ η μ α τ ι κ ὸ ν π ν ε ῦ μ α.

Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἐσήμαινεν, ὅτι διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὁ ἄνθρωπος ἀπεφάσιζε κατὰ κύριον λόγον ν ὰ π α ρ α β λ έ ψ ῃ τ ὸ ν φ υ σ ι κ ὸ ν χ α ρ α κ τ ῆ ρ α τ ῆ ς φ ύ σ ε ω ς. Δὲν τὸν ἐνδιέφερε δηλαδὴ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ τὸ περίγραμμά του, ὄχι ἡ οὐσία, ἀλλὰ τὸ σχῆμα της, ἀντὶ τῆς ποιότητος, ἡ ποσότης. Τὰ μαθηματικὰ εἰς τὴν ἀναφοράν των πρὸς τὴν φύσιν ὑπῆρξαν ὁ πρῶτος ὅρος τῆς ἀποστροφῆς τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς φύσεως. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τῶν μαθηματικῶν σχέσεων ἐθεμελιώθη ἀργότερον τὸ πνεῦμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἀντικαθιστᾷ τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς φυσικάς του σχέσεις καὶ δημιουργεῖ νέας ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοποθετοῦνται ἐπέκεινα τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν εἰς τὴν φυσικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ ἠθικῶς ἀδέσμευτος ἐμπειρία συνεδέθη πρὸς τὴν μαθηματικὴν πρᾶξιν διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως, ἐτέθησαν αἱ βάσεις ἑνὸς καθαρῶς μεταφυσικοῦ κράτους εἰς τὸν κόσμον. Ὅτι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ τῆς θεμελιώσεώς της ἀρχομένης τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν εἶχεν ὡς ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν καθαρὰν γνῶσιν, ἀλλὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀγνώστων μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δυνατοτήτων, τὴν πρακτικὴν τοποθέτησιν τῆς ζωῆς ἐπὶ μιᾶς βάσεως μ ε τ ὰ τ ὴ ν φ ύ σ ι ν, τὸ ἐγνώριζεν ἤδη ὁ Φ ρ α γ κ ῖ σ κ ο ς Β ά κ ω ν: «Ὁ ἀληθινὸς καὶ ὁ νόμιμος σκοπὸς τῶν ἐπιστημῶν δὲν εἶναι ἄλλος πλὴν τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν νέων ἐ φ ε υ ρ έ σ ε ω ν κ α ὶ μ έ σ ω ν»[11]. Τὰ γεγονότα, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται σήμερον ἡ ζωή, εἶναι συστατικὰ στοιχεῖα ἑνὸς κόσμου διὰ τὴν φύσιν ὑπερβατικῶν δια-

στάσεων. Ἐὰν ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν μαθηματικὴν μετάφρασιν τῶν φυσικῶν γεγονότων εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωήν, δηλαδὴ πρὸς ἕνα κόσμον χωρὶς ἐσωτερικὸν πρόσωπον, κατὰ πρῶτον λόγον χάνει ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ του ὁρίζοντος, ὅ,τι μέχρι σήμερον εἶχεν ἀντιληφθῆ ὡς φύσιν, τὸ συγγενὲς μέγεθος, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε συνδέσει βιολογικῶς καὶ πνευματικῶς τὴν ὕπαρξίν του.

Μηχανικὴ ἀναθεώρησις τῆς παραδειγματικῆς ἀποστολῆς τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Τὴν ἐξαφάνισιν τῆς φύσεως ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου ὁρίζοντος παριστοῦν σήμερον αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι. Ὅ,τι ὑπενθυμίζει τὴν φύσιν, θεωρεῖται ἀπαράδεκτον διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινον περιεχόμενον ἔχει τεθῆ εἰς τὴν ἐποχήν μας ἐπὶ ἑνὸς ἱστορικοῦ ἐπιπέδου μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ φύσεως. Πνεῦμα καὶ ὕλη δὲν εἶναι, ὅπως ἄλλοτε, ἀντίπαλοι ἢ συνεργάται, ἀλλὰ μία νέα σύνθεσις, ἡ ὁποία αἴρει τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν. Διὰ τοῦτο, ὅπου γίνεται προσπάθεια νὰ δοθῇ ὀπτικὸν σχῆμα εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σημερινοῦ κόσμου, δὲν χρειάζονται τὰ φυσικὰ πρότυπα. Ἡ φύσις ἔπαυσε νὰ εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς τάξεως — ἡ ἐπιστήμη ὁμιλεῖ περὶ ἀπολύτου τύχης ὡς προϋποθέσεως τῶν φυσικῶν νόμων — νὰ τρέφῃ τὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀγαθῆς προθέσεως ἢ ἐξευμενιζομένη — διὰ πρώτην φορὰν τίθενται εἰς τὴν οἰκονομίαν προβλήματα ὑπερπαραγωγῆς — νὰ περιβάλλῃ τὴν ζωὴν — οἱ ἄνθρωποι τοῦ διαμερίσματος ἐπισκέπτονται τὴν φύσιν, ἐὰν εὐκαιρήσουν τὰς Κυριακὰς — νὰ ἐμπνέῃ τὸν σεβασμὸν — τὰ τεχνικὰ ἔργα καταναγκάζουν τὴν φύσιν.

Τὴν πρώτην συνειδητὴν κρίσιν τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς φύσεως ἐπέφερεν ἡ κοπερνικανικὴ μεταστροφὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοσμοειδώλου. Ἡ στροφὴ αὐτὴ ἐσήμαινε βεβαίως ἀποχώρησιν τῆς Γῆς ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ κόσμου, κυρίως ὅμως τὴν ἐξάρτησίν της ἐκ τοῦ Ἡλίου ὡς ἐπιστημονικὴ συνέπεια ἑνὸς πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἔβλεπεν εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου, ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ δεσμευθῇ καὶ νὰ μείνῃ δέσμιον τῆς ἀνάγκης. Ἀφ' ὅτου εἰς τὴν Γῆν ἐπεφυλάχθη μία «γωνία» τοῦ σύμπαντος, ἡ ὑπερηφάνεια διὰ τὴν μοναδικήν της θέσιν, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησε νὰ διατηρήσῃ ἀκόμη καὶ διὰ τοῦ ἐγκλήματος ἡ Ἐκκλησία, τελικῶς ὑπέκυψε πρὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀδιαλλαξίας. Στρεφόμενος περὶ τὸν Ἥλιον, καταδικασμένος δηλαδὴ εἰς μίαν ἀναγκαστικὴν ὑπακοήν, ὁ φυσικὸς κόσμος παρουσιάσθη ἀπροκαλύπτως ὡς πρόκλησις διὰ τὴν ἐφαρμογὴν συνεχῶς τολμηροτέρων σχεδίων. Ἡ γῆ ἐφάνη, ὅτι ὑπάρχει, ἁπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸν ἄνθρωπον. Εἰς τὴν βίαν αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος εἶχεν ἀποκτήσει τὸ σύμβολόν του εἰς τὸ μηχανικὸν ὡρολόγιον, ὑποχωροῦν ἀνεξαιρέτως ὅλα τὰ ἱστορικὰ φράγματα.

Πρωτεύουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα ὤρθωσε τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα εἰς τὴν δέσμευσιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἔχει ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ ἰδέα τοῦ παραδειγματικοῦ κύρους τῆς φύσεως, ἡ «μίμησις». Τὸ μηχάνημα ὅμως, ὅπως τὸ ἀντελήφθη καὶ τὸ ἔθεσεν εἰς τὸ κέντρον τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἡ Εὐρώπη, οὔτε μιμεῖται[12] οὔτε ἁπλῶς συμπληρώνει[13] τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξαναγκάζει νὰ μεταβάλῃ κατεύθυνσιν, ν' ἀνασυνθέσῃ τὰ στοιχεῖα της καὶ νὰ παρουσιάσῃ τοὺς ὅρους πραγμάτων, τὰ ὁποῖα βασίζονται εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ φυσικοῦ της χαρακτῆρος. Διὰ τῶν μηχανημάτων σήμερον ἡ φύσις ἀκολουθεῖ μεταφυσικοὺς ρυθμούς, συντρίβεται καὶ ἀνακατασκευάζεται, παρουσιάζει τὴν ὑπακοὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς κεντρικόν της γνώρισμα. Εἰς τὴν μηχανὴν ὁ ἄνθρωπος ἀπέκτησε τὴν εὐρωπαϊκὴν ἰδέαν τῆς μιμήσεως, τὸ πρότυπον μέγεθος ὄχι μόνον διὰ τὸν τρόπον συμπεριφορᾶς τῆς φύσεως, ὅ,τι σήμερον ἀναθεωρεῖται, ἀλλὰ τῶν ἰδικῶν του σκέψεων καὶ πράξεων καὶ ταυτοχρόνως τὸν ἀμείλικτον ἀνταγωνιστὴν τοῦ ἔργου του. Ὅπου εἰς τὸν συναγωνισμόν του πρὸς τὴν μηχανὴν ἀποτυγχάνει, τῆς παραχωρεῖ τὴν θέσιν του. Πρωτοῦ ἐν τούτοις διαμορφώσῃ τὴν κοινωνικὴν ζωήν, ἡ μηχανὴ ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους νὰ βλέπουν τὸν κόσμον (Kepler), τὰ ζῶα (Καρτέσιος), τὸ κράτος (Hobbes) καὶ τὸν ἄνθρωπον (Lamettrie) ὑπὸ τὴν ὀπτικήν της γωνίαν, δηλαδὴ ἀντιθέτως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῆς φύσεως. Ἡ μηχανὴ δὲν ὑποκατέστησε λοιπὸν ἁπλῶς τὸ φυσικὸν γεγονός, ἀλλ' ἐπιβάλλει ἐπίσης εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ συμμερίζεται τὴν ἀντίθεσίν της πρὸς τὴν φύσιν. Ἀποτελεῖ διὰ τοῦτο μίαν μεταφυσικὴν ἀρχὴν πρὸς ἑρμηνείαν τῆς φύσεως καὶ κυρίως διὰ τὴν κατασκευὴν μιᾶς κοινωνίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἡ συμπεριφορὰ δὲν χρειάζεται ἐσωτερικὴν δικαιολογίαν, ἀρκεῖ νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰς ἐνδείξεις τῶν μηχανημάτων καὶ τῆς «κρατικῆς μηχανῆς».

Διὰ τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς φύσεως χάριν τῆς ἐνεργείας πρὸς ὅ,τι ἕπεται τοῦ «πολιτισμοῦ».

Ἡ νέα στάσις ἔναντι τῆς φύσεως κατέληξε διὰ τῆς μηχανῆς εἰς τὴν ὑποχώρησιν τῆς ξυλείας χάριν τοῦ ἄνθρακος. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἄνθρακος εἰς τὴν Εὐρώπην τοῦ 18ου αἰῶνος ὄχι μόνον ὁροθετεῖ τὸν χῶρον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ συμβολίζει γενικῶς τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν στατικῶν διὰ τῶν δυναμικῶν ἀξιῶν, τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς οὐσίας πρὸς τὴν δύναμιν, ἐκ τῆς μονιμότητος πρὸς τὴν κίνησιν. Τὴν γῆν εἶχον ἀνασκάψει καὶ προηγουμένως οἱ διάφοροι λαοί, ὅ,τι ὅμως τοὺς ἐνδιέφερεν, ἦτο ὁ πολύτιμος λίθος καὶ τὸ μέταλλον, ἡ εὕρεσις στοιχείων, τὰ ὁποῖα διατηροῦν ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἐπεμβάσεων τὴν ἐσωτερικήν των σύνθεσιν. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ James Watt διεπίστωσε τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀτμοῦ, τὸ ἀνθρακωρυχεῖον ἦτο ἡ λογικὴ συνέπεια. Οἱ ἄνθρωποι εἰσέρχονται ὅμως σήμερον εἰς τὴν γῆν, διὰ νὰ μετατρέψουν τὴν γνῶσιν εἰς ἐνέργειαν. Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει δηλαδὴ οὔτε ἡ λάμψις

τοῦ κοσμήματος οὔτε ἡ αἰχμὴ τοῦ ἀκοντίου, ἀλλ' ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ καταστροφὴ τοῦ ἄνθρακος συμβάλλει εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῶν ἀποστάσεων, ἡ μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας ἡ ὕλη μετατρέπεται εἰς ἠλεκτρισμόν, διὰ νὰ ὑπάρξουν τρόποι ἐργασίας πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς καὶ ταυτοχρόνως πράξεις, αἱ ὁποῖαι, ἐπειδὴ εἶναι τεχνικῶς δυναταί, ἐπειδὴ ἀντικαθιστοῦν καὶ πολλαπλασιάζουν τὸν ἄνθρωπον, ὑποτίθεται ὅτι δικαιολογοῦν τὴν ὕπαρξίν του.

Μόλις πρὸ δύο αἰώνων ἡ ξυλεία, ἡ πρώτη πηγὴ τῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου («Ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ»[14]) καὶ ἀσφαλῶς ἡ βάσις τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος προηγήθη τῆς λιθίνης ἐποχῆς καὶ ἔκτοτε τὸ κεντρικὸν στοιχεῖον ὅλων τῶν τεχνικῶν κατασκευῶν, παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὴν ἀπολιθωμένην μορφήν της, τὸν γαιάνθρακα. Ἀλλὰ προτοῦ ὁ ἀτμὸς ὡς μορφὴ ἐνεργείας ἀναπτυχθῇ καὶ μάλιστα ἐν γνώσει τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ ἀποθέματα τοῦ ἄνθρακος εἶναι πρακτικῶς ἀνεξάντλητα — τὰ σήμερον μόνον ἐνεργὰ ἀνθρακωρυχεῖα εἰς τὴν Εὐρώπην ἀρκοῦν διὰ τὰς ἀνάγκας 500 ἐτῶν ἐτῶν, εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Ἀσίαν διὰ 3.000 καὶ εἰς τὴν Β. Ἀμερικὴν δι' ἀκόμη περισσότερα ἔτη, χωρὶς νὰ ὑπολογισθοῦν αἱ γιγαντιαῖαι δυνατότητες τῆς Σιβηρίας ἢ τῆς Ἀλάσκας — ἐμφανίζεται εἰς τὴν σκηνὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ὁ ἠλεκτρισμός. Πρὶν ἡ νέα αὐτὴ δύναμις ἐξαπλωθῇ εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς γῆς ὡς κίνησις, φωτισμός, τηλεπικοινωνία, θερμότης ἢ ψῦξις, εἰσέρχονται εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον τὰ ὀρυκτέλαια. Μεταξὺ 1900 καὶ 1950 ἡ παγκόσμιος κατανάλωσις διπλασιάζεται 26 φοράς. Τὸ ἔτος 1955 ἡ παραγωγὴ τῶν χωρῶν τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἔτος 1945 εἶναι 58 φορὰς μεγαλυτέρα. Ἀπὸ τοῦ 1950 μέχρι τοῦ 1960 ἡ παγκόσμιος παραγωγὴ διπλασιάζεται καὶ πάλιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισεν ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ὀρυκτούχων ἀερίων, ἀφθόνων εἰς τὴν Εὐρώπην (Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βιέννης παρήχθησαν τὸ ἔτος 1959 1100 ἑκατομμύρια κυβικὰ μέτρα, 35% περισσότερα τοῦ προηγουμένου ἔτους[15]), διὰ νὰ περιορίσουν τὴν χρῆσιν τῶν γαιανθράκων καὶ ν' ἀποτελέσουν τὴν μεγάλην ὑπόσχεσιν τῆς χημικῆς βιομηχανίας. Ὅτι εὑρισκόμεθα σήμερον ἐν ὄψει γενικῆς χρήσεως τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας καὶ ὅτι τὸ ἡλιακὸν φῶς ἀναμένει τὴν μετατροπήν του εἰς τεχνικὴν δύναμιν, εἶναι παγκοίνως γνωστόν. Ὅτι ὅμως ἡ γνῶσις αὐτὴ σημαίνει μίαν συστηματικὴν διάλυσιν τοῦ ἑνὸς μετὰ τὸν ἄλλον τῶν τομέων τῆς φύσεως, οὕτως ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας τοῦ προσφέρει ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ φυσικοῦ του περιβάλλοντος, εἶναι τὸ νέον γεγονὸς τῆς ἱστορίας.

Εἰς τὴν ἐποχήν μας ὁ ἄνθρωπος δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν φύσιν, παρὰ μόνον ὅταν πρόκειται νὰ τῆς ἀφαιρέσῃ τὸν φυσικόν της χαρακτῆρα. Τοῦτο δὲν συμβαίνει μόνον χάριν τῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἐπίσης χάριν τῆς κατασκευῆς πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν γνωρίσματα ἄγνωστα εἰς τὴν φύσιν. Ὁ,τιδήποτε ἐνδιαφέρει καὶ ἀποτελεῖ τὸν τεχνικὸν κόσμον, ἔχει μεταφυσικὸν χαρακτῆρα.

Εἰς τὴν συμβίωσίν του ὅμως πρὸς τὴν φύσιν ὁ ἄνθρωπος ἐδημιούργησε τὸ πνευματικόν του περιεχόμενον. Ἡ γλῶσσα τοῦ τεχνικοῦ ἀνθρώπου εἶναι βασικῶς ἡ γλῶσσα τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο μὲ τὸ πνευματικὸν ὄργανον τῆς παραδόσεως ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος, ἀντὶ νὰ ἐννοήσῃ, παρερμηνεύει τὴν σημερινὴν πραγματικότητα. Ἡ θρησκευτική του πίστις, τὰ πατριωτικά του αἰσθήματα, τὰ ἤθη καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ κόσμου ἔχουν ἐπίσης τὴν καταγωγήν των εἰς τὴν ἀντιπαράθεσιν τῶν πατέρων του πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ἂν λοιπὸν σήμερον παρέρχεται ὁ αἰὼν τῆς φύσεως, παρέρχεται ἐπίσης καὶ ὅ,τι ὀνομάζεται «πολιτισμός».

Κατὰ περίεργον συγκυρίαν τὸ πρᾶγμα παρουσιάζεται ἀπροκαλύπτως εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζουν πολιτισμὸν τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τὰς νεορρωμανικὰς γλώσσας, τὴν γερμανικὴν καὶ τὰ ἐξ ἐκείνης προελθόντα ἰδιώματα ἡ λέξις «πολιτισμός», τὴν ὁποίαν ὡρισμένοι μεταγράφουν εὐχαρίστως καὶ εἰς τὴν ἑλληνικήν, σημαίνει ἐπεξεργασίαν τῆς γῆς διὰ τοῦ ἀρότρου. **Cultura** εἶναι ἡ ὀνομασία τοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ λήγει σήμερον*. Ὅ,τι εἶχε σχέσιν πρὸς

---

* Τὸ φαινόμενον ἀπεδόθη εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν διὰ τοῦ ἀδοκίμου ὅρου «πολιτισμός», ὁ ὁποῖος εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἐδήλωσε τὴν ἀσχολίαν πρὸς τὰ πολιτικὰ πράγματα. Πρῶτος ὁμιλεῖ περὶ πολιτισμοῦ ὁ Διογένης Λαέρτιος, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν πολιτικὴν ἀδιαφορίαν τοῦ Ἀρκεσιλάου («Τὸ πᾶν διέτριβεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τὸν πολιτισμὸν ἐκτοπίζων»16). Ἀργότερον ὁ ὅρος παρηκολούθησε τὴν ἐσωτερικὴν περιπέτειαν τῶν νεολατινικῶν συνωνύμων, τὰ ὁποῖα μετεπήδησαν ἀπὸ τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος καὶ γενικῶς σήμερον χαρακτηρίζουν τὸ σύνολον τῶν γνωρισμάτων ἑνὸς πνευματικοῦ κλίματος. Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν λέξις διὰ τὸν «πολιτισμὸν» παρουσιάζει μίαν κατάστασιν πραγμάτων ἄσχετον πρὸς τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν ἱστορικήν της ἀρχήν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀνήκει εἰς τοὺς ὅρους, οἱ ὁποῖοι παρῳδοῦν τὴν καταγωγήν των, ὅπως ἡ σημερινὴ «λειτουργία», τὴν ὁποίαν κάποτε συνέθεσαν ὁ «λαὸς» καὶ τὸ «ἔργον», πρὸς δήλωσιν τῆς κινήσεως μηχανικῶν συσκευῶν.

Μία νεωτέρα ἑλληνικὴ λέξις, ἡ ὁποία σημαίνει τὸν τρόπον τῆς δραστηριότητος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁμοθυμαδὸν σήμερον πιστεύεται, ὅτι ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους, ἡ «βιομηχανία», ἀποδίδει ἀκριβῶς τὴν πραγματικότητα, κεντρικὸν γνώρισμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἐκμηχάνευσις τοῦ βίου. Οὔτε ὁ ἀγρός, οὔτε τὰ ζῶα, οὔτε ἡ πολιτικὴ μόνον εἶναι ἡ βάσις τῆς σημερινῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐκεῖνος ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἀγροτικὴ ζωὴ ἀποχωρεῖ ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς πατροπαραδότου μορφῆς της καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἡ πολιτικὴ στηρίζει ὅλην της τὴν ἐλπίδα καὶ ἀφοσιώνει τὴν ἐπιδεξιότητά της, διὰ νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἀπροσκόπτως τὰ ἐσωτερικά του αἰτήματα. Διὰ τὴν σημερινὴν ἐποχήν, ἰδίως ὅμως διὰ τοὺς ἐρχομένους ἡ βιομηχανία, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν τὸ ἔργον της ἐξακολουθήσῃ ἢ ὄχι νὰ συμβολίζεται ὑπὸ τοῦ ὅρου «πολιτισμός», ἐκφράζει τὴν διάδοχον φάσιν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν, μίαν ἐποχήν, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται εἰς ὅ,τι προσφέρεται φυσικῶς διὰ τῆς καταλλήλου ἐπεμβάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἰς ὅ,τι διὰ τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβάλῃ τὴν φυσικήν του παρουσίαν.

τὴν γῆν, ὅ,τι συνέτεινεν εἰς τὴν βλάστησιν διὰ τὴν τροφὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων, ἦτο πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ἄξιον τιμῆς καὶ εὐλαβείας. Ὅ,τι ἀντιθέτως ἦτο ἄσχετον τῆς καλλιεργείας, τοῦ «καλοῦ ἔργου» κατ' ἐξοχήν, ἀνῆκεν εἰς τὰς ἀρνητικὰς δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐφ' ὅσον τὰ 99% τῶν ἀνθρώπων ἠσχολοῦντο μὲ τὴν βλάστησιν τῆς γῆς ἢ τὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα ἐτρέφοντο ἐκ τῆς βλαστήσεως αὐτῆς, ὁ πολιτισμὸς ἦτο τὸ ὑλικὸν καὶ τὸ πνευματικὸν θεμέλιον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐὰν σήμερον τὸ θεμέλιον αὐτὸ μεταβάλλεται, δὲν εἶναι περίεργον, διατί ὁ «πολιτισμὸς» εἶναι μία συνεχῶς σπανιωτέρα μορφὴ ἐσωτερικῆς συμπεριφορᾶς καὶ ἡ ἔννοιά του τείνει νὰ συμπέσῃ πρὸς τοὺς ὅρους τῆς τεχνικῆς ἀνέσεως.

Τὰ μετὰ τὴν φύσιν τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

Τὸ σύνθημα διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς βάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐδόθη ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Διὰ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον μεθοδικῆς ἐρεύνης, ὁ κόσμος ἔπρεπε νὰ χάσῃ τὸν «φυσικόν» του χαρακτῆρα. Μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Goethe εἶχε διατηρηθῆ ἡ ἀρχαία μορφολογικὴ πεποίθησις, ὅτι ὄπισθεν τῶν φυσικῶν φαινομένων δὲν κρύπτονται ἀπρόσιτα εἰς τὴν αἴσθησιν γεγονότα. Ἑπομένως δὲν ὑπῆρχε λόγος ἀναζητήσεως ἐντὸς τῆς ὕλης ἀοράτων πραγμάτων, ἐφ' ὅσον τὰ φαινόμενα εἰς τὴν ἰδιαιτέραν των ἐμφάνισιν ἦσαν αἱ πραγματικαὶ μορφαὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἀκριβῶς ὅπως παρουσιάζοντο εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς διανοίας. Βεβαίως ὁ Kant διέσπασε τὸν κόσμον εἰς φαινόμενα καὶ εἰς «καθ' ἑαυτὰ» ὄντα, ἔδωσεν ὅμως διὰ τοῦ χωρισμοῦ αὐτοῦ ἔκφρασιν εἰς μίαν ἤδη εἰς τὴν ἐποχήν του διάχυτον ἀνησυχίαν, ὅτι ὁ φυσικὸς κόσμος βασικῶς εἶναι διάφορος τῆς ἀντιλήψεως. Τὴν προσπάθειαν τοῦ Goethe καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν νεοκαντιανῶν νὰ «σώσουν τὰ φαινόμενα» ἀρνούμενοι τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἰδιαιτέρου κόσμου ἀσχέτου πρὸς ἐκεῖνον, μετὰ τοῦ ὁποίου ἡ αἴσθησις μᾶς συνδέει «φυσικῶς» καὶ τὸν ὁποῖον ἀναγνωρίζομεν ὡς «φύσιν», ἀνέτρεψεν ἀμειλίκτως διὰ τῆς τεχνικῆς δυνάμεως τῆς ἐρεύνης ἡ ἀτομικὴ φυσική.

Ἡ τεχνικὴ ἔδωσεν εἰς τὴν φυσικὴν τὴν δυνατότητα νὰ βεβαιώσῃ μίαν παλαιὰν ὑποψίαν, ὅτι ὁ κόσμος συνίσταται ἐξ «ἀτόμων» καὶ κατὰ τοῦτο ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν εἶναι συμβατικὴ καὶ ὅτι μόνον ἡ *κατάλυσις* τῆς σχέσεως αὐτῆς, δηλαδὴ *τῶν φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου*, ἐπιτρέπει μίαν πρόσβασιν εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ἐν τούτοις ἡ πρόσβασις αὐτὴ δὲν εἶναι μία διόρθωσις τοῦ φυσικοῦ τρόπου ἀντιλήψεως τῆς πραγματικότητος, δὲν σημαίνει μὲ ἄλλους λόγους ἀποκατάστασιν τῶν φυσικῶν σχέσεων ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου, ἀλλ' *ἄρσιν τῆς φυσικῆς σχέσεως αὐτῆς καθ' ἑαυτήν*. Σήμερον ἡ φυσικὴ ἐργάζεται εἰς ἕνα τομέα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ «ἐμπειρία» εἶναι ἀδύνατος. Ταυτοχρόνως διὰ τῶν πειραματικῶν ἐπεμβάσεων τῆς ἐρεύνης ἡ φύσις με-

τατρέπεται εἰς μαθηματικὴν παράστασιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ἀρχίζει τὴν τεχνικήν της θητείαν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως νὰ διατηρήσῃ τὸ μυστήριον τῆς πραγματικῆς της οὐσίας καὶ νὰ προβληθῇ ὑπὸ μεταμφίεσιν. Τὸ φυσικὸν πόρισμα παρουσιάζει λοιπὸν μίαν μετα - φυσικὴν δυνατότητα, διὰ τὴν ὁποίαν τὸ τεχνικὸν ὄργανον καὶ ὄχι ἡ φυσικὴ ἀντίληψις φέρει τὴν εὐθύνην. Διὰ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἡ φύσις ἀποβάλλει σήμερον τὸν φυσικόν της χαρακτῆρα. Δὲν εἶναι, ὅ,τι ὁ πολὺς κόσμος καὶ γενικῶς ἡ «ὑγιὴς αἴσθησις» θεωροῦν ὡς πραγματικότητα, ἀλλ' ἓν γεγονὸς ἐπέκεινα τῶν αἰσθήσεων καὶ κατὰ συνέπειαν ἀνεξάρτητον τῆς φύσεως, ὅπως τὴν ἀντιμετώπισεν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν προϊστορικὴν καὶ τὴν ἱστορικήν του ἐξέλιξιν καὶ ὅπως τὴν παριστοῦν καὶ θὰ τὴν παρουσιάζουν τὰ αἰσθητήρια ὄργανα σήμερον καὶ εἰς τὸν ἐρχόμενον χρόνον. Διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης συντελεῖται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας μία συστηματικὴ ἐκκένωσις τῶν νοημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησαν τὰ γεγονότα καὶ τὰ πράγματα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συμβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν.

Ἡ σημερινὴ πόλις καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐκπόρθησις τῆς ἐπαρχίας.

Ὁ φυσικὸς κόσμος ἀποσύρεται σήμερον ἐκ τοῦ κέντρου τῆς προσοχῆς. Παύει νὰ εἶναι ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς ζωῆς, νὰ ἐμπνέῃ καὶ ν' ἀντανακλᾷ τὸ πνεῦμα καὶ ὅπου διατηρεῖ τὸ φυσικόν του παράστημα, περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον ἀνεπαισθήτως. Βεβαίως ἡ φύσις ἐξακολουθεῖ νὰ στηρίζῃ τὴν ζωήν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν νὰ μεταβάλῃ σύνθεσιν καὶ μορφήν. Τὰ τεχνικὰ ἔργα δημιουργοῦν διὰ τοῦτο ἕνα κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ φυσικὴ σχέσις, ὅπου ἀκόμη ὑφίσταται, εἶναι ἐκπρόθεσμον παρελθόν. Ὁ χῶρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ τεχνικὴ ἀντικαθιστᾷ τὴν φύσιν, λέγεται «πόλις».

Διὰ τὸ κοινωνικὸν φαινόμενον τῆς πόλεως ἡ Ἑλλὰς εἶχε δημιουργήσει ἀπαράμιλλα πρότυπα. Τὴν ἐξέλιξιν ὅμως τῆς πολιτικῆς ζωῆς διέκοψεν ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἀγρόν, ὥστε ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Ρώμης ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος ν' ἀποκτήσῃ καθαρῶς ἐπαρχιακὸν χαρακτῆρα. Ἡ πόλις ἐμφανίζεται καὶ πάλιν εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι ἀνατρέπεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὁ ἀγροτικὸς βίος. Εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ ἄνθρωποι ἔζησαν ἐν τούτοις ὡς πολῖται καὶ ὅταν ἀκόμη ἐξηρτήθησαν ἐκ τοῦ ἀγροῦ, διότι δὲν ἐκαλλιέργησαν μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸ προσωπικὸν πνεῦμα. Τὴν καλλιέργειαν αὐτὴν ὑπεστήριξεν, ἐκτὸς τοῦ χρυσοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, ὥστε μετὰ τὴν κατάλυσίν του ἡ ἀπαιδευσία νὰ συνεπιφέρῃ τὸ τέλος τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Τὰ «χωριά» εἶναι διὰ τοῦτο μία πραγματικότης μεταγενεστέρα τῆς Ἑλλάδος. Μέχρι πρὸ δύο σχεδὸν αἰώνων ὁλόκληρος ὁ εὐρωπαϊκὸς χῶρος εἶναι διῃρημένος εἰς ἀγροκτήματα καὶ ὁμάδας ἀγροκτημάτων. Ὄχι μόνον οἱ χωρικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ διοικηταὶ τῆς γῆς, οἱ «εὐγενεῖς», διάγουν τὴν ζωήν των εἰς τὸ ὕπαιθρον. Ὁ μεσαιωνικὸς πύργος ὑπῆρξεν ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἀγροκτήματος.

Εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῆς ζωῆς θέτει αὐτὴν τὴν φορὰν ὁριστικὸν τέλος ἡ βιομηχανία. Ἡ μηχανὴ ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν ἱστορικὴν ἐπάνοδον τῆς πόλεως.

Ἡ σημερινὴ πόλις δὲν ἔχει ὅμως τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα, δὲν εἶναι ὁ τόπος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ προσωπικοῦ πνεύματος, ἀλλ' ὁ τόπος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσονται οἱ δεσμοὶ ἀνθρώπου καὶ μηχανῆς. Ἐντὸς τῆς συγχρόνου πόλεως συντελεῖται ἡ ἀντικατάστασις τῆς φύσεως διὰ τῆς τεχνικῆς. Οἱ σημερινοὶ πολῖται εἶναι διὰ τοῦτο οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι τοῦ αἰῶνος, ὁ ὁποῖος διαδέχεται τὴν ἐποχὴν τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Βεβαίως ὑπάρχουν ἀκόμη ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι παραμένουν εἰς τὴν ἐπαρχίαν καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἐκπροσωποῦν τὴν φυσικὴν τάξιν, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔπαυσαν νὰ ἐκτιμοῦν τὴν ζωήν των, θεωροῦν τὴν παραμονὴν εἰς τὸ ὕπαιθρον ὡς κακοδαιμονίαν καὶ εἶναι πρόθυμοι, μόλις παρουσιασθῇ ἡ εὐκαιρία, νὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς ἀγροὺς χάριν τοῦ ἐργοστασίου. Ἐὰν ἡ φύσις ἔπαυσε νὰ ἔχῃ τὴν προγενεστέραν ἀξίαν της, ἐφ' ὅσον μετατίθεται ἡ βάσις τῆς ζωῆς, οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραμείνουν ἐκτὸς τῆς βάσεως αὐτῆς, φύλακες τοῦ ἀσημάντου. Ἡ ἀστυφιλία εἶναι λοιπὸν μία ἐσωτερικὴ συνέπεια τῆς τεχνικῆς, ἡ φυγὴ πρὸς τὴν πόλιν ἡ μόνη διέξοδος δι' ὅσους δὲν θέλουν νὰ συμπαρασυρθοῦν εἰς τὸν καταποντισμὸν τῆς φύσεως. Οἱ ἀριθμοὶ παριστοῦν τὴν λιποταξίαν αὐτὴν ὡς ἑξῆς: Εἰς τὸ Βέλγιον, μίαν τῶν πρώτων βιομηχανικῶν χωρῶν, ἐπολιτογραφήθη τὸ ἔτος 1866 40,8% ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ ἔτος 1947 οἱ ἀγρόται ἀπετέλουν τὰ 14% τῶν Βέλγων. Ἐκ τῶν Ἀμερικανῶν ἠσχολοῦντο περὶ τὸ 1870 52,7% μὲ τὴν ἀγροτικὴν ἐργασίαν. Τὸ ἔτος 1950 τὸ ἀγρόκτημα ἀπησχόλει 12,3% τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ[17]. Εἰς τὴν Γερμανίαν τὸ ἔτος 1871 ἐντὸς πόλεων ἄνω τῶν 100.000 κατοίκων ἔζων μόνον 5%, ἐντὸς μικροτέρων ἀστικῶν κέντρων 19%, ἐντὸς πολιχνῶν 13%, ἐνῶ οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων ἀνήρχοντο εἰς 63% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ[18].

Τὰ πράγματα ἐν τούτοις δὲν μετεβλήθησαν, μόνον διότι οἱ ἄνθρωποι συρρέουν εἰς τὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι συνεχῶς ἐξογκοῦνται — τὸ ἔτος 1865 ὑπῆρχον εἰς τὸν κόσμον 5, τὸ ἔτος 1955 55 πόλεις ἄνω τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου· τὸ ἔτος 1800 οἱ κάτοικοι πόλεων ἄνω τῶν 20.000 ἀνθρώπων ἀπετέλουν τὰ 2,4, τὸ 1950 τὰ 20,9 τῆς ἀνθρωπότητος[19] — ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἐπαρχία χάνει ὡς ἐ π α ρ χ ί α τὴν σημασίαν της. Αὐτὸ ἴσως δὲν εἶναι τόσον ἐμφανὲς εἰς χώρας, αἱ ὁποῖαι μόλις αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐπιχειροῦν νὰ παρακολουθήσουν τὸν ρυθμὸν τῆς ἱστορίας, ἀλλ' εἶναι ἀδιάψευστος πραγματικότης ἐντὸς τῶν τεχνικῶς προηγμένων κρατῶν. Ὄχι μόνον ἡ διὰ συνεχῶς νεωτέρων μηχανημάτων διενεργουμένη γεωργικὴ καὶ κτηνοτροφικὴ ἐργασία ἔχει μικρὰν σχέσιν πρὸς τὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία εἰς πολλὰς περιοχὰς διετηρήθη ἀμετάβλητος ἀφ' ὅτου ἐνεφανίσθη τὸ ἄροτρον (4—5η χιλιετηρὶς π.Χ.) ἕως σήμερον, ἀλλὰ τὸν παραστατικὸν κόσμον τῆς ἐπαρχίας ἐκτοπίζουν ἐ π ὶ τ ό π ο υ αἱ προβολαὶ τῆς

πόλεως. Διὰ τῶν ἑτοίμων ἐνδυμάτων, τῶν τεχνικῶν συσκευῶν, τῶν ἀποικιακῶν τροφίμων, τῶν φαρμακευτικῶν εἰδῶν, κυρίως ὅμως διὰ τῆς ἐφημερίδος, τοῦ κινηματογράφου, τοῦ ραδιοφώνου καὶ τῆς τηλεοράσεως οἱ ἐπαρχιῶται ζοῦν καὶ σκέπτονται ἀνεξαρτήτως τοῦ φυσικοῦ των περιβάλλοντος.

Μέσῳ τῆς πόλεως ἡ ἐπαρχία πολλαπλασιάζει τὴν παραγωγικήν της δυνατότητα. Ὁ αἰφνίδιος αὐτὸς πολλαπλασιασμός, ἀντὶ ν' αὐξήσῃ, περιορίζει τὴν σημασίαν τῆς ἐπαρχίας. Μεταξὺ 1880 καὶ 1960 ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς τῆς Γερμανίας ἐμειώθη κατὰ τὸ 1/5, ἡ παραγωγὴ ὅμως π.χ. εἰς σιτηρὰ ηὐξήθη κατὰ 200% καὶ εἰς γεώμηλα κατὰ 300%[20]. Ἐνῷ οἱ ἀγρόται τῆς Εὐρώπης πρὸ περίπου 100 ἐτῶν ἦσαν 80%, σήμερον δὲν ὑπερβαίνουν συνολικῶς τὰ 20%. Ὅτι οἱ εἴκοσιν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι τρέφουν σήμερον τετραπλασίους, ἐνῷ πρὸ ἑνὸς αἰῶνος οἱ τετραπλάσιοι ἔτρεφον ἐπὶ πλέον εἴκοσι, θὰ μειωθοῦν ἀκόμη περισσότερον καὶ οἱ ἐναπομένοντες σωματικῶς μόνον θὰ ζοῦν εἰς τὴν ἐπαρχίαν, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία. Ἡ βεβαιότης ὅμως αὐτὴ πρὸ παντὸς ἄλλου σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος σήμερον, εἴτε ζῇ ἐντὸς εἴτε εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς πόλεως, ἔπαυσε νὰ ὀφείλῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν σκέψιν του εἰς τὴν ἀντιπαράθεσίν του πρὸς τὴν φύσιν.

Ὁ ἄνθρωπος χωρὶς συγγενεῖς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος.

Ὅλοι οἱ προτεχνικοὶ πολιτισμοὶ ἀνεπτύχθησαν διὰ τοῦ διαλόγου τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ὀργανικὸν καὶ τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον. Ἡ φύσις ἐνεσάρκωσε τὸ μυστήριον τῆς γεννήσεως, τοῦ θανάτου καὶ τοῦ Θεοῦ. Μεταξὺ φυτῶν, ζώων καὶ ὑπονοουμένων δυνάμεων ἴσχυσαν δεσμοὶ βιολογικῆς καὶ πνευματικῆς συγγενείας. Διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ἐμβίου καὶ τοῦ μυθικοῦ κόσμου ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν σήμερον ἀπομονοῦται. Ἡ ζωὴ τῆς πόλεως εἶναι κατὰ βάσιν μία ρῆξις τῶν ἠθικῶν δεσμῶν, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος συνεδέθη πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸ βάθος τοῦ κόσμου. Χωρὶς νὰ τὸ ἐπιβάλλουν νόμοι, ἄλλοτε ὁ ἀγρότης ἐθεώρει ὑποχρέωσίν του νὰ θρέψῃ τὸν σκύλον, ὁ ὁποῖος τὸν ὑπηρέτησε μέχρις ὅτου ἐγέρασεν, ἐφ' ὅρου ζωῆς. Διὰ τὴν θεριστικήν του μηχανήν, ἐὰν πάθῃ ἀνεπανόρθωτον βλάβην ἢ εὑρεθῇ εἰς μειονεκτικὴν θέσιν ἐνώπιον ἑνὸς νέου τύπου, θὰ φανῇ ἀμείλικτος. Καὶ τὴν ἰδίαν στάσιν θὰ τηρήσῃ ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος ἔναντι τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου, ὡς ἀτόμου ἢ ὡς λαοῦ, ἐὰν ἐκεῖνος διὰ τῆς παρουσίας του τὸν ἐμποδίσῃ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τεχνικῶς δυνατῶν σχεδίων. Ὅσοι πάλιν ἐγκαταλείπουν τὴν ἐπαρχίαν, ἐγκαταλείπουν καὶ τοὺς ὑπερφυσικούς της κατοίκους. Οὔτε κακοποιὰ οὔτε ἀγαθὰ στοιχεῖα ἀντέχουν εἰς τὸν θόρυβον τῆς μεσημβρινῆς συγκοινωνίας ἢ τὸν νυκτερινὸν ἠλεκτροφωτισμὸν τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξ ἄλλου ὁ χάλυψ ἀντικαταστήσῃ τὴν παλαιὰν γέφυραν, ὁ ἐξορκισμὸς τοῦ πνεύματος ἢ ἡ ἐπίκλησίς του χάνει τὸ λειτουργικόν της νόημα.

Οἱ δεσμοὶ τῆς συγγενείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον δια-

κόπτονται σήμερον θεωρητικῶς καὶ ὑπὸ τῆς ἐκλαϊκευομένης ἐπιστήμης. Τὸ φυσικὸν γεγονός, ἡ καταστροφὴ ἢ τὸ εὐτύχημα, παύει νὰ εἶναι ἔνδειξις τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ὁ ὑπερφυσικὸς κόσμος εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου καὶ γίνεται τρόπος παρουσιάσεως ἀπροσώπων «φυσικῶν νόμων». Τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς ἀποκτοῦν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν «ἀντικειμενικὴν» των ἔκφρασιν, δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔναντι τοῦ κόσμου καθίσταται ἀδιάφορος. Ἡ θεωρητικὴ αὐτὴ ἀπομόνωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ παράλληλον γεγονὸς τῶν πρακτικῶν του συνδέσμων πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἀψύχων. Ζῶντες ὀργανισμοὶ ἐξακολουθοῦν βεβαίως νὰ ἔχουν ἀξίαν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ σχέσις του ὅμως πρὸς ἐκείνους ἀποβάλλει τὸν προσωπικόν της χαρακτῆρα, συντελεῖται ὑπὸ τῆς «ἐπιχειρήσεως» ἢ τῆς μηχανῆς καὶ ὑπάγεται εἰς τοὺς τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων γενικῶς ἀντιμετωπίζονται νεκρὰ ἀντικείμενα. Τὸν αἰῶνα τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε τὰ αἰτήματά της εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀντικαθιστᾷ σήμερον ὁ αἰὼν τῆς ὕλης, τῆς ὁποίας τὰ γνωρίσματα καθορίζονται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ὕλη οὔτε γεννᾶται οὔτε ἀποθνῄσκει καὶ ἐφ' ὅσον δὲν κυοφορεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐφαρμόζει ἀναντιρρήτως τὴν τεχνικὴν πρόθεσιν, προσφέρεται, διὰ νὰ δημιουργῇ ὁ ἄνθρωπος ὁρατὰς ἀποδείξεις τῆς ἀνεξαρτησίας του ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ὑπερφυσικῶν διαθέσεων. Ἡ ἐπίδοσις τῶν σχέσεων πρὸς τὴν νεκρὰν ὕλην συμβαδίζει διὰ τοῦτο πρὸς τὴν ἐπίδοσιν τῆς αὐτοπεποιθήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ τεχνικὸς κόσμος δημιουργεῖ τὴν ἀντίθεσιν τῆς ταπεινώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ἡ συναίσθησις τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης δυνατότητος*. Ὅτι ἡ τεχνικὴ ὑπέρβασις τῶν φυσικῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρώπου δημιουργεῖ δεσμὰ πνευματικῆς φύσεως, ὥστε ἡ ἐξάρτησις τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ὅσων δὲν προβλέπει καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποτρέψῃ νὰ μετατίθεται ἐπὶ ἱ σ τ ο ρ ι κ ῆ ς βάσεως, εἶναι μία ἐπίγνωσις, ἡ ὁποία, ὡς ἄθλημα μελλούσης φιλοσοφίας, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δημιουργήσῃ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος. Πρὸς τὸ παρὸν ὅμως ἡ ἱστορία ἐγκαινιάζει τὸν αἰῶνα τῆς αὐταρκείας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἑνὸς κράτους ἀνοργάνων ὑλῶν προκαθοριζομένων ἰδιοτήτων.

Εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ἔδωσε κατὰ εἰρωνικὸν τρόπον ἀποφασιστικὴν ὤθησιν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς ὁ ὀργανικὸς κόσμος. Εἰς τὸν αἰῶνα τῆς μηχανῆς ἡ ἱστορία εἰσῆλθε διὰ τοῦ ἀνθρακωρυχείου. Ὁ ἄνθραξ ἐξηνάγκασε τὸ ὕδωρ νὰ κινήσῃ τὸν σίδηρον. Οἱ λαοί, οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν ἐπὶ τοῦ ἄνθρακος ἀναλαμβάνουν νὰ χειραγωγήσουν τὴν ἱστορίαν εἰς τὴν νέαν κατεύθυνσίν της μέσῳ τῆς συνθετικῆς ὕλης. Μηχανικὰ τμήματα, φαρμακευτικὰ

---

* Πρβλ. τὰς διαφημίσεις τῆς Spacecraft Industrie εἰς τὴν Ἀμερικήν: «Ζητοῦμεν σκαπανεῖς διὰ τὸ τελευταῖον ὅριον τοῦ ἀνθρώπου!». «—Ποῦ εὑρίσκονται τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως; Βοήθησέ μας νὰ διαρρήξωμεν αὐτὰ τὰ ὅρια!»[21].

προϊόντα, διομηχανικά έλαια, οικιακά σκεύη, μέσα συντηρήσεως, χρωστικαὶ καὶ θρεπτικαὶ οὐσίαι, λιπάσματα, ἀρώματα καὶ καλώδια ὁροθετοῦν διὰ τῆς μεταφυσικῆς των συνθέσεως καὶ ὄψεως τὴν ὁδὸν τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ ἱστορία συνεδέθη πρὸς ὅσους ἐπεχείρησαν νὰ συνδεθοῦν ὀργανικῶς πρὸς τὸν ἀνόργανον κόσμον. Ὅσοι ἀντιθέτως ἐξακολουθοῦν νὰ σχετίζωνται πρὸς τὸν ἐνόργανον κόσμον, κινδυνεύουν νὰ χάσουν τὴν ἐπαφήν των πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἐκ τῶν ὑστέρων προσπαθοῦν νὰ προλάβουν τοὺς ἐποχουμένους ἐπὶ τῶν ἀψύχων δανειζόμενοι τὴν ἀνόργανον δύναμιν. Ὅ,τι ὅμως καθιστᾶ τὴν καταδίωξιν προβληματικήν, εἶναι ὅτι τὸ δάνειον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξοφληθῇ διὰ τῆς ἀξίας τῶν ἐνοργάνων. Τὰ ροδάκινα δὲν ἀντισταθμίζουν αὐτοκίνητα οὔτε τὰ λεμόνια ραδιόφωνα. Ἡ μόνη ἐλπὶς τῶν πιστῶν τῆς φύσεως εἶναι ἡ μαθητεία εἰς τὴν σχολὴν τῆς τεχνικῆς ὕλης. Προπορευόμενοι καὶ ἀκολουθοῦντες ἐξαρτῶνται οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι συνεχῶς περισσότερον ἐξ ὅσων στεροῦνται ζωῆς εἴτε ἐξ ὅσων ἀπουσιάζουν ἐκ τῆς φύσεως. **50%** ὅλων τῶν ἐργατῶν τοῦ τεχνικοῦ κόσμου ἀσχολοῦνται ἐπὶ τοῦ παρόντος μὲ ὕλας, αἱ ὁποῖαι πρὸ 50 ἐτῶν ἦσαν ἄγνωστοι, ἐνῷ τὸ ἔτος 1975 οἱ μισοὶ ἐργάται τῆς γῆς θὰ κερδίζουν τὴν ζωήν των ἐπεξεργαζόμενοι ὑλικά, τὰ ὁποῖα σήμερον δὲν ὑπάρχουν[22]. Ἡ ἱστορία δημιουργεῖ τεχνικῶς νέους *βιολογικοὺς* νόμους τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς διὰ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῆς φύσεως νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῆς φυσικῆς της συστάσεως. Ἂν ὅμως ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται σήμερον τὴν ὕλην, διὰ νὰ μεταβάλῃ τὴν σύνθεσίν της καὶ νὰ ζήσῃ διὰ τῆς μεταβολῆς αὐτῆς, ἐὰν σήμερον ζῇ ἐκ τῆς πνευματικῆς μετουσιώσεως τῆς φύσεως, ὅπως τὸ ἐπεχείρησεν ἄλλοτε διὰ τῆς θρησκευτικῆς του ἀσκήσεως, ἐγκαθίσταται ἐντὸς ἑνὸς κόσμου, τὰ *μεταφυσικὰ προβλήματα* τοῦ ὁποίου ἐπέχουν τὴν θέσιν τῶν τέως φυσικῶν του προβλημάτων.

Ἔναντι τῆς Κίνας πρὸ τοῦ τεχνικοῦ της προσηλυτισμοῦ.

Ὅσοι θεωροῦν τὴν σύγχρονον τεχνικὴν ἁπλῆν συνέχειαν τῆς τεχνικῆς ἐπιδεξιότητος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν παρακολουθοῦμεν κατὰ μῆκος τῶν πολιτισμῶν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν εὑρημάτων καὶ ἑξῆς, παραβλέπουν τὴν μεγαλυτέραν τομὴν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον. Ὅ,τι συνέτριψε τὸν πνευματικὸν χαρακτῆρα τῆς φύσεως καὶ σήμερον ἀναθεωρεῖ τὴν σύστασίν της καὶ ἀνασκευάζει τὰ ἱδρύματα τοῦ πνεύματος, ὅπου καὶ ὅπως παρουσιάσθησαν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πλανήτου, εἶναι ἱστορικὴ ἀκολουθία τῶν συγκεκριμένων συνθηκῶν τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τῆς Δύσεως. Διὰ τοῦτο τεχνικαὶ ἐπὶ παραδείγματι δυνατότητες καὶ ἐφευρέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεφανίσθησαν ἐντὸς ἄλλων πολιτιστικῶν κλιμάτων, δὲν ὡδήγησαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ὅπως τοῦτο συνέβη, ἀφ' ὅτου εἰσήχθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ πυρῖτις, ὁ χάρτης, ἡ τυπογραφία, ἡ μέταξα, ἡ πυξίς, ἡ πορσελάνη ὑπῆρχον ἤδη εἰς τὴν Κίναν, προτοῦ ἀρχίσουν τὴν εὐρωπαϊκήν των

σταδιοδρομίαν. Εἰς τὴν ἄπω Ἀνατολὴν τοὺς ἀνθρώπους ἐνέπνευσεν ὅμως ἄλλο πνεῦμα καὶ ἡ φύσις παρέμεινε μέχρι τῆς πολιτικῆς εἰσαγωγῆς τῶν τεχνικῶν ἔργων τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀνησυχίας ὁ φορεὺς τοῦ ὑπερβατικοῦ. Ἡ τεχνικὴ ἐφεύρεσις ὑπῆρξεν εἰς τὴν Κίναν παιδιὰ τῆς ἀριστοκρατίας, ἁπλῆ δυνατότης εὐπρεπισμοῦ καὶ διασκεδάσεως. Τὰ ἐκ πορσελάνης ἀνθοδοχεῖα καὶ τὰ κινητὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα ὑπηρετοῦν τὴν καλαισθησίαν. Διὰ τῆς πυρίτιδος δὲν διεξάγεται πόλεμος, ἀλλὰ κατασκευάζονται πυροτεχνήματα. Ὅπου ἡ ἐφεύρεσις τείνει νὰ προσλάβῃ πρακτικὸν χαρακτῆρα, ἰδίως ὅταν ἀπειλῇ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν ζωὴν μίαν μηχανικὴν διαρρύθμισιν, συγκρούεται πρὸς τὸ ὑπέρτατον πνεῦμα, τὸ Ταό, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ τὴν ἁπλότητα.

Τὸ μηχάνημα ἐτρομοκράτησε τὸν ἄνθρωπον τῆς Κίνας καὶ τὸν κατέστησεν ἐπιφυλακτικὸν ἔναντι τῶν ὠφελημάτων, διὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν γῆν ἢ τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ χάσῃ διὰ τῆς ὑπεροψίας τὴν ἁγιότητα τῆς μυστικῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Τὴν στάσιν αὐτὴν εἰκονογραφεῖ μὲ πολλὴν εὐφράδειαν ὁ μῦθος τοῦ Chuang - Tzu: Μαθητὴς τοῦ Κομφουκίου ὁ Tzu - kung περιοδεύει τὴν ἐπαρχίαν Chin, ὁπότε συναντᾷ ἕνα ἡλικιωμένον κηπουρόν, ὁ ὁποῖος εἶχε σκάψει σκαλοπάτια εἰς τὸ πηγάδι του, κατέβαινε καὶ ἐγέμιζε τὸν κουβᾶν του, ἀνέβαινε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἐπότιζε τὸν κῆπον του. Εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Tzu - kung, ὅτι ὑπάρχουν εὔκολοι καὶ ἀποτελεσματικοὶ τρόποι ἀρδεύσεως, τὸ «μαγγανοπήγαδο» λόγου χάριν, «ἀγανάκτησις ἐσκίασε τὸ πρόσωπον τοῦ κηπουροῦ. Ἐγέλασε περιφρονητικὰ καὶ εἶπε: Ὄχι μίαν φορὰν καὶ δύο μ' ἐδίδαξεν ὁ δάσκαλός μου ὅτι, ὅπου ὑπάρχουν μηχανικὰ ἔργα, εἶναι καὶ ἡ χρῆσις μηχανικὴ καὶ ὅπου ἡ χρῆσις εἶναι μηχανική, γίνεται μηχανικὴ καὶ ἡ καρδιά. Ὅσοι ὅμως ἔχουν εἰς τὸ στῆθος των μηχανικὴν καρδιάν, σπιλώνουν τὴν ἀρχικὴν καθαρότητα τῆς φύσεώς των· ὅσοι σπιλώνουν τὴν ἀρχικὴν καθαρότητα τῆς φύσεώς των, ταράσσουν τὴν εἰρήνην τῆς ψυχῆς των καὶ εἰς ὅσους ταράσσουν τὴν εἰρήνην τῆς ψυχῆς των εἶναι ἀδύνατον νὰ μείνῃ τὸ Ταό»[23].

Ἡ ἄρνησις τῆς δυναμικῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὸν κόσμον ἦτο εἰς τὴν Κίναν ἔκφρασις ἑνὸς πνεύματος, τὸ ὁποῖον ὥρισεν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν ἀπάθειαν. («Ὅταν τὰ πάθη σβύσουν/ ποὺ φωλιάζουν στοῦ ἀνθρώπου τὴν ψυχή/ γίνεται ὁ θνητὸς ἀθάνατος/ γιατὶ κερδίζει τὸ Βραχμάν»[24]). Διὰ τὴν ἡσυχαστικὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἰδεῶδες δὲν ἦτο ἡ πρᾶξις, ἀλλὰ σύμβολον ὁ ὕπνος: «Ἄφησέ με, φίλτατε, νὰ σοῦ ἐξηγήσω τὴν κατάστασιν τοῦ ὕπνου. Ὅταν λέγουν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος κοιμᾶται, τότε κατώρθωσε νὰ ἑνωθῇ, φίλτατε, μὲ τὸ Ὄν. Ἔφθασεν εἰς τὸν ἑαυτόν του, σημαίνει ἡ ἔκφρασις «κοιμᾶται»[25]. Ἡ Κίνα λοιπόν, ἡ ὁποία ἐδημιούργησεν ἐκ λόγων πολιτικῆς ἀσφαλείας τὸ ποσοτικῶς μεγαλύτερον ἔργον τοῦ κόσμου, τὸ «σινικὸν τεῖχος» (μήκους 10.000 Λὶ = 2.450 χλμ., ὕψους 12 μ. καὶ πλάτους βάσεως 8 μ.), δὲν διέθετε τὰς πνευματικὰς προϋποθέσεις, διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὴν τεχνικήν, τὴν ὁποίαν σήμερον διὰ τοῦ Κομ-

μουνισμοῦ δανείζεται ἐκ τῆς Εὐρώπης. Μόνον εἰς τὴν ἤπειρον αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος εἶδε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ὕλης καὶ ὄχι τοῦ πνεύματος, ἀπέκλεισεν ἐκ τῆς φύσεως τὸν Θεόν, τὴν κατέστησεν ἀντικείμενον, ἀνυπεράσπιστον πρᾶγμα, ἐθεώρησεν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς του νὰ τὴν ὑποτάξῃ χάριν τῆς δυνάμεως, προηγουμένως ὅμως ἐτοποθετήθη ἀπέναντί της καὶ τελικῶς, ἀντὶ νὰ μείνῃ ὑπὸ τὸ βλέμμα της, τὴν ἔθεσεν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν του. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιστροφῆς αὐτῆς συνέβη πολὺ ἐνωρίς, ὅταν διὰ πρώτην φορὰν παρενεβλήθησαν μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου δύο καθαρῶς εὐρωπαϊκαὶ ἐφευρέσεις, τὸ ὡρολόγιον καὶ οἱ φακοὶ τῆς πρεσβυωπίας.

Ἀρχικῶς κινούμενος διὰ τοῦ βάρους μιᾶς πέτρας καὶ ἐν συνεχείᾳ δι᾽ ἐλατηρίων, ὁ ὡροδείκτης ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον νὰ ρυθμίσῃ τὸν καθημερινόν του βίον ἀ ν ε ξ α ρ τ ή τ ω ς τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔτους, δηλαδὴ νὰ θεσπίσῃ ὥρας τοὺ ἰδίου μήκους. Μέχρι τότε ἡ διάρκεια τῶν ὡρῶν ἦτο ἀνάλογος τῆς ἡμέρας, ἡ ὁποία εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς ἦτο διῃρημένη ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἑξῆς εἰς 12 τμήματα, ὥστε ἡ ὥρα τοῦ θέρους νὰ εἶναι μεγαλυτέρα τῆς ὥρας τοῦ χειμῶνος. Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ὡρολογίου ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ μίαν χρονικὴν τάξιν ἀνεξάρτητον τοῦ ἐποχικοῦ ρυθμοῦ τῆς διαρκείας καὶ κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιβάλλει διὰ πρώτην φορὰν τὸν τεχνικὸν ρυθμὸν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ χρόνου. Διὰ τῶν φακῶν ἐξ ἄλλου δὲν ἐπιτρέπεται μόνον εἰς τοὺς ἡλικιωμένους νὰ διατηρήσουν ἐναντίον τῆς φυσικῆς κάμψεως τῆς ὁράσεως τὴν δυνατότητα τῆς μελέτης καὶ τῆς γραφῆς ἐφ᾽ ὅρου ζωῆς, ἀλλὰ παρεντίθεται μεταξὺ φύσεως καὶ ἀνθρώπου μία μεταφυσικὴ πραγματικότης, ἡ ὁποία ἔκτοτε εἰς ἀναριθμήτους μορφὰς ἔμελλε νὰ διαχωρίσῃ παρατηρητὴν καὶ παρατηρούμενον, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν φύσιν. Ἡ ἔμπρακτος αὐτὴ ἀπόστασις, ἡ ὁποία μόλις σήμερον εἰσῆλθεν εἰς μεθοδικὴν κρίσιν, ὡδήγησε τὸν εὐρωπαῖον ἐρευνητὴν νὰ διαστείλῃ τὴν μέθοδόν του ἐκ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, νὰ ὁρίσῃ τοὺς ὅρους τοῦ πειράματος καὶ εἰς τὸ τέλος νὰ μὴ περιορισθῇ εἰς τὴν διαπίστωσιν, ἀλλὰ νὰ γνωρίζῃ, ὅ,τι εἶναι εἰς θέσιν νὰ προκαλέσῃ — ὄχι μόνον νὰ περιγράφῃ τὴν φύσιν χάριν τῆς γνώσεως, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀνασυνθέτῃ χάριν τοῦ τεχνικοῦ ἔργου.

Τὴν πρώτην συνείδησιν τῆς τεχνικῆς στάσεως ἔναντι τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἐπέτυχεν ὁ Φ ρ α γ κ ῖ σ κ ο ς Β ά κ ω ν († 1626) εἰς τὸ ἡμιτελὲς ἔργον του «Νέα Ἀτλαντίς». Εἰς τὴν οὐτοπικὴν διήγησιν προλαμβάνονται τὰ σπουδαιότερα εὑρήματα τῶν συγχρόνων καιρῶν καὶ ἀναγγέλλονται ἡ κατὰ βούλησιν δημιουργία τοῦ κλίματος («cubicula sanitatis.. ubi aërem ad libitum tingimus et temperamus») καὶ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν («repraesentationes meteorum»), ἡ κατασκευὴ συνθετικῶν ὑλῶν («ad novorum metallorum artificialium ex materiis et caementis») καὶ ἡ βιολογικὴ μεταρρύθμισις τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς: «Ὑποβάλλομεν προσέτι τὰ ἐν λόγῳ ζῷα εἰς πειραματικὴν ἔρευναν διὰ παντοειδῶν δηλητηρίων, ἀντιδότων, διαφόρων φαρμάκων

καὶ χειρουργικῶν ἐπεμβάσεων.. Ἄλλα μὲν καθιστῶμεν μεγαλύτερα καὶ μακρύτερα τῆς πραγματικῆς των φύσεως καὶ ἄλλα νάνους, σμικρύνοντες τὸ ἀκριβές των ἀνάστημα. Ἐκτὸς τούτου ἄλλα καθιστῶμεν γονιμώτερα, ὥστε νὰ γεννοῦν περισσοτέρους ἀπογόνους ὅσων προβλέπει ἡ φύσις καὶ ἀντιστρόφως ἄλλα στεῖρα καὶ ἀνίκανα πρὸς ἀναπαραγωγήν. Πρὸς τούτοις τὰ διαφοροποιοῦμεν ὡς πρὸς τὸ χρῶμα, τὴν ἐξωτερικὴν μορφὴν καὶ τὸν χαρακτῆρα διὰ πλείστων μεθόδων»[26].

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΧΩΡΙΣ ΘΕΟΝ

Ἡ σχέσις τεχνικῆς καὶ θείας προνοίας καὶ ἡ θεολογικὴ ἀπομάκρυνσις τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου.

Ὅπως ἐθεμελιώθη ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους, ἡ τεχνικὴ ἐπιχειρεῖ σήμερον ἐπὶ παγκοσμίου κλίμακος τὴν ἐμπράγματον κριτικὴν τῆς Δημιουργίας. Βεβαίως ὑπάρχουν σήμερον ἱστορικοί, οἱ ὁποῖοι ἑρμηνεύουν τὸ φαινόμενον ὡς «συνάντησιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν»[1], ὡς ἐφαρμογὴν «τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τοῦ κόσμου»[2], ὡς «συνέχισιν τῆς Δημιουργίας»[3]. Ἀπὸ μιᾶς ἄλλης ἀπόψεως ὅμως ἡ τεχνικὴ εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὄχι μόνον ὡς ἐξέλιξις, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνατροπὴ τοῦ θείου ἔργου καὶ μάλιστα ὡς ἐπικράτησις τῶν τεχνικῶν πραγμάτων εἰς τοὺς χώρους, τοὺς ὁποίους ἡ παράδοσις εἶχε καθιερώσει ὡς τομεῖς τῆς ἀνεξελέγκτου ἁρμοδιότητος τοῦ Θεοῦ. Διότι δὲν εἶναι μόνον ἤδη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐφικτὴ ἡ ἐκπλήρωσις τεχνικῶν σχεδίων χωρὶς τὴν θείαν συμπαράστασιν ἢ ἡ ἐκμηδένισις τῆς ζωῆς παντελῶς ἢ ἡ βιολογικὴ ἢ ἡ πνευματική της ἐξαθλίωσις, ἀλλ' ἐπίσης δυνατὸν οἱ ἄνθρωποι νὰ πείθωνται καὶ νὰ μεταπείθωνται, αὔριον νὰ ἐξαναγκάζωνται νὰ ἐλαττώνουν ἢ νὰ πολλαπλασιάζουν τοὺς ἀπογόνους των ἀναλόγως τῶν ἀριθμητικῶν ἐνδείξεων τῆς βιομηχανίας, ἀφ' οὗ προηγουμένως ὁ ἐκ τῶν προτέρων τεχνικὸς προκαθορισμὸς τῶν ἐρχομένων ὡς πρὸς τὴν πνευματικήν των σύστασιν θὰ ἔχῃ, ὅπως ἤδη ἐλπίζεται, καταστῇ ἐντὸς ὀλίγου πραγματικότης. Ἡ πολιτικὴ εἶναι ἀπὸ σήμερον εἰς θέσιν νὰ ὁρίζῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων τῆς χώρας ἢ τῶν βλέψεων τοῦ κρατικοῦ συνασπισμοῦ τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς τὸ παρὸν ποσοτικῶς μόνον, τοὺς ὁποίους ὁ ὑπερφυσικὸς κόσμος ὑποχρεοῦται νὰ παρουσιάσῃ ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς τεχνικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν θείαν δικαιοδοσίαν θ' ἀπασχολήσῃ ἀσφαλῶς τὴν μέλλουσαν θεολογίαν. Ἐνταῦθα ἐνδιαφέρουν οἱ ὅροι τῆς δημιουργίας τοῦ προβλήματος: πῶς ἐπετεύχθη τὸ πρωτάκουστον γεγονὸς τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς φύσεως, ὥστε νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ ὁδὸς τοῦ «βεβήλου» πολιτισμοῦ τῆς ἱστορίας, ἐὰν ἡ λέξις ἐννοηθῇ, ὅτι

συντελεῖται ἀνεξαρτήτως ἢ ἐναντίον τοῦ θείου θελήματος. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν συνέτεινε καὶ ὁ ζῆλος τῶν χριστιανῶν θεολόγων, οἱ ὁποῖοι συνέχισαν τὴν νεοπλατωνικὴν παράδοσιν καὶ συνηγωνίσθησαν εἰς τὸν πλήρη χωρισμὸν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς πραγματικότητος, εἰς τὴν διαγραφὴν ὅλων τῶν ἰδιοτήτων τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὕτως ὥστε διὰ τῆς ἀποφατικῆς αὐτῆς ἐξάρσεως νὰ παρουσιασθῇ ὁ Θεὸς ὡς τὸ ἐ ν α ν τ ί ο ν τοῦ κόσμου, ἀπρόσιτος καὶ ἀκατάληπτος, ἐπέκεινα τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς διανοίας. Τὸ σημαντικὸν ὅμως ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι, ἐνῷ ἡ ἀποφατικὴ θεολογία ἐνέπνευσε τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολήν, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ παλαίσῃ ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς «γνώσεως» ἐντὸς ἑνὸς διὰ τῆς ρωμαϊκῆς βίας κοινωνικῶς καὶ ἠθικῶς ἐξαθλιωθέντος κόσμου, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὁ Θεὸς διὰ τῆς ἐπιδόσεως τοῦ μυστικοῦ πνεύματος τῆς Ὀρθοδοξίας ἔμεινεν ὑπερλογικὸς συμπαραστάτης τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀφ' ὅτου ὅμως ἡ Δύσις ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Δ ι ο ν υ σ ί ο υ «Ἀρεοπαγίτου», ἀρχίζει νὰ κλονίζεται ἡ θεολογικὴ βάσις τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον. Διότι ἡ ἀνάγνωσις αὐτὴ συνέπεσε πρὸς τὴν διανοητικήν της ἀφύπνισιν, τὴν ἐφηβικὴν ὑπερηφάνειαν τῶν πρώτων τολμημάτων τῆς κρίσεως καὶ ὑπῆρξε κατά τινα τρόπον ἡ θ ε ω ρ η τ ι κ ὴ ἐ π ι κ ύ ρ ω σ ι ς τῆς πραγματικῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Διὰ τῆς ἀποφατικῆς θεολογίας ἡ φυσικὴ πραγματικότης ἐκινδύνευσε λοιπὸν εἰς τὴν Δύσιν νὰ μείνῃ κ α ὶ θ ε ο λ ο γ ι κ ῶ ς ἀ κ ά λ υ π τ ο ς. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀπογύμνωσιν αὐτὴν τῆς φύσεως ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ της στοιχείου ἡ αὐτοπεποίθησις τῆς λογικῆς κρίσεως ἐπὶ θεμάτων τῆς πίστεως, ὅπως ἀνεπτύχθη διὰ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς, ἐδημιούργησε μίαν ἔκτοτε οὐδέποτε ὑπερνικηθεῖσαν προϋπόθεσιν θεολογικῶν κρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἐνωρὶς κατέληξαν εἰς τὴν ἀθεΐαν. Ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ρεύματος ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία προσεπάθησε ν' ἀμυνθῇ διὰ τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀποφατικῶν στοιχείων ἐκ τοῦ θεολογικοῦ της χώρου, ὥστε νὰ τονισθῇ ἡ ὀντολογικὴ ἀντιστοιχία τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου (analogia entis) καὶ νὰ μείνῃ ὁ Θεός, τοὐλάχιστον διὰ τῶν αἰτημάτων τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὅσον τὸ δυνατὸν πλησιέστερον τοῦ ἀνθρώπου.

Προσπάθεια ἐπανασυνδέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον διὰ τῆς θεολογικῆς ἐξυψώσεως τῶν πραγμάτων.

Διὰ νὰ κρατηθῇ ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἡ Καθολικὴ θεολογία ἐπιχειρεῖ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος μέχρι σήμερον νὰ τονίσῃ, ἐρειδομένη εἰς τὴν φυσικὴν δύναμιν τῆς διανοίας, τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου. Πρῶτος ἀνέλαβε τὸ τόλμημα ὁ ἅγιος Bonaventura, διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ ὁλόκληρον τὴν θεολογικὴν παραγωγὴν τῆς Καθολικῆς Δύσεως. Ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος τῶν πρώτων Πανεπιστημίων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν, τῶν μαχητῶν τῆς Καθολικῆς πίστεως διὰ τῶν ὅπλων τοῦ λόγου, τὰ φυσικὰ πράγματα ἀποκτοῦν μίαν θεολογικὴν

πρωτοφανῆ σημασίαν. Εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον «ὑψίστης ὠφελιμότητος»[4], διότι παρουσιάζουν, ὡς «ὁμοιώματα τῆς θείας ἀληθείας»[5], τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. «Τὸ πλᾶσμα εἶναι ἡ ὁμοιότης τοῦ Θεοῦ ἢ ἀντιθέτως ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ὁμοιότης τοῦ πλάσματος»[5]. Ἐφ' ὅσον τὸ πλᾶσμα εἶναι «ἀπείκασμα τῆς θείας σοφίας»[6], ἡ ὁποία ἐκφράζεται «διὰ τοῦ μέτρου, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ βάρους»[7], ὅσοι μετροῦν, ἀριθμοῦν καὶ ζυγίζουν, ἀνάγονται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Τρόπον τινὰ «ἡ θεία σοφία εἶναι διεσκορπισμένη εἰς ὅλα τὰ πράγματα»[8], οὕτως ὥστε «ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐγνώριζε τὰς ἰδιότητας τῶν πραγμάτων, θὰ ἔβλεπεν ἀπροκαλύπτως τὴν σοφίαν ἐκείνην»[8]. Παρ' ὅτι λοιπὸν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ὑφίσταται καὶ χωρὶς νὰ παρουσιάζεται εἰς τὸν κόσμον, «μόνον διὰ τῶν φυσικῶν πραγμάτων εἶναι δυνατὸν νὰ κοινοποιηθῇ καὶ ν' ἀποκαλυφθῇ»[9]. Τὴν προσπάθειαν αὐτὴν τῆς θεολογικῆς ἐξυψώσεως τῆς φύσεως θὰ ὑποστηρίξῃ ἐν συνεχείᾳ ὁ ἅγιος Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης ἐναντίον ὅσων ἐξηκολούθουν νὰ καταφρονοῦν τὸν πραγματικὸν κόσμον. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ὄντα ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀποδεικνύει ὄχι μόνον τὴν ἀγαθότητα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπὸ ἀπόψεως κατασκευῆς ἀνυπέρβλητον χαρακτῆρα των. «Ἡ τελειότης τοῦ αἰτιατοῦ ἀποδεικνύει τὴν τελειότητα τῆς αἰτίας.. Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶναι ὁ τελειότατος παράγων. Ἐξ αὐτοῦ ἕπεται, ὅτι τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος ἐδημιούργησε, κατέστησαν δι' ἐκείνου τέλεια»[10]. Ἡ ἐξέτασις κατὰ ταῦτα τῶν ὄντων ὄχι μόνον δὲν ἀπᾴδει εἰς τὴν θρησκευτικὴν ζωήν, ἀλλ' ἔχει θεολογικὴν ἀξίαν. «Διὰ τῆς θεωρήσεως τῶν φυσικῶν γεγονότων εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συλλάβωμεν τὴν θείαν σοφίαν»[11].

Ἡ θεολογικὴ αὐτὴ δικαίωσις τῶν φυσικῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνάγκης νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Θεὸς εἰς τὴν φύσιν ἔφθασεν εἰς τὰ ὅρια τοῦ πανθεϊσμοῦ, ἐστράφη θεολογικῶς ἐναντίον τῆς αὐγουστινείου, ἐκ τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πλάτωνος καταγομένης ὑποτιμήσεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, ἐνέκρινε τὴν διατηρηθεῖσαν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως ἐκτίμησιν τῶν φυσικῶν πραγμάτων, τὴν ἰδέαν τῆς ἀδελφότητος πρὸς τὰ ὄντα, ἡ ὁποία συνήρπασε τὸν Φραγκῖσκον τῆς Ἀσσίζης, κυρίως ὅμως παρουσίασε τὴν ἔρευναν τῆς φυσικῆς πραγματικότητος ὡς θρησκευτικὸν καθῆκον, ἔδωσε δηλαδὴ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἄδειαν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία μετ' ὀλίγον ἐγκαινιάζει τὴν ἱστορικήν της σταδιοδρομίαν ὡς θεία δοξολογία*. Ὅτι ὅμως ἡ ἀσχολία πρὸς τὴν φύσιν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὁδηγήσῃ εἰς μίαν κρίσιν στέγης διὰ τὸν Θεὸν καὶ κυρίως νὰ στρέψῃ τὸν ἄνθρωπον πρὸς μίαν ἐντελῶς ἄλλην πηγὴν γνώσεως ἀνεξάρτητον τῆς Γραφῆς καὶ

* «Μέγας ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ μεγάλη ἡ ἰσχύς του καὶ τῆς σοφίας του οὐκ ἔστι μέτρον. Αἰνεῖτε Αὐτὸν οἱ οὐρανοί, αἰνεῖτε Αὐτὸν ὁ ἥλιος καὶ οἱ πλανῆται.. δόξασε καὶ σὺ ψυχή μου,.. Κύριον τὸν Δημιουργόν σου, ἐν ὅσῳ ζῇς· διότι ἐξ Αὐτοῦ καὶ δι' Αὐτοῦ καὶ ἐν Αὐτῷ τὰ πάντα.. Αἶνος, σέβας καὶ δόξα δι' Ἐκεῖνον εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν»[12].

ἐν συνεχείᾳ νὰ δημιουργήσῃ ἕνα κόσμον, ὁ ὁποῖος βασίζεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν δέσμευσιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων, δηλαδὴ εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς θείας σοφίας νὰ ἐξυπηρετήσῃ παντὸς εἴδους σχέδια ἐναντίον τῶν ἐπιταγῶν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἦτο διὰ τὸν ἅγιον Bonaventura καὶ τοὺς δυτικοὺς θεολόγους ἀδιανόητον, ἐφ' ὅσον πρὸ παντὸς ἄλλου προεῖχεν ἡ συνοχὴ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ἐντὸς τῶν πραγμάτων διελύετο. Ἡ προσπάθεια τῆς Καθολικῆς θεολογίας ἐστράφη διὰ τοῦτο τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης θεολογικῆς κρίσεως τῆς Εὐρώπης ἀρχομένης τῆς δευτέρας χριστιανικῆς χιλιετηρίδος εἰς τὴν διανοητικὴν θεμελίωσιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ. Τονίζεται λοιπὸν ἔκτοτε ἡ κριτικὴ δύναμις, ἤτοι τὸ ἀντίθετον τῆς πίστεως καὶ τοῦ μυστικοῦ πνεύματος, τῶν μεγάλων ἐμπνεύσεων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Δι' αὐτὸν ὅμως τὸν λόγον, ἐφ' ὅσον ἡ σχολαστικὴ θεολογία δὲν ἀπεφάσισε νὰ περιορίσῃ τὸ ὀρθολογιστικόν της στοιχεῖον, τὸ lumen naturale τῆς διανοίας, ὅ,τι κατώρθωσεν ἡ ὀρθόδοξος πίστις, παρ' ὅλην τὴν ἐγγύτητα, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησε λογικῶς ν' ἀποδείξῃ μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, ἡ Εὐρώπη τελικῶς ἀπέβαλε τὸν Θεόν.

Πρὸς μίαν ζωὴν χωρὶς ὑπερβατικὴν συμπαράστασιν.

Μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ ἀποβολὴ τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς Εὐρώπης συνετελέσθη ἐπέκεινα τῶν θεολογικῶν συζητήσεων. Ὁ 19ος αἰὼν ἐγνώρισεν ὅμως τὴν θεωρητικὴν ἀθεΐαν, τὴν ὁποίαν ἐφάνη ὅτι ὑποστηρίζει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ θεολογία διὰ τοῦτο ἐμνησικάκησεν ἐναντίον τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ παρόντος αἰῶνος μὲ πολλὴν ἱκανοποίησιν παρακολουθεῖ τὴν κρίσιν καὶ τὸν αὐτοπεριορισμὸν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἐνῷ ὅμως διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ της ἐλέγχου ἡ φυσικὴ ἔρευνα ἀποφεύγει σήμερον νὰ θίξῃ προβλήματα ὑπερβατικοῦ χαρακτῆρος καὶ ὁ φιλοσοφικὸς ἀθεϊσμὸς χάνει τὴν ἐπιστημονικήν του ὑποστήριξιν, ὁ Θεὸς ἀποχωρεῖ ἐκ τῶν πρακτικῶν ὑποθέσεων τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Εἰς τὴν τεχνικήν της ἀντάπτυξιν ἡ ζωὴ χρειάζεται συνεχῶς ὀλιγώτερον τὴν θείαν συμπαράστασιν. Τεχνικῶς δημιουργοῦνται οἱ ὅροι τῆς ἐκπληρώσεως ὅλων τῶν αἰτημάτων ἀσχέτως τοῦ Θεοῦ. Τὸ πρᾶγμα δὲν προκαλεῖ πλέον ἐντύπωσιν, ἀλλ' ὁ Θεὸς ὑπῆρξεν εἰς ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς ὁ συνεκτικὸς κρίκος τῆς ζωῆς, ἡ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε τοποθετηθῆ ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον δρᾶμα. Ὡς ἐγγυητὴς τῶν ἐντολῶν τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, ὁ Θεὸς δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς μία μεταφυσικὴ φροντίς, ἀλλ' ὁ ἱδρυτὴς τῶν ἠθῶν καὶ ὁ κριτὴς τῶν πράξεων καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ βασικὴ προϋπόθεσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Αὐτὴ ὅμως ἀκριβῶς ἡ προϋπόθεσις, τὸ κοινωνικὸν λειτούργημα τοῦ Θεοῦ, αἴρεται εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει τὸν φυσικὸν κόσμον ὡς ἀντικείμενον.

Ὅτι ἡ κοινωνικὴ διαθεσιμότης τοῦ Θεοῦ συνεπήχθη τὴν ἀπομάκρυνσιν

τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν ὑποθέσεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, ἦτο ἡ φυσικὴ συνέπεια. Ὅσον ἡ Ἐκκλησία ἐκρατεῖτο εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπικαιρότητα, τὸ τεχνικὸν πνεῦμα, παρ' ὅτι ἐκέρδιζεν ἔδαφος, δὲν κατώρθωσε νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως εἶδεν ὅμως εἰς τὴν τεχνικὴν μίαν δύναμιν αὐξήσεως τοῦ κοινωνικοῦ της κύρους. Διὰ τοῦτο πολὺ ἐνωρὶς ἐπετράπη εἰς τοὺς μοναχοὺς ἡ βιοτεχνία καὶ ἡ ἐπιχειρηματικὴ δρᾶσις. Παρὰ ταῦτα τὸ ἀποστολικὸν ἵδρυμα, ὅσον περισσότερον ἡ ζωὴ ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων, ὅσον δηλαδὴ ἡ συμβολὴ τοῦ ὑπερβατικοῦ παράγοντος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀνθρωπίνου ἔργου καθίστατο ἐπουσιωδεστέρα, ἀπεμακρύνετο ἐκ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἀντελαμβάνετο ὡς ἀποστολήν του τὴν πνευματικὴν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔπαυε νὰ πράττῃ, ἐφ' ὅσον ἡ πρᾶξις, ὡς ἐργασία ἢ ὡς κοινωνικὸν μέλημα, ὑπήγετο εἰς ἄλλας ἀρχάς.

Διὰ τῆς ὑποχωρήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν πραγμάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου κάμπτεται ἡ τελευταία ἀντίστασις τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ὁ κόσμος μένει τελικῶς χωρὶς ὑπερβατικὴν κηδεμονίαν εἰς τὴν διάθεσιν ἑτεροκλήτων αὐθεντιῶν. Κυρίως ὅμως ὁ ἄνθρωπος παύει νὰ ἔχῃ ὡς βασικόν του πρόβλημα *τὴν συμπεριφοράν του* ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀφοσιοῦται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν τεχνικὴν διαρρύθμισιν τῆς ζωῆς του. Ἀφ' ὅτου ἔπαυσεν ὁ ἄνθρωπος νὰ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του ὡς πρόβλημα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἀντιλαμβάνεται τὸν Θεὸν ὡς πρόβλημα.

Ἡ προβληματικὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν Εὐρώπην εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς πραγματικῆς ἀποστάσεως, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντί του. Εἰς ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς ὁ Θεὸς ἐπροβλημάτισε τὸν ἄνθρωπον, ἔμεινεν ὅμως ὁ ἴδιος ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ἀκριβῶς διότι ἦτο διὰ τὴν κατάφασιν τῆς ζωῆς ἀπαραίτητος. Ἡ Εὐρώπη διατρέχει τὴν πνευματικήν της ἱστορίαν διὰ μιᾶς κριτικῆς στάσεως, ἡ ὁποία ἔθεσε τὸν Θεὸν ὑπὸ αἵρεσιν. Ἡ στάσις αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ συνείδησις τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ζωὴ ἔπαυσεν οὐσιαστικῶς νὰ στηρίζεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἐφεῦρεν ἐπίσης ἡ Εὐρώπη καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ θαύματος. Εἰς ἄλλα θρησκευτικὰ κλίματα τὰ γεγονότα ἔχουν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπερφυσικὸν χαρακτῆρα, ὥστε θαῦμα θὰ ἦτο, ὅ,τι, διὰ νὰ συμβῇ, δὲν θὰ ἐχρειάζετο θείαν ἐπέμβασιν. Ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία ὅλων τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, ἀντεπροσωπεύθη εἰς μεταγενεστέρους μάλιστα χρόνους καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐπὶ παραδείγματι ὑπὸ τοῦ Malebrance τὸν 18ον αἰῶνα*. Ἀφ' ὅτου ὅμως ὡς θαῦμα ἐθεωρήθη ἡ ἔκτακτος ἐπέμβασις

* «Ἡ φύσις καὶ αἱ δυνάμεις της οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ διαφυγαὶ τῆς γενικῆς καὶ ἀποτελεσματικῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ τὰ πάντα ἐντὸς ὅλων τῶν πραγμάτων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ σπουδὴ τῆς φύσεως νὰ εἶναι ἐσφαλμένη καὶ ματαία καθ' οἱονδήποτε τρόπον καὶ ἂν ἐπιχειρῆται, ὅταν ζητῶμεν ἄλλας ἀληθεῖς ἀρχὰς πλὴν τῶν προθέσεων τοῦ Παντοδυνάμου»[13].

τοῦ Θεοῦ, εἶχεν ὑπονοηθῆ, ὅτι τὰ γεγονότα τῆς φύσεως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξελιχθοῦν χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν ἀνάγκην συνεχοῦς παρατηρήσεως ἐκ μέρους θείων προσώπων. Εἰς τὴν ὑπόνοιαν αὐτὴν εἶχε γράψει προλεγόμενα ἡ ἑλληνικὴ φυσική, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν περὶ «θαύματος» νὰ γίνῃ λόγος ἤδη εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Μετὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλλάδος τὰ θαύματα ἐπληθύνθησαν, ὥστε νὰ καταπέσῃ ἡ ἔκπληξις διὰ τὴν δυνατότητα φυσικῶς ἀνεξηγήτων γεγονότων. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος καὶ πάλιν «ἐθαύμασεν», εἶχε παραδεχθῆ, ὅτι ὁ κόσμος ἐξελίσσεται, ὅπως λειτουργοῦν τὰ μηχανήματα. Διὰ τοῦτο ἡ Εὐρώπη ὄχι μόνον περιώρισε τὴν ἔννοιαν τοῦ θαύματος, ἀλλ' ἐθεώρησε τελικῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τὰς ἐντυπώσεις τῶν ἀμαθῶν, γεγονότα, τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι δὲν ὑποπτεύουν τὰ φυσικὰ αἴτια. Ἐφ' ὅσον ὅμως τὰ γεγονότα τοῦ κόσμου ἀνάγονται εἰς φυσικὰς αἰτίας, διὰ τὴν γνῶσιν των δὲν ἦτο ἀπαραίτητος ἡ Γραφή. Ἐὰν ὁ κόσμος ἀρχίζῃ νὰ ἐξηγῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅ,τι ἐκεῖνοι ἐθεώρησαν ἄλλοτε ὡς μυστήριον καὶ ὡς ὑπόθεσιν τοῦ Θεοῦ, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πρᾶξιν των καὶ νὰ ἐκπληρώνῃ τὰ σχέδιά των, οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νὰ μάθουν, τί ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ θέλουν ἐκ μέρους τῶν ἐκπροσώπων του. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑποχρέωσις περιωρίσθη λοιπὸν εἰς τὴν Εὐρώπην τοπικῶς καὶ χρονικῶς μὲ ἀποτέλεσμα τὰ πραγματικὰ ἐνδιαφέροντα νὰ τοποθετηθοῦν καὶ νὰ συγκρατήσουν τὸν ἄνθρωπον μακρὰν τοῦ Θεοῦ.

Τὸ ἑλληνοϊουδαϊκὸν αἴτημα τῆς Εὐρώπης νὰ συγκεντρωθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς μίαν καὶ μόνην ἀλήθειαν.

Εἰς τὴν πνευματικήν του ἐξέλιξιν ὁ δυτικὸς κόσμος ἔδωσε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐχώρισε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ζωήν, ὅτι διέλυσε τὴν κεντρικὴν σύνθεσιν ὅλων τῶν μεγάλων πολιτισμῶν. Παρὰ ταῦτα ἡ Εὐρώπη δὲν ἀπεμάκρυνε τὴν πίστιν ἐκ τῆς πράξεως, ἀλλ' ἀφῄρεσε τὸ ἄμφιον τῆς πίστεως, διὰ νὰ τὴν πολιτογραφήσῃ εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωήν, ὅπως τὴν διεμόρφωσαν αἱ νέαι ἀνάγκαι τῆς ἱστορίας χωρὶς τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐπισήμου θρησκευτικοῦ πνεύματος. Ἡ πίστις παρέμεινε τὸ κεντρικὸν γνώρισμα καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἴσως μάλιστα πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι τὰ πνευματικὰ μεγέθη, διὰ τὰ ὁποῖα σεμνύνεται ἡ Δύσις, ἐπήγασαν ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι δυνατὸν νὰ συναντήσῃ τὸ ἀπόλυτον. Αὐτὸ ἐσήμαινεν, ὅτι ὁ Εὐρωπαῖος ἦτο διατεθειμένος νὰ δοθῇ εἰς μίαν ἀποκλειστικὴν πίστιν. Τὸ γεγονὸς εἶναι μοναδικόν, διότι δὲν παρουσιάζει μόνον μίαν ἀπεριόριστον αὐτοπεποίθησιν, ἀλλὰ καὶ μίαν διάθεσιν ἀφοσιώσεως χωρὶς δυνατότητα συμβιβασμοῦ. Εἰς τὴν βεβαιότητα τοῦ ἀνθρώπου ἔθεσαν ὅμως ἰδίως τὰ πνευματικώτερα ἱστορικὰ θρησκεύματα ὅρια, ἐνῷ ταυτοχρόνως τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ κατανείμῃ τοὺς τομεῖς τῆς λειτουργικῆς πράξεως. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ παραδείγματι οἱ θεοὶ δὲν ἐμονοπώλησαν τὴν λατρείαν των. Ἀργότερον οἱ ἄνθρωποι ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεύουν, ταυτοχρόνως πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ

τοῦ Λατίου, εἰς τὸν Ὄσιριν καὶ τὸν Μίθραν, τὴν Ἶσιν καὶ τὸν Ἄδωνιν καὶ νὰ ἔχουν βωμοὺς δι' «ἀγνώστους» θεούς. Εἰς τὴν ἐποχήν μας παρουσιάζονται ἅγιοι, ὅπως ὁ Gandhi, οἱ ὁποῖοι μελετοῦν καθημερινῶς χωρία τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ Κορανίου καὶ τῆς ἐγχωρίας θρησκευτικῆς παραδόσεως.

Ὁ Χριστιανισμὸς ἐπέφερε μίαν ριζικὴν τομὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ προσανατολισμοῦ τῆς πίστεως. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀντετάχθη εἰς τὸν θρησκευτικὸν διασκορπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ τὸν συγκεντρώσῃ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς καὶ μόνης ἰδέας. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐσήμαινε διὰ τὴν Εὐρώπην συντονισμὸν ὅλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων περὶ ἕνα καὶ μόνον σκοπόν, χάριν τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθη ὁλόκληρος ὁ κόσμος. Διατί ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐβασίσθη ἐπὶ ἑνὸς ἀποκλειστικοῦ αἰτήματος, εἶναι μία ἐρώτησις, τῆς ὁποίας ἡ ἀπάντησις εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Διατί ὅμως ὁ ἄνθρωπος παρεδέχθη τὸν μοναδικὸν Θεὸν καὶ ἀπέρριψεν ὅλους τοὺς ἄλλους, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς διπλῆς καταγωγῆς τῆς χριστιανικῆς διαθέσεως, τοῦ νομαδικοῦ καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ νομάδες ἀλλάσσουν συνεχῶς τόπον. Ἐκ τῶν πραγμάτων τῆς γῆς ἀπουσιάζει δι' ἐκείνους ὁ χαρακτὴρ τῆς μονιμότητος. Τὰ πάντα εἰς τὸ πέρασμά των μεταβάλλονται καὶ χάνονται. Μόνον ὁ οὐρανὸς ἔμενε εἰς τὴν ἀπέραντον στέππαν ἢ τὴν ἔρημον φοβερὸς καὶ ἀκίνητος, συνεχῶς ὁ αὐτός. Ὁ οὐρανὸς ἦτο ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ αἰωνίου. Ἀπὸ τῶν Σημιτικῶν λαῶν τῆς ἀρχαίας Ἀραβίας καὶ τῶν μετέπειτα Ἀράβων μέχρι τῶν Μογγόλων τοῦ Chingis Chan οἱ νομάδες εἶναι μονοθεϊσταὶ καὶ οἱ ἀρχηγοί των ἔχουν τὴν τάσιν νὰ ἐπιφέρουν καὶ εἰς τὴν γῆν τὴν τάξιν τοῦ οὐρανοῦ. Ὅ,τι δὲν ἐκπροσωπεῖ τὸν οὐρανόν, εἶναι παροδικὸν καὶ βασίζεται εἰς τὴν πλάνην. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς χάριν τοῦ «ἐν τοῖς οὐρανοῖς» Θεοῦ.

Ἡ πίστις αὐτὴ συνήντησεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον τὴν ἀξίωσιν τῆς λογικῆς θεμελιώσεως τῆς ἀληθείας. Ἡ Ἑλλὰς εἶχε παιδεύσει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κριτικὴν στάσιν, τὸν ἔλεγχον τῶν πολλῶν, τὴν ἑνοποίησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου, τὴν ὑποψίαν ἔναντι τῶν «δοξῶν» καὶ τὴν τιμὴν τῆς «ἐπιστήμης». Ἀπὸ τοῦ ἑνιαίου ἀξιώματος τῆς φύσεως τῶν Προσωκρατικῶν, τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας» τοῦ Πλάτωνος, τοῦ «τί ἦν εἶναι» τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ «ἐτεῇ ὄντος» τοῦ Δημοκρίτου, τῶν «κατὰ λόγον» πράξεων τῶν Στωικῶν καὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ «Ἑνὸς» τοῦ Πλωτίνου ἡ ἰδία φιλοσοφικὴ ἀπαίτησις μιᾶς ἀπολύτου ἀρχῆς εἰς τὸν κόσμον διέρχεται τὰ ἱστορικά της στάδια. Ὅταν ἡ διάθεσις αὐτὴ συνήντησε τὴν παράλληλον ἀξίωσιν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων, παρὰ τὴν ἀρχικήν της ἀντίθεσιν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, συνηρέθη τελικῶς πρὸς ἐκείνην, διὰ νὰ δημιουργηθῇ μία τῶν ἰσχυροτέρων ἀπαιτήσεων τῆς ἱστορίας.

Ἱστορικοὶ ὅροι τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος διὰ τῶν κρίσεων τῆς πίστεως εἰς τὴν ἐπὶ γῆς δυνατότητα τοῦ ἀπολύτου:

1η κρίσις ὁ Ἀνθρωπισμός.

α) Ὑποδοχὴ εὐαγγελίων τοῦ λόγου.

Μέσῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ αἴτημα τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ ἀπολύτου μετελαμπαδεύθη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, διὰ ν' ἀποθέσῃ τὴν ἱερατικήν του ἀμφίεσιν. Διὰ τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ ὁ δυτικὸς κόσμος ἀπέκτησε τὸ ἱστορικόν του πρόσωπον καὶ ἐπεχείρησε τὰ ἱστορικά του βήματα. Ἡ δυνατότης τοῦ ἀπολύτου ὑπῆρξεν ἡ πρώτη καὶ ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ὥστε μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων τῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Εὐρωπαῖος νὰ νομίσῃ, ὅτι τοῦ δίδεται ἐπὶ τέλους ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν πραγματικήν του ἀποστολήν. Ἐὰν τὴν θέσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας κατέλαβεν εἰς τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος ὁ ἑλληνικὸς λόγος, ἡ πίστις αὐτή, ἀντὶ νὰ καταπέσῃ, ἐδέχθη εἰς τὸν ἱστορικόν της δρόμον μίαν νέαν ὤθησιν. Διὰ τοῦτο οὔτε ἡ Μεταρρύθμισις οὔτε ἡ Ἀναγέννησις ἐκλόνισαν τὴν εὐρωπαϊκὴν πεποίθησιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποκλειστικῆς ἀληθείας, τὴν πίστιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθη ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία. Ἐὰν λοιπόν, ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὰ μηδενιστικὰ ρεύματα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ εἰς τὴν σημερινὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν πνευματικῶν αἰτημάτων, ἡ πίστις αὐτὴ τελικῶς χαθῇ, θὰ ἔχῃ λήξῃ καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἡ Εὐρώπη ὅμως ἐδημιουργήθη διὰ τῶν πνευματικῶν κρίσεων τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἱκανότητά του νὰ μιμηθῇ τὸν Θεόν. Ὅ,τι συνετελέσθη ἀρχομένων τῶν Νέων χρόνων, ὑπῆρξε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν μετατόπισις μόνον τοῦ ὑπερβατικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς πρὸς τὰ πράγματα τοῦ παρόντος κόσμου. Τὸ ἀπόλυτον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνσαρκωθῇ ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ζητηθοῦν εἰς τὸν οὐρανόν. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ὑπῆρχον ἐντὸς τῆς φύσεως καὶ μάλιστα ἐντὸς τῆς ἱστορίας.

Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον παρουσιάσθη λοιπὸν ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς Γραφῆς. Ἑλληνικὰ κείμενα εἶχον ἤδη κάμει τὴν ἐμφάνισίν των εἰς τὴν Δύσιν μέσῳ τῶν Ἀράβων, διὰ νὰ ἐξάψουν τὴν φαντασίαν, τὴν αὐτοπεποίθησιν τῆς λογικῆς καὶ τὴν ἀπαίτησιν νέων ὁδηγιῶν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Πρέπει νὰ ἐξαρθῇ διὰ τοῦτο ἡ συντηρητικὴ σημασία τοῦ ἀραβικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπιτρέψει, ὅταν ὁ Χριστιανισμὸς κατεδίωκε τὴν Ἑλλάδα, τὴν συλλογὴν καὶ μελέτην παντὸς εἴδους κειμένων εἰς τὴν αὐλὴν συναγωνιζομένων διὰ τὰς βιβλιοθήκας τῶν χαλιφῶν. Συγχρόνως ὅμως πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ ἱστορικὴ προσφορὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν λύσιν τῶν θρησκευτικῶν του προβλημάτων εἶχεν ἐπιχειρήσει μίαν κατ' εὐθεῖαν ἐπανασύνδεσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἐπιστροφὴ συνέπεσε πρὸς τὴν κρα-

τικὴν τραγῳδίαν, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τότε ἀκριβῶς οἱ φεύγοντες τοὺς Τούρκους ἕλληνες λόγιοι μετέφερον, ὅ,τι ἀκριβῶς τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ὥραν ἡ Δύσις ἐχρειάζετο περισσότερον. Εἰς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα οἱ ἄνθρωποι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης δὲν ἀντίκρυσαν ἁπλῶς πνευματικὰ προϊόντα μιᾶς λαμπρᾶς παρελθούσης ἐποχῆς, ἀλλὰ *λογικὰ εὐαγγέλια* ἀχρόνου ἰσχύος, ἱκανὰ νὰ ἐνθουσιάσουν καὶ νὰ πληρώσουν τὴν ζωὴν τοῦ πνευματικῶς «ἀναγεννωμένου» ἀνθρώπου.

β) Λυτρωτικὴ θεμελίωσις τοῦ ἐνθάδε.

Οἱ ἀνθρωπισταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως ἀντίκρυσαν εἰς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τὰ κειμήλια τῆς λησμονηθείσης θρησκείας τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος χωρὶς ἐκκλησιαστικὴν κηδεμονίαν ἐγνώριζε νὰ χειραγωγῇ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἀληθείας. Δὲν ἦσαν λοιπὸν ἁπλοῖ φιλόλογοι, τοὺς ὁποίους ἐνδιέφερεν ἡ ἀποκατάστασις τῶν κειμένων οἱ ἀφωσιούμενοι εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδεῶδες, ἀλλ' ἀπόστολοι ἑνὸς νέου πνεύματος, τὸ ὁποῖον δὲν παρεδέχετο τὴν βίαν λογικῶς ἀστηρίκτων αὐθεντιῶν, ἀλλ' ἤθελε νὰ καταυγάσῃ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖον ἐλάμπρυνε τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀνθρώπου. Ἐπρόκειτο κατ' οὐσίαν περὶ μιᾶς ὡς πρὸς τὴν τάξιν τοῦ χρόνου ἀντιστρόφου προφητείας, μιᾶς θρησκευτικῆς πίστεως, ἡ ὁποία ἔβλεπε τὴν ἐκπλήρωσίν της εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ λογικῶς δυνατοῦ, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κόσμου, ὅπως τὴν ἐπέτυχεν ὁ ἑλληνικὸς λόγος, χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴν προστασίαν καὶ τὴν καθοδήγησιν ἀρχῶν ξένων πρὸς τὴν φύσιν του. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀνθρωπισμὸς ἐσήμαινεν ἕνα ἀποφασιστικὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ἐνθάδε, *τὴν θεωρητικὴν θεμελίωσιν παντός, ὅ,τι ἔχει καθαρῶς ἀνθρώπινον χαρακτῆρα*. «Ἀπεστρέφετο ὁ ἄνθρωπος τὸ ἄσπιλον λευκὸν φῶς τῆς αἰωνιότητος, διὰ νὰ δοθῇ εἰς τὴν θέρμην καὶ τὸ χρῶμα τῆς γῆς»[14]. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἔμμεσος ἔστω ἀνθρωπιστικὴ ἀποκήρυξις τῶν θρησκευτικῶν ἰνδαλμάτων καὶ ἡ διοχέτευσις τῆς θρησκείας εἰς ὅ,τι δὲν εἶχεν ἀνάγκην θείας συμπαραστάσεως, ἀλλ' ὡς ἀμιγῶς ἀνθρώπινον ἐπεκαλεῖτο τὴν φροντίδα τοῦ ἀνθρώπου, θὰ φανῇ, διατί ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέται τῆς περιωπῆς καὶ τῆς μεταρρυθμιστικῆς βακχείας τοῦ *Λουθήρου* κατηγόρησαν τοὺς ἀνθρωπιστάς, τὸν *Μελάγχθονα* καὶ τὸν *Ἔρασμον*, ὡς ὑπούλους ἐχθρούς. Ὁ Ἀνθρωπισμὸς διεξεδίκησε χάριν τοῦ κόσμου τὴν *δύναμιν*, τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὁποίας καὶ ἡ Καθολικὴ καὶ ἡ Μεταρρυθμιζομένη Ἐκκλησία ἐθεώρουν ὡς ἰδικήν των ὑπόθεσιν.

Ἐφ' ὅσον ἀνεπτύσσοντο ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὁ θεωρητικὸς ὑλισμὸς καὶ ἡ τεχνικὴ ζωή, μεταξὺ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἐχάθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ἀντίθεσις, ὥστε αἱ δύο πίστεις νὰ συμμαχήσουν, νὰ ἔχουν κοινὸν σκοπὸν τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ μία διὰ τοῦ θείου καὶ

ἡ ἄλλη διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. «Ζητοῦμεν τὴν λύτρωσίν μας διὰ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους»[15], εἶναι μία σύγχρονος διακήρυξις, ἡ ὁποία μὲ συνέπειαν ἀναφέρεται εἰς τὸ πνευματικὸν κατόρθωμα τῆς Ἑλλάδος ὡς πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ σωτηρίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαιογνωσία καλεῖται, «ὅπως βοηθῇ τοὺς ὀλιγοπίστους» διὰ τῆς χειραγωγήσεώς των εἰς τὴν «ζῳοδότειραν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου»[16]. Ὁ Ἀνθρωπισμὸς δὲν παρουσιάσθη λοιπόν, διὰ νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ διὰ νὰ συγκρατήσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς φορᾶς τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων ἐξέπιπτε τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, διὰ νὰ προσκολληθῇ εἰς τὴν ὕλην, νὰ ἐπιδιώξῃ μικρόπνοα συμφέροντα, χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ εὐθύνεται διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν *μιᾶς ἰδέας* εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἔστρεψε τὴν προσοχὴν ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπινον κόσμον, ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὸν λόγον καὶ προσεπάθησε διὰ τοῦ νέου προσανατολισμοῦ νὰ λυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπον. Πρώτην φορὰν εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ ἐνθάδε παρουσιάσθη διὰ τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ ὡς λυτρωτικὴ δυνατότης.

2α κρίσις ὁ Φιλελευθερισμός.

α) Ἐκ τῆς ἀνατροπῆς τῆς δυναστείας πρὸς τὸ παγκόσμιον κράτος.

Ἐφ᾽ ὅσον ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἀνεκάλυψε καὶ ἀνέπτυσσε πνευματικὰς ἀξίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐξησκεῖτο εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πειθαρχίαν, ἐδημιούργησε τὴν προσωπικήν του διάστασιν. Ἀντελήφθη λοιπὸν αἰτήματα, τὰ ὁποῖα μόνον διὰ τῆς ἀποδεσμεύσεώς του ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθοῦν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, νὰ στραφῇ ἐναντίον τοῦ κρατικοῦ δεσπότου. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ὑπῆρξε διὰ τοῦτο μία *ἀνθρωπιστικὴ δωρεὰ* εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς Εὐρώπης. Ἀπ᾽ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἡ δωρεὰ αὐτή, ἡ ὁποία ὡδήγησε τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς δημοκρατίας, ἦτο διὰ τοῦτο ἐπίσης *λυτρωτικῆς φύσεως*.

Ἡ Εὐρώπη τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος ζῇ καὶ ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἀποτίναξιν τῶν δυναστειῶν, τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἰσότητα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἰδία πίστις ἐνέπνευσεν ἄλλοτε τοὺς ὑποδούλους τῆς Ρώμης καὶ κατέλυσε τὸ παγκόσμιον κράτος. Μὲ τὴν ἰδίαν ἔντασιν ἡ πίστις αὐτὴ καταρρίπτει τὴν Βαστίλλην. Ἡ νέα θρησκεία ἀνέδειξε πλὴν τῶν προφητῶν εὐαγγελιστὰς (Rousseau, *Βολταῖρος*, Condorcet, Lessing), ἐχρειάσθη «νέφος μαρτύρων» (Γαλλικὴ Ἐπανάστασις) καὶ ἐμπνέει ἔκτοτε ἱστορικοὺς ἑρμηνευτὰς ἀπὸ τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν μέχρι τοῦ Marx, τοῦ Lenin καὶ τῶν συγχρόνων μαθητῶν των διὰ τὴν προκήρυξιν καὶ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς θρησκευτικοῦ κράτους παγκοσμίας ἐκτάσεως, ἀλλ᾽ εὐρωπαϊκοῦ χαρακτῆρος. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πολιτικὴ περιβάλλεται τὴν ἱερότητα τῆς θρησκείας εἶναι τόσον παλαιόν, ὅσον καὶ ὁ πολιτισμός, ἡ ἐξέλιξις ὅμως, διὰ τῆς ὁποίας τὸ κράτος ἀπο-

κλείει τὴν ὑπερβατικὴν πίστιν διὰ νὰ ἐνσαρκώσῃ τὴν ἀνθρωπίνην δυνατότητα καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς νὰ προβληθῇ ὡς ἀποκλειστικὸς χορηγὸς τοῦ νοήματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, εἶναι μία γηγενὴς εὐρωπαϊκὴ ἐμφάνισις, ἐκλαΐκευσις καὶ συνάμα κατάργησις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐντὸς τῆς κρατικῆς θρησκείας ἐμφανίζονται διὰ τοῦτο περιούσιοι λαοί, λατρεύονται Μεσσίαι, ἀναγιγνώσκονται εὐαγγέλια, τελοῦνται περιφοραὶ κειμηλίων, ὑπάρχουν τόποι προσκυνημάτων, αἱρετικοί, ἀφορισμοὶ καὶ Ἱεραὶ Ἐξετάσεις, ἅγιοι καὶ μάρτυρες, κατακόμβαι διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἑτοιμασίαν τῆς μελλούσης βασιλείας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος καὶ πάλιν παρουσιάζεται ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ πνεύματος. Ἡ κρατικὴ θρησκεία διακρίνει διὰ τοῦτο αὐστηρῶς τὴν ἀρετὴν ἐκ τῆς κακίας, προφητεύει τὴν συντριβὴν τῶν ἀδίκων, διδάσκει, πῶς ἀντιμετωπίζονται οἱ πειρασμοὶ καὶ πῶς ἀναπτύσσεται τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας, ἐκπέμπει ἀποστόλους, διὰ νὰ μαθητεύσουν «πάντα τὰ ἔθνη» καὶ χαρίζει τὴν ἱστορικὴν ἀθανασίαν εἰς τοὺς μετόχους τοῦ παρόντος καὶ τοῦ ἐρχομένου θριάμβου. Τὸ φιλελεύθερον θρήσκευμα δὲν κατέλυσε λοιπὸν μόνον τὴν δεσποτείαν ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ δικαιολογεῖ σήμερον τὴν πολιτικὴν συγχρόνων κρατῶν διὰ τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς λυτρωτικῆς ἰδέας, εἰ δυνατὸν ἐπὶ παγκοσμίου κλίμακος, μέσῳ τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων.

β) Πολιτικαὶ προϋποθέσεις τῆς τεχνικῆς δημοκρατίας.

Ὅπως ὁ Ἀνθρωπισμὸς ἐδικαιολόγησε τὸν πνευματικὸν σύνδεσμον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον, τὸν χωρισμὸν τῆς ἐπιστήμης ἐκ τῆς θεολογίας, τὴν σταδιοδρομίαν τῆς τέχνης ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, τὴν λατρείαν τῶν ἑλληνικῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἔργων τῆς διανοίας, οὕτως ὥστε τελικῶς ἡ διευθέτησις τῶν θεμάτων τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου βίου ἀσχέτως τῆς ἐπισήμου θρησκείας νὰ φανῇ ἀπολύτως φυσικὴ καὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ζητήσῃ τὴν λύτρωσίν του εἰς τὸν «κόσμον», χωρὶς ὅμως αὐτὴν τὴν φορὰν νὰ αἰσθάνεται τύψεις συνειδήσεως, κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Φιλελευθερισμὸς ἔθεσε διὰ τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκφράσεως, τῆς ἄρσεως τῶν μονοπωλίων, τῆς κατοχυρώσεως τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων (δίπλωμα εὑρεσιτεχνίας) καὶ τῆς ἱδρύσεως κρατικῶν δικαίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιφρουρεῖται ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ πολίτου, τὰς βάσεις τῆς συγχρόνου δημοκρατίας, τὰς πολιτικὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ἐὰν αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς κατώρθωσαν ν' ἀναλάβουν τὴν πρωτοπορίαν τοῦ τεχνικοῦ κόσμου, εἰς τοῦτο συνέτεινε βεβαίως ὁ φυσικὸς πλοῦτος τῆς χώρας, πολὺ ἀποφασιστικώτερον ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπῆρξαν τὸ πρῶτον νόμιμον τέκνον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Φιλελευθερισμοῦ. Τὸ δημοκρατικόν των πολίτευμα, τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν πρὸς διασφάλισιν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ κυρίως ἡ δημοσιονομικὴ πολιτική, τὴν ὁποίαν ὑπηγόρευσεν ἡ ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς ἰσότητος τῶν ἀν-

θρώπων, ἐπέτρεψαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀγοραστικὴν δύναμιν δεκάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς χαμηλῆς τιμῆς καὶ τῆς μαζικῆς παραγωγῆς τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων. Τὸ παράδειγμα βεβαίως ἔδωσαν προηγουμένως ἡ Ὀλλανδία καὶ ἡ Μεγάλη Βρετανία, *διότι* ὅμως εἰς τὰς χώρας αὐτὰς ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν κατωχυρώθη ἐνωρίτερον καὶ συνεπέστερον ἀπ' ὅ,τι συνέβη εἰς τὰ ὑπόλοιπα κράτη τῆς Εὐρώπης ἕνεκα θρησκευτικῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐξετασθοῦν εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον.

3η κρίσις ἢ *πίστις εἰς τὴν πρόοδον*.

α) Ἡ ἱστορία ὡς πάλη τῆς λογικῆς ἐναντίον τῆς προλήψεως.

Ἀνθρωπισμὸς καὶ Φιλελευθερισμὸς ὑπῆρξαν δύο συγκεκριμέναι ἐκφράσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς πίστεως εἰς τὴν δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐγγίσῃ τὴν τελειότητα διὰ μιᾶς προοδευτικῆς κινήσεως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς πνευματικοῦ σταδίου εἰς τὸ ἄλλο καὶ διὰ τῆς κινήσεως αὐτῆς νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὕπαρξίν του. Ἡ στροφὴ λοιπὸν πρὸς τὸν κόσμον, ἡ ὁποία συνετελέσθη διὰ τῆς ἐκπτώσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων, ὄχι μόνον δὲν ἦτο θρησκευτικῶς οὐδετέρα, ἀλλ' εἶχεν ἱστορικὴν συνέπειαν καὶ ἰσχύν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐσήμαινε τὸν μοναδικὸν τρόπον λυτρώσεως, ὁ ὁποῖος συνεκίνει τὸν ἄνθρωπον τῆς Εὐρώπης. Ἀφ' ὅτου ἡ ἀξία τοῦ κόσμου κατέβαλε τὴν ἀξίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἀναλαμβάνει νὰ δημιουργήσῃ, *ἐν ὅσῳ ζῇ*, ὅ,τι ἤλπισε διὰ τὴν ζωήν του μετὰ τὸν θάνατον. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἐνθέων, οἱ ὁποῖοι ἐπίστευσαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἦτο δυνατὸν ν' «ἀναγεννηθῇ», ν' ἀποτινάξῃ τὰς προλήψεις, αἱ ὁποῖαι τὸν ἐδέσμευον, διὰ νὰ πορευθῇ τὴν ὁδὸν τοῦ προοδευτικοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαιότητος, τὴν μόνην ἀνταξίαν τῆς ἀποστολῆς του, μέχρι τῆς δημιουργίας καὶ κατανομῆς τεχνικῶν ἐφευρέσεων ἀκρίτως παραλήπτου, ὥστε ὅλοι νὰ ἔχουν, ὅ,τι ὡς ἄτομα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατορθώσουν, τὴν Εὐρώπην ποδηγετεῖ ἡ πίστις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιώσῃ τὴν ζωήν του *διὰ τῶν δυνατοτήτων τοῦ παρόντος κόσμου*, νὰ ὑπερνικήσῃ ἀνεξαιρέτως ὅλα τὰ ἐμπόδια, ἐφ' ὅσον κατὰ βάσιν *τὰ πάντα εἶναι δυνατά*, ἀρκεῖ νὰ μὴ παρέμβουν εἰς τὸ ἔργον τῆς διανοίας δυνάμεις ξέναι πρὸς τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τῆς ζωῆς.

Ἡ βασικὴ αὐτὴ πεποίθησις ἐσήμαινεν οὐσιαστικῶς, ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν ἀνταγωνίζονται ἡ λογικὴ πρὸς τὴν πρόληψιν, ἡ ἔρευνα πρὸς τὸν φόβον, μία προοδευτικὴ ἀρχὴ πρὸς μίαν ἀνασχετικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία ὅμως, ὡς ἐκ τῆς ἀρνητικῆς της φύσεως, εἶναι καταδικασμένη συνεχῶς νὰ ὑποχωρῇ καὶ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λογικῶν ἔργων, ὅπως ἄλλωστε ἀπεδεικνύετο ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπικαιρότητος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ παλαιὸς δυϊσμὸς μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ πνεύματος ἐπανῆλθε, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ μεταγενεστέρα Εὐρώπη *ἀντέστρεψε τοὺς ὅρους* καὶ ἐθεώρησε τὸν

Θεὸν ὡς ἀνασταλτικὸν παράγοντα τῆς *προόδου*. Συγχρόνως διεπότισε τὴν ἀντίθεσιν ὑπὸ τῆς αἰσιοδοξίας διὰ τὴν τελικὴν ἔκβασιν, ἀφ' οὗ ἐπὶ αἰῶνας εἶχε διδαχθῆ, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ φωτὸς τελικῶς θὰ κατέβαλε τὴν δύναμιν τοῦ σκότους καὶ ἐφ' ὅσον ἡ σύνδεσις τῆς ἱστορίας εἰς τὸ ἅρμα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης συνεπήγετο μίαν συνεχῆ κατάκτησιν νέων γνώσεων.

6) Χριστιανικὸς προσανατολισμὸς τῆς Εὐρώπης πρὸς τὸ μέλλον.

Διὰ τῆς νέας ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων ὁ ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ τὴν δικαίωσιν πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν καταξίωσιν τῶν ἔργων του ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ὁ χῶρος τῆς ἐκλαϊκευομένης πίστεως εἶναι ἡ διάστασις, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισεν ἡ ἀνθρωπότης μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ *μέλλον*. Ὅλα τὰ μυθολογικὰ συστήματα, αἱ θεογονίαι καὶ αἱ κοσμογονίαι, γνωρίζουν τὸ ἐπεκτεινόμενον παρελθὸν ἢ τὴν κυκλικήν του ἐπανάληψιν. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς της εἰς ἓν ἱστορικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον συνέβη καὶ εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον *πρόκειται* νὰ τὸ ἐπισφραγίσῃ, ἡ χριστιανικὴ πίστις μετέστρεψεν ἀποφασιστικῶς τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἐρχόμενα. Ὅ,τι συνέβη καὶ συμβαίνει, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς δικαιώσεως, ἡ ὁποία θὰ *συμβῇ*. Ἑπομένως τὰ γεγονότα τοῦ βίου δὲν ἔχουν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ σημασίαν, ἀλλ' εἰς τὴν σχέσιν των πρὸς τὴν μέλλουσαν κρίσιν. Τότε δὲν θὰ ἰσχύῃ ὅμως ἡ παροῦσα κατάστασις τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀσθένεια, ἡ μικρότης καὶ ἡ ἀδικία θὰ ἐκλείψουν, οἱ κακοὶ θὰ τιμωρηθοῦν, ὅσοι ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἀρετήν, θὰ περιβληθοῦν τὴν θείαν δόξαν. Παρ' ὅτι λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία ἀνέλαβε τὸν ρόλον τοῦ φρουροῦ τῆς παραδόσεως, ὁ ἄνθρωπος τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐνδιεφέρθη βασικῶς διὰ τὸ μέλλον γενέσθαι, τὴν ἔλευσιν τῆς βασιλείας τῶν Οὐρανῶν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ παρὸν εἶναι *ἁπλῆ ὑπέρβασις*, *μέσον μόνον* ἑνὸς καλυτέρου κόσμου καὶ ταυτοχρόνως ἡ ζωὴ ὄχι ἁπλῶς ἀναμονὴ τῆς τελειότητος μετὰ τὸν θάνατον, ἀλλὰ μία δυναμικὴ πρόσβασις εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πνευματικῆς τελειότητος πρὸ τοῦ θανάτου. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον πράττει κανεὶς μίαν φοράν, ἀλλὰ τὸ αἴτημα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἐκπληρώσεώς του γίνεται βαθύτερον. Τοῦτο σημαίνει κατὰ πρῶτον μίαν συνεχῆ διάρρηξιν τῶν σχέσεων πρὸς τὸ παρελθόν: «Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ»[17]. Εἰς τὴν πνευματικήν του κατεύθυνσιν δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τὸ δικαίωμα νὰ σταθῇ, ἀλλ' «ἐπιλανθανόμενος τὰ ὀπίσω, τοῖς δ' *ἔμπροσθεν* ἐπεκτεινόμενος»[18] πρέπει νὰ ὑπερβάλλῃ τὸν ἄνθρωπον, νὰ εἶναι πάντοτε τεταμένος πρὸς τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον θὰ τοῦ δώσῃ τὴν δυνατότητα νὰ γίνῃ καλύτερος καὶ κατ' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν τρόπον εἰς τὴν πάντοτε παροδικήν του ἀξίαν ἀντάξιος τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπίσης δὲν ἐτερμάτισε τὸ ἔργον του, ἀλλ' «ἕως ἄρτι ἐργάζεται»[19].

Ὅταν ἡ ἀναφορὰ εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν ἔπαυσε νὰ συγκινῇ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης, διετηρήθη ἡ κεκτημένη φορὰ πρὸς τὸ μέλλον, χάριν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ παρερχόμενον παρόν. Ἡ κληρονομία τῆς δυναμικῆς αὐτῆς τάσεως, τοῦ αὐθεντικωτέρου χαρακτῆρος τῆς Δύσεως, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, τοῦ ἀγνώστου αὐτοῦ εἰς ὅλους τοὺς ἀρχαίους πολιτισμοὺς πνευματικοῦ ἀθλήματος*. Ὄχι μόνον ὅμως ἡ ἱστορία παρουσιάσθη ὡς πρόβλημα, δηλαδὴ ἀπέκτησε μελλοντικὴν διάστασιν, ἀλλ' ὅλα τὰ ἱστορικὰ ἱδρύματα, ἡ τέχνη, ἡ θεωρία καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ σημερινὸν ἐπιστέγασμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ τεχνική, ἔχουν εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ futurum ὡς principium rationis sufficientis. Ἀπὸ αὐτῆς τῆς πλευρᾶς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ αὐθεντικὰ εὐρωπαϊκὰ ἔργα ἀπὸ τοῦ γοτθικοῦ ναοῦ, τοῦ ὡρολογίου καὶ τοῦ ὀρατορίου μέχρι τῶν πενταετῶν οἰκονομικῶν σχεδίων καὶ τῆς διαπλανητικῆς ἀποστολῆς εἶναι φουτουριστικαὶ ὀπτασίαι. Ἐπὶ τῆς διαστάσεως τοῦ μέλλοντος ἐκινήθη ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ μὲ συνεχιζομένην ἔντασιν καθ' ὅλον τὸν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ, διὰ νὰ κορυφωθῇ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ νὰ ἐξάπτῃ τὰ πνεύματα τόσον εἰς τὴν ἄπω Ἀνατολήν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄπω Δύσιν μέχρι σήμερον, ἡ πίστις εἰς τὴν πρόοδον.

γ) Ὁ προοδευτικὸς ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ ἠθική του ἀφετηρία. Ἡ πίστις εἰς τὴν πρόοδον ἐσήμαινε κατ' ἀρχὴν μίαν πνευματικὴν ἀποδέσμευσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ παρελθόντος. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ ἱστορία νὰ προχωρῇ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἀληθείας εἰς τὴν ἄλλην, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπεται, ὅ,τι ἐθεωρήθη ὡς ἀληθές. Ἡ πρόοδος λοιπὸν ἐσήμαινε μίαν ἐπαναλαμβανομένην ἄρσιν τῆς παραδόσεως. Τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν ἐνδιαφέρει διὰ τοῦτο ὄχι τόσον, ὅ,τι ἔγινεν, ἀλλ' ὅ,τι θὰ συμβῇ. Ἐὰν ὅμως ὅ,τι συνέβη, δὲν εἶναι, ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ἦτο καὶ τοῦτο διότι τὴν ἱστορίαν ἐπηρεάζουν ἀρχαὶ ἀνθιστάμεναι εἰς τὸν λόγον, τὸ μέλλον, διὰ νὰ γίνῃ, ὅ,τι πρέπει νὰ εἶναι, ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν γραμμὴν τῆς λογικῆς. Ἡ συνταύτισις τοῦ παρελθόντος πρὸς τὴν πίστιν καὶ τοῦ μέλλοντος πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον ἐσήμαινε μίαν ἀποστροφὴν τῆς ἱστορίας ἐκ τῆς ἐπισήμου θρησκείας. Ὁ Bossuet ἔγραφε τὸ ἔτος 1681 τὸ τελευταῖον ἔργον περὶ παγκοσμίου ἱστορίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχεδίων τῆς

* Τὸ πρῶτον διάγραμμα τῆς ἱστορίας ἐμφανίζεται ἤδη ἀρχομένου τοῦ 13ου μ.Χ. αἰῶνος διὰ τοῦ τριαδικοῦ ὁράματος τοῦ Ἰωακεὶμ de Floris. Εἰς τὴν αὐγὴν τῆς Εὐρώπης ἵστανται ἱστορικαὶ κατηγορίαι, ὅπως ἡ τῆς «ἐξελίξεως», τῆς «ἀλλαγῆς», τῆς «διαδοχῆς», τῆς «ὑπερβάσεως». Ὁ κόσμος δὲν εἶναι αὐτὴν τὴν φορὰν μία ὀντολογικὴ στάσις, ἀλλὰ μία ἱστορικὴ διάστασις, ἡ ὁποία ἐκτείνεται εἰς τρία στάδια (status)[20]. Τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὸν Πατέρα, τὸ δεύτερον εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ τρίτον εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Μοῖρα τοῦ πρώτου εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἡ ἁπλῆ scientia, τοῦ δευτέρου ἡ μερικὴ ἐπίγνωσις τῆς θείας τάξεως, ἡ sapientia ex parte καὶ τοῦ τρίτου τὸ πνευματικὸν πλήρωμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ plenitudo intellectus[21]

θείας προνοίας[22]. 'Αργότερον ἄνδρες, ὅπως ὁ Καρτέσιος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὁ Richelieu εἰς τὴν πολιτικήν, ἀμφιταλαντεύονται μεταξὺ θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ ὀρθολογιστικῶν ἀξιώσεων. Εἰς τὴν ἐποχήν των ὑπάρχουν ἀκόμη ἀλλοῦ κρατικαὶ 'Εκκλησίαι, ἀλλοῦ ἅγια κράτη, ἐνῷ οἱ εὐγενεῖς ἀγωνίζονται νὰ διατηρήσουν τὰ ἱερά των δίκαια. 'Υπὸ τὴν ἀκτινοβολίαν ὅμως τῶν ἐπιστημονικῶν διαπιστώσεων καὶ ἐπιτευγμάτων ἡ λαμπρότης τῶν καθιερωμένων ὠχριᾷ. Μεταξὺ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος ὁ 'Ισαὰκ Νεύτων ἐφαρμόζει τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος εἰς τὸν ἔναστρον κόσμον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπελογίσθησαν αἱ τροχιαὶ καὶ ἡ μᾶζα τῶν πλανητῶν. Τὸ παλαιὸν ὄνειρον τῶν πρώτων ἀστρονόμων τῆς 'Αναγεννήσεως, ὅτι ὁ κόσμος λειτουργεῖ ὡρολογιακῶς, παρουσιάζεται ὡς πραγματικότης. 'Ο γεννήτωρ τῆς προβλέψεως φυσικὸς νόμος κυριαρχεῖ εἰς τὸν οὐρανὸν — διατί λοιπὸν ὄχι καὶ εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων; 'Η ὑποψία αὐτή, ἡ ὁποία ἀστραπιαίως μετεβλήθη εἰς πανευρωπαϊκὴν πεποίθησιν, εἶναι ἡ alma mater ὅλων τῶν πνευματικῶν κινημάτων τῆς Εὐρώπης τῶν δύο ἑπομένων αἰώνων.

Εἰς τὸν κόσμον τῆς φύσεως ἡ πρόβλεψις λέγει, τί κατ' ἀνάγκην θὰ συμβῇ, εἰς τὸν ἱστορικὸν κόσμον, τί ἐνδέχεται καὶ ἑπομένως τί πρέπει νὰ γίνῃ. Πιστοὶ εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ 'Ανθρωπισμοῦ οἱ λόγιοι τοῦ 18ου αἰῶνος ἐσκέφθησαν ὅτι, διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ λόγος, οἱ ἄνθρωποι χρειάζονται διαφώτισιν. Τὸ βάρος λοιπὸν τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης πίπτει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου διεπομένην μόρφωσιν. Οὐδεμία ἄλλη ἀρχὴ πλὴν τῆς διανοίας εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν ἱστορίαν. Δίκαιον ὑπάρξεως διετήρει μόνον ὅ,τι ἦτο λογικῶς ὀρθώτερον, ὄχι ὅ,τι ἁπλῶς διετηρεῖτο. 'Η συνέπεια τοῦ αἰτήματος ἦτο, ὅτι ἡ ἄρνησις συνέπεσε πρὸς τὴν στάσιν καὶ ἡ θέσις πρὸς τὴν πρόοδον. 'Αργότερον ὁ Ἕγελος καὶ ὁ Δαρβῖνος ἔδειξαν, ὅτι ἡ ἄρνησις ἔχει τελικῶς θετικὸν νόημα, ἐφ' ὅσον συνέβαλεν εἰς τὴν λογικὴν σύνθεσιν ἢ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς. Σημασίαν εἶχεν ὅμως διὰ τὸν 18ον αἰῶνα νὰ μάθουν οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ὁ προορισμός των ἦτο νὰ γίνουν καλύτεροι εἰς τὴν σκέψιν, τὴν ἠθικήν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. 'Ο Lessing ἀναλύει τὴν ἀπαίτησιν αὐτὴν εἰς τὸ ἔργον του «'Η μόρφωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους». 'Αλλ' ἂν ὁ εὐαγγελιστὴς τοῦ πνεύματος τῆς προόδου δεξιὰ τοῦ Ρήνου ἐξακολουθῇ νὰ βλέπῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν κίνησιν μίαν πρόθεσιν τοῦ Οὐρανοῦ («Προχώρησε μὲ τὸ ἀνεπαίσθητον βῆμα σου, αἰωνία πρόνοια!.. Μὴ μὲ ἀφήσῃς ν' ἀπελπισθῶ, ἔστω καὶ ἂν ἀκόμη τὰ βήματά σου μοῦ ἐφαίνοντο, ὅτι ἐπιστρέφουν!»[23]), ὁ ἀπόστολος τῆς προόδου ἀριστερὰ τοῦ Ρήνου, ὁ Condorcet, διδάσκει ἀπεριφράστως, ὅτι διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ Παραδείσου ὑπεύθυνος εἶναι μόνον ἡ λογική, ὁ κύριος ἐχθρὸς τῆς κρατικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δεσποτείας. «Θὰ ἔλθῃ ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἥλιος θὰ φωτίζῃ εἰς τὴν γῆν μόνον ἐλευθέρους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δὲν θ' ἀναγνωρίζουν ἄλλον διδάσκαλόν των πλὴν τῆς διανοίας, ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ τύραννοι καὶ οἱ σκλάβοι, οἱ

ἱερεῖς καὶ τὰ ἠλίθια ἢ ὑποκριτικά των ὄργανα δὲν θὰ ὑπάρχουν παρὰ μόνον εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ θέατρα»[24]. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ προΐδῃ τὰ μέλλοντα εἰς τὴν φύσιν, ἐφ' ὅσον γνωρίζει τὰς ἐσωτερικάς της συναφείας («Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ προείπῃ σχεδὸν μετὰ πλήρους βεβαιότητος τὰ φαινόμενα, τῶν ὁποίων γνωρίζει τοὺς νόμους, ἐάν, ἀκόμη καὶ ὅταν τοῦ εἶναι ἄγνωστα, εἶναι ἱκανὸς νὰ προβλέψῃ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν πεῖραν τοῦ παρελθόντος μετὰ μεγάλης πιθανότητος τὰ γεγονότα τοῦ μέλλοντος»[25]), εἶναι σαφὴς ἔνδειξις ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν τῆς συνεχοῦς βελτιώσεως ἀκολουθῶν τὰ διδάγματα τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἠθικῆς, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ τέλος θὰ ἐξευγενίσουν τὴν φύσιν του. «Τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀφείλει νὰ βελτιοῦται εἴτε διὰ τῶν νέων ἀνακαλύψεων ἐντὸς τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν.. εἴτε διὰ τῆς προόδου εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως, εἴτε τέλος διὰ τῆς πραγματικῆς τελειοποιήσεως τῶν διανοητικῶν του ἰδιοτήτων, ἠθικῶν καὶ φυσικῶν»[26].

Κατὰ κύριον λόγον ἡ πίστις τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς τὴν πρόοδον εἶχε λοιπὸν ἠθικὸν καὶ κατ' ἐπέκτασιν φυσιολογικὸν χαρακτῆρα. Τὸ ἐνδιαφέρον δὲν ἐστρέφετο ἀκόμη πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς ὅρους τῆς ζωῆς, ἀλλ' εἶχεν ὡς ἀντικείμενον τὴν πνευματικὴν διάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς ὁποίας θὰ μετεβάλλετο ἡ πραγματικὴ κατάστασις καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας ἦτο ἀρκετὴ ἡ γενικὴ ἐκπαίδευσις. «Οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφωτίζωνται ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἠθικῶν των αἰσθημάτων, ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς καὶ τὰ φυσικὰ αἴτια τῆς συμφώνως πρὸς ἐκείνας προσαρμογῆς τῶν πράξεών των, ὡς πρὸς τὰ ἐνδιαφέροντά των, εἴτε ὡς ἄτομα εἴτε ὡς μέλη μιᾶς κοινωνίας, χωρὶς νὰ ἐπιτελοῦν ἐπίσης εἰς τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν προόδους ὄχι ὀλιγώτερον πραγματικὰς ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἐπιτυγχάνουν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστήμην»[27]. Ὁ Βολταῖρος καὶ ὁ Β ί κ τ ω ρ Ο ὐ γ κ ώ, ὁ Herder καὶ ὁ Lessing, ὁ Kant καὶ ὁ Fichte, ὁ Schelling καὶ ὁ Ἕ γ ε λ ο ς ἀντιλαμβάνονται τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ὡς γενικὴν τάσιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ἠθικὴν τελείωσιν. Ὁ 18ος αἰὼν θεμελιώνει τὴν πρόοδον ὡς ἱστορικὴν κατηγορίαν, διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι μὲ βάσιν τὴν κριτικήν των ἱκανότητα ἐξευγενίζουν τὰ ἤθη των, νικοῦν τὴν ἀμάθειαν, καταγωνίζονται τὴν ἀδικίαν, ἐκλεπτύνουν τὴν καλαισθησίαν, σκέπτονται συνεπέστερον καὶ κατακτοῦν τὴν ἐλευθερίαν. Ἐντὸς τοῦ κλίματος αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ τὴν μονιμότητα. Ὁ,τιδήποτε δὲν τελειοποιεῖται, εἶναι ἱστορικῶς ἀπαράδεκτον. Μετὰ τὴν ἀναταραχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως ἡ Εὐρώπη κ α τ ε ψ ή φ ι σ ε τ ὴ ν ἀ ξ ί ω σ ι ν τ ῆ ς δ ι α ρ κ ε ί α ς. Ὁ τελευταῖος αἰών, ὁ ὁποῖος ὠνειρεύθη μίαν ἀκλόνητον βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἐνηρμονίζοντο τὰ πάντα, ἦτο ὁ αἰὼν τοῦ Κ α ρ τ ε σ ί ο υ. Μετὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἡ Εὐρώπη ταυτίζεται πρὸς τὴν κίνησιν. Ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου παρουσιάζον

ται καὶ συνέρχονται δύο ἀξίαι: ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν λογικὴν καὶ ὁ συγκριτικὸς βαθμός. Ἐκ τοῦ γάμου των ἐγεννήθη ἡ «πρόοδος», διὰ ν' ἀποκτήσῃ βαθμηδὸν πολιτικόν, οἰκονομικὸν καὶ τελικῶς καθαρῶς τεχνικὸν χαρακτῆρα. Ἡ γέννησις τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ τέκνου εἶχε προφητευθῆ ἐκ τοῦ βάθους τῶν αἰώνων. Οἱ δύο Βάκωνες καὶ ὁ Θωμᾶς Hobbes εἶχον προείπει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστήμης, τῶν μηχανικῶν δυνατοτήτων, τῶν κοινωνικῶν ἱδρυμάτων καὶ τοῦ κράτους. Ἡ «Π. Διαθήκη» τῆς προόδου φέρει τὸ ὄνομα «Nova Atlantis», ἡ «Κ. Διαθήκη» ἀρχίζει μὲ τὸ κρατικὸν εὐαγγέλιον «Leviathan». Πράξεις καὶ ἐπιστολὰς περὶ προόδου ἔγραψαν ἀργότερον ὁ Spencer, ὁ Δαρβῖνος καὶ ὁ Marx.

δ) Ἐνσάρκωσις τοῦ συγκριτικοῦ βαθμοῦ εἰς τὴν βιομηχανίαν.

Ἐνῷ ὁ 18ος αἰὼν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν πρόοδον ἠθικὴν ἀνατροφήν, ὁ 19ος αἰὼν τὴν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν τεχνικήν. Ὁ πρῶτος τομεὺς ἐθεωρεῖτο ἤδη ἠθικῶς οὐδέτερος, ὁ δεύτερος ἀντιστρατεύεται ἐν ἀνάγκῃ τὰς ἠθικὰς ἀξίας χάριν τῶν πραγματικῶν συμφερόντων, ὁ τρίτος δημιουργεῖ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπέκεινα τῆς ἠθικῆς. Καὶ εἰς τοὺς τρεῖς ἡ πρόοδος δὲν εἶναι πλέον μία πίστις, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει αὐτοδικαίως, διὰ νὰ ἐκπληρωθῇ, ὡρισμένα αἰτήματα, ἀλλ' ὁ πασίδηλος τρόπος τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν καθ' ἑαυτὰ τῶν γεγονότων. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἔβλεπον, ὅτι τὰ μεταφορικὰ μέσα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους μέχρι τοῦ Ναπολέοντος δὲν εἶχον μεταβληθῆ, ἀλλ' εἰς τὴν ἐποχήν των ἡ ταχύτης καὶ ἡ ἄνεσις καθημερινῶς ἑώρταζον ἐπινίκια· ὅταν παρετήρουν τὴν ἐπιμονὴν τῆς δεσποτείας μέχρι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τοῦ ἐναύσματος τῶν πολιτικῶν ἐμπρησμῶν τῆς Εὐρώπης· ὅταν ἀντελαμβάνοντο, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐσήμαινε ἀκατάπαυστον ἀποκάλυψιν νέων δεδομένων, συνεχεῖς τροποποιήσεις, ἐπαναστατικὰς ἐφαρμογάς, κυρίως ὅμως ὅτι αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης ἐβασίζετο εἰς τὴν ἐκπληρουμένην ἀπαίτησιν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐρεύνης, ἦτο φυσικὸν νὰ πιστεύσουν, ὅτι ἡ ζωὴ κινεῖται ἐπὶ μιᾶς ὁδοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ καλύτερον ἦτο ὁ ἐχθρὸς τοῦ καλοῦ καὶ ὅ,τι προηγεῖτο, μέσον μόνον δι' ὅ,τι θὰ τὸ ὑπερβάλῃ. Ἡ πρόοδος παρουσιάσθη εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ ὁποῖος ἐξ ὅλων τῶν περιόδων τῆς ἱστορίας ἐγνώρισε τὰς περισσοτέρας μεταβολάς, ὡς ὁ γενικὸς τρόπος τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία διέρρηξε παραδειγματικῶς τὰς σχέσεις τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν, ὁ ἄνθρωπος ἐστράφη ὁριστικῶς πρὸς τὸ μέλλον, τὸ ἐννοεῖ ὅμως συνεχῶς περισσότερον ὡς χῶρον ἐφαρμογῆς πραγματικῶν δυνατοτήτων. Ὁ 19ος αἰὼν ἐγκαινιάζει τὴν βιομηχανίαν, τὸν ἐπίκαιρον τρόπον ζωῆς, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ κυττάξῃ πρὸς τὰ ὀπίσω, ὡς βιολογικὴν προϋπόθεσιν τῆς πανανθ-

θρωπίνης ἱστορίας. Ὁ αἰὼν αὐτὸς ἐθεμελίωσεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν Κλασσικὴν Μηχανικήν, δηλαδὴ μετέθεσεν ὁλόκληρον τὸ βάρος τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ὅρων τῆς προβλέψεως. Ὁ ἴδιος αἰὼν ἀναγκάζει τὴν ἐπιστήμην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θεωρητικήν της σφαῖραν, διὰ νὰ συνδεθῇ πρὸς τὴν τεχνικὴν διὰ τοῦ κρίκου τῆς οἰκονομίας. Ἐπιστήμη, τεχνικὴ καὶ οἰκονομία εἶναι ἡ ἁγία τριὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ θρησκεία τῆς τρισυποστάτου αὐτῆς θεότητος καλεῖται «ἱστορικὴ πρόοδος».

Ἐντὸς τοῦ ἐπιστημονικῶς διαγραφομένου καὶ οἰκονομικῶς ρυθμιζομένου τεχνικοῦ κόσμου προχωρεῖ ὁ ἄνθρωπος μὲ συνεχῆ ἐπιτάχυνσιν πρὸς τὸ ο ὔ π ω. Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία, ὁ φορεὺς τῆς κινήσεως αὐτῆς, ἐνεσάρκωσε τὸν συγκριτικὸν βαθμόν, ἔπαυσε διὰ τοῦτο πρὸ πολλοῦ νὰ διακρίνεται ἐκ τῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία τὴν προωθεῖ. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ βιομηχανικὸς κόσμος δὲν περιορίζεται εἰς τὰ μηχανήματα, ἀλλ' ἐκφράζει τὴν δ ι ά θ ε σ ι ν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος χρειάζεται τὴν ἀλλαγήν, διὰ νὰ ζήσῃ: ὅτι ἡ «πρόοδος», ἡ καταδίωξις τῆς τεχνικῆς προβολῆς, εἶναι ὁ παλμὸς τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Ὅ,τι μεγεθύνει ἑπομένως τὴν ἐπιρροήν, ὅ,τι περιφρουρεῖ περισσότερον τὴν ἀσφάλειαν τῶν κινήσεων, ὅ,τι γονιμοποιεῖ τὸ κέρδος, ὅ,τι ἀντικαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον, ὅ,τι αὐξάνει τὸν ρυθμόν, τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν φυσικὴν δύναμιν, εἶναι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὡς ἔργον καὶ θέλγητρον τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἐπαγγελματικὴ προϋπόθεσις τῆς ἐργασίας. Διὰ τοῦτο ἡ μία οὐτοπία συναγωνίζεται τὴν ἄλλην εἰς ταχύτητα βιομηχανικῆς ἐφαρμογῆς καὶ εἰς τὴν φανταστικὴν πρόληψιν τοῦ μέλλοντος. Κατὰ τὴν πεντηκονταετίαν 1872 - 1932 παρουσιάσθησαν εἰς τὴν λογοτεχνίαν τέσσαρες συστηματικαὶ προλήψεις τοῦ ἐρχομένου κόσμου[27]. Εἰς τὴν ἱστορίαν ὅμως τοῦ οὐτοπικοῦ πνεύματος ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν ἡ κ α σ σ α ν δ ρ ι κ ὴ π ρ ο φ η τ ε ί α.

Θεωρητικὴ κάμψις καὶ κοινωνικὴ ἐπιβίωσις τῆς πίστεως εἰς τὴν πρόοδον

α) ὡς ἱεραποστολῆς τῆς ἀμερικανικῆς βιομηχανίας.

Πῶς συμβαίνει εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς τεχνικῆς προόδου νὰ ἐμπνέῃ τὴν οὐτοπίαν ἡ ἀπαισιοδοξία; Τὴν πρώτην ἀπάντησιν ἔδωσεν ὁ παγκόσμιος πόλεμος τῶν ἐτῶν 1914 - 1918. Αἰφνιδίως ἀπεκαλύφθη, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε γίνει καλύτερος παρὰ τὰς διαφωτιστικὰς προσπαθείας δύο αἰώνων. Ἀπὸ τοῦ 1917 καὶ ἑξῆς ὁ εὐρωπαϊκὸς χῶρος γίνεται θέατρον ὠργανωμένων ἐκμηδενίσεων ἀτόμων, ὁμάδων καὶ ἐθνῶν (Κοζᾶκοι, ἀντίπαλοι τοῦ Σ τ ά λ ι ν, Ἑβραῖοι, ἀντίπαλοι τοῦ Χ ί τ λ ε ρ, Ἱσπανικὴ ἐπανάστασις). Ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος κορυφώνει τὴν ὀδύνην καὶ θέτει ὄπισθεν τῆς προόδου τὸ ἐρωτηματικὸν τῆς ἀγωνίας διὰ τὸ μέλλον. Ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδίδεται ἡ ὑποψία, ὅτι οἱ πρωτοπόροι τῆς προόδου δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἠθικὴν τάξιν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἰδιωτικόν των συμφέρον ὡς ἀτόμων καὶ ὡς κρατῶν, ὅτι

ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις ἐξαγοράζεται διὰ τῆς προσωπικῆς οὐσίας καὶ ὅτι δὲν ἀποκλείεται εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ὑπερνικήσεως ἐξωτερικῶν ἐμποδίων νὰ ἐκμηδενίσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ δυνατότης τοῦ θερμοπυρηνικοῦ πολέμου ὡς τελικῆς περιπετείας τῆς ἱστορίας γίνεται παγκόσμιος ἐφιάλτης. Τὴν ὀδύνην τῆς νέας αὐτῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἀναχαιτίζουν σήμερον τρεῖς ἐπιβιώσεις τῆς κεντρικῆς πίστεως τοῦ 19ου αἰῶνος:

Ἡ πρώτη ὀνομάζεται american way of life. Ἡ Ἀμερικὴ ὑποπτεύει τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀκόμη δὲν τὸν ἐγνώρισεν, ὅπως τὸν ἔζησεν ἡ Εὐρώπη. Χωρὶς ἐμπειρίαν τῆς φρίκης καὶ χωρὶς πνευματικὴν παράδοσιν, μὲ γόνιμον ἔδαφος καὶ πλούσιον ὑπέδαφος, ἐσωτερικὴν ἀγορὰν 200 περίπου ἑκατομμυρίων καταναλωτῶν καὶ ἐκτεταμένην οἰκονομικὴν ἐπιρροὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι βλέπουν εἰς τὴν «πρόοδον» τὸ θεμέλιον τῆς τεχνικῆς των ὑπεροχῆς καὶ τῆς πολιτικῆς των ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἀμφιβολία λοιπὸν διὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἀξίαν τῶν τεχνικῶν ἐξελίξεων εἶναι ἀντίθετος τῆς ἐθνικῆς των θέσεως καὶ προοπτικῆς. Ἡ «πρόοδος» διὰ τοῦτο εἶναι τὸ περιφρουρούμενον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐξαγόμενον θρήσκευμα τῆς ἀμερικανικῆς βιομηχανίας. Τὸ γεγονός, ὅτι ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς πρωτοπορίας ἐξαρτᾶται καὶ θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ ἐθνικὴ καὶ ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία ἐναντίον τῆς ἀπειλῆς ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων, ὑπογραμμίζει τὴν λυτρωτικὴν ἀποστολὴν τοῦ «ἀμερικανικοῦ τρόπου ζωῆς» εἰς ὁλόκληρον τὸν δυτικὸν κόσμον.

β) ὡς πολιτικῆς ἀντικαταστάσεως τῆς θρησκείας εἰς τὴν Ρωσίαν,

Ἡ δευτέρα ἐπιβίωσις τῆς προόδου ἀντικαθιστᾷ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἕνωσιν. Μὲ μίαν τεραστίαν κοινωνικὴν ὑπόσχεσιν ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1917 διέκοψε τοὺς δεσμοὺς τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ὄχι μόνον πρὸς τὸ πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ πνευματικόν του παρελθόν. Τοῦτο βεβαίως συνέβη ὀλιγώτερον διὰ τῆς προκηρύξεως νέων ἀληθειῶν καὶ περισσότερον διότι μετεβλήθη συστηματικῶς ὁ τρόπος τῆς ζωῆς. Εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς παραδόσεως συνέβαλεν ὅμως δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἀποφασιστικῶς ἡ πολιτικὴ θεωρία, ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι ἐχρειάζοντο διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν νέων δεδομένων ἑρμηνευτικὴν συμπαράστασιν καὶ ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ βυζαντινὸν πρότυπον ἡ ἑκάστοτε κρατικὴ αὐθεντία ὑπηρέτει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅ,τι λοιπὸν εἶχε προηγηθῆ τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἦτο ἀνάξιον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ περίοδος τρόπον τινὰ τοῦ «νόμου», ἐνῷ τώρα διὰ τῆς «ἐλευθερίας», ὅπως τὴν ἐνεσάρκωνε παραδειγματικῶς τὸ ρωσικὸν κράτος, θὰ μετεβάλλετο ἐντὸς ὀλίγου ὁλόκληρος ὁ κόσμος εἰς ἐπίγειον παράδεισον. Ἡ ὑπόσχεσις αὐτὴ ἀνέλαβε νὰ δικαιολογήσῃ εἰς τὴν Ρωσίαν τὴν ὕπαρξιν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειπε διὰ τῆς βίας τὸν ἀγρόν, διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ ἐργοστάσιον. Ἡ συγκίνησις διὰ τὴν κοινωνικὴν μοῖραν τοῦ κόσμου ὑπῆρξε κατὰ ταῦτα τὸ

ἐσωτερικὸν στήριγμα τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀντήλλαξαν τὴν φύσιν διὰ τῆς μηχανῆς.

Ταυτοχρόνως ἡ πίστις εἰς τὴν τεχνικὴν δυνατότητα εἶχεν ἐνταῦθα ὡς ἀποστολὴν νὰ γεμίσῃ τὸν μεταφυσικὸν χῶρον τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε ν' ἀγανακτῇ καὶ νὰ αἰσχύνεται διὰ τὸ ἁμαρτωλὸν παρελθόν του, τὰς δύο ὄψεις τῆς ἐκμεταλλεύσεως, τὴν ὁποίαν ὑπέστη μὲ ὑπομονὴν καὶ ἀφοσίωσιν, τὴν βίαν τῆς πολιτικῆς τυραννίας καὶ τὴν πνευματικήν του νάρκωσιν διὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ μέλλοντος ὡς πρὸς τὸ παρελθὸν εἶχεν ἑπομένως εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ρωσίαν ἐξ ἀρχῆς μεταφυσικὸν νόημα, ἦτο ἡ πίστις, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε τὸ κυρίαρχον σύστημα νὰ ἐπιβάλῃ, διὰ νὰ κατευθύνῃ ἐσωτερικῶς τὸν ἄνθρωπον καὶ τῆς ὁποίας αὐτὸ τὸ ἴδιον διὰ τῆς τεχνικῆς του δυνάμεως ἀπετέλει τὴν μεγάλην ἐγγύησιν. Τὴν φορὰν ὅμως αὐτὴν ἡ θρησκεία θέλει ν' ἀποκτήσῃ λογικὴν διάστασιν, νὰ ἔχῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα, νὰ διακρίνεται ἐκ τῶν συνωνύμων, τὰ ὁποῖα βδελύσσεται, διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὴν ὀρθότητα τῆς διαλεκτικῆς της τελειώσεως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κοινωνικοῦ σταδίου εἰς τὸ ἄλλο ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία. Τὴν μετάδοσιν τοῦ χαρμοσύνου ἀγγέλματος, τοῦ νέου αὐτοῦ εὐαγγελίου εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον, ἐθεώρησεν ἡ κομμουνιστικὴ πίστις ὡς βασικόν της καθῆκον. Διὰ τὴν κοινωνικὴν πραγματοποίησιν τῆς ὑποσχέσεως εἶναι ὅμως ἀπαραίτητος ἡ τεχνικὴ πρόοδος ἐντὸς τοῦ σοβιετικοῦ κράτους, μία ἀνάγκη τόσον μεγαλυτέρα, ὅσον ἐμφανεστέρα εἶναι ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὰ κοινωνικῶς ἀντίπαλα στρατόπεδα ἐδῶ ἀκριβῶς στηρίζουν τὴν ἄδικον ἰσχύν των.

γ) ὡς ἐλπίδος σωτηρίας τῶν τεχνικῶς ὑπαναπτύκτων,

Πλὴν τῆς βιομηχανικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς προπαγάνδας τῆς προόδου, εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον διαδίδονται αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὰ τεχνικὰ ἔργα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης. Τρίτος χῶρος διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τῆς πίστεως εἰς τὴν πρόοδον εἶναι λοιπὸν τὰ τεχνικῶς καθυστερημένα κράτη. Ἔστω καὶ ἂν οἱ ἄνθρωποι τῶν κρατῶν αὐτῶν δὲν διαθέτουν τὰς πνευματικὰς προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι κατέληξαν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς τεχνικῆς καὶ τὴν τοποθέτησιν τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς κατηγορίας τῆς ἀλλαγῆς, ἔστω καὶ ἂν τὸ τεχνικὸν πνεῦμα σημαίνῃ ἀνατροπὴν τῆς κοινωνικῆς των βάσεως καὶ κατάρρευσιν τῆς μεταφυσικῆς των ἀσφαλείας, ἡ προδιάθεσίς των νὰ θέλουν νὰ ἔχουν δι' ἐξωτερικῶν ἐπεμβάσεων, ὅ,τι ἐσωτερικῶς δὲν ἐννοοῦν καὶ φυσικῶς δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχουν, κυρίως ὅμως ἡ ἀσύγκριτος ἀνωτερότης τῶν ὅρων διαβιώσεως τῶν τεχνικῶς προηγμένων λαῶν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐγχωρίους τρόπους ζωῆς καὶ ἐργασίας, παρασύρει, ὁ,τιδήποτε προβάλλει ἀντίστασιν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν τεχνικῶν ἐπιτεύξεων. Ἐὰν ὅμως ἡ εἴσοδος τῆς τεχνικῆς, ὅπου δὲν ἀνεπτύχθη τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, εἶναι ἀκατάσχετος, ἀναπότρεπτα εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς γεγονότα:

π ρ ῶ τ ο ν: Ἡ τοποθέτησις τῆς οἰκονομίας ἐπὶ νέων βάσεων (Τὸ κράτος τῆς τεχνικῆς μεταρρυθμίζει τὴν ἐργασίαν — Ὅπου τεχνική, νέα ἔννοια κράτους)

δ ε ύ τ ε ρ ο ν: Ἡ κοινωνικὴ ὑπεροχὴ τῶν εὐπροσαρμόστων (Ὅσοι διαθέτουν τεχνικὰ μέσα, προβάλλουν ὡς ἡγήτορες — Ὑποκατάστασις τοῦ ἤθους διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος)

τ ρ ί τ ο ν: Ἡ ἐμφάνισις νέων ἀξιολογικῶν κριτηρίων (Τὸ σημαντικὸν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου ἐκμεταλλεύσεως — Σκοπὸς τῆς ζωῆς ἡ ἀπόκτησις τεχνικῶν εὐκολιῶν).

Ὅπου ἐπικρατοῦν τὰ γεγονότα αὐτά, ὁ ἄνθρωπος ἀποστρέφεται τὸ παρελθόν. Τοῦτο δὲν γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτόν, σημαίνει ὅμως, ὅτι ἡ πρᾶξις δὲν καθορίζεται ὑπὸ τῶν ἐκπροσώπων τῆς παραδόσεως. Ἡ ἀλήθεια δὲν ἔρχεται ἐκ τῶν ὄπισθεν, ἀλλ' εἴτε ἐξ ὅσων τεχνικῶς ὑπερέχουν εἴτε ἐξ ὅσων ἐξηγοῦν τὰ δεδομένα τῆς τεχνικῆς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνεχισθῇ ἡ ἐξέλιξίς των. Μετατίθεται λοιπὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην τὸ βάρος τῆς ζωῆς ἐκ τῆς μονιμότητος εἰς τὴν μεταβολήν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἁπλῶς ἀναγκαία, διὰ νὰ ἐφαρμοσθοῦν τὰ τεχνικὰ προγράμματα, ἀλλ' ἐπίσης ὑπόσχεσις κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ἐλπὶς ἀνόδου τῶν ἐργατικῶν τάξεων καὶ ταυτοχρόνως ἐθνικὴ ἀπαίτησις, διὰ ν' ἀπαλλαγῇ τὸ κράτος ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιρροῶν καὶ διὰ τῆς νέας δυνάμεως νὰ ἐκπληρώσῃ ὁ λαός, ὅ,τι πιστεύει ὡς ἀποστολήν του. Ἡ κοινωνικὴ ἀναστάτωσις λοιπόν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ἡ τεχνική, παρουσιάζει τὴν πρόοδον ὡς μόνην προοπτικὴν τῆς ζωῆς, ὥστε ἡ ἐκτεχνίκευσις ὄχι μόνον νὰ συντελῆται ἀναγκαστικῶς, ἀλλὰ νὰ θεωρῆται καὶ ὡς ὁδὸς σωτηρίας, βεβαίως διὰ νὰ μείνῃ ὁ λαὸς πιστὸς εἰς τὴν παράδοσίν του, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ὅμως νὰ ἐφαρμόζῃ, ὅ,τι δὲν καθώρισε, νὰ ζῇ ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς, διὰ νὰ προσαρμόζεται εἰς τὰ τεχνικὰ αἰτήματα, τὰ ὁποῖα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποκλείουν τὴν ἔννοιαν τῆς πνευματικῆς διαρκείας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ κόσμος ἀρχίζει νὰ κυττάζῃ πρὸς τὰ ἐμπρός, νὰ περιμένῃ νὰ μάθῃ, πῶς νὰ ζήσῃ, ἐκ τῶν συνηγόρων τοῦ οὔπω, νὰ θαυμάζῃ, ὅσους τεχνικῶς προπορεύονται καὶ νὰ ἐξουσιοδοτῇ, ὅσους θὰ τὸν ὁδηγήσουν πρὸς τὸ ἄγνωστον ὡς ἑρμηνευταὶ τῶν τεχνικῶν ἀναγκῶν.

Ἐπακόλουθα τῆς πίστεως, ὅτι τὰ πράγματα βαίνουν κατ' ἀνάγκην πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου:

α) Αὐτονομία τῆς τεχνικῆς ὡς παραγωγὴ τῆς πνευματικῆς οὐσίας.

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς προόδου κατευθύνουν σήμερον τὸν κόσμον ἀναλόγως τῶν συνδυασμῶν τῶν τεχνικῶν πραγμάτων. Τελικῶς δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐγκαταλείπεται εἰς μίαν ἐξέλιξιν, διὰ τὴν ὁποίαν ἁπλῶς πιστεύει, ὅτι συντελεῖται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸ συμφέρον του. Ἰδιαιτέρως καχύποπτος εἶναι μάλιστα ὁ

σημερινὸς ἄνθρωπος ἔναντι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπιχειροῦν νὰ καθορίσουν τὴν φορὰν τῶν τεχνικῶν γεγονότων, ν' ἀναλάβουν τὴν εὐθύνην μιᾶς κατευθύνσεως, ἡ ὁποία εἰς τὸν ἀδέσποτον δρόμον της θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἀδιέξοδον. Ὅτι ἡ δυνατότης τῆς καταστροφῆς ὑπάρχει, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, οἱ περισσότεροι ὅμως νομίζουν, ὅτι θὰ ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς παρεμβάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φυσικὴν πρόοδον τῆς «πραγματικότητος», δηλαδὴ εἰς τὴν τεχνικὴν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορίας. Ἡ πίστις ὅτι τὰ πράγματα, ἐὰν ἀφεθοῦν ἐλεύθερα νὰ ἐπιβάλουν τὰς ἀξιώσεις τῆς ἀναπτύξεώς των, θὰ ὁδηγήσουν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ὑπῆρξεν ἡ «πραγματικὴ θρησκεία τῆς μεταγενεστέρας Εὐρώπης»[29], εἰς τὴν ὁποίαν προσηλυτίζεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἡ οἰκουμένη.

Ὅτι ἡ θρησκεία αὐτὴ εἶναι ὁ ἔσχατος τῶν κινδύνων τοῦ ἀνθρώπου, καθίσταται τόσον ἐμφανέστερον ὅσον ἡ ἐξέλιξις τοῦ τεχνικοῦ κόσμου διαφεύγει τὴν ἐπίβλεψιν καὶ ὁδηγεῖ εἰς γεγονότα, τῶν ὁποίων τὰ ἐπακόλουθα καὶ ὅταν προβλέπωνται, εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποτραποῦν. Ἡ πίστις εἰς τὴν πρόοδον δὲν εἶχεν ὅμως προβλέψει ὅτι, ὅ,τι συνέβαινεν εἰς τὴν ἱστορίαν, χωρὶς ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ μεταβάλῃ τὴν κατεύθυνσίν του, ἦτο δυνατὸν νὰ στραφῇ ἐναντίον του. Εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῆς αἰσιοδοξίας αὐτῆς συνετέλεσε βεβαίως καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις, σήμερον ὅμως εὑρισκόμεθα εἰς μίαν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πρόοδος ἀποκτᾷ *ἱστορικὴν αὐτονομίαν*, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι ἐκτυλίσσεται ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐποπτικοῦ πνεύματος. Παρ' ὅτι ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπον εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαχωρίσῃ τὴν εὐθύνην του ἐκ τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ κόσμου, ἡ κίνησις αὐτὴ ὁρίζει τὸ περιεχόμενον τοῦ πνεύματος. Ἐὰν ἡ «πρόοδος» ὡς φιλοσοφικὸν αἴτημα προελείανε τὴν τεχνικὴν ὁδὸν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας καὶ σήμερον μετεβιβάσθη εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον, διὰ νὰ γίνῃ ὁ κεντρικός του νόμος, ἐφ' ὅσον ἡ τεχνικὴ ἐξελίσσεται διὰ τῆς ὑπερβάσεως τῶν μορφῶν της, ὑποχρεοῦται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν προσαρμογὴν ἢ τὴν ἀντίδρασιν, εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν πάντοτε νέων, οὐσιαστικῶς ἱστορικῶν προβλημάτων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ τεχνικὴ πρόοδος *παράγει τὴν ἀνθρωπίνην οὐσίαν*. Ἡ σκέψις εἰς τὸν αἰῶνα τῆς τεχνικῆς εἶναι δι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν λόγον *φιλοσοφία τῆς ἱστορίας*.

β) Διαθεσιμότης τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης ὡς λύσις τῆς πνευματικῆς συνεχείας.

Ἡ πρόοδος δὲν ἐσήμαινεν, ὅτι ἡ «ἀνθρωπότης» ἁπλῶς ὑπερβάλλει ἀτελεῖς καταστάσεις, ἀλλ' ὅτι ἡ ὑπέρβασις αὐτὴ γίνεται «κατ' ἀνάγκην». Ἡ βεβαιότης ἐν προκειμένῳ εἶχε τόσον πλάτος, ὥστε νὰ χωρέσῃ ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς καὶ ν' ἀναφερθῇ κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν «ἄνθρωπον». Ταυτοχρόνως δὲν ἀνήγαγε τὴν ἱστορικὴν κίνησιν εἰς μίαν ὑπερβατικὴν ἀρχήν, ἀλλὰ τῆς ἀπέδωσεν ὑπερ-

βατικὸν χαρακτῆρα, ἐφ' ὅσον ἔτασσε τὴν ἱστορίαν εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ἑνὸς σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ὥριζεν ἡ ἰδία, ὡς ἐὰν ἦτο ὑπεύθυνον πρόσωπον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διέτρεξε τὴν Εὐρώπην μία δογματικὴ πεποίθησις, ἡ ὁποία καθίστα οὐσιαστικῶς περιττὴν τὴν πνευματικὴν ἐγρήγορσιν δι' ὅ,τι συνέβαινεν εἰς τὸν κόσμον. Ἀφ' οὗ τὰ πάντα ἐπορεύοντο ἐκ τοῦ ἥσσονος πρὸς τὸ βέλτιον, ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν ἐξηκολούθη νὰ ἔχῃ νόημα, συνίστατο εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ματαιώσουν τὴν ὑπερνίκησιν τῆς μιᾶς καταστάσεως ὑπὸ τῆς ἄλλης. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἱστορίας, ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ἑνὸς σκοποῦ, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ μεταβάλλεται χωρὶς ἄλλην ἐπιδίωξιν. Τελικῶς ἡ πίστις εἰς τὴν πρόοδον ἐσήμαινεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει, ἁπλῶς διὰ νὰ εἶναι, ὅ,τι δὲν ἦτο, χωρὶς νὰ κατευθύνῃ τὴν πρᾶξιν του, ἐφ' ὅσον τὰ πάντα εἶναι ἀναγκαῖα. Τὴν ἀπελπιστικὴν αὐτὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκάλυψεν ἡ «πίστις εἰς τὴν πρόοδον» διὰ τῆς αἴγλης, τὴν ὁποίαν ἔδωσεν εἰς τὸ ἐπίθετον «σύγχρονος». Ὁ ἄνθρωπος ὑπῆρχε, διὰ νὰ αἰσθάνεται τὴν χαρὰν νὰ μὴ ὁμοιάζῃ πρὸς τοὺς προγόνους του καὶ πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Μὲ ἄλλους λόγους εἶχεν ὡς ἀποστολὴν νὰ στρέφεται ἐναντίον τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς του ἑνότητος. Ἡ λύσις τῆς πνευματικῆς συνεχείας ἦτο ἡ τελικὴ φάσις τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ εὐθύνεται προσωπικῶς διὰ τὴν στάσιν του εἰς τὸν κόσμον.

γ) Πτῶσις τῆς τιμῆς καὶ ἰδεολογικὴ στράτευσις τοῦ ἀνθρώπου

Ὅτι ἡ δυνατότης αὐτὴ δὲν ἦτο ἁπλῶς ἄρθρον πίστεως, ἀλλ' εἶχε πραγματικὰς βάσεις, εἶναι μία ἐντελῶς πρόσφατος διαπίστωσις. Ἡ ἐξέλιξις τῶν τεχνικῶν πραγμάτων ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον νὰ τάσσεται ὑπὲρ τοῦ νεωτερισμοῦ, νὰ ἔχῃ δηλαδὴ τὴν συνεχῆ ἀλλαγὴν ὡς τρόπον ζωῆς καὶ ὡς βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα, νὰ εἶναι συνεχῶς ἕτερος, ὄχι διότι τὸ ἀποφασίζει ἐκεῖνος διὰ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ διότι ἡ ὕπαρξίς του ἔχει συμφυρθῆ πρὸς τὰ ἱστορικὰ πράγματα, ὥστε ἡ μεταβολή των χάριν ἀναπτύξεως ἢ ἐπειδὴ ἡ μεταξύ των σχέσις εἶναι δυναμική, νὰ συνεπάγεται καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν προσαρμογήν του. Ἐνώπιον διαρκῶς νέων ἀπαιτήσεων ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ παρουσιάζει τὸν ἄνθρωπον ὡς «χειροπέδην τῆς προόδου», ὡς μίαν «ἐλαττωματικὴν κατασκευὴν»[30]. Εἰς τὴν πορείαν τῶν τεχνικῶν πραγμάτων ὁ φορεὺς τῆς προόδου καταλήγει νὰ εἶναι ὁ ἀνασταλτικός της παράγων, ὅ,τι πρέπει πάσῃ θυσίᾳ νὰ ὑπερνικηθῇ, διὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις. Ὅτι ἡ «πρόοδος» ἔμελλε νὰ στρέψῃ τὸν ἄνθρωπον ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι διαθέτει σήμερον τὴν δύναμιν ὄχι μόνον νὰ μὴ τοῦ ἐπιτρέπῃ τὴν ἐλευθέραν διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, εἶναι μία ἐπίγνωσις, τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς τὸ 1791 ὁ Condorcet δὲν ὑπώπτευε.

Ὅ,τι δὲν ἀντελήφθησαν οἱ προφῆται τῆς προόδου, ἦτο ὅτι ἡ βασική των ἔννοια, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἠθέλησαν νὰ στηρίξουν τὴν ἱστορίαν, εἶναι μία ἱστορικὴ ἀντινομία. Δὲν ὑπάρχει μόνον ὁ κίνδυνος ν' ἀποδειχθῇ τοῦτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, νὰ συμπέσῃ δηλαδὴ ἡ ἀναγκαστικὴ πρόοδος πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐξαθλίωσιν καὶ τὴν βιολογικὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ παρουσιάζεται καὶ διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ πρόοδος ἔγινε κύριον θέμα τῆς ἰδεολογίας.

Πνευματικὸν ἐπακόλουθον τῶν βιομηχανικῶν συνθηκῶν τῶν δύο τελευταίων αἰώνων, ἡ ἰδεολογία εἶναι τὸ τελευταῖον μέχρι στιγμῆς στάδιον τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῆς Εὐρώπης. Διὰ τῆς ἰδεολογίας στηρίζονται σήμερον εἰς τὴν ζωὴν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν χάσει τὴν ἐσωτερικήν των ἐπαφὴν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς προσωπικῆς των ἀξίας. Δύο εἶναι διὰ τοῦτο οἱ παράγοντες ἐμφανίσεως ἰδεολογιῶν: ἡ ἀποδέσμευσις τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῶν ἀποφασιστικῶν γεγονότων τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀσήμαντος ἀτομική των συμβολὴ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ἱστορίας ἐπὶ τῆς κατηγορίας τοῦ νέου, τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ ἐπομένως τὴν ἀκύρωσιν τῆς πείρας καὶ συγχρόνως τὴν ἐκτύλιξιν τῶν σημαντικῶν γεγονότων ἐπέκεινα τοῦ προσωπικοῦ ὁρίζοντος καὶ ἐφ' ὅσον ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἡ ὕπαρξις καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐργασίας δὲν ἐξαρτῶνται σήμερον ἐκ τῆς ἀτομικῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν γῆν, δηλαδὴ ἐκ τῆς ἱκανότητός του, ἀλλ' ἐκ τῆς συναρτήσεως τεχνικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων διαρκῶς εὐρυτέρας κλίμακος μέσῳ ἐθνῶν καὶ ἠπείρων, ὁ ἀβοήθητος ἄνθρωπος ἀτενίζει, ὅπως ἄλλοτε πρὸς τοὺς ἑρμηνευτὰς τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, πρὸς ὅσους θὰ τοῦ ἐξηγήσουν τὸν κόσμον καὶ θὰ τοῦ ὁρίσουν, τί ἀκριβῶς πρέπει νὰ πράξῃ. Διὰ τῆς παραλαβῆς ἑρμηνευτικῶν ἀξιολογήσεων τοῦ κόσμου, τὸ ἀντίκρυσμα τῶν ὁποίων δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξῃ, ὁ προσήλυτος δὲν ἀποκτᾷ ἁπλῶς μίαν νέαν γνῶσιν, διὰ νὰ τὴν ἐντάξῃ εἰς τὴν προσωπικήν του ἐμπειρίαν, ἀλλὰ μίαν κατεύθυνσιν, διὰ νὰ προσανατολίσῃ τὴν ὕπαρξίν του. Ἡ γνῶσις, τὴν ὁποίαν δὲν θεμελιώνει ὁ ἴδιος, γίνεται προϋπόθεσις τῆς θέσεώς του εἰς τὸν κόσμον. Πρέπει λοιπὸν νὰ τὴν ὑπερασπίζῃ, ὅπως θὰ ὑπερήσπιζεν, ὅ,τι τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ζήσῃ. Ταυτοχρόνως ὅμως ἡ γνῶσις αὐτὴ εἶναι ἡ πνευματικὴ βάσις τῆς ὑπάρξεώς του. Χωρὶς ἐκείνην θὰ ἐκινδύνευε νὰ χαθῇ εἰς τὴν ὀχλαγωγίαν ἀσυναρτήτων ἐντυπώσεων.

Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει ἐντὸς τοῦ τεχνικοῦ κράτους συνεχῶς ὀλιγώτερα προβλήματα, ἡ λύσις τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἐκ μέρους του, ὥστε νὰ ἐφαρμόζῃ ἁπλῶς, ὅ,τι ἐπιβάλλουν τὰ μηχανήματα καὶ ἡ ὀργάνωσις, διὰ τῶν ὁποίων ἀπαλλάσσεται τῆς ἀντιστάσεως τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου, εἶναι φυσικὸν νὰ μένῃ χωρὶς ἐσωτερικὸν πρόσωπον, νὰ μὴ δοκιμάζῃ τὴν φύσιν του, νὰ μὴ γνωρίζῃ τὰ ὅριά του, τί δύναται καὶ τί θέλει, νὰ θέλῃ διὰ τοῦτο ὁ,τιδήποτε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τοῦ προσφέρῃ σκοπὸν καὶ περιεχόμενον εἰς τὴν ζωήν. Ἐὰν ὅμως θέλῃ, ὅ,τι δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ δημιουργήσῃ

τὴν προσωπικήν του ἀξίαν. πνευματικῶς ἐξανδραποδίζεται. Ὁ ἐξανδραποδισμὸς αὐτὸς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, νὰ περιορίσῃ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος τὴν ζωήν του εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἑνὸς μετὰ τὸ ἄλλο τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται αἰφνιδίως ἐνώπιόν του καὶ μεταβάλλουν διαρκῶς ὄψεις, διὰ νὰ προφασισθοῦν τὴν μοναδικότητα, ὅ,τι ἀκριβῶς ἀπαιτεῖ ἐκεῖνος προκειμένου νὰ διακριθῇ ἐξ αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης παραλαμβάνουν ἐκ τῶν ἔξω τὰ προσωπικά των γνωρίσματα. Ἂν ὅμως τὰ πράγματα μὲ δυσκολίαν μόνον κατορθώνουν νὰ λυτρώσουν τὸν πνευματικῶς ἀδημιούργητον ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ζωή, πλὴν τῆς ἐπαναλήψεως προκαθωρισμένων κινήσεων, δὲν ἀναθέτει ἄλλην ἀποστολήν, εἶναι ἐπίσης φυσικὸν νὰ ἐπιχειρῇ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς νὰ ἐξισώσῃ τὸ προσωπικόν του ἔλλειμμα διὰ τῆς ὑποστηρίξεως κλειστῶν πνευματικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα τὸν πείθουν, ὅτι διὰ τῆς συμμετοχῆς του καὶ μόνον συμβάλλει εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς «νέου κόσμου», τοῦ μόνου ἀξίου διὰ τὴν ζωήν του. Ἡ ἰδεολογία λοιπὸν γεμίζει τὸ ἐσωτερικὸν κενὸν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἐνθουσιάζει καὶ τὸν ποδηγετεῖ, ὅπως ἄλλοτε τὸν ἐνέπνεε καὶ τὸν κατηύθυνεν ὡς ἐγγύησις τῆς μεταφυσικῆς του βεβαιότητος ἡ θρησκευτική του πίστις. Εἰς τὴν ἰδεολογίαν εὑρίσκει ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος τὸ λυτρωτικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐπισήμως (ὅπου ἡ ἰδεολογία ἔγινεν ὑπόθεσις τοῦ κράτους) καὶ ἰδιωτικῶς (ὅπου ἡ ἰδεολογία ἀντιδρᾷ εἰς μίαν καθιερωμένην κατάστασιν), τοῦ ἐπιβάλλει τὴν εὐθύνην καὶ τὴν θυσίαν καὶ τὸν ἐνισχύει εἰς τὴν αὐτοπεποίθησίν του μὲ ἀντάλλαγμα τὴν εὐχαρίστως καὶ κάποτε εὐγνωμόνως προσφερομένην ἐλευθερίαν του.

Ἡ ἀντίφασις τοῦ τελευταίου σταδίου τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῆς Εὐρώπης.

Ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ θέμα τῆς ἰδεολογίας, νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς μεταβολῆς καὶ νὰ δικαιωθῇ, ἐφ' ὅσον «βελτιοῦται», ἀποδεικνύεται καθημερινῶς ἐξ ὅσων ζητοῦν νὰ τὴν ἀνασύρουν ἐκ τοῦ παρελθόντος, νὰ τὴν προσαρμόσουν, διὰ νὰ προσλάβῃ τὴν παλαιάν της σημασίαν, εἰς τὰ σύγχρονα γεγονότα. Τὰ σύγχρονα γεγονότα ἔχουν ὅμως τὴν ἰδιότητα συνεχῶς νὰ μεταβάλλωνται. Ἡ ἐπίσημος πίστις πρέπει λοιπὸν νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀλλαγήν, ἐὰν θέλῃ νὰ συναγωνισθῇ τὴν ζωήν. Ὅπου τοῦτο θεωρεῖται ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἀπαράδεκτον, προβάλλεται εἰς τὸ μέλλον τὸ παρελθόν, ὅπως τὸ ἐδικαίωσεν ἡ ἱστορία καὶ τὸ ἐξηυγένισεν ἡ ὑπερηφάνεια. Ὅσον μεγαλυτέρα παρουσιάζεται ἡ δυσκολία, τόσον περισσότερον ἐκθειάζεται, ὅ,τι ἔπαυσε νὰ ἰσχύῃ. Ὅ,τι ἐν τούτοις καὶ εἰς τὰς ἐξαιρέσεις αὐτὰς ἐνδιαφέρει, εἶναι τ ὸ ν έ ο ν, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς «ἀνανεώσεως». Τὸ νέον (εἰς οὐσιώδεις περιπτώσεις) καὶ ἡ ἀνανέωσις (ὅπου πρέπει νὰ καταναλωθῇ τὸ παλαιὸν) εἶναι τ ε χ ν ι κ α ὶ κ α τ η γ ο ρ ί α ι. Ἡ ταύ-

τισις τοῦ διαφόρου πρὸς τὸ ἄριστον μέχρι στιγμῆς εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς εἰς τὴν ἑδραίωσιν τῆς ἰδεολογίας.

Ἡ ἰδεολογία παρουσιάζει τὴν θρησκευτικὴν κατοχύρωσιν τῆς πνευματικῆς ἀποστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς κατηγορίας τοῦ μένοντος, τὴν ἀντιστροφὴν τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀξίαν τῆς παραδόσεως. Ἀντεστραμμένη ἢ μὴ ἡ πίστις ὅμως εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς ἰδέας εἶναι προσπάθεια πνευματικῆς ἐξασφαλίσεως, μία διαμαρτυρία τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς ἀνοησίας, ἡ ὁποία θὰ ἐπέτρεπε τὴν παρουσίασιν ἑνὸς κόσμου χωρὶς ἄλλον σκοπὸν πλὴν τῆς διαλύσεως τῆς μιᾶς μετὰ τὴν ἄλλην τῶν μορφῶν του. Ὁ ἄνθρωπος στρατεύεται ἰδεολογικῶς, διὰ νὰ ὑπερνικήσῃ ἴσως τὸ παρὸν διὰ τοῦ παρελθόντος, ἄλλοτε διὰ νὰ ἐνσαρκωθῇ μία κοινωνικὴ ὀπτασία, συνήθως διὰ νὰ μὴ μείνῃ καθυστερημένος καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανοποίησιν ὅτι συμμετέχει εἰς τὴν πρωτοπορίαν τῆς ἱστορίας, πάντοτε ὅμως διὰ νὰ στηριχθῇ πνευματικῶς ἐντὸς ἑνὸς κόσμου, ὁ ὁποῖος ἔπαυσε νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν πρόβλεψιν, νὰ ἐξηγῆται διὰ τῆς πείρας, νὰ ἐφαρμόζῃ τὴν προφητείαν, νὰ εἶναι νοητὸς καὶ ἑνιαῖος, ἀλλὰ διαρκεῖ, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακόψῃ τὴν συνέχειάν του. Εἰς τὴν ἰδεολογίαν λοιπὸν ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος ζητεῖ τὸ πνευματικὸν ἔρεισμα τῆς ζωῆς του, διὰ νὰ μὴ συμπαρασυρθῇ εἰς τὴν δίνην μιᾶς ἀναστατώσεως χωρὶς ἔλεγχον καὶ κατεύθυνσιν. Διὰ μέσου τῶν ἀπαιτουμένων ἀλλαγῶν καὶ τῶν ἀπροσδοκήτων γεγονότων ἡ ἰδεολογία τοῦ παρουσιάζει, τί ἰσχύει, τί μένει ἀκλόνητον εἰς τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος κατ' ὄψιν μόνον ἀναιρεῖ τὰ σχήματά του.

Διὰ τῆς ἰδεολογίας πληροφορεῖται ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος, πῶς εἶναι δυνατὸν καὶ διατί ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ μία πνευματικὴ ἀξία ἐπέκεινα τῆς ἀναγκαστικῆς προόδου, μία ἀξία, ἡ ὁποία δὲν θὰ χάσῃ τὸ κῦρος της τὴν ἑπομένην. Διὰ τοῦτο, ὅπου ἡ πρόοδος ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδεολογίας, κατ' οὐσίαν ὁ ἄνθρωπος κτίζει τὴν ζωήν του ἐπὶ μιᾶς ἀντιφάσεως. Ἡ μία ὄψις τῆς ἀντιφάσεως αὐτῆς εἶναι ὁ κίνδυνος, μήπως ὁ ἱστορικὸς κόσμος ἀναπτύξῃ τεχνικὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι νὰ διαφύγουν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιβλέψεως, μήπως ἡ ἱστορία ὁδηγηθῇ ἀπὸ τῆς μιᾶς περιπετείας εἰς τὴν ἄλλην καὶ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν, διὰ ν' ἀποκρούουν τὸν ἐφιάλτην τοῦ οἰκουμενικοῦ τέλους διὰ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα τὸ καθιστοῦν ἀναπόφευκτον. Ἡ ἄλλη ὄψις τῆς ἀντινομίας παρουσιάζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν προσπάθειάν του ν' ἀρνηθῇ, ὅ,τι ἀκριβῶς ἀναγκάζεται ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ πρεσβεύῃ, τὴν κατηγορίαν τῆς ἀνατροπῆς ὡς μόνον νόμον τῆς ἱστορίας, μίαν φοβερὰν πίστιν, ἡ ὁποία τρέφεται ἐκ τῶν ὑπολοίπων τῆς αἰσιοδοξίας τῶν δύο τελευταίων αἰώνων. Ἡ ἰδεολογία τῆς προόδου εἶναι διὰ τοῦτο ἡ μεγάλη ἀντίφασις τοῦ τεχνικοῦ αἰῶνος, μία στάσις πρὸς ἑρμηνείαν τῆς κινήσεως, ἡ τελευταία προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ συγκεντρωθῇ εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἡ ὁποία θὰ συνέδεε τὸν κόσμον, διὰ νὰ τὸν συγκρατήσῃ εἰς τὰ ὅρια μιᾶς ὑπερβατικῆς ἢ ἔστω ἀνθρωπίνης εὐθύνης.

Πῶς ἀντελήφθη ἡ Εὐρώπη τὴν μίμησιν τοῦ Θεοῦ.

Τὸ τεχνικὸν πνεῦμα ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅταν ἡ λύτρωσις, τὴν ὁποίαν προσέφερεν ἡ Ἐκκλησία, ἔχασε τὴν ἀξίαν της ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ τεχνικὴ παρουσιάζεται ὡς διάδοχος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ἀνεπτύχθη διὰ τοῦτο, ὅταν ἡ πίστις συνήρπαζε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀνεζήτησε τὴν σωτηρίαν του εἰς τὸν κόσμον, ὅταν προσεπάθησε νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν θάνατον διὰ τοῦ ἰδικοῦ του ἔργου. Ἀφ' ὅτου ἔπαυσε νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν θρησκευτικὴν ὑπερνίκησιν τοῦ θανάτου, εἰς τὴν λύσιν τοῦ βασικοῦ του προβλήματος διὰ τῆς θυσίας τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν χάριν, τὴν ὁποίαν ἐλάμβανε, διότι δὲν τὴν ἤξιζε, συγκεντρώνει ὁ ἄνθρωπος ὅλην του τὴν προσπάθειαν εἰς τὴν ζωήν, διὰ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν λυτρωτικήν της δυνατότητα, νὰ δημιουργήσῃ, ἀντὶ τῆς ἀθανασίας, τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, νὰ καταβάλῃ, ἀντὶ τοῦ θανάτου, τὴν συνείδησιν τοῦ θανάτου. Ἰδοὺ ἡ ἐσωτερικὴ ὁρμὴ τῆς τεχνικῆς ἀφοσιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος βλέπει, μόνον εἰς ὅ,τι κατορθώνει ὁ ἴδιος, τὴν ἐπιβίωσίν του. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀνατολὴν τῆς ἀπιστίας, ὅταν ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἐνόμισεν, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ σταθῇ εἰς τὸν κόσμον χωρὶς ὑπερφυσικὴν παρακολούθησιν, τότε ἀκριβῶς ἐσκέφθη νὰ μιμηθῇ τὴν θείαν ἱκανότητα. Τὸ «ἀεικίνητον» (perpetuum mobile) ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ἡ π ρ ώ τ η κ α θ α ρ ῶ ς ε ὐ ρ ω π α ϊ κ ὴ σ κ έ ψ ι ς. Ὅτι ἐπρόκειτο τελικῶς περὶ οὐτοπίας, τὴν ὁποίαν οἱ μέλλοντες θὰ προτάξουν εἰς τὴν κριτικὴν τῆς ἐποχῆς μας, ὅταν κοπάσουν αἱ ἰαχαὶ τῶν θαυμαζόντων καὶ οἱ θρῆνοι τῶν καταρωμένων, εἶναι μία διὰ τὸ μέλλον τοῦ τεχνικοῦ αἰῶνος ἀποφασιστικὴ διαπίστωσις.

Ἡ μίμησις τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὑπῆρξε βεβαίως χριστιανικὴ ἐντολὴ («Γίγνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ»[30]), ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἀπέρριψε τὸ ἠθικὸν νόημα τῆς ἐντολῆς, διὰ νὰ μιμηθῇ τὸν Θεὸν ὀντολογικῶς, διὰ νὰ συμπεριφερθῇ εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἡ θρησκευτικὴ παράδοσις καθώριζε τὴν θείαν ἐξουσίαν. Ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ αὐτὴ ὁμοίωσις ἐσήμαινε τελικῶς μίαν ἀντικατάστασιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον, δὲν ἔγινεν ἀντιληπτόν, μέχρις ὅτου ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὁ Θεὸς διὰ τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων ἔχασε τὴν λειτουργικήν του σημασίαν καὶ ὁ ἄνθρωπος προσιδιάζεται ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον τοὺς θείους χαρακτῆρας. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν δεσμεύεται ὑπὸ τοῦ χρόνου, ὑπερπηδᾷ καὶ ὁ ἄνθρωπος τὰ χρονικά του φράγματα. Ὅπως τὴν θείαν παρουσίαν δὲν ἀναχαιτίζει ὁ χῶρος, γίνεται καὶ ὁ ἄνθρωπος πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν. Ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν ἡ παντοδυναμία μεταβάλλεται εἰς ἀνθρωπίνην ἰδιότητα. Δὲν εἶναι βεβαίως ἀκόμη δυνατὸν νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος δημιουργὸς τῆς ζωῆς, τροποποιεῖ ὅμως τὰς μορφάς της καὶ εἶναι ἱκανὸς νὰ καταστρέψῃ τὸ θεῖον κατόρθωμα. Ἀσφαλῶς ὁ ἄνθρωπος ἐνδιαφέρεται πρὸς τὸ παρὸν διὰ τὴν δύναμιν, ἡ ὁποία θὰ περιορίσῃ τὴν δύναμίν του, δὲν ἀνατρέχει ὅμως εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ θεωρεῖ ὡς ἀποτελεσματικώτερον μέσον νὰ μὴ

τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ παρουσιάζῃ εἰς τὸν κόσμον ὑπεραρίθμιους καὶ ἀπροσκλήτους ἀνθρώπους. Ἂν πάλιν ἡ θεία σοφία ὁρίζῃ τὴν σύνθεσιν τῆς ὕλης, συνθέτει ὅμως καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀνύπαρκτα εἰς τὴν Δημιουργίαν στοιχεῖα. Καὶ ὅπως ὁ θεῖος νοῦς «ἐτάζει νεφροὺς καὶ καρδίας», εἰσέρχεται καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῶν πλησίον του, διὰ νὰ τοὺς κατευθύνῃ μέσῳ τῆς θελήσεώς των. Τὸ τελευταῖον ὑπερβατικὸν ὀχυρόν, ὁ θάνατος, μένει ἀκόμη ἀπόρθητον. Δὲν διαθέτει ὅμως ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος καιρόν, διὰ νὰ σκεφθῇ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς διακοπῆς τοῦ ἔργου του. Ὠργανωμένοι ἐρεθισμοί, νόμιμα καὶ μὴ ναρκωτικά, ὑπνωτικὰ καὶ ἀναλγητικὰ πάσης φύσεως ἐξαφανίζουν τὴν αἴσθησιν τῆς ἀντιστάσεως τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, τὴν ὑποψίαν τοῦ τέλους. Ὅ,τι δὲν κατασκευάζεται, ὑπάρχει διὰ τὴν τεχνικήν, ὡς ἐὰν δὲν ὑπῆρχε. Δὲν ἀρνεῖται, ἀλλὰ λησμονεῖ τὸν Θεὸν ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, ὅπως δὲν ἀποφεύγει τὸν θάνατον, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν του δυσκολιῶν ἀντιπαρέρχεται τὴν παρουσίαν του. Εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ἱστορίας ἀνατέλλει σήμερον ἡ τραγικωτέρα μορφὴ τῆς μακαριότητος καὶ τῆς ἀθανασίας.

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον σήμερον καλεῖται ἡ ἐργασία νὰ προσφέρῃ, ὅ,τι ἄλλοτε ἐπετύγχανεν ἡ λατρεία. Ἔχασε μὲν τὸν ἠθικόν της χαρακτῆρα καὶ θεωρεῖται ὡς μία διὰ τὴν πίστιν ἀδιάφορος ἀπασχόλησις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον, ἀπέκτησεν ὅμως θρησκευτικὸν νόημα καὶ ἔγινε τρόπος δικαιολογίας τῆς ὑπάρξεως χωρὶς ὑπερβατικὴν ἀναφοράν. Ἀλλ' ἂν ἡ ἐργασία κερδίζῃ ὁλόκληρον τὸ νόημα τῆς ζωῆς, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ Εὐρώπη τὴν ἀντελήφθη ὡς κεντρικὴν ἔκφρασιν τῆς πίστεως. Ἡ ὕλη καὶ ὁ ἄλλος ἄνθρωπος, τὰ μέσα καὶ οἱ τρόποι τῆς δυνάμεως, τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα εἰς τὴν συγκεκριμένην ἐμφάνισίν των παρουσιάζονται διὰ τῆς ἐργασίας ὡς ὁ μοναδικὸς χῶρος τοῦ πληρώματος τῆς ζωῆς, διότι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον παρουσιάσθη εἰς τὴν Εὐρώπην ὡς κυρία ἔκφρασις τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν Θεόν.

ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Α'. ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Θρησκευτικὴ δικαίωσις τῶν πρακτικῶν ἔργων.

Τὴν ἐργασίαν ἀπεδέσμευσεν ἐκ τῆς ἠθικῆς ἡ χριστιανικὴ ἱστορία. Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι, ὅτι ἡ ἐργασία, ἡ ὁποία ὄχι μόνον εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ὡς ὑποχρέωσις τῶν δούλων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ποιμενικὴν Ἰουδαίαν, ὡς ἔργον τῶν ὑπηρετῶν τῆς γῆς, ἐσήμαινε τὴν πνευματικὴν πτῶσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀξιολογεῖται ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ θετικῶς. Ἡ ἀνύψωσις τῆς ἐργασίας εἰς ἠθικὴν ἀξίαν ἦτο διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἱστορικὴ ἀνάγκη, ἐφ' ὅσον ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστὸν οὐσιαστικῶς ἐστηρίχθη εἰς τοὺς δούλους καὶ τοὺς χειρωνακτικῶς ἐργαζομένους. Διὰ τῆς εὐλογίας ὅμως τῶν ἐργατικῶν χειρῶν ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ ἀξία τῆς πρακτικῆς ἐκφράσεως γενικῶς. Εἰς τὴν Δύσιν ὁ Αὐγουστῖνος ἐξαίρει «τὰ τόσον θαυμάσια, τὰ τόσον ἐκπληκτικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιμελείας»[1] καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ μέγας Βασίλειος παραβάλλει τὴν δημιουργὸν ἱκανότητα τοῦ ἐργαζομένου ἀνθρώπου πρὸς τὴν θείαν συμπεριφοράν. «Ἂν δέ τι τῶν εὐτελεστέρων ἔργων δέῃ ἐργάζεσθαι, χρὴ εἰδέναι, ὅτι καὶ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς διηκόνισε καὶ τὰ εὐτελῆ τῶν ἔργων ποιῆσαι οὐκ ἀπηξίωσε καὶ μέγα ἀνθρώπῳ Θεοῦ γενέσθαι μιμητὴν διὰ τῶν ταπεινῶν τούτων εἰς τὸ ὕψος τῆς μιμήσεως ἐκείνης ἀναγομένῳ»[2]. Ἡ νέα ἀξιολόγησις τῆς ἐργασίας ἀνέτρεψε διὰ τοῦτο τὴν ἑλληνικὴν στάσιν, τὴν τιμὴν τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τὴν ὑποτίμησιν τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην ἡ θεωρία, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπήγαζον οἱ ἐνδοιασμοὶ ἐναντίον τῆς νέας πίστεως, ἔχασε τὰ ἱστορικά της πρωτεῖα χάριν τῆς πράξεως.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Χριστιανισμὸς συνεσχέτισε τὴν ἐργασίαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν παρέστησεν ὡς ὀφειλήν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν παρουσίασεν ὡς ἔκφρασιν τῆς θείας δικαιοσύνης, ἀφ' ἑτέρου ὡς τρόπον μιμήσεως τοῦ Θεοῦ.

Ἡ διπλῆ αὐτὴ ἑρμηνεία ἐχαρακτήρισε τελικῶς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Ἰδίως ὅσοι εἶχον τραφῆ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, παρεδέχθησαν τὸν δεσμὸν πρὸς τὴν ὕλην ὡς ἀναγκαῖον κακόν, δηλαδὴ τὴν ἐργασίαν ὡς ἀκολουθίαν τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας. Ὑπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν καθεστὼς ἡ ἐργασία δὲν ἦτο ὅμως ὑποχρέωσις μόνον τῶν ἀμοίρων πνευματικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ βαθμηδὸν ἡ προϋπόθεσις τῆς ἐπιβιώσεως τῶν ὑποτελῶν τῆς Ρώμης. Καθ' ὃν χρόνον λοιπὸν ἡ σχολὴ παρουσιάζετο ὡς φυγοπονία, ἡ διὰ τὰ ἑλληνικὰ μέτρα ἐξευτελιστικὴ ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς πράξεως ἀπέκτα διὰ τῆς νέας πίστεως τὴν θρησκευτικήν της δικαίωσιν. Δὲν ἔπρεπε διὰ τοῦτο, ὅσοι εἰργάζοντο, νὰ δυσανασχετοῦν ἐναντίον τῶν κυρίων τοῦ κόσμου, διότι ἡ ἐργασία δὲν ἀνεφέρετο κατὰ βάσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κόσμου. «Ὃ ἂν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις»[3]. Βεβαίως ἡ ἐντολὴ αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τοὺς ἐργαζομένους ἐλευθέρους, ἀλλ' ἀφορᾷ καὶ εἰς τοὺς δούλους, εἴτε ἔχουν αὐθέντας ξένους πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἴτε χριστιανούς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ ἄρνησις τῆς ἐργασίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ σκάνδαλον ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν δευτέραν νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἔλλειψις ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῆς πίστεως: «Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται· οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν· ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσιν καὶ ἀγαπητοί»[4]. «Οἱ οἰκέται ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς· τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως»[5]. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῆς ἐργασίας εἰς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον ὁ Χριστιανισμὸς ἀπέσπασε τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τὸν ἐστερέωσεν ἐσωτερικῶς, διὰ ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸ βάρος τῆς βίας. Τοῦτο ὅμως συνέβη διὰ μιᾶς ἄνευ ἱστορικοῦ παραδείγματος ἐκτιμήσεως τοῦ πρακτικοῦ ἔργου, ἐφ' ὅσον ἡ σημασία του δὲν περιορίζεται εἰς τὸ ὑλικὸν ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ θεωρεῖται ὡς ἀπάντησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν θείαν θέλησιν. Ἡ ἐργασία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀρχίζει τὴν ἱστορικήν της σταδιοδρομίαν ὡς ἐσωτερικὸς σύνδεσμος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.

Ἐπικράτησις τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν τῆς ἐργασίας.

Ἐναντίον τῆς ἐξυψώσεως τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κινδύνου ν' ἀπορροφήσῃ ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον ἡ Ἀνατολὴ δὲν ἀντέταξε μόνον τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον μετέθεσε τὸ βάρος τῆς ζωῆς εἰς τὴν προσευχήν, τὸν πνευματικὸν δεσμὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ρητὴν ἐντολὴν τοῦ Εὐαγγελίου νὰ κρατηθῇ ἡ μέριμνα διὰ τὸν κόσμον

ἐντὸς ὁρίων καὶ νὰ μείνῃ ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος διὰ τὸ καθαρῶς πνευματικόν του ἔργον: «Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσεσθε»[6]. Ὑπερβολικὴ φροντὶς διὰ τὴν ζωὴν θὰ ἐσήμαινεν ἔλλειψιν πίστεως εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει εἰς τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ν' αὐξάνωνται χωρὶς ἐργασίαν. Μεταξὺ τῶν πλασμάτων ἐκείνων καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μία σαφὴς ἀναλογία. «Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας — καταμάθατε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ οὐδὲ νήθει — .. οὐχ ἡμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;»[7]. Ὅσοι ἀποδίδουν εἰς τὰς βιοτικὰς μερίμνας ἰδιαιτέραν ἀξίαν, δὲν ἀκολουθοῦν λοιπὸν τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως, ἀλλὰ τὸν τρόπον ζωῆς τῶν εἰδωλολατρῶν: «Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ»[8]. Ἡ ἐργασία ὡς κατακράτησις τοῦ ἀνθρώπου ἐκτὸς τῶν πραγματικῶν του ἐνδιαφερόντων, ὡς ὑποχρέωσις ἐπιβληθεῖσα μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως εἰς τὴν προσωπικήν του ἀποκάλυψιν ἐντέλλεται νὰ μὴ γίνῃ ἡ κυρία ἀπασχόλησις τοῦ βίου, ἀλλὰ νὰ περιορισθῇ, ἂν ὄχι χρονικῶς, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν σημασίαν της, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ νοῦν διὰ τὰ ἔργα τῆς πίστεως, εὑρῆκεν ἀπήχησιν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τοὺς ὁποίους τελικῶς ἔμεινεν εἰς τὸ περιθώριον τῶν οὐσιωδῶν αἰτημάτων τοῦ πνεύματος.

Ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀνεπτύχθη ὅμως ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ μία ἄλλη καταγομένη ἐκ τῆς Π. Διαθήκης κατεύθυνσις, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ σταδιοδρομήσῃ εἰς τὴν Δύσιν. Πρῶτος ὁ Θεὸς παρουσιάζεται ἐνταῦθα ὡς ἱδρυτὴς τῆς ἐργασίας: «Ἐποίησεν ὁ Θεός», «ἔπλασεν ὁ Θεός», «ἐφύτευσε Κύριος ὁ Θεός»[9]. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ὡς «Θεοῦ» σχετίζεται ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου (πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν συνέβη π.χ. εἰς τὴν Ἑλλάδα) καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐργασίας. Ἀργότερον ἐπιβεβαιοῦται, ὅτι ὁ Θεὸς ὄχι μόνον εἰργάσθη, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐργασία του συνεχίζεται «ἕως ἄρτι»[10]. Παράδειγμα ἐν προκειμένῳ δίδει ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως, ἐξασκῶν χειρωνακτικὸν ἐπάγγελμα.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν ἡ ἐργασία δὲν προηγήθη μόνον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἐπὶ πλέον ὁ σκοπὸς τῆς δημιουργίας του καὶ ὄχι ἁπλῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πτώσεώς του, ὅπως ἐπιστεύθη ἀργότερον. «Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασε καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ ἐ ρ γ ά ζ ε σ θ α ι α ὐ τ ὸ ν (= παράδεισον) καὶ φυλάσσειν»[11]. Π ρ ὸ τ ῆ ς ἁ μ α ρ τ ί α ς λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶχε μιμηθῇ τὸν Θεὸν καλλιεργῶν τὴν γῆν καὶ ἐπιβλέπων τὰ ζῶα τοῦ παραδείσου. Ὁ γεωργὸς καὶ ὁ ποιμὴν εἰς τὴν μακαρίαν κατάστασίν των προηγήθησαν κατὰ τὴν Π. Διαθήκην τῆς προπατορικῆς πτώσεως. Ἄλλωστε, προτοῦ οἱ πρωτόπλαστοι ἁμαρτήσουν, εἶχον λάβει τὴν ἐντολὴν νὰ ἐπιβληθοῦν ὁλοκλήρου τῆς γῆς καὶ νὰ ὑποτάξουν τὸν ἔμβιον κόσμον, ὅπερ προϋπέθετε τὴν ἐργασίαν: «Πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κα-

κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάσης τῆς γῆς»[12]. Κατὰ ταῦτα, ὅσοι ἐν συνεχείᾳ δὲν ἤθελον νὰ ἐργασθοῦν, παρέβαινον τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, κυρίως ὅμως παρεγνώριζον τοὺς ὅρους τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἡ ὁποία χρειάζεται τὴν ἐργασίαν ὡς μέσον διατροφῆς. «Ψυχὴ δὲ ἀεργοῦ πεινάσει»[13]. Προφάσεις ὑπάρχουν πολλαὶ δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι θὰ ἤθελον ν' ἀποφύγουν τὸν κόπον («λέγει ὀκνηρὸς/ λέων ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἐν δὲ ταῖς πλατείαις φονευταί»[14]), πρέπει ὅμως ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίζῃ, ὅτι μόνον διὰ τῆς ἐργασίας θὰ διέλθῃ ζωὴν εὔπορον· εἰδεμὴ τὸν ἀναμένει ἀθλιότης: «Ὁ ἐργαζόμενος τὴν ἑαυτοῦ γῆν πλησθήσεται ἄρτων, ὁ δὲ διώκων σχολὴν πλησθήσεται πενίας»[15]. Ἐὰν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην προβάλλωνται τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ὡς πρότυπα τῆς ἄνευ ἐργασίας διατροφῆς, εἰς τὴν Π. Διαθήκην ἐφιστᾶται ἡ προσοχὴ εἰς τὰ ἔντομα, τὰ ὁποῖα διακρίνονται διὰ τὴν ἐργατικότητά των:

«Ἴθι πρὸς τὸν μύρμηκα, ὦ ὀκνηρέ,
καὶ ζήλωσον ἰδὼν τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ
καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος..
ἢ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν
καὶ μάθε ὡς ἐργάτις ἐστὶν
τήν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ποιεῖται»[16]

Εἰς τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν χρόνους ὁ Π α ῦ λ ο ς καυτηριάζει αὐστηρῶς τοὺς ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἀέργους («Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω»[17]) καὶ δίδει πρῶτος τὸ παράδειγμα νυχθημερὸν ἐργασίας, διὰ νὰ μὴ γίνῃ, ὅπως τονίζει, βάρος τῶν ἄλλων: «Ὅτι.. οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆναί τινα ὑμῶν»[18]. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀπόστολος ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ τὴν ἐργασίαν καὶ πρὸς παραδειγματισμὸν νὰ ἐργασθῇ ὁ ἴδιος, εἶναι μία ἔνδειξις ὅτι αἱ παραινέσεις τῆς παλαιᾶς Γραφῆς εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἤρκουν, διὰ νὰ πείσουν τοὺς πιστοὺς περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας. Τὴν διάθεσιν τῆς σχολῆς ἔψεξεν ἀργότερον καὶ ὁ Ἰ ω ά ν ν η ς ὁ Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε ν' ἀπαλλάξῃ τὴν ἐργασίαν ἐκ τῆς διαδεδομένης κατηγορίας, ὅτι πρόκειται περὶ ποινῆς ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ ὡς προϋπόθεσιν τῆς σωματικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς ὑγείας*. Θὰ ἦτο ἐν τούτοις μεγάλη παρεξήγησις, ἐὰν ὑπετίθετο, ὅτι ὁ

* «Ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς πόνον τῷ ἀνθρώπῳ συνέζευξεν, οὐχὶ τιμωρούμενος αὐτὸν οὐδὲ κολάζων, ἀλλὰ σωφρονίζων καὶ παιδεύων». Ὁ λόγος τῆς πτώσεως τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἐκ τοῦ παραδείσου εἶναι διὰ τὸν Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ν ἡ ἔλλειψις πραγματικοῦ κόπου, ἐνῷ ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Π α ῦ λ ο ς ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἶναι ἡ ἐργατικότης του: «Ὅτε ἄπονον βίον ἔζη ὁ Ἀδάμ, ἐξέπεσε τοῦ παραδείσου· ὅτε δὲ ἐπίπονον καὶ ἐπίμοχθον ὁ Ἀπόστολος.., τότε ἀνῆλθεν εἰς τὸν παράδεισον»[19]. Δὲν ὑπάρχει

Παῦλος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατεφέρθησαν μόνον ἐναντίον τῶν ὀκνηρῶν. Ὅ,τι ἐνέσπειρεν ἀνησυχίαν, ἦτο ἡ ἑλληνικὴ προτίμησις τῆς θεωρίας, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπῆρχε πλέον κοινωνικὸν ἔρεισμα, ἀλλ' ὁ φόβος, ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρασύρῃ τὴν πίστιν εἰς τὴν διανοητικὴν περιπέτειαν. Ἡ ἐπικίνδυνος αὐτὴ στάσις εἰς μίαν κοινωνίαν, ἡ ὁποία δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν δούλων, ἀλλ' εἰς τοὺς ἁπλοῦς τῷ πνεύματι, δὲν ἐπεκράτησε τελικῶς. Ἀπέκτησεν ὅμως τὸν συμβολικόν της χαρακτῆρα εἰς τὸν μοναχικὸν βίον τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἑκουσίας ἀπομακρύνσεώς του ἐκ τῆς κοινότητος — ὅ,τι δὲν συνέβη εἰς τὴν Δύσιν — κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θεωρίαν εἰς τὴν χριστιανικήν της ἔννοιαν, νὰ καθιερώσῃ τὴν πνευματικὴν στάσιν χάριν τοῦ συνδέσμου πρὸς τὸν Θεὸν παραλλήλως καὶ ἐναντίον τῆς πρακτικῆς ἀπασχολήσεως. Ἡ Ὀρθοδοξία εἶδε διὰ τοῦτο τὴν ἀληθινὴν ἀποστολὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου καὶ ὅταν ἐτερματίζετο ἡ ἀναγκαστική του σχέσις πρὸς τὴν ὕλην.

Πῶς ἡ Δύσις συνέθεσε κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐργασίαν.

Χωρὶς τὴν θεωρητικὴν παράδοσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν γλωσσικὴν δυνατότητα τῆς ἐσωτερικῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος εἶδεν εἰς τὴν ἐργασίαν τὴν κεντρικὴν δικαιολογίαν τοῦ βίου του. Ἐφ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία ἀνέλαβε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἐργασία ὑπῆρξεν ἡ αὐτοπραγμάτωσις τοῦ Εὐρωπαίου, ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀντελήφθη καὶ ἐθεμελίωσε τὸ νόημα τῆς ζωῆς του. Σήμερον λόγῳ τῆς ἐκτεχνικεύσεως τῆς ἐργασίας ἡ συμπεριφορὰ αὐτὴ εἰσέρχεται εἰς νέαν φάσιν. Ὁ ἄνθρωπος παύει νὰ εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὸ ἔργον του, περιορίζεται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ξένων ἐντολῶν καὶ ταυτοχρόνως χάνει τὴν ἀντίστασιν τῆς ὕλης,

---

κατὰ ταῦτα διὰ τὸν ἄνθρωπον κατάστασις χειροτέρα τῆς ἀεργίας: «Οὐδὲν σχολῆς μοχθηρότερον». Ὁ βίος ὅσων ἔχουν τὰ μέσα νὰ ζοῦν, χωρὶς νὰ ἐργάζωνται, εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἀνούσιος καὶ ἀνόητος: «Τί ἀηδέστερον γένοιτ' ἂν ἀνθρώπου οὐδὲν ἔχοντος ποιεῖν;.. εἰκῇ παρῆλθεν εἰς τὸν κόσμον ὁ τοιοῦτος»[20]. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον οἱ πτωχοὶ χαίρουν συνήθως ἄκρας ὑγείας καὶ οἱ πλούσιοι μαστίζονται ὑπὸ ἀσθενειῶν: «Τοῖς γὰρ πλουτοῦσι μετὰ τῆς ἀηδίας καὶ τὰ νοσήματα ἐπιρρεῖ, οἱ δὲ πένητες τῶν ἰατρικῶν εἰσιν ἀπηλλαγμένοι χειρῶν»[21]. Ἡ πρακτικὴ ἐξάσκησις εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ὥστε, ὅσοι μένουν ἑκουσίως χωρὶς ἀπασχόλησιν, ἀντιδικοῦν πρὸς τὴν φύσιν των: «Ἔμπρακτον τὸ ζῶον τοῦτο ἐποίησεν ὁ Θεὸς καὶ κατὰ φύσιν αὐτοῦ ἐστιν τὸ ἐργάζεσθαι, παρὰ φύσιν δὲ τὸ ἀργεῖν»[22]. Ὅσοι λοιπὸν ἐργάζονται, ἱκανοποιοῦν μίαν βιολογικὴν ἀνάγκην καὶ διὰ τοῦτο ἡ πρᾶξις των δὲν εἶναι ἁπλῶς θεάρεστος, ἀλλὰ καὶ πηγὴ ἐσωτερικῆς ἀγαλλιάσεως. Δὲν ὑπόσχεται τὴν ἀμοιβὴν μετὰ τὴν ἐκπλήρωσίν της, ἀλλ' ἀμείβει ὅσους τὴν ἐκπληροῦν. Εἶναι δηλαδὴ ἡ ἐργατικότης αὐτοσκοπός. «Μὴ τοίνυν κακίζωμεν τὸν πόνον, μηδὲ διαπτύωμεν τὴν ἐργασίαν· καὶ γὰρ πρὸ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐντεῦθεν μεγίστην λαμβάνομεν ἀμοιβήν, τὴν ἐκ τοῦ πράγματος ἡδονὴν καρπούμενοι»[23].

ὥστε ἡ ἐργασία νὰ μὴ τοῦ δίδῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐνσαρκώσῃ τὸ πρόσωπόν του. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ἡ φάσις αὐτὴ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον, ἡ ὁποία εἰς τὴν Δύσιν διὰ πρώτην φορὰν διαχωρίζει τὴν ζωὴν ἐκ τῆς ἐργασίας, εἶναι ἐπακόλουθον τῆς προηγηθείσης συμφύσεώς των. Μὲ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ αὐτοματισμοῦ δὲν ἀποκλείεται ὁ χωρισμὸς αὐτὸς νὰ ὑπερνικηθῇ διὰ τῆς τοποθετήσεως τῆς ἐργασίας ἐπὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου. Ἡ ἐργασία ὅμως ἐξακολουθεῖ καὶ ἐντὸς τοῦ τεχνικοῦ κράτους νὰ εἶναι ἡ κυρία δικαιολογία τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ζωήν, ἐφ᾽ ὅσον αἱ ὑπόλοιποι σχέσεις του πρὸς τὸν κόσμον συντελοῦνται χωρὶς τὴν οὐσιαστικήν του ἐπέμβασιν, ὥστε ἀκριβῶς σήμερον εἰς τὴν Δύσιν, ὁπότε ἡ ἐργασία χάνει τὸν ἀτομικόν της χαρακτῆρα καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν οἱονδήποτε, ὁ ἄνθρωπος νὰ ζῇ, διὰ νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ χάνῃ τὸ νόημα τῆς ζωῆς του, ὅταν ἀπαλλάσσεται τῆς ἐργασίας.

Ἡ σύμφυσις ζωῆς καὶ ἐργασίας ἀπέκτησεν εἰς τὴν Δύσιν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Τοῦτο συνέβη ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ᾽ ὅσον ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν ὑπῆρξεν ἰδικόν της ἔργον. Ἐσήμαινεν ὅμως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου μίαν πνευματικὴν ἐγκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ κόσμου, μίαν σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, εἰς τὸ περιθώριον μόνον τῆς ὁποίας ὑπῆρχε θέσις διὰ τὸν Θεόν. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς Δύσεως παρουσιάσθη ἀργότερον ἡ σχέσις πρὸς τὸν κόσμον ὡς περιεχόμενον τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἐργασία ὡς μόνη ἔκφρασις τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ ἄνθρωπος διωχέτευσεν εἰς τὸν κόσμον ὅλην τὴν πνευματικήν του δύναμιν.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἡ ἐργασία ἔμεινε τελικῶς ἐκτὸς τῆς θρησκείας. Ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἡ ὑλικὴ ἀπασχόλησις δὲν κατώρθωσεν ἐνταῦθα νὰ δικαιωθῇ ἐνώπιον τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὑπῆρξε διὰ τοῦτο ὁ χῶρος τοῦ κεντρικοῦ γεγονότος τῆς ζωῆς, τῆς προσωπικῆς συναντήσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐθεώρησεν ὡς σκοπόν της τὴν κοινωνικὴν διαρρύθμισιν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὴν συμπαράστασιν εἰς τὴν πνευματικὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ συνδεθῇ προσωπικῶς πρὸς τὸ ὑπέρτατον πρόσωπον. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ὑπερίσχυσεν ἡ προσευχή, ὅπως εἰς τὴν δυτικὴν ἡ πρᾶξις.

Ἡ προσευχὴ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ χωρὶς τὴν ἐσωτερικὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου ὅμως δημιουργεῖ τὸ νόημά της, εἶναι μία ἐσωτερικὴ πρᾶξις. Ἡ προσευχὴ ὑπῆρξεν ἡ θεωρία τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἡ πρᾶξις εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ χωρὶς τὴν ἐσωτερικὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ στρέψῃ καὶ τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ θεωρία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἅγιος τῆς Ἀνατολῆς μετουσιώνει τὴν ὕλην εἰς πνεῦμα· ὁ ἅγιος τῆς Δύσεως ἱδρύει καὶ ὀργανώνει κοινόβια. Ὁ πρῶτος ὁμιλεῖ εἰς τὸν Θεόν, ὁ δεύτερος περὶ Θεοῦ. Ἡ Ἀνατολὴ ἐνδιε-

φέρθη διὰ τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἡ Δύσις διὰ τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

Μέχρι σήμερον τὸ ἀσκητικὸν ἰδεῶδες συμπίπτει εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς τὴν ὑποτίμησιν τῶν ἐξωτερικῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Εἰς τὴν Δύσιν ὅμως ὁ μοναχικὸς κλῆρος μένει ἐντὸς τοῦ «κόσμου», διευθύνει ἐπιχειρήσεις, ἱδρύει ὀρφανοτροφεῖα, ἐπιστατεῖ νοσοκομείων, κατασκευάζει ἐμπορεύσιμα προϊόντα, ἐπιδίδεται εἰς ἐπιστημονικὰ πειράματα. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀπάθειαν τῆς μοναχικῆς Ὀρθοδοξίας, τὸν αὐτοπεριορισμὸν τοῦ ἀσκητοῦ ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου, τοὺς μοναχοὺς τῆς χριστιανικῆς Δύσεως διακρίνει μία πολιτικὴ διάθεσις, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ μονὴ εἶναι τὸ στρατηγεῖον. Ἡ ἔφεσις τοῦ δυτικοῦ μοναχοῦ νὰ συμμετάσχῃ εἰς ὅσα διαδραματίζονται εἰς τὸν κόσμον, νὰ ἐπιχειρήσῃ μίαν ἐκ τῶν ἄνω μεταβολὴν τοῦ κόσμου, μίαν ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας προσαρμογὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία τοῦ ἀναθέτει συγκεκριμένον τομέα ἐργασίας, ὑπῆρξεν ἡ προϋπόθεσις τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος καὶ τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, τῆς ἐπιρροῆς, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἐπὶ τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων καὶ συγχρόνως ὁ ὅρος τῆς ἐσωτερικῆς της ὀργανώσεως, διὰ τῆς ὁποίας μόνη ἐξ ὅλων τῶν κοινωνικῶν ἱδρυμάτων τῆς ἱστορίας ἐπρόλαβε τὰς ἀρχὰς τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος.

Τὸ πρόδρομον τῆς σημερινῆς τεχνικῆς κατόρθωμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐντὸς τοῦ ἐργοστασίου σήμερον οἱ ἄνθρωποι διαιροῦνται εἰς κατηγορίας ἀναλόγως τῆς ἰδιαιτέρας των σχέσεως πρὸς τὸ παραγόμενον προϊόν. Μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν ὁμάδων καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῶν ὁμάδων ὑπάρχουν ἀμοιβαῖαι ἐξαρτήσεις καὶ κώδικες συμπεριφορᾶς. Ὅ,τι δὲν προβλέπει τὸ σχέδιον, ἐὰν ἦτο ἔμπνευσις ἑνὸς ἐκ τῶν ἐργαζομένων, θὰ ἐπέφερεν ἀναστάτωσιν. Ἡ σημασία τοῦ συμμετέχοντος εἰς τὸ ἔργον ἔγκειται διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς, ἡ ὁποία τοῦ ἔχει ἀνατεθῇ, εἰς τὴν λήθην τῶν προσωπικῶν του ὑποθέσεων, δηλαδὴ εἰς τὴν πειθαρχίαν. Ὁ,τιδήποτε εἶναι καὶ θέλει ὁ ἄνθρωπος ἐκτὸς τῆς σχέσεώς πρὸς τὸ ἐκπληρούμενον σχέδιον, εἶναι διὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἔργου ἐπουσιῶδες. Οἱ ἐργάται ἐξ ἄλλου γνωρίζουν, ὅτι ἡ ὑπόλοιπος ζωή των βασίζεται ἐπὶ τῆς συμμετοχῆς των εἰς τὴν παραγωγήν. Ἐὰν ἐκεῖ ἀποτύχουν, θὰ μείνουν ἀστήρικτοι εἰς τὸν κόσμον. Ἐὰν ἀφοσιωθοῦν εἰς τὸ ἔργον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ θέλουν καὶ νὰ πράττουν, μόνον ὅ,τι προάγει τὴν γενικὴν προοπτικήν, κερδίζουν τὴν ζωήν των.

Ὑποδειγματικῶς ἀνεπτύχθη ἡ νέα αὐτὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον ἐντὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐργασία, χειρωνακτικὴ ἢ πνευματικῆς φύσεως, ἀπέκτησε μίαν μεταφυσικὴν δικαιολογίαν ἀναλόγως τῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου νὰ παραβλέψῃ τὴν προσωπικήν του ζωήν, πολὺ περισσότερον νὰ τὴν δικαιολογήσῃ διὰ τῆς συμβολῆς του εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἑνὸς

σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλε πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν ὑπακοήν. Ἡ ἐπιδίωξις αὐτὴ τοῦ συστήματος, ἡ ὀργάνωσις τῆς σωτηρίας, ἡ κατάταξις τῶν σωζωμένων, ἡ θέλησις τῆς ἐξαπλώσεως χάριν τῆς δυνάμεως, ἐπειδὴ τὸ σύστημα ἐπέτρεπε τὴν ἀναδίπλωσίν του, τὴν ὑπαγωγὴν νέων ἑνοτήτων ὡς αὔξησιν τοῦ κύρους τῆς δι' ὅλα ἁρμοδίας ἀρχῆς, ἡ ὁποία θεωρεῖ τὴν πειθαρχίαν ὡς πρώτην ἀρετὴν καὶ προσφέρει τὴν λύτρωσιν ὡς ἀνταμοιβὴν τῆς ὑποταγῆς, ὑπῆρξε τὸ ἱστορικῶς ἄνευ παραδείγματος καὶ διὰ τὴν παγκόσμιον ἔννοιαν τῆς τεχνικῆς πρόδρομον εὐρωπαϊκὸν κατόρθωμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ ἔννοια τῆς ἐργασίας ὡς πράξεως κατ' ἐπιταγὴν ἀνελάμβανε νὰ στηρίξῃ τὴν ζωὴν π ν ε υ μ α τ ι κ ῶ ς. Ἐὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ ἄνθρωπος ἐδικαιολόγησε τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς θεωρίας, ἐφ' ὅσον δηλαδή, χωρὶς νὰ ἐργάζεται, ἔπραττε μίαν ἐσωτερικὴν πρᾶξιν, διὰ τὴν ὁποίαν ἦτο ὁ ἴδιος ὑπεύθυνος, αὐτὴν τὴν φορὰν ὁ ἄνθρωπος δικαιολογεῖται διὰ τῆς πράξεως, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ ἐ ρ γ α ζ ό μ ε ν ο ς συντελεῖ εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἀποφάσεων, διὰ τὰς ὁποίας δὲν φέρει τὴν εὐθύνην. Διὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἡ ἐργασία ἐγκαινιάζει τὴν εὐρωπαϊκήν της σταδιοδρομίαν ὡς πνευματικὸν θεμέλιον τῆς ὑπάρξεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ἐκκλησία προετοιμάζει τὸν Εὐρωπαῖον διὰ τὴν ὑπαγωγήν του ἀργότερον εἰς τὸ στράτευμα τῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο ν' ἀφαιρέσουν τὰ κοσμικά της δικαιώματα καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ τὴν τοποθέτησίν του, ὅπου τὸν κατέτασσεν ὁ τεχνικὸς προγραμματισμός, ὥστε ἡ πρᾶξις, τὴν ὁποίαν δὲν διεμόρφωσεν ὁ ἴδιος, νὰ γίνῃ καὶ ὁ ὑλικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς ὅρος τῆς ζωῆς του.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς χωρισμὸς τῆς ἐργασίας ἐκ τῆς προσευχῆς ὡς ἀποχωρισμὸς τῆς ζωῆς ἐκ τῆς πίστεως.

Τὴν ἑτοιμότητα τοῦ δυτικοῦ μοναχοῦ, ἀντὶ νὰ ἐσωτερικεύσῃ τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν Θεόν, νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὸ ἐγκόσμιον ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐνεσάρκωνε καὶ διέδιδε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὠργάνωσεν ἡ Ἁγία Ἕδρα ὑπεράνω κρατῶν καὶ κρατικῶν θραυσμάτων. Ἐὰν ἰδίως μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς δυναστείας τῶν Καρολιδῶν ἡ Εὐρώπη δὲν ἐγνώρισε μίαν μονολιθικὴν μοναρχίαν ἀσιατικοῦ σχήματος οὔτε διελύθη εἰς κρατικὰς φαντασιώσεις ἐπαρχιακῆς μισαλλοδοξίας, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία ἀντελήφθη τὰ ἐγκόσμια ὡς τὸ κύριον ἔργον της. Βεβαίως ἡ συστηματοποίησις καὶ ἡ διέγερσις τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν κόσμον ἔδειξεν ἐν τέλει καὶ εἰς τὴν ἀρχηγὸν Ἐκκλησίαν τὴν πραγματικήν της ὄψιν, ὅταν ὁ πνευματικῶς ἔφηβος Εὐρωπαῖος ἐνηλικιώθη. Διότι ἀσφαλῶς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνδιαφέρεται ὁ μοναχὸς μόνον διὰ τὰς ὑποθέσεις τῆς ζωῆς, νὰ θεωρῇ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ὡς προϋπόθεσιν τῆς πνευματικῆς του σωτηρίας καὶ οἱ ἄνθρωποι, τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐνδιαφέροντος, νὰ θεωρήσουν τὴν ἰδικήν των σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον ἄσχετον τοῦ σκοποῦ των εἰς τὴν ζωήν. Ἡ Ἐκκλησία ἔδωσε διὰ τοῦτο

πρώτη τὸ παράδειγμα διὰ τὴν πνευματικὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ κόσμου. Δὲν ἐστάθη, ὅπως εἰς τὴν Ἀνατολήν, εἰς τὸ περίβλεπτον μέρος ἐκτὸς τῆς κοινότητος, διὰ νὰ τελέσῃ ὑποδειγματικῶς τὸ πνευματικὸν ἄθλημα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ οὐσία τῆς ζωῆς καὶ διὰ τὸ ὁποῖον δὲν ὑπῆρχον ἀντιπρόσωποι. Εἰς τὴν Δύσιν ἡ μονὴ ἐκτίσθη εἰς τὸ μέσον τῆς κοινότητος, διὰ νὰ τὴν κρατήσῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν της καὶ νὰ τὴν ἐκπροσωπήσῃ ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἐκείνη θὰ ἐφήρμοζε τὰ ἐντελλόμενα. Συνέβη διὰ τοῦτο ἐνωρὶς εἰς τὴν Δύσιν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐφαρμόζῃ τὰ συγκεκριμένα παραγγέλματα, διὰ νὰ μένῃ ἀπερίσπαστος εἰς τὴν ὑπόλοιπον ζωήν του μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χωρισθοῦν τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ πραγματικὰ του ἐνδιαφέροντα.

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἐπεκυρώθη ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου ἀρχὰς τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὅταν ὁ ἅγιος Βενέδικτος ἐκ Νουρσίας (470 - 543), monachorum omnium occidentalorum caput et sospitator[24], ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὴν μοναχικὴν Ὀρθοδοξίαν αὐτονόητον συνύπαρξιν προσευχῆς καὶ ἐργασίας ἐπετεύχθη εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον ἡ διάκρισις τῆς λατρείας ἐκ τῆς ζωῆς. Οἱ ἀσκηταὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶναι δυνατὸν νὰ πλέκουν καλάθια προσευχόμενοι, ὅπως τὸ ἔπραξεν ὁ Μακάριος († 390 μ.Χ.), νὰ ἐπικοινωνοῦν μετὰ τοῦ Θεοῦ ὄχι μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρακτικῆς των ἀπασχολήσεως, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνομιλοῦν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν συγχρόνων δυτικῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους[25]. Ἡ συμπαράστασις αὐτὴ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν πρᾶξιν ἐσήμαινεν ὅμως εἰς τὴν Δύσιν μίαν περίσπασιν τῆς ἐργασίας. Τὸ ἔργον δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναπτυχθῇ, ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς ὑπερίπτατο τοῦ κόσμου. Διὰ τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς ὁ χρόνος, ὥστε ὁ μοναχὸς νὰ μένῃ ἀφοσιωμένος εἰς τὸ πρακτικόν του καθῆκον. Διατυπώσας «τοὺς τῶν μοναχῶν κανόνας διακρίσει ἐξαιρέτῳ καὶ λόγῳ φωτοειδεῖ»[26], ὁ ἅγιος Βενέδικτος καθώρισεν, ὅτι «εἰς ὡρισμένας ὥρας ὀφείλουν οἱ ἀδελφοὶ ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὴν χειρωνακτικὴν ἐργασίαν καὶ εἰς ὡρισμένας πάλιν μὲ τὴν θείαν ἀνάγνωσιν»[27].

Ἡ ἐκ μέρους τοῦ νομοθέτου τοῦ δυτικοῦ μοναχικοῦ βίου παράθεσις πλησίον τῆς ἐντολῆς «ora» τῆς προστακτικῆς «labora», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἰσοδυνάμει διὰ τὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ τοῦ τάγματος τῶν Βενεδικτίνων πρὸς ὀκτὼ περίπου ὥρας χειρωνακτικῆς ἐργασίας ἡμερησίως, ἐσήμανε τὴν γενέθλιον στιγμὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐργασίας. Βεβαίως ὁ ἅγιος Βενέδικτος ἐδικαιολόγησε τὴν ἐργασίαν ὡς μέσον ἀμύνης ἐναντίον τοῦ πονηροῦ πνεύματος συμφώνως πρὸς παλαιοτέρας νουθεσίας («Πράττε οἱανδήποτε ἐργασίαν, διὰ νὰ σ' εὑρίσκῃ πάντοτε ὁ Διάβολος ἀπησχολημένον»[28]) καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ὥρισεν ὑποχρεωτικὰς ὥρας μελέτης καὶ διέταξε «ἕνα ἢ δύο ἡλικιωμένους μοναχοὺς νὰ περιτρέχουν τὸ μοναστήριον, μήπως εὑρεθῇ ὀκνηρὸς ἀδελφός, ὁ ὁποῖος, ἀντὶ νὰ εἶναι ἀφοσιωμένος εἰς τὴν μελέτην, κάθε-

ται ἄπρακτος ἢ φλυαρεῖ»[29]. Ἂν ὅμως ἡ Ἐκκλησία δίδῃ τὸ παράδειγμα τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς πρακτικῆς ἀσχολίας ἐκ τῆς πνευματικῆς ὑποχρεώσεως, πρώτη ἐκείνη διαχωρίζει καὶ τὴν ζωὴν ἐκ τῆς θρησκείας. Ὁ χωρισμὸς τῆς ἐργασίας ἐκ τῆς προσευχῆς ἦτο ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀγροῦ ἐκ τοῦ ναοῦ, τῆς ἀνάγκης ἐκ τοῦ καθήκοντος, τῆς πράξεως ἐκ τῆς πίστεως, τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ Θεοῦ. Χωρὶς νὰ συμπαρίσταται ὁ Θεὸς εἰς τὰ ζητήματα τῆς πρακτικῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος ὤφειλε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὕπαρξίν του ἐκ τῶν δυνατοτήτων ἑνὸς θρησκευτικῶς ἀδιαφανοῦς κόσμου.

Κατοχύρωσις τῆς δυναμικῆς στάσεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὸν κόσμον διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως.

«Θεόφιλος, ὁ ταπεινὸς πρεσβύτερος.. εὔχεται εἰς ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι θέλουν ν' ἀποφύγουν καὶ νὰ δαμάσουν τὴν ἀδράνειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν πλάνην τῆς ψυχῆς διὰ μιᾶς χρησίμου χειρωνακτικῆς ἀπασχολήσεως καὶ διὰ τῆς εὐχαρίστου παρατηρήσεως νεωτερισμῶν, νὰ λάβουν οὐράνιον μισθόν»[30]. Ἡ εὐχὴ αὐτὴ ὡς εἰσαγωγὴ ἑνὸς διὰ τὴν μοναστηριακὴν τέχνην τοῦ Μεσαιῶνος περιφήμου ἔργου, τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς ὑπῆρξε πιθανῶς βενεδικτῖνος μοναχός, προβάλλει ἤδη εἰς τὸν 11ον μ.Χ. αἰῶνα τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Εὐρωπαίου νὰ λυτρωθῇ διὰ τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν θρησκευτικὰ καθήκοντα. νὰ κερδίσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅ,τι ὑπόσχεται ὁ οὐρανός, νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν Θεὸν νὰ ἐπιβραβεύσῃ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸν κόσμον. Ταυτοχρόνως σχεδὸν ἀρχίζει διὰ τοῦτο εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ πολεμικὴ ἐναντίον ὅσων ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν, ὅτι ἡ τροφὴ τῆς ψυχῆς ἐξηντλεῖτο εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν πραγμάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἡ φύσις μόνη της ἀποκαλύπτει ἢ μόνον εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀρετῶν τοῦ χρηστοῦ βίου. Μὲ εἰρωνικὴν διάθεσιν ἀποκρούει τὴν ἀρχαίαν στάσιν ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ ἔργου περὶ μεταλλουργίας, ἑνὸς τῶν πρώτων βιβλίων, τὰ ὁποῖα διέδωσε μετ' ὀλίγον ἡ τυπογραφία: Ὑποστηρίζεται, «ὅτι ἡ γῆ δὲν ἀποκρύπτει καὶ δὲν ἀποσύρει ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, ὅσα πράγματα εἶναι διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα, ἀλλ' ὡς εὐεργέτις καὶ καλὴ μήτηρ φέρει εἰς τὴν θέαν καὶ τὸ φῶς χλόας, λάχανα, σιτηρά, καρποὺς δένδρων: τὰ ὀρυκτὰ ὅμως καταχώνει εἰς τὸ βάθος καὶ ἑπομένως δὲν πρέπει νὰ τὰ ἐνοχλήσωμεν διὰ τῆς ἀνασκαφῆς.. Διότι δῆθεν ἡ γλυκυτάτη τροφὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ θέα τῆς φύσεως, ἡ γνῶσις τῶν ὑψηλῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἡ κατανόησις τῶν ἀρετῶν, ὥστε, ἐὰν ἡ ψυχὴ ἐξασκηθῇ εἰς τὰ θαυμάσια αὐτὰ πράγματα, θὰ κορεσθῇ τῶν ἀγαθῶν γνώσεων καὶ δὲν θὰ ἔχῃ πλέον ἄλλην ὄρεξιν..»[31].

Τὴν νέαν λοιπὸν συνείδησιν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν πραγματικότητα δὲν χαρακτηρίζει ἡ ἀξία τῆς γνώσεως, ἀλλὰ τὸ α ἴ τ η μ α τ ῆ ς ἐ π ε μ β ά σ ε ω ς ε ἰ ς τ ὸ ν κ ό σ μ ο ν. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἡ διαπίστωσις, ἀλλ' ἡ διαμόρφωσις τῆς πραγμα-

τικότητος, μία ἐπιδίωξις, ἡ ὁποία ὄχι μόνον προϋπέθετε τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ τὴν ἐπέβαλλε διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ («Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐκ φύσεως δικαίωμα ἐπὶ τῇ βάσει θείας συνθήκης ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς ὕλης καὶ τῶν οὐρανίων τροχιῶν»[32]) ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς. Τὸ τεχνικὸν πνεῦμα δὲν ὑπῆρξεν ἑπομένως, ὅπως συνήθως πιστεύεται, ἀπόρροια τῆς σημερινῆς τεχνικῆς, ἀλλ' ἡ ἱ σ τ ο ρ ι κ ή τ η ς π ρ ο ϋ π ό θ ε σ ι ς. Ὅσον περισσότερον ἡ Ἐκκλησία ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν της, τόσον περισσότερον ἔμενεν ἡ πνευματικὴ δραστηριότης χωρὶς θρησκευτικὴν ἀποστολὴν ἐλευθέρα νὰ στρέφεται πρὸς τὸν κόσμον. Καὶ ὅσον περισσότερον ὁ ἄνθρωπος ἀπεστρέφετο τὴν Ἐκκλησίαν, τόσον περισσότερον ἡ διαρρύθμισις τοῦ κόσμου παρουσιάζετο ὡς μόνη ἀποστολὴ τοῦ πνεύματος. Τὰ θρησκευτικὰ κινήματα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἀπεκήρυξε τὴν ἐκκλησιαστικήν του κηδεμονίαν, ὑπῆρξαν διὰ τοῦτο ταυτοχρόνως ἐ π ι δ ι ώ ξ ε ι ς ὑ π ε ρ β α τ ι κ ῆ ς δ ι κ α ι ο λ ο γ ί α ς τ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ί α ς, αἰτήματα ἀναγνωρίσεως τῆς δυναμικῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον ὡς περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἡ Μεταρρύθμισις ἔδωσε τὴν θρησκευτικὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔζησεν ὑπὸ τὰ πλήγματα τῆς ἀνησυχίας, ἡ ὁποία εἰσῆλθεν εἰς τὴν Δύσιν διὰ τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς καὶ τῆς ἐντεινομένης τεχνικῆς δραστηριότητος, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς πυρίτιδος, τὴν συντριβὴν τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος καὶ τῆς τάξεως τῶν ἱπποτῶν, τὴν συγκέντρωσιν τῆς ἐξουσίας εἰς τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ αὐθεντίας. Ἡ μετάθεσις τοῦ βάρους τῆς ζωῆς εἰς τὸν κόσμον συνεδέθη πρὸς τὴν δημιουργίαν μεσαίας τάξεως, ἐπικερδῶν ἐπαγγελμάτων ἀνεξαρτήτων τῶν δικαίων τοῦ αἵματος καὶ συγχρόνως πρὸς τὴν ἐμφάνισιν νέων ἀντιδικιῶν, ἀγνώστων ἀπαιτήσεων καὶ συνεχῶς τολμηροτέρων ἀτομικῶν προοπτικῶν. Ἐκ τῆς μεταμορφώσεως αὐτῆς τοῦ κόσμου εἰς τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος παρουσιάσθη ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους διὰ δευτέραν φορὰν ὁ ἄνθρωπος ὡς π ρ ό σ ω π ο ν. Δὲν εἶναι πλέον μόνον μέλος μιᾶς ἐθνότητος ἢ μιᾶς πίστεως, ὥστε ἡ συμπεριφορά του νὰ ὁρίζεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως, ἀλλ' ὅπως ἄλλοτε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπιχειρεῖ νὰ γίνῃ κύριος τῆς μοίρας του, ὑπεύθυνος διὰ τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν σκέψιν του, τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του, ἱκανὸς νὰ ἐξετάσῃ ἀπόψεις, τῶν ὁποίων καὶ πάλιν, ἀντὶ τῶν ἀπαντήσεων, προηγοῦνται τὰ ἐρωτήματα. Ὅ,τι ἐθεωρεῖτο ὡς ὑποχρέωσις, χάνει τὸν αὐτονόητον χαρακτῆρα του, ἀποκτᾷ ἐσωτερικὸν χῶρον καὶ γίνεται προσωπικὸν ζήτημα. Ἀντὶ τῆς ἐκπροσωπήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ βασικά του θέματα, παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας, δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του, εἰς ὅ,τι βασικῶς τὸν ἐνδιαφέρει, ἀναντικατάστατον.

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν νέαν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβε νὰ ὑπερασπίσῃ

θρησκευτικῶς ἡ Μεταρρύθμισις. Δὲν ὑπάρχουν μεσάζοντες εἰς τὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουν νὰ σταθοῦν ἐνώπιόν του ἀκάλυπτοι καὶ ἀνεπανάληπτοι. Ἂν οἱ Ἄραβες πιστεύουν, ὅτι θὰ σωθοῦν ὡς ἔθνος καὶ οἱ Καθολικοὶ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς Ἐκκλησίας, οἱ Διαμαρτυρόμενοι πληροφοροῦνται, ὅτι ἀντιμετωπίζουν τὸν Θεὸν ἀτομικῶς. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ἔχουν ἐντὸς τοῦ κόσμου ἀμεταβίβαστα καθήκοντα, ὅτι δὲν ζοῦν διὰ τοὺς γενικοὺς τύπους τῆς λατρείας, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκπληρώσουν ἰδιαίτερον προορισμόν. Ὀφείλουν διὰ τοῦτο νὰ μελετοῦν τὴν Γραφὴν εἰς τὴν γλῶσσαν των καὶ νὰ ἐννοοῦν διὰ τοῦ κηρύγματος, τί πρέπει προσωπικῶς νὰ πράξουν. Ἡ ἀντικατάστασις αὐτὴ τοῦ τυπικοῦ διὰ τῆς προσφωνήσεως ἀνέπτυξεν εἰς τὸν προτεσταντικὸν κόσμον μίαν ἐσωτερικὴν αὐστηρότητα καὶ ταυτοχρόνως τὸ συναίσθημα τῆς ἀξιοπρεπείας, μίαν νέαν πειθαρχίαν, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ κριτήρια καὶ διὰ τοῦτο τὴν αὐτοπεποίθησιν εἰς τὴν προσωπικὴν ἁρμοδιότητα καὶ δυνατότητα. Ἡ ψυχολογικὴ προετοιμασία διὰ τὴν ἀτομικὴν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ζωήν, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος, ὑπῆρξε τὸ θρησκευτικὸν γεγονὸς τῆς ἀνατολῆς τῶν Νέων χρόνων. Ἡ Μεταρρύθμισις καθιέρωσε θρησκευτικῶς τὸν ἄνθρωπον, τοῦ ὁποίου τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἡ ὑπακοὴ εἰς τὸν ἐκπρόσωπον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ ἐπιβολὴ ἐπὶ τοῦ κόσμου. Ἡ θρησκεία εἰσέρχεται διὰ τῶν κινημάτων τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου εἰς τὸν αἰῶνα τῆς ἀτομικῆς δυνάμεως.

Αὐτονομία τῆς ἠθικῆς πράξεως καὶ ἐξαγιασμὸς τοῦ ἐπαγγελματικοῦ βίου.

Ἡ Μεταρρύθμισις ἐδικαίωσε θρησκευτικῶς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ ὁρίσῃ ἀνεπηρέαστος ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων τὴν συμπεριφοράν του. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διὰ τοῦτο εἰς τὸν διαμαρτυρόμενον κόσμον ἡ πίστις ὑπεχώρησε χάριν τῆς ἠθικῆς. Ἂν ἀργότερον ἐντὸς τοῦ κόσμου αὐτοῦ ἐνεφανίσθησαν φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅπως ἡ «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου» τοῦ I. Kant, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος προβάλλει ὡς ἀποκλειστικὸς ἁρμόδιος διὰ τὸ εἶδος τῆς στάσεώς του εἰς τὸν κόσμον κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν «ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τοῦ ἠθικοῦ νόμου», ἡ ὁποία «δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδειχθῇ δι' οὐδεμιᾶς ἀπαγωγῆς, δι' οὐδεμιᾶς προσπαθείας τῆς θεωρητικῆς λογικῆς ἢ τῆς ἐμπειρικῶς θεμελιωμένης διανοίας καὶ διὰ τοῦτο, ἐὰν θελήσωμεν νὰ παραιτηθῶμεν τῆς ἀποδεικτικῆς βεβαιότητος, δὲν εἶναι δυνατὸν δι' οὐδεμιᾶς ἐμπειρίας νὰ ἐπικυρωθῇ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ν' ἀποδειχθῇ καὶ παρὰ ταῦτα ἰσχύει αὐτοδυνάμως»[33], πρόκειται περὶ τῆς ἱστορικῆς συνεπείας. Ὡς ἱστορικὴ ἀκολουθία θὰ ἦτο ὅμως δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ ἔκτοτε ἐπιδίδουσα διάθεσις τοῦ Εὐρωπαίου νὰ κάμψῃ τὴν ὁποθενδήποτε προβαλλομένην ἀντίστασιν, διὰ νὰ ἐπιβληθῇ τοῦ κόσμου ὡς ἄτομον.

Ὁ διαμαρτυρόμενος ἄνθρωπος προσεπάθησε νὰ ἐνσαρκώσῃ εἰς τὴν ἀπόφασιν καὶ τὴν πρᾶξιν του μίαν ἀρχήν, ἡ ὁποία νὰ ἰσχύῃ ὑποχρεωτικῶς δι' ὅλον τὸν κόσμον. Τὸ ἄτομον ὀφείλει νὰ πράττῃ, εἰς τρόπον ὥστε ἡ πρᾶξις του «νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσῃ ὡς ἀξίωμα μιᾶς γενικῆς νομοθεσίας»[34]. Διὰ τῆς ἠθικῆς ἡ πρᾶξις διαλύει λοιπὸν τὸν σύνδεσμόν της πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ζητεῖ ἐσωτερικὴν δικαίωσιν. Διὰ τὸ πῶς θὰ ἐνεργήσῃ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ὑπεύθυνος αὐτὸς ὁ ἴδιος, χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴν ὑπόδειξιν οὔτε τὴν συμπαράστασιν οὔτε τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἄλλων ἀρχῶν. Πρέπει νὰ βασισθῇ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν δύναμίν του, διὰ νὰ ἐφαρμοσθῇ, ὅ,τι προσωπικῶς θεωρεῖ ἀπαραίτητον. Ἀναπτύσεται διὰ τοῦτο ἐντὸς τοῦ προτεσταντικοῦ κλίματος μία δραστηριότης, διὰ τῆς ὁποίας ἀπροκαλύπτως καὶ μὲ καθαρὰν τὴν συνείδησιν ἐκπληροῦνται προσωπικαὶ καὶ μόνον ὑποθέσεις. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἡ Μεταρρύθμισις ὑπῆρξεν ἡ καθιέρωσις τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας. Ἐπαιδαγώγησε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἐπιμονήν, τὴν φειδώ, τὴν ἑτοιμότητα καὶ τὴν αὐτοκυριαρχίαν, ἐκείνας ἀκριβῶς τὰς ἀρετάς, διὰ τῶν ὁποίων ἐθεμελιώθη ἡ εὐρωπαϊκὴ οἰκονομία ἐπὶ τοῦ ἀτομικοῦ κέρδους, μιᾶς ἀπαιτήσεως, ἡ ὁποία, ἐφ' ὅσον ἐκηρύχθη ἠθικῶς ὄχι μόνον ἀπρόσβλητος, ἀλλ' ἐπιβεβλημένη, ἐδημιούργησε τὸ κεφαλαιοκρατικὸν πνεῦμα.

Ἂν εἰς τὰ πλαίσια τῆς Καθολικῆς πίστεως ἡ ἐργασία τῶν λαϊκῶν ἦτο ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως τελικῶς ἀδιάφορος, ὥστε οὐσιώδης νὰ θεωρῆται μόνον ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐντὸς τῶν διαμαρτυρομένων Ἐκκλησιῶν ἡ ἐργασία καθίσταται λειτούργημα. Τὸ ἐπάγγελμα κερδίζει θρησκευτικὴν περιωπήν, γίνεται ἡ κεντρικὴ ἔκφρασις τῆς πίστεως, ἀποκτᾷ διὰ τοῦτο ἱερὸν χαρακτῆρα καὶ συγχρόνως παύει νὰ διακρίνῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀναλόγως τῆς ἐκλογῆς του. Ὁ Λούθηρος λαμβάνει ἀπροκαλύπτως ἐχθρικὴν στάσιν ἐναντίον τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ διδάσκει, ὅτι ἔναντι τοῦ Θεοῦ ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα εἶναι ἰσάξια. Ἡ ἀξιολογικὴ αὐτὴ ἐξίσωσις τῆς ἐργασίας δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἄδειαν ν' ἀφοσιωθῇ, ὅπου ἐκεῖνος νομίζει, νὰ στραφῇ πρὸς ἐκείνην τὴν ἐπαγγελματικὴν κατεύθυνσιν, διὰ τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του ἱκανόν, ἀντὶ νὰ ἐκλέξῃ ἐπαγγέλματα, τὰ ὁποῖα εἶχε καθαγιάσει ἡ παράδοσις. «Ὁ Θεὸς προσφέρει τὰ πάντα ἐπ' ἀγαθῷ, ὅμως καὶ σὺ δὲν πρέπει νὰ μείνῃς ἀδρανής, ἀλλὰ νὰ «πιάσῃς τὸν ταῦρον ἀπὸ τὰ κέρατα», δηλαδὴ ὀφείλεις νὰ ἐργασθῇς. Διότι ὁ Θεὸς δὲν χρειάζεται ἀργοσχόλους, ἀλλὰ πρέπει μὲ πίστιν καὶ ἐπιμέλειαν ὁ καθεὶς εἰς τὸ ἐπάγγελμά του καὶ εἰς τὴν θέσιν του νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἐργασίαν. Μόνον ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους θὰ σοῦ προσφέρῃ εὐλογίαν καὶ εὐδοκίμησιν»[35].

Διὰ τῆς ρητῆς αὐτῆς ἐντολῆς καὶ συγχρόνως τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἡ ἐπιμέλεια εἰς τὴν ἐργασίαν ἐκπορθεῖ τὴν εὐαρέσκειαν τοῦ Θεοῦ, ὁ διαμαρτυρόμενος χριστιανὸς βλέπει εἰς τὴν ἐπαγγελματικήν του ἀπασχόλησιν ὁλόκληρον τὸ νόημα τῆς ζωῆς του. Διὰ τῆς ἐξαφανίσεως ἐξ ἄλλου τοῦ μοναχικοῦ

δίου ἐκ τῆς προτεσταντικῆς κοινότητος στρέφονται πρὸς τὰ κοσμικὰ ἐπαγγέλματα αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις, τὰς ὁποίας ἀπερρόφα προηγουμένως τὸ ἀσκητικὸν ἰδεῶδες. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, πλὴν τῶν εὐγενῶν, εἴσοδον εὕρισκον εἰς τὰ μοναστήρια κατὰ προτίμησιν οἱ ἰδιαιτέρως εὐφυεῖς, θὰ φανῇ, τί ἐσήμαινεν ἱστορικῶς ἡ μεταρρυθμιστικὴ ἀπαγόρευσις τοῦ μοναχικοῦ δίου χάριν τῆς ἐπαγγελματικῆς ζωῆς. Τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ἐπέτεινε καὶ ἡ καθαρῶς προσωπικὴ ἐνέργεια τοῦ Λουθήρου νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον τῶν ἱερωμένων, ὥστε ἡ ἀτομική των περιουσία νὰ μὴ περιέρχεται αὐτοδικαίως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ συγχρόνως νὰ θέσῃ τὴν δύναμιν καὶ τὴν περιουσίαν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μοναρχῶν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ν' αὐξήσῃ τὴν ἐπιρροὴν τῆς μοναρχίας ἀρχικῶς μὲν πρὸς ὄφελος τῆς μεταρρυθμιστικῆς ὑποθέσεως, ἐν συνεχείᾳ ὅμως χάριν τῆς πολιτικῆς διοικήσεως τοῦ κόσμου χωρὶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνδρομήν.

Ἡ περὶ προκαθορισμοῦ διδασκαλία τοῦ Καλδίνου ὡς ἀκύρωσις τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τῆς πράξεως.
Ἀντὶ νὰ στραφῇ πρὸς τὸν ἡγεμόνα, ὅπως ὁ Λούθηρος, ὁ Καλδῖνος ἔστρεψε τὴν προσοχήν του πρὸς τὴν μεσαίαν τάξιν, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ὁ ἴδιος κατήγετο ὡς υἱὸς δικηγόρου καὶ γάλλος πολίτης. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ καλδινιστικὴ κίνησις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν λουθηρανικὸν προτεσταντισμόν, ὁ ὁποῖος ἔχασε τὴν ὑποστήριξιν τῶν γερμανῶν ἀνθρωπιστῶν, εὑρῆκεν ἰσχυρὰν ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν γαλλικῶν ἀνθρωπιστικῶν κύκλων. Μὲ τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπέδωσεν εἰς τὴν μόρφωσιν, τὰ ἡγετικὰ προσόντα τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τὴν συμπαράστασιν ἀνθρωπιστῶν, ὅπως ὁ Ἰσαὰκ Casaubon καὶ ὁ J.-C. Scaliger, ἡ Ἐκκλησία τῆς Γενεύης ἀντιμετώπισε κατὰ μέτωπον τὴν ἀντιμεταρρυθμιστικὴν σταυροφορίαν τῶν ἰησουιτικῶν ταγμάτων τοῦ Ἰγνατίου Loyola. Πλὴν ὅμως τῆς σπουδαιότητος, τὴν ὁποίαν εἶχε διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος ἡ συμμαχία τῶν προοδευτικῶν στοιχείων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ κέντρον τῆς Εὐρώπης, μία συγκεκριμένη διδασκαλία τοῦ Καλδίνου καθαρῶς δογματικῆς φύσεως ἀπεγύμνωσε τὴν πρᾶξιν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς της σημασίας, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ μείνῃ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ χωρὶς ἀποστολὴν καὶ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον νὰ ζητήσῃ τὴν αὐτοπραγμάτωσίν του ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸν ἐπαγγελματικὸν δίον.

Πρὸ δύο καὶ πλέον αἰώνων ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης εἶχεν ἤδη ὁμιλήσει, χωρὶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ ἐπεκταθῇ, περὶ προκαθορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Παρ' ὅτι οὐσιαστικῶς ἀπουσίαζεν ἡ δυνατότης μετατροπῆς τῆς δουλῆς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς προσωπικῆς του πράξεως εἶχεν ἐν τούτοις κατὰ τὸν Θωμᾶν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑποδοηθήσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θείου σχεδίου. «Οἱ προκαθωρισμένοι πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν ἐργασίαν

καὶ τὴν προσευχήν, διότι κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκπληροῦται ἡ ἐπιδίωξις τοῦ προκαθορισμοῦ βεβαιότερον. Ἑπομένως τὰ πλάσματα εἶναι δυνατὸν νὰ συμβάλουν εἰς τὸν προκαθορισμόν, ὄχι ὅμως νὰ τὸν ἐμποδίσουν»[36]. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἀφιέρωσεν ὁ Καλβῖνος τὸ νομικόν του πάθος. Διὰ τῆς ἀπολύτως ἀνεπηρεάστου θελήσεώς του ὁ Πλάστης καθώρισε τὸ μέλλον ἑνὸς ἑκάστου ἀνθρώπου, ἐὰν πρόκειται νὰ σωθῇ ἢ ἐὰν πρόκειται νὰ καταδικασθῇ: «Ὁ Θεὸς ὁρίζει τοὺς υἱούς του καὶ προσφέρεται ὡς πατὴρ εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἐξέλεξε. Καθὼς λοιπὸν τοὺς καλεῖ, τοὺς προσλαμβάνει εἰς τὴν οἰκογένειάν του, διὰ ν᾽ ἀποτελέσουν μαζί του μίαν ἑνότητα»[37]. Ἀντιθέτως «οἱ ἀπορριφθέντες εἶναι μισητοὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ τοῦτο μετὰ πλήρους δικαίου, διότι, ἐφ᾽ ὅσον δὲν διαθέτουν τὸ πνεῦμα του, δὲν δύνανται νὰ πράξουν ἄλλο τι, πλὴν ὅσων εἶναι αἰτία τῆς κατάρας»[38]. Ὁ Θεὸς ὥρισε λοιπὸν τοὺς ἀνθρώπους εἰς δύο κατηγορίας, εἰς ἐκείνους, χάριν τῶν ὁποίων θὰ συντελεσθῇ ἡ λύτρωσις καὶ εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι θὰ ὑποστοῦν τὴν καταδίκην. Διὰ ν᾽ ἀποδείξουν οἱ ἄνθρωποι τῆς δευτέρας κατηγορίας τὴν ἰσχὺν τοῦ θείου δικαίου, δὲν ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἐνστερνισθοῦν, ὅ,τι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τοὺς σώσῃ, διότι τότε θὰ ἔμενεν ἀνεκπλήρωτος ἡ θεία ἀπόφασις. «Ὅπως ὁ Θεὸς ἐπιτελεῖ εἰς τοὺς ἐκλεκτούς του διὰ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς κλήσεώς του τὴν σωτηρίαν, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ τῆς αἰωνίας ἀποφάσεώς του τοὺς προώρισε, καθ᾽ ὅμοιον τρόπον ἔχει ἐναντίον τῶν ἀπορριφθέντων τὰ δικαστήριά του, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελεῖται ἡ περὶ ἐκείνων ἀπόφασίς του. Διότι ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησε διὰ τὴν ἀθλιότητα τῆς ζωῆς καὶ τὸν ὄλεθρον τοῦ θανάτου, διὰ νὰ γίνουν ὄργανα τῆς ὀργῆς καὶ παράδειγμα τῆς αὐστηρότητός του, εἴτε καθιστᾷ ἀνικάνους ν᾽ ἀκούσουν τὸν λόγον του εἴτε διὰ τοῦ κηρύγματός του τοὺς τυφλώνει περισσότερον καὶ τοὺς ἀποβλακώνει, διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὸ τέλος των»[39]. Ἀποκλείεται λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς συμπεριφορᾶς του νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θείας ἀποφάσεως, «διότι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον («Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν»[40]), ἐκ μόνης τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ ἐξαρτᾶται ἡ στροφὴ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως πρὸς τὸ καλὸν καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐμμονὴ εἰς τὸ καλὸν καὶ κατ᾽ οὐδένα τρόπον ἐξ οἱασδήποτε ἄλλης προσπαθείας»[41].

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχῃ τὴν δυνατότητα νὰ κάμψῃ τὴν θείαν ἀπόφασιν διὰ τῆς ἀρετῆς οὔτε νὰ πληροφορηθῇ τὴν πρόθεσιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχει νὰ πράξῃ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πίστεως οὐδὲν τὸ ἄξιον λόγου. Ἐντὸς τῆς μεταρρυθμιστικῆς κοινότητος τοῦ Καλβίνου ἡ πρᾶξις ἀποβάλλει τὸ θρησκευτικόν της νόημα, ἡ λειτουργία ἁπλοποιεῖται καὶ τὸ τυπικὸν ἐξαφανίζεται. Πλὴν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀπαγορευτικῶν ἐντολῶν, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ζητήσῃ ἄλλου τομέα δραστηριότητος. Ἦτο δυνατὸν ὁ τομεὺς αὐτὸς νὰ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἢ ἡ τέχνη· διὰ τοὺς πολλοὺς ἦτο τὸ βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα.

Καταναγκαστικά ἔργα ἐσωτερικῆς παρορμήσεως.

Ἂν ὅμως τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ ἐχαρακτήριζεν ἡ ἐπιτυχία τῶν ἔργων των, τὸ ἐπάγγελμα δὲν ἦτο ἁπλῶς ἡ δυνατότης τῆς διατροφῆς, ἀλλὰ παρουσιάζετο αὐτομάτως ὡς ὁ βασικὸς τρόπος ἀποδείξεως τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει εἰς ὅσους μισεῖ ὁ Θεός. Ἡ εὐδοκίμησις εἰς τὸν οἰκονομικὸν βίον ἐθεωρήθη λοιπὸν ὡς ἀπόδειξις θείας εὐαρεσκείας. Τὴν ἑρμηνείαν αὐτὴν ὑπέθαλψεν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καλβῖνος: «Τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνουν εἰς ὅλας τὰς πράξεις των»[42]. «Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐπιμέλεια εἶναι εὐεργεσία τοῦ Θεοῦ»[43]. «Ἁπλῶς καὶ μόνον ἡ εὐλογία, τὴν ὁποίαν προσφέρει ὁ Θεὸς δωρεάν, προάγει τοὺς ἀνθρώπους»[44]. Ὅσοι ἀτυχοῦν εἰς τὴν ζωήν των, ἀποδεικνύουν ὅτι ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐξοργίσουν τὸν Θεόν· τοὐναντίον τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πάντα βαίνουν κατ' εὐχήν, μαρτυρεῖ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ Θεοῦ. «Ὅπως αἱ δυστυχίαι καὶ αἱ συκοφαντίαι ἔρχονται ἐκ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἔχομεν προκαλέσει διὰ τῶν κακῶν μας πράξεων, καθ' ὅμοιον τρόπον, ὅταν δὲν εἶναι ὠργισμένος, ὅλα γίνονται πρὸς ὄφελός μας. Προκύπτει τότε παντὸς εἴδους εὐεργεσία, ὅπως καταγράφεται εἰς τὸν νόμον του»[45].

Ἂν ὅμως οἱ ἐπιτυγχάνοντες εἰς τὸ ἐπάγγελμά των ἐνεφανίσθησαν ὡς ἀνήκοντες εἰς τοὺς προσφιλεῖς τῆς θείας προνοίας, ἐδίδετο εἰς τοὺς ἀνθρώπους μιὰ φοβερὰ ὤθησις ἐκ τῶν ἔσω, διὰ ν' ἀφοσιωθοῦν μὲ ὅλην των τὴν δύναμιν εἰς τὴν ἐργασίαν, νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν εὐκαιρίας οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνόδου, νὰ ἐνδιαφερθοῦν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ τὸ ἀτομικόν των κέρδος καὶ ὄχι ἁπλῶς νὰ τὸ διαφυλάξουν ἐναντίον τῶν πτωχῶν καὶ τῆς ἰδικῆς των ὀρέξεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐγκρατείας, τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ἐργατικότητός των συνεχῶς νὰ τὸ ἐπαυξάνουν. Ὁ ἐσωτερικὸς αὐτὸς καταναγκασμὸς τῆς ἐργασίας ὑπῆρξε μέχρι σήμερον ὁ λόγος τῆς κοινωνικῆς ὑπεροχῆς μεμονωμένων ἀτόμων καὶ κοινοτήτων καλβινιστικοῦ δόγματος εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην («Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἐπισκέψεώς μου εἰς Οὐγγαρίαν, ὁπότε διεπίστωσα ἐξ ἐντελῶς διαφόρων πλευρῶν τὴν ἐξαιρετικὴν θέσιν. τὴν ὁποίαν κατέχουν οἱ Οὔγγροι καλβινισταὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς χώρας»[46]). Τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ὑπεβοήθησεν ἡ ἀπουσία ἰδιαιτέρως εἰς τὴν καλβινιστικὴν μεταρρύθμισιν λατρευτικοῦ τυπικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, οὕτως ὥστε ὁλόκληρος ἡ δυναμικότης τῶν ἀνθρώπων νὰ διοχετεύεται εἰς τὴν ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Καλβῖνος ἐθεώρει ὡς ὑποχρέωσιν, ἔστω καὶ ἂν δὲν παρουσίαζε τὸ ἀναμενόμενον ἀποτέλεσμα: «Οἱ ἄνθρωποι ἐδημιουργήθησαν, διὰ νὰ πράξουν ἔργα, ὄχι διὰ νὰ κάθωνται μὲ σταυρωμένα χέρια[47].. Ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ὑποτάσσονται εἰρηνικῶς εἰς τὰς ἐργασίας καὶ τὰς θλίψεις, εὐχαριστοῦν ὑποτασσόμενοι τὸν Θεόν»[48].

Ἡ ἀγωνία, ὅτι δὲν ἀνήκουν εἰς τοὺς εὐλογημένους, μία ὑποψία, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξαφανισθῇ, ἐὰν κατορθώσουν νὰ βελτιώσουν ἀκόμη περισ-

σότερον τὴν κοινωνικήν των θέσιν ὑπεχρέωσε διὰ πρώτην φορὰν ἀνθρώπους νὰ γίνουν ἐθελονταὶ καταναγκαστικῆς ἐργασίας. Ὅσοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργασθοῦν, ἔπρεπεν ἄλλοτε νὰ τὸ πράξουν διὰ τὴν συντήρησίν των ἢ διότι τὸ ἐπέβαλλον ἄλλοι. Τώρα ὅμως ἡ ἐργασία παρουσιάζεται ὡς ἀσφαλιστικὴ δικλεὶς μιᾶς ἀβεβαιότητος, ἡ ὁποία μόνον διὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιτυχίας ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερνικηθῇ. Ὁ φόβος τῆς καταδίκης, ἡ ἀναγκαστικὴ ἀναμονὴ μιᾶς ἀποφάσεως, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποτραπῇ καὶ ἡ κρυφὴ ἐλπίς, ὅτι διὰ τοῦ ἔργου του θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ βεβαιωθῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ ν' ἀποδείξῃ εἰς τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον, ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς τῆς χάριτος, τὸν ἐξώθησαν εἰς μίαν λυτρωτικὴν φυγὴν εἰς τὸν οἰκονομικὸν κόσμον. Οὐδέποτε ἐλεύθεροι ἄνθρωποι ἀφιέρωσαν μὲ τόσην ἔφεσιν ὅλας των τὰς δυνάμεις εἰς τὴν οἰκονομικήν των σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον, ὅπως συνέβη ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ κλίματος θρησκευτικῶν κοινοτήτων καλβινιστικῆς παραδόσεως. Ἴσως διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας ἡ διοχέτευσις τῆς ψυχικῆς αὐτῆς ἐνεργείας εἰς τὸ ἐλεύθερον ἐπάγγελμα εἶχε τόσην σημασίαν, ὅσην ἀργότερον ἡ βιομηχανικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀτμοῦ.

Β'. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Τὸ πουριτανικὸν κίνημα τῆς Ἀγγλίας καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ χρόνου εἰς χρῆμα.

Διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκονομίας ἀνάγλυφος παρουσιάζεται ἡ σημασία τοῦ καλβινιστικοῦ πνεύματος εἰς τὰς χώρας ὅπου διεδόθη καὶ ἐπεκράτησε. Μεταξὺ τῶν χωρῶν αὐτῶν παραδειγματικὴν θέσιν κατέχει ἡ Μ. Βρετανία. Ἐδῶ ἀνεφύησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς ἰσχυραὶ μεταρρυθμιστικαὶ αἱρέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀσκοῦν μέχρι σήμερον τὴν δρᾶσιν των ἐκτὸς τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία, παρ' ὅτι διὰ τοῦ βασιλέως Ἑ ρ ρ ί κ ο υ VIII, τῆς πρώτης πνευματικῆς της κεφαλῆς (1534 μ.Χ.) καὶ ἰδίως τοῦ μεταρρυθμιστοῦ Ἐ δ ο υ ά ρ δ ο υ VI (1547 - 53) ἀπεσπάσθη τῆς Ρώμης καὶ ἠκολούθησε τὴν θρησκευτικὴν γραμμὴν τῶν Διαμαρτυρομένων τῆς ἠπείρου, δὲν ἠθέλησεν ἐν τούτοις νὰ διακόψῃ ἐντελῶς τὴν ἐπαφήν της πρὸς τὴν παράδοσιν, ὅπως καθίσταται φανερὸν εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν ἐπισκόπων. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1567 ἀρχίζει διὰ τοῦτο ὁ ἀποχωρισμὸς ὁμίλων ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, τὰ μέλη τῶν ὁποίων ἐχαρακτηρίσθησαν συλλήβδην ἐκ τῆς προθέσεώς των νὰ ἐπιφέρουν μίαν γενικὴν κάθαρσιν ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς Καθολικῆς παραδόσεως ὡς «πουριτανοί».

Μετὰ τὴν εἴσοδον καλβινιστικῶν στοιχείων διὰ τῶν ἐξ Εὐρώπης θρησκευτικῶν προσφύγων εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ πουριτανικὴ κίνησις συνεδέθη πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας, ἐνέπνευσε συγγραφεῖς εὐρωπαϊκῆς φήμης, ὅπως τὸν Θ ω μ ᾶ ν Hobbes, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν κρατικήν του

φιλοσοφίαν «Leviathan» παρουσιάζει τὸν Πάπαν ὡς ἐστεμμένον φάντασμα ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας[49], ἐνίσχυσεν ἠθικῶς τὸν θρησκευτικὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς κοσμοκρατείρας Ἱσπανίας καὶ τῶν συμμάχων της, κυρίως ὅμως διέδωσε τὴν ἀξίωσιν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως εἰς τὴν πολιτικήν, ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας, ἐπέβαλε πρὸς στιγμὴν κατόπιν αἱματηρῶν ἀγώνων, οἱ ὁποῖοι κατέληξαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βασιλέως Καρόλου Ι (1649 μ.Χ.), τοὺς ἀνθρώπους τῆς θρησκευτικῆς ἀνεξαρτησίας (independentismus) διὰ τοῦ Oliver Cromwell καὶ τελικῶς, μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μοναρχίας ὑπὸ τὸν Κάρολον ΙΙ, κατωχυρώθη διὰ τῆς περὶ ἀνεξιθρησκείας πράξεως τὸ ἔτος 1689, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1620 εἶχε μεταναστεύσει εἰς τὴν Β. Ἀμερικήν. Τὸ ἀνώτερον ἐπιστημονικὸν ἵδρυμα τῆς χώρας, ἡ κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ «Οἴκου Σολομῶντος» τῆς «Νέας Ἀτλαντίδος» τοῦ Φ. Βάκωνος συγκροτηθεῖσα Royal Society μὲ σκοπὸν ἰδίως τὴν πειραματικὴν ἔρευναν, ἀπετελεῖτο τὸ ἔτος 1663 ἐκ 42 πουριτανῶν ἐπὶ συνόλου 68 μελῶν. Ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης ἡ δυσαναλογία αὐτὴ ἐπεκράτει καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομίας. Ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ ἐμπορικὴ καὶ ἡ τεχνικὴ δραστηριότης τῆς χώρας περιῆλθεν ἐντὸς συντόμου χρονικοῦ διαστήματος εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους διέκρινε συστηματικὴ ἐπιμέλεια, ἀποχὴ ἐκ τῶν διασκεδάσεων, πνεῦμα οἰκονομίας καὶ συγχρόνως ἄτεγκτος σκληρότης ἔναντι τῶν οἰκονομικῶς συνεργαζομένων.

Τὸ ἐκ τῆς καλβινιστικῆς πίστεως καταγόμενον ἐργατικὸν αὐτὸ ἦθος εὑρῆκεν εἰς τὴν Μ. Βρετανίαν αὐτόχθονας ἀποστόλους: «Ἐργάζου σκληρῶς εἰς τὸ ἐπάγγελμά σου, διὰ νὰ εἶναι ὁ ὕπνος σου ἤρεμος.. Κούραζε τὸ σῶμα σου μὲ καθημερινὴν ἐργασίαν.. Προσπάθησε νὰ ἐκλέξῃς ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον νὰ σὲ ἀπασχολῇ ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ ὁποῖον σοῦ ἀφήνουν ἐλεύθερον τὰ καθαρῶς θρησκευτικά σου καθήκοντα»[50]. Ἄμεσος ἐπιδίωξις τῶν πουριτανῶν ὑπῆρξεν ἡ ἀπόκτησις πλούτου. Πρὸς τοῦτο ὄχι μόνον δὲν ἠμποδίζοντο ἐκ τῶν θρησκευτικῶν των πεποιθήσεων, ἀλλ᾽ εὕρισκον εἰς ἐκείνας τὴν προτροπήν. Ἤδη ὁ Καλβῖνος εἶχε καταδικάσει τὰς δωρεὰς χρημάτων εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τοὺς ἀπόρους, χωρὶς νὰ ὑπολογίζῃ τὴν συμβουλὴν τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν πλούσιον νεανίσκον. Οἱ καιροὶ τώρα ἔχουν ἀλλάξει. Δὲν ἐπιτρέπεται πλέον οἱ μὲν νὰ ζοῦν ἐκ τοῦ κόπου τῶν δέ, ἀλλ᾽ ὅλοι πρέπει νὰ εὕρουν ἀτομικὴν ἐργασίαν. Διὰ τοῦτο ἡ νουθεσία τοῦ μοναστηριακοῦ κλήρου πρὸς τοὺς πιστοὺς ν᾽ ἀφιερώνουν τὰ ὑπάρχοντά των εἰς τὰς μονάς, ἦτο καθαρὰ ὑποκρισία πονηρῶν ἀργοσχόλων. «Τί εἶναι αὐτὴ ἡ περίφημος «πώλησις», περὶ τῆς ὁποίας καυχῶνται οἱ μοναχοί; Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν, ἐπειδὴ δὲν εὕρισκον τροφὴν εἰς τὸ σπίτι των, συνεσωρεύθησαν εἰς τὰ μοναστήρια ὡς εἰς χοιροτροφεῖα μὲ πλουσίαν προμήθειαν»[51]. Ὁ πλοῦτος δὲν ἦτο καθόλου δυσάρεστος εἰς τὸν Θεόν, ἀλλ᾽ ἐνδεχομένως τὸ τέλος τῶν ὁδῶν του, ἐπὶ τῶν ὁποίων, ὅσοι τὰς διακρίνουν, πρέπει νὰ βαδίσουν μὲ θάρρος καὶ ἐπιμονήν, ἐὰν δὲν θέλουν ν᾽ ἀντιτα-

χθοῦν εἰς τὰ θεῖα σχέδια. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ πουριτανισμὸς ἐτάχθη ἀναφανδὸν ὑπὲρ τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου: «Ἂν καὶ λέγεται εἰς τὰς Παροιμίας τοῦ Σολομῶντος: μὴ προσπαθῇς νὰ γίνῃς πλούσιος («Μὴ παρεκτείνου πένης ὢν πλουσίῳ, τῇ δὲ σῇ ἐννοίᾳ ἀπόσχου»[52]), ὅμως αὐτὸ σημαίνει μόνον νὰ μὴ κάμῃς τὸν πλοῦτον μοναδικόν σου σκοπόν.. Ἐὰν ὁ Θεὸς σοῦ ὑποδεικνύῃ μίαν ὁδόν, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ νόμον, χωρὶς νὰ βλάψῃς οὔτε τὴν ψυχήν σου οὔτε τὸν πλησίον σου, ἔχεις τὴν δυνατότητα νὰ κερδίσῃς περισσότερα ὅσων θὰ ἐκέρδιζες ἀκολουθῶν ἄλλην ὁδὸν καὶ ἐὰν ἀπορρίπτῃς αὐτὴν τὴν προσφοράν, διὰ νὰ ἐκλέξῃς ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀποφέρει ὀλιγώτερον κέρδος, ἐναντιοῦσαι πρὸς ἕνα τῶν τελικῶν σκοπῶν τῆς κλήσεώς σου καὶ ἀρνεῖσαι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ γίνῃς οἰκονόμος τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ δεχθῇς τὰς δωρεάς του, διὰ νὰ εἶσαι εἰς θέσιν νὰ τὰς χρησιμοποιῇς χάριν ἐκείνου, ἐὰν τὸ ἀπαιτήσῃ. Σοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐργασθῇς, διὰ νὰ γίνῃς πλούσιος πρὸς χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι νὰ πλουτίσῃς διὰ τὴν ζωὴν τῆς σαρκικῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἁμαρτίας.. Νὰ χρησιμοποιῶμεν καλῶς τὸν χρόνον, σημαίνει νὰ προσέχωμεν νὰ μὴν τὸν σπαταλῶμεν διὰ μηδαμινὰ πράγματα, ἀλλὰ νὰ ἐκμεταλλευώμεθα ὡς πολύτιμον ἀγαθὸν κάθε λεπτὸν τῆς ὥρας»[53].

Βρετανικοὶ συντελεσταὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως.

Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ πρακτικὴ χρῆσις τοῦ ἀτμοῦ διὰ τῆς μηχανῆς τοῦ J. Watt, ἡ ὁποία παρουσίασε τὴν Μ. Βρετανίαν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὡς μηχανοστάσιον τοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς διαδόσεώς της μετέβαλε τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν βάσιν ἀρχικῶς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Β. Ἀμερικῆς μὲ κατεύθυνσιν τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ τρόπου ζωῆς καὶ τῆς πίστεως τῶν λαῶν τῆς οἰκουμένης, συνετέλεσαν κατὰ κύριον λόγον οἱ ἑξῆς παράγοντες: Ἐν πρώτοις τὸ βρετανικὸν κράτος δὲν ἦτο διεσπασμένον εἰς ἀριστοκρατικὰς ἡγεμονίας, ὅπως συνέβαινεν ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸν γερμανικὸν χῶρον, ἀλλ' εἶχε διοικητικὴν ἑνότητα, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ βασιλείου. Ἀκολουθία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶναι ἡ μικρὰ ἰσχὺς τῶν εὐγενῶν καὶ ἡ δυνατότης τῶν πολιτῶν ν' ἀναπτύξουν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν. Ἐὰν εἰς τὰς ἀριστοκρατικὰς χώρας ἡ πρακτικὴ ἐνασχόλησις ἀντέκειτο πρὸς τὸν τίτλον τοῦ εὐγενοῦς, εἰς τὴν Ἀγγλίαν οἱ πολῖται δὲν ὑπέκειντο εἰς τὴν προκατάληψιν αὐτήν. Ἐξ ἄλλου οἱ εὐγενεῖς, φύλακες τῆς γῆς καὶ τῶν παραδόσεων, ἀποφεύγουν τὴν ναυσιπλοΐαν. Τὰ πλοῖα προσήρτησαν ὅμως οἰκονομικῶς εἰς τὰς Βρετανικὰς νήσους ἀποικίας καὶ συνεσώρευσαν χρυσὸν εἰς ἰδιωτικὰς τραπέζας. Ἐσχηματίσθη λοιπὸν εἰς τὴν Ἀγγλίαν ταχύτερον ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν μεσαία τάξις, δηλαδὴ *ἰδιωτικὸν κεφάλαιον*. Ἐὰν προσθέσωμεν εἰς τοὺς ἀνωτέρω λόγους τὴν ἀποχὴν τῆς κρατικῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν πολιτικῶν ζητημάτων, τὸ πλούσιον εἰς γαιάνθρακας ὑπέδαφος καὶ τὴν νομικὴν κατοχύρωσιν τῶν ἐφευρέσεων, θὰ ἔχωμεν τοὺς βασικοὺς συντελεστὰς τῆς τεχνικῆς πρωτοπορίας τῆς Ἀγγλίας.

Ἀλλ' ἂν ἡ Ἐκκλησία ἐν συνειδήσει ὑπεχώρησε χάριν τοῦ κράτους, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ μεταρρυθμιστικόν της πνεῦμα· ἐὰν τὸ ὑπέδαφος παρουσιάσθη ὡς ἀξία, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀτμοκίνητον μηχανήν· ἐὰν τὸ δίπλωμα εὑρεσιτεχνίας κατὰ πρότασιν καὶ σχέδιον τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος (1623) κατωχύρωσε τὸ ἀτομικὸν ἐπίτευγμα, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ ἀτόμου νὰ γίνῃ σεβαστὸν ἐκ μέρους τῆς κοινότητος ἰδίως εἰς τὴν πνευματικήν του στάσιν. Ἡ ἀπαίτησις αὐτὴ εἶχεν ἐκδηλωθῆ ἐμφαντικῶς εἰς τὰς χώρας, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἡ Μεταρρύθμισις δὲν ἐπεκράτησεν. Ἐκεῖ κυρίως οἱ ἄνθρωποι ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως, ἐθεώρησαν τὴν ἐπίσημον Ἐκκλησίαν ὡς πνευματικὴν δεσποτείαν, συνηθροίσθησαν εἰς ὁμάδας, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀναγνώρισίν των καὶ τελικῶς, ὅπως συνέβη εἰς τὰς ἰταλικὰς δημοκρατίας ἢ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν γάλλων καλβινιστῶν, τῶν Οὐγενόττων, ἐξεδιώχθησαν ἐκ τοῦ κράτους. Ἰδίως μετὰ τὴν νίκην της ἐπὶ τῆς Ἰσπανίας ἡ Ὀλλανδία πρώτη περισυνέλλεξε τοὺς πρόσφυγας, ἀνεγνώρισε τὴν θρησκείαν των καὶ ἔγινεν ἡ γέφυρα τῆς μεταναστεύσεώς των εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Οἱ refugiantes, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον Ἰουδαῖοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν διαμερισμάτων τῆς Εὐρώπης, οἱ askenasim, ἔμειναν τελικῶς εἰς τὴν φιλοξενοῦσαν χώραν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπέκτησαν δικαίωμα ἐγγραφῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἐκπροσωπήσεως εἰς τὴν Βουλὴν μόλις τὸ ἔτος 1829. Ἤδη ὅμως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1689, ὁπότε ἐδημοσιεύθη ἡ «Declaration of right» τοῦ Γουλιέλμου III, κατωχυρώθη ἡ περιουσία των καὶ τὸ δικαίωμα ἐξασκήσεως ἐλευθέρου ἐπαγγέλματος. Τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι οἱ ἔχοντες ἀντιθέτους πρὸς τὴν ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὴν τάξιν πεποιθήσεις, οἱ dissenters, ἐφ' ὅσον ἡ γῆ ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἀριστοκράτας, ἔπρεπε νὰ στραφοῦν πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιοτεχνίαν.

Πολιτικὴ ἀνατροπὴ τῆς οἰκονομικῆς τάξεως.

Ἡ στροφὴ τῶν θρησκευτικῶν μειονοτήτων πρὸς τὸ «ἐλεύθερον ἐπάγγελμα» θὰ ἦτο ἀνέφικτος, ἐὰν διὰ τῆς πράξεως ἀνοχῆς τοῦ Γουλιέλμου III δὲν περιωρίζοντο τὰ μονοπώλια, τὰ ὁποῖα διένειμεν ἡ βασιλικὴ αὐλή. Διὰ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν εἶχον ἐπιδιώξει οἱ Stuarts ν' ἀποφύγουν τὸν ἔλεγχον τοῦ κοινοβουλίου. Τὸν κοινοβουλευτικὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ στέμματος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἐξασφαλίσει σημαντικὸν μέρος τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐλευθεριῶν, ἐνίσχυσαν ἀποφασιστικῶς οἱ πουριτανοί, οὕτως ὥστε ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς δημοκρατίας ὑπὸ τὸν O. Cromwell περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος ν' ἀκυρωθοῦν τὰ προνόμια τῶν ἐπαγγελματικῶν συνασπισμῶν καὶ νὰ συντελεσθῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μία πραγματικὴ «βιοτεχνικὴ» ἐπανάστασις, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Γαλλία μόλις μετὰ ἕνα αἰῶνα διὰ τῆς ἀνατροπῆς τῆς Βαστίλλης ἐπέτυχεν, ὅ,τι ἡ Ἀγγλία κατώρθωσε πολιτικῶς. Ὅτι ἐπρόκειτο

περὶ κατορθώματος, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ μεταβάλῃ τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου, θὰ φανῇ, ἐὰν ἀντιπαραθέσωμεν εἰς τὴν νέαν κατάστασιν τὴν ρήτραν μιᾶς βιοτεχνικῆς συντεχνίας τῆς γενετείρας τοῦ Κοπερνίκου πόλεως Thorn τοῦ ἔτους 1523: «Οὐδεὶς βιοτέχνης ἐπιτρέπεται νὰ σκεφθῇ, νὰ ἐφεύρῃ ἢ νὰ χρησιμοποιήσῃ τι τὸ νέον, ἀλλ' ἕκαστος ὀφείλει ν' ἀκολουθῇ ἐκ πολιτικῆς καὶ ἀδελφικῆς ἀγάπης τὸν πλησίον του»[54].

Ἐνῷ λοιπὸν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἤπειρον ἡ ἔννοια τοῦ κλειστοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἡ ἐμπορικὴ ἀπαγόρευσις τῶν νεωτερισμῶν ἐξηκολούθησαν νὰ ἰσχύουν, εἰς τὰς Βρετανικὰς νήσους, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς βιοτεχνίας τῶν βαμβακερῶν, θεμελιοῦται ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία ἐξασκήσεως ἐπαγγέλματος. Καὶ ἐνῷ εἰς τὸ Danzig τὸ ἔτος 1579 εἶχεν ἐφευρεθῇ ἡ μηχανικὴ ὕφανσις, ἀλλ' οἱ ἐξοργισθέντες βιοτέχναι ἔπνιξαν τὸν ἐφευρέτην καὶ κατέστρεψαν τὴν ἐφεύρεσίν του[55], ἡ Ἀγγλία δημιουργεῖ τὰς προϋποθέσεις τοῦ ὑδραυλικοῦ ὑφαντηρίου (1769, R. Arkright), ἐνῷ τέσσερα ἔτη προηγουμένως εἶχεν ἐφευρεθῇ ἡ ἀτμομηχανή, διὰ νὰ φέρῃ μίαν παραγωγικὴν ἀναστάτωσιν ἄνευ προηγουμένου κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν μεταλλουργίαν, ἡ ὁποία ὑφίστατο συνεχῶς περιορισμοὺς διὰ νὰ μὴ ἐξαφανισθῇ ἐκ τῆς καταναλώσεως ξυλείας τὸ δάσος, ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ ἀνθρακωρυχεῖον (ἀντλίαι), διὰ τοῦ ὁποίου ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἱστορίαν ὁ γαιάνθραξ (1785) καὶ ἀκολούθως εἰς τὰ μέσα μεταφορᾶς διὰ τῆς πρωτοφανοῦς συντμήσεως τῶν ἀποστάσεων διὰ τοῦ σιδηροδρόμου (1814, G. Stephenson). Ὅταν τὸ ἔτος 1822 ἐξήχθη εἰς τὰς Ἰνδίας τὸ μηχανικὸν ὑφαντήριον, ἐτερματίσθη ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἰνδικῶν ὑφασμάτων εἰς τὴν παγκόσμιον ἀγορὰν μὲ ἀποτέλεσμα αἱ Ἰνδίαι νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸν ἀγροτικὸν βίον.

Κατὰ τὰ πρῶτα ἰδίως ἔτη τῆς «βιομηχανικῆς» ἱστορίας τῆς Ἀγγλίας αὐστηροὶ νόμοι ἀπηγόρευσαν τὴν ἐξαγωγὴν μηχανημάτων ἰδίως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας. Αἱ ἀπαγορεύσεις αὐταὶ ὄχι μόνον δὲν ἀνεχαίτισαν τὴν μετανάστευσιν τῆς μηχανῆς, ἀλλ' ἦλθον εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι τὴν ἔφεραν εἰς τὴν ἱστορίαν. Αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ εἶχον ἤδη μεταναστεύσει εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικήν, διὰ ν' ἀρχίσουν ἐκεῖ μίαν νέαν σταδιοδρομίαν. Ἐὰν ὅμως ἦσαν εἰς θέσιν ν' ἀνατρέψουν τὴν οἰκονομικὴν τάξιν ἔστω καὶ μιᾶς χώρας τῆς Εὐρώπης, δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνακόψουν τὴν ἐξέλιξίν των ἐκεῖ, ὅπου παρουσιάσθησαν, ἐπειδὴ τὸ ἤθελεν ἡ πολιτικὴ σκοπιμότης. Διότι ἡ οὐσία τῶν ἀρχῶν αὐτῶν συνίστατο εἰς τὴν ἀντίθεσίν των πρὸς τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα. Ὅ,τι δηλαδὴ ἐδημιούργησε τὴν νέαν κατάστασιν, ἦτο ἡ ἀπόφασις καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἀτόμου νὰ ἐπιβληθῇ τῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία μόνον διὰ τῆς βίας ἐδικαιολόγει τὴν ὕπαρξίν της. Ἡ Ἀγγλία παρέσχεν ἐν συνεχείᾳ διὰ τῶν βιομηχανικῶν συνθηκῶν της τὴν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς πνευματικῆς ἱστορίας διὰ τῶν *οἰκονομικῶν* δεδομένων. Ἐὰν ὅμως ἡ οἰκονομία ἐπηρέασε πράγματι τὴν πνευματικὴν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορίας, τοῦτο συνέβη, διότι μία κατὰ βάσιν θρησκευτικὴ ἀπαίτη-

σ ι ς εὐρωπαϊκοῦ χαρακτῆρος, κατώρθωσε διὰ τῆς πολιτικῆς νὰ συντρίψῃ τὴν βάσιν τῆς οἰκονομικῆς παραδόσεως.

Θεωρητικὴ θεμελίωσις καὶ πρακτικὴ σημασία τῆς ἐπιχειρηματικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου.

Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ 17ου αἰῶνος τὸ δίπλωμα εὑρεσιτεχνίας, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἐξηρέθισε τὴν φαντασίαν τῶν Εὐρωπαίων, ἐστράφη ἐναντίον τῶν βιοτεχνικῶν συντεχνιῶν. Ἡ βάσις του ἦτο ὅμως ἐξ ἀρχῆς μία ἠθικὴ ἀξίωσις. Τὴν ἰδίαν ἀξίωσιν εἶχε προβάλει τὸ ἄτομον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Δὲν ἦτο δυνατὸν διὰ τὴν νέαν συνείδησιν ὁ κλῆρος νὰ ἐκπροσωπῇ τὸν ἄνθρωπον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θρησκεία νὰ εἶναι μόνον ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐντολῶν. Ἀλλ' ὅπως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δὲν ἐπετρέπετο νὰ καταναγκάζῃ τὰς συνειδήσεις, ὁμοίως καὶ τὸ κράτος δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κανονίζῃ τὴν οἰκονομίαν. Καὶ ὅπως ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τότε μόνον εἶναι ὑγιής, ὅταν τὸ ἄτομον φέρῃ τὴν εὐθύνην διὰ τὴν πρᾶξιν του, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἡ οἰκονομία μόνον τότε ἀναπτύσσεται ὑγιῶς, ὅταν δὲν παρεμποδίζεται ἡ ἐπιχειρηματικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς σκέψεως ἔλαβε τὴν κλασσικήν του διατύπωσιν εἰς τὸ κύριον ἔργον τοῦ Adam Smith (1723 - 90), ὁ ὁποῖος προέβαλε τὴν ἄρσιν τῶν κρατικῶν περιορισμῶν ὡς κυρίαν προϋπόθεσιν τῆς ἁρμονικῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας. Ἡ παρεμβατικὴ πολιτικὴ ἀντιστρατεύεται, κατὰ τὸν ἄγγλον οἰκονομολόγον, εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς παραγωγῆς καὶ ἐκθέτει διὰ τοῦτο εἰς κίνδυνον τοὺς κοινωνικοὺς ὅρους τῆς ζωῆς. «Τὸ μονοπώλιον τῶν ὑπαλλήλων ἐμποδίζει τὴν φυσικὴν αὔξησιν ὅλων τῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνοι ἐμπορεύονται, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ἐκφυλισμὸν τῆς ἐργασίας ὁλοκλήρου τῆς χώρας καὶ τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων της»[56]. Ἡ παροχὴ μονοπωλιακῶν προνομίων ἔβλαψε μέχρι στιγμῆς τὴν Ἀγγλίαν[57], ὅπως ἐπίσης συνέτεινεν ὡς βασικὴ αἰτία εἰς τοὺς ἀλληλοσπαραγμοὺς τῆς Εὐρώπης τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος[58]. Ὁ ἴδιος λόγος δὲν ἐπιτρέπει τὴν βιομηχανικὴν ἄνοδον τῆς Γαλλίας, ἐφ' ὅσον ὁ Colbert, ὁ διάσημος ὑπουργὸς τοῦ Λ ο υ δ ο β ί κ ο υ XIV, «προσεπάθησε νὰ ρυθμίσῃ τὴν βιοτεχνίαν καὶ τὸ ἐμπόριον μιᾶς μεγάλης χώρας μὲ πρότυπον τοὺς τομεῖς τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἀντὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν καθένα ν' ἀκολουθήσῃ, ὅπως ἐκεῖνος νομίζει, τὰ ἐνδιαφέροντά του ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ δικαίου, ἀπένειμεν εἰς ὡρισμένους κλάδους τῆς βιοτεχνίας ἔκτακτα προνόμια, ἐνῷ εἰς ἄλλους ἐπέβαλεν ἐκτάκτους περιορισμούς»[59]. Ἀντὶ ὅμως νὰ λύσῃ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα, ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους τὰ πολλαπλασιάζει, ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ ἐλευθερία τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων ἀναπτύσσει κατὰ φυσικὸν τρόπον τὸν ἐθνικὸν πλοῦτον[60]. Ὅσοι λοιπὸν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον ἑνὸς ἔθνους, πρέπει νὰ ταχθοῦν κατὰ τοῦ κρατικοῦ καθορισμοῦ τῶν ἐμπορικῶν κα-

τευθύνσεων, ἐναντίον τῶν ἰσχυόντων καὶ τῶν οἱωνδήποτε νέων μέτρων. «Ἐὰν ἦτο δυνατὸν ἡ νομοθεσία νὰ ὁρίσῃ τὰς διατάξεις της ὄχι ὅπως ἀξιοῦν τὰ θορυβώδη ἐπὶ μέρους συμφέροντα, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἐμπεριστατωμένης ἀντιλήψεως τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, πρέπει χάριν αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς γενικῆς ὠφελείας ν' ἀντιταχθῇ αὐστηρῶς εἰς τὴν ἐπιβολὴν νέων ἢ τὴν ἐπέκτασιν παλαιῶν μονοπωλίων. Παρόμοιαι διατάξεις ὁδηγοῦν τὸ καθεστὼς εἰς ἀταξίαν, ἡ ὁποία δυσκόλως θεραπεύεται χωρὶς μεγαλυτέραν ἀναστάτωσιν»[61].

Ἡ ἀνεξέλεγκτος αὐτὴ ἐλευθερία κατέληξε τὸ ἔτος 1929 εἰς τὴν παγκόσμιον οἰκονομικὴν καταστροφὴν τοῦ χρηματιστηρίου τῆς Νέας Ὑόρκης («Μαύρη Παρασκευή», New Deal), ὥστε ὁ οἰκονομικὸς συντονισμὸς ἐκ μέρους τοῦ κράτους νὰ φανῇ ἔκτοτε ὡς ἐπιβεβλημένος ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ὑπῆρξεν ὅμως ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος ὁ κύριος ὅρος διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς οἰκονομίας ἐπὶ τῆς σημερινῆς τεχνικῆς της βάσεως. Ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός, ἡ ἐπιδίωξις τοῦ νεωτερισμοῦ, ἡ προοπτικὴ τοῦ ἀπεριορίστου κέρδους, ἡ ἐκμετάλλευσις ὅλων τῶν μέσων, ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπιχειρηματικῆς φαντασίας, ἡ διεύρυνσις τῶν ἀγορῶν, ἡ ὑπαγωγὴ τῆς ζωῆς εἰς τὸ κεφάλαιον, ὑπῆρξαν ἀποτελέσματα τοῦ ἀρχικῶς θρησκευτικοῦ αἰτήματος τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ κόσμου. Τὸ περίφημον οἰκονομικὸν δόγμα «laissez - faire» ἐξῆψε τὰ πνεύματα τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰῶνος ἰδίως εἰς τὴν Ὁλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Γερμανίαν λόγῳ ἐλλείψεως ἀποικιῶν καὶ τὴν Γαλλίαν ἕνεκα ἐπανειλημμένων κρατικῶν χρεωκοπιῶν, εἶχε διὰ τοῦ ὑπερποντίου ἐμπορίου δημιουργηθῆ ἰδιωτικὸν κεφάλαιον. Τὸ κράτος λοιπὸν ἐνταῦθα ἐθεώρησε τελικῶς ὡς ὑποχρέωσίν του νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ἀτόμου. Οἱ φορεῖς τοῦ πνεύματος αὐτοῦ παρουσιάσθησαν τότε ὡς ἡγήτορες τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνίας, οἱ ὁποῖοι, χωρὶς νὰ βασίζωνται ἐπὶ κληρονομικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἐργατικότητα, τὴν σύνεσιν, τὴν φειδὼ καὶ τὴν ἐγκράτειαν, ἐδημιούργουν τὰς προϋποθέσεις τῆς γενικῆς καὶ τῆς θείας ἐκτιμήσεως. Οἱ «αὐτοδημιούργητοι» (selfmadmen) ἐπίστευσαν, ὅτι εἶχον ὡς σκοπὸν διὰ τοῦ παραδείγματός των καὶ τῆς τάξεως, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλον εἰς ὅσους ἐξηρτῶντο ἐκ μέρους των διὰ συμβάσεων ἐργασίας, νὰ ὁδηγήσουν τὴν κοινωνίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἠθικῆς, μιᾶς πουριτανικῆς ἀξιώσεως, ἡ ὁποία μέχρι τῶν μέσων σχεδὸν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἔπειθεν ἀκόμη τὸν Henry Ford, ὅτι ἡ βιομηχανική του δρᾶσις ἀπετέλει ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Κοινωνικὴ πολιτικὴ εἰς βάρος τῶν ἐργαζομένων καὶ τῶν ἀνηλίκων ὑπὸ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως.

Διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τῆς πουριτανικῆς ἠθικῆς ἐχρειάζοντο πρὸ παντὸς ἄλλου οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἐργοστασίου. Ἀλλ' ἡ ἐργασία πλησίον θορυβω-

δῶν μηχανημάτων ἐντὸς προχείρως διαρρυθμιζομένων ἀνθυγιεινῶν κτιρίων δὲν ἦτο βεβαίως ἱκανὴ νὰ προσελκύσῃ οὔτε τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τῆς πόλεως, οἱ ὁποῖοι μέχρι σήμερον τὴν θεωροῦν ὑποτιμητικήν, οὔτε τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐπαρχίας, ἐὰν δὲν παρίστατο πρὸς τοῦτο ἀνάγκη. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ δὲν παρέστη ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν Καθολικὴν Γαλλίαν, ἡ ὁποία διετήρησε τὸν ἀγροτικόν της χαρακτῆρα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ παρακολουθήσῃ τὴν βιομηχανικὴν ἐξέλιξιν καὶ νὰ περιπέσῃ ἀπὸ τῆς μιᾶς πολιτικῆς κρίσεως εἰς τὴν ἄλλην, ἐφ' ὅσον δὲν διέθετε τὰς προϋποθέσεις ἑνὸς ἀποτελεσματικοῦ ἐμπορικοῦ συναγωνισμοῦ. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὅμως τὸ κράτος ἦλθεν εἰς ἀρωγὴν τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας διὰ σειρᾶς μέτρων ἀγρονομικῆς φύσεως εἰς βάρος τοῦ χωρικοῦ. Διὰ τῶν περιφήμων περιφράξεων (enclosures) εὑρέθη αἰφνιδίως ὁ ἀγρότης χωρὶς γῆν. Ἑνότητες ἀγροκτημάτων περιῆλθον εἰς χεῖρας τοῦ μεγαλοκτηματίου, ὁ ὁποῖος δι' ἀποφάσεως τοῦ κοινοβουλίου ἠγόρασεν ἐν συνεχείᾳ τοὺς κοινοτικοὺς λειμῶνας, ὥστε νὰ καταστῇ ἀδύνατος καὶ ἡ οἰκιακὴ κτηνοτροφία. Ὁ ἀγρότης ἐξηναγκάσθη λοιπὸν νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ ἐργοστάσιον καὶ νὰ μετοικήσῃ εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἀθλίας συνθήκας, καθ' ὃν χρόνον ἔληγον οἱ Ναπολεόνειοι πόλεμοι καὶ ἐπέστρεφον, διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν πλέον εἰς τὰ ἀστικὰ κέντρα, ὅσοι ἀπήρτισαν τὰς στρατιὰς τοῦ Wellington. Ἀποτέλεσμα τοῦ συνωστισμοῦ τῶν ἀνθρώπων ἐντὸς παραπηγμάτων περὶ τὰ ἐργοστάσια ὑπῆρξεν ἡ ἔκλυσις τῶν ἠθῶν, ἡ μικρὰ ἡλικία τῶν ἐγγάμων καὶ ἡ ραγδαία αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ ἔτος 1801 οἱ κάτοικοι Ἀγγλίας καὶ Οὐαλίας ἀνήρχοντο εἰς 9,2, τὸ ἔτος 1861 εἰς 20 ἑκατομμύρια. Ὁ ἐντὸς 60 ἐτῶν ὑπερδιπλασιασμὸς τοῦ πληθυσμοῦ ἐπέφερεν, ὅπως ἦτο φυσικόν, μίαν πτῶσιν τοῦ εἰσοδήματος, τὴν ὁποίαν ἡ παραγωγὴ σιτηρῶν ὄχι μόνον δὲν κατώρθωσε ν' ἀναχαιτίσῃ, ἀλλ' ἐπέτεινε, ἐφ' ὅσον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπουσίαζον ἀγροτικαὶ χεῖρες, ἀφ' ἑτέρου ἐκαλλιεργήθησαν ἄγονα ἐδάφη, ὥστε ἡ τιμὴ τοῦ σίτου ν' αὐξηθῇ καὶ διὰ τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, ἀφ' οὗ ἡ ἐσοδεία ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῇ δι' εἰσαγωγῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ν' ἀνέλθῃ εἰς ὕψος συνεχῶς περισσότερον δυσπρόσιτον διὰ τὰς ἐργαζομένας τάξεις.

Ἡ κατάστασις αὐτὴ ὄχι μόνον δὲν ἀνησύχησε τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἀνάλογος τῆς ἀπαιτήσεώς της νὰ θεωρηθῇ ἡ συνεχὴς ἐργασία ὡς κύριος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τῆς μικρᾶς ἀποδόσεως τῆς ἐργασίας δὲν ἐδίδετο ἡ εὐκαιρία εἰς τοὺς ἐργάτας νὰ τραποῦν πρὸς τὴν διασκέδασιν καὶ ἄλλας ψυχοφθόρους ἀπασχολήσεις. Τὸ ὑψηλὸν κόστος τῆς ζωῆς καὶ ἡ παράλληλος πτῶσις τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας ἐθεωρήθησαν διὰ τοῦτο ὡς ἀποτελεσματικὰ μέσα, διὰ νὰ ἐργασθῇ ὁ ἄνθρωπος περισσότερον καὶ νὰ διακόψῃ τὴν παλαιάν, ἐκ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου καταγομένην συνήθειαν ν' ἀναπαύεται καὶ νὰ ἑορτάζῃ, ἐφ' ὅσον ἡ ἐργασία τοῦ παρεῖχεν αὐτὸ τὸ δικαίωμα. Διὰ νὰ μὴ συμβῇ καὶ τώρα τὸ ἴδιον, ἔπρεπεν ὁ ἐργάτης νὰ λαμβάνῃ τόσον μισθόν, ὅσον ἀπῄτει ἡ διατροφή του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας

κατῆλθεν εἰς τὸ 1/3 τῆς ἀξίας της περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαιῶνος[62]. Ἐπίσης, ἐνῷ ὁ Μεσαιὼν ἐγνώριζεν 180 ἡμέρας θρησκευτικῆς ἀργίας τὸ ἔτος, ἡ νέα κατάστασις τῶν πραγμάτων ἐπιτρέπει σχεδὸν μόνον τὴν Κυριακὴν καὶ ἐπιβάλλει διὰ τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας 13 ἕως 14 ἐργασίμους ὥρας.

Ὄχι μόνον δὲν ἐξεδήλωσε ζηλοτυπίαν, διότι οἱ ἄνθρωποι ἀφιέρωνον ὅλας των τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἐργασίαν, ἀλλ' ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις ἐνεθάρρυνε τοὺς ἐμπνευστὰς τοῦ βιομηχανικοῦ ἔργου καὶ εἰς τὴν ἐπέμβασίν των ἐναντίον τῆς οἰκογενείας. Διεδόθη λοιπὸν ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους μεταξὺ τῶν πουριτανῶν καὶ εἰς τὰς ἐργατικὰς τάξεις, ὄχι μόνον ὅτι οἱ ὑψηλοὶ μισθοὶ διαφθείρουν τὸ ἐργατικὸν ἦθος, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀπασχόλησις ἀνηλίκων εἰς ἐργοστάσια ἔχει, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι κοινωνικῶς χρήσιμος, παιδαγωγικὴν σημασίαν. Συνέβη λοιπὸν διευθύνσεις ὀρφανοτροφείων νὰ ἐνοικιάζουν ἀνηλίκους εἰς ἰδιοκτήτας ἐργοστασίων ἰδίως τῆς ἀραιοκατῳκημένης βορείου Ἀγγλίας καὶ ν' ἀποστέλλουν συνεχῆ φορτώματα διὰ τοῦ σιδηροδρόμου, ἀλλὰ καὶ γονεῖς ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπιδοκιμασίαν νὰ ἐκμισθώνουν τὰ τέκνα των, διὰ νὰ ἐργάζωνται εἰς ἀνθρακωρυχεῖα ἢ κλωστήρια 10 ἕως 14 ὥρας ἡμερησίως, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶχον ὑπερβῆ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας των! Μόνον εἰς τὰ ὑφαντουργεῖα τῆς Μ. Βρεταννίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας τὸ ἔτος 1875 ἀπησχολοῦντο 117.994 παιδιὰ κάτω τῶν 13 ἐτῶν[63] μὲ μισθὸν κυμαινόμενον μεταξὺ ἑνὸς ἑβδόμου καὶ ἑνὸς τρίτου ἐκείνου τῶν ἐνηλίκων, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν σειράν του δὲν ὑπερέβαινε συνήθως τὰ 5 σελλίνια τὴν ἑβδομάδα[64]. Ὅτι τὸ ἦθος αὐτὸ τῆς ἐργασίας δὲν ἐχαρακτήρισε μόνον τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ τὸν προτεσταντικὸν κόσμον γενικῶς, μαρτυρεῖ ἡ προσφορὰ 1.000 παιδιῶν ἡλικίας 10 - 12 ἐτῶν εἰς ἐμπόρους τῆς πόλεως Hirschberg τῆς Σιλεσίας ἐκ μέρους τοῦ Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου καὶ ἡ ἀκόλουθος, ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος καταγομένη περιγραφὴ ἀνηλίκων ἐργατῶν εἰς ὑφαντήρια καὶ μεταλλουργεῖα τῆς Ρηνανίας: «Αὐτὰ τὰ ἄμοιρα πλάσματα στεροῦνται τῆς ἀπολαύσεως καθαροῦ ἀέρος, εἶναι ἐνδεδυμένα κακῶς καὶ τρέφονται ἀτελῶς, διέρχονται τὴν νεότητά των εἰς δυστυχίαν καὶ ἀθλιότητα· ὠχρὰ πρόσωπα, κουρασμένα καὶ ἐρεθισμένα μάτια, οἰδήματα εἰς τὰ χείλη καὶ τοὺς ρώθωνας, ἐξογκωμένοι ἀδένες εἰς τὸν λαιμόν, δερματίτιδες καὶ ἀσθματικὰ συμπτώματα τὰ διακρίνουν.. ἐκ τῶν ἄλλων παιδιῶν»[65].

Ἡ κοινωνικὴ ἄνοδος τοῦ ἐργάτου καὶ ἡ οἰκονομικὴ δυσαναλογία Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων.

Ἡ δραματικὴ θέσις τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν Ἀγγλίαν τελικῶς μετεβλήθη, ἀφοῦ διὰ τῆς ἀπεριγράπτου ἐνδείας, τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν ἐργατικῶν συναθροίσεων ὡς συνωμοσιῶν καὶ τῆς ἀπεργίας ὡς ἐπαναστάσεως, τοῦ ἐμπρησμοῦ ἐργοστασίων καὶ τῆς εἰς θάνατον καταδίκης τῶν ὑπαιτίων (εἰς Nottingham ἐπὶ παραδείγματι τὸ ἔτος 1811, παρὰ τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ λόρδου Βύρω-

νος), τῆς ἐξομοιώσεως τῶν ἀνθρώπων μεταξὺ μηχανῆς καὶ ἐργοδότου καὶ τῆς δημιουργίας ταξικῆς μισαλλοδοξίας ἐνεπνεύσθη ὁ Karl Marx τὴν κοινωνικήν του μεταρρύθμισιν, διὰ νὰ κατευθύνῃ μέσῳ τῶν ἑρμηνευτῶν του ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἐργατικῆς τάξεως τὴν ἐπαναστατικὴν διάθεσιν τῶν δυσηρεστημένων τοῦ τσαρικοῦ καθεστῶτος τῆς Ρωσίας. Αἱ συνθῆκαι ὅμως ἐργασίας εἰς τὴν Ἀγγλίαν μετεβλήθησαν, διότι ὁ ἐργάτης ἔπαυσεν, ἐφ᾽ ὅσον τὰ προϊόντα ἐπολλαπλασιάζοντο, νὰ ἐμφανίζεται ὡς συντελεστὴς μόνον τῆς παραγωγῆς καὶ ἔπρεπε, διὰ νὰ συνεχισθῇ τὸ ἔργον, νὰ προβληθῇ ὡς καταναλωτικὴ δύναμις. Ἡ νέα δυνατότης τῆς μηχανῆς μετέθεσε τὸν σκοπὸν τῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν προϊόντων της, δηλαδὴ παρουσίασε τὴν κατανάλωσιν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς. Ἐὰν ἄλλοτε ἐδικαιοῦτο διὰ τῆς ἀναφορᾶς της εἰς τὸν Θεόν, τώρα ἡ ἐργασία δικαιολογεῖται ὡς προϋπόθεσις τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν λυτρωτικὴν δυνατότητα τῆς μηχανῆς. Ἡ χρῆσις βιομηχανικῶν προϊόντων, μέσων ὑπερβάσεως τῶν φυσικῶν ὁρίων τῆς ὑπάρξεως, ἐπέπρωτο ὄχι μόνον νὰ διασπάσῃ τὴν ἑνότητα τῆς ἐργασίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ βίου, ὅπως τὴν ἐπέτυχεν ἡ πουριτανικὴ συνείδησις μὲ κατάληξιν τὴν ἐκβιομηχάνισιν τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ καὶ νὰ παρουσιασθῇ ὡς διάδοχος τῆς θρησκευτικῆς ὑποσχέσεως. Ὁ ἄνθρωπος ζῇ σήμερον διὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς μηχανῆς, χάριν δυνατοτήτων, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ὁ ἴδιος τὴν προϋπόθεσιν. Ἐὰν ὅμως περιμένῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς του διὰ τοῦ ἔργου του, μέσῳ τοῦ ἀνθρωπίνως δυνατοῦ, ἀποστρέφεται τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον. Τὸ κατόρθωμα τοῦ Προτεσταντισμοῦ ὑπῆρξε λοιπόν, ὅτι παρουσίασε τὴν ἀποστροφὴν αὐτὴν ὡς θείαν ἐντολήν.

Ἀφ᾽ ὅτου ἡ ἐργασία ἐδικαιώθη ὑπὸ τῆς θρησκείας, διὰ ν᾽ ἀποτελέσῃ ἐν συνεχείᾳ τὸ περιεχόμενόν της, ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ τὴν λύτρωσίν του εἰς τὸν κόσμον. Ἀφ᾽ ὅτου ὅμως ἡ ἀπαίτησις αὐτὴ ὑπῆρξεν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ, ὅσοι τὴν ἐφήρμοσαν, ἀνέλαβον τὴν ἡγεσίαν τοῦ κόσμου. Ἀμέσως μετὰ τὴν Μεταρρύθμισιν ἡ Γερμανία ἐπὶ παραδείγματι ἐγνώρισε μίαν οἰκονομικὴν μετατόπισιν τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν Εὐαγγελικῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔμεινεν ἀπαρατήρητον, ὅπως μαρτυροῦν αἱ ἐργασίαι τῶν Max Weber καὶ Ernst Troelsch. Τὸ περίεργον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομικὴ αὐτὴ δυσαναλογία μεταξὺ Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύῃ μέχρι σήμερον, παρ᾽ ὅτι ἐνωρὶς ἡ Ρώμη προσεπάθησε διὰ τῆς πολιτικῆς της ἐπιρροῆς νὰ ἐπιφέρῃ ἰσορροπίαν. Παρ᾽ ὅτι λοιπὸν ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος οἱ Λουθηρανοὶ τῆς Ρηνανίας ἦσαν μόλις 22,5%, εἶχον ὅλας σχεδὸν τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὸ χονδρικὸν ἐμπόριον ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν των, ἐνῷ οἱ Καθολικοὶ ἐξηκολούθουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ παραμένουν πιστοὶ εἰς τὸν ἀγροτικὸν καὶ τὸν χειρωνακτικὸν βίον [66]. Ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ ὄχι μόνον δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν κρατικὴν συμπαράστασιν, ἀλλ᾽ ὅλως ἀντιθέτως ἐνετάθη διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ παντὸς μὴ Καθολικοῦ ἐκ τῶν ἀνωτέρων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἐκ τῶν πλεί-

στων ἐπαγγελμάτων τῆς παραδόσεως, γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐξώθησε τοὺς Διαμαρτυρομένους, ὅπως ἄλλωστε τοὺς «πουριτανοὺς» εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ν' ἀναπτύξουν ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα καὶ νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν ἐπιστήμην.

Ἡ πνευματικὴ κατάκτησις τοῦ κόσμου, ὅπως συνετελεῖτο διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἐθεωρήθη, πλὴν τῆς ὡς ἄνω κοινωνικῆς ἀνάγκης, ὡς σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ὡς φυσικὴ συνέχεια τῆς ὑποχρεώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπέκειντο οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου, νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ μελετοῦν τὸ Εὐαγγέλιον. Ὁ Λούθηρος εἶδε βεβαίως εἰς τὴν μόρφωσιν μίαν δυνατότητα ἀποτινάξεως τῆς πνευματικῆς κηδεμονίας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἔδωσεν ὅμως διὰ τῆς προτροπῆς του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης μίαν ὤθησιν, ἡ ὁποία ἕως σήμερον κινεῖ τοὺς πιστοὺς τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν πειραματικῶς καὶ λογικῶς θεμελιουμένην γνῶσιν. Τὸ παράδειγμα ἐν προκειμένῳ δίδεται ὑπὸ τῶν ἱερωμένων, οἱ ὁποῖοι, συμφώνως πρὸς μίαν πρόσφατον στατιστικήν, μόνον πρὸς τοὺς καθηγητὰς Πανεπιστημίου συγκρίνονται ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν, τὴν ὁποίαν δίδουν εἰς τὰ τέκνα των. Ἐνῷ ἐκ τῶν ἐργατῶν ὁ 1250ός, ἐκ τῶν χωρικῶν ὁ 200ός, ἐκ τῶν βιοτεχνῶν ὁ 125ος καὶ ἐκ τῶν ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν ὁ 10ος, στέλλουν τοὺς υἱούς των εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἐκ τῶν καθηγητῶν Πανεπιστημίου ὁ 4ος καὶ ἐκ τῶν εὐαγγελικῶν ἱερέων ὁ 5ος[67]. Τὸ ποσοστὸν ἐξ ἄλλου τῶν Καθολικῶν φοιτητῶν ἐπὶ συνόλου 51% τέκνων Καθολικῶν μητέρων τὸ ἔτος 1950 εἰς τὴν Δυτικὴν Γερμανίαν ἦτο διὰ τὰς θήλεις 38% καὶ διὰ τοὺς ἄρρενας 40%. Ὁ προσανατολισμὸς τῶν Διαμαρτυρομένων πρὸς τὴν μόρφωσιν ὀφείλεται ὅμως ἐπίσης εἰς τὴν ἀπὸ τῶν Νέων χρόνων σαφῆ, ἀλλὰ συνεχῶς περισσότερον ἑδραιουμένην συνάφειαν μεταξὺ γνώσεως καὶ κέρδους, ἐπιστήμης καὶ οἰκονομίας, ὅπως σχηματοποιεῖται εἰς τὴν κατωτέρω στατιστικὴν τοῦ ἔτους 1954: Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βεστφαλίας ἠρωτήθησαν τελειόφοιτοι Γυμνασίου, τῶν ὁποίων 51,3% ἦσαν Καθολικοῦ καὶ 47,6% Εὐαγγελικοῦ δόγματος, ὡς πρὸς τὴν ἐπαγγελματικήν των κατεύθυνσιν. Φυσικὰς ἐπιστήμας ἤθελον νὰ σπουδάσουν 60% Εὐαγγελικοὶ καὶ 39% Καθολικοί, τεχνικὴν κατεύθυνσιν ν' ἀκολουθήσουν 54% ἔναντι 44%, πολιτικοὶ μηχανικοὶ νὰ γίνουν 70% ἔναντι 29%, εἰς ἐμπορικὰ ἐπαγγέλματα νὰ τραποῦν 66% ἔναντι 31%· ὡς διδάσκαλοι ὅμως εἶχον τὴν πρόθεσιν νὰ ἐργασθοῦν 31% τῶν Εὐαγγελικῶν καὶ 69% τῶν Καθολικῶν μαθητῶν[68]. Πόσον ἐξ ἄλλου ἔχει ἀνέλθει τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον ὅσων ἀπεσπάσθησαν ἐκ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, παρουσιάζεται εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς. Συγκεκριμένως ὁ ἀμερικανικὸς πληθυσμὸς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν κατατάσσεται εἰς τρεῖς κατηγορίας: Ἐκ τῶν Καθολικῶν εἰς τὴν κατωτέραν τάξιν ἀνήκουν 66,6%, εἰς τὴν μεσαίαν 24,7% καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν 8,7%. Ἐκ τῶν Ἐπισκοπικῶν τὴν κατωτέραν κοινωνικὴν τάξιν ἀποτελοῦν 42%, τὴν μέσην 33,7% καὶ τὴν ἀνωτέραν 24,8%, ἔναντι 21,8% τῶν Ἰουδαίων[69].

Ὁ ἰουδαϊκὸς χαρακτὴρ τῆς εὐρωπαϊκῆς αὐτοπεποιθήσεως. Τὸ οἰκονομικὸν αἰσθητήριον καὶ ἡ οἰκονομικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἀνὰ τὴν ὑφήλιον διεσκορπισμένων Ἰουδαίων ὄχι μόνον δὲν ἠμφεσβητήθησαν, ἀλλ' ἴσως ὑπῆρξαν ἡ βασικὴ αἰτία τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀναφερθοῦν ὡς λόγοι πλὴν τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν ἐμπορικὰ προνόμια, ὅταν ἡ Ἐκκλησία ἀπηγόρευε τὴν ἐμπορίαν εἰς τοὺς χριστιανούς, ἡ διαρκὴς ἐγρήγορσις τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸ μέσον ἑτεροδόξων καὶ ἀριθμητικῶς ἰσχυρῶν κοινοτήτων, τὸ πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης, κοινωνικὸν φαινόμενον ὅλων τῶν μειοψηφιῶν, ἡ πίστις εἰς τὴν ἀποστολήν των ὡς περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν μέλλουσαν ἡγεμονίαν τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐξώθησίς των εἰς ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις, ἐφ' ὅσον σχεδὸν παντοῦ ἀπεκλείοντο τῶν ἐπαγγελματικῶν συλλόγων καὶ τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Ὁ βασικὸς ὅμως λόγος τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς ἐπιδόσεως εἶναι ἡ αὐτοπεποίθησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἱκανότητά του νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν Θεόν, ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἔργον, τὴν ὁποίαν οὐδεμία ἐκ τῶν ἱστορικῶν θρησκειῶν ἐτόνισε τόσον, ὅσον ἡ θρησκεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἡ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐνταῦθα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀ ν θ ρ ώ π ι ν ο ν   κ α τ ό ρ θ ω μ α.

Εἰς τὴν ἰσραηλιτικὴν θρησκείαν ἡ λύτρωσις ἐμφανίζεται ὡς ὑποχρέωσις τοῦ Θεοῦ ἔναντι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐξεπλήρωσαν τὴν πρόθεσίν του. Μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἰσχύει μία ἀκατάλυτος συμφωνία, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τιμωρίαν οὔτε ὁ Θεὸς χωρὶς ἀναίρεσιν τῆς ἐννοίας του εἶναι δυνατὸν νὰ παραβοῦν. Ἐφ' ὅσον ἡ ἀτομικὴ συμπεριφορὰ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ὅ,τι ἔχει ὁρίσει καὶ ὑποσχεθῆ ὁ Θεός, τὰ προβλεπόμενα θὰ συμβοῦν κ α τ' ἀ ν ά γ κ η ν. Ἐὰν δὲν συμβαίνουν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὀλιγωρίαν, ὥστε μόνη λύσις νὰ εἶναι ἡ ἔ ν τ α σ ι ς   τ ῆ ς   π ρ ο σ π α θ ε ί α ς. Ἡ πεποίθησις ὅτι οὐδεμία δύναμις θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ θραύσῃ τὸν νόμον, τὸν σύνδεσμον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἐκράτησε τὸν Θεὸν εἰς τὰ ὅρια τῆς δικαιοσύνης, ὅπως τὴν ἐπέβαλλον αἱ συνθῆκαι τῆς ζωῆς, δὲν τοῦ ἐπέτρεψε δηλαδὴ τὴν ἄδικον ἀμοιβὴν ἢ τὴν καταδίκην χωρὶς λόγον. Ἡ νομικὴ αἴσθησις δὲν ἀπέκλεισεν ἐνταῦθα μόνον τὴν ἀγάπην, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὴν παρέστησεν ὁ Κ α λ β ῖ ν ο ς. Ἐὰν ὅμως ὁ Θεὸς παρουσιάζεται ὡς τηρητὴς θεσμῶν, οἱ ὁποῖοι κατοχυρώνουν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς καὶ εἰς τὸν οὐρανόν, ὁ ἄνθρωπος κατακτᾷ, ὅ,τι α ὐ τ ο δ ι κ α ί ω ς τοῦ ἀνήκει. Δὲν ὀφείλει ἑπομένως χάριν, ἀλλὰ τρέφει ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Θεόν, ὅτι θὰ φανῇ ἀντάξιος τῶν ὑποσχέσεών του, ἐφ' ὅσον ἐκπληροῦται ἡ νομική των προϋπόθεσις.

Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ δὲν ἀπεδέσμευε μόνον ὁλόκληρον τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ Ἰουδαίου, ὁ ὁποῖος ἐπίστευεν ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς πράξεώς του, οὕτως ὥστε μέχρι σήμερον νὰ μὴ ἐπαφεθῇ εἰς τὴν ἐξ ἀντιπροσώπου λύσιν τῶν βασικῶν του προβλημάτων καὶ διὰ τοῦτο νὰ ἐξασκηθῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν ὑπερνί-

κησιν ἰδίως τῶν κοινωνικῶν ἀντιστάσεων μὲ τόσην διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης σκανδαλώδη ἐπίδοσιν, ἀλλ' ἐκληροδοτήθη διὰ τῆς Π. Διαθήκης καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην, παρὰ τὴν μετάθεσιν τοῦ θρησκευτικοῦ βάρους ἐκ τοῦ νόμου πρὸς τὴν χάριν, ἐκ τῆς ἐπιβραβεύσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θυσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῆς ἀνάγκης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἐκ τοῦ δικαίου πρὸς τὴν ἀγάπην. Ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος δὲν ἐστηρίζετο μὲν εἰς τὰς ἠθικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅπως συνέβη μεταξὺ τῶν ἰσραηλιτῶν ποιμένων ὡς ἀτόμων καὶ ὡς ὁμάδων, ἀνέπτυξεν ὅμως μίαν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὗρῆκαν θέσιν ἡ ἀμοιβὴ καὶ ἡ τιμωρία, ἡ ὑπόσχεσις καὶ ὁ ἔλεγχος καὶ ἐπομένως τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ Θεοῦ, ἔστω καὶ ἂν ἐκαλύπτοντο εἰς τὸ γεγονὸς τῆς θείας θυσίας καὶ τὴν ἐντολὴν τῆς ἀγάπης. Δὲν ἦτο διὰ τοῦτο εὔκολον νὰ στηριχθῇ ὁ κόσμος εἰς τὴν ἀδιανόητον πρᾶξιν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία προϋπέθετε τὴν ταπείνωσιν, ὅτι διὰ τὴν λύτρωσιν δὲν ὑπάρχει ἀνταξία συμπεριφορὰ πλὴν τῆς εὐχαριστίας, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὸ χάσμα μεταξὺ θείας δωρεᾶς καὶ ἀνθρωπίνης ἀξίας βαθύτερον, ἀλλ' ἦτο ἐπιβεβλημένον νὰ συμμορφωθῇ ὁ ἄνθρωπος πρὸς ἕνα κώδικα ἐνεργειῶν, τὴν ἐγκυρότητα καὶ τὴν λυτρωτικὴν σημασίαν τῶν ὁποίων ἐγγυᾶτο ἡ Ἐκκλησία. Ὅταν λοιπὸν ἡ πίστις εἰς τὸ λυτρωτικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία οὐδέποτε ἀπέρριψε τὴν Παλαιὰν Βίβλον, ἐξησθένησεν, ἡ συγκρατουμένη διὰ τῆς χριστιανικῆς χάριτος αὐτοπεποίθησις τοῦ ἀνθρώπου διέσπασε τὰ θρησκευτικά της φράγματα. Ἰδίως ἡ Μεταρρύθμισις ἔθεσε τὴν Π. Διαθήκην εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ἤδη λόγους ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ διαφύγῃ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιβλέψεως καὶ ἐκπροσωπήσεως, ἀφ' ἑτέρου νὰ εἶναι ὑπερήφανος διὰ τὸ ἔργον του καὶ νὰ χρειάζεται μόνον τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ Θεοῦ. Τότε λοιπὸν παρουσιάσθη ὁ Θεὸς ὡς ἐπιμελητὴς τῆς ἀνθρωπίνης δυνατότητος. Ἀντιμέτωπος ἑνὸς μόνον τὴν ὀκνηρίαν βδελυσσομένου Θεοῦ ὁ Εὐρωπαῖος εἶδε τὴν ἀποστολήν του εἰς τὸν κόσμον ὡς καθαρῶς προσωπικήν του ὑπόθεσιν. Ἡ προσπάθειά του νὰ δημιουργήσῃ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ τοῦ ἔργου του τοὺς ὅρους τῆς ἐσωτερικῆς δικαιώσεως, τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τοῦ προσφέρῃ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι ἡ ἰουδαϊκή του διάστασις.

Πρὸς ὑπερνίκησιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ θεσμοῦ τοῦ προσώπου διὰ τῆς τεχνικῆς ἐργασίας.

Μετὰ τὸν Μεσαιῶνα ἡ ζωὴ τῆς Εὐρώπης κινεῖται μὲ συνεχῶς ὀλιγώτερα προσχήματα διὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἀτόμου νὰ γίνῃ ὁ ἀποκλειστικὸς κύριος τῆς μοίρας του. Ὁ ἄνθρωπος δὲν χρειάζεται ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἀξίζει, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως προκύπτουν κανόνες συμπεριφορᾶς, ἀλλ' ἔργα, διὰ τὰ ὁποῖα νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὑπόλογος. Δὲν περιμένει ἐπὶ τῆς γῆς ἄλλην σωτηρίαν, πλὴν τῆς ἱκανοποιήσεως, ὅτι ἀξιοποιεῖ ὁλόκληρον τὸν ἐσωτερικόν του δυναμισμὸν χάριν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους μόνον λογικῶς ἀπαράδεκτοι δυνάμεις

ἐπιχειροῦν ν' ἀποτρέψουν. Ὡς πλήρωμα τῆς ζωῆς του ἀντιλαμβάνεται τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ἀνταπεκρίθη εἰς τὰ ἐσωτερικά του αἰτήματα καὶ ἐξεπλήρωσε τὸν ἀποκλειστικῶς ἀτομικόν του προορισμόν. Τὸ ἄ τ ο μ ο ν γίνεται εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ πυρὴν τῶν πνευματικῶν της ἔργων. Ἔργα ἄλλων πολιτισμῶν ὑπῆρξαν ἀποκρυσταλλώσεις τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐθέσπιζεν ἡ παράδοσις. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ παράδοσις θεσπίζει τὸ ἄτομον. Μόλις σήμερον ὁ θεσμὸς αὐτὸς φθάνει εἰς τὸ ἱστορικόν του τέλος, ἀφ' οὗ ἐμεσουράνησεν ἐπὶ πέντε τοὐλάχιστον αἰῶνας.

Ἡ ἐργασία εἰς τὴν Εὐρώπην προσεπάθησε ν' ἀποβάλῃ τὸν ἀναγκαστικόν της χαρακτῆρα, νὰ διακόψῃ τὴν ἐπαφήν της πρὸς τὴν παράδοσιν, νὰ τεθῇ ἐπὶ μεταβλητῶν βάσεων, νὰ ἔχῃ ἐσωτερικὸν λόγον, νὰ γίνῃ ἡ ὑπέρβασις τῆς ἀνωνυμίας. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐργασία ὑπῆρξεν ὁ χῶρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἐδικαιολόγησε τὴν ὕπαρξίν του, διότι ἐπετύγχανεν, ὅ,τι δὲν ἐπέβαλλεν ἡ παράδοσις, ἀλλ' ἡ ἐσωτερική του ἀπαίτησις εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ ἐναντίον τῆς παραδόσεως, ἐδημιουργήθη τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα. Διὰ τὴν ἀμεταβίβαστον διάστασιν τῆς ἐργασίας ἡ Εὐρώπη ἐζηλοτύπησε μέχρι σήμερον. Διὰ νὰ θεμελιώσῃ καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀξίαν αὐτήν, ἐστράφη ἐναντίον τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀγὼν κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου, ἐναντίον τοῦ καθορισμοῦ τῆς πράξεως ἐκ μέρους τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, κατέληξεν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς σημερινῆς τεχνικῆς.

Ἡ κατάληξις αὐτὴ ἐσήμαινε καὶ τὴν λῆξιν τῆς ἑτοιμότητος τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θείας χάριτος, ἐφ' ὅσον ἡ τεχνικὴ ἀποκλείει τὸ μυστήριον καὶ καθὼς ἀντικαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν προθέσεών του, γίνεται βιολογικὸς νόμος τῆς ἱστορίας. Τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς δὲν ἀναφέρονται αὐτὴν τὴν φορὰν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς ἐκ μέρους θείων προσώπων, ἀλλ' εἰς τὴν ὀρθὴν ἢ μὴ ἐφαρμογὴν τῶν τεχνικῶν ἀξιώσεων. Διὰ τοῦτο, ὅπου εἰσέρχεται τὸ τεχνικὸν πνεῦμα, μεταστρέφεται ἡ προσοχὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην δυνατότητα. Ἐντὸς τῆς δυνατότητος αὐτῆς συναιροῦνται ὅμως σήμερον οἱ προσωπικοὶ χαρακτῆρες. Εἰς τὴν ἐποχήν μας δὲν παρατηρεῖ ὁ ἄνθρωπος τὴν ὕπαρξίν του ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μοναδικότητος, ἀλλὰ προσπαθεῖ διὰ τοῦ τεχνικοῦ ἔργου νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ διακριτικά του γνωρίσματα χάριν μιᾶς ἀσφαλείας, ἡ ὁποία ἐξουδετερώνει τὴν προσωπικὴν ἀνεπάρκειαν.

Ἡ Εὐρώπη ἀπεμάκρυνε τελικῶς ἐκ τῆς ἁρμοδιότητος τοῦ Θεοῦ τὴν ἐργασίαν, δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ τὴν κρατήσῃ εἰς τὴν ἰδικήν της δικαιοδοσίαν. Εἰς τὴν σημερινήν της τεχνικὴν φάσιν ἡ ἐργασία κοινοποιεῖται ἀνὰ τὴν ὑφήλιον ὡς ὅρος διὰ τὴν ὑ π έ ρ β α σ ι ν τ ο ῦ π ρ ο σ ώ π ο υ, κατὰ συνέπειαν διὰ τὴν ὑπέρβασιν τῆς Εὐρώπης πρὸς ἕνα τεχνικῶς ἑνιαῖον κόσμον, ὁ ὁποῖος, διὰ νὰ συγκρατηθῇ εἰς τὴν ζωήν, δὲν χρειάζεται οὔτε τὸν Θεόν, ὡς ἀρχὴν τῆς φύσεως εἴτε ὡς θεσμοφύλακα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, οὔτε τὴν προσ-

ωπικὴν εὐθύνην διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν συντήρησίν του, ἀλλ' ἁπλῶς τὴν φυσικὴν δυνατότητα, ὅπως τὴν ὑποτάσσει καὶ τὴν διανέμει ἡ τεχνικὴ διαρρύθμισις εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνεξαρτήτως τῆς ἀτομικότητός του, διὰ νὰ τοῦ ἐπιβάλῃ ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων, αἱ ὁποῖαι τὴν συγκροτοῦν καὶ τὴν ἐξελίσσουν, τὴν θέλησιν καὶ τὴν πρᾶξιν του.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΠΡΩΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΜΗΧΑΝΙΚΗ

Μηχανικαὶ προϋποθέσεις τῶν τερματιζομένων Νέων καὶ Νεωτέρων χρόνων.

Τεχνικὰ ἔργα, διὰ τῶν ὁποίων ἡ φυσικὴ δυνατότης θέτει σκοποὺς εἰς τὴν ζωήν, καθ' ὃν λόγον ἐπιτελεῖ, ὅ,τι θὰ ἦτο ἀδύνατον εἰς τὸν ἄνθρωπον, προϋποθέτουν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς φύσεως. Ἡ φυσικὴ ἔρευνα, ὅπως διεξάγεται σήμερον, προϋποθέτει ὅμως μὲ τὴν σειράν της τὴν τεχνικὴν παράδοσιν τῆς Εὐρώπης. Ἡ παράδοσις αὐτὴ ἐδημιουργήθη μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Μεσαιὼν ἔθεσε τὴν βάσιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης. Διὰ τοῦτο ὁ λόγος, ὅτι τὸ τεχνικὸν πνεῦμα εἶναι συνέπεια τῶν ἐπιστημονικῶν γεγονότων τοῦ παρόντος, ἰσχύει ἀντιστρόφως. Ἡ διαπίστωσις αὐτὴ δὲν ἔχει βεβαίως τὴν ἔννοιαν, ὅτι αἱ μηχανικαὶ κατασκευαὶ τοῦ Μεσαιῶνος ὡδήγησαν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν Κλασσικὴν Μηχανικήν, ἀλλ' ὅτι ἡ μηχανικὴ τροπή, τὴν ὁποίαν ἐπῆρεν ὁ κόσμος, ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος ἔπαυσε νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν οὐσίαν τῆς φύσεως καὶ ἐζήτησε νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν δύναμίν της, τὸν ἔφερεν ἐνώπιον νέων πραγματικοτήτων διὰ τὴν οἰκονομικήν του ζωήν, διὰ τὴν κοινωνικήν του θέσιν καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦ πνεύματος. Τὸ ναυτικὸν πηδάλιον καὶ τὸ κινητὸν ἱστίον ὡδήγησαν πρὸς νέους ὁρίζοντας τὸ ἐμπόριον, τὴν πολιτικὴν τάξιν, τὴν κοσμολογίαν καὶ τὴν ἀνθρωπογνωσίαν. Τὸ ὡρολόγιον δὲν ἦτο ἐξ ἄλλου ἁπλῆ ρύθμισις τῆς διαρκείας, ἀλλ' ἡ πύλη, διὰ τῆς ὁποίας εἰσώρμησεν εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ διάστασις τοῦ χρόνου. Ἡ πυρῖτις δὲν ἐτελειοποίησεν ἁπλῶς τὸ τόξον καὶ τὸ ἀκόντιον, ἀλλ' ἐκρήμνισε τὸν ἱππότην ἐκ τοῦ ἵππου καὶ τὸν πύργον τοῦ φεουδάρχου, διὰ νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὴν Εὐρώπην μίαν γενικὴν ἀναστάτωσιν, ἡ ὁποία ὄχι μόνον δὲν ἔληξεν, ἀλλὰ μεταδίδεται σήμερον εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἡ σημασία τοῦ Μεσαιῶνος διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ συγχρόνου τεχνικοῦ πνεύματος εἶναι πολὺ σημαντικωτέρα τῆς ἁπλῶς ταχυτέρας ἐξελίξεως τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων

μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν Μεταρρύθμισιν, τῆς συνειδήσεως τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν καὶ τῶν νέων προβλημάτων καὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς συνειδήσεως αὐτῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Νέων καὶ τῶν Νεωτέρων χρόνων.

Ἂν σήμερον εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν τὴν τεχνικὴν σημασίαν τοῦ Μεσαιῶνος, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Νέοι καὶ οἱ Νεώτεροι χρόνοι χάνουν τὴν ἱστορικήν των ἀκτινοβολίαν. Εἰς τὸ ἡμίφως, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ, τὸ ἱστορικὸν βλέμμα διατρυπᾷ τὴν Διαφώτισιν καὶ τὴν Ἀναγέννησιν, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Εὐρώπης. Ἐνῷ τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια ἐξακολουθοῦν ν' ἀναφέρουν ὡς ἀρχὴν τῆς σημερινῆς ἐποχῆς τὰς Ἀνακαλύψεις, τοὺς ποιητὰς τῆς Ἰταλίας, τὴν διχοτομίαν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν τυπογραφίαν, τὰ γεγονότα αὐτὰ παρουσιάζονται σήμερον ὡς *ἐπακόλουθα* τῶν νέων ὅρων ζωῆς, οἱ ὁποῖοι ἀναπτύσσονται εἰς τὴν Εὐρώπην ἀμέσως μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ρώμης, τὴν διάδοσιν τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ τὴν δημιουργίαν καὶ κατάρρευσιν τοῦ κράτους τῶν Καρολιδῶν. Τότε ἀκριβῶς παρουσιάσθησαν εἰς τὴν ἀφελληνιζομένην Ἑσπερίαν τεχνικοὶ νεωτερισμοί, χαρακτηριστικὸν τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅ,τι ἀπουσίαζεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, ἡ *μηχανικὴ* ρύθμισις καὶ ἐκμετάλλευσις τῆς φυσικῆς ἐνεργείας.

Ἐπανασύνδεσις τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς τεχνικῆς ἐπέκεινα τῆς Ἀναγεννήσεως.

Πρῶτος ἐπέστησε τὴν ἐπιστημονικὴν προσοχὴν εἰς τὰ τεχνικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Μεσαιῶνος, παρὰ τὰς ἀνακριβείας ὡρισμένων ἐκ τῶν διαπιστώσεών του, ὁ Lefebvre des Noettes[1] ἀμέσως μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον. Πλὴν τῆς περιεργείας δι' ὅσα ἔφερεν εἰς φῶς ὁ γάλλος ἱστοριοδίφης, τὸ ἐνδιαφέρον ἐστράφη ἔκτοτε πρὸς τὸν Μεσαιῶνα καὶ δι' ἄλλους λόγους. Ἀπὸ τοῦ 1920 δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συγκαλυφθῇ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθησαν τὰ πνευματικὰ ἱδρύματα τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἑξῆς, εἶχον διαλυθῆ. Ἡ *τέχνη* κατέστρεφε τὴν προοπτικὴν καὶ διερρήγνυε τὴν ἐπιφάνειαν· ἡ *φιλοσοφία* ἐγκατέλειπε τὸν ἄνθρωπον ὡς ἔννοιαν, διὰ νὰ τὸν ἐννοήσῃ ὡς ἄτομον· ἡ *οἰκονομία* μετέβαλλε τὴν κεφαλαιοκρατικήν της δομὴν διὰ τῆς πολιτικῆς βίας καὶ διὰ τῆς καταναλωτικῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐργάτου· ἡ *φυσικὴ* ἀπέρριπτε τὴν αἰτιότητα, διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἐντὸς ἑνὸς ἀπαραστάτου καὶ ἑπομένως ἀντιθέτου τῆς ἐννοιολογικῆς της παραδόσεως κόσμου· ἡ *θεολογία* ἀνεσκεύαζε τὴν κριτικήν, ἡ ὁποία ἠσκήθη εἰς βάρος της ἀπὸ τοῦ *Γαλιλαίου* μέχρι τῶν Büchner, Feuerbach καὶ Marx· ἡ *ἐμπιστοσύνη* εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν τροπὴν τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου ἐγνώριζε διὰ τῆς παγκοσμίου καταστροφῆς μίαν ἔνστασιν, τὴν ὁποίαν ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος συνέδεσε πρὸς τὸ τέλος τῆς εὐρωπαϊκῆς κυριαρχίας ἐπὶ τοῦ πλανήτου, ὥστε αἱ ἀρχαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη ἡ κυριαρχία αὐτή, νὰ φαίνωνται ὡς ἀναχρονισμοί.

Τὸ ἐρώτημα, διατί συντρίβεται σήμερον ἡ «Εὐρώπη», εἶναι ἀλληλένδετον πρὸς τὸ εὐρωπαϊκὸν φαινόμενον τῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία, παρ' ὅτι τερματίζεται ἡ πνευματικὴ διάστασις τῆς Ἀναγγενήσεως[2], ὄχι μόνον δὲν ὑποχωρεῖ, ἀλλ' ἐκπορθεῖ τὸν κόσμον. Ἂν ἡ ἐποχή, τὴν ὁποίαν ἐνεκαινίασεν ἡ Ἀναγέννησις, φθάνῃ σήμερον εἰς τὸ τέλος της, ἡ τεχνικὴ ὅμως μένῃ ἀνεπηρέαστος ἐκ τοῦ τέλους αὐτοῦ, τὸ τεχνικὸν πνεῦμα δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναχθῇ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως ἢ τὴν ἐξέλιξίν της, ἀλλ' εἰς ὅ,τι προηγήθη τῆς ἐμφανίσεώς της. Τῆς χημείας ἐπὶ παραδείγματι, ὅπως τὴν ἐθεμελίωσε πρὸ τριῶν αἰώνων ὁ Lavoisier, ἱστορικὸς πρόδρομος ὑπῆρξε τὸ θρησκευτικὸν ρεῦμα τῆς ἀλχημείας, τὸ ὁποῖον μετέφερε τὴν συγκεκριμένην ἐμπειρίαν τῆς ὕλης δύο χιλιάδων ἐτῶν, γνώσεις καὶ μεθόδους ἀνυπολογίστου σπουδαιότητος, διὰ νὰ ζητήσῃ εἰς τὴν ἀνατολὴν τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος τῆς ἐρεύνης τὴν ἐπιστημονικήν του κατεύθυνσιν. Διὰ τοῦτο σήμερον ἐπιμένουν εἰς τὴν ἱστορίαν αἱ ἀρχαί, αἱ ὁποῖαι ὡδήγησαν εἰς τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης. Τὴν ἀντικειμενικὴν λόγου χάριν σκέψιν εἰς τὴν φυσικὴν ἔρευναν καὶ τὴν φιλοσοφίαν δὲν εἰσήγαγεν εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην ὁ Κοπέρνικος, ὁ θεμελιωτὴς τῆς μηχανικῆς τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ Καρτέσιος, ὁ ἀνατροπεὺς τῶν ἀναποδείκτων βεβαιοτήτων, ἀλλ' ἡ ἐφεύρεσις τοῦ ὡρολογίου καὶ ἡ εἰσβολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν δυτικὴν θεολογίαν. Ἡ φυσικὴ λοιπὸν καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι δυνατὸν σήμερον ν' ἀκολουθοῦν ἄλλους δρόμους ἐπέκεινα τῆς ἀναγωγῆς τῶν ἀξιωμάτων τῆς μηχανῆς εἰς τὴν φύσιν ἢ χωρὶς ν' ἀναχωροῦν ἐκ τῆς λογικῆς ἀφετηρίας τοῦ cogito, δὲν εἶναι δυνατὸν ὅμως ν' ἀρνηθοῦν οὔτε τὸ χρονόμετρον οὔτε τὴν κριτικὴν στάσιν. Μεταξὺ τῆς «φυσικῆς ἀκροάσεως» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς νεωτέρας φυσικῆς, τοῦ μετρητοῦ τῆς διαρκείας, ὁ ὁποῖος ἐκινεῖτο διὰ τοῦ βάρους μιᾶς πέτρας καὶ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ χρονομέτρου, ὑπάρχει μία πνευματικὴ γέφυρα ἑπτὰ εὐρωπαϊκῶν αἰώνων. Διὰ τοῦτο συμβαίνει, ἐνῷ ἡ βασικὴ προϋπόθεσις τῆς τεχνικῆς ἱστορίας τῶν τελευταίων διακοσίων ἐτῶν ἀναιρεῖται, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐκρηκτικαὶ παραλλαγαὶ τῆς πυρίτιδος νὰ ἐπιβάλλουν νέους κοινωνικοὺς νόμους ἢ τὰ πλοῖα νὰ ὠκεανοδρομοῦν, χωρίς, ὅσοι χρησιμοποιοῦν τὴν πυξίδα, νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν, τί συμβαίνει εἰς τὰς θεωρητικὰς βάσεις τῆς ἐπιστήμης.

Ὅ,τι βεβαίως ἐπιζῇ σήμερον προερχόμενον ἐκ τοῦ Μεσαιῶνος, δὲν εἶναι ἡ συγκεκριμένη λύσις τῶν προβλημάτων, ἀλλ' ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀντίκρυσε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν μέσῳ τεχνικῶν διαρρυθμίσεων θέτει εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν σκοπῶν ἀγνώστων εἰς τὴν φύσιν. Ὅτι τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς ἐπιβάλλει μὲν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν φύσιν, δέχεται ὅμως ἐκ μέρους τῆς τεχνικῆς δυνατότητος δεσμεύσεως τῆς φύσεως, ὅτι δηλαδὴ τὸ μέσον ἐκπληρώσεως τοῦ σκοποῦ γίνεται ὁ ὑποβολεὺς τῆς πράξεως, ἡ ὁποία ἐν συνεχείᾳ κατευθύνεται πρὸς ὅ,τι εἶναι δυνατόν, χωρὶς νὰ περιορίζεται εἰς τὴν ὑπαγωγὴν

τῆς δυνατότητος εἰς μίαν ἐξ ἄλλων ἀρχῶν καταγομένην πρόθεσιν, εἶναι μία πρόσφατος ὑποψία. Ὁπωσδήποτε, ἡ νέα σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν ἐστράφη κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς φυσικῆς ἐνεργείας, πρᾶγμα διὰ τὴν Εὐρώπην ἀναγκαῖον, ἐφ' ὅσον ὁ Χριστιανισμός, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔμεινεν εἰς τὸ αἴτημα πάντοτε συνεπής, ἀνέτρεψε τὴν τεχνικὴν βάσιν τῆς ἀρχαιότητος, τὴν δουλείαν. Μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ρώμης ἡ ζωὴ ἐξηκολούθησεν εἰς τὴν Δύσιν νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῶν δούλων, ἀλλ' ἡ δικαιολογία τῆς παραδόσεως αὐτῆς παρουσιάζετο τόσον ἀσθενεστέρα, ὅσον ἐνετείνετο ἡ δυσφορία τῆς Ἐκκλησίας ἐναντίον τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἐγοήτευε τὸν ἄνθρωπον. Ὅσον ἐπιτακτικώτερον ἐγίνετο τὸ αἴτημα τῆς δεσμεύσεως τῆς φύσεως, ἡ ὁποία συνεκράτει πνευματικῶς τὸν ἄνθρωπον, τόσον ἰσχυροτέρα παρουσιάζετο ἡ ἀπαίτησις τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς φυσικῆς ἀνάγκης. Ὁ Μεσαιὼν λοιπὸν ἀρχίζει τὴν ἱστορικήν του ζωὴν διὰ τῆς ἀξιώσεως νὰ δεσμευθῇ ἡ φύσις ἀντὶ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς βάρος τῆς φύσεως, νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν πνευματικήν του ἀποστολὴν διὰ τῆς ὑποταγῆς τῶν δυνάμεών της. Τοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ σημαίνῃ ὑπαγωγὴν τῆς πονηρᾶς δυνάμεως εἰς τὴν θείαν θέλησιν, πολὺ πεζότερον ὅμως τὴν πρακτικὴν δέσμευσιν τῆς φυσικῆς δυνατότητος. Ἡ πρώτη αἰσθητοποίησις τῆς δεσμεύσεως αὐτῆς ἐπετεύχθη εἰς τὸν ὑδρόμυλον.

Ὁ ὑδρόμυλος.

α) Ἔμβλημα τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἀνόργανον δύναμιν καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας. Χρησιμοποίησις τοῦ ὕδατος ἀντὶ τῆς μυϊκῆς δυνάμεως μαρτυρεῖται σποραδικῶς εἰς μετακλασσικοὺς χρόνους ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ἡ ἀφθονία δούλων, ἡ σπάνις τοῦ ὕδατος, ὁ δισταγμὸς τοῦ ἀνθρώπου νὰ βιάσῃ τὴν φύσιν καὶ ἡ αἰσθητικὴ κατεύθυνσις τῆς ἀλεξανδρινῆς μηχανικῆς δὲν ἐπέτρεψαν ὅμως τὴν τεχνικὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς φυσικῆς αὐτῆς δυνατότητος εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον. Τὰ πράγματα μετεβλήθησαν, ὅταν διὰ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ὁ ὑδρόμυλος ἔφθασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀνερριχήθη εἰς τὰς Ἄλπεις καὶ συνέχισε τὴν διάδοσίν του πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμάς. Πνευματικῶς καὶ ὑδρογραφικῶς διάφορος τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἡ Δύσις ἐπεφύλαξεν εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτὴν διαρρύθμισιν ἐνθουσιώδη ὑποδοχήν. Ὅταν συνεπληρώθη ἡ πρώτη χριστιανικὴ χιλιετηρίς, εἰς τὴν Μ. Βρετανίαν ὑπῆρχον 5.000 ὑδρόμυλοι[3].

Ἡ χρῆσις τῆς δυνάμεως τοῦ ὕδατος ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς μηχανικῆς διατάξεως ὑπῆρξε τὸ σῆμα τῶν καιρῶν, οἱ ὁποῖοι διεδέχοντο τὴν ἀρχαιότητα. Οἱ καιροὶ αὐτοὶ ἐστράφησαν πρὸς τὴν ὕλην μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ τῆς ἐπιβάλουν τὴν θέλησιν τοῦ πνεύματος. Ἡ πρόθεσις τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ κόσμου ἀναφέρεται αὐτὴν τὴν φορὰν καὶ εἰς τὴν ἀνόργανον πραγματικότητα.

Ἐὰν καὶ προηγουμένως, συμφώνως πρὸς τὴν βιβλικὴν ἐντολήν[4], ὁ ἄνθρωπος ὑπέταξε τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, τώρα βλέπει εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀψύχου φύσεως τὸν τομέα μιᾶς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας παρουσιάζει τὴν ἱστορικήν της σημασίαν. Ἡ νέα στάσις θὰ ἑορτάσῃ μεγάλας στιγμὰς εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀλχημείας, τῆς πρώτης ἐμπειρικῆς προσπαθείας ἐσωτερικῆς συνδέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἀνόργανον κόσμον. Θὰ χαρακτηρίσῃ ὅμως ἔκτοτε τὸν μεσαιωνικὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τάσιν του νὰ ζητῇ ἐκ μέρους ὅσων τυχὸν γνωρίζουν ἢ νὰ σκέπτεται ὁ ἴδιος τεχνικὰ συστήματα, διὰ τῶν ὁποίων τίθεται ἡ φυσικὴ δυνατότης ὑπὸ ἔλεγχον. Ἐάν, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ὑδρομύλου, τὰ πρῶτα εὐρωπαϊκὰ εὑρήματα εἶναι δάνεια ἐξ ἄλλων πολιτισμῶν, αὐτόχθων ὅμως εἶναι ἡ διάθεσις τῆς συστηματικῆς των χρήσεως χάριν τῆς μεγαλυτέρας δυνατῆς ἀποδόσεως. Ἡ νεωτέρα Εὐρώπη ἀρχίζει τὴν ἱστορίαν της μὲ μίαν ἀπόφασιν ἀξιοποιήσεως τῶν τεχνικῶν ἐφευρέσεων, ὁπουδήποτε παρουσιάζοντο. Ἡ μήτηρ Ἀσία γίνεται ἡ πηγὴ τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης μέχρι τέλους τοῦ Μεσαιῶνος. Γεγονότα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν Ἀσίαν ἔχουν αἰσθητικὸν χαρακτῆρα, ἐξυπηρετοῦν εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν ὑπόθεσιν τῆς δυνάμεως. Τρόποι τεχνικῆς ἐπιβολῆς ἐσωτερικῆς πειθαρχίας ἀναπτύσσονται εἰς τὸν ἱστορικῶς νέον κόσμον ταυτοχρόνως πρὸς τοὺς χειρισμούς, διὰ τῶν ὁποίων ἡ θέλησις μετετρέπετο εἰς ἔργον χωρὶς ἐσωτερικὴν συμμετοχήν. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ διὰ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὴν συγκατάθεσιν, διὰ τὴν πρᾶξιν καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὴν διάθεσιν ὑπῆρξε τὸ κλῖμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπέδωσε τὸ μοναδικὸν φαινόμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, συγχρόνως ὅμως ὁ,τιδήποτε ἦτο δυνατὸν ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς θελήσεώς του. Μετὰ τὴν δύσιν τῆς Ἑλλάδος τρέφεται λοιπὸν ἡ ἱστορία εἰς τὴν Εὐρώπην ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὄχι μόνον ἡ ὀργανική, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνόργανος πραγματικότης εἶναι δυνατὸν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τῶν Μέσων χρόνων ἡ πεποίθησις αὐτὴ συνταυτίζεται πρὸς τὴν μοῖραν τοῦ δυτικοῦ κόσμου, διὰ νὰ γίνῃ σήμερον παγκόσμιον πεπρωμένον. Ὁ ὑδρόμυλος ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πρώτη ἐποπτικὴ διδασκαλία τοῦ τρόπου, ὁ ὁποῖος πολλαπλασιάζει τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ τοῦ ἐπιβάλλῃ ἄλλας ὑποχρεώσεις, πλὴν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὅρων τῆς μηχανικῆς του λειτουργίας.

β) Ἀρχὴ βιοτεχνικῶν ἐπαναστάσεων, ἀχρηστεύσεως τῶν δούλων, συγκεντρωτικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ κερδοσκοπικοῦ πνεύματος εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας.

Διὰ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον αἰσθητοποιεῖ ὁ ὑδρόμυλος, κατέστη κατ' ἀρχὴν δυνατὴ ἡ ἀντικατάστασις τῆς ζωικῆς δυνάμεως. Συγχρόνως ἐτέθη τὸ ἐρώτημα, εἰς τί θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ μία νέα, εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἄγνωστος πηγὴ ἐνεργείας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ ὑδρόμυλος, ὡς

μέσον, προηγήθη τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἐξυπηρέτησε καὶ ὑπῆρξε πρῶτον ὁρόσημον μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία πληροφορεῖται, τί θέλει, ἐκ μέρους τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν διαθέτει. Ἡ ζεῦξις τοῦ ὕδατος ἀντὶ τῶν ὑποζυγίων τῆς παραδόσεως εἶχεν ἀρχικῶς πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὸ ἄλεσμα τῶν σιτηρῶν. Ὁ ὑδρόμυλος ὅμως συνεπάγεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μίαν τεχνικὴν ἐπανάστασιν καὶ διὰ τὸ ἐλαιοτριβεῖον, τὸ πιεστήριον, τὸ βαφεῖον, τὸ ὀρυχεῖον (ἐφ' ὅσον διὰ τῆς ὑδραντλίας ἐπιτρέπεται ἡ διείσδυσις εἰς μεγαλύτερον βάθος) καὶ διὰ τὸ σιδηρουργεῖον (ἐφ' ὅσον διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἀποδόσεως τῶν φυσερῶν ἦτο δυνατὴ ἡ δημιουργία ὑψικαμίνων). Ἰδίως ἡ ἀνάπτυξις τῆς μεταλλουργίας διὰ τῆς ὑψηλῆς θερμοκρασίας εἰς βαθμὸν ἄγνωστον ἕως τότε προωθεῖ ὁλόκληρον τὴν μηχανικὴν δρᾶσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου.

Ἐὰν ὅμως ἡ δύναμις τοῦ ὕδατος ἐσήμαινε μίαν ὑπέρβασιν τῆς ζωικῆς δυνάμεως, τὸ γεγονὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ χωρὶς ἐπακόλουθα διὰ τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὴν ἀνοχὴν τῆς Ἐκκλησίας[5] εἶχε διατηρηθῆ καὶ μάλιστα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πρωίμου Μεσαιῶνος ἀποτελέσει τὴν κυρίαν πηγὴν τῶν ἐσόδων τῆς Δύσεως. Ἀφ' οὗ ἀνελάμβανεν ὅμως ἡ μηχανὴ τὴν ἐργασίαν, τὸ κήρυγμα τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζετο ἐφαρμόσιμον, χωρὶς νὰ κλονισθοῦν τὰ τεχνικὰ θεμέλια τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ ὑδρόμυλος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀποφασιστικὸς συντελεστὴς τῆς Δύσεως διὰ τὴν ὑπερνίκησιν τῆς δουλείας μετὰ τὴν ἀδυναμίαν τῆς Ρώμης νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ ὅριά της. Ἡ ἐμφάνισίς του συμπίπτει πρὸς τὴν ἔναρξιν τῆς κοινωνικῆς ἐξισώσεως τῶν Εὐρωπαίων, τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀτόμου ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ τί θὰ πράξῃ διὰ τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ τί θὰ σκεφθῇ διὰ τὸν κόσμον, τὴν κοινότητα καὶ τὸν Θεόν, διὰ τὰ δίκαια καὶ τὰ καθήκοντά του.

Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ ὑδρόμυλος ἐσήμαινε τὴν ἔναρξιν τῆς συγκεντρωτικῆς οἰκονομίας. Ἀφ' ὅτου ὡς κινητήριος δύναμις παρουσιάζεται τὸ ὕδωρ, τὰ ἐργαστήρια μετακομίζουν εἰς τὰς κοιλάδας τῶν ποταμῶν καὶ τῶν χειμάρρων. Ὁ ἀποκεντρωτισμός, ὁ ὁποῖος ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῶν ἀρχαίων πόλεων, δέχεται τώρα τὸ πρῶτον πλῆγμα. Οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ συναθροίζωνται, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν ἐποχήν μας περὶ τὰ βιομηχανικὰ κέντρα, ὅπου ὑπάρχει ἡ πηγὴ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν εἶναι εἰς θέσιν νὰ μεταφράσουν εἰς τεχνικὸν ἔργον. Τοὺς πρώτους τεχνίτας, ὅπως σήμερον, συνοδεύουν αἱ οἰκογένειαί των καὶ τὰ διὰ τὴν διαβίωσίν των ἀπαραίτητα ἐπαγγέλματα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον σχηματίζονται συνοικισμοί, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων δὲν ἀσχολοῦνται πρὸς τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ κατασκευάζουν τεχνικὰ προϊόντα*.

* Εἰς τὴν Φλωρεντίαν λειτουργοῦν τὸ ἔτος 1338 μ.Χ. ἄνω τῶν 200 ὑφαντουργείων μὲ τεχνικὸν προσωπικὸν 30.000 ἀνθρώπων. Χάριν τῆς ἐκμεταλλεύσεως φυσικῶν δυνατοτήτων ἢ τοῦ συντονισμοῦ τῶν προσπαθειῶν ἐνεφανίσθησαν διαρκοῦντος τοῦ Μεσαιῶνος ἐπιχειρήσεις καὶ μηχανικὰ συγκροτήματα γιγαντιαίων διαστάσεων, ἐπὶ παραδείγματι βορείως

Εἰς τὴν δέσμευσιν τοῦ ὕδατος παρουσιάσθη ἡ ἔκτοτε παντοδύναμος εὐρωπαϊκὴ ἀρχή, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος τροποποιεῖ τὴν ὕλην, ὄχι μόνον διὰ νὰ συντηρηθῇ, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπιρροήν του διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς ἀνεξαρτήτως τῶν καιρικῶν συνθηκῶν καὶ τοῦ ἐποχικοῦ κύκλου τοῦ ἔτους. Ὁ ὑδρόμυλος εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τοῦ μετέπειτα κεφαλαιοκρατικοῦ οἰκοδομήματος τῆς Εὐρώπης. Τὸ κέρδος τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς συντεχνίας ἐμφανίζεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ κερδοσκοπικὴ ἐπιχείρησις μὲ τὴν ἰδιωτικὴν ἀξιοποίησιν τῆς ἐργασίας, τὴν ἀσφάλειαν τῆς ὑπάρξεως, τὴν αὔξησιν τοῦ κύρους, τὸν φόρον τιμῆς, τὴν ἄνεσιν καὶ τὴν ἀπεριόριστον ὑπόσχεσίν της ἐνθουσιάζει τὸν ἄνθρωπον εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἔγινεν ἀμέσως ἀντιληπτόν, ἐφ᾽ ὅσον ἄλλωστε τὰ περισσότερα τῶν πρώτων ἐργαστηρίων εὑρίσκοντο ὑπὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔλεγχον. Ἡ αἴγλη τοῦ οἰκονομικοῦ κέρδους ἀπορροφᾷ ὅμως συνεχῶς περισσότερον τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἀργότερον ἐδικαιολόγησε τὴν ὁρμὴν αὐτὴν ὡς ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, πολὺ ἐνωρίτερον ὅμως τὴν εἶχε θέσει εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπιγραμματικῶς παρουσιάζει τὴν διάθεσιν αὐτὴν ἡ πρώτη πρότασις τῶν καταστατικῶν μιᾶς ὑφαντουργικῆς ἑταιρείας τῆς Φλωρεντίας: «Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κέρδους»![9].

Ἡ νέα ζεῦξις τοῦ ἵππου καὶ ἡ ἐμπορικὴ κριτικὴ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος.

Ἡ κεντρομόλος οἰκονομία, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ὁ ὑδρόμυλος δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν᾽ ἀναπτυχθῇ, ἐὰν δὲν ἐσημειοῦτο μία παράλληλος ἐξέλιξις τῶν μέσων μεταφορᾶς. Ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς εἰσάγονται πράγματι εἰς τὴν Εὐρώπην ἐρχόμενοι ἐκ τῶν ἀσιατικῶν στεππῶν δύο ἐπαναστατικοὶ νεωτερισμοὶ εἰς τὸν τρόπον ζεύξεως τοῦ ἵππου, ὁ περὶ τὸν θώρακα ζυγός, διὰ τοῦ ὁποίου τετραπλασιάζεται ἡ ἑλκτική του δύναμις καὶ τὸ σιδηροῦν πέταλλον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐνισχύεται ἡ ἐξαιρετικῶς εὐπαθὴς ὁπλή του. Ὁ «ἐξ Ἀνατολῆς ὄνος», ὅπως ὠνόμασαν τὸν ἵππον οἱ Βαβυλώνιοι, εἶχε καταστήσει δυνατὴν τὴν λόγῳ τῆς ἐπιδιδούσης ξηρασίας εἰς τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν, πιθανῶς ἕνεκα τῆς μετατοπίσεως τοῦ πόλου εἰς τὴν σημερινήν του θέσιν, πρώτην μετακίνησιν τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι εἰσέβαλον εἰς τὰς χώρας τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς καὶ τελικῶς κα-

τῶν Ἄλπεων τὸ ἁλατωρυχεῖον τῆς πόλεως Lüneburg, εἰς τὸ ὁποῖον τὸν 13ον αἰῶνα ὑπῆρχον 54 παραπήγματα διὰ τὴν στέγασιν 500 ἐργατῶν[6] καὶ πρὸς νότον τὸ ὁπλοστάσιον τῆς Βενετίας, τὸ ὁποῖον ἱδρύθη τὸ ἔτος 1104 μ.Χ., διὰ ν᾽ ἀπασχολήσῃ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς δόξης του ἄνω τῶν 15.000 διὰ δέκα ἔτη ἐπὶ συμβάσει προσλαμβανομένων ἐργατῶν[7]. Τὸ arsenale τῆς Βενετίας ὑπῆρξε τὸ μεγαλύτερον μηχανοστάσιον τῶν Μέσων χρόνων, τὰ δὲ μηχανήματά του διετηρήθησαν ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς κρατικὰ μυστικά. Μεταξὺ τῶν 14 ἑκατομμυρίων ἐγγράφων τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας εὑρίσκονται ἀκόμη ἱστορικῶς ἀνεξέλεγκτα τεκμήρια τῶν μηχανικῶν γνώσεων τοῦ Μεσαιῶνος[8].

τέστρεψαν τὴν Βαβυλῶνα καὶ τὴν Αἴγυπτον ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν Ἰνδοευρωπαίων, οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὡς εἰσαγωγεῖς τοῦ ἵππου εἰς τὴν Αἴγυπτον φέρονται οἱ τελευταῖοι ἐπιδρομεῖς Ὕξως, ἐνῷ εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν κατελθόντων Ἀρίων[10]. Οἱ «ἱππόδαμοι»[11] καὶ οἱ «πτολίεθροι»[12] ἕλληνες ἥρωες ἐχρησιμοποίησαν ὅμως τὸν ἵππον κυρίως διὰ πολεμικοὺς σκοπούς, τὸν περιέβαλλον διὰ τοῦτο μὲ μίαν ἱερότητα, ἡ ὁποία μετεβλήθη μετὰ τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων εἰς αἰσθητικὸν δέος, ὥστε ὁ σύντροφος αὐτὸς τῆς πολεμικῆς περιπετείας νὰ κοσμῇ τὴν ζωὴν τῆς εἰρήνης καὶ νὰ μείνῃ καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα σχεδὸν ἀμέτοχος τοῦ οἰκονομικοῦ βίου.

Διὰ τῆς μεταλλικῶς ἐξωπλισμένης ὁπλῆς καὶ διὰ τοῦ ζυγοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν περιβάλλει τὸν λαιμόν, ὥστε νὰ ἐμποδίζῃ τὴν ἀναπνοήν, ἀλλὰ τοὺς ὤμους τοῦ ἵππου, ἀποκτᾷ ὁ Μεσαιὼν τὸ ταχὺ μεταφορικὸν μέσον διὰ τὴν αὔξησιν τῆς *ἀγροτικῆς ἀποδόσεως* καὶ τὴν μετατόπισιν καὶ συσσώρευσιν τῶν βιοτεχνικῶν προϊόντων. Ἡ δυνατότης αὐτὴ ἐπιβάλλει τὴν ἀνακαίνισιν καὶ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ *ὁδικοῦ συστήματος*, ὥστε νὰ προαχθοῦν αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις ἐντὸς καὶ μεταξὺ τῶν κρατῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς *ἐμπορίας* ἐνισχύει τὴν αὐτοπεποίθησιν τῆς διαρκῶς πληθυνομένης τάξεως τῶν οἰκονομικῶς ἰσχυρῶν *ἀκτημόνων*, ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν διέθετον τίτλον εὐγενείας, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ εἶναι ὑποτακτικοὶ τῶν εὐγενῶν. Ἡ ἀποδέσμευσις τῶν ἐμπόρων ἐκ τῆς γῆς καὶ ἡ οἰκονομική των ἀνεξαρτησία ἐσήμαινε μίαν ἀδιατύπωτον, ἀλλ' ἐντὸς τῶν πραγμάτων ἑδραιουμένην κριτικὴν τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ ταυτοχρόνως τὴν γένεσιν μιᾶς νέας ἀξιοπρεπείας, νέων ἐπιδιώξεων, τομέων ἀπασχολήσεως καὶ συμφερόντων παραλλήλων καὶ ἐναντίων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κράτους καὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς ὑπεροχῆς.

Τὸ ἐμπόριον ἐβασίσθη σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰ προϊόντα, τὰ ὁποῖα δὲν παρῆγε τὸ ἀγρόκτημα. Μόνον ὅ,τι δὲν διέθετεν ὁ τόπος, εἶχεν ἀγοραστικὴν ἀξίαν καὶ κατὰ συνέπειαν, ἐξαιρέσει τῶν ἀργότερον ἐξ Ἰνδιῶν εἰσαγομένων καρυκευμάτων ἢ τῆς σινικῆς μετάξης, μόνον ὅ,τι παρῆγε τὸ τεχνικὸν ἐργαστήριον, εἶχεν ἐμπορικὴν σπουδαιότητα. Ὁ ἵππος λοιπὸν ὄχι μόνον μεταφέρει ταχέως τὰ προϊόντα, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνατότητός του αὐτῆς γίνεται ὁ πειρασμὸς τῆς μεσαιωνικῆς βιοτεχνίας. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἐργαστηρίων συνεχῶς αὐξάνεται, διότι διὰ τῶν νέων ὁδῶν καὶ τῶν ἱππικῶν σταθμῶν ἐν εἴδει σκυταλοδρομίας ἡ ἀγορὰ συνεχῶς διευρύνεται. Τὴν ἐμπορικὴν αὐτὴν κίνησιν παρηκολούθησαν καὶ ἐπετάχυναν καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα εἰδικαὶ ἐφευρέσεις εἰς ὅλους τοὺς ἐργαστηριακοὺς κλάδους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέραν μνείαν κυρίως διὰ τὴν κεραμεικήν, τὴν μεταλλουργίαν καὶ τὴν ὑφαντικὴν ἀξίζει ὁ *ποδοκίνητος τροχός*, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποδεσμεύονται τὰ χέρια τοῦ τεχνίτου. Τὸ ποδοκίνητον ὑφαντήριον τοῦ 12ου αἰῶνος ἀποτελεῖ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς μίαν τεχνικὴν ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας ἡ σημασία διὰ τὸ ἐμπόριον

τῶν ὑφασμάτων καὶ γενικῶς διὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς Εὐρώπης δυσκόλως ἐλέγχεται.

Τὸ γοτθικὸν τόξον

α) ὡς παράστασις ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων,

Ἡ αὔξησις τῆς ἀποδόσεως, ἡ διάνοιξις ἐμπορικῶν ὁδῶν, ἡ ἀνάγκη ὑπερπηδήσεως τῶν ἐμποδίων διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν νέων προθέσεων, ἡ δυσαναλογία μεταξὺ ἐσωτερικῆς δυνατότητος καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὅρων τῆς ἀναπτύξεώς της ἔδωσαν εἰς τὴν ζωὴν τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης ἕνα δυναμισμόν, ὁ ὁποῖος, ὅσον ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἀντίδρασις ἐθραύετο, τόσον περισσότερον ἐξώθει τὸν ἄνθρωπον νὰ κάμψῃ, ὅ,τι ἀνέκοπτε τὴν κίνησίν του, ὡς ἐὰν εἶχεν ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν ὑπερνίκησιν τῆς στάσεως. Ὁ δυναμισμὸς αὐτὸς δὲν ἐσήμαινεν ὅμως μόνον μίαν συνεχῶς ἐντατικωτέραν ἐκπόρθησιν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐξεπόρθησε τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν καὶ ἔπεισε τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ὑπάρχει, διὰ νὰ καταγωνίζεται τὴν γῆν, διὰ ν' ἀνατείνεται καὶ νὰ μείνῃ μετάρσιος, νὰ εἶναι ἡ ἄνωσις, ἡ ὁποία ὑπερπηδᾷ τὴν βαρύτητα τῆς ὕλης μὲ τὴν ἰδανικὴν ἀπαίτησιν νὰ ἐγγίσῃ τὸν οὐρανόν. Ἀντικειμενικὴ προβολὴ τῆς ἀνατάσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ γοτθικὸς ναός. Τὸ βασικόν του στοιχεῖον, τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τόξον, παρέστησε τὴν κατακόρυφον ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων.

β) ὡς μετουσίωσις τῆς ἀραβικῆς διακοσμητικῆς εἰς μεταφυσικὴν ἀνάγκην,

Ὅπως τὰ περισσότερα ἐκ τῶν πρώτων βασικῶν εὑρημάτων τοῦ Μεσαιῶνος καὶ τὸ τόξον τῆς γοτθικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατάγεται ἐξ Ἀνατολῶν. Προτοῦ κλείσῃ ἡ πρώτη χριστιανικὴ χιλιετηρὶς ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἕδραν τῶν χαλιφῶν Σαμαρρὰν πλησίον τοῦ Τίγρητος καὶ καθαρώτερον, πάντοτε ὅμως ὡς διακοσμητικὸν στοιχεῖον, εἰς τὸν μωαμεθανικὸν ναὸν τοῦ Καΐρου Ibn - Tulun. Διὰ τῶν Ἀράβων μέσῳ τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἱσπανίας καὶ διὰ τῶν βουργουνδῶν σταυροφόρων (1099 μ.Χ.) μεταναστεύει ἀρχομένης τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον, εἰς τὴν Πίζαν, τὴν Βουργουνδίαν καὶ τὸ Monte Cassino. Ἐνταῦθα, πλησίον τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Β ε ν ε δ ί κ τ ο υ, ἔκτισεν ὁ πάπας Β ί κ τ ω ρ III μὲ τὴν βοήθειαν ἀράβων ἀρχιτεκτόνων καὶ ἐργατῶν τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἐ ρ ά σ μ ο υ, τὸν ἀρχιτεκτονικὸν διάκοσμον τοῦ ὁποίου ἐμιμήθη τὸ ἔτος 1083 μ.Χ. ὁ ἡγούμενος Hugo τῆς ἱσπανικῆς μονῆς Cluny, τοῦ μεγαλυτέρου χριστιανικοῦ προσκυνήματος τῶν Μέσων χρόνων.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ Εὐρώπη ἀνέθεσεν εἰς τὴν νέαν ἀρχιτεκτονικὴν δυνατότητα νὰ ἐκφράσῃ τὰ μεταφυσικά της αἰτήματα. Ἐὰν οἱ ἐφευρέται εἶχον ἀποδώσει εἰς τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τόξον διακοσμητικὸν χαρακτῆρα, ὥστε νὰ συμ-

πληρώνῃ ἐκ τῶν ἔξω τὸ οἰκοδόμημα, ἡ Εὐρώπη στηρίζει μετ' ὀλίγον ἐπάνω του τὸ βάρος καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ναοῦ, τὸ χρησιμοποιεῖ δηλαδὴ ὡς οἰκοδομικὸν στοιχεῖον καὶ ταυτοχρόνως ὡς θρησκευτικὴν ἰδέαν. Διὰ τοῦτο ὁ καθεδρικὸς ναὸς τῆς γοτθικῆς δὲν ὑπῆρξε μίμησις, ἀλλὰ πνευματικὴ μετουσίωσις μιᾶς τεχνικῆς ἐκφράσεως, ἡ ὁποία εἰς τὴν κατάλληλον στιγμὴν ὑπεσχέθη νὰ συμβολίσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ὅ,τι ἐδοκίμαζεν ὡς βασικήν του διάστασιν, εἰς τὴν ἀπεριόριστον κίνησιν. Ἐντὸς ὀλίγου ἡ ἀπολιθωμένη αὐτὴ ἀνησυχία διὰ τοῦ συνδυασμοῦ καὶ τῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἄλλων διακοσμητικῶν στοιχείων ἀραβικῆς προελεύσεως ἀνέπτυξε τόσας διαστάσεις, ὥστε τελικῶς νὰ παρασύρῃ τὸν ἀρχιτέκτονα εἰς ἕνα κυκεῶνα διασταυρουμένων κατευθύνσεων, αἱ ὁποῖαι μετὰ τὴν πρώτην ἐναρμόνισιν ἀπέκτησαν μίαν σχεδὸν ἀδέσποτον αὐτονομίαν, ἀντίστοιχον τῶν ἐσωτερικῶν τάσεων τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ἀκριβῶς ὅπως τὸ παρέστησεν εἰς τὸν λίθον, ἐπεχείρησε νὰ ἐξαντληθῇ εἰς τὴν δοκιμὴν συνεχῶς τολμηροτέρων προοπτικῶν. Εἰς μίαν περίοδον ἀρχιτεκτονικῆς μέθης, ἡ ὁποία δὲν ἔφθασε τὰ ἑκατὸν ἔτη (1180 - 1270 μ.Χ.), ἀνυψώθησαν μόνον εἰς τὴν **Γαλλίαν 30 καθεδρικοὶ** ναοί.

γ) ὡς κάτοπτρον τῆς μεσαιωνικῆς ἀνησυχίας.

Ἡ προσπάθεια τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀρχιτέκτονος δὲν συνίστατο ἁπλῶς εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος, ἀλλ' ὅπως συμβαίνει, ὅταν ἡ τέχνη δὲν ἐπαναλαμβάνῃ, ὅ,τι ἔπραξαν ἄλλοι καιροί, ἦτο ἡ ἀντικειμενικὴ ὄψις τοῦ ἀγωνίσματος τῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως εἰς τὴν γλυπτὴν παράστασιν τοῦ θεοῦ ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἑλλάδος ἐδημιούργησε μαρμάρινα αἰτήματα τῆς ἰδικῆς του οὐσίας, κατ' ἀνάλογον τρόπον διὰ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ ὁ ἄνθρωπος τῶν Μέσων χρόνων ἐρωτᾷ τὸν λίθον, τί εἶναι ὁ ἴδιος καὶ τί πιστεύει. Ὁ γοτθικὸς ναὸς γίνεται τὸ κάτοπτρον τῆς ἀνησυχίας ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν στηρίζεται εἰς μίαν πίστιν, διὰ νὰ περιορίσῃ τὸν κόσμον, ἀλλὰ πιστεύει εἰς τὴν ἀπεριόριστον κίνησιν, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Ἕλλην εἶχε θεωρήσει ὡς ὑποχρέωσίν του νὰ συμπέσῃ πνευματικῶς πρὸς τὸ πέρας. Ὁ Εὐρωπαῖος ὅμως ζητεῖ νὰ διαρρήξῃ τὸ πέρας, νὰ δημιουργήσῃ, ὅπως πράγματι τὸ ἐπεχείρησε, τὸ ἀεικίνητον, νὰ δικαιώσῃ τὴν ὕπαρξίν του, ἐφ' ὅσον δὲν παραδέχεται τὴν στάσιν. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ πίστις δὲν καθησύχασε τὴν διάνοιαν, ἀλλ' ἡ διάνοια ἀνησύχησε τὴν πίστιν. Ὁ λόγος τοῦ Ἀνσέλμου: «πιστεύω, διὰ νὰ ἐννοήσω», ἀπέκτησεν εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τὸ λίθινον παράστημά του[13].

δ) ὡς ὁρισμὸς τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τοῦ μέσου.

Ἡ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὤρθωσε ad occulos εἰς τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους τὸ μέγα γεγονὸς τῆς Εὐρώπης, τὴν δυνατότητα, ἡ ὁποία δὲν ἐξυπηρετεῖ μόνον, ἀλλὰ θέτει σκοπούς, διὰ νὰ τοὺς ὑπερνικήσῃ, ὡς

ἐὰν δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπόν, πλὴν τῆς ὑπερβάσεως τῆς σκοπιμότητος. Ὅλαι αἱ αὐθεντικαὶ ἰδιότητες τῆς Εὐρώπης δὲν ἔχουν «τέλος», ἀλλ' εἶναι ἐνάρξεις μὲ τὴν τάσιν νὰ γίνουν παγκόσμιοι ἀφετηρίαι. Εἰς τὴν Εὐρώπην παρουσιάσθησαν ἰδέαι χωρὶς περιγράμματα, μέσα πρὸς ἐπιδίωξιν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ὁρίζουν αὐτὰ τὰ ἴδια, ὑπηρέται τοῦ ἀνθρώπου μὲ προοπτικὴν τὴν ὑποταγήν του. Ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις τῆς ἐποχῆς μας ἐπιβεβαιώνει αὐτὴν τὴν τραγικότητα παραδειγματικῶς. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ τὰ μέσα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν σκοπῶν του, ἀλλὰ διὰ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα διαθέτει, πληροφορεῖται, τί πρέπει νὰ θέλῃ. Κινδυνεύει διὰ τοῦτο νὰ χάσῃ τὸν ἔλεγχον τῶν ἔργων του καὶ τὸ μοιραῖον εἶναι, ὅτι εἰς τὸν κίνδυνον αὐτὸν ἐπιχειρεῖ νὰ συμμετάσχῃ ὁλόκληρος ὁ κόσμος. Χωρὶς νὰ γνωρίζῃ, περὶ τίνος πρόκειται, ἡ ἀνθρωπότης δίδει σήμερον τὴν συγκατάθεσίν της νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δυνατοτήτων, διὰ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἐκπληρώσῃ, ὅ,τι μέχρι στιγμῆς ἐπεδίωξεν, ἀλλὰ θὰ διδαχθῇ, τί ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ, διὰ νὰ εἶναι δυνατὸς ὁ νέος τρόπος ζωῆς. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν δυνατότητα, ἡ ὁποία τοῦ ἐπιβάλλει τὴν ἐγκατάλειψιν ὅσων ἔχει καὶ εἶναι, τὴν κίνησιν ὡς πρῶτον καὶ κύριον μέλημά του, συμβολίζει εἰς τὴν αὐγὴν τῆς Εὐρώπης ὁ γοτθικὸς ναός. Ἐδῶ τὸ μέτρον δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ ὑπέρβασις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἱστορία ἀπέκτησε διὰ τῆς γοτθικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τὸν θρησκευτικὸν ὁδοδείκτην τῆς τεχνικῆς της κατευθύνσεως.

ε) ὡς σύμβολον τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου.

Ὅ,τι ἐμπνέει καὶ γοητεύει τὸν ἄνθρωπον τῆς Εὐρώπης, εἶναι τὸ αἴτημα τῆς ἀφοσιώσεώς του εἰς μίαν πρᾶξιν, ἡ ὁποία νὰ μὴ τερματισθῇ εἰς τὴν γῆν, ἀλλὰ νὰ ἐγγίσῃ τὸν οὐρανόν. Αὐτὴν τὴν ἀπαίτησιν παριστᾷ τὸ θρησκευτικὸν σχῆμα τῆς πέτρας εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπερνίκησιν τῆς ρωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τοῦ κυκλικοῦ τόξου καὶ τοῦ θόλου, τῆς βεβαιότητος καὶ τῆς στάσεως, τοῦ συμβολισμοῦ τῆς θείας παρουσίας ἐντὸς τοῦ κόσμου. Εἰς τὸν γοτθικὸν ναὸν δὲν κατέρχεται ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, διὰ νὰ καλύψῃ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ ν' ἀνακαλύψῃ τὸν Θεόν, διότι δὲν τὸν εὑρίσκει εἰς τὴν γῆν. Ὁ γοτθικὸς ναὸς ἐκφράζει διὰ τοῦτο τὴν ἀπιστίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν συναντᾷ τὸν Θεὸν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τραπῇ πρὸς ἀναζήτησίν του, νὰ κινηθῇ πρὸς τὰ ἄνω ἤ, ὅπως τὸ ἐπεχείρησε σχεδὸν ταυτοχρόνως, ὁριζοντίως, νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν θέσιν του, συνεχῶς ν' ἀναχωρῇ καὶ νὰ εἶναι πάντοτε καθ' ὁδόν, μήπως εὕρῃ τὸν ἀπόντα, τὴν δύναμιν τῆς λυτρώσεως, ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψις καὶ ἡ ἀνάγκη τὸν ὠθεῖ πρὸς τὰ ἄνω καὶ ὅπου ἡ κατακόρυφος διάστασις τὸν ἀπελπίζει, εἰς τὴν κατάκτησιν τοὐλάχιστον τῆς γῆς.

Κινητὸν ἱστίον καὶ ναυτικὸν πηδάλιον, προϋποθέσεις:

α) τῆς «ὁριζοντίας» λυτρώσεως τοῦ Εὐρωπαίου διὰ τῆς γεωγραφικῆς κατακτήσεως τοῦ κόσμου,

Θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ τεχνικὴ ἔφεσις τοῦ Εὐρωπαίου, ἡ ἐσωτερική του ἀνάγκη νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ γίνῃ ἀντικαταστάτης τοῦ Θεοῦ, νὰ ἑρμηνευθῇ ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς θρησκευτικῆς του πίστεως νὰ τὸν πείσῃ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παρών. Ὁλόκληρος ἡ ψυχικὴ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἐδέχετο ὁ ὑπερβατικὸς κόσμος, διοχετεύεται εἰς τὴν γῆν μὲ τόσον μεγαλυτέραν ἔντασιν, ὅσον ὀλιγώτερον ἀντίκρυζεν ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης τὴν σωτηρίαν του εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἡ μεταμόσχευσις τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος εἰς ἄλλας ἠπείρους, ἐὰν δὲν προϋποθέτῃ, ἐπενεργεῖ ὅμως μίαν ρῆξιν τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τὰ πρόσωπα τῆς λατρείας καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐξωθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πληρώσουν τὸ μεταφυσικόν του κενόν. Τὴν σταυροφορίαν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Θεοῦ κατὰ μῆκος τοῦ κόσμου, μετὰ τὴν ἀπώλειάν του εἰς τὴν πατρίδα, ἐπεχείρησεν ὁ Εὐρωπαῖος συμβολικῶς διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐκστρατειῶν του πρὸς «ἀπελευθέρωσιν» τῶν Ἁγίων τόπων καὶ συγχρόνως πραγματικῶς διὰ τῆς ναυσιπλοΐας. Ἂν αἱ Σταυροφορίαι ἦσαν ὁριζόντιοι καθεδρικοὶ ναοί, ἡ ναυτικὴ ἐπιχείρησις ὑπῆρξεν ἔκφρασις τῆς πίστεως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ λυτρωθῇ, χωρὶς νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπεκτεινόμενος ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς αἱ Ἀνακαλύψεις ὑπῆρξαν συμπτώματα τῆς γεωγραφικῆς ἀπιστίας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀνεζήτησε τὸ θαῦμα τῆς σωτηρίας ἐπέκεινα τῶν πατρίων.

Ναυτικὰ κατορθώματα εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἡ ἀρχαιότης· ὅσον ὅμως ὁ πλοῦς ἐπεξετείνετο, τόσον περισσότερον παρουσιάζετο ὡς *περίπλους*. Τελικῶς ὁ Εὐρωπαῖος διὰ τῶν ὅρων, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησεν ὁ Μεσαιὼν καὶ μάλιστα εἰς πρωΐμους χρόνους, ἐδάμασε τὸν ὠκεανόν. Ἡ ἐπανάστασις εἶχε συντελεσθῆ, ὅταν τὸν 11ον αἰῶνα παρουσιάσθησαν *πρῶτον* τὸ σημερινὸν ναυτικὸν πηδάλιον ἀντὶ τῆς παλαιᾶς κώπης, διὰ τῆς ὁποίας μέχρι τότε ἐπετυγχάνετο μὲ πολλὴν δυσκολίαν ἡ ἀλλαγὴ κατευθύνσεως καὶ *δεύτερον* τὸ κινητὸν ἱστίον, τὸ ὁποῖον ἐπέτρεπεν, ὅ,τι ἡ ἀρχαιότης μέχρι τέλους δὲν κατώρθωσε, τὴν συνέχισιν τοῦ πλοῦ, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ διεύθυνσις τοῦ ἀνέμου. Ἐνῷ λοιπὸν εἰς τὴν Αὐλίδα ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀνέμενεν ἀκίνητος οὔριον ἄνεμον καὶ τὸ πλοῖον τοῦ ἀποστόλου *Παύλου* ἠναγκάσθη νὰ ὑποπλεύσῃ τὴν Κύπρον «διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ὑπεναντίους»[14], τὰ μεσαιωνικὰ πλοῖα ἀναχωροῦν ὁποτεδήποτε καὶ πρὸς οἱανδήποτε κατεύθυνσιν. Ὁ ἐπαναστατικὸς αὐτὸς νεωτερισμὸς ἐσήμαινεν ἀμέσως ἀχρηστίαν κωπηλατῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθίστα τὸν πλοῦν *εὐθηνότερον* καὶ συνετέλεσεν ἐκτὸς αὐτοῦ εἰς τὴν *ἐξαφάνισιν τῆς δουλείας* ἐκ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου.

Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ἐφευρέσεων προσέδωσεν αἰφνιδίως εἰς τὴν θάλασσαν ἀκατανίκητον αἴγλην. Ἀντιθέτως ἡ ξηρὰ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἔχασε τὴν ἄλλοτε σχεδὸν ἀποκλειστικήν σημασίαν της διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ τὴν μετακίνησιν. Τοῦτο γίνεται φανερὸν εἰς τὰς Σταυροφορίας, ἡ πρώτη τῶν ὁποίων ὑπὸ τὸν Γοδεφρῖγον de Bouillon τὸ ἔτος 1096 ἦτο σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ὁδοιπορία, ἐνῷ ἡ ἕκτη ὑπὸ τὸν Λουδοβῖκον IX τῆς Γαλλίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1248 - 1254 ἦτο κυρίως ναυτικὴ ἐκστρατεία. Τὴν σπουδαιότητα ὅμως τοῦ πλοίου διὰ τὸν Μεσαιῶνα δεικνύει ἡ διάνοιξις τῶν ἀγορῶν πρὸς τὴν ἄπω Ἀνατολήν, τὰς μυθικὰς χώρας τῆς μετάξης, τῶν καρυκευμάτων καὶ τοῦ χρυσοῦ. Μία ὑπόσχεσις λυτρώσεως καθαρῶς ἐπιγείου χαρακτῆρος γίνεται διὰ τῆς εὐκινησίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν πλοίων ἐκ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν ἐντὸς ὀλίγου πραγματικότης. Εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἡ κατασκευὴ πλοίων συνεχῶς μεγαλυτέρου ἐκτοπίσματος, τὰ ὁποῖα συναγωνίζονται τὰ πολυέξοδα «καραβάνια» καὶ κυρίως ἡ πρακτικὴ ἐκμετάλλευσις χάριν τοῦ νυκτερινοῦ προσανατολισμοῦ ὑπὸ νεφοσκεπῆ οὐρανὸν πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Φλαβίου Gioja τῶν περὶ μαγνητισμοῦ γνώσεων, τὰς ὁποίας ἠρύσθη ἐξ Ἀράβων[15] ἐπισκεπτῶν τῆς Κίνας ὁ διδάσκαλος τοῦ Ρογήρου Βάκωνος γάλλος σταυροφόρος Πέτρος Maricourt, πρῶτος (1269 μ.Χ.) συγγραφεὺς εἰδικῆς πραγματείας περὶ μαγνήτου[16]. Τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος ὑπὸ τὸν Μᾶρκον Πόλο ἡ Εὐρώπη θαλασσοπορεῖ πρὸς τὴν Κίναν καὶ τὴν Ἰαπωνίαν. Οἱ ἐπιστρέφοντες ἐξάπτουν τὴν φαντασίαν καὶ διεγείρουν τὸν φθόνον. Ἡ Δύσις ἀρχίζει νὰ φλέγεται ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ διευρύνῃ τὰ γεωγραφικά της ὅρια. Ἐπιχειρηματικὰ πνεύματα πολιτῶν συνήθως χωρὶς ἰδιόκτητον γῆν ὀνειρεύονται τὰς «Ἰνδίας», τὴν χώραν τῶν πραγματικῶν θαυμάτων. Ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς ἡ γεωγραφικὴ ἀνησυχία τῆς Εὐρώπης ἔγινεν ἀκατάσχετος.

β) τῆς μετατροπῆς τῆς Εὐρώπης εἰς παγκόσμιον χρηματιστήριον μὲ ἀποτελέσματα:

1) τὸν σχηματισμὸν ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου (μεσαία τάξις). Κύριον μέλημα τῶν κατακτητῶν τοῦ κόσμου, ὅταν ἔδυεν ὁ Μεσαιών, δὲν ὑπῆρξεν ἡ γνῶσις, ἀλλ' ἡ διάνοιξις μεταλλείων. Ἡ Εὐρώπη ἐξηπλώθη εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον ὄχι χάριν τῆς θεωρίας, ἀλλὰ χάριν τῆς δυνάμεως. Οἱ νέοι γεωγράφοι εἶναι ὑπηρέται τοῦ ἐμπορίου καὶ κυρίως σκαπανεῖς εὐγενῶν μετάλλων. Ἐκ τῶν νέων χωρῶν εἰσρέουν διὰ τοῦτο εἰς τὴν «μητρόπολιν» χρυσὸς καὶ ἄργυρος, ὥστε ἐντὸς ἑνὸς αἰῶνος νὰ διπλασιασθῇ ἡ συνολικὴ νομισματικὴ περιουσία τῆς Εὐρώπης μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πέσῃ ὁ τόκος καὶ νὰ μειωθῇ ἡ ἀξία τοῦ χρήματος. Οὐσιαστικῶς ἡ Δύσις γίνεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον χρηματιστήριον τοῦ κόσμου. Τὸ σχηματιζόμενον κεφάλαιον δὲν κατευθύνεται ὅμως οὔτε εἰς τὸν πύργον οὔτε εἰς τὴν μονήν, ἀλλὰ περιέρχεται εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν, δημιουργεῖ καὶ ἐνισχύει τὴν θέσιν τῆς μεσαίας τά-

ξεως καὶ τῆς ἐπιτρέπει τὴν γονιμοποίησίν του διὰ τῶν βιοτεχνικῶν δυνατοτήτων τοῦ πατρίου ἐδάφους.

2) τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἐμπορίου (ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα),
Ἐὰν τὸ ἐμπόριον ἀφ' ὅτου ἀπεκόπη ἡ Δύσις ἐκ τῆς Ἀνατολῆς λόγῳ ἐλλείψεως νομισματικῆς βάσεως ἐξηρθρώθη, διὰ νὰ συμπαρασύρῃ εἰς τὴν κατάρρευσίν του τὴν ἀστικὴν τάξιν καὶ τὸ πολιτικὸν κράτος πρὸς ὄφελος τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ ἔτους 789 μ.Χ. ἀπαγορεύει τὴν πίστωσιν ἐπὶ τόκῳ[17] μὲ σκοπὸν τὴν πάταξιν τῶν καιροσκόπων, ἀποτέλεσμα τὴν δυσφήφισιν τῆς ἐπιχειρηματικῆς δράσεως καὶ μόνην ἐξαίρεσιν τοὺς Ἑβραίους, τοὺς μόνους διὰ τῆς Ἱσπανίας ἐμπορικοὺς συνδέσμους τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς, τώρα τείνει μὲ συνεχῶς αὐξανόμενον ρυθμὸν νὰ γίνῃ διὰ τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει, ἡ κυρία ἀπασχόλησις συνεχῶς περισσοτέρων ἀτόμων καὶ ἐντὸς ὀλίγου, ὅ,τι παρουσιάζεται εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν σήμερον, ἡ ἀποστολὴ τοῦ κράτους, ἀφ' οὗ προηγουμένως διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς ὡς προϋπόθεσις νέων ἀξιολογικῶν κριτηρίων, νέων ἰδεῶν καὶ νέων προθέσεων.

3) τὴν προοπτικὴν σκέψιν (αἴσθησις τοῦ μέλλοντος),
Διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου μεταστρέφεται ἡ προσοχὴ πρὸς ὅ,τι δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ. Ὅσοι διαθέτουν, μόνον ὅ,τι παράγει ἡ γῆ, δὲν ὑφίστανται μὲ τόσην ἔντασιν τὸν πειρασμὸν νὰ μεριμνήσουν «διὰ τὴν αὔριον», ὅπως οἱ κύριοι τοῦ νομίσματος, τοὺς ὁποίους ἔμφυτα εἰς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος αἰτήματα συντηρήσεως καὶ πολλαπλασιασμοῦ ὑποχρεώνουν νὰ σκεφθοῦν προοπτικῶς. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χρήματος προβλέπουν, σχεδιάζουν καὶ μηχανεύονται τὰ ἐρχόμενα, τάσσουν τὴν ζωήν των εἰς τὴν ὑπηρεσίαν γεγονότων, τὰ ὁποῖα θ ὰ ἦ τ ο δ υ ν α τ ὸ ν νὰ συντελεσθοῦν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ παρὸν κερδίζει τὴν ἀξίαν του, ἐφ' ὅσον συμβάλλει εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ μέλλοντος, δηλαδὴ τὸ μέλλον γίνεται ὁ κριτὴς τοῦ παρόντος. Ἐὰν καὶ ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις μετέθεσε τὸ βάρος τῆς ζωῆς εἰς ὅ,τι θὰ συμβῇ καὶ εἶδε τὴν πρᾶξιν ὄχι τόσον κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἐσωτερικήν της ἀξίαν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀπαιτουμένης δυνατότητος, μετέθεσεν ἐν πολλοῖς τὰ νέα κοινωνικὰ κριτήρια εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ.

4) τὸν ἐξαγιασμὸν τοῦ χρήματος (ἐξιδανίκευσις τῆς οἰκονομίας),
Ἡ ἔννοια τοῦ χρήματος δὲν ἀπεγύμνωσεν ὅμως μόνον τὸ παρὸν ἐκ τῆς ἀξιώσεως τῆς μονιμότητος, ὥστε νὰ δικαιολογηθῇ διὰ τῆς ὑπερβάσεώς του καὶ δὲν παρέστησε μόνον τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν ὡς προετοιμασίαν ἑνὸς μέλ-

λοντος γεγονότος μὲ κίνδυνον νὰ παρουσιασθῇ ὡς συναλλαγή, ἀλλ' ἔγινε τὸ μέτρον τῶν εὐρωπαϊκῶν προσπαθειῶν ἀκόμη καὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὅτι τοῦτο ἦτο δυνατόν, παρουσιάσθη μὲ πολλὴν εὐγλωττίαν εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν θεωρητικὴν κατοχύρωσιν ὑπὸ τοῦ πάπα Κλήμεντος VI (1343 μ.Χ.) τῆς ἐξαγορᾶς ἁμαρτημάτων διὰ τῆς καταβολῆς χρηματικῶν ποσῶν. Ἡ καθιέρωσις τοῦ χρήματος ὡς μεσίτου μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὥστε νὰ ὑποβοηθῇ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας, ἔδωσεν ἀφορμὴν ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὴν θρησκευτικὴν Διαμαρτυρίαν νὰ καταγγείλῃ τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἐξαθλίωσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀντὶ ὅμως νὰ περιορισθῇ διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των, ἡ χρηματικὴ ἀξία παρουσίασεν ὑπὸ τὴν ἑρμηνευτικὴν καθοδήγησιν τοῦ Καλβίνου τὴν οἰκονομικὴν ἐπιτυχίαν ὡς θείαν εὐδοκίαν, ὥστε ὁ οἰκονομικὸς συναγωνισμὸς ν' ἀντικαταστήσῃ ἐντὸς τῶν προτεσταντικῶν χωρῶν ἐν πολλοῖς τὴν ἅμιλλαν εἰς τὴν ἀρετήν.

ε) τὴν ἐπιβολὴν φόρων (περιορισμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιρροῆς),

Τὸ χρῆμα εἶχεν ὅμως καὶ ἀπὸ μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς θρησκευτικὴν σημασίαν, διότι συνέτεινεν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ κράτους καὶ τὸν παράλληλον περιορισμὸν τῆς δυνάμεως τοῦ κλήρου. Ἐὰν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἦτο δυνατὸν νὰ δικαιολογήσῃ ἠθικὰς μόνον ὑποχρεώσεις (ὥστε ἡ οἰκονομικὴ περιοδεία τοῦ Tetzel νὰ στιγματισθῇ ὡς θρησκευτικὸς ἐκφυλισμός), τὸ κράτος χωρὶς δυσκολίαν ἐδικαιολόγησε τὸν φόρον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέκτησε τὴν δυνατότητα τῆς ἐπεκτάσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς του διαρρυθμίσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ρώμης καὶ τὴν διακοπὴν τῆς εἰσροῆς εὐγενῶν μετάλλων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἦτο ἀδύνατον, ἐφ' ὅσον τὰ εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον ἀποθέματα τῆς Εὐρώπης εἶναι ἐλάχιστα. Ἐὰν τὸ κράτος δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ δώσῃ μισθούς, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ κατάσχῃ τὰ προϊόντα τῆς γῆς, οὔτε ὑπάλληλοι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν οὔτε στρατιωτικὴ τάξις. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνυπαρξίας μιᾶς βάσεως πληρωμῶν ὑπῆρξεν ὁ ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη πολιτικὸς διασπαθισμὸς τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ ἐπικράτησις τῆς Ἐκκλησίας διὰ μέσου τῶν κρατικῶν χωρισμάτων, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνταμοιβή, τὴν ὁποίαν ἐκείνη ἔτασσεν, εἶχε τὴν δύναμιν, παρ' ὅτι μεταφυσικοῦ χαρακτῆρος, νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ τὸν κρατήσῃ εἰς πνευματικὴν πειθαρχίαν. Ὅταν λοιπὸν ἐκυκλοφόρησεν εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος, εἶχον ἐγγίσει εἰς τὸ ἱστορικόν των τέλος τὰ κοσμικὰ δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας.

ϛ) πηγὴν ἀλλεπαλλήλων πρακτικῶν ἐμπνεύσεων (συγκέντρωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον).

Ὁ περιορισμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιρροῆς δὲν συνετελέσθη μόνον διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐπίσης διότι

παρουσιάσθησαν νέοι σκοποὶ τῆς ζωῆς, ἱκανοὶ νὰ συγκεντρώσουν ὁλόκληρον τὴν προσοχὴν καὶ τὸν δυναμισμὸν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν καθαρῶς ἐπιγείων σχεδίων. Ὅσον περισσότερον ἀπεδεσμεύετο ἡ οἰκονομία ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς της κηδεμονίας, τόσον περισσότερον ἀνεπτύσσετο ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, τόσον μεγαλυτέρα καθίστατο ἡ ἕλξις τοῦ κόσμου, τόσον ἰσχυρότερον διὰ τοῦ χρήματος ἀπεσπᾶτο ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν ἔργων τῆς πίστεως. Ἡ οἰκονομικὴ ἀξία δὲν ἦτο ἁπλῶς μία δυνατότης ἐπιβιώσεως, ἀλλὰ περιοχὴ ἑνὸς ἀγῶνος, τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ὁποίου ἐνεφανίζοντο ἰσάξια τῶν θρησκευτικῶν πράξεων. Διὰ τοῦ οἰκονομικοῦ ἀγωνίσματος συντελεῖτο μία μορφὴ λυτρώσεως τόσης ἐντάσεως, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ἐπισήμως ὡς μόνον περιεχόμενον τῆς πίστεως. Ἐὰν ὅμως διὰ τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἡ Ἐκκλησία ἔπαυε νὰ διοικῇ τὸν ἄνθρωπον, νὰ εἶναι τὸ κριτήριον τῶν προθέσεων καὶ τῶν πράξεων, ἐτρέπετο ἡ ἐνέργεια τῆς πίστεως ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς τὸ ἐνθάδε. Ὅσον ἐπέδιδεν ἡ οἰκονομία, τόσον παρουσιάζετο ὁ Εὐρωπαῖος ὡς συνήγορος τοῦ παρόντος κόσμου. Τὸ ἐμπόριον, τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα, ἡ καλλιτεχνία, ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδεῶδες, ἡ πολιτικὴ διάθεσις καὶ ἡ κριτικὴ σκέψις διέσπασαν καὶ διένειμαν διὰ τοῦτο τὴν πίστιν μεταξύ των, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐπίσημος κοσμική της ἐκπροσώπησις ἀπεκλείετο τῶν ὑποθέσεων τοῦ κόσμου. Ἡ ἀποστροφὴ αὐτὴ τοῦ Εὐρωπαίου ἐκ τῶν ὑπερφυσικῶν θεμάτων χάριν τῆς ἐπιγείου δυνατότητος συνετελέσθη προοδευτικῶς ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἑξῆς.

Ἡ Ἀναγέννησις ὅμως δὲν διέκοψεν, ἀλλὰ σ υ ν έ χ ι σ ε τὸ ἔργον τοῦ Μεσαιῶνος, δὲν ὑπῆρξεν ἡ ἄρνησις, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ κατάληξις τῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου νὰ εὕρῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅ,τι δὲν τοῦ προσέφερεν ὁ οὐρανός. Βεβαίως ὁ Μεσαιὼν ὑπῆρξε μία ἐποχὴ διχασμοῦ, μιᾶς συνειδητῆς καὶ ταυτοχρόνως ἀσυνειδήτου διασπάσεως τοῦ ἀνθρώπου μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Ὅταν διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἀπεφάσισε νὰ ἐξαπλωθῇ ἀνὰ τὴν ὑφήλιον, ἐκράτησεν εἰς τὸ χέρι του τὸν σταυρόν. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἀπεβιβάσθη εἰς τὰς νέας χώρας ὁ ἱεραπόστολος. Ἡ Εὐρώπη ἐστρέφετο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαιῶνος πρὸς τὸν κόσμον ὑπὸ τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν καθοδήγησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅτι βεβαίως ὁ κόσμος ἔκρυβεν ἐντός του δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἐκκλησιαστικὴ συμπαράστασις κατέστη περιττή, ὑπῆρξε μία ἐπίπτωσις τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ὁ μεσαιωνικὸς ἄνθρωπος δὲν προεῖδε. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ Μεσαιὼν δὲν εἶναι ἡ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἀπεσπάσθη ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου. Τὰ ἐπακόλουθα τοῦ φοβεροῦ γεγονότος ὑπῆρξαν οἱ χαρακτῆρες τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας.

Ἀραβικὴ μεσίτευσις εἰς τὴν Εὐρώπην τοῦ ὅπλου τῆς πνευματικῆς κατακτήσεως τοῦ κόσμου.

Τὴν σημασίαν τοῦ Μεσαιῶνος διὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ μέσῳ τῶν ἐπιτευγμά-

των της διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν συγχρόνων καιρῶν εἰκονογραφεῖ ἡ περίπτωσις τοῦ χάρτου. Ἡ γραφικὴ ὕλη, τὴν ὁποίαν ἐμεσίτευσαν ἐκ τῆς Κίνας οἱ Ἄραβες, προέβαλεν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν τὸ αἴτημα τῆς τυπογραφίας. Ἡ ἄπω Ἀνατολὴ εἶχε καὶ πάλιν προηγηθῆ εἰς τὴν χρῆσιν κινητῶν στοιχείων, ἀλλ' ἡ τυπογραφικὴ τέχνη ἐξυπηρέτησε τὴν αἰσθητικὴν διάθεσιν τῆς ἀριστοκρατίας. Ὅταν ὅμως ὁ χάρτης ὑπεχρέωσε τὴν Δύσιν νὰ ἐφεύρῃ τὴν τυπογραφίαν, ἐπετέθη ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς δεσποτείας.

Τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ χάρτου ἀποδίδουν οἱ Κινέζοι εἰς τὸν ὑπουργόν των Tsai - lun, ὁ ὁποῖος τὸ ἔτος 105 μ.Χ. εἶχε τὴν ἔμπνευσιν νὰ κόψῃ εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν μικρότερα τεμάχια φυτικὰς ἶνας, κάναβιν, ράκη λίνου καὶ μετάξης καὶ νὰ συνθέσῃ διὰ κολλητικῶν οὐσιῶν μίαν μᾶζαν, ἡ ὁποία ἦτο δυνατὸν ν' ἁπλωθῇ εἰς λεπτὰ φύλλα. Περὶ τὸ ἔτος 400 μ.Χ. ἡ νέα γραφικὴ ὕλη εὑρίσκετο εἰς τὸ Τουρκεστάν. Τὸ ἔτος 751 μ.Χ. οἱ Ἄραβες συλλαμβάνουν Κινέζους αἰχμαλώτους καὶ δέχονται νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν, ἐὰν διὰ τῆς ἐξασκήσεως ἑνὸς ἐπαγγέλματος κατορθώσουν νὰ ἐξαγορασθοῦν. Ὡρισμένοι λοιπὸν ἐπιδίδονται εἰς τὴν παραγωγὴν χάρτου, ὥστε τὸ ἔτος 794 μ.Χ. εἰς τὴν Βαγδάτην ὁ βεζίρης Jachja ben Fadl νὰ ἱδρύσῃ τὸ πρῶτον χαρτοποιεῖον[18]. Μετ' ὀλίγον ἡ ἐφεύρεσις διεδόθη εἰς τὴν Δαμασκόν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Τριπολίτιδα, τὴν Τυνησίαν, τὸ Ἀλγέριον καὶ τὸ Μαρόκον, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἀνδαλουσίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν. Ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος εἰς τὴν ἱσπανικὴν πόλιν Βαλεντίαν καὶ τὸ ἔτος 1189 μ.Χ. εἰς τὴν γαλλικὴν περιοχὴν τῆς Ἐρὼλ ἐγκαθίστανται τὰ πρῶτα εὐρωπαϊκὰ ἐργοστάσια χαρτοποιίας ἐντὸς ὑδρομύλων πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῆς δυνάμεως τοῦ ὕδατος διὰ τὴν διάλυσιν τῶν ρακῶν καὶ τὴν πλύσιν τῆς χαρτομάζης. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν λοιπὸν τῆς δευτέρας χριστιανικῆς χιλιετηρίδος ἡ Εὐρώπη διαθέτει διὰ τῆς π ρ ώ τ η ς σ υ ν θ ε τ ι κ ῆ ς ὕ λ η ς τὴν βάσιν τῆς ἀπεριορίστου πνευματικῆς ἐπικοινωνίας. Ὅταν προτοῦ περάσουν τρεῖς αἰῶνες ὁ πατρίκιος Γ ο υ τ ε μ β έ ρ γ ι ο ς κατώρθωσε ν' ἀξιοποιήσῃ τὴν μεταλλουργικὴν πεῖραν τοῦ Μεσαιῶνος καὶ νὰ χύσῃ κινητὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς σκέψεως, ἐξεπλήρωσε μίαν εὐρωπαϊκὴν ἀνάγκην, ἡ ὁποία, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀξιώσεως τοῦ ἀτόμου νὰ διαρρήξῃ τὰ γεωγραφικά, τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικά του ὅρια, εἶχε καταστῆ ἀνυπέρθετος. Εἰς τὴν φθηνὴν δυνατότητα τοῦ χάρτου εἶδεν ὁ Εὐρωπαῖος τῶν Μέσων χρόνων τὴν προοπτικὴν τῆς πνευματικῆς κατακτήσεως τοῦ κόσμου. Ἐὰν τὰ πλοῖα μετέφερον τὰ σώματα εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὁ χάρτης ἔδιδε τὴν ὑπόσχεσιν νὰ διαδώσῃ εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον τὴν ἀξίαν καὶ τὴν θέλησιν τοῦ πνεύματος.

Ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς γραφῆς πρὸς τὰ κατορθώματα τοῦ τύπου:

α) τὴν ἐπιστήμην ὡς δημοσίαν ὑπόθεσιν καὶ τὴν οἰκονομίαν πνευματικῶν δυνάμεων,

Διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας συνετελέσθη εἰς τὴν Εὐρώπην μία ἐπανάστασις, ἡ ὁποία μόνον πρὸς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς γραφῆς εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ. Ἡ γραφὴ ἐσήμαινεν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προφορικὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία ἐξέφραζεν ἀρχικῶς τὴν αἴσθησιν καὶ τὸ συναίσθημα, τὴν μετάδοσιν πληροφοριῶν. Διὰ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς ἀνεπτύχθη ἡ «γραμματική», ἡ ἐσωτερικὴ τάξις τῆς ἑρμηνείας τοῦ εἶναι. Οἱ κανόνες τῶν γραμμάτων ἐφηρμόσθησαν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν προφορικὴν ἔκφρασιν, οὕτως ὥστε, ὅπως τὸ γεγονὸς ἐτελέσθη παραδειγματικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἄνθρωπος νὰ ὁμιλῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κανόνων τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ Ὁ μ ή ρ ο υ εἰς τὸν Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ὑπῆρξεν ἡ ἐπιβολὴ τῶν γραμμάτων ἐπὶ τῶν φθόγγων. Ὁ ἑλληνικὸς λόγος ἐνεφανίσθη εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς πρωτότοκος τῆς γραφῆς.

Διὰ τὴν γέννησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης ἡ γραφὴ ἐχρειάσθη τὴν μαιευτικὴν συμπαράστασιν τῆς τυπογραφίας. Ἡ μεθοδικὴ σκέψις διαδίδεται, ἐλέγχει, ἐλέγχεται, φωτίζει τοὺς ἐν σκότει καὶ παρέχει εἰς τοὺς σοφοὺς τὴν ἀφορμὴν νὰ γίνουν σοφώτεροι. Ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην ἡ ἐπιστήμη παύει νὰ εἶναι μέλημα μιᾶς τάξεως καὶ γίνεται δημοσία ὑπόθεσις. Τὸ πνεῦμα κατέρχεται εἰς τὸν κόσμον, ἀναζητεῖ, ὅσους ὁ τόπος ἀπεμόνωσε, δὲν ἀναφέρεται ὅμως εἰς ὡρισμένους παραλήπτας, ἀλλ' εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως. Τὰ πνευματικὰ ἔργα ἀποκτοῦν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μίαν δημοκρατικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἡ ἱστορία μέχρι τότε δὲν εἶχε γνωρίσει. Ὄχι μόνον οἱ κλητοί, ἀλλ' ὅσοι εἶναι δυνατὸν νὰ σκεφθοῦν, ἀποκτοῦν αὐτὸ τὸ δικαίωμα διὰ τῆς τυπογραφίας. Ταυτοχρόνως τὸ πνευματικὸν ἐπίτευγμα εἰς τὴν νέαν μορφήν του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαθῇ, ὅταν ὁ φορεύς του ἐκλείψῃ, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι συνέβη εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Σαμίου Ἀ ρ ι σ τ ά ρ χ ο υ καὶ τοῦ Πυθαγορείου Φ ι λ ο λ ά ο υ περὶ τῆς κινήσεως τῆς Γῆς περὶ τὸν Ἥλιον*. Ὁ ἔντυπος λόγος, ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐνῷ προσφέρεται εἰς γενικὴν κριτικήν, δίδει εἰς ὅσους τὸν κρίνουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιχειρήσουν τὸ ἑπόμενον πνευματικὸν βῆμα, ὥστε νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς ἡ ἰδία ἐργασία. Μία οἰκονομία πνευματικῶν δυνάμεων ἄνευ προηγουμένου προέκυψε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἐπιστήμην.

---

* «Ἀρίσταρχος ὑποτίθεται.. τὰν γᾶν περιφέρεσθαι περὶ τὸν ἅλιον κατὰ κύκλου περιφέρειαν»[19]. «Οἱ μὲν ἄλλοι μένειν τὴν γῆν· Φιλόλαος δὲ Πυθαγόρειος κύκλῳ περιφέρεσθαι περὶ τὸ πῦρ κατὰ κύκλον λοξὸν ὁμοιοτρόπως ἡλίῳ καὶ σελήνῃ»[20]. («Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ Ἔκφαντος ὁ Πυθαγόρειος κινοῦσι μὲν τὴν γῆν οὐ μὴν μεταβατικῶς, ἀλλὰ τρεπτικῶς, τροχοῦ δίκην ἐνηξονισμένην ἀπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολάς, περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον»)[21].

6) τὴν ἐμπορικὴν ἀξίαν τῆς γνώσεως μὲ συνεπείας:

1) τὴν ὑποχώρησιν τῆς λατινικῆς χάριν τῶν ὁμιλουμένων γλωσσῶν (ἐκλαΐκευσις τῆς ἐπιστήμης),

Διὰ τῆς ἐκτυπώσεως τῆς σκέψεως ἡ γνῶσις γίνεται διὰ πρώτην φορὰν ἐμπορεύσιμος. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κόσμου δὲν εἶναι μόνον ἔργον τοῦ ἱερέως, ἀλλ' ἔχει οἰκονομικὴν ἀξίαν. Συνέπεια τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀπαίτησις συνεχῶς εὐρυτέρου κοινοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλε τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἀξίας τῶν ὁμιλουμένων γλωσσῶν. Ἡ τυπογραφία ἐνεκαινίασε τὴν ἱστορίαν της διὰ τῆς λατινικῆς Γραφῆς (1455 μ.Χ.) καὶ τῶν λατινικῶν κειμένων, ὑπῆρξεν ὅμως καίριον πλῆγμα ἐναντίον τῆς λατινικῆς γλώσσης. «Mathematica mathematicis scribuntur»[22], εἶπεν ὁ Κοπέρνικος, ἀλλ' ἤδη ὁ Γαλιλαῖος παρακούει τὴν ἐντολήν, διὰ νὰ δώσῃ τὸ παράδειγμα τῆς ἐκλαϊκεύσεως τῆς ἐπιστήμης, τὴν δυνατότητα τῆς ἐρεύνης εἰς ὅσους δὲν ὡμίλουν τὴν γλῶσσαν τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς ἀξιοποιήσεώς τοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖον ἐξέφραζε κατὰ βάθος τὸν ἄνθρωπον, ἡ Εὐρώπη κηρύσσει τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς ἀμαθείας καὶ παρουσιάζει τὴν κριτικὴν σκέψιν ὡς γενικὴν ὑποχρέωσιν. Διὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ἐκινήθησαν ἀργότερον πνευματικὰ ῥεύματα, τὰ ὁποῖα συνεπῆραν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς μιᾶς πνευματικῆς περιπετείας εἰς τὴν ἄλλην παραλλήλως καὶ ἐναντίον τῆς παραδόσεως πρὸς δημιουργίαν σκοπῶν, ἡ ἀρχὴ τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλ' εἰς τὴν εὐθύνην τοῦ προσώπου.

2) τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀτόμου ὡς πρὸς τὴν αὐθεντίαν (ἀνατροπὴ τῆς πνευματικῆς τάξεως),

Ἡ τυπογραφία δὲν ἐστράφη μόνον ἐναντίον τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἀλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐναντίον τῆς αὐθεντίας. Ὑπῆρξε μία φοβερὰ δύναμις εἰς χεῖρας τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξεπροσώπει αὐτὴν τὴν φορὰν τὴν ὑπερβατικὴν ἢ τὴν κοσμικὴν τάξιν, ἀλλὰ τὴν ἰδικήν του ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο ἡ αὐθεντία, παρ' ὅτι εὐχαρίστως ἐχρησιμοποίησε τὴν νέαν δυνατότητα, διὰ ν' αὐξήσῃ τὸ κῦρος της, κατεδίκασεν ἐπανειλημμένως τὸ βιβλίον. Παράδειγμα τῆς ἐχθρότητος αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ διαταγὴ τοῦ αὐστριακοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου VI τὴν 28ην Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1725: «Οὐδεὶς ἔμπορος ἢ μεταφορεὺς ἢ μεταπράτης δαντελλῶν, νημάτων ἢ ὑφασμάτων ἢ οἱοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι, ἐπιτρέπεται νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν χώραν καθ' οἱονδήποτε τρόπον αἱρετικὰ καὶ ἐκ τῆς ἀληθοῦς διδασκαλίας καὶ πίστεως ἀποκλίνοντα βιβλία.. Συμφώνως πρὸς τὴν παροῦσαν ὁ παραβάτης ὀφείλει νὰ συλληφθῇ καὶ νὰ καταδικασθῇ ad poenam gladii.., εἰς δὲ τὸν μηνυτὴν νὰ δοθῇ τὸ ἓν τρίτον τῶν ἐμπορευμάτων ἢ ἐὰν δὲν ὑπάρχουν, recompens ex publico»[23]. Κατάλοιπον τῆς στάσεως αὐτῆς εἶναι ὁ περιοδικῶς ἐκδιδόμενος «Index» διὰ τοὺς Καθολικοὺς ἀπηγορευμένων βιβλίων, μία τυπογραφικὴ προσπάθεια περιορισμοῦ τῆς

ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε τὸ ἄτομον μέσῳ τῆς τυπογραφίας, ἐφ' ὅσον οὔτε ὁ διὰ τῆς πυρᾶς θάνατος τοῦ συγγραφέως οὔτε ἡ καταστροφὴ ἀντιτύπων τοῦ ἔργου του ἦσαν πλέον ἀποτελεσματικὰ μέτρα ἐναντίον τῆς ἀπειθαρχίας. Ἐὰν ὅμως ἡ αὐθεντία δὲν ἐχρειάζετο τὴν τυπογραφίαν, διὰ νὰ ἐπιβληθῇ, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἀρκετὰ τὰ μέσα τῆς βίας, εὑρίσκεται τώρα διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἄτομον ἐπὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου. Ἡ τυπογραφία ἐξηνάγκασε τὴν αὐθεντίαν νὰ δικαιολογηθῇ ἢ νὰ ἐντείνῃ τὴν βίαν, ὅπου ἦτο ἀδικαιολόγητος καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὄχι μόνον νὰ φανῇ ἠθικῶς ἔκθετος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐντάσεως τῶν σχέσεών της πρὸς τοὺς ὑποτελεῖς νὰ προκαλέσῃ τοὺς ὅρους τῆς ἀνατροπῆς της. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ χάρτης ἀνετίναξε τὰ πνευματικὰ θεμέλια τῆς ἐπισήμου κοινωνικῆς τάξεως τῆς Εὐρώπης. Ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν κινημάτων ἐναντίον τῆς παραδόσεως, ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως μέχρι τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, διαδηλωτὴς καὶ πρωτεργάτης ὑπῆρξεν ὁ ἔντυπος λόγος.

Σύμβολον καὶ ὅπλον τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, ἐχθρὸς τῆς προλήψεως καὶ τῆς βίας, συνωμότης τῶν καταπιεζομένων καὶ τῶν ὀνειροπόλων, σκυταλοδρόμος τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἔναυσμα ψυχῶν καὶ πνευμάτων ὁ χάρτης ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς πυρίτιδος. Ὅπως ἡ πυρῖτις ἦτο ἡ ἀπαίτησις τοῦ ἐκπυρσοκροτοῦντος ὅπλου, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ὁ χάρτης ἦτο εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ ἀπαίτησις τῆς τυπογραφίας. Ταυτοχρόνως ὁ χάρτης ὑπῆρξε μία πρόληψις τῆς πυρίτιδος. Τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος μετέδιδε καὶ ὁ συγκλονισμός, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος προεκάλει, εὗρῆκαν ἀργότερον εἰς τὴν πυρὰν καὶ τὴν βίαν τῆς ἐκπυρσοκροτήσεως πραγματικὴν αἰσθητοποίησιν. Ἀρχομένης τῆς δευτέρας μ.Χ. χιλιετηρίδος ἡ παρουσία τοῦ χάρτου εἰς τὴν Εὐρώπην ἐσάλπισε τὴν ἔναρξιν πνευματικῶν ἐπαναστάσεων, αἱ ὁποῖαι σήμερον ὄχι μόνον δὲν ἔληξαν, ἀλλὰ παρουσιάζουν εἰς ὅλην των τὴν σφοδρότητα διὰ τῆς ἐτησίας κατ' ἄτομον εὐρωπαϊκῆς καταναλώσεως 42 καὶ εἰς τὴν Β. Ἀμερικὴν 147 κιλῶν χάρτου [24] καὶ διὰ τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων ἐτησίως[25] τὴν κοσμοϊστορικήν των σημασίαν.

Ἐκκλησιαστικὴ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀνατίναξιν τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τοῦ Μεσαιῶνος.

Ὅπως ὁ χάρτης, ἡ «θεωρητικὴ» πυρῖτις τῶν Μέσων χρόνων, ἀνετίναξε τὴν πνευματικὴν τάξιν, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἀτόμου καὶ ἐξουσίας ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ ὑποτασσομένου, ἡ ἐκρηκτικὴ ὕλη, εἰς τὴν ὁποίαν κατέληξαν ἡ ἀρχαία ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐρχομένη πεῖρα εὐφλέκτων ὑλῶν, τὸ συνδυαστικὸν πάθος τῆς ἀλχημείας καὶ ἡ ἀραβικὴ μεσίτευσις εὑρημάτων τῆς ἄπω Ἀνατολῆς, ἀνέτρεψε τὴν κοινωνικὴν τάξιν, διότι ἐτάχθη εἰς τὴν διαμάχην τῶν ἀντιπάλων ὑπὲρ τοῦ ἐπιτιθεμένου.

Ἐφευρέτην τῆς πυρίτιδος ἤθελε μέχρι πρό τινος ἡ παράδοσις τὸν ἀλχη-

μιστὴν βερναρδῖνον μοναχὸν Berthold Schwarz: «Ὁ ν έ γ ρ ο ς Berthold ὑπῆρξε διδάσκαλος εἰς τὰς τέχνας καὶ εἶχε μεγάλην πεῖραν εἰς τὴν ἀλχημείαν. Ἕνεκα τῆς τέχνης, τὴν ὁποίαν ἐφεῦρε, ἐστάλη ἐκ τῆς ζωῆς πρὸς τὸν θάνατον τὸ ἔτος 1338»[26]. Νεώτεραι ἱστορικαὶ ἔρευναι καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ μοναχός, ὁ ὁποῖος διὰ τὰς ἀλχημικάς του ἱκανότητας, τὴν «μαύρην μαγείαν», εἶχεν ἐπονομασθῆ nyger, μετερρύθμισε μόνον μίαν πεντήκοντα τοὐλάχιστον ἔτη νεωτέραν ἐφεύρεσιν, τὴν ὁποίαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπέτυχεν ὁ ἐκ Κωνσταντίας ἀρχιμανδρίτης Berthold von Lützelstetten[27].

Καὶ κατὰ τὴν παραδεδομένην καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἄποψιν οἱ συνθέται τῆς ἐκρηκτικῆς ὕλης ἐκπροσωποῦν τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία πρὸ δύο αἰώνων εἶχε προαισθανθῆ τὴν κοινωνικὴν σημασίαν τοῦ ἐκκολαπτομένου νεωτερισμοῦ καὶ διὰ τῆς Συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (1139 μ.Χ.) ἀναθεματίσει τὴν προσπάθειαν, ἐφ᾽ ὅσον ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν πιστῶν τοῦ Καθολικοῦ δόγματος (29ος κανών: «Artem autem illam mortiferam et Deo odibilem ballistariorum et sagittariorum adversus christianos et catholicos exerceri de cetero sub anathematem prohibemus»[28]). Ἐφ᾽ ὅσον ὅμως ἡ ἀλχημικὴ ἔρευνα κατέληξεν ἤδη εἰς συγκεκριμένα ἀποτελέσματα, ἱκανὰ νὰ ἐξάψουν τὴν φαντασίαν καὶ τὴν ἔφεσιν τῆς δυνάμεως καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς οἱ Ἄραβες, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν μάχην τοῦ Alicante τὸ ἔτος 1265 μ.Χ. κατετρόμαξαν τοὺς ἱππότας τοῦ Ἰ α κ ώ β ο υ I τῆς Ἀραγωνίας διὰ πυρίνων βλημάτων, ἐφαίνοντο ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὑπερβοῦν τὰ Πυρηναῖα, ἡ Ἐκκλησία ὄχι μόνον δὲν ἀντετάχθη πρακτικῶς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν νέων πραγμάτων, ἀλλ᾽ ἐπέτρεψεν εἰς ἱερωμένους νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ἀναζητήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἡ δυναμῖτις διὰ τὴν συντριβὴν τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος τῆς παραδόσεως. Ἡ νέα δυνατότης ἀνέτρεψε τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπίαν πρὸς ὄφελος ὅσων δὲν ἦσαν εἰς θέσιν ν᾽ ἀμυνθοῦν, τοῦ χωρικοῦ ἔναντι τοῦ ἱππότου, τοῦ πολίτου ἔναντι τοῦ εὐγενοῦς, τοῦ κράτους ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ὥρας ἡ ἐπίθεσις ἀπέκτησε μίαν βίαν, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ θώραξ, οὔτε ἡ τάφρος, οὔτε τὸ ἀνάθεμα, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀντεπίθεσις ἦτο δυνατὸν ν᾽ ἀποκρούσῃ. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ πυρῖτις ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τὴν Κίναν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἐνάτου μ.Χ. αἰῶνος, χωρὶς ὅμως νὰ προκαλέσῃ κοινωνικὴν ἀναστάτωσιν, ἐφ᾽ ὅσον τὸ πνεῦμα τοῦ τόπου περιώρισε τὴν ἐκρηκτικήν της δύναμιν εἰς τὴν θραῦσιν βράχων, ὅταν δὲν τὴν ἐχρησιμοποίησε διὰ πυροτεχνημάτων πρὸς διασκέδασιν τῶν εὐγενῶν, τοὺς ὁποίους ἐστήριζε τῇ συγκαταθέσει τῆς θείας τάξεως ἡ διὰ τῶν συνήθων μέσων τῆς βίας διαιωνιζομένη παράδοσις, εἰς τὸ πνευματικὸν κλῖμα τῆς Εὐρώπης ἡ σύνθεσις θείου, νίτρου καὶ ἄνθρακος κατευθύνει τοὺς συντριπτικούς της μύδρους εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ κλήρου.

Κατάπληξις ἐκ τοῦ πυρίνου χάσματος μεταξὺ ἀποτελέσματος καὶ φυσικῆς ἱκανότητος, τεχνικῆς δυνάμεως καὶ ἠθικῆς δικαιολογίας. Πόσον τὸ πρᾶγμα ἐτρομοκράτησε τὴν κρατοῦσαν τάξιν, παρουσιάσθη προληπτικῶς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀπαγόρευσιν τῶν βλημάτων, τὰ ὁποῖα διερρήγνυον τὰς ἱπποτικὰς πανοπλίας. Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῆς τελειοποιήσεως καὶ τῆς διαδόσεως τῆς νέας πολεμικῆς τέχνης προκληθεῖσα ἀναστάτωσις ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε νὰ καταπλαγῇ ἡ κοινὴ γνώμη καὶ διὰ τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξ ὀνόματός της ἐχαιρέτησε τὴν ἀνατολὴν τῶν Νέων χρόνων, νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀγανάκτησίν της διὰ τὸ ἀνήκουστον θράσος. Μεσοῦντος τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Π ε τ ρ ά ρ χ η ς ὀνομάζει τὴν ἐφεύρεσιν «πανώλην. Δὲν ἦτο ἀρκετὴ εἰς τὸ μηδαμινὸν ἀνθρώπινον πλάσμα ἡ ὀργὴ τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος βροντᾷ ἐξ οὐρανῶν. Ὢ μὲ τὴν ὑπερηφάνειαν συνυφασμένη ὠμότης! Ἡ ἀνθρωπίνη λύσσα προσπαθεῖ νὰ μιμηθῇ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀπαράμιλλον φλόγα!»[29]. Ἡ ἐξάπλωσις τῆς ἀναταραχῆς εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην ἰδίως μετὰ τὴν ἐπίδειξιν τῆς νέας δυνάμεως κατὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ ἀριθμητικῶς ἰσχυροτέρου ἱπποτικοῦ στρατοῦ τῶν Γάλλων ὑπὸ τὸν Φ ί λ ι π π ο ν VI ἐκ μέρους τῶν ὑπὸ τὸν Ἐ δ ο υ ά ρ δ ο ν III ἀγγλικῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζουν τὴν νέαν τακτικὴν εἰς Crécy τὸ ἔτος 1346 μ.Χ., πανικοβάλλει ἱππότας, φεουδάρχας, ἱερεῖς καὶ διανοουμένους, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων — ὁ Μ ε λ ά γ χ θ ω ν, ὁ Λ ο ύ θ η ρ ο ς, ὁ Ἔ ρ α σ μ ο ς — θεωροῦν τὴν ἐφεύρεσιν ὡς ἀπόδειξιν αὐτοπροσώπου εἰσβολῆς τοῦ Διαβόλου εἰς τὸν ἀνθρώπινον κόσμον. Τὴν φρίκην αὐτὴν εἰκονογραφεῖ μετ' ὀλίγον μὲ ζοφερὰ χρώματα ὁ Ἀ ρ ι ό σ τ ο ς, προφητεύων τὸ τέλος τῆς ἀνδρείας* εἰς τὴν αὐγὴν μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐκλέγει χωρὶς τὴν ἐπιδοκιμα-

---

* Ὁ «μαινόμενος Ὀρλάνδος» μάχεται διὰ τῶν «συμβατικῶν» ὅπλων ἐναντίον τοῦ εἰσβολέως ἡγεμόνος τῶν Φρισσίων Cimosco, ὁ ὁποῖος διαθέτει τὸν φοβερὸν νεωτερισμόν. Μετὰ τὴν νίκην τὸ τηλεβόλον, τὸ ὁποῖον τελικῶς δὲν ἔσωσε τὸν ἐπιδρομέα, περιέρχεται εἰς χεῖρας τοῦ Ὀρλάνδου:

«..Τὸ πῆρε τότε κι' εἶπε: Πάει πιά! Στὸ μέλλον
στεφάνι δὲν θὰ δίνης στοὺς δειλούς, σ' ἄνδρες χωρὶς ψυχή.
Γιὰ νὰ μὴ σβύσῃ τοῦ λοιποῦ τῶν ἱπποτῶν ἡ τόλμη
ἐδῶ σὲ ρίχνω νὰ χαθῇς, νὰ μὴ σὲ βρῇ κανένας.

Συχαμερὸ καὶ ἄτιμο καταραμένο πρᾶμα,
ποὺ σὲ κουβάλησε στὴ γῆ τοῦ Βελζεβοὺλ τὸ μῖσος
νὰ φέρῃς ἀπ' τὸν Τάρταρο σ' ἐμᾶς τὴ συμφορά,
σύρε ξανὰ στὴν Κόλασι, τὴ σκοτεινή σου μάνα!
Μ' αὐτὰ τὰ λόγια πέταξε τὴν πύρινη σωλῆνα
στῆς θάλασσας τὸν πάτο.

Ἀφοῦ κεῖ κάτω ἔμεινε χρόνια πολλὰ κρυμμένος,
ἀνέβηκε ξανὰ στὸ φῶς τοῦ Σατανᾶ ὁ γόνος μὲ μάγια φοβερὰ
καὶ πρῶτα - πρῶτα δόθηκε στῶν Γερμανῶν τὸ ἔθνος..

σίαν τῆς κοινῆς γνώμης, ἀντὶ τῆς ἀτομικῆς ἱκανότητος, τὴν τεχνικὴν δύναμιν.

Ὁ νεωτερισμὸς τοῦ ἐκπυρσοκροτοῦντος ὅπλου ἐσήμαινε μίαν ἀπαράδεκτον, ἀλλ' ἐφικτὴν καὶ διὰ τοῦτο εἰς ὅλους διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς νέας καταστάσεως ἀναγκαίαν ὑπερπήδησιν τῆς προσωπικῆς ἀξίας. Τὸ νέον ὅπλον ἐδημιούργησε μίαν ἄγνωστον ἕως τότε διάστασιν μεταξὺ ἀντικειμενικοῦ ἀποτελέσματος καὶ ὑποκειμενικῶν προϋποθέσεων, κυρίως ὅμως κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐκπλήρωσιν σχεδίων χωρὶς ἄλλην δικαιολογίαν, πλὴν τοῦ γεγονότος, ὅτι διὰ τῆς νέας βίας ἦσαν κατορθώσιμα. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐπετύγχανε τὰ ἐπιδιωκόμενα σχεδὸν χωρὶς προσωπικὴν συνδρομὴν καὶ χωρὶς νὰ χρειάζεται ἠθικὴν συμπαράστασιν, ἡ βία αὐτὴ ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ μίαν ὀδύνην, ἡ ὁποία διὰ μέσου τῶν 278 πολέμων τῆς Εὐρώπης μεταξὺ 1482 καὶ 1941 μὲ τὰ 700 ἑκατομμύρια ἀμέσων θυμάτων[31] συνεχίζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, διὰ νὰ γνωρίσῃ εἰς τὴν σύγχρονον δυνατότητα τῆς καταστροφῆς, ἡ ὁποία ἐντείνεται, καθ' ὃν λόγον ὑποχωρεῖ ἡ ἀτομικὴ συμβολή, τὴν πλήρη ρῆξιν τῶν σχέσεων μεταξὺ δυνάμεως καὶ δικαίου. Σήμερον ἀσφαλῶς μεταξὺ αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ρίπτει τὴν βόμβαν καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὀλέθρου δὲν ὑπάρχει ἐσωτερικὴ συνάφεια, ἀλλ' αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀποδέσμευσις τῆς πράξεως ἐξ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος τὴν ἔπραττε, ὅ,τι δὲν προκαλεῖ πλέον ἐντύπωσιν, συνετάραξεν, ὅταν εἰς τὴν Εὐρώπην ἀντήχησαν αἱ πρῶται ἐκπυρσοκροτήσεις, τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε τὰ πρῶτα βήματα εἰς τὴν νέαν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορίας. Ἔκτοτε ἡ ἀποδέσμευσις αὐτή, ὅσον περισσότερον διεμόρφωνε τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς Εὐρώπης, ἔχανε τὴν σημασίαν της, μεταξὺ ὅμως τῆς πράξεως καὶ τῆς συνειδήσεώς της, τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς εὐθύνης, τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, εἶχε τοποθετηθῆ ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου.

Διὰ τῆς καταλήξεώς του εἰς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς πυρίτιδος ὁ Μεσαιὼν διέσπασε τὸν σύνδεσμον τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς του δικαιώσεως. Εἰς τὸ ρῆγμα μεταξὺ τῶν γεγονότων καὶ τοῦ πνευματικοῦ των ἐλέγχου ἐδημιουργήθη ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία. Τὸ ρῆγμα αὐτὸ σήμερον διευρύνεται, διὰ νὰ χωρέ-

---

Τῶν Γάλλων καὶ τῶν Ἰταλῶν κι' ὅλου τοῦ κόσμου οἱ χῶρες
ἔχουν βαλθῆ νὰ μάθουνε τὴν τραμερὴ τὴν τέχνη:
Ὁ ἕνας λιώνει τὸ χαλκὸ κι' ἀπ' τὴ ρευστὴ του μᾶζα,
καθὼς ὁ φοῦρνος τὴν ξερνᾶ, σχήματα κάνει κούφια·
ἄλλος τὸ σίδερο τρυπᾶ — τὸν βοηθᾶ ἡ φωτιά —
καὶ κάνει σχήματα μικρὰ καὶ σχήματα μεγάλα
μὲ κάθε εἴδους βάρος.

Κακόμοιρε πολεμιστή, σὰν τί τὰ θέλεις τὸ λοιπὸν
τὰ ὅπλα ποὖχεις τωραδὰ καὶ τὸ σπαθί σου ἀκόμα;
Κύττα νὰ πάρῃς τῆς βροντῆς τὸ φόρτωμα στὸν ὦμο,
γιατὶ φοβᾶμαι πὼς ἀλλιῶς ἡ κεῖνα θὰ σὲ κόψῃ!»[30].

ση ὁλόκληρον τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐποχήν μας, ἡ ὁποία, πιστὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν παράδοσιν, ἐπεξεργάζεται διὰ τῶν συγχρόνων ἐκρηκτικῶν ὑλῶν τὴν ἐσχάτην δυνατότητα, χωρὶς προσωπικῶς νὰ εὐθύνεται κανείς, ἀκούεται καὶ πάλιν ὁ παλαιὸς λόγος, ὅτι ἡ τεχνικὴ ἐξουσία, ἐφ' ὅσον δὲν συνδέεται ἐσωτερικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, εἶναι δαιμονικὴ σκευωρία. Ἡ «δαιμονία» αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ κληροδότημα τοῦ Μεσαιῶνος μέσῳ τοῦ Εὐρωπαίου εἰς τὸν παγκόσμιον ἄνθρωπον. Ἀφ' ὅτου ἡ πυρῖτις ἀνέτρεψε τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπίαν τῆς Εὐρώπης, ὁ ἄνθρωπος ἕπεται τοῦ ἔργου του.

Ποίους κατέστησε κυρίους τῆς καταστάσεως ἡ πυρῖτις.
Ἡ ἀνατροπὴ τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας ἔφερεν εἰς τὸ προσκήνιον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας μίαν νέαν τάξιν ἀνθρώπων. Ἡ ἀλλαγὴ εἶχε συντελεσθῆ, ὅταν οἱ ἱππόται ἀντελήφθησαν, ὅτι ἦσαν ἀκάλυπτοι ἔναντι καραδοκούντων πεζῶν, ὅταν τὰ τείχη τοῦ πύργου, ἀπόρθητα εἰς τὸ ξίφος καὶ τὸ βέλος, ὑπέκυπτον εἰς τὴν νέαν ὁρμήν, ὅταν διὰ τῶν μισθοφόρων ἐνισχύετο ἡ κεντρικὴ ἐξουσία εἰς βάρος τοῦ φεουδάρχου, ὅταν οἱ πολῖται συνησπίζοντο ἐναντίον τῶν συμφερόντων τοῦ μοναστηριακοῦ κλήρου, ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολις ἔπιπτεν εἰς τὴν βίαν τῶν τηλεβόλων, ὅταν οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας ᾐχμαλώτιζον τὸν Πάπαν, διὰ νὰ τὸν ἐγκλείσουν εἰς τὴν Ἀβινιόν.

Διὰ τῶν ἐκπυρσοκροτούντων ὅπλων δὲν ἔχασαν ὅμως οἱ ἰσχυροὶ τῆς χθὲς τὴν δύναμίν των, μόνον ἐπειδή, ὅσοι ἐσκόπευον ὑπὸ κάλυψιν, κατέρριπτον τοὺς ἐφίππους καὶ ὁ πέτρινος περίβολος τῆς ἐξουσίας δὲν ἀντεῖχεν εἰς τὴν σφοδρότητα τῶν νέων βλημάτων, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ ὑποτελεῖς τοῦ παρελθόντος ἀνεκάλυψαν μίαν πηγὴν οἰκονομικῆς ὑπεροχῆς, ἡ ὁποία μετέστρεψε τὴν εἰσροὴν τοῦ χρυσοῦ ἐκ τοῦ πύργου καὶ τῆς μονῆς πρὸς τὸ ἰδιωτικὸν βαλάντιον. Ὅταν συνετελεῖτο βεβαίως ἡ μεταστροφὴ αὐτή, μετεβάλλετο ὁ κόσμος εἰς εὐρωπαϊκὴν ἀποικίαν, οὕτως ὥστε ἡ Δύσις νὰ γίνῃ παγκόσμιον θησαυροφυλάκιον· ὁ χρυσὸς ὅμως δὲν κατηυθύνθη πρὸς τοὺς εὐγενεῖς οὔτε πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἐκυκλοφόρησε μεταξὺ τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ἐπαγγελματιῶν, οἱ ὁποῖοι συνεδέθησαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὴν πολεμικὴν καινοτομίαν. Διὰ τῶν φόρων, τοὺς ὁποίους ἐπέβαλεν ὁ ἡγεμὼν καὶ ὁ βασιλεύς, ἐδημιουργήθη ταυτοχρόνως ἡ ἔμμισθος τάξις τῶν ὑπαλλήλων καὶ τὸ μισθοφορικὸν στράτευμα μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβολὴν τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῶν φεουδαρχῶν καὶ τοῦ κλήρου. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν ὑπάλληλον καὶ τὸν στρατιώτην μηχανικοί, προμηθευταὶ τοῦ στρατοῦ, σχεδιασταί, ἐφευρέται, διδάσκαλοι σκοποβολῆς, ἀντιγραφεῖς κανόνων χρήσεως, συγγραφεῖς εἰκονογραφημένων ἐπικαίρων περιπετειῶν, ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐκμεταλλεύονται τὴν νέαν ἀνησυχίαν καὶ τὴν νέαν δύναμιν, προβάλλουν ὡς σκαπανεῖς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Τὸ λαμπρότερον παράδειγμα προσφέρει ἐν προκειμένῳ ὁ Λεονάρδος Da Vinci διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν εἰς ἡλικίαν 30 ἐτῶν τὸ ἔτος 1482 ἀπηύ-

θυνεν εἰς τὸν ἡγεμόνα τοῦ Μιλάνου Λουδοβῖκον Sforza, διὰ νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ, τί εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐπιτύχῃ, ἐὰν προσληφθῇ εἰς τὴν αὐλὴν ὡς κρατικὸς μηχανικός: «1. Ἔχω καταστρώσει σχέδια διὰ πολὺ ἐλαφράς, ἀλλὰ στερεὰς γεφύρας, αἱ ὁποῖαι εὐκόλως μεταφέρονται καὶ διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ καταδιωχθῇ ὁ ἐχθρὸς ἢ νὰ διαφύγωμεν ἀσφαλῶς, ἐπίσης δι' ἄλλας γεφύρας, τὰς ὁποίας οὔτε τὸ πῦρ οὔτε αἱ λοιπαὶ ἐπιθέσεις καταστρέφουν καὶ δυνάμεθα μὲ ἄνεσιν νὰ τοποθετήσωμεν καὶ νὰ ἄρωμεν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἔχω ἄλλα σχέδια, διὰ νὰ πυρπολήσωμεν καὶ νὰ καταστρέψωμεν τὰς γεφύρας τοῦ ἐχθροῦ.. 6. Περαιτέρω θὰ κατασκευάσω ἀσφαλῆ καὶ ἀπρόσιτα κλειστὰ ἅρματα, τὰ ὁποῖα μὲ τὰ τηλεβόλα των θὰ διέρχωνται διὰ τῆς παρατάξεως τῶν ἐχθρῶν καὶ θὰ συντρίβουν καὶ τὰς πολυπληθεστέρας ὁμάδας ἐνόπλων.. 8. Μὲ δυὸ λόγους θὰ κατασκευάσω ἀναλόγως τῶν περιστάσεων διαφόρους ἀμυντικὰς καὶ ἐπιθετικὰς μηχανάς.. 9. Ἐὰν ὑποτεθῇ, ὅτι ὁ ἀγὼν γίνῃ εἰς τὴν θάλασσαν, ἔχω σχέδια διὰ τεχνικὰς ἐγκαταστάσεις ἐπὶ πλοίων, τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀνθέξουν καὶ εἰς τὸν ἰσχυρότερον κανονιοβολισμόν»[32].

Ἐκρηκτικοὶ ὅροι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ὅπως ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν ἐποχήν μας μετὰ τὴν τεχνικὴν ἀποδέσμευσιν τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, ἡ ἐπιστήμη ἐτέθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πολιτικῆς, ὅταν ἐθορύβησαν τὴν Εὐρώπην τὰ πρῶτα πυροβόλα ὅπλα. Διὰ τῆς πολιτικῆς της θητείας ἡ ἐπιστήμη παρουσιάσθη ὅμως διὰ πρώτην φορὰν ὡς κοινωνικὸς συντελεστὴς τῆς δυνάμεως. Τοῦτο ἐσήμαινεν ὑποχρεώσεις ἐναντίον τῆς καθαρᾶς ἐρεύνης, ὑπῆρξεν ὅμως ταυτοχρόνως μία πρόκλησις διὰ τὴν ἔρευναν. Ἡ πρόκλησις αὐτὴ ἦτο παραλλήλως γενικῆς φύσεως, ἐσωτερικῶς συνυφασμένη πρὸς τὰ συμφέροντα, τοὺς φόβους καὶ τὰς ἀξιώσεις μιᾶς νέας κοινωνικῆς τάξεως, ἡ ὁποία ἐπεχείρησε νὰ θέσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της, ὅ,τιδήποτε παρεῖδεν ἢ ἀπεκήρυξεν ἡ παράδοσις, νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν δύναμιν ὁπουδήποτε καὶ ὑφ' οἱανδήποτε μορφὴν παρουσιάζετο. Καθ' ὃν χρόνον κατέρρεεν ἡ τάξις τῶν ἱπποτῶν καὶ περιωρίζετο ἡ ἰσχὺς τοῦ φεουδάρχου καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιρροή, ἀπεκάλυπτεν ὁ κόσμος τὴν ἀπηγορευμένην πλευράν του καὶ ἔδιδε τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι διὰ τῆς ἀκριβοῦς του γνώσεως θὰ ἐκπληρωθῇ, ὅ,τι εἶχεν ὑποσχεθῇ ἡ πίστις διὰ τὴν ζωὴν μετὰ τὸν θάνατον. Ἡ κοινωνικὴ ἀναστάτωσις, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ἡ ἐκπυρσοκρότησις, προσήγγισε λοιπὸν καὶ χωρὶς τὴν ρητὴν ἐντολὴν τῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν ἐπιστήμην νὰ ἐρευνήσῃ τὰ φυσικὰ πράγματα χάριν τῆς δυνάμεως, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον. Ὅ,τιδήποτε εἶχε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης παραγνωρισθῇ, παρουσιάσθη, μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ ἦτο νέον, ὡς ἀντικείμενον ὑψίστου ἐνδιαφέροντος. Ὁ κόσμος ἀπέκτησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μίαν ἱερὰν σημασίαν, διὰ νὰ καταστῇ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὸ πραγματικὸν ἀντικείμενον τῆς εὐρωπαϊκῆς λατρείας.

Προηγήθη διὰ τοῦτο τῆς στροφῆς πρὸς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ κλασσικὰ γράμματα ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ γνωρίσῃ, ὅ,τι τοῦ ἀπέκρυφεν ἡ παράδοσις. Ἡ ἀνάγκη ν' ἀποκαλυφθοῦν τὰ ἄγνωστα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος χάριν τῶν νέων αἰτημάτων μετέστρεψε τὴν προσοχὴν ἐκ τοῦ λατινικοῦ κόσμου πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκ τῆς θεολογίας πρὸς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην.

Ἡ μεταστροφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ τὸ φυσικὸν περιβάλλον συνετελέσθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πολιτικοῦ ἄρχοντος, ὁ ὁποῖος εἶδεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐρεύνης μίαν δυνατότητα προβολῆς καὶ μίαν προϋπόθεσιν ἐπεκτάσεως τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν τοῦ παρεῖχον ὁ χρυσὸς καὶ ἡ πυρῖτις. Ἡ προμήθεια, ἡ συντήρησις καὶ ἡ χρῆσις τῶν νέων ὅπλων προϋπέθετον μίαν οἰκονομικὴν ἰσχύν, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν οὔτε ὁ χωρικός, οὔτε ὁ ἱππότης, οὔτε ὁ ἔμπορος, οὔτε ὁ ἱερεύς, οὔτε ὁ φεουδάρχης. Μόνος εἰς θέσιν ν' ἀγοράσῃ τὴν ἐκρηκτικὴν ὕλην καὶ τὸ μέταλλον, νὰ κατασκευάσῃ χυτήρια, νὰ πληρώσῃ τοὺς τεχνίτας, νὰ ἐκπαιδεύσῃ τοὺς πολεμιστὰς καὶ νὰ τοὺς συντηρήσῃ ἑτοιμοπολέμους ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἦτο ὁ κύριος μιᾶς πόλεως ἢ μιᾶς εὐρυτέρας περιοχῆς, ἡ δύναμις τοῦ ὁποίου προηγουμένως ἐστηρίζετο εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν εὐγενῶν ἢ τὴν συμπαράστασιν τῆς Ρώμης, αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως εἰς τὴν φορολογίαν καὶ τὸ ἔμμισθον στράτευμα. Πρῶτοι ἀντελήφθησαν τὴν μεταβολὴν τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων οἱ ἡγεμόνες τῶν ἰταλικῶν πόλεων ἰδίως μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ ἀπομάκρυνσιν τοῦ Πάπα. Ἐξ Ἰταλίας λοιπὸν ἐδόθη τὸ παράδειγμα τῆς ἀπολύτου μοναρχίας, ὅπως τὴν ἐνσαρκώνει ὁ ἐπικίνδυνος τύπος, τὸν ὁποῖον ἐκθειάζει ὁ N. Machiavelli. Διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῆς ἐξουσίας εἰς χεῖρας ἑνὸς πολιτικοῦ προσώπου ἡ πυρῖτις ἐπάταξε τὰ ἐναντία μικροσυμφέροντα φεουδαρχῶν, μονῶν καὶ συντεχνιῶν καὶ ὡδήγησε τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐθνικοῦ κράτους.

Ἐκ τοῦ πολέμου ὡς συνεχίσεως τῆς πολιτικῆς ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου πρὸς τὴν πολιτικὴν ὡς συνέχειαν τοῦ πολέμου δι' ἄλλων μέσων.

Μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κυριάρχου πολιτικοῦ κράτους ἡ ἐπανάστασις, ἡ ὁποία συνέβη εἰς τὴν πολεμικὴν τέχνην, οὐσιαστικῶς ἐτερματίσθη, διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας ἐπέβαλλεν εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἡ εἰσροὴ καὶ ἡ κυκλοφορία τοῦ χρήματος. Ὅσον ἐπολλαπλασιάζοντο τὰ νέα αἰτήματα, τόσον ἐμειοῦτο ὅμως ἡ οἰκονομικὴ σημασία τοῦ στρατεύματος, δεδομένου ὅτι μέχρι τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ Εὐρώπη δὲν ἐγνώρισεν ἄλλον πολεμικὸν νεωτερισμόν. Ἀλλ' ὅσον ἡ ζωὴ τοῦ κράτους ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων, τόσον περισσότερον καὶ ἡ κρατικὴ ἐξουσία, παρ' ὅτι ἐπανειλημμένως ἐπενέβη εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἐμπορίου (Mercantilismus), περιωρίζετο βαθμηδὸν εἰς τὴν πολεμικὴν ἰσχύν, οὕτως ὥστε κατὰ

τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας νὰ φανῇ, ὅτι τὸ κράτος εἶχεν ὡς ἀποστολήν του νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν κυρίως ἐναντίον ἐξωτερικῶν ἀπειλῶν καὶ ἐφ᾿ ὅσον οἱ γείτονες ἡσύχαζον, ν᾿ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν τήρησιν τοῦ νόμου. Κατ᾿ αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ στρατιωτικὴ ἐξουσία ὑπετάγη τελικῶς εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ὁ πόλεμος παρουσιάσθη ὡς συνέχισις μόνον τῆς πολιτικῆς δι᾿ ἄλλων μέσων. Τὸ οὐσιῶδες τῆς εὐρωπαϊκῆς αὐτῆς περιόδου εἶναι, ὅτι τὰ στρατιωτικὰ αἰτήματα ἀνεφέρθησαν μόνον εἰς τὴν πολεμικὴν περίοδον καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθοῦν διὰ τῶν ὑπαρχόντων μέσων χωρὶς ἰδιαιτέραν ἐπιβάρυνσιν τῆς οἰκονομίας. Ἀποτέλεσμα τῆς δευτερευούσης αὐτῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ στρατὸς διὰ τὴν εἰρήνην, ἦτο ἡ ὑποχώρησις τῆς πολιτικῆς ζωῆς πρὸς ὄφελος τῆς οἰκονομίας, ὁ περιορισμὸς δηλαδὴ τῆς κρατικῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Σήμερον ἡ κατάστασις αὐτὴ μεταβάλλεται, διότι ἡ πυρῖτις γνωρίζει τὸ δεύτερον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας της. Εὑρισκόμεθα εἰς μίαν προοδευτικὴν ἐπανάστασιν τῆς πολεμικῆς τέχνης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων δυνατοτήτων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, αἱ ὁποῖαι πραγματοποιοῦνται μόνον διὰ τῆς ἐπιβαρύνσεως τῆς οἰκονομίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνεπάγεται τὴν ἐπέμβασιν τοῦ κράτους εἰς τὴν ζωὴν τῆς εἰρήνης. Ἐνῷ τὸ εἰδικευόμενον στράτευμα μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, τὸ ἱππικόν, ἐχρειάζετο μόνον σπάθην καὶ περίστροφον ὡς εἰδικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ συντηρηθῇ ἐκ τῶν ἐνόντων, σήμερον ὁλόκληρον τὸ στράτευμα χρειάζεται διὰ τὴν περίοδον τῆς εἰρήνης ἐν ὄψει τοῦ πολέμου μέσα, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλουν ἐξειδίκευσιν συνεχῶς μεγαλυτέρου τμήματος τῆς κρατικῆς οἰκονομίας, ἀποδεκατισμὸν ἑπομένως τοῦ προϋπολογισμοῦ χάριν τῶν προϋποθέσεων τῆς ἐκρηκτικῆς ὕλης, συντονισμὸν τῶν οἰκονομικῶν προσπαθειῶν μὲ γνώμονα τὸν πόλεμον, ἕνεκα τῆς ἀποτροπῆς, τοῦ ὁποίου ἑτοιμάζονται τὰ ὅπλα. Ἡ κρατικὴ ἐξουσία, εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ὁποίας εἶχον πιστεύσει οἱ κοινωνικοὶ μεταρρυθμισταὶ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, παρουσιάζεται καὶ πάλιν ὡς ρυθμιστὴς τῆς καταστάσεως. Ὁρίζει τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἐλέγχει τὰ φρονήματα, δημεύει τὴν ἐπιστήμην καὶ συντείνει εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς νέας κοινωνικῆς τάξεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ στρατὸς ἐπιβάλλει, ἂν ὄχι ἀμέσως, ἐμμέσως ὅμως τὴν θέλησίν του μὲ ἀποτέλεσμα τὴν στράτευσιν τῶν συνειδήσεων καὶ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πολιτικῆς ὡς συνεχίσεως τοῦ πολέμου ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου. Ἐὰν ἡ ἐποχή μας μιμῆται τὸν Μεσαιῶνα διὰ τῆς ἐφευρέσεως νέων ἐκρηκτικῶν δυνατοτήτων, τὸ κράτος εἰς τὴν τεχνικήν του ἀπροσωπίαν γίνεται ὁ ἀπόλυτος κοινωνικὸς κυρίαρχος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ ἀτομικὴ βόμβα συνεχίζει τὸ ἔργον τοῦ 13ου αἰῶνος, διὰ ν᾿ ἀνατινάξῃ πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν κοινωνικὴν τάξιν, τὴν ἔννοιαν τοῦ πολέμου, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὅπως συνέβη, ὅταν ἡ πρώτη ἐκπυρσοκρότησις διέ-

σπασε τὸν δεσμὸν μεταξὺ προσωπικῆς ἀξίας καὶ τεχνικῆς δυνατότητος.

Ἡ τομὴ τοῦ κόσμου διὰ τοῦ ὡρολογίου.

Ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐπεμβάσεώς του εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς χώρους τῶν φυσικῶν δυνάμεων κατώρθωσε νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸ πρόσωπόν του καὶ νὰ ἐπιτυγχάνῃ διὰ τῆς τεχνικῆς ἀναστατώσεως τῆς ὕλης, ὅ,τι θὰ ἦτο εἰς τὴν φυσικήν του ἱκανότητα ἀδύνατον, ὤφειλε νὰ προσαρμόσῃ τὴν ζωήν του εἰς τοὺς τρόπους ὑπερβάσεως τῆς φυσικῆς του παρουσίας καὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ρυθμόν, ὁ ὁποῖος ἐπέβαλλεν αὐτὴν τὴν ὑπέρβασιν. Οὐδεμία τεχνικὴ ἐφεύρεσις αἰσθητοποιεῖ τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος εἰς τὰ αἰτήματα μιᾶς ἀντικειμενικῆς διαρρυθμίσεως μὲ τόσην διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν παγκοσμίων πραγμάτων ἱστορικὴν σημασίαν, ὅσον ἡ μηχανικὴ ρύθμισις τοῦ χρόνου διὰ τοῦ ὡρολογίου, τὸ ὁποῖον ἐφεῦρεν ἡ Ἐκκλησία ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος.

Τὸν χρόνον, ὅπως διαρθρώνει σήμερον τὴν προσωπικὴν καὶ τὴν κρατικὴν ζωήν, ἐχάρισεν εἰς τὴν Εὐρώπην μία μ η χ α ν ι κ ὴ δ ι ά τ α ξ ι ς. Μέσῳ τῆς διατάξεως αὐτῆς ἡ Εὐρώπη εἶδε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μ ε τ α β ο λ ῆ ς. Τὸ ὡρολόγιον ἐσήμανε τὸ τέλος τῆς ὀντολογίας καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως. Βεβαίως ἡ ὀντολογία ἐπέζησεν, ἀντὶ ὅμως νὰ ἔχῃ θέσιν διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, ὑπάγεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου δὲν συνεπλήρωσεν ἁπλῶς τὴν ὀντολογίαν, ἀλλὰ παρουσίασε τὸ περιεχόμενόν της, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ εἰκὼν τῆς στάσεως, ὡς περιεχόμενον τῆς διαρκείας, ἡ ὁποία ἔκτοτε ἀπετέλεσε τὸ ὄντως ὂν τῆς Εὐρώπης. Ἡ μηχανικὴ διάταξις τοῦ χρόνου μετέβαλε τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου, διότι δὲν ἐπρόκειτο κατ' οὐσίαν περὶ τῆς εἰσαγωγῆς μιᾶς νέας τάξεως εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ περὶ τῆς εἰσόδου τοῦ κόσμου εἰς μίαν νέαν τάξιν. Διὰ τοῦ ὡρολογίου ὁ Μεσαιὼν ἀνεθεώρησε τὸν κόσμον καὶ ἐπομένως τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος, ἀντὶ νὰ ἔχῃ μίαν βάσιν, διὰ νὰ ἐρευνᾷ τὰ μένοντα, κινεῖται ἐπὶ μιᾶς τροχιᾶς, διὰ νὰ σχετίζεται πρὸς ὅ,τι μεταβάλλεται. Ἀφ' ὅτου ἡ διάρκεια ρυθμίζεται μηχανικῶς, ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ εἰς τὴν φύσιν τὴν δύναμιν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοὺς ὅρους τῆς ἀλλαγῆς· δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐνέργειαν· δὲν εἶναι, ἀλλ' ἐξελίσσεται· δὲν ζῇ εἰς τὸ παρὸν καὶ χάριν τοῦ παρόντος, ἀλλ' εἰς τὸ μέλλον καὶ χάριν τοῦ μέλλοντος· δὲν ὑπάρχει, διὰ νὰ φιλοξενῇ ἐντὸς τοῦ νῦν τὸ ἐστίν, ἀλλὰ διὰ νὰ μετατρέπῃ τὸ οὔπω εἰς οὐκέτι.

Ὅτι τὰ πράγματα διαρκοῦν καὶ ἡ διάρκεια αὐτὴ εἶναι συμμετρικὴ καὶ ἀνεπανάληπτος, εἶναι ἡ φοβερὰ ἔμπνευσις τῆς Εὐρώπης. Εἰς ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς πολιτισμοὺς τὰ πράγματα εἰς τὴν ἐσωτερικήν των ὀντότητα ἐνσαρκώνουν τὴν στάσιν καὶ ὅταν κινοῦνται, ἡ κίνησίς των εἶναι ἀσύμμετρος ἢ ἐπαναλαμβανομένη. Πρότυπον τῆς περιοδικῆς κινήσεως ἦτο ὁ Ἥλιος. Ἡ καθημερινὴ περιφορά του εἰς τὸ στερέωμα ἐγέννησε τὴν ὑποψίαν, ὅτι ὁ κόσμος ἐπιδίδε-

ται εἰς ἐπαναλήψεις. Τὸ ἴδιον γεγονὸς διεπιστώθη εἰς τὴν κίνησιν τῶν ἀστέρων καὶ ἐπεβεβαιώθη εἰς τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐποχῶν, ὥστε εἰς τὴν ἀρχαιότητα νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ εἰκασία, ὅτι «ὁ χρόνος αὐτὸς εἶναι δοκεῖ κύκλος τις»[33]. Ἐν τούτοις ὁ κυκλικὸς χρόνος προϋποθέτει, ὅπου ὁρίζει τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν, ἀνεπτυγμένον πνεῦμα, ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουν κατὰ φύσιν λαοί, οἱ ὁποῖοι ζοῦν μόνον εἰς τὸ παρόν, ὄχι μόνον δηλαδὴ δὲν ἔχουν ἐξαντικειμενίσει τὴν κίνησιν καὶ δὲν γνωρίζουν τὴν διάταξίν της εἰς λεπτὰ τῆς ὥρας, ἀλλ' ἀγνοοῦν τὴν ἑβδομάδα, τοὺς μῆνας καὶ τὰ ἔτη. Εἰς ὡρισμένα μέρη ἡ διάταξις αὐτὴ ἔχει ἐκ μέρους τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν εἰσαχθῆ, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν μετέωροι ἐντὸς ἑνὸς ἱσταμένου παρόντος, χωρὶς νὰ προεκτείνωνται οὔτε εἰς τὸ παρελθὸν οὔτε εἰς τὸ μέλλον, τὰς δύο σφαίρας τοῦ θείου. Τὸ μέλλον ἀνήκει εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἑπομένως ἀπροσδιόριστον καὶ συνεπῶς ἀδιάφορον διὰ τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιτρέπεται μόνον νὰ ἐλπίζῃ. Τὸ παρελθὸν εἶναι ὁ χῶρος τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, ἡ περιοχὴ τῶν θείων γεγονότων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλέγξῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Ὅταν ὁ διάσημος ἀσιανολόγος A. H. Layard, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἐ ρ ν έ σ τ ο ς Rénan εἰς μίαν διάλεξίν του εἰς τὴν Σορβόννην μὲ θέμα «τὸ Ἰσλὰμ καὶ ἡ Ἐπιστήμη» τὴν 29ην Μαΐου 1893, ἐζήτησε πληροφορίας ἐκ μέρους τοῦ καδῆ τῆς Μοσούλης διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως, ἐκεῖνος ἀπήντησε: «Μόνον ὁ Θεὸς γνωρίζει τὸ παρελθὸν αὐτῆς τῆς πόλεως· μόνον ἐκεῖνος θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ εἴπῃ εἰς ποίαν πλάνην ἦτο βυθισμένη πρὸ τῆς ἁλώσεώς της ὑπὸ τοῦ Ἰσλάμ. Δι' ἡμᾶς ὅμως θὰ ἦτο ἐπικίνδυνον, ἐὰν θελήσωμεν νὰ γνωρίσωμεν τὸ παρελθόν της». Σύγχρονοι Ἄραβες ἑρμηνεύουν τὴν μουσουλμανικὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου ὡς ἑξῆς: «Ὁ χρόνος εἶναι μόνον ἡ παροῦσα στιγμή, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν καὶ ζῶμεν εἰς ὅ,τι ἔχει τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἀναντικατάστατον. Ἡ κοινότης τῶν Μουσουλμάνων αἰωρεῖται μεταξὺ ἑνὸς παρόντος, τὸ ὁποῖον εἶναι προφητεία καὶ ἑνὸς μέλλοντος, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑπόσχεσις, ἀλλὰ τὸ παρὸν βιοῦται ὡς στιγμὴ ἢ ὡς σημεῖον θεοφανείας ἢ ὡς ἀπόλυτος τύχη»[34]. Διὰ τοῦτο οἱ Μωαμεθανοί, προκειμένου νὰ καθορίσουν, πότε θὰ τελειώσῃ τὸ ραμαζάνιον, δὲν συμβουλεύονται μέχρι σήμερον τὸ ἡμερολόγιον, ἀλλ' ἐπιφορτίζουν δύο μάρτυρας νὰ παρατηρήσουν, πότε θ' ἀνατείλῃ ἡ σελήνη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐστοίχισεν εἰς τοὺς Ἄραβας τῶν Παρισίων πρὸ ὀλίγων ἐτῶν νηστείαν δύο ἡμερῶν ἐπὶ πλέον[34]. Μία τῶν δυσχερεστέρων ὑποθέσεων τῆς Σινικῆς αὐτοκρατορίας ἦτο ἐξ ἄλλου ὁ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ φυσικὰ γεγονότα ἐτήσιος καθορισμὸς τοῦ ἡμερολογίου, τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἰταλὸς ἱεραπόστολος Matteo Rici (1582 μ.Χ.), ὁ αὐτοκράτωρ ἀνέθετεν εἰς 200 πρόσωπα[35].

Πρὶν εὐθυγραμμισθῇ ὁ χρόνος διὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀντικειμενικῶς παρέστησαν τὸν χρόνον διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν

οἱ Αἰγύπτιοι. Εἰς τὴν ἡλιόλουστον γῆν τοῦ Νείλου ἐτοποθετήθη καθέτως μία ράβδος, διὰ νὰ παρατηρηθῇ ἡ κίνησις τῆς σκιᾶς της. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ Αἰγύπτιοι προέβησαν ὅμως εἰς τὸ ἑξῆς διὰ τὰς ἑπομένας χιλιετηρίδας μοιραῖον λάθος: Κατὰ τύχην ἢ ἕνεκα τῆς συμμετρίας διῄρησαν τὸ ἐπίπεδον, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ἵστατο ἡ ράβδος, εἰς 6 ἴσα τμήματα. Δεδομένου ὅτι ὁ Ἥλιος διανύει τὸ στερέωμα εἰς καμπύλην τροχιάν, ἡ σκιά του διατρέχει τὰ ἴσα τμήματα τοῦ ἐπιπέδου εἰς ἄνισα χρονικὰ διαστήματα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ 6 αἰγυπτιακαὶ ὧραι ἔχουν διάφορον μεταξύ των μῆκος. Ἡ ἀνισότης αὐτὴ ἐθεωρήθη τόσον φυσική, ὥστε ἀργότερον οἱ Αἰγύπτιοι προσεπάθησαν νὰ ρυθμίσουν καὶ τὴν κλεψύδραν συμφώνως πρὸς τὸν ἀσύμμετρον χρόνον τοῦ ἡλιακοῦ ὡρολογίου. Ἐδημιούργησαν λοιπόν, ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ ἐπιτυμβίου τοῦ Ἀμενεχμὰτ (3η δυναστεία, 1500 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐβελτίωσε τὴν κλεψύδραν, ὥστε «νὰ πηγαίνῃ ἀκριβῶς», ἐκ μιᾶς φυσικῆς συμμετρίας μίαν τεχνητὴν ἀσυμμετρίαν[36], τὴν ὁποίαν συνεπλήρωσε τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ὧραι τοῦ ἡλιακοῦ ὡρολογίου ἔμεναν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους ἀμετάβλητοι, οὕτως ὥστε ἡ ὥρα τοῦ θέρους νὰ εἶναι μεγαλυτέρα τῆς ὥρας τοῦ χειμῶνος.

Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἀσυνέπεια συνέτεινεν, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ὁ χρόνος καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα ὡς μία μορφὴ ἀσταθείας, ἡ ὁποία δὲν ἀνεφέρετο εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἐξωτερικήν των ἐμφάνισιν, τὴν ἀφορμὴν τῆς ἀναγωγῆς εἰς τὴν σταθερὰν καὶ ἀναλλοίωτον προϋπόθεσίν των. Ὅ,τι εἶχεν ἀξίαν διὰ τὴν γνῶσιν, ἦτο κατὰ ταῦτα ἄχρονον εἴτε ὡς ἀφανὲς πρότυπον τῶν πραγμάτων (ἰδέα) εἴτε ὡς νοητὴ δομὴ τοῦ πράγματος (οὐσία). Τὴν ὑποτίμησιν τοῦ χρόνου ὑπέθαλψαν αἱ περιοδικαὶ ἀλλαγαὶ τῆς φύσεως, ὥστε νὰ ὑπονοηθῇ μία μένουσα βάσις τῶν φαινομένων ὡς προϋπόθεσις τῆς κινήσεως. Ὁ χρόνος ἦτο δυνατὸν νὰ συμβάλῃ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς κινήσεως κατ' ἀναφορὰν πρὸς ὅ,τι προηγεῖται ἢ ἕπεται, ὁπότε συνέπιπτε πρὸς τὸν ἀριθμόν[37]. Διὰ τὴν πρακτικὴν μέτρησιν τῆς κινήσεως, ἐπὶ παραδείγματι μιᾶς δημοσίας ἀγορεύσεως, ὑπῆρχεν ἡ κλεψύδρα, ὥστε νὰ τηρηθοῦν τὰ ἐπιτρεπόμενα μέτρα. Ἡ κλεψύδρα ὅμως ἦτο δημόσιον ὄργανον, χωρὶς νὰ χρησιμοποιῆται διὰ τὴν συνεχῆ μέτρησιν τοῦ χρόνου ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος πρακτικῶς προσήρμοζε τὴν ζωήν του εἰς τὰς φυσικὰς ἐπαναλήψεις (ἄνοιξις, ἀλέκτωρ, ἥλιος) καὶ πνευματικῶς εἰς τὸν ἀΐδιον κόσμον. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ χρόνου ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐκαινοτόμησεν εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν διὰ τοῦτο δὲν ἀντελήφθη ὡς πρόβλημα, ὥστε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις νὰ μείνῃ μέχρι τέλους κοσμολογική, νὰ ζητήσῃ εἰς τὴν φύσιν καὶ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὅ,τι ἀκριβῶς διερρήγνυε τὸν χρόνον ὡς ἄφθορος παρουσία.

Εἰς τὸν κατ' εὐθεῖαν ἐμπρὸς ἐκτεινόμενον χρόνον εἰσήγαγε τὸν ἱστορικὸν κόσμον ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῆς ἐντάξεως τοῦ ἀνθρώπου μεταξὺ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀναμενομένης δευτέρας Παρουσίας τοῦ ἐνσαρκωθέν-

τος Θεοῦ. Διὰ τοῦ Εὐαγγελίου συνετελέσθη διὰ τοῦτο μία πρωτοφανὴς εὐθυγράμμισις τοῦ χρόνου. Ἐφ' ὅσον ἐξέλεξεν ὡς ἀρχήν της, ἀντὶ τοῦ μύθου, τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς καὶ ἔθεσε τὸ βάρος τῆς ζωῆς εἰς ὅ,τι πρόκειται νὰ γίνῃ, ἡ ἐξ Ἀνατολῶν θρησκεία διέσπασε τὴν παράδοσιν τοῦ κυκλικοῦ χρόνου, ἡ ὁποία διὰ τῶν παλιγγενεσιῶν καὶ τῶν κύκλων τῆς ἀστρολογίας ἐξηκολούθησε νὰ γοητεύῃ τὴν ἄπω Ἀνατολήν. Ἡ Εὐρώπη ὅμως διὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ της ἐκλήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν περιφέρειαν καὶ νὰ τοποθετηθῇ ἐπὶ μιᾶς ἐπιμηκυνομένης ὁδοῦ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς νέας πίστεως. «Ἀκολουθοῦντες τὴν εὐθεῖαν, ἡ ὁποία δι' ἡμᾶς εἶναι Χριστός, μὲ ὁδηγὸν καὶ σωτῆρα ἐκεῖνον ἂς ἀποστρέψωμεν ἐκ τῶν ματαίων καὶ τῶν ἀνοήτων περιστροφῶν τῶν ἀσεβῶν τὴν πορείαν τῆς πίστεως καὶ τὸν νοῦν μας»[38].

Ἡ προφητεία τοῦ ἀνεπιστρέπτου χρόνου, ἡ ὁποία διεδόθη εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ πληροφορηθῇ, ὅτι ἔχει ἐντὸς τοῦ κόσμου νὰ ἐκπληρώσῃ μίαν ἀνυπέρθετον ἀποστολήν, ἔλαβεν ἀρχομένου τοῦ 13ου αἰῶνος σάρκα καὶ ὀστᾶ. Διὰ τῆς πνευματικῆς εὐθυγραμμίσεως τοῦ χρόνου ὁ Χριστιανισμὸς ἔγραψε τὰ προλεγόμενα τοῦ ὡρολογίου. Διὰ τῆς πίστεως, ἡ ὁποία τὸν ἐκάλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ παρελθὸν χάριν τοῦ ἐρχομένου, νὰ λησμονήσῃ «τὰ ὀπίσω», διὰ νὰ ἐπεκταθῇ «τοῖς ἔμπροσθεν»[39], ὁ ἄνθρωπος εἶχε προετοιμασθῇ ψυχολογικῶς νὰ κινηθῇ πρὸς τὸ οὔπω, νὰ ζήσῃ διὰ τὴν ὑπέρβασιν τοῦ παρόντος, τὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς προοπτικῆς, ἡ ὁποία δὲν γνωρίζει ἀνάπαυλαν. Ὅταν ἡ Ἐκκλησία προσέφερεν εἰς τὸν κόσμον τὸ ὡρολόγιον, ἡ προέκτασις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ μέλλον εἶχεν ἀποκτήσει τὸν τεχνικόν της γνώμονα. Ἡ ἀκατάπαυστος ρυθμικὴ ἀνησυχία τῆς μοναχικῆς ἐφευρέσεως ἔγινεν ἔκτοτε ὁ παλμὸς τῆς Εὐρώπης.

Τί ἐξώθησε τοὺς μοναχοὺς τοῦ 13ου αἰῶνος νὰ ρυθμίσουν μηχανικῶς τὸν χρόνον.

Διὰ ποῖον λόγον οἱ μοναχοὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μετὰ τὸ ἔτος 1200 μ.Χ. ἀντικατέστησαν τὴν κλεψύδραν, ἡ ὁποία μέσῳ μιᾶς ὑδραυλικῆς σφυρίκτρας ἐκάλει ἢ ἀφύπνιζε τὸν κωδονοκρούστην νὰ σημάνῃ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ἑνὸς κυλίνδρου, ἑνὸς σχοινίου καὶ ἑνὸς βάρους, τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ ὡρολογίου, εἶναι ἱστορικῶς ἀνεξακρίβωτον. Παρὰ τὴν σιωπὴν τῆς παραδόσεως, ὁ λόγος ἐν τούτοις εἶναι φανερός. Ὅπως ὁ νεφοσκεπὴς οὐρανὸς δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Εὐρώπην εὐρεῖαν διάδοσιν τοῦ ἡλιακοῦ ὡρολογίου, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ τὸ χειμερινὸν ψῦχος ἠμπόδιζε τὴν λειτουργίαν τῆς κλεψύδρας, ἐφ' ὅσον, ἰδίως τὴν νύκτα, τὸ ὕδωρ ἐπάγωνε. Ἔπρεπε λοιπὸν ἡ δυσκολία νὰ ὑπερνικηθῇ, διὰ νὰ προσεύχωνται οἱ μοναχοὶ καὶ ἡ ἐνορία τὴν ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ καθωρισμένην ὥραν. Μέχρι τότε ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις ἀνεφέρετο εἰς τὸ παλαιὸν ὡρολόγιον, ἡ Ἐκκλησία εἶχε δηλαδὴ παραλάβει διὰ τῆς Ρώμης τὴν ἐξ Αἰγύπτου καταγομένην ἀρχαίαν διαίρεσιν τοῦ

ἡμερονυκτίου εἰς 12 ὥρας καὶ εἶχεν ὁρίσει διὰ τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας (ἀνατολὴ ἡλίου, μέσον τῆς πρωΐας, μεσημβρία, μέσον τοῦ ἀπογεύματος, δειλινόν, δύσις ἡλίου) ἀναλόγους προσευχάς. Ἡ διάταξις αὐτὴ παρέμεινεν ἐν ἰσχύϊ μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος, παρ' ὅτι ἡ ζωὴ εἶχεν ἤδη προσαρμοσθῆ εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ χρόνου ἀνεξαρτήτως τῆς φυσικῆς τάξεως.

Τὴν προσαρμογὴν τῆς ζωῆς εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς φύσεως διέκοψεν ἡ ἐφεύρεσις τοῦ μηχανήματος, τὸ ὁποῖον ἐκινεῖτο συμμετρικῶς διὰ τῆς δυνάμεως ἑνὸς βάρους. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς τῆς κινήσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, τὸ ἡμερονύκτιον διηρέθη εἰς 24 τμήματα, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς μεσημβρίας. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς χρονικῆς τάξεως συνετελέσθη ἀνεπαισθήτως καὶ κατ' ἀρχὰς ἐφάνη, ὅτι ἁπλῶς συνεπλήρωνε τὴν διάταξιν τῆς παραδόσεως. Εἰς τὴν Φραγκφούρτην τὸ ἔτος 1338 ὁ γερμανὸς αὐτοκράτωρ Λουδοβῖκος IV ὁ Βαυαρὸς καθορίζει ἀκριβῶς τὸν χρόνον ἐκδόσεως ἑνὸς διατάγματος: «Μία ἡ ὥρα δηλαδὴ 8 ἡ ὥρα»[40]. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ μηχανικὸν ὡρολόγιον τελειοποιεῖται, διαδίδεται καὶ ρυθμίζει τὴν πρακτικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ζωήν. Τὸ ἔτος 1377 ὁ Κάρολος V μεταφέρει εἰς τὰς περιοδείας του «φορητὸν ὡρολόγιον» (orloge portative)· τὸ ἔτος 1389 κώδωνες κτυποῦν τὰ τέταρτα τῆς ὥρας· τὸ ἔτος 1478 ἐμφανίζεται ὁ λεπτοδείκτης· τὸ ἔτος 1484 ὁ Bernhard Walter ὑπολογίζει τὴν ἀπόστασιν τοῦ πλανήτου Ἑρμοῦ ἐκ τοῦ Ἡλίου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μηχανικοῦ χρόνου· τὸ 1657 ὁ Chr. Huyggens εἰσάγει διὰ τοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ δευτερόλεπτον. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς τὸ ὡρολόγιον δὲν εἶναι μόνον μέσον, διὰ νὰ γνωρίζῃ ὁ ἄνθρωπος, πότε νὰ προσευχηθῇ, ἀλλ' ἡ ἐνσάρκωσις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀνησυχίας.

Πῶς ὁ ὡροδείκτης

α) ἀπέσπασε τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς φύσεως καὶ τὸν ἔθεσεν ὑπὸ τεχνικὸν ἔλεγχον,

Ἀσφαλῶς ἡ διάδοσις τοῦ ὡρολογίου ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἀρχὴν περιωρισμένη. Εἰς πολλὰ μέρη ἀκόμη καὶ τῆς Εὐρώπης ἡ μεταβολὴ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν ἢ τὸ λάλημα τοῦ ἀλέκτορος ἐξακολουθοῦν νὰ ὁρίζουν τὴν ἐποχὴν καὶ τὴν ὥραν. Ἀκριβῶς ὅμως εἰς αὐτὰ τὰ μέρη δὲν ἀνεπτύχθη ἡ τεχνική. Ὅπου ἡ ζωὴ ἀναλογεῖ πρὸς τὴν φύσιν, ὁ ἄνθρωπος ζῇ εἰς τὴν προϊστορίαν τῆς τεχνικῆς. Τὸ ὡρολόγιον ἀπέσπασεν ὅμως τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς φύσεως, διὰ νὰ τοῦ ἐπιβάλῃ τὸν μεταφυσικὸν ρυθμὸν μιᾶς ἀτέρμονος κατευθύνσεως. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ ὡρολογίου δὲν ἐπανέρχεται, ἀλλ' ἐπεκτείνεται, δὲν σκέπτεται, τί ὑπάρχει, ἀλλὰ τί εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ, δὲν ἀκολουθεῖ τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὴν κατευθύνει διὰ τῆς ὑπακοῆς του εἰς μίαν τάξιν, ἡ ὁποία ἀπουσιάζει ἐκ τῆς φύσεως. Ἐνῷ προηγουμένως τὸ φυσικὸν γεγονὸς καθώριζε, πότε θ' ἀρχίσῃ καὶ πότε θὰ τελειώσῃ τὴν ἐργασίαν του, ἐντολοδότης τοῦ ἀνθρώπου γίνεται τώρα ἡ

τεχνική συσκευή. «Ἐπῆγα νὰ συνομιλήσω μὲ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐρρύθμιζε τὴν κίνησιν ἀσφαλείας τῶν τραίνων. Τὸν εὐρῆκα ἐκείνην τὴν ἡμέραν πολὺ ἀπησχολημένον. Συζητήσαμε διὰ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐργασίας τῶν σιδηροδρομικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν γνωρίζουν οὔτε Κυριακὴν οὔτε 14ην Ἰουλίου. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τότε μοῦ εἶπε: «Βεβαίως ἐργαζόμεθα· εἶναι ὑποχρέωσίς μας». Τοῦ ἀπήντησα: Ὑποχρέωσις ἐκ μέρους τίνος; Ἐκ τῶν κανονισμῶν; «Καθόλου, μοῦ εἶπε, ὑπάρχει κύριος». Ἐνόμισα, ὅτι ἔχει κάποιον ὑπ' ὄψιν του: Πῶς λέγεται; «Ρυθμιστής». Εἰς τὸν κόσμον τῶν σιδηροδρομικῶν ρυθμιστὴς εἶναι τὸ ὡρολόγιον»[41].

Ἀφ' ὅτου ρυθμίζει τὸν χρόνον ἡ μηχανή, ἡ φύσις χάνει τὴν προστακτικήν της σημασίαν καὶ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐλευθερίαν τῶν κινήσεών του. Τὸ ὡρολόγιον δὲν ὑπῆρξε μόνον πλῆγμα ἐναντίον τῆς αὐθεντίας τῆς φύσεως, ἀλλ' ἔθεσε τὸν ἄνθρωπον ὄπισθεν τοῦ ἔργου του, ὥστε ν' ἀντιστραφοῦν οἱ ὅροι τῆς ἐντολῆς. Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἐργοστασίου ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος πρέπει νὰ «συγχρονισθῇ» πρὸς τὸ μηχάνημα· τὸ μηχάνημα ὅμως εἶναι τροποποίησις τοῦ ὡρολογίου, μία παραγωγικὴ διάταξις τοῦ χρόνου, μία χρονικὴ τάξις ἀντικειμενικῶν διαστάσεων. Τὸ μηχανικὸν ὡρολόγιον εἶναι τὸ πρότυπον ὅλων τῶν τεχνικῶν διαρρυθμίσεων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἐπεβλήθη τῆς φύσεως, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος προσηρμόσθη εἰς τὸν νέον ρυθμόν. Βεβαίως τὰ πρῶτα μηχανήματα ὑπῆρξαν προεκτάσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ὥστε νὰ ἐντάσσωνται εἰς τὴν φυσικὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου. Σήμερον ὅμως τὰ μηχανήματα τείνουν νὰ μιμηθοῦν τὸ ὡρολόγιον, νὰ γίνουν αὐτόματα, νὰ ἐπιβάλλουν εἰς τὸν ἄνθρωπον, πότε καὶ πῶς ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἐνεργήσῃ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνήθως σημαίνει νὰ παρακολουθήσῃ τὴν κίνησιν καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ὑπόδειξιν μιᾶς ἄλλης διατάξεως τοῦ χρόνου. Ἀρχίζει λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ ζῇ διὰ τῆς προσαρμογῆς του εἰς τὴν μηχανὴν καὶ διὰ τῆς ἀντικαταστάσεώς του ὑπὸ τῆς μηχανῆς, οὕτως ὥστε «ἡ ἐργασία του νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ ὡς ἐκτέλεσις κινήσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκόμη νὰ ἐκτελεσθοῦν μηχανικῶς»[42]. Ἀφ' ὅτου τὸ ὡρολόγιον ἐνεφανίσθη εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς πρόδρομος τῆς μετατροπῆς δυνάμεων εἰς ἔργον χωρὶς μεσολάβησιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ μέγα μάθημα τῶν πολιτισμῶν, ἡ μίμησις τῆς φύσεως, ἐγγίζει τὸ ἱστορικόν του τέλος. Διὰ τοῦ ὡρολογίου εἰσάγεται εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ imitatio machinae. Ὁ μηχανικὸς ρυθμιστὴς τοῦ χρόνου διχοτομεῖ διὰ τοῦτο τὸν ἀνθρώπινον κόσμον. Τὸ πρῶτον τμῆμα ἀτενίζει τὴν φύσιν, τὸ δεύτερον παρακολουθεῖ τὸν ὡροδείκτην, τὸν ὁρίζοντα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύει ὁ αἰὼν τῆς φύσεως καὶ ἀνατέλλει ὁ αἰὼν τῆς τεχνικῆς. Τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν ἐξέφρασεν ὁ νέγρος τῆς Ἀφρικῆς ὡς ἑξῆς: «Οἱ καιροὶ μετεβλήθησαν, παιδί μου. Προηγουμένως δὲν ὑπῆρχαν λεπτὰ καὶ δευτερόλεπτα. Πρώτην φορὰν μᾶς τὰ ἔφερεν ἡ μικρὴ μηχανή. Τώρα δὲν εἶναι ἡ ἡμέρα οὔτε ὁ κόσμος, ὅ,τι ἦσαν ἄλλοτε..»[43].

6) ὑπέβαλε τὸ αἴτημα τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας.

Ὅπως τὸ ἀσκητικὸν πνεῦμα εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸ σῶμα τὴν ἰδικήν του θέλησιν, τὸ ὡρολόγιον, exercitium spirituale τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, μετερρύθμισε τὴν φύσιν. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς φύσεως κατέστησε τὸν ἄνθρωπον κύριον τῆς φύσεως. Διὰ τὴν κυριαρχίαν αὐτὴν ἔπρεπεν ὅμως ἄνθρωπος καὶ φύσις νὰ χωρισθοῦν, ἡ φύσις νὰ γίνῃ τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ κυρίαρχος τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος παρατηρεῖ ἔκτοτε τὸν φυσικὸν κόσμον ἐκ τῶν ἔξω. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὸν ἐννοεῖ πολὺ ὀλιγώτερόν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ζῇ «κατὰ φύσιν». Σημαίνει ὅμως ἐπίσης, ὅτι δὲν ὑφίσταται τὴν ἕλξιν του, ὅτι εὑρῆκε τὸ ἀρχιμήδειον σημεῖον, διὰ νὰ τὸν μετακινήσῃ. Ἡ βαρύτης λοιπὸν τῆς γῆς δὲν ὑπερενικήθη διὰ πρώτην φορὰν μηχανικῶς, ὅταν ἐξεσφενδονίσθη εἰς τὸ διάστημα ὁ πρῶτος τεχνικὸς δορυφόρος, ἀλλ' ὅταν ὁ ἄνθρωπος ὑπεχρέωσε τὴν φύσιν νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦ μηχανήματος.

Ἡ ὑπαγωγὴ τῆς φυσικῆς δυνάμεως εἰς τὴν τεχνικὴν θέλησιν ἀπέκτησε τὴν παραδειγματικήν της ἔκφρασιν εἰς τὴν μηχανικὴν ρύθμισιν τοῦ χρόνου, ἐδημιούργησεν ὅμως καὶ τὴν ὑποψίαν, ὅτι ὁλόκληρος ὁ κόσμος λειτουργεῖ κατ' ἀνάγκην, ἀκριβῶς ὅπως αἰσθητοποιεῖ τὴν λειτουργίαν αὐτὴν ὁ μηχανισμὸς τοῦ ὡρολογίου. Ἐὰν δὲν εἶχεν ἐφευρεθῇ τὸ μηχανικὸν ὡρολόγιον, τὸ πρότυπον κοσμολογικὸν μηχάνημα τῆς Δύσεως, τὸ στερέωμα θὰ ὑπήκουεν εἰς αὐτονόμους δυνάμεις, θὰ ἐξηκολούθει νὰ ἐνσαρκώνῃ τὸ ὑπερφυσικὸν κράτος. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἡ γῆ ἀπέκτησε μίαν παραδειγματικῶς κανονικὴν κίνησιν, δὲν ἀπέφυγεν ὁ κόσμος τὴν μοῖραν τῆς μηχανικῆς συμμετρίας.

Ἡ πρώτη σκέψις, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλε τὸ ὡρολόγιον, ὅταν εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς ἐμβρυώδη κατάστασιν, ἦτο ἡ οὐτοπία τοῦ ἀεικινήτου. Ἀπὸ τοῦ 1235 μ.Χ., ὁπότε ὁ Villard de Honecourt καὶ τοῦ 1269 μ.Χ., ὁπότε ὁ Πέτρος Maricourt ἐπεχείρησαν τὰ πρῶτα πειράματα μιᾶς αὐτομάτου κινήσεως χωρὶς ἐξωτερικὴν ἐπέμβασιν, συναρπάζει τὴν Εὐρώπην ἡ σκέψις, ὅτι καὶ ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν χρειάζεται ἐκ τῶν ἔξω συνδρομὴν εἰς τὴν ἐξέλιξίν του. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἡ φύσις, δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀνάγκη νὰ κατευθύνῃ τὸν κόσμον. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀεικινήτου δὲν ἐπέπρωτο τελικῶς νὰ πραγματοποιηθῇ, ἐπροικοδότησεν ὅμως εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψιν μίαν ἀκαταγώνιστον μηχανικὴν διάθεσιν, ἡ ὁποία σήμερον, παρ' ὅτι θεωρητικῶς ἀστήρικτος, διαρρυθμίζει τὴν ζωὴν τοῦ πλανήτου.

Παρ' ὅτι τὸ ἀεικίνητον οὐδέποτε παρουσιάσθη ἐπὶ τῆς γῆς, συνέβαλεν ὅμως, ὡς ἄκρον ἄωτον τοῦ ὡρολογίου, εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ πρακτικοῦ ρόλου τῆς θείας τάξεως ἐντὸς τοῦ κόσμου. Ὁ φυσικὸς νόμος ὑπῆρξεν ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ ὡροδείκτου διὰ νὰ διαδεχθῇ τὸν Θεόν. Ἡ ἀντικατάστασις αὐτὴ τῆς θείας προνοίας καὶ τοῦ θαύματος διὰ τῆς μηχανικῆς δυνάμεως τῆς φύσε-

ως ὑπῆρξεν ἡ προϋπόθεσις τῆς νεωτέρας φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ παραμένει ἡ ἐμπράγματος ἀθεΐα τοῦ Εὐρωπαίου, ὁ ὁποῖος, διὰ νὰ συνδεθῇ πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον, πρέπει ἔκτοτε ν' ἀγνοήσῃ τὰς ὑποδείξεις τῆς φύσεως. Τὰ αἰτήματα τοῦ νεωτέρου θρησκευτικοῦ πνεύματος ὀφείλουν ἴσως εἰς τὴν μηχανικὴν τὴν καθαρότητά των, ἐφ' ὅσον, διὰ νὰ προβληθοῦν, ἔπρεπε προηγουμένως ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν ἔνστασιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἐνεφανίσθη ὡς προβολὴ τῶν ἐπιγείων μηχανισμῶν, ἀπὸ ἀποδείξεως ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, παρουσιάσθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὡς ἀπόδειξις κατὰ τοῦ Θεοῦ.

Μετὰ τὸ ὡρολογιακὸν κατόρθωμα τῆς Εὐρώπης: τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ ὑπερβατικοῦ στοιχείου ἐκ τῆς φύσεως, τὸν Θεὸν ἀνέλαβε νὰ φιλοξενήσῃ ἡ ἱστορία. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως ὁ Λεονάρδος Da Vinci διετύπωσε τὴν ἄποψιν, ὅτι «ἡ ἀλήθεια ὑπῆρξε πάντοτε ἡ κόρη τοῦ χρόνου»[44], τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα ἀπεφάσιζε νὰ ἐλέγξῃ τὸ δόγμα καὶ εἰς τὴν πορείαν τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, αἱ ὁποῖαι, ὅπως ὁ φυσικὸς κόσμος, δὲν ἐχρειάζοντο ἐξωτερικὴν ἐπέμβασιν εἰς τὴν ἐξέλιξίν των. Ἡ θεία πρόνοια δὲν ἔπρεπε μόνον νὰ σεβασθῇ τὴν μηχανικὴν τῆς φύσεως, ἀλλ' ὑπεχρεώθη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου εἰς μίαν ἱστορικὴν διαθεσιμότητα, προϋπόθεσιν τῶν πνευματικῶν κινημάτων τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι σήμερον. Ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἡ θεολογικὴ εὐσέβεια κατώρθωσεν ἔκτοτε νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἱστορίαν ὡς ἐλεγχομένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὑπῆρξε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ δυσβάστακτος crux theologorum. Ἀφ' ὅτου πάντως τὸ σύμπαν ἐθεωρήθη ὡς τεράστιον ὡρολόγιον, ὁ Θεὸς κατ' ἀπαίτησιν τῆς μηχανιστικῆς σκέψεως δὲν εἶχε χῶρον οὔτε εἰς τὴν φύσιν οὔτε εἰς τὴν ἱστορίαν. Διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ μένῃ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ εἰς μίαν περιοχὴν ἄσχετον καὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς διανοίας. Ὁ περιορισμὸς αὐτὸς ὑπῆρξεν ἴσως ὁ ὅρος μιᾶς σπανίας εὐγενείας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, ὁ κόσμος ὅμως ἔχασε μίαν διὰ παντὸς τὴν ὑπερβατικήν του διαφάνειαν. Ἀντὶ τῆς θεολογίας, μία ἄλλη ἀρχὴ καλεῖται τώρα νὰ ταχτοποιήσῃ τὸν κόσμον. Τὸ ὄνομά της εἶναι «Μηχανική».

γ) μετέβαλε τὸν κόσμον εἰς συνάρτησιν χρόνου καὶ ἀριθμοῦ. Ὅπου ἐπικρατοῦν μηχανικαὶ σχέσεις, ἰσχύουν συναρτήσεις χρονικῶς ὑπολογιζομένων μεγεθῶν. Βάρη, δυνάμεις, θερμοκρασίαι, τροχιαὶ καὶ ταχύτητες χρειάζονται εἰς τὴν μηχανικήν των συνάφειαν τὴν μονάδα τοῦ χρόνου. Πολὺ προηγουμένως ὁ ἀριθμὸς εἶχε καθορίσει στάσιμα μεγέθη· διὰ τὸν χρόνον ὅμως μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ ὡρολογίου εἶχε μείνει ἀσήμαντος ὑπηρέτης. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ὑπελόγιζε χρονικὰ διαστήματα συμβουλευόμενος τὰ φυσικὰ φαινόμενα, δὲν εἶχε τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀριθμοῦ ἢ τὸν ἐχρειάζετο ὡς ὑποτελῆ τῆς φύσεως. Τὸν ἀριθμὸν κατέστησε κύριον τῆς φύσεως ὁ ὡροδείκτης. Τὸ πρότυπον τοῦ

κόσμου ἦτο διηρημένον εἰς ἀριθμούς· ἄρα εἰς τὸν ἀριθμὸν ἐδίδετο ἡ ἐντολὴ *νὰ κατατάξῃ καὶ νὰ ρυθμίσῃ τὸν κόσμον*.

Διὰ τοῦ ὡρολογίου ὁ Εὐρωπαῖος ἐδάμασε τὸν κόσμον *ὡς χρόνον*. Ἔπρεπε δηλαδὴ ὁ κόσμος νὰ χάσῃ τὴν ὀντολογικήν του μορφήν, νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ἐχθρὰ ἢ φιλική, εὐπειθὴς ἢ δύστροπος, σατανικὴ ἢ ἐξαγνιζομένη παρουσία ἢ ἁπλῶς προβολὴ μιᾶς ἀρχικῆς στάσεως καὶ νὰ γίνῃ *μηχάνημα*, μία κατ' ἀνάγκην συμμετρικὴ ἐξέλιξις. Διὰ νὰ ὑποτάξῃ τὸν φυσικὸν κόσμον, ἔπρεπε προηγουμένως ἡ Εὐρώπη νὰ τὸν παρατηρήσῃ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διαρκείας· διὰ νὰ ἐπιβληθῇ τῆς διαρκείας, τὴν ἐνέταξε προηγουμένως εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦ ὡρολογίου. Ὁ φυσικὸς νόμος παρουσιάσθη, ὅταν ὁ *Γαλιλαῖος* ἐμέτρησε, *πόσον διαρκεῖ* ἡ πτῶσις τῶν σωμάτων. Ἡ φύσις ἔγινεν ὑποτελὴς εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅταν ἀπέκτησε σημεῖον ἀναφορᾶς ἐπέκεινα τῆς φυσικῆς της διαθέσεως. Εἰς τὴν ἀναφορὰν αὐτὴν εἶχε δοθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1202 μ.Χ. τὸ σύγχρονον ἔνδυμα τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης[45], διὰ τῆς ὁποίας ἡ Εὐρώπη ἐκαρποφόρησε τὴν *φυσικὴν* καὶ τὴν *τεχνικήν*, τὴν θεωρίαν καὶ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ χρόνου. Ὅταν λοιπὸν ὁ ὡροδείκτης εἶπεν εἰς τὸν B. Walter, πόσα μέτρα ἀπέχει ὁ Ἑρμῆς ἐκ τοῦ Ἡλίου, εἶχον συμβῆ εἰς τὴν Εὐρώπην δύο κοσμοϊστορικὰ γεγονότα: Ὁ πραγματικὸς κόσμος 1) ἀπεκαλύπτετο *χρονικῶς* καὶ ὄχι ὀντολογικῶς καὶ 2) ἐξεφράζετο *ἀριθμητικῶς* καὶ ὄχι παραστατικῶς. Διὰ τῆς χρονικῆς του διαστάσεως ὁ φυσικὸς κόσμος ἐγκαταλείπει τὴν φιλοσοφίαν χάριν τῆς μηχανικῆς, τοῦ «παραδείσου τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης»[46]. Χρόνος καὶ ἀριθμός, οἱ βασικοὶ παράγοντες τῆς πραγματικότητος, εἰσβάλλουν ἔκτοτε εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν σκέψιν. Ἡ διεθνὴς οἰκονομικὴ ἀρχὴ τῆς τεχνικῆς — time is money — καθιστᾷ τὸν χρόνον πρώτην ὕλην τῆς μετρουμένης θεμελιώδους κοινωνικῆς ἀξίας. Ἡ ἔννοια ἐξ ἄλλου τῆς «προόδου», τοῦ πνευματικοῦ κινητῆρος τῶν κοινωνικῶν κατευθύνσεων τῆς Εὐρώπης, παρουσιάζει τὸν ἱστορικὸν χρόνον ὡς βασικὸν μέλημα τοῦ τεχνικοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ γλωσσικὸν ὄργανον τοῦ χρόνου, ὅπως τὸν ρυθμίζει τεχνικῶς ἡ νεωτέρα φυσικὴ ἐπιστήμη, εἶναι τὰ μαθηματικὰ τῶν ἀραβικῶν ψηφίων. Ὅ,τι σήμερον προωθεῖ τὴν ζωήν, κινεῖται ἐπὶ δύο τροχιῶν: Ἡ πρώτη λέγεται *χρονικὴ διάρκεια*, ἡ δευτέρα *μαθηματικὸς ὑπολογισμός*. Ὅσοι δὲν ἔμαθαν ἀκόμη νὰ ὑπολογίζουν τὸν χρόνον, θὰ μείνουν ὡς πρὸς τὴν τεχνικήν, μέχρις ὅτου σπουδάσουν τὸ νέον μάθημα, ὑπανάπτυκτοι. Σήμερον ἡ ἱστορία βλέπει, ἀνέχεται καὶ παιδαγωγεῖ τὴν ζωὴν ὡς χρονικὴν συνάρτησιν. Τὰ μέσα μεταφορᾶς, τὰ μηχανήματα τοῦ ἐργοστασίου, οἱ τρόποι φωτισμοῦ καὶ θερμάνσεως, αἱ συσκευαὶ πληροφοριῶν, διασκεδάσεως καὶ ἐπικοινωνίας, τὸ ἀτομικὸν καὶ τὸ κρατικὸν πρόγραμμα εἶναι τροποποιήσεις τῆς τεχνικῆς σχέσεως χρόνος - ἀριθμός. Τὴν σχέσιν αὐτὴν εἰσήγαγεν εἰς τὸν κόσμον τὸ ὡρολόγιον. Ὁ μηχανισμός του ὑπῆρξεν ἡ βάσις τῶν ἐπιστημονικῶν ζητη-

σεων, τῶν τεχνικῶν συστημάτων καὶ τῶν κοσμοθεωριῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου τῆς δευτέρας χριστιανικῆς χιλιετηρίδος. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστήμης, τρόπου ζωῆς καὶ ἀντιλήψεως τῆς φύσεως ἡ πρώτη χιλιετηρὶς τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας συνέχισε καὶ ἐτερμάτισε τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ πραγματικὴ τομὴ τοῦ κόσμου συνετελέσθη, ὅταν τὸ ἀνθρώπινον ἔργον χωρὶς συνεχῆ παρακολούθησιν ἦτο εἰς θέσιν νὰ μετατρέπῃ τὴν ἐνέργειαν εἰς ἐργασίαν.

δ) κατέστησε

1) τὴν μηχανὴν βιολογικὸν νόμον τῆς ἱστορίας καὶ ἑρμηνευτικὸν ἀξίωμα τοῦ κόσμου.

Ἀφ' ὅτου μία διάταξις τῆς ὕλης μετατρέπει αὐτομάτως τὴν ἐνέργειαν εἰς ἐργασίαν, ὁ ἄνθρωπος ζῇ διὰ τοὺς τρόπους καὶ ἐκ τῶν τρόπων, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀντικαθιστοῦν εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν κόσμον. Ἡ μηχανικὴ ἀντικατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος καὶ ἑξῆς ἀποκτᾷ διὰ τοῦτο βιολογικὴν σημασίαν. Μεταξὺ δεκάτου καὶ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἡ στοιχειώδης διὰ τὰ σημερινὰ μέτρα ἐκτεχνίκευσις τῆς ζωῆς ἐπιφέρει τὸν διπλασιασμὸν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ, πρᾶγμα πρωτοφανὲς δι' ὅλην τὴν μέχρι τότε ἱστορίαν[47]. Τὸν ἑπόμενον αἰῶνα τῆς ἀτμομηχανῆς ὁ πληθυσμὸς τῆς Εὐρώπης διπλασιάζεται τέσσαρας φοράς, διὰ νὰ δημιουργηθοῦν προβλήματα, τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν τὴν εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν εἰς δύο παγκοσμίους πολέμους. Ἡ μηχανὴ μεταδίδει σήμερον αὐτὰ τὰ προβλήματα εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον, τὴν διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου κατάπτωσιν τῆς ἐμπειρίας, τὴν διαθεσιμότητα τοῦ Θεοῦ, τὴν ὑπαγόρευσιν τῶν σκοπῶν ὑπὸ τῶν μέσων, τὴν ἐξομοίωσιν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀπαλλοτρίωσιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων, τὴν προοπτικὴν τοῦ παγκοσμίου πολέμου. Ἡ βιολογικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τῆς μηχανῆς εἶναι ταυτοχρόνως μία πνευματικὴ ἐπανάστασις. Ὅπως ἡ φύσις δὲν ἔθρεψε τὸν ἄνθρωπον μόνον ὑλικῶς, ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς, εἶναι καὶ ἡ μηχανὴ γεννήτρια ἀγνώστων εἰς τοὺς φυσικοὺς πολιτισμοὺς πνευματικῶν προβλημάτων. Ἀπὸ τῆς προφητικῆς της ἐμφανίσεως διὰ τοῦ ὡρολογίου καὶ ἑξῆς ἡ μηχανὴ παρουσιάσθη εἰς τὴν Εὐρώπην ὡς ἑρμηνευτικὸν ἀξίωμα τοῦ κόσμου. Ὅταν ὁ Ἰωάννης Kepler ἐπεχείρησε νὰ διαπιστώσῃ τὴν λειτουργίαν τῆς «μηχανῆς τοῦ οὐρανοῦ»[48], ἐφήρμοσεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς Εὐρώπης ἐπίγειον μέτρον πάντων χρημάτων. Ζῷα (Καρτέσιος), ἀριθμητικὴ πρᾶξις (Pascal), κυκλοφοριακὸν σύστημα τοῦ αἵματος (Harvey), κράτος (Hobbes), ἀνθρώπινον σῶμα (Lamettrie), ἐργασία (Taylor) ἀποκτοῦν τὴν μηχανικήν των διάστασιν. Ἡ ἀντίληψις τοῦ κόσμου ὑπὸ τὴν ὀπτικὴν γωνίαν τῆς μηχανῆς σήμερον ἐπιστημονικῶς ἀναθεωρεῖται. Σήμερον ὅμως ἡ μηχανὴ ἔχει συνυφανθῇ πρὸς τὴν ζωήν, ὥστε νὰ εἶναι ὁ συντελεστὴς

ὄχι μόνον τῆς παραμονῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τῆς δημιουργίας καὶ ἐν πολλοῖς τῆς λύσεως τῶν ἱστορικῶν προβλημάτων: *ὁ παράγων τῆς πνευματικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου.*

Ἀφ' ὅτου ἐνεφανίσθη εἰς τὴν ἱστορίαν ὁ ὡρολογιακὸς μηχανισμός, δὲν ἐμετρήθη λοιπὸν ἁπλῶς ἡ διάρκεια, ἀλλ' ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ κόσμου ἀπέκτησε τὴν τεχνικήν της βάσιν. Ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς ἐδημιουργήθη ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός. Βεβαίως πνευματικὰ κινήματα καὶ ἔργα εὐρωπαϊκοῦ χαρακτῆρος δὲν ἀνεφέρθησαν εἰς τὴν μηχανήν, ὑπῆρξαν ὅμως παράγωγα τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς πραγματικότητος. Ἂν καὶ ἡ σχέσις τῆς κοινωνικῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν μηχανὴν δὲν ἦτο πάντοτε σαφής, ἡ μηχανιστικὴ σκέψις ἐπολιτογραφήθη εἰς τὴν ἐπιστήμην. Διὰ τοῦ αἰτήματος νὰ ἑρμηνευθῇ ὁ κόσμος μηχανικῶς ὑπερενικήθη ἡ ἀριστοτέλειος τελεολογία καὶ τὸ ὑπερβατικὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος ὑπερήσπισε τὸν ἀνεξέλεγκτον χαρακτῆρα του. «Ἐπειδὴ ἓν πρᾶγμα εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ διαφόρους αἰτίας καὶ μία αἰτία διάφορα ἐπακόλουθα, εἶναι δύσκολον νὰ μαντεύσωμεν, πῶς ἐνεργεῖ τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ὥστε νὰ ἐξαγάγωμεν ἀσφαλὲς συμπέρασμα»[49]. Ὅσον ὅμως διεδίδετο τὸ ὡρολόγιον καὶ ἡ πεῖρα μηχανικῶν κατασκευῶν ἐγενικεύετο, ὡρίμαζεν ἡ ἀξίωσις συγκεκριμένων αἰτίων διὰ συγκεκριμένα φαινόμενα. Ἡ ἑρμηνευτικὴ σκέψις ἀπεστρέφετο τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον χάριν τῆς μηχανικῆς ἀνάγκης καὶ ἐθεώρησε τελικῶς ὡς σκοπόν της τὴν ἀνεύρεσιν αἰτιολογικῶν συναφειῶν ἐντὸς ἑνὸς κόσμου, ὁ ὁποῖος ἐλειτούργει ἐπὶ τῇ βάσει ἀτέγκτων νόμων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ αἴτημα, ὅτι ὄπισθεν τῶν γεγονότων κρύπτεται μία σταθερὰ καὶ τοῦ συντελουμένου ἔργου διάφορος αἰτία, παρουσιάσθη ὡς αὐτονόητος γνῶσις. Σήμερον βεβαίως ἡ ἔννοια τῆς αἰτίας ὑποβάλλεται εἰς αὐστηρὸν ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον καὶ παραχωρεῖ τὴν θέσιν της εἰς τὴν στατιστικῶς διαγραφομένην συνάφειαν. *Ἐπὶ τοῦ ποιητικοῦ ὅμως αἰτίου ἐβάδισεν ἡ Εὐρώπη τὴν ὁδὸν τῆς βιομηχανίας.*

2) τὴν μηχανικὴν πνευματικὸν κλῖμα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ζωῆς.

Ἡ causa efficiens εἰσῆλθε διὰ τῆς μηχανῆς εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν σκέψιν, ἡ ὁποία ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος τοποθετεῖ τὸ μηχανικὸν κράτος τῆς αἰτιότητος εἰς τὸ ὕψος τῶν ἐπιστημῶν τῆς παραδόσεως. Τὸ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀδιανόητον αὐτὸ τόλμημα ἐπεχείρησε πρῶτος ὁ Hugo τοῦ ἁγίου Βίκτορος περὶ τὸ ἔτος 1130 μ.Χ. Μέχρι τότε ἡ φιλοσοφικὴ παράδοσις διέκρινε τὴν ἐπιστήμην εἰς «θεωρητικὴν» καὶ «πρακτικήν». Ἡ Theorica περιελάμβανε τὴν φυσικήν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν μεταφυσικήν, ἡ Practica τὴν ἠθικήν, τὴν οἰκονομίαν, τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν λογικήν, ἡ ὁποία πάλιν διεκρίνετο εἰς

γραμματικήν, ρητορικὴν καὶ διαλεκτικήν. Τὴν διάταξιν αὐτὴν γνωρίζει ὁ Hugo[50], εἶναι ὅμως τῆς γνώμης, ὅτι δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ διὰ τοῦτο προτείνει τὴν συμπλήρωσιν τοῦ διαδικοῦ σχήματος δι' ἑνὸς τρίτου κλάδου ἀποτελουμένου «ἐξ ἑπτὰ ἐπιστημῶν», μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ὑφαντική, ἡ μεταλλουργία, ἡ ναυπηγικὴ καὶ ἡ ἰατρική[51]. Ἡ Mecánica λοιπὸν περιλαμβάνει ἐπιστήμας ἀπαραιτήτους εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἀξίας, κατὰ τὸν Hugo, μεγάλης προσοχῆς, διότι δι' ἐκείνων ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος, ὅ,τι δὲν διαθέτει ἐκ φύσεως. «Ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον μεγαλυτέρα εὐκαιρία *δι' ἐφευρέσεις*, ὥστε νὰ κατορθώσῃ, ὅ,τι εἰς ἄλλα πλάσματα ἔχει δοθῆ φυσικῶς, διὰ τοῦ ἰδικοῦ του λογισμοῦ.. Διὰ τοῦ λογισμοῦ αὐτοῦ ἐφευρέθησαν, ὅσα θαυμάσια βλέπεις εἰς τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος»[52]. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει κατὰ ταῦτα δημιουργηθῆ, διὰ νὰ εὑρίσκῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τὰ ζητούμενα. Τὴν δι' ὁλόκληρον τὴν δευτέραν χριστιανικὴν χιλιετηρίδα μοιραίαν αὐτὴν διαπίστωσιν διατυπώνει ὁ Hugo ὡς ἑξῆς: «Ὁ ἰδιαίτερος χαρακτὴρ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι: μέσῳ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα τοῦ εἶναι γνωστά, ν' ἀνιχνεύῃ τὰ ἄγνωστα»[53]. Ἡ πρότασις αὐτὴ εἶναι *ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς Κλασσικῆς Μηχανικῆς τοῦ 19ου αἰῶνος*. Ἐὰν εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν, ὅσα στοιχεῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν κατάστασιν ἑνὸς φυσικοῦ συστήματος, εἶναι καθωρισμένα, ἀκολουθεῖ (ἢ ἀνασυντάσσεται) ἡ ἐξέλιξις τῆς καταστάσεως ἀναλόγως τῶν ἰσχυόντων νόμων διὰ μαθηματικῶς διαπιστωσίμου ἀκριβείας. Ἀσφαλῶς ὁ πρῶτος θεωρητικὸς ἐκπρόσωπος τῆς μηχανικῆς δὲν ἐτόνισε τὴν χρονικὴν πρόληψιν τῶν γεγονότων, ὅπως τὸ ἔπραξεν ἡ φυσικὴ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, διότι ἔβλεπεν ἀκόμη τὸν κόσμον εἰς τὸ λυκόφως τῆς ὀντολογίας. Ὅταν ὅμως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γνωστοῦ ἀνιχνεύεται τὸ ἄγνωστον, ἐννοεῖται, ὅτι τὸ ἄγνωστον ἕπεται. Τὴν ἀκολουθίαν αὐτὴν ἀνέβασεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν ὁ ὡροδείκτης. Ἡ συμμετρική του κίνησις ὑπῆρξεν ἡ πρόκλησις τῆς ἀνιχνεύσεως τοῦ κρυπτομένου κόσμου τοῦ μέλλοντος. Διὰ τοῦ ὡρολογίου ἡ μηχανικὴ ἐνεφανίσθη ὡς ὁ τομεὺς λειτουργιῶν ἐξαρτωμένων ἐξ ὅρων, οἱ ὁποῖοι συνεργοῦν καί, ἐν ὅσῳ ἡ συνάρτησίς των εἶναι γνωστή, ἐπιτρέπουν νὰ προβλέψωμεν, τί θὰ συμβῇ καθ' ὅλην τὴν ρυθμιζομένην διάρκειαν τῆς συνεργίας. Διὰ τῆς μηχανικῆς ὅμως ἀπέκτησεν ἡ φυσικὴ τὴν ἐπιστημονικήν της συνείδησιν.

Ἀπὸ τῆς κυκλοφορίας τοῦ ὡρολογίου καὶ ἑξῆς, ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν Εὐρώπην ἐνδιαφέρεται μὲ αὐξανομένην ἐπιμονὴν διὰ τὴν κατασκευὴν μηχανικῶν συναρτήσεων πρακτικῆς σκοπιμότητος. Ἡ μηχανικὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ συνείδησις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀπαίτησις, τὴν ὁποίαν τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον ὀφείλει νὰ ἐκπληρώσῃ. Ὁ,τιδήποτε διεξάγεται μηχανικῶς, κρίνεται ἔκτοτε ὡς ἀντάξιον τῆς γενικῆς προσδοκίας. Ἀπὸ τῆς θεωρήσεως τοῦ ζυγοῦ ὑπὸ τῶν θεολόγων ὡς μέσου μοναδικῆς ἀκριβείας διὰ τὴν προσέγγισιν τῆς ἀληθείας*. τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν βαρύτητα πει-

ραμάτων τοῦ Γαλιλαίου, τῶν μηχανικῶν ἐφευρέσεων τοῦ αἰῶνος τοῦ Baroc (μικροσκόπιον, τηλεσκόπιον, λογιστικὴ μηχανή, ἀεραντλία, βαρόμετρον, ἐκκρεμές, θερμόμετρον), τῆς μηχανικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ, τῶν ἀναριθμήτων μηχανικῶν ἐφαρμογῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τῆς μηχανῆς ὡς ψυχολογικῆς καὶ κοινωνικῆς κατηγορίας τῆς ἐποχῆς μας, ἡ ὁποία ἐξαποστέλλει τὸ εὐρωπαϊκὸν instrumentarium εἰς ὁλόκληρον τὸν πλανήτην καὶ εἰς τὸν πλανητικὸν χῶρον, μέχρι τῶν ἐκστάσεων τῶν μυστικιστῶν τῆς μηχανῆς (hot rodders), τῶν ἁρμοδιοτήτων καὶ τῶν ὑποσχέσεων τῆς μηχανολογικῆς ἀνθρωπολογίας (human engeneering) καὶ τῆς ὑπακοῆς τῆς ἱστορίας εἰς ἠλεκτρονικοὺς χρησμοὺς (mechanical brain) διασχίζει τὴν Εὐρώπην μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀπαίτησις ἀναγκῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν τεχνικήν των συγκρότησιν ἐπιτελοῦν τὰ διὰ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου ἀνέφικτα.

3) τὴν ἐμπειρίαν τῶν φυσικῶν πραγμάτων ὑποκατάστατον τῆς θρησκευτικῆς λυτρώσεως.

Πῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιζήσῃ ὡς γένος, ἐὰν ὡς ἄτομον ἀνέθετε τὴν σωτηρίαν του εἰς μίαν κατασκευὴν καὶ κατὰ τοῦτο τὸ πρῶτον μάθημα συστηματικῆς μηχανικῆς εἰς μίαν κρίσιμον στιγμὴν τῆς ἀνθρωπότητος, ἐδίδαξεν αὐτοπροσώπως ὁ Θεός. Ὀλίγον πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ κατῆλθεν ἐξ οὐρανοῦ ἡ ἑξῆς τεχνικὴ παραίνεσις: «Ποίησον οὖν σεαυτῷ κιβωτὸν ἐκ ξύλων τετραγώνων· νοσσιὰς ποιήσεις τὴν κιβωτὸν καὶ ἀσφαλτώσεις αὐτὴν ἔσωθεν τῇ ἀσφάλτῳ· καὶ οὕτω ποιήσεις τὴν κιβωτόν· τριακοσίων πήχεων τὸ μῆκος τῆς κιβωτοῦ καὶ πεντήκοντα πήχεων τὸ πλάτος καὶ τριάκοντα πήχεων τὸ ὕψος αὐτῆς· ἐπισυνάγων ποιήσεις τὴν κιβωτὸν καὶ εἰς πῆχυν συντελέσεις αὐτὴν ἄνωθεν· τὴν δὲ θύραν τῆς κιβωτοῦ ποιήσεις ἐκ πλαγίων· κατάγαια, διώροφα καὶ τριώροφα ποιήσεις αὐτήν»[55]. Μέχρις ὅτου ἡ κατασκευαστικὴ διάθεσις ἀποκτήσῃ ὡς ὑποβολέα, ἀντὶ τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐπιστήμην, ἔπρεπε νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ ἀξιωματικὴ σκέψις, νὰ ὀλιγοστεύσουν οἱ δοῦλοι καὶ νὰ χάσῃ ἡ φύσις τὸ ὑπερβατικόν της ὑπόβαθρον. Τὸ τελευταῖον γεγονός, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ φυσικὸς κόσμος ἀπέβαλε τὸν ἐκ τοῦ Πλάτωνος καταγόμενον συμβολικόν του χαρακτῆρα καὶ συγχρόνως τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ παρουσιασθῇ ὡς πρόκλησις ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπαιδεύθη εἰς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν προσωπικὴν σχέσιν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς πίστεως, εἶχε συντελεσθῇ εἰς τὸ ὕψος τοῦ Μεσαιῶνος, ὅταν αἰφνιδίως ὁ αὐτόματος χρονομέτρης ἀντικατώπτρισε τὴν νέαν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορίας. Ἀντὶ τῶν ἐν-

---

* «Ἂν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον οὐδὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀκριβές, παρὰ ταῦτα διαπιστοῦμεν ἐμπειρικῶς, ὅτι ἡ ἔνδειξις τοῦ ζυγοῦ πλησιάζει περισσότερον παντὸς ἄλλου τὴν ἀλήθειαν»: Νικόλαος Κουζᾶνος[54].

τολῶν τῆς θρησκείας καὶ τοῦ θεωρητικοῦ βίου, σημασίαν τώρα ἔχει ἡ *μηχανικὴ δυνατότης*, ἐκείνη ἡ συνάφεια πρὸς τὸν πραγματικὸν κόσμον, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνονται τὰ προσωπικῶς ἀκατόρθωτα. Τὴν ὑπέρβασιν τῶν ἀτομικῶν του ὁρίων ἐπεχείρησεν ὁ ἄνθρωπος πάντοτε· εἰς ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς τοῦτο συνέβη οὐσιαστικῶς διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος. Τὸ νέον λοιπὸν γεγονὸς τῆς Εὐρώπης εἶναι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπερβάλλει τὸν ἄνθρωπον *μηχανικῶς*. Ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ χάσῃ προηγουμένως τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν συμπαράστασιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ στραφῇ ἐξ ὁλοκλήρου, πρὸς τὴν ὕλην καὶ ν' ἀρχίσουν τὴν ἱστορικήν των ἀποστολὴν ὡς ἱεροφάνται τῶν νέων δυνατοτήτων, τὰς ὁποίας δὲν κατηύθυνεν ἡ θεία πρόνοια καὶ δὲν ὑπελόγιζε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, οἱ «doctores armurae» καὶ διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ μηχανικὴ ὡς «nobilissima artium», ἐφ' ὅσον ἐκείνη καὶ ὄχι ὁ Θεὸς ἢ ἡ θεωρία «κατέχει καὶ τὴν ἐξουσίαν τῶν φυσικῶν πραγμάτων»[56].

Διὰ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῆς πραγματικότητος μηχανικῶς, ἔπρεπε προηγουμένως ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσῃ τὰ πράγματα. Τὸ ὡρολόγιον, ἡ παραδειγματικὴ ἐνσάρκωσις τοῦ μηχανικοῦ μεσσίου, κατευθύνει ὡς ἐκ τούτου τὸν ἄνθρωπον τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν ἐμπειρίαν. Ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν, παρουσιάζεται ὡς ὑπόσχεσις ἀνεκπληρώτων μέχρι τότε γεγονότων, χάριν τῶν ὁποίων καὶ μόνον ἀξίζει ὁ ἀνθρώπινος βίος.

> «Ξύπνιες κρατῆστε τὶς αἰσθήσεις — τραβώντας γιὰ τὸν ἥλιο —
> μπροστά, σὲ χῶρες ποὺ κανεὶς δὲν ἔχει κατοικήσει!
> ..Δὲν ἤρθαμε στὴ γῆ νὰ ζήσουμε σὰ ζῶα·
> πρᾶξι καὶ γνῶσι πρέπει νὰ γευθῆτε!»[57].

Εἰς τὸ προφητικὸν κήρυγμα τοῦ *Δάντου* θὰ δώσῃ ἀμέσως κατόπιν πεζότερον, ἀλλὰ συγκεκριμένον περιεχόμενον ὁ *Λεονάρδος* Da Vinci: «Νομίζω, ὅτι εἶναι μάταιαι καὶ πλήρεις σφαλμάτων αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς πείρας, τῆς μητρὸς τῶν βεβαιοτήτων ἢ δὲν καταλήγουν εἰς μίαν γνωστὴν πεῖραν, δηλαδὴ ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι οὔτε εἰς τὴν ἀρχὴν οὔτε εἰς τὸ μέσον οὔτε εἰς τὸ τέλος σχετίζονται πρὸς μίαν τῶν πέντε αἰσθήσεων»[58]. Δὲν ὑπάρχει διὰ τοῦτο ἄλλη ἀλήθεια πλὴν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν φέρει εἰς φῶς ἡ ἄμεσος σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ φυσικὰ πράγματα: «Ἡ σοφία εἶναι ἡ κόρη τῆς ἐμπειρίας»[59]. Πραγματικὴν γνῶσιν, ἐπιβεβαιώνει ἀκολούθως ὁ *Καρτέσιος*, εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρῃ μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐρωτᾷ τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν φύσιν: «Ἀπεφάσισα.. νὰ μὴ ζητήσω ἄλλην γνῶσιν ἐκτὸς ἐκείνης τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρω ἐντός μου ἢ ἐντὸς τοῦ μεγάλου βιβλίου τοῦ κόσμου»[60].

Ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος μέχρι τέλους τῆς Ἀναγεννήσεως παρελαύνουν εἰς τὴν Εὐρώπην προσωπικότητες τῆς ἐπιστήμης, αἱ ὁποῖαι συνδυάζουν, ὅ,τι ἦτο

ἀπαράδεκτον εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν, τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ τὴν τεχνικὴν δραστηριότητα, τὴν ἐμπειρίαν τῆς σκέψεως καὶ τῶν γεγονότων τῆς ὕλης. Ὁ αὐτοματοποιὸς ἀπόστολος τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν δυτικὴν θεολογίαν Ἀλβέρτος ὁ μέγας, ὁ ὑποσχόμενος τὸ αὐτοκίνητον («Cursus possunt fieri ut sine animali moveatur cum impetu inaestimabili»), τὸ ἀεροπλάνον («Possunt fieri instrumenta volandi, ut homo sedeat in medio instrumenti») καὶ τὸ ὑποβρύχιον («Possunt etiam instrumenta fieri ambulanti in mari.. usque at fundum»[61]), χωρὶς τὴν βοήθειαν τῆς μαγείας[62] μοναχὸς Ρογῆρος Βάκων καὶ ὁ διδάσκαλός του προσκυνητὴς τῶν Ἁγίων τόπων Πέτρος Maricourt εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ θεμελιώσῃ τὴν scientiam experimentalem διὰ τῆς πρώτης πραγματείας περὶ ἀεικινήτου[63] εἶναι οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς σειρᾶς, τὴν ὁποίαν θὰ συνεχίσουν οἱ uomini universali, ὁ Λέων B. Aliberti, ὁ Λεονάρδος Da Vinci, ὁ Ἱερώνυμος Cardano καὶ οἱ τεχνικοὶ φιλόσοφοι Καρτέσιος, Leibniz καὶ Φραγκῖσκος Βάκων, διὰ νὰ ποδηγετήσουν τοὺς Νεωτέρους χρόνους εἰς τὴν μεθοδικὴν ἀναμόχλευσιν τῆς ὕλης χάριν τῆς δυνάμεως.

Ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον, εἶναι ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ Μεσαιῶνος μέχρι σήμερον ἡ διαπίστωσις τοῦ λόγου μεταβολῆς τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὥστε διὰ τῆς παρεμβολῆς τῆς ἀνθρωπίνης προθέσεως νὰ ἐκπληρώσῃ ἡ ὕλη, ὅ,τι ἄλλοτε ὁ ἄνθρωπος ἐζήτησεν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ. Κεντρικὸν γνώρισμα τῆς πνευματικῆς προσπαθείας εἶναι ἡ ἐπιφόρτισις τοῦ φυσικοῦ κόσμου νὰ γίνῃ διὰ τοῦ μετασχηματισμοῦ του εἰς τεχνικὸν ἔργον πλήρωμα τῆς ὑπάρξεως. Ἀργότερον βεβαίως ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐνόμισεν, ὅτι τὴν ἐνδιέφερε μόνον ἡ γνῶσις καὶ ὄχι ἡ δυνατότης, ἡ θεωρητικὴ διαπίστωσις καὶ ὄχι τὸ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Ἐὰν εἰς τὰς ἡμέρας μας ἡ ἐξιδανίκευσις αὐτὴ τῆς Ἀναγεννήσεως φθάνῃ εἰς τὴν δύσιν της, φωτίζει καὶ πάλιν τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀνταύγεια τοῦ Μεσαιῶνος, ὁ ὁποῖος ἐχάραξε τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας ὄχι ἁπλῶς πρὸς τὴν scientiam, ἀλλὰ πρὸς τὸ dominium naturale*, ὄχι πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ πρὸς τὴν τεχνικήν. Ἑκὼν ἢ ἄκων ὁ ἐρευνητὴς ἐπιστρέφει σήμερον εἰς τὸ ἰδεῶδες τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον συνεπέστερον ὅλων ἀντελήφθη εἰς τὴν αὐγὴν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης ὁ συγγραφεὺς τῆς «Νέας Ἀτλαντίδος»: «Ὁ σκοπὸς τοῦ ἱδρύματός μας εἶναι ἡ γνῶσις τῶν αἰτίων, τῶν κινήσεων καὶ τῶν κρυμμένων εἰς τὴν φύσιν δυνάμεων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐκταθῇ ἡ ἀνθρωπίνη ἰσχὺς ad omme possibile»[65].

---

* «Ὁ ἄνθρωπος ἔχει φυσικὴν κυριαρχίαν ὄχι μόνον ἐφ' ὅλων τῶν καρπῶν τῆς γῆς, ἀλλ' ἐπίσης.. ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς ὕλης καὶ τῶν οὐρανίων κύκλων»: Δομίνικος de Soto[64].

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΑΛΧΗΜΕΙΑ

Ἡ γνῶσις τῆς ὕλης ὡς μεταφυσικὸς ὅρος τοῦ πληρώματος τῆς ζωῆς.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος τῶν Μέσων καὶ τῶν Νεωτέρων χρόνων εἰς τὴν ἀπόφασίν του ν' ἀποκαλύψῃ τὰ μυστικὰ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἐνδιεφέρετο μόνον διὰ τὴν σύστασιν τῶν πραγμάτων, ἐὰν ἤθελεν ἁπλῶς νὰ πληροφορηθῇ, τί συμβαίνει ἐντὸς τῆς φύσεως, τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ἤδη, ὄχι μόνον ὅτι εἶχε παρατηρήσει μίαν περιοχὴν ἐνδιαφέροντος ἐκτὸς τοῦ θρησκευτικοῦ του ὁρίζοντος, ἀλλ' ὅτι ἡ ἑρμηνεία τοῦ κόσμου ἐκ μέρους τῆς θεολογικῆς παραδόσεως εἶχε καταστῆ ἀναξιόπιστος. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης εἶδεν εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα *τὴν μόνην δυνατὴν καὶ τὴν μόνην ἀναγκαίαν γνῶσιν*, προκειμένου νὰ δημιουργήσῃ *μέσῳ τῆς γνώσεως αὐτῆς*, ὅ,τι ἡ θρησκευτικὴ πίστις ἀνέμενε μετὰ τὸν θάνατον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ γνῶσις τῆς φυσικῆς πραγματικότητος παρουσιάσθη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης ὡς ἀνταγωνισμὸς τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Ὅτι πράγματι τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν φύσιν, ὅπως ἐξεδηλώθη εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Νέων χρόνων, ὑπῆρξεν ἀντίθετον τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, ἀπέδειξεν ὁ διὰ πυρᾶς θάνατος τοῦ **Jordano Bruno** καὶ ἡ ἄρνησις τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐπισήμου γνώσεως νὰ παρατηρήσουν τὰ οὐράνια σώματα διὰ τοῦ τηλεσκοπίου τοῦ *Γαλιλαίου*. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἐνδιαφέρον αὐτό, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῆς ἐξουσίας, κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἦτο ἔκφρασις μιᾶς ἐρασιτεχνικῆς περιεργείας, ἀλλὰ μία *μεταφυσικὴ ἀνάγκη*, ἡ ὁποία ἔπεισε τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ἡ ὕλη ἀξίζει τὴν ἄνευ ὅρων ἀφοσίωσιν, διότι *ἐκείνη μόνον* ἐνσαρκώνει τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ ἀπολύτου. Ἡ ὕλη παρουσιάσθη ὡς ἀπροσμέτρητος δυνατότης, ὡς μέσον ἐνσαρκώσεως ὅλων τῶν σχεδίων, ὡς προϋπόθεσις τῶν οὐσιαστικῶν αἰτημάτων τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπλη-

ρώσουν οὔτε ἡ καθαρῶς λογικὴ σκέψις οὔτε ἡ ὑπακοὴ εἰς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον. Ἡ ἔννοια τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης ὀφείλεται εἰς τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις τῆς φυσικῆς πραγματικότητος εἶναι ὁ ὅρος τοῦ πληρώματος τῆς ζωῆς, ἡ ὁδὸς τῆς λυτρώσεως, τὴν ὁποίαν ματαίως ὁ ἄνθρωπος ἐζήτει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἡ πεποίθησις αὐτή, διὰ τῆς ὁποίας ἡ γνῶσις τῆς ὕλης παρουσιάσθη ὡς ὅρος τῆς πνευματικῆς σωτηρίας, δὲν ὑπῆρξεν ὅμως μία νέα ἐμφάνισις εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' ἡ ἀναγέννησις καὶ ἡ κορύφωσις μιᾶς ἀπαιτήσεως, ἡ ὁποία συνήρπασε τὸν ἄνθρωπον τοῦ τέλους τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος εἰς τὰ ἀνατολικὰ κυρίως διαμερίσματα τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Τότε διὰ πρώτην φοράν, ὅταν ἔδυεν ἡ ἑλληνικὴ θεωρία, ἀνετρέπετο ἡ κοινωνικὴ τάξις καὶ ἀπέθνησκον οἱ ἀρχαῖοι θεοί, ἐστράφη ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, διὰ νὰ μάθῃ, τί συνέχει κατὰ βάθος τὸν κόσμον καὶ διὰ τοῦ μαθήματος αὐτοῦ νὰ εὕρῃ τὸ μεταφυσικὸν στήριγμα τῆς ζωῆς του. Διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἔπαυσε νὰ τὸν ἐνθουσιάζῃ ἡ χριστιανικὴ πίστις, τὴν ἰδίαν στροφὴν ἐπαναλαμβάνει πρὸς τὴν ὕλην, μήπως εὕρῃ ἐκεῖ, ὅ,τι ἔχανεν εἰς τὸν οὐρανόν, μήπως τὰ φυσικὰ πράγματα, οἱ ἀντίποδες τοῦ πνεύματος, ἦσαν ἡ πραγματικὴ ἀξία τῆς ὑπάρξεώς του.

Σύνθεσις ἐπιστήμης καὶ θρησκείας, Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀναστροφὴ πρὸς τὴν ὕλην ἐσήμαινεν ὡς ἐκ τούτου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μίαν κατάφασιν τῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία καὶ ὅταν δὲν ἐπολέμησε τὴν θεωρίαν καὶ τὴν Γραφήν, ἐνεφανίσθη ὡς ἔνστασις ἐναντίον τῆς καθαρᾶς διανοίας καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Πρὸς τὴν ὕλην ὡς ἐνδιαίτημα τῆς ἀληθείας καὶ ὡς ὅρον τῆς λυτρώσεως ἐστράφη ὁ ἄνθρωπος, ὅταν δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ κρατηθῇ εἰς τὸ ὕψος τοῦ λόγου καὶ τῆς πίστεως. Τοῦτο ὅμως ἐσήμαινεν, ὅτι διὰ τῆς ὕλης ἐζήτησε ν' ἀναπληρώσῃ τὸν λόγον καὶ τὴν πίστιν, νὰ συνδυάσῃ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν θρησκείαν, νὰ λυτρωθῇ ὡς γνώστης τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ἡ γνῶσις τῶν στοιχείων τῆς ὕλης παρουσίασε λοιπὸν μίαν θρησκευτικὴν σημασίαν καὶ ταυτοχρόνως τὸ θρησκευτικὸν ἔνδυμα τῶν στοιχείων αὐτῶν μίαν ἐπιστημονικὴν ἀξίωσιν.

Διὰ μυρίων περιπλανήσεων, ἐπιστροφῶν, ἀδιεξόδων, φραγμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπεχώρησαν καὶ ἄλλων, τὰ ὁποῖα ἀνέκοψαν τὴν κατεύθυνσιν μίαν διὰ παντός, τὸ ρεῦμα τῆς ἀρχαίας πηγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν μεταγενέστεροι χρόνοι ἔδωσαν τὸ ὄνομα «ἀλχημεία», διέσχισε τὸν Μεσαιῶνα, διὰ νὰ διοχετεύσῃ, ἀφοῦ ἐσπατάλησε μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ θρησκείας τὰ νάματά της, τὴν θρησκείαν εἰς τὴν ἐπιστήμην. Τὸ παραθρησκευτικὸν καὶ παρεπιστημονικὸν αὐτὸ κίνημα ἐνέπνευσε καὶ ἐστήριξε τοὺς ἀνθρώπους εἰς δυσκόλους στιγμὰς θρησκευτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐνδείας καὶ τοὺς ἔπεισεν, ὅτι ἡ πραγματικότης ἔχει μίαν ἀπρόσιτον κ α ὶ εἰς τὴν ἀμιγῆ νόησιν κ α ὶ εἰς τὴν θεολογικὴν ἑρμη-

νείαν ἐσωτερικὴν διάστασιν, τὴν ὁποίαν μόνον ὅσοι συνέρχονται πρὸς τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ εἶναι δυνατὸν ν' ἀνακαλύψουν καὶ διὰ τῆς λάμψεως τοῦ εὑρήματος νὰ καταυγάσουν τὸν κόσμον.

Ὡς σύνθεσις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἡ ἀλχημεία συνήρπασε τοὺς λογίους τῶν πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ χρόνων κυρίως εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ὑπῆρξεν ὁ κοινὸς σύνδεσμος ὅσων ἠθέλησαν νὰ συνδυάσουν τὴν ἐγχωρίαν παράδοσιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν, νὰ προσαρμόσουν τὴν μαγείαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἕλληνες καὶ ἑλληνίζοντες τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἠθέλησαν ἐξ ἄλλου ν' ἀποδείξουν τὴν πραγματικὴν ὑπεροχὴν τῆς θεωρίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ κοινῶς πιστευόμενα καὶ τὴν ὡδήγησαν εἰς τόπους, ἐντὸς τῶν ὁποίων τὰ πράγματα παρουσιάζοντο ὡς προβολαὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ φυσικὸς λόγος τῆς Ἑλλάδος συνεζεύχθη ἐντὸς τῶν ναῶν τῆς Μέμφιδος τὴν μαγικὴν ἐμπειρίαν τῆς Ἀνατολῆς. Καρπὸς τῆς συζεύξεως ὑπῆρξεν ἡ ἀλχημεία.

Ἑρμητικὴ πίστις καὶ παράδοσις.

Εἰς τὸν ὅρον «ἀλχημεία» συντίθεται τὸ ἀραβικὸν ἄρθρον κατ' ἄλλους πρὸς τὸν «χυμόν», κατ' ἄλλους πρὸς τὸν αἰγυπτιακὸν - χέμ, τὸ ὁποῖον σημαίνει «μέλαιναν γῆν». Οἱ πρῶτοι ἀλχημισταὶ λατρεύουν ὡς ἐπώνυμον ἥρωα τὸν Χήμην, ὑποθετικὸν μαθητὴν τοῦ Παρμενίδου[1]. Ὁ μεταγενέστερος ὅρος «ἀλχημεία» παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ 15ου αἰῶνος ἐν ἰσχύϊ πρὸς δήλωσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις τῆς ὕλης, ὁπότε ἀπέβαλε τὸ ἀραβικὸν ἄρθρον. Ἔκτοτε ἡ χημεία ἠκολούθησε τὴν ὁδὸν τῆς μηχανικῆς, ἀνέπτυξεν ὅμως μεθοδικὴν αὐτονομίαν καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς νεωτέρας ἐννοίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ἀλχημεία ἐσχετίσθη πρὸς τὸν προστάτην τῶν ἐπιστημῶν Θώθ, τὸν αἰγύπτιον Ἑρμῆ, ἐξ οὗ «ἑρμητικὴ» τέχνη. Ἀργότερον τὰ ἑρμητικὰ ἔργα ἔφθασαν διὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἱσπανίας εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία ἦλθεν εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἀνατολικῆς ἀλχημείας διὰ τῶν Σταυροφοριῶν, ἐνῷ τὸ περίφημον χειρόγραφον «Corpus Hermeticum», παρὸν ἤδη εἰς τὴν Ἰταλίαν προερχόμενον ἐκ Μακεδονίας, μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν ὁ Marsilio Ficino.

Τόσον εἰς τὴν Αἴγυπτον ὅσον καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ ἀλχημεία ὑπῆρξε πολυσύνθετος ἐμφάνισις. Τεχνικὴ πεῖρα, ἐκκλησιαστικὸν τυπικόν, θεωρητικαὶ πτήσεις, πειραματικὴ ἔρευνα, γνωστικὸν πάθος, μυστικὴ ἔξαρσις, μεταλλουργικὴ ἐπεξεργασία, ἀστρολογία, μαντική, φαρμακευτική, διάθεσις ἀπάτης καὶ αὐταπάτης, ἑλληνικὴ τόλμη καὶ ἀνατολικὸς φόβος, δαιμονικὸν θράσος καὶ χριστιανικὴ κάθαρσις συντίθενται εἰς λόγον καὶ ἔργον κατὰ τὴν διάρκειαν ἱερῶν τελετῶν καὶ μυσταγωγιῶν ἐντὸς κατὰ προτίμησιν ἀποκρύφων χώρων.

Διὰ τὴν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκτωμένην γνῶσιν δημιουργοῦνται σύμβολα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν ἔγγραφον καὶ τὴν ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διδασκαλίαν ἀντικαθιστοῦν πράγματα καὶ γεγονότα. Πλὴν τῆς ἀποκρυπτογραφήσεώς των κατὰ παλαιὰν δῆθεν φιλοσοφικὴν συνήθειαν («Ἔθος γὰρ τοῖς ἀρχαίοις συγκαλύπτειν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ πάντῃ τοῖς ἀνθρώποις ἔκδηλα δι' ἀλληγοριῶν τινων καὶ τέχνης ἐμφιλοσόφου ἀποκρύπτειν»[2]), ὅλα σχεδὸν τὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ καταλήγει ἡ ἀλχημικὴ ἐμπειρία, ἀποδίδονται εἰς θεῖα, μυθολογικὰ ἢ ἔνδοξα πρόσωπα. Οἱ θεοὶ Θὼθ, Ἶσις καὶ Ἑρμῆς «ὁ τρισμέγιστος», οἱ ἥρωες Χήμης καὶ Ὀστάνης, οἱ φιλόσοφοι Ἀριστοτέλης καὶ ἰδίως ὁ Δημόκριτος, εἰς τὸν ὁποῖον προσεγράφη τὸ περίφημον, πιθανῶς ὑπὸ τοῦ ἀλχημιστοῦ Βώλου συμπιληθὲν ἔργον «Φυσικὰ καὶ μυστικά», ἐμφανίζονται ὡς πρωτεργάται τῶν ἀλχημικῶν κατορθωμάτων. Ἡ παράδοσις γνωρίζει βεβαίως καὶ ἱστορικὰ πρόσωπα, ὅπως εἰς τὴν ἀρχαιότητα «τὸ στέφος τῶν φιλοσόφων, τὴν ὠκεανόβρυτον γλῶσσαν, τὸν νέον θεηγόρον»[3] Ζώσιμον ἐκ Πανοπόλεως τῆς Αἰγύπτου (4ος αἰὼν π.Χ.) καὶ ἀργότερον τὸν ἰουδαῖον Πέρσην Abu Ma'char, τοὺς Ἄραβας Dja'far, al-Râsi καὶ Dschâbir καὶ τοὺς Εὐρωπαίους Ἀλβέρτον τὸν μέγαν, Ρογῆρον Βάκωνα, Παράκελσον καὶ Ἀλφόνσον Ι τῆς Ἱσπανίας. Ἡ ἀπήχησις τῆς ἀλχημείας μέχρι τοῦ Lavoisier, ὁ ὁποῖος τὴν ἀνήγαγεν εἰς ἐπιστήμην, ὑπῆρξε τόσον μεγάλη, ὥστε προσωπικότητες τῆς θρησκευτικῆς, φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ὁλκῆς τῶν Λουθήρου, Spinoza, Φραγκίσκου Βάκωνος, Νεύτωνος, Leibniz καὶ Goethe, ὁ «Faust» τοῦ ὁποίου ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀναπνέει τὸ πνεῦμα τοῦ ἑρμητικοῦ ἐργαστηρίου, πιστεύουν εἰς τὴν δύναμίν της.

Τί ἐπίστευσεν ἡ κοινὴ γνώμη ὡς ἀλχημικὴν δυνατότητα.

Ἡ ἀλχημεία ἐθεωρήθη γενικῶς ὡς τρόπος μεταστοιχειώσεως τῆς ὕλης χάριν ἀποκτήσεως εὐγενῶν μετάλλων. Διὰ τὸ ἔργον αὐτὸ ἦτο ἀπαραίτητος ἡ σπουδὴ τῆς παραδόσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐμυεῖτο ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ μυστικὰ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Μόνον λόγιοι εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις εἶχον τὴν ἱκανότητα αὐτὴν νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὰ πνεύματα τῆς ὕλης καὶ διὰ τῆς ὑπερφυσικῆς των δυνάμεως νὰ μετατρέπουν κατὰ βούλησιν τὰ φθαρτὰ εἰς ἄφθαρτα καὶ τὰ εὐτελῆ εἰς πολύτιμα. Παράδειγμα τῆς πίστεως αὐτῆς προσφέρει ἡ δημώδης ἔμμετρος μυθιστορία τῆς ἀρχαίας γαλλικῆς φιλολογίας «Roman de la rose», ἔργον, τὸ ὁποῖον ἤρχισε τὸ ἔτος 1238 π.Χ. ὁ Guillaume de Loris καὶ συνεπλήρωσε μετὰ 49 ἔτη ὁ Jean Clopinel:

«Ἐκεῖνος ποὺ θὰ γνώριζε τὰ πνεύματα,
γιὰ νὰ τὰ βάλῃ σὰν ἀφέντης νὰ δουλέψουν,
ἐκεῖνος ποὺ θ' ἀνάγκαζε τὴ δύναμί των

τὸν δρόμο νὰ τοῦ πῇ στῆς ὕλης τὴν καρδιά..,
θὰ ἦταν κύριος στὸν κόσμο τῶν μετάλλων
καὶ θ' ἄλλαζε τὴν ὄψι των κατὰ τὴ θέλησί του»[4]

Διὰ τὴν κοινὴν γνώμην ἡ ἀλχημικὴ ἐπιτηδειότης δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπὸν πλὴν τῆς μετατροπῆς εὐτελῶν στοιχείων εἰς χρυσὸν καὶ πολυτίμους λίθους:

«Αὐτὸς ποὺ σέβεται τὴν ἀλχημεία,
κάνει χρυσάφι τὸν ὑδράργυρο
χαρίζοντάς του καὶ τὴν λάμψι καὶ τὸ βάρος·
μὲ φθηνοπράγματα ποὺ θὰ προσθέση
ἀπ' τὸ χρυσάφι κάνει ἀκριβὰ πετράδια
ν' ἀστράφτουν μ' ὁλοκάθαρη ἀνταύγεια»[4]

Ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ συνθέτου εἰς ἀμιγές, τοῦ συνήθους εἰς σπάνιον καὶ γενικῶς παντὸς ὀρυκτοῦ εἰς εὐγενὲς μέταλλον ὑπῆρξεν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους τόσον διαδεδομένη, ὥστε τὸ ἔτος 1423 μ.Χ. ὁ Ἑρρῖκος VI τῆς Ἀγγλίας συνιστᾷ εἰς τοὺς ἀριστοκράτας, τοὺς λογίους καὶ τοὺς ἱερεῖς νὰ συμβάλουν διὰ τῆς ἀλχημικῆς παραγωγῆς χρυσοῦ εἰς τὴν ἐξόφλησιν τῶν κρατικῶν χρεῶν. Ἐφ' ὅσον ὁ κλῆρος εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ μετουσιώνῃ τὸν ἄρτον εἰς σῶμα καὶ τὸν οἶνον εἰς αἷμα τοῦ Θεοῦ, δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθώσῃ καὶ μίαν πολὺ ὀλιγώτερον σημαντικὴν μετουσίωσιν[5]. Χωρὶς ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα τοῦ γεγονότος ἡ Νομικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας, τῆς ὁποίας ἐζητήθη ἡ γνώμη, λαμβάνει ἐπίσης τὸ ἔτος 1725 ὁμοφώνως τὴν ἀπόφασιν, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ ἀλχημιστοῦ Frankenstein εἰς χρυσᾶ μετουσιωθέντα ἀργυρᾶ ἐπιτραπέζια σκεύη τῆς δουκίσσης Ἄννης Σοφίας von Erbach ἀνήκουν ἐξ ὁλοκλήρου, παρὰ τὴν αἰφνιδίαν αὔξησιν τῆς τιμῆς των, εἰς ἐκείνην καὶ ὄχι ἐξ ἡμισείας εἰς τὸν σύζυγόν της δοῦκα Φρειδερῖκον Κάρολον, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζετο, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ μεταστοιχείωσις ἔλαβε χώραν εἰς ἰδικήν του περιοχὴν καὶ διαρκοῦντος τοῦ συζυγικοῦ δεσμοῦ, ἐδικαιοῦτο τὸ ἥμισυ τῆς ἐπὶ πλέον ἀξίας[6].

Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ λυτρωτικὸν νόημα τῆς μεταστοιχειώσεως. Ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος τῶν φώτων ἡ ἀλχημικὴ πίστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἀνεξέλεγκτος. Ἡ μυσταγωγία, οἱ ὑπαινιγμοί, αἱ ἀποσιωπήσεις, τὰ ταχυδακτυλουργικὰ θαύματα, ἡ ὑπερπήδησις τοῦ ἀγνώστου διὰ τοῦ συγκριτικοῦ του βαθμοῦ: ignotum per ignotius, ἡ παραδοχὴ πνευμάτων καὶ ὑπερφυσικῶν δυνάμεων, ὁ σύνδεσμος πρὸς τὴν παράδοσιν, ἡ διαφύλαξις μυστικῶν, ἡ λατρεία τοῦ ἀποκρύφου καὶ τοῦ μυστηρίου ἦσαν, ὅ,τι ἀκριβῶς ἤθελε νὰ καταπαλαίσῃ ἡ Διαφώτισις. Ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς, παρ' ὅτι εἰς τὴν Γερμανίαν συνεπήχθη ἡ «Ἑρμητικὴ Ἑταιρεία» καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν ἐξεδόθη τὸ περιοδικὸν «Ὑπερχημεία», τὰ ἑρμητικὰ γεγονότα θεωροῦνται κατάλοιπα τῶν

προλήψεων τῆς παραδόσεως, ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξανεμίζονται ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Τὸ ἰδεῶδες τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἐκστρατεύει ἐναντίον τῶν ἀδήλων καὶ τῶν κρυφίων καὶ ἀπορρίπτει, ὅ,τι δὲν μεσιτεύει ἡ αἴσθησις, ἀφῄρεσε τὴν πνευματικὴν βάσιν τῆς ἀλχημείας, ἡ ὁποία ἐψυχορράγησε ἀλληγοροῦσα καὶ ὀπτασιαζομένη τὴν παρελθοῦσαν δόξαν. Ὅταν τὸν 19ον αἰῶνα ἡ χημεία ὡς ἐπιστήμη καθώριζεν εἰς 92 τὰ ἀμετάβλητα στοιχεῖα τῆς ὕλης, εἶχε πιστευθῆ, ὅτι ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀνανεουμένη προσπάθεια τῆς ἀλχημείας νὰ μεταστοιχειώσῃ τὴν ὕλην ὑπῆρξε κατάχρησις τῆς ἐπιστήμης εἰς χεῖρας ἀναξίων θεραπόντων.

Διὰ δύο λόγους ἡ ἐπιστημονικὴ καταδίκη τῶν ἀλχημικῶν προσπαθειῶν, εἰς τὴν ὁποίαν κατέληξεν ἡ δυσφορία τοῦ Διαφωτισμοῦ ἔναντι τῶν ὀρθολογικῶς ἀνεξηγήτων γεγονότων, στερεῖται βάσεως. Ἡ ἀλχημεία δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς ἐπιστημονικὸν γεγονὸς κακῆς ποιότητος, ἀλλ' ἐπιστημονικὴ ἐπίφασις μιᾶς θρησκευτικῆς ἀγωνίας καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀ φ' ἑ ν ὸ ς μ ὲ ν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀ φ' ἑ τ έ ρ ο υ μία μεταστροφὴ τῆς πρὸς τὰ μετὰ τὸν θάνατον προσανατολιζομένης ζωῆς π ρ ὸ ς τ ὸ ν π α ρ ό ν τ α κ ό σ μ ο ν καὶ διὰ τοῦτο μία ἱστορικὴ ἑτοιμασία τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία ὡδήγησεν εἰς συγκεκριμένα, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χημείας μ ε θ ο δ ι κ ῶ ς ἀ π α ρ α ί τ η τ α ε ὑ ρ ή μ α τ α. Ἡ περιωπὴ ἐν τούτοις, τὴν ὁποίαν περιεβλήθη ἡ Κλασσικὴ Μηχανικὴ ἐντὸς τοῦ συστήματος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, παρημπόδισεν, ὅσους ἀνεφέροντο εἰς τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖον δὲν συνεμερίζετο τὰς ἐπικρατούσας ἀπόψεις, νὰ διακρίνουν τὴν συμβολήν του εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀπόψεων αὐτῶν.

Ἤδη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἀλχημεία ἐξεπλήρωσε λ υ τ ρ ω τ ι κ ὴ ν ἀ π ο σ τ ο λ ή ν. Ὑπῆρξε μία ἰδιόρρυθμος ἔκφρασις τῆς γενικῆς τάσεως τῆς Ἀνατολῆς νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ὕλην διὰ τοῦ πνεύματος. Ἔννοιαι, χαρακτηρισμοί, αἰτήματα καὶ πίστεις ἀνατολικῆς καταγωγῆς, ὁ ἐξαγνισμός, ἡ παλιγγενεσία, ἡ μετουσίωσις, ἡ εὐτέλεια τῆς ὕλης, ἡ ἀξίωσις τοῦ μένοντος, ἡ ὑπερνίκησις τοῦ θανάτου, εἶναι βάσεις τῆς ἀλχημείας. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα ἁπλῶς περὶ χρυσοποιΐας, ἀλλ' ἡ μεταστοιχείωσις, τὴν ὁποίαν τὸ ἑρμητικὸν πνεῦμα ἐπεδίωξε διὰ μέσου τῆς δισχιλιετοῦς ἱστορίας του, ἦτο ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ἐσωτερικῆς ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπερβάλῃ τὴν πεπερασμένην φύσιν του, νὰ νικήσῃ τὴν φθορὰν καὶ νὰ εὕρῃ τὸ «ἐλιξίριον τῆς ζωῆς».

Πῶς ὁ Χριστιανισμὸς ὑπερέβαλε πνευματικῶς τὴν ἀλχημείαν, χωρὶς ν' ἀνακόψῃ τὸν ἱστορικόν της δρόμον.

Ἡ ἀλχημεία θὰ ἐγίνετο μετὰ τὸν συνωστισμὸν τῶν λαῶν καὶ τὴν κρίσιν τῆς κοινωνικῆς των τάξεως καὶ τῆς μεταφυσικῆς των ἀσφαλείας ἐντὸς τῆς Ρωμαϊ-

κῆς αὐτοκρατορίας ἡ πνευματικὴ μοῖρα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ἡ ὁποία τότε ἐσχετίσθη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας, ἐὰν δὲν παρουσιάζετο ὁ Χριστιανισμός. Αἰφνιδίως ἐφάνη, ὅτι τὸ ἀλχημικὸν ἰδεῶδες ὑπερηκοντίσθη ὑπὸ τοῦ μυστηρίου τῆς σταυρώσεως καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Θεοῦ χάριν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διέφυγε τὴν φθορὰν καὶ ἀπέκτησε διὰ τοῦ θείου κατορθώματος ζωὴν μακαρίαν καὶ ἀτελεύτητον. Ὁ θάνατος τοῦ «παλαιοῦ ἀνθρώπου» καὶ ὁ ἐξαγνισμός του εἰς τὸ φῶς τοῦ θείου ἔργου ὑπῆρξεν ἔκτοτε τὸ κεντρικὸν γεγονὸς τῆς πίστεως, ἡ ὁποία ἑκάστην Κυριακὴν ἀναπαριστᾷ ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης τὴν πρότυπον μετουσίωσιν εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας. Διὰ τοῦ πάθους τοῦ κεντρικοῦ προσώπου τῆς θρησκείας καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐν ὀνόματι ἐκείνου διὰ τοῦ ἁγιασθέντος ἄρτου καὶ οἴνου προσφέρεται εἰς τὸν ἁμαρτήσαντα καὶ ὑπὸ τῶν βασάνων τοῦ βίου κατατρυχόμενον ἄνθρωπον ἡ δυνατότης τῆς καθάρσεως, τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἀθανασίας. Διὰ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐπεδίωκε νὰ πράξῃ ὁ ἄνθρωπος ἰδίᾳ δυνάμει, εἰς τὸν Θεὸν καὶ κατὰ τοῦτο διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν στάσιν τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ὑπακοῆς, τῆς ταπεινώσεως καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης ἐνώπιον τοῦ πατρὸς τοῦ κόσμου ἡ χριστιανικὴ θρῆσκεία ὑπῆρξεν ἡ π ν ε υ μ α τ ι κ ὴ ὑ π έ ρ β α σ ι ς τῆς ἀλχημείας.

Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐπείσθη, ὅτι τὸ ἔργον τῆς λυτρώσεως δὲν ἦτο ἰδική του ὑπόθεσις, ἀφ' οὗ αὐτοπροσώπως ὁ Θεὸς ἐπέτυχεν, ὅ,τι ἀνθρωπίνως ἦτο ἀδύνατον, ὥστε τὸ βάρος τῆς ζωῆς νὰ μετατοπισθῇ θρησκευτικῶς εἰς τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὴν ἀγάπην, ἀπεσπάσθη τῆς ἀλμηχείας. Ὅπου ὅμως ἡ πίστις αὐτὴ δὲν ἀπετέλεσε τὸ κεντρικὸν γνώρισμα τῆς θρησκείας, ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸν ἀραβικὸν κόσμον ἢ ὅταν ἔπαυσε νὰ ἐμπνέῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ παρέμεινεν ἁπλῆ ὁμολογία ἐκ συνηθείας ἢ χάριν τῆς πολιτικῆς τάξεως ἐπαναλαμβανομένων προτάσεων, ἡ ἀλχημεία ὑπεσχέθη τὴν πραγματικὴν δυνατότητα τῆς πνευματικῆς σωτηρίας. Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀντελήφθη τὸν ἑαυτόν του ὡς πρόβλημα, χωρὶς νὰ ἐπαφίεται εἰς τὴν λύσιν, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλεν ὁ Θεός, ἐζήτησε νὰ κατασκευάσῃ ὁ ἴδιος τὸ «μέγα ἐλιξίριον», διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπετύγχανε τὰ πάντα. Τοῦ εὑρήματος αὐτοῦ ἤθελε νὰ εἶναι ἡ ἐνεργὸς προϋπόθεσις καὶ ὄχι μόνον ἡ κατὰ τύχην ἢ ἡ ἀναγκαστικὴ ἀναφορά. Ὄχι μόνον ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ γεννηθῇ χριστιανὸς ἢ ἐπειδὴ ἡ ἀλλαγὴ τῆς πίστεως δὲν ἐπετρέπετο, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀτομικῆς του εὐθύνης καὶ δυνάμεως: ex opere operantis καὶ ὄχι ex opere operato ἤθελε νὰ κατορθώσῃ τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας. Τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου συμβολικῶς μὲν θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ μεταστοιχείωσις τῶν μετάλλων, οὐσιαστικῶς ὅμως ἡ χρυσοφόρος οὐσία θὰ ἦτο «φάρμακον ζωῆς», ὠνόμασεν ἡ ἀλχημικὴ παράδοσις «φιλοσοφικὸν λίθον».

Τελείωσις τῆς φύσεως ὡς ἔργον εὐσεβῶν ἀλυτρώτων.

Η εὕρεσις τῆς «πεμπτουσίας», τοῦ ἐπιστεγάσματος τῶν ἐκ παραδόσεως τεσ-

σάρων βασικῶν στοιχείων τοῦ κόσμου* ὑπῆρξε τὸ μέγα ὄνειρον τῆς ἀλχημείας καθ' ὅλην τὴν ἱστορικήν της διάρκειαν. Διὰ τοῦ «φιλοσοφικῆς λίθου» ἐπιστεύετο, ὅτι ἦτο ἐφικτὴ ἡ μετουσίωσις καὶ δι' ἐκείνης ἡ σωματικὴ ἀναγέννησις καὶ ἡ παράτασις τῆς ζωῆς. Ὡς ἀποκλειστικόν της σκοπὸν δὲν εἶχεν ἑπομένως ἡ ἔμμονος αὐτὴ ζήτησις τὸν συνήθη χρυσὸν (aurum vulgum), ἀλλὰ τὴν ἐξαγορὰν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θανάτου. Ἡ προσπάθεια τῶν ἀλχημιστῶν νὰ δημιουργήσουν πολύτιμα μέταλλα δὲν ἐπήγαζεν ἐκ τοῦ πάθους τοῦ κέρδους, ἀλλ' ἐκ τοῦ *θρησκευτικοῦ αἰτήματος* τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀπεκδυθῇ τὴν εὐτέλειαν τῆς ὑπάρξεώς του, νὰ σωθῇ ἐκ τῆς φθορᾶς δημιουργῶν μίαν μένουσαν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν. Ὁ lapis philosophorum, ἡ κεντρικὴ παράστασις τῆς ἀλχημείας, παίζει διὰ τοῦτο τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀνέλαβε καὶ ἔφερεν εἰς πέρας ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Εἶναι ὁ ἐξαγνίζων καὶ ὁ σωτὴρ καὶ συνάμα διὰ τῆς λυτρωτικῆς του ὑποσχέσεως τὸ ἄθλημα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀφοσιωθῇ μὲ αὐταπάρνησιν χάριν τῆς ἀφθαρσίας.

Εἰς τὴν ἀφοσίωσιν αὐτήν, τὴν σπουδὴν τῶν δυνάμεων καὶ τὸν ἐξευγενισμὸν τῶν στοιχείων τῆς φύσεως μακρὰν τοῦ θορύβου καὶ τῶν ἀξιώσεων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἦτο ἐν τούτοις *παρὼν* ὁ Θεός. Τόσον πρὸ Χριστοῦ ὅσον καὶ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς αἰῶνας ἡ ἀλχημεία ἐπεκαλέσθη μὲ παρρησίαν τὴν θείαν συμπαράστασιν. Κατὰ τοῦτο διαφέρει τῆς μαγείας, ἡ ὁποία ἐν συνειδήσει ἀντεστρατεύθη εἰς τὸ θεῖον θέλημα καὶ συνειργάσθη πρὸς τὰ πονηρὰ στοιχεῖα τῆς Δημιουργίας. Διὰ τοὺς ἀλχημιστὰς ὅμως ἡ ἀρωγὴ τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτονόητος καὶ ἀπαραίτητος: «Προγυμνάζεσθαι δὲ τὸν νοῦν χρή, *ἵνα διαγιγνώσκωμεν τὰς τῆς φύσεως ἐνεργείας* περὶ τῶν σπουδαζομένων *τῇ τοῦ Θεοῦ συνεργείᾳ*»[9]. Ἡ ἐπιζητουμένη συνεργασία τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξεν ἀργότερον ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἀπεδόθη εἰς τὴν ἀλχημείαν ἡ μομφὴ τῆς αἱρέσεως. Διαπρεπεῖς ἀλχημισταὶ ἐθεωρήθησαν ἄμεμπτοι χριστιανοὶ καὶ ἦσαν μοναχοί, ὅπως ὁ Ρ. *Βάκων*, ὁ *Ἀλβέρτος* ὁ μέγας καὶ ὁ *Παράκελσος*. Ὁ τελευταῖος κηρύσσει ὡς ἔργον τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀλχημείαν, ἡ ὁποία ἔγκειται εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς φύσεως. »Διότι οὐδὲν παράγει ἡ φύσις, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι εἰς τὴν φυσικήν του κατάστασιν τέλειον, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ τελειοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἡ τελείωσις αὐτὴ ὀνομάζεται ἀλχημεία»[10]. Ἡ συμπληρωματικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ διορθώσῃ τὴν Δημιουργίαν, παρὰ τὴν ρητὴν ἱκανοποίησιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ ἔργου του — «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν[11]» — εἶναι κατὰ τὸν *Παράκελσον* ἀντίστοιχος τῆς θείας προθέσεως: «Ὁ Θεὸς θέλει νὰ μὴ ἀφήσωμεν τὸ ἔργον του, ὅπως ἔχει[12]· κατε-

---

* «Τεττάρων δ' ὄντων τούτων, πυρὸς καὶ ἀέρος καὶ ὕδατος καὶ γῆς[7].. τὸ ὕδωρ ἐστὶ περὶ τὴν γῆν, ὁ δ' ἀὴρ περὶ τὸ ὕδωρ, τὸ δὲ πῦρ περὶ τὸν ἀέρα»[8].

σκεύασεν ἐκεῖνος σίδηρον, ὄχι ὅμως καὶ ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐκ τοῦ σιδήρου»[13].

Τὸ πνεῦμα τῆς εὐσεβείας τῶν ἀλχημιστῶν μαρτυρεῖ ἐπίσης ἡ ἀπουσία τῆς ἐριστικῆς διαθέσεως, τόσον συνήθους εἰς τὰς θεολογικὰς καὶ τὰς φιλοσοφικὰς ζητήσεις. Ἡ ἀλχημεία ὅμως δὲν ἦτο τρόπος κοινωνικῆς προβολῆς οὔτε ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία, ἀλλ' ἔργον ἀλυτρώτων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μὲ θυσίαν χρόνου, περιουσίας, διασκεδάσεων καὶ ὑποχρεώσεων ἐπεδίδοντο συνερχόμενοι «ἐπὶ τῷ αὐτῷ» ἢ κατὰ τὴν ὥραν τῆς μονώσεώς εἰς μίαν δι' ἐκείνους συγκλονιστικὴν λειτουργίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐδικαιοῦτο ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο ὄχι μόνον πιστεύουν, ὅτι ἡ τέχνη των εἶναι ἁγία, ἀλλ' ἡ ἀποτυχία ποτὲ δὲν εἶναι λόγος ἀπογοητεύσεως. Ἀντιθέτως ἐπιβάλλει τὴν ταπείνωσιν καὶ τὴν προσπάθειαν ἐξ ἀρχῆς, μίαν ἐντατικωτέραν μελέτην τῶν παραδεδομένων καὶ ἀκόμη μεγαλυτέραν αὐταπάρνησιν, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἁμαρτία δὲν ἀπελπίζει τὸν πιστόν, ἀλλὰ τοῦ ὑποδεικνύει τὰ ὅριά του, τὴν ἀτέρμονα προσπάθειαν, ἡ ὁποία τὸν δικαιολογεῖ ὡς πιστεύοντα. Ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ κλίματος τῆς ἀλχημείας παρουσιάσθησαν βεβαίως καιροσκόποι καὶ ἀγύρται, ὅπως συνέβη καὶ μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐπισήμου πίστεως. Κατ' οὐσίαν ὅμως οἱ ἀλχημισταὶ ὄχι μόνον δὲν ἐπεδίωξαν ξένα πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ὀφέλη, ἀλλ' οὔτε τὴν ἐπίδειξιν ἐπεζήτησαν, διὰ νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ «ἀοράτου λίθου» (lapis invisibilitatis), ὁ ὁποῖος, ὡς οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ὕλης (materia prima), θὰ τοὺς συνέδεε πρὸς τὸν ζωτικὸν παράγοντα τῆς φύσεως (anima mundi), τὸ πνεῦμα, διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ὁποίου θὰ μετεβάλλετο ἡ ὄψις τοῦ κόσμου.

Ἡ προφητικὴ μεταμόρφωσις τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐργαστηριακή της προπαρασκευή.

Ἡ ἀπαίτησις τῆς ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου, εἴτε διότι, ὅπως εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ρώμης, ἡ ἠθικὴ τάξις κατέρρεεν, εἴτε διότι, ὅπως εἰς τὸ ὕψος τοῦ Μεσαιῶνος, τὰ πάντα μετεβάλλοντο, ὑπῆρξε πηγὴ προφητικῶν ὁραμάτων ἀνακατατάξεως τῶν στοιχείων τῆς ὕλης ἐντὸς ἑνὸς νέου κόσμου, ὁ ὁποῖος θὰ κινῆται διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διῄρεσεν ἐπὶ παραδείγματι τὸν κοσμικὸν χρόνον μία ὀπτασία τοῦ 13ου αἰῶνος, ἀναγομένη εἰς τὸν πιθανῶς φραγκισκανὸν μοναχὸν Ἰωακεὶμ de Floris, εἰς τρεῖς παγκοσμίους περιόδους (status), τὴν ἐποχὴν τοῦ Πατρός, τὴν ἐποχὴν τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος[14]. Εἰς τὴν πρώτην περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος, ἀντιστοιχεῖ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη· τὰ πράγματα τότε συνέβησαν carnaliter. Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεκράτησεν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἀντιστοιχεῖ ἡ Καινὴ Διαθήκη. Τὰ γεγονότα τότε λαμβάνουν χώραν literaliter. Εἰς τὴν τρίτην περίοδον, ἡ ὁποία ἀρχίζει τὸν Μεσαιῶνα, οὐδεμία Γραφὴ ἀντιστοιχεῖ· τὰ συμβαίνοντα θὰ ἐκτυλίσ-

σωνται ἔκτοτε spiritualiter. Ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν πνευματικὴν ἀποστολὴν εἶχεν ἐνώπιόν της ἡ ἀλχημεία. Διὰ τοῦ πνεύματος ἐπρόκειτο νὰ μεταμορφωθῇ ὁ κόσμος, νὰ παύσῃ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἀθλιότης, νὰ ἐμφανισθῇ νέος περιούσιος λαός, ὁ ὁποῖος θὰ ζῇ ἐντὸς μιᾶς καθαρᾶς καὶ ἀφθάρτου ὕλης καθαρὸς καὶ ἄφθαρτος, ὅπως καὶ ὁ Θεός. Διὰ τὸ ἔργον αὐτὸ ἐχρειάζετο ἴσως ἡ ἀποστολὴ ἑνὸς προφήτου, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν συμβολὴν τῶν ἀλχημιστῶν θὰ ἐπεδίδετο εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ὡς κατάλληλον διὰ τὸ ἔργον αὐτὸ ἡ ἀλχημεία τοῦ Μεσαιῶνος ἐφαντάσθη τὸν Ἠλίαν, ὁ ὁποῖος θὰ ἐνεφανίζετο ἐν δόξῃ «πρὸ τῆς Κρίσεως»[14] ὡς reparator omnium.

Διὰ τὸν δραματισμὸν αὐτόν, τὸν ὁποῖον κατεδίκασεν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, δὲν ἦτο ἐν τούτοις ἀρκετὴ ἡ προσδοκία, ἀλλ' ἐπιβεβλημένη ἡ προπαρασκευὴ ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου, μία ἑτοιμασία, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐκάμπτετο ἡ ἀντίστασις τῆς ὕλης. Τὸν ἀλχημιστὴν διέκρινε πρὸ παντὸς ἄλλου μία πρωτοφανὴς εἰς ὅλην τὴν θρησκευτικὴν ἱστορίαν ἐνεργητικὴ διάθεσις, ἡ ὁποία δὲν παρεδέχετο τὴν ἀναβολήν, δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἀντίδρασιν καὶ τὴν ἀποτυχίαν καὶ δὲν ἐξηντλήθη εἰς τὴν γενικότητα, ἀλλ' ἐτόνισε τὴν σημασίαν τοῦ παρόντος διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ μέλλοντος καὶ ἰδίως τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων διὰ τὴν σύστασιν τοῦ νέου κόσμου.

Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαφεθῇ ὁ πιστὸς τῆς ἀλχημείας εἰς τὸ μέλλον ὡς χῶρον τοῦ θαύματος, διότι κατὰ βάθος δὲν εἶχε πιστεύσει, ὅτι τὸ θαῦμα εἶχεν ἤδη συμβῇ ἀποφασιστικῶς. Ἡ ἀπιστία ὡς πρὸς τὸ παρελθὸν ἐτόνισεν ἀντιθέτως τὴν προοπτικὴν τοῦ μέλλοντος, ἐν τούτοις τὸ οὐσιῶδες τοῦ ἀλχημικοῦ πνεύματος, ὅ,τι προηγήθη τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὸν ἠκολούθησεν εἰς τὴν ἱστορικήν του πορείαν, ὑπῆρξε τὸ ἀμετάθετον τῆς εὐθύνης. Πρὸ Χριστοῦ καὶ μετὰ Χριστὸν ὁ ἀλχημιστὴς θέλει νὰ σωθῇ διὰ τοῦ ἀτομικοῦ του ἔργου. Οὔτε εἶχεν ἐπικαλεσθῆ τὸν Θεὸν νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἐκ τῆς ἀτομικῆς του προσπαθείας οὔτε κατόπιν ἀνεγνώρισεν, ὅτι ἡ ὑποκατάστασις συνετελέσθη ἅπαξ διὰ παντὸς ἀπόντος ἐκείνου. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἡ ἀλχημεία εἶχε καὶ διετήρησε μίαν ἀντιχριστιανικὴν διάστασιν. Συνεσπείρωσε τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι πάσῃ θυσίᾳ ἠθέλησαν νὰ διαφυλάξουν ἐντός των τὴν συντριβομένην πίστιν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ νὰ ἐπιτελέσουν, χωρὶς ὅμως ἡ ἐπέμβασίς του νὰ καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἰδικήν των συμβολήν, τὸ opus, διὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἦσαν ὑπόλογοι, νὰ μεταστοιχειώσουν καὶ νὰ ἐξευγενίσουν τὴν ὕλην καὶ ἑπομένως τὴν ὑλικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς φθορᾶς, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγκατεστάθη τὸ πνεῦμα του, μαστίζεται καὶ ἀποθνήσκει.

Ἀναγωγὴ τῶν πραγμάτων εἰς τὴν ἀρχικήν των κατάστασιν, ἡ ὁδὸς τῶν ἐμπειρικῶν προϋποθέσεων τῆς χημείας.

Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀλχημείας ἐστράφη πρὸς τὴν ὕλην, διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὸ

πνεῦμα. Ἀνέλυσε καὶ συνεσχέτισε τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, διὰ νὰ γίνῃ ἄξιος τῆς ἀθανασίας. Συνουσιάσθη πρὸς τὴν γῆν, διὰ νὰ κερδίσῃ τὸν οὐρανόν. Ἡ θρησκευτική του ἀγωνία τὸν κατέστησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον *πρόδρομον τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης*.

Τελικῶς ἡ ἀλχημεία ἐτόλμησεν, ὅ,τι διὰ τὴν Ἑλλάδα ἦτο ἀπαράδεκτον: Ἐπέτρεψεν εἰς τὸ πνεῦμα νὰ σπιλώσῃ τὴν θεωρητικήν του καθαρότητα. Ὁ συγχρωτισμὸς αὐτὸς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης ὑπῆρξεν ὅμως τὸ ἀποφασιστικὸν βῆμα τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν σύγχρονον φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἀλχημεία ἐνίκησε πρώτη τὴν ἑλληνικὴν προκατάληψιν ἐναντίον τῆς πολλότητος καὶ καθὼς ἐπεχείρησε νὰ προσγειώσῃ τὴν ἑλληνικὴν θεωρίαν, συνεφιλίωσε πρώτη ἐκείνη τὸ πνεῦμα πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς φυσικῆς πραγματικότητος.

Ἐν τούτοις ἡ ἑλληνικὴ ὑπεροχὴ τοῦ *ἑνὸς* ὄχι μόνον διετηρήθη εἰς τὴν ἀλχημείαν, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἡ κεντρική της ὑπόθεσις. Αὐτὴν τὴν φορὰν τὸ πνεῦμα δὲν ἑνοποιεῖ ὅμως τὴν ὕλην διὰ τῆς ἰδέας, δὲν περιορίζεται δηλαδὴ μόνον εἰς τὴν *θεώρησιν* τοῦ κόσμου, ἀλλὰ κατέρχεται ἐντὸς τῶν πραγμάτων καὶ προσπαθεῖ νὰ διαπιστώσῃ ἐμπειρικῶς τὸν συνεκτικόν των δεσμόν. Κατ' οὐσίαν δηλαδὴ τὸ πνεῦμα ἐνδιαφέρεται τώρα *διὰ τὴν ἑνότητα τῆς ὕλης* καὶ ὄχι διὰ τὴν ἑνότητα τοῦ λόγου. Ἐπαναλαμβάνεται καὶ πάλιν τὸ ἀγώνισμα τῶν Προσωκρατικῶν μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ ζητούμενον δὲν ὑπάρχει, ὥστε ὅλοι νὰ τὸ συναντοῦν, ὅπως τὸ ὕδωρ ἢ τὸν ἀέρα, ἀλλὰ δημιουργεῖται διὰ τοῦ χωρισμοῦ καὶ τῆς μείξεως τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων τῆς ὕλης. Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ καὶ τῆς διαλύσεως τῶν γνωστῶν του πραγμάτων ζητεῖ τώρα ὁ ἄνθρωπος τὴν δυνατότητα, ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐπαναφέρῃ τὰ πάντα *εἰς τὴν ἀρχικήν των κατάστασιν*. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προέβαλεν εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον τὸ αἴτημα τῆς ἰδικῆς του μετουσιώσεως, τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων τῆς συγκεκριμένης ὑπάρξεώς του, τὴν τάσιν του νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν «ἀρχικήν του κατάστασιν» ἐντὸς ἑνὸς καθαρῶς πνευματικοῦ κόσμου. Ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἀξίωσις ὡδήγησε καὶ παρωδήγησε τὴν ἀλχημείαν καὶ τὴν ἄφησε νὰ παρουσιασθῇ ὡς μυστικισμὸς τῆς ὕλης. Ἐσήμαινεν ὅμως τὴν πρώτην ἔκφρασιν τῆς νεωτέρας φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία τελικῶς ἀνεπτύχθη διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῶν πάντων εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς ἐνεργείας. Εἰς τὸ συνδυαστικὸν ἐπίσης πάθος τῶν ἀλχημιστῶν ὀφείλεται ὁλόκληρος ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις, τὴν ὁποίαν παρέδωσεν ὁ Μεσαιὼν εἰς τοὺς Νέους χρόνους ὡς ἀφετηρίαν τῆς χημείας. «Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὰς χημικὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας κατέχομεν σήμερον, ἦτο ἀπαραίτητον ἀναρίθμητοι ἄνδρες, ἐφωδιασμένοι μὲ ὁλόκληρον τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς των καὶ πλήρεις ἑνὸς ἀκαταγωνίστου πάθους, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν σφοδρότητά του ἔφθανε μέχρι λύσσης, νὰ διαθέσουν τὴν ζωήν, τὴν περιουσίαν καὶ ὅλας των τὰς δυνάμεις, διὰ ν' ἀναδιφήσουν τὴν γῆν πρὸς ὅλας τὰς κατευ-

θύνσεις, χωρὶς νὰ κουρασθοῦν καὶ ν' ἀτονίσουν, νὰ φέρουν εἰς ἐπαφὴν κατὰ τὸν πλέον διάφορον καὶ ποικίλον τρόπον ὅλα τὰ γνωστὰ σώματα καὶ στοιχεῖα καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἔπρεπε νὰ συμβαίνῃ 15 συναπτοὺς αἰῶνας. Ἦτο μία σφοδρὰ καὶ ἀκαταμάχητος παρόρμησις, ἡ ὁποία ἐξώθει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐπιδίδωνται μὲ μίαν ὑπομονὴν καὶ καρτερικότητα χωρὶς ἱστορικὸν παράδειγμα εἰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἱκανοποιοῦν ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς των. Ἦτο ἡ ἔφεσις τῆς γηΐνης μακαριότητος»[15].

Δυναμικὴ συνοχὴ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος («Ἴστε γὰρ τῆς ὕλης τὴν δύναμιν!»).

Ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς καταγωγῆς ἡ ἀλχημεία ὑπῆρξε μία συνέπεια τῆς ἀρχαίας φυσιολογίας ἐντὸς τῆς θρησκείας. Ἡ πίστις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν «οὐσίαν», τὴν ὑπόστασιν τῶν πάντων, τὸ θεμελιῶδες στοιχεῖον τῶν φαινομενικῶν διαφορῶν τῆς πραγματικότητος, εὗρῆκεν εἰς τὴν ἀλχημείαν τομεῖς ἐμπειρικῆς ἐφαρμογῆς. Τὸ ἔργον τοῦ ἀλχημιστοῦ συνίστατο κατὰ βάσιν εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῶν εὐτελῶν μετάλλων εἰς τὴν «πρώτην ὕλην», τὴν ἄμορφον καὶ εὔπλαστον ἀρχὴν τοῦ κόσμου. Ἐφ' ὅσον τὰ συγκεκριμένα πράγματα ἦσαν φορεῖς τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ στοιχείου, ἁπλοῖ τρόποι τῆς ἐμφανίσεώς του, ἡ μεταβολὴ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο δὲν ἔπρεπε κατ' ἀρχὴν νὰ εἶναι ἀκατόρθωτος. Ἡ πίστις αὐτὴ συνεβιβάζετο πρὸς τὰς διδασκαλίας τῶν Ἰώνων περὶ μιᾶς βασικῆς ὕλης ὡς ἀρχῆς τοῦ κόσμου καὶ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διαδοχὴν τῶν τεσσάρων ἀριστοτελείων στοιχείων. Ρητῶς ἐν τούτοις οἱ ἀλχημισταὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ «ἓν καὶ πᾶν» τῶν ἐλεατῶν φιλοσόφων. Εἰς τὰ περὶ Ζωσίμου σχόλια τοῦ Ὀλυμπιοδώρου ἀνάγεται χωρὶς ἐπιφυλάξεις ἡ ἀρχὴ τῆς ἀλχημείας εἰς τὸν πατριάρχην τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας: «Ὁμοίως καὶ Χήμης τῷ Παρμενίδῃ ἀκολουθήσας φησίν: Ἓν τὸ πᾶν, δι' οὗ τὸ πᾶν. Τοῦτο γὰρ εἰμὴ ἔχοι τὸ πᾶν, οὐδὲν τὸ πᾶν»[16].

Ἤδη ὅμως ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἡ θεωρητικὴ αὐτὴ βάσις ἀπέβαλε τὸν μεταφυσικόν της χαρακτῆρα καὶ ταυτοχρόνως τὸ ὀντολογικόν της νόημα καὶ παρουσιάσθη διὰ στόματος τοῦ (Ψευδο-) Δημοκρίτου, εἰς τὸν ὁποῖον τὴν μετέδωσεν ὁ Πέρσης Ὀστάνης, ὡς φυσικὴ ἀρχὴ δυναμικῆς διαθέσεως: «Δημόκριτος ἐλθὼν ἀπὸ Ἀβδήρων φυσικὸς ὤν.. ἐν Αἰγύπτῳ ἐμυσταγωγήθη παρὰ τοῦ μεγάλου Ὀστάνου ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Μέμφεως..' ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὰς συνεγράψατο βίβλους τέσσαρας βαφικάς, περὶ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, λίθων καὶ πορφύρας, λέγω δὲ τὰς ἀφορμὰς λαβὼν συνεγράψατο παρὰ τοῦ μεγάλου Ὀστάνου: ἐκεῖνος γὰρ ἦν πρῶτος ὁ γράψας ὅτι ἡ φύσις τῇ φύσει τέρπεται καὶ ἡ φύσις τὴν φύσιν κρατεῖ καὶ ἡ φύσις τὴν φύσιν νικᾷ»[17]. Τὰ ρήματα τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος δὲν ἐπεξηγοῦν τὸ ἐστίν, ἀλλὰ τὸ γίγνεσθαι. Ἡ φύσις ἀποκαλύπτει εἰς τὴν ἀλχημείαν τὴν δυναμικήν της ὄψιν. Τὸ ἑρμητικὸν «ἓν» δὲν εὑρίσκεται ἀπολιθω-

μένον ἐντὸς τῶν πολλῶν, ἀλλ' ἐπιτρέπει τὴν ἐσωτερικήν των σχέσιν. Τὸ ἑνιαῖον στοιχεῖον τῆς φύσεως εἶναι ἐν ταυτῷ ὁ λόγος τῆς κινήσεως καὶ ὁ δεσμὸς τῶν φυσικῶν γεγονότων. Ἐὰν λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἔλθῃ πρὸς ἐκεῖνο εἰς ἐπαφήν, θὰ γίνῃ κατ' οὐσίαν ὁ κύριος τῶν φυσικῶν λειτουργιῶν. Διὰ τῆς ἀλχημείας ἀρχίζει ἡ μεγάλη σταυροφορία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἱεροὺς τόπους τῆς δυνάμεως. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐγχειρήματος ἠχεῖ ἡ προστακτική, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας νὰ ἐνσαρκωθῇ εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ ν' ἀνοίξῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν προοπτικὴν μιᾶς νέας ἢ τῆς τελευταίας κοσμικῆς του περιόδου: «Ἴστε γὰρ τῆς ὕλης τὴν δύναμιν!»[18].

Ἑνότης καὶ κατάφασις τῆς ἐργασίας («Κατεργάζου λοιπὸν ὡς τεχνίτης!»).

Διὰ τῆς ἀλχημείας συντελεῖται μία κατ' ἀρχὰς ἀνεπαίσθητος, διὰ τὴν ἐξέλιξιν ὅμως τῆς ἱστορίας ἀποφασιστικὴ τροπὴ τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς μεταφυσικῆς πρὸς τὴν τέχνην, νοουμένην ὡς ἐπιτηδειότητα εἰς τὴν ἀναστροφὴν πρὸς τὴν ὕλην. Οἱ ἀλχημισταὶ ἀναδεύουν τὰ συστατικὰ τῆς πραγματικότητος, ἐργάζονται χειρωνακτικῶς, ἀποσυνθέτουν καὶ ἀνασυνθέτουν τὴν φύσιν. Ἐνῷ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ κατεργασία τῆς ὕλης ἦτο ἔργον τῶν δούλων καὶ τῶν μετοίκων, ἀλλ' ὅσοι ἐσέβοντο τὸ πνεῦμα, ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἐνδιαφέροντα διάφορα τῶν τεχνιτῶν, μόνον πολιτικὰ καθήκοντα καὶ θεωρητικὰς ὑποχρεώσεις, τώρα ἡ τέχνη ἀρχίζει νὰ ὑποκαθιστᾷ τὴν ἐπιστήμην. Εἰς τοῦτο ἀσφαλῶς συνέβαλεν ἡ συντριβὴ τῆς πόλεως καὶ ἑπομένως τῶν προϋποθέσεων τοῦ καθαρῶς θεωρητικοῦ βίου, ὥστε οἱ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος ὑπὸ τὴν βίαν στρατιωτικῶν καθεστώτων καὶ πνευματικῆς ἀνελευθερίας νὰ μένουν χωρὶς ἀνταξίαν τῆς παραδόσεως ἀπασχόλησιν καὶ νὰ εὕρουν διέξοδον εἰς τὴν μεταστοιχείωσιν τοῦ ὑλικοῦ κόσμου κρυπτόμενοι καὶ ἱερουργοῦντες. Μία δευτέρα προστακτικὴ τοῦ ἰδίου ἀλχημιστοῦ Βώλου, τοῦ ψευδωνύμου Δημοκρίτου, ἀναγγέλλει τὸ νέον πεπρωμένον τῆς προσωπικότητος: «Κατεργάζου λοιπὸν ὡς τεχνίτης!»[19].

Ἡ ἀλχημεία εἶναι ἡ πρώτη φιλοσοφία τῆς ὕλης. Δὲν ἀνεπτύχθη ἐν τούτοις ὡς θεωρητικὸν ἄθλημα, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὡς πειραματικὴ ἔρευνα. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία ἦτο ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἀλχημεία ἐπεχείρησε νὰ γίνῃ ἡ τέχνη τῶν τεχνῶν, ἡ μοναδικὴ τέχνη: «Ζώσιμος τοίνυν.. μίαν τὴν τέχνην ἔλεγεν»[20]. Ἡ ἀλχημεία ὅλων τῶν αἰώνων ἠθέλησε νὰ συνθέσῃ τὴν πρᾶξιν, ὅπως ἡ φιλοσοφία νὰ ἑνοποιήσῃ τὸν λόγον. Ὁ,τιδήποτε ἔπραττεν ὁ ἄνθρωπος, ὑπέκειτο διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἑρμητικὴν δικαιοδοσίαν. Τελικῶς ἀλχημιστὴς δὲν ἦτο μόνον ὁ σοφὸς τοῦ ἀποκρύφου ἐργαστηρίου, ἀλλὰ καὶ ὁ πλέον κοινὸς καὶ χρήσιμος ἐπαγγελματίας. «Ἀλχημιστὴς εἶναι ὁ ἀρτοποιός, ἐφ' ὅσον ψήνει ψωμί, ὁ ἀμπελουργός, ἐφ' ὅσον παρασκευάζει οἶνον καὶ ὁ ὑφαντής, ἐφ' ὅσον κατασκευάζει ὑφάσματα», ἐδίδαξεν ὁ Παράκελσος[21]. Διὰ τῆς ἀλχημείας ἐπεχειρήθη μιὰ γενικὴ κατάφασις τῆς τεχνικῆς ἱκανό-

τητος ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐφ' ὅσον ἐνταῦθα ἡ μετουσίωσις ἀμύνεται τοῦ ἀμιγῶς πνευματικοῦ της χαρακτῆρος.

Κοινωνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ σημασία χημικῶν προϊόντων καὶ μεθόδων ἀρχικῶς ἀραβικῆς καταγωγῆς εἰς τὴν Δύσιν.

Ξένη πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἀνατολικὴν ἀπαίτησιν ἑνὸς καθαρῶς πνευματικοῦ βίου ἡ Δύσις, εὐθὺς ὡς ἐγνώρισε τὴν ἀλχημείαν, ἐπίστευσεν ὅτι παρελάμβανε μίαν πραγματικὴν δυνατότητα ἐξευγενισμοῦ τῶν πάντων, ἡ ὁποία δὲν ὤφειλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἔχῃ μεταφυσικὴν σημασίαν. Εἰς τοῦτο συνέβαλε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Δύσις παρέλαβεν ἐν πολλοῖς τὴν ἀλχημικὴν πεῖραν ἐκ τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ περιφήμου al-Rasi καὶ τοῦ ψευδωνύμου Dschabir ἀρχομένου τοῦ 9ου αἰῶνος εἶχον νὰ ἐπιδείξουν συγκεκριμένα κατορθώματα ἰδίως εἰς τὸν τομέα τῶν χημικῶν ὑγρῶν. Τὸ *νιτρικὸν κάλιον*, τὸ *θειϊκόν*, τὸ *ὑδροχλωρικὸν* καὶ τὸ *χλωρονιτρῶδες ὀξύ*, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνατολικῆς παραδόσεως συνέθεσεν ὁ Dschabir[22], ὑπῆρξαν ὑποσχέσεις νέων συνθέσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀργοῦν νὰ παρουσιασθοῦν, διὰ νὰ ἐξάψουν τὴν εὐρωπαϊκὴν φαντασίαν. *Ἀμμωνιακὸν ἅλας*, *ἀρσενικόν*, *στῦψις*, *θειϊκὸς χαλκός*, *ὀξύδειον τοῦ ὑδραργύρου*, *θειοῦχος ἄργυρος*, *ὑδραργυροῦχον νιτρικὸν ἅλας* καθιστοῦν τὴν μεγάλην ἐλπίδα δημιουργίας εὐγενῶν μετάλλων συνεχῶς πιθανωτέραν.

Εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ αἴτημα τῆς εὐγενείας αὐτῆς εἶχε τὸ πρότυπόν του εἰς τὴν ἐπίκαιρον κοινωνικὴν ζωήν, ἡ ὁποία διέκρινεν ἀριστοκράτας καὶ ἀνθρώπους sine nobilitate, ὥστε ἡ ἀλχημικὴ προσπάθεια ν' ἀποκτήσῃ ἐνταῦθα ἕνα ἰδιότυπον συμβολικὸν χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος ἦτο συνάμα μία κριτικὴ καὶ μία ἀπόπειρα ἀνατροπῆς τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος διὰ τῆς *τεχνικῆς κατασκευῆς* προϋποθέσεων κοινωνικῆς περιωπῆς. Ὅτι ἡ ἐπίμονος προσπάθεια δημιουργίας εὐγενῶν μετάλλων δὲν ἦτο ἀνέφικτος, παρουσιάσθη περιτράνως, ὅταν ἡ ἀλχημεία εἶχεν ἤδη ὁδηγήσει εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὸ ἔτος 1887, ὁπότε ὁ E. Frémy καὶ τὸ 1893, ὁπότε ὁ H. Moissan κατεσκεύασαν ἀντιστοίχως τὸν πρῶτον τεχνητὸν λυχνίτην καὶ τὸν πρῶτον τεχνητὸν ἀδάμαντα, διὰ νὰ λυθῇ ὁριστικῶς εἰς τὴν ἐποχήν μας διὰ τῆς τεραστίας ἐνεργείας τοῦ κυκλοτρωνίου, ἂν καὶ κατὰ τρόπον εἰσέτι οἰκονομικῶς ἀσύμφορον, τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων.

Διὰ τῆς συνεχῶς πλουτιζομένης ἐμπειρίας τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων ἡ ἀλχημεία ἐθεώρησε τελικῶς ὡς κύριον ἔργον νὰ βοηθήσῃ τὴν ὕλην ν' ἀποβάλῃ τὸ φθαρτόν της ἔνδυμα καὶ νὰ παρουσιασθῇ ἀπαστράπτουσα τὴν πολύτιμον εὐγένειαν, τὴν ὁποίαν ἤθελε διὰ τὸν ἑαυτόν του ὁ ἄνθρωπος, ἡ ὁποία ὅμως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐφάνη, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ οἰκονομικὴν

καὶ κοινωνικὴν σημασίαν. Τὰ ἁπτὰ ἀποτελέσματα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε καταλήξει ἡ πεῖρα τῶν αἰώνων καὶ ἡ ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπερπηδήσῃ τὴν ἀτομικήν του μηδαμινότητα, δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν ν' ἀπελπισθῇ, ὅταν ἡ προσπάθεια ἀπετύγχανε, ἀλλὰ τὸν ἐξώθησαν εἰς τὴν ἐπανάληψιν, τὴν δοκιμὴν μιᾶς νέας δυνατότητος, ἑνὸς ἀσυνήθους συνδυασμοῦ, μιᾶς δειλῆς ἢ τολμηρᾶς ὑποψίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνέβη νὰ ἐφευρεθοῦν ἐντελῶς τυχαίως συνθετικαὶ οὐσίαι, ὅπως ἡ πορσελάνη, ἀντισηπτικά, ὅπως τὸ οἰνόπνευμα καὶ ὀξέα ὅπως τὸ αἰθυλικὸν ὀξύ, εὑρήματα κεφαλαιώδους σημασίας διὰ τὴν μεταλλουργίαν καὶ γενικῶς τὴν μετέπειτα οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἤδη ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος γνωρίζει καὶ ἐφαρμόζει τὰς βασικὰς χημικὰς μεθόδους, τὸν διυλισμόν, τὴν ἀποκρυστάλλωσιν, τὸν ἐξευγενισμόν, τὴν ἐξαέρωσιν καὶ τὴν ἀπόσταξιν. Ἴσως μάλιστα, ἂν πιστεύσωμεν μίαν μεσαιωνικὴν μαρτυρίαν*, ἡ ἀλχημικὴ πεῖρα συνέβαλεν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ θείου, τοῦ νίτρου καὶ τοῦ ἄνθρακος εἰς τὴν πυρίτιδα, διὰ τῆς ὁποίας ἀνετινάχθη τὸ κοινωνικὸν σύστημα τοῦ Μεσαιῶνος. Συνέβη δηλαδὴ μὲ τὴν ἀλχημείαν, ὅ,τι ἴσως δικαιολογεῖ σήμερον τὴν ἐπιστημονικὴν προσπάθειαν διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς σελήνης. Ἴσως ὁ σκοπὸς δὲν ἐπιτευχθῇ ἢ ἡ ἐπίτευξίς του ἀπὸ ἀπόψεως πρακτικῶν ὠφελημάτων ἀποδειχθῇ ἀσήμαντος· ἐργαζόμενοι ὅμως εἰς τὴν προοπτικὴν αὐτὴν τοῦ μέλλοντος, οἱ σημερινοὶ ἐπιστήμονες προβαίνουν εἰς ἀνακαλύψεις πραγμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ παρέμενον εἰς τὸ σκότος, ἐὰν τὴν ἰδέαν τῆς διαπλανητικῆς ἀποστολῆς δὲν ἐπέβαλλεν ἡ πολιτικὴ σκοπιμότης.

Διατί θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ὑπερεκτιμηθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία τοῦ «φιλοσοφικοῦ λίθου».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται πρόδηλον, διατί εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀφελὴς ἡ παρατήρησις, ὅτι ὁ «φιλοσοφικὸς λίθος» ὑπῆρξε μία πλάνη. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὴν ἑρμητικὴν αὐτὴν ὀπτασίαν ἐπραγματοποίησε σήμερον ἡ χημεία διὰ τῆς διαπιστώσεως καὶ τῆς χρήσεως «καταλυτῶν», ἤτοι οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι καὶ εἰς ἐλάχιστον ποσὸν ὑποβοηθοῦν τὰς ἐνδιαθέτους τάσεις τῆς φύσεως εἰς διαφόρους ἀντιδράσεις, ἡ ἀξία μιᾶς ἐπιστημονικῆς ὑποθέσεως δὲν ἔγκειται εἰς τὸ ἐὰν εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής, ἀλλ' εἰς τὸ ἐὰν προάγῃ ἢ ὄχι τὴν ἔρευναν. Ἴσως δὲν ὑπάρχει ἐπιστημονικὴ ἄποψις, ἡ ὁποία νὰ μὴ προῆλθεν ἐξ ἑνὸς λάθους, ἐκ μιᾶς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν ὁ ἔλεγχος τοῦ μέλλοντος ἔπρεπε νὰ διορθώσῃ, νὰ συμπληρώσῃ ἢ νὰ θέσῃ ἐπὶ νέου ἐπιπέδου. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ θὰ ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι μία ἄλλη πεποίθησις, ‹ὀρθωτέρα› τοῦ «φιλοσοφικοῦ λίθου», θὰ κατώρθωνε νὰ ἐμπνεύσῃ περισ-

---

* (Ὁ ὑποτιθέμενος ἐφευρέτης τῆς πυρίτιδος) «Nyger perdoldes (Berthold Schwarz) war ein maister in artibus, der mit grosser alchymy umbegangen»[23].

σότερον τὴν ἐρευνητικὴν διάθεσιν καὶ νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς παρομοίαν ἀσκητικὴν ἐργασίαν. «Ἡ ζωηροτέρα φαντασία καὶ ὁ ὀξύτερος νοῦς δὲν θὰ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ εὕρουν μίαν σκέψιν, ἡ ὁποία θὰ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἐπηρεάσῃ ἐπιβλητικώτερον τῆς ἰδέας τοῦ λίθου τῶν σοφῶν τὸ πνεῦμα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου»[24]. Διὰ τῶν συγχρόνων τεχνικῶν μέσων ἡ ἐπιστήμη εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκπληρώσῃ ὅλα τὰ αἰτήματα τῆς ἀλχημείας, νὰ ἐπαναφέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν «ἀρχικήν των κατάστασιν», τὴν ἐ ν έ ρ γ ε ι α ν, νὰ μεταστοιχειώσῃ τὰ μέταλλα, νὰ δημιουργήσῃ πολυτίμους λίθους καὶ νὰ παραγάγῃ ἀκριβώτερα τοῦ χρυσοῦ στοιχεῖα, ἐπὶ παραδείγματι τὸ «πλουτώνιον», τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ὁποίας κατέληξεν ἡ χημικὴ ἔρευνα τοῦ Otto Hahn πρὸ 25 ἐτῶν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ ἡ θεώρησις τοῦ οὐδετερωνίου ὡς βασικοῦ καταλύτου τῆς φύσεως μαρτυροῦν, ὅτι ἡ κατάληξις τῆς χημείας τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἡ ἀ τ ο μ ι κ ὴ φ υ σ ι κ ή, ὄχι μόνον δὲν ἐδικαίωσε τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ παρελθόντος ὡς ἀναξίου ἐπιστημονικῆς σπουδαιότητος, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀπέδειξε τὸ ἐπιστημονικὸν μέγεθος ἑνὸς κληροδοτήματος, ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου δυσκόλως θὰ ἦτο μεγαλυτέρα.

Ἐὰν ἡ φυσικὴ ἔρευνα δὲν διατηρήσῃ τὴν ἱερότητα τῆς ἀλχημείας. Ἡ δικαίωσις τῆς ἀλχημείας δὲν συντελεῖται σήμερον μόνον διὰ τῶν δυνατοτήτων τῆς πυρηνικῆς φυσικῆς, ἀλλ' ἐπίσης ἐνώπιον μιᾶς προοπτικῆς, πρὸ τῆς ὁποίας ἡ ἐπιστήμη ἐγκαταλείπει τὴν ἀνιδιοτέλειαν καὶ δέχεται νὰ ἐφαρμόσῃ, ὅ,τι περίπου ἐπέβαλλον εἰς τὴν ἀλχημείαν οἱ κύριοι τῶν κενῶν θησαυροφυλακίων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἡγεμονιῶν. Καὶ ἡ μὲν ἀλχημεία τότε δὲν κατώρθωσεν ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς κερδοσκόπους βλέψεις τῶν ξένων πρὸς τὴν ἱερότητα τῆς ὑποθέσεως. Σήμερον ὅμως οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐπιστήμης ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ ἐνοικιάσουν καὶ νὰ ἐκποιήσουν τὴν ἐπιστήμην, νὰ μετατρέψουν τὸ ἵδρυμα τοῦ πνεύματος εἰς ὁπλοστάσιον ἢ χρηματιστήριον. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιστήμη χάνει σήμερον τὴν ἱερότητα, τὴν ὁποίαν τῆς εἶχε κληροδοτήσει ἡ ἀλχημεία καὶ ταυτοχρόνως τὴν ἐκτίμησιν καὶ τῶν ἔξωθεν θεωμένων καὶ τῶν συντελούντων τὸ ἔργον. Ἔχει βεβαίως ἤδη καταστῆ αὐτονόητον νὰ μὴ θεωρῆται ἡ ἐπιστήμη ἱερὰ ὑπόθεσις, αὐτὸς ὅμως ἀκριβῶς εἶναι ὁ λόγος ὄχι μόνον τοῦ ἀναγκαστικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑκουσίου βιασμοῦ, τὸν ὁποῖον ὑφίσταται. Ἀφ' ὅτου ὁ ἐπιστήμων δὲν εὑρίσκει εἰς τὸ ἔργον του τὴν ἐσωτερικήν του δικαίωσιν: ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ ἐπιστήμη γίνῃ κερδοφόρον ἐπάγγελμα χωρὶς ἄλλην σημασίαν, χάνεται καὶ ὁ ἐσωτερικὸς ἔλεγχος τῆς πνευματικῆς της ἀποστολῆς καὶ ἡ γνῶσις παρουσιάζεται ὡς μέσον δι' ὅλα τὰ σχέδια ἀκόμη καὶ ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἐλέγχου ἀποβάλλει ὅμως ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸν ἐπιστημονικόν της χαρακτῆρα, διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ, ὁ,τιδήποτε τὴν χρειάζεται ὡς μέσον. Διὰ τοῦτο, ἐὰν πρό-

κειται νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ ἐπιστημονικόν της ὕψος, ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ζωογονήσῃ τὸν λυτρωτικόν της παλμόν, νὰ κερδίσῃ ἐκ τῶν ἔσω τὸν ἐπιδιδόμενον εἰς τὸ ἔργον της, νὰ γίνῃ ἡ πνευματική του ἀποστολή, ν ὰ μ ι μ η θ ῇ τ ὴ ν ἀ λ χ η μ ε ί α ν. Διότι εἶναι δυνατόν, ὅπως καὶ ἡ ἀλχημεία ὡς ἀλχημεία ἀπεβίωσεν, ὅταν τὴν ὑποκατέστησε μία ἄλλη, περισσότερον ἱκανοποιοῦσα ἀρχή, νὰ ἐκπνεύσῃ καὶ ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπιστήμη, ἐφ' ὅσον μία ἄλλη ἐξουσία, ἡ πολιτικῶς καθοδηγουμένη τεχνική, ἱκανοποιήσῃ περισσότερον τὰ ἱστορικὰ αἰτήματα τῆς στιγμῆς.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τοῦ τί θὰ συμβῇ, ἐὰν πρόκειται νὰ ἐπιζήσῃ ἢ ν' ἀποστειρωθῇ ἡ ἐπιστήμη, γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ ἀλχημεία ὑπῆρξεν ὁ ἑνωτικὸς κρίκος μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς θεωρίας, μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἡ ἀλχημεία ἔχασε τὸ θεωρητικὸν ὕψος τῆς ἑλληνικῆς ἐρεύνης καὶ ἀντὶ νὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὴν ἀρχήν, ἐσπατάλησε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀναμόχλευσιν τῶν θραυσμάτων τῆς ὕλης, ὥστε ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς ν' ἀναλάβῃ τὴν παίδευσιν τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ ἀξιωματικὸν πνεῦμα αὐτουσία ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Παρεσκεύασεν ὅμως ἡ ἀλχημεία χάριν τῆς Εὐρώπης τὴν ὁδὸν τῆς ὕλης, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔμελλε νὰ συμφιλιωθῇ ὁ ἀξιωματικὸς λόγος, διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τὴν συμφιλίωσιν τοῦ λόγου καὶ τῆς ὕλης εἰς τὴν νέαν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης ἐπροικοδότησεν ἡ ἀλχημεία διὰ τοῦ πνεύματος τῆς προσωπικῆς εὐθύνης, διὰ τῆς ἐντάξεως ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἔργον του, χάριν τοῦ ὁποίου ἦτο πρόθυμος «καὶ πόνους τλῆναι μολεροὺς ἀκαμάντας», ἐφ' ὅσον ἐκ τῆς ἀφοσιώσεως αὐτῆς ἐξηρτᾶτο τὸ νόημα τῆς ζωῆς του. Ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς της διαστάσεως διέδραμεν ἡ ἐπιστήμη τὴν εὐρωπαϊκήν της ἀποστολήν. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπιστημόνων τῆς Δύσεως, τοῦ Κ ο π ε ρ ν ί κ ο υ, τοῦ **Kepler**, τοῦ Ν ε ύ τ ω ν ο ς, μέχρι τῶν τελευταίων διαδόχων των, τοῦ **Einstein**, τοῦ **Fleming**, τοῦ **Bohr**, ἡ ἐπιστήμη ἐθεωρήθη καὶ παρέμεινεν ἱερὸν λειτούργημα. Κατὰ πόσον ὁ λόγος θὰ κατορθώσῃ νὰ γονιμοποιήσῃ τὴν ὕλην ἐκτὸς τῆς ἱερότητος τῆς προσωπικῆς ἀποστολῆς, κατὰ πόσον δηλαδὴ ἡ ὕλη διὰ τῆς τεχνικῆς της μετουσιώσεως εἰς πνευματικὸν ἔργον θὰ συμβάλῃ εἰς τὸν ἐξανθρωπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἢ θὰ ἐκπορνευθῇ, διὰ νὰ γίνῃ μέσον διασκεδάσεως καὶ καταστροφῆς, εἶναι τὸ ἀγωνιῶδες ἐρώτημα τῆς ἐποχῆς μας. Διότι ἐκ τῆς ἀπαντήσεως, ἡ ὁποία θὰ δοθῇ εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτό, ἐκ τῆς στάσεως, τὴν ὁποίαν θὰ κρατήσῃ ἡ ἐπιστήμη ἀπέναντι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι τῆς ἐπιστήμης, θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ συνύπαρξις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς του προεκτάσεως.

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων πρὸς τὴν θεωρητικὴν ἄρθρωσιν τῆς φυσικῆς διὰ τοῦ κριτικοῦ πνεύματος τῆς Ἑλλάδος.

Οἱανδήποτε τροπὴν καὶ ἂν πάρουν εἰς τὸ μέλλον τὰ πράγματα, ἡ ἀλχημεία ὑπῆρξε τὸ γονιμώτερον ἐπιστημονικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ὅτου ἐκάμφθη ἡ ἑλληνικὴ διάστασις τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος. Βεβαίως ἡ ἀλχημεία δὲν ἀνεπτύχθη ἐπιστημονικῶς, διότι δὲν ἀπέβλεψεν εἰς τὴν θεωρίαν· ἐνδιεφέρθη περισσότερον διὰ τὴν πεῖραν καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὸ ἀξίωμα· δὲν ἔθεσε τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὴν ὕλην εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς μεθοδικῆς ἀρχῆς, ὥστε τὸ πείραμα νὰ θεμελιωθῇ θεωρητικῶς καὶ διὰ τοῦτο δὲν κατέληξεν εἰς τὸν φυσικὸν νόμον· ἔμεινεν εἰς τὸ στάδιον τῶν ἐμπειρικῶν δοκιμῶν, διότι δὲν κατώρθωσε νὰ συνθέσῃ τὴν φυσικήν της πεῖραν καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὴν φύσιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ λόγου, νὰ γίνῃ δηλαδὴ ἐπιστήμη τῆς φύσεως. Διὰ τὴν θεωρητικὴν αὐτὴν θεμελίωσιν τῶν ἐμπειρικῶν προσπαθειῶν ἔλλειπεν, ἀφ' ὅτου ἔδυσεν ἡ Ἑλλάς, τὸ ἀξιωματικὸν πνεῦμα.. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ Δύσις δὲν θὰ ὑπερέβαινε τὸ στάδιον τῆς ἀλχημείας ἢ τῶν πρακτικῶν κατασκευῶν πρὸς τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης, ἐὰν δὲν κατώρθωνε νὰ συνδεθῇ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως ἡ ἀπόσπασίς της ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως τῆς ἐπέτρεψε νὰ συναναστραφῇ τὴν ὕλην, χωρὶς νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸ αἴτημα τῆς καθαρότητος τοῦ θεωρητικοῦ βίου καὶ χωρὶς ν' ἀτενίσῃ τὸν κόσμον ὑπὸ τὸ συμβολικὸν ἔνδυμα τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὥστε τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα νὰ χάσουν τὴν μεταφυσικήν των διαφάνειαν καὶ νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὴν φυσικήν των γυμνότητα, ὁμοίως καὶ χωρὶς τὴν κλῆσιν τῆς Ἑλλάδος νὰ θέσῃ τάξιν εἰς τὴν πεῖραν, νὰ διαρθρώσῃ θεωρητικῶς τὴν πολλότητα καὶ νὰ τοποθετήσῃ τὸν λόγον καὶ πάλιν ἐν ἀρχῇ, ἡ Δύσις θὰ ἐξηντλεῖτο εἰς τὴν κατοχύρωσιν τοῦ δόγματος, χωρὶς μάλιστα νὰ

εὕρῃ διέξοδον εἰς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχε τὴν μυστικὴν διάθεσιν τῆς Ἀνατολῆς. Συνέβη λοιπὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐκκλησιαστικῆς της παραδόσεως ἡ Δύσις διὰ μιᾶς ἱστορικῆς συγκυρίας, ἡ σημασία τῆς ὁποίας δυσκόλως ἐλέγχεται, νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ κριτικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχε στραφῆ πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας. Ἡ εἴσοδος τοῦ φυσικοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Δύσιν μέσῳ τῶν Ἀράβων τὸν 13ον αἰῶνα ὑπῆρξεν εἰς ἱστορικὴν σπουδαιότητα τὸ πρῶτον πνευματικὸν γεγονὸς τῆς δευτέρας χριστιανικῆς χιλιετηρίδος ὡς ἀρχὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πνευματικὴ ἀφετηρία τοῦ σημερινοῦ τεχνικοῦ κόσμου.

Βεβαίως ἡ μεθοδικὴ ἔρευνα τῆς φύσεως ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Εὐρώπην δύο αἰῶνας ἀφ' ὅτου ὁ ἀριστοτέλειος λόγος ἐπεστάτησε τῆς δυτικῆς θεολογίας. Ὅπως ὅμως τὰ θεμέλια ἑνὸς οἰκοδομήματος κρύπτονται εἰς τὴν γῆν, ὁμοίως καὶ ἡ βάσις τοῦ πνευματικοῦ κτιρίου «φυσικὴ ἐπιστήμη» εὑρίσκεται εἰς τὸν Μεσαιῶνα. Εἰς τὴν πνευματικὴν θεμελίωσιν τῆς φυσικῆς ἐρεύνης δὲν εἶχεν ἀποδοθῆ μέχρις ἐσχάτων ἰδιαιτέρα σημασία, ὡς ἐάν, ὅ,τι ἐστήριζε τὸ λαμπρὸν οἰκοδόμημα πέρα τῆς ἱστορικῆς του ὁρατότητος, ἦτο, ἐπειδὴ δὲν ἐφαίνετο, ἀνάξιον λόγου. Εἰς τὴν ἱστορίαν ὅμως, ὅπου ἀναζητεῖται τὸ βάθος, χρειάζεται ἡ σκαπάνη, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει, ὅταν ἀνασκάπτωνται τὰ θεμέλια ἑνὸς ἀρχαίου ναοῦ, διὰ νὰ ἐντοπισθῆ χρονικῶς.

Ἐὰν ἀποκαλυφθοῦν λοιπὸν αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς νεωτέρας φυσικῆς ἐπιστήμης, θὰ προσκρούσωμεν εἰς τὸ θεμέλιον «Νομιναλισμός». Διὰ τοῦ ὅρου αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ἡ κατάληξις τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐπειδὴ ἡ ἐξέλιξις συνέβη εἰς βάρος τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως τῆς δυτικῆς θεολογίας, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μετέπειτα ἐκπροσώπων τῆς Καθολικῆς ὀρθοδοξίας ὡς πνευματικὴ κατάπτωσις. Καίτοι ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ σχολὴ ὑπέβαλεν ὁλόκληρον τὴν ἀριστοτέλειον θεολογίαν τοῦ Μεσαιῶνος εἰς αὐστηρὰν κριτικήν, ἐθεωρήθη ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τὴν εἶδον ὡς ὑπερασπισταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, ὡς μία κοινὴ ἔκφρασις ἀπαραδέκτων εἰς τοὺς νέους καιροὺς μεσαιωνικῶν ὑποθέσεων. Τόσον λοιπὸν κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἐπίσημον Ἀριστοτέλη, ὅσον καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τοῦ Γαλιλαίου ὁ Νομιναλισμὸς ἀπεδοκιμάσθη, ὥστε μέχρι σήμερον, ὅσοι συνεχίζουν τὴν θωμικὴν παράδοσιν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Νέων χρόνων, νὰ παραβλέπουν τὴν ἱστορικὴν μετάβασιν τῆς Εὐρώπης ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην.

Ὁ Νομιναλισμὸς ὑπῆρξε μία συστηματικὴ κριτικὴ τῆς ἀριστοτελείου θεωρήσεως τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἡ ἀνασκευὴ αὐτὴ σημαίνει πρὸ παντὸς ἄλλου συνέχισιν τῆς κριτικῆς διαθέσεως, ἡ ὁποία ἐνέσκηψεν εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς ἀριστοτελείου φιλοσοφίας. Κατὰ πρῶτον λόγον σημασίαν ἔχει

ἐπομένως τὸ γεγονός, ὅτι ἐντὸς ἑνὸς κλειστοῦ θεολογικοῦ συστήματος ἔγιναν ἀνεκταὶ ὡς συμβιβαζόμεναι πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ἀπόψεις μιᾶς αὐθεντίας, ἡ ὁποία δὲν ἀνεγνώριζεν ἄλλην ἀρχήν, πλὴν τῆς κριτικῆς σκέψεως. Ὑπὸ τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἐπέρασαν τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἔλεγχον τῆς Εὐρώπης οἱ πρῶτοι ἀμφιβάλλοντες λόγοι, σχεδὸν ὅπως ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ σύντροφοί του κάτωθεν τῶν προβάτων, τὰ ὁποῖα ὁ δύσπιστος Πολύφημος ἔψαυε μόνον εἰς τὴν ράχην. Γεγονὸς λοιπὸν διὰ τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῆς Δύσεως ἀνυπολογίστου σημασίας εἶναι ὅτι ὁ Ἀλβέρτος ὁ μέγας καὶ ἰδίως ὁ μαθητής του Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης κατώρθωσαν νὰ καθιερώσουν ἐντὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας συγχρόνως πρὸς τὸ πλῆθος ἐπὶ μέρους πραγματικῶν γνώσεων, διὰ τὰς ὁποίας δὲν ὑπῆρχε λόγος ἀντιρρήσεως καὶ τὴν κριτικὴν στάσιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως τὴν ἐμεσίτευσε τὸ ἀνήσυχον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀραβικὸν πνεῦμα.

Τὸ κοσμοϊστορικὸν γεγονὸς τοῦ «δευτέρου ἐξελληνισμοῦ» τῆς Δύσεως.

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς διανοητικῆς δυνάμεως ἀπήλλαξε τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἐκ τῶν αἱρετικῶν ἀντιδικιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐγύμνασε τὴν λογικὴν σκέψιν, ἐσήμαινεν ὅμως ταυτοχρόνως μίαν ἐγκατάστασιν τῆς ἀνησυχίας εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς θεολογίας, ἡ ὁποία μετεβλήθη εἰς πεδίον ὀρθολογιστικῶν διενέξεων ἐπέκεινα τοῦ δόγματος μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπίδοσιν τῆς αὐτοπεποιθήσεως, τὴν ἐκτίμησιν τῶν φυσικῶν δυνατοτήτων τῆς ἐπιχειρηματολογίας, τὴν προσπάθειαν τῆς διανοίας νὰ θεμελιωθῇ ἐσωτερικῶς ἢ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν κόσμον, τὴν ὀρθολογικὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς πίστεως καὶ τελικῶς τὸν περιορισμὸν τῆς θεολογικῆς σκέψεως εἰς μίαν ἐπαγγελματικὴν τάξιν, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἔργον τὴν ἐξήγησιν τῶν Γραφῶν, ὅταν δὲν ἐθεώρησεν ὡς σκοπόν της τὴν ἀπόδειξιν τῆς συμφωνίας, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ δόγματος καὶ τῶν τελευταίων ἀνακαλύψεων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ὁπωσδήποτε, μετὰ τὴν πρώτην ἀμφιταλάντευσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔβλεπον τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ξένον σῶμα εἰς τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἤθελον νὰ στηρίξουν τὴν θεολογίαν ἐπὶ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν μὲ τόσην, ἄγνωστον μέχρι τότε σαφήνειαν ἀπεκάλυπτεν ὁ Σταγιρίτης, ἡ φιλοσοφία ἔλαβεν ἐπισήμως τὸ χρῖσμα τῆς θεολογίας μὲ τὴν ἀρχικὴν ὑποχρέωσιν νὰ γίνῃ θεραπαινίς της.

Ἡ καθιέρωσις αὐτὴ ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων στιγμῶν τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἴσως τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου. Ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τῆς Ἐκκλησίας ὠργανώθη καὶ ἀνεχώρησεν ἡ σταυροφορία τῆς διανοίας εἰς τοὺς ἁγίους τόπους τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, ἡ θεωρητικὴ θεμελίωσις καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ μεγέθους, τὸ ὁποῖον εἶχε θεωρηθῆ ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη ὁ ἀντίπους τῶν προθέσεων τῆς εὐσεβείας. Ἡ χριστια-

νικὴ πίστις εὑρέθη ὅμως πρὸ τοῦ διλήμματος ἢ ν' ἀποδυθῇ εἰς ἀγῶνα χωρὶς κατάλληλον προετοιμασίαν ἐναντίον ἑνὸς φοβεροῦ ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος διέθετε μέσα πρωτοφανοῦς ἀνατρεπτικῆς δυνάμεως ἢ νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν ἀντίπαλον καὶ νὰ τοῦ παραχωρήσῃ πολύτιμον πνευματικὸν χῶρον. Συνέβη δηλαδὴ ἐνταῦθα, ὅ,τι ἀμέσως κατόπιν καὶ μὲ τὴν πυρίτιδα, τὰ βλήματα τῆς ὁποίας διέσχιζον τὰς πανοπλίας. Οἱ λογικοὶ μῦδροι τοῦ Ἀριστοτέλους διατρυποῦν ἐπίσης τὰ περιφράγματα τῆς πίστεως, ὥστε ἡ ἄμυνα νὰ φαίνεται δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἐπιθέσεως μέσῳ τοῦ ἀκαταγωνίστου ὅπλου. Τὸ ἔνστικτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυντηρήσεως, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις διῃσθάνετο τὴν κρίσιμον θέσιν του, παρέσυρε τελικῶς τὸν δυτικὸν Χριστιανισμὸν νὰ συμμαχήσῃ πρὸς τὸν φιλόσοφον τῆς Ἑλλάδος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ θεολογία ἀπέφυγε τὴν πολεμικὴν ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ὑποστῇ ἑλληνικὴν διαπαιδαγώγησιν. Ὑπέστη λοιπὸν ἡ Δύσις διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους τὸν «δεύτερον ἐξελληνισμόν»[1] της, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινεν, ὅτι ἐξηναγκάσθη, χωρὶς νὰ τὸ ἔχῃ προβλέψει, νὰ βασισθῇ εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν φύσιν, τοὺς δύο πόλους τῆς ἀριστοτελείου φιλοσοφίας.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἡ θεολογία καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς Δύσεως ὄχι μόνον συμβιοῦν ὑπὸ τὴν στέγην τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά, χωρὶς μάλιστα ν' ἀποδίδουν ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἀνταλλάσσουν ἐπανειλημμένως τοὺς ρόλους των, ὅταν δὲν ἀποφασίζουν νὰ συνεργασθοῦν ἐπὶ ἴσοις ὅροις. Πνευματικὴ ἀφετηρία τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι διὰ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔπαυσε πρῶτον νὰ εἶναι ἀδιάφορος διὰ τὸν μεσαιωνικὸν ἄνθρωπον καὶ δεύτερον νὰ θεωρῆται ἀντίπαλος τῆς θεολογίας. Πόσον ἱστορικὸν βάρος διὰ τὴν μοῖραν ὄχι μόνον ἑνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς ἐποχῆς, ἀλλὰ διὰ τὸ μέλλον ὁλοκλήρων ἐθνοτήτων εἶχεν ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ συμφιλίωσίς της πρὸς τὴν θεολογίαν, γίνεται ἀντιληπτὸν εἰς τὴν ἀντίστροφον ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία σχεδὸν ταυτοχρόνως, περὶ τὸν 12ον αἰῶνα, συνέβη εἰς τὸν ἀραβικὸν κόσμον*.

---

* Ἀφ' ὅτου οἱ Ἄραβες ἀπέκτησαν θρησκευτικὴν αὐτοσυνείδησιν καὶ πολιτικὴν ἰσχὺν εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἐπεδόθησαν, προτοῦ ἀκόμη ἐπιχειρήσουν τὴν πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς ἐπέκτασίν των, εἰς τὴν πνευματικὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου. Ἐτίμησαν φυγάδας λογίους ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἐφιλοξένησαν ἰνδοὺς ἀριθμομαθεῖς, συνέλεξαν χειρόγραφα, ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν ἀλχημείαν, ἀνεκάλυψαν εἰς τὴν Συρίαν τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν μετέφρασαν καὶ τὸν ἐσχολίασαν. Ἀπὸ τοῦ Μαικήνα τῆς Ἀνατολῆς al - Mamun, ὁ ὁποῖος ἵδρυσεν εἰς τὴν Βαγδάτην τὸ ἔτος 830 μ.Χ. τὸν περίφημον «Οἶκον σοφίας», μέχρι τοῦ al - Hakam (965 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος εἰς τὰ 80 σχολεῖα τῆς Κορδόβης προσέθεσεν 27 ἐπὶ πλέον διὰ τοὺς ἀπόρους, ἐθεώρησαν οἱ Ἄραβες τὴν μελέτην ὡς γενικὴν ὑποχρέωσιν καὶ «τὴν μελάνην τοῦ μαθητοῦ ἁγιωτέραν τοῦ αἵματος τοῦ μάρτυρος»[2]. Διὰ τῆς ἐξαπλώσεώς των πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῆς Ἰνδοκίνας καὶ δυτικῶς μέχρι τῆς Ἰσπανίας ἔγιναν ἡ γέφυρα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Τεχνικαὶ ἐφευρέσεις, ὅπως ὁ χάρτης καὶ πνευματικὰ κατορθώματα, ὅπως τὰ

Πῶς ἐγκατεστάθη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Δύσιν.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἄραβες ἀντίκρυσαν τὴν φιλοσοφίαν ὡς θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν κίνδυνον, τὴν παρέδωσαν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἦτο, ὡς ἐὰν ἠθέλησαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἑνὸς διὰ τὴν θρησκευτικὴν μοῖραν τῆς ἐθνότητός των φοβεροῦ βάρους καὶ τὴν ἀπέθεσαν εἰς τοὺς ἀλλοπίστους, ὥστε νὰ ἐπαναληφθῇ, ὅ,τι συνέβη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορικῆς των ζωῆς, ὁπότε ἡ φιλοσοφία ἐξεπατρί-

---

ὡς «ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ» γνωστὰ ἰνδικὰ ψηφία, ἐμεσιτεύθησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς γνώσεις καὶ τὰς περὶ φύσεως καὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεις τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς, εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικῆς ἐγρηγόρσεως οἱ Ἄραβες τῶν Μέσων χρόνων π ρ ο η γ ή θ η σ α ν τῶν Εὐρωπαίων. Τὰ πάντα ἐδείκνυον, ὅτι τὴν ἱστορίαν τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν χιλιετίας θὰ ὁδηγήσουν οἱ πνευματικῶς πρωτοποροῦντες ἔφηβοι λαοὶ τῆς μωαμεθανικῆς πίστεως.

Παραδόξως τὰ πράγματα ἔλαβον τέλη τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μίαν, ἂν ὄχι ἀπροσδόκητον, ἐν τούτοις ἀποφασιστικῶς ἀντίθετον τῆς ἀναμενομένης τροπήν. Ὅτι ἡ μεταστροφὴ αὐτὴ τοῦ ἀραβικοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητος, θὰ φανῇ, ἐὰν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν βασικὰ στοιχεῖα τῆς μωαμεθανικῆς πίστεως, ἡ φοβερὰ δραστηριότης τοῦ Θεοῦ ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται ἀδιαλήπτως πρὸς τὴν ρύθμισιν τῶν πάντων, ἀπὸ τῶν κινήσεων τῶν ἀστέρων μέχρι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν συνδέεται τὸ «κισμέτ», ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ Θεὸς καθορίζει ἐπακριβῶς πρὸ τῆς γεννήσεως τὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου («Εἰς τὸ ἔμβρυον τῶν 80 ἡμερῶν στέλλει ὁ Θεὸς ἕνα τῶν ἀγγέλων του καὶ καταγράφει, πῶς ὁ μέλλων νεογέννητος θὰ πράξῃ καὶ πῶς θ' ἀποθάνῃ.. Κατόπιν φυσᾷ τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς. Κατὰ ταῦτα πράττει ὁ ἄνθρωπος, σχεδὸν ὅπως πράττουν, ὅσοι προωρίσθησαν διὰ τὴν Κόλασιν..· ἄλλοι πάλιν πράττουν, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ Παραδείσου»[3]. Καὶ ὅπου ἀκόμη ἐφάνη ἐκ πολιτικῶν λόγων, ὅτι εἶχεν ὑπερνικηθῇ, ἡ πίστις αὐτὴ ὑπῆρξε τροχοπέδη τῆς ὑπευθύνου πράξεως. Θὰ ἦτο βεβαίως πιθανόν, ἐφ' ὅσον διὰ τῶν ἔργων του ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἀδύνατον νὰ σωθῇ, νὰ στραφῇ ἡ ἀραβικὴ δραστηριότης πρὸς τὴν οἰκονομίαν. Τοῦτο θὰ συνέβαινεν ὅμως, ὅπως τὸ ἀπέδειξε πράγματι ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Κ α λ β ί ν ο υ[4], ἐὰν ἡ ἀτομικὴ ζωὴ εἶχε σημασίαν διὰ τὴν μεταθανάτιον σωτηρίαν καὶ ἂν ἡ εὐδοκίμησις ἐπὶ τῆς γῆς ἐθεωρεῖτο ὡς ἔνδειξις θείας εὐνοίας. Οἱ Ἄραβες ὅμως σώζονται ὡς ἔ θ ν ο ς, ὥστε οὔτε ἡ ἐπιτυχὴς οὔτε ἡ ἀποτυχημένη ζωὴ νὰ ἔχουν θρησκευτικὸν νόημα, ἐφ' ὅσον ἡ μεσολάβησις τοῦ Προφήτου καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν ὀρθὴν πίστιν ἐγγυῶνται διὰ τὴν τελικὴν λύτρωσιν καὶ τῶν εὐσεβῶν καὶ τῶν ἀσεβῶν. Οὐδέποτε ἀπέκτησε διὰ τοῦτο εἰς τὸν ἀραβικὸν χῶρον ἡ πρᾶξις οὐσιαστικὴν σημασίαν πλὴν ἴσως ὁσάκις δημογραφικοὶ λόγοι ἐπέβαλλον τὴν ἐπέκτασίν των. Διὰ τὴν συγκεκριμένην ἐξ ἄλλου ζωὴν εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία καθορίσει τρόπους καθημερινῆς συμπεριφορᾶς, τὴν πεντάκις τῆς ἡμέρας προσευχήν, τὴν νηστείαν, τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν καθαριότητα, τὴν μελέτην τοῦ Κορανίου, ὥστε νὰ μένῃ ἐλάχιστον περιθώριον διὰ τὴν πρωτοβουλίαν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ Ἰσλὰμ ἔρριψε τὸ πνευματικὸν του βάρος εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τὸ τυπικόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐνίσχυεν ἡ νομαδικὴ ἀπαγόρευσις τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θαυμάζεται, διότι τοῦτο θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ μόνου ἀξίου θαυμασμοῦ, τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος ἐφιστοῦν μὲ αὐστηρότητα τὴν προσοχὴν τῶν πιστῶν μωαμεθανοὶ ἱεροδιδάσκαλοι, ὅπως ὁ Hasan al-Basri, ὁ ὁποῖος διὰ τοὺς εὐσεβεῖς ὥρισε

σθη, διότι εἶχε καὶ πάλιν θεωρηθῆ ὡς θρησκευτικὴ ἀπειλή. Οἱ Ἄραβες λοιπὸν ὑπῆρξαν οἱ σκυταλοδρόμοι τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν Εὐρώπην.

Βεβαίως ἡ Δύσις εἶχεν ἔλθει πολὺ ἐνωρίτερον εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Π λ ά τ ω ν καὶ ὁ Π λ ω τ ῖ ν ο ς ἰδίως μέσῳ τοῦ Α ὐ γ ο υ σ τ ί ν ο υ καὶ τοῦ ψευδωνύμου Δ ι ο ν υ σ ί ο υ Ἀρεοπαγί-

---

τὴν ἑξῆς κατηγορικὴν προσταγήν: «Πράττε, ὡς ἐὰν δὲν εἶχες ὑπάρξει εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον, ἀλλ' ἦσο αἰωνίως κάτοικος τοῦ ἐπέκεινα»[5]. Τὸν παρόντα κόσμον (ντουνια), ἑρμηνεύει ὁ Hasan ὡς τὸ ἀπεχθέστερον δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος καὶ νὰ κυττάζῃ ἀκόμη ἀπαξιοῖ: «Ὁ Θεὸς δὲν ἐδημιούργησεν ἄλλο πλάσμα, τὸ ὁποῖον νὰ τοῦ εἶναι μισητότερον, πλὴν τοῦ παρόντος κόσμου. Δὲν τοῦ ἔρριψεν οὔτε ἓν βλέμμα, ἀφ' ὅτου τὸν κατεσκεύασεν, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ μίσους, τὸ ὁποῖον τρέφει ἐναντίον του»[6].

Ἐν ὅσῳ συνεχίζετο ἡ ἐξάπλωσις τοῦ Ἰσλὰμ καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ νομαδικοῦ βίου ὑπεχώρει ἐνώπιον τῆς πολιτικῆς δυνάμεως καὶ σταθερότητος, αἱ διδασκαλίαι τῆς ἐρήμου, χωρὶς ν' ἀτονίσουν, δὲν κατώρθωσαν ἐν τούτοις νὰ διαμορφώσουν τὴν ζωήν, νὰ πείσουν τὸν Ἄραβα, παρ' ὀλίγον κοσμοκράτορα, ὅτι σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς του ἦτο ἡ ἀσκητικὴ ἀναμονὴ τοῦ παραδείσου. Ὅταν ὅμως τὸ ἀραβικὸν κράτος δὲν κατώρθωσε νὰ κάμψῃ τὴν ἀντίστασιν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸν «ἔρωτα τῆς Κωνσταντινουπόλεως» διεδέχθη ἡ ἀπογοήτευσις τῆς ἀναγκαστικῆς ὀλιγαρκείας, εἰς δὲ τὴν Δύσιν τὰ σύνορα τοῦ κράτους καθηλώθησαν ὁριστικῶς εἰς τὰ Πυρηναῖα, ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἡρωικὴν ὀπτασίαν τῆς ἐφηβείας εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς ἐνηλικιώσεως καὶ τῆς προσαρμογῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνετείνοντο αἱ ἐσωτερικαὶ κρίσεις καὶ ἐπαπειλεῖτο ἡ ἀποσύνθεσις τῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἀνταγωνιζομένας μεταξύ των δυναστείας, ἐνῷ ταυτοχρόνως λόγιοι ποικίλης καταγωγῆς ἁπλῶς ὁμιλοῦντες ἀραβιστί, ὁ Ἀ β ε ρ ρ ό η ς, ὁ Ἀ β ι κ έ ν ν α ς, ὁ Alpetragius, εὕρισκον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξάρουν τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ νὰ διακόψουν τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν, τότε ἀκριβῶς τὸ ἀσκητικὸν πνεῦμα, ἡ ὑπὸ τοὺς ἀλαλαγμοὺς τῶν ἐπελάσεων καλυφθεῖσα φωνὴ τῆς ἐρήμου ἀντήχησε, διὰ νὰ στηρίξῃ τὸν ἐσωτερικῶς κλονιζόμενον ἄνθρωπον καὶ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἐκ τοῦ θορύβου καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ κόσμου, τῆς ἀρχῆς τῶν παρόντων καὶ τῶν μελλόντων κακῶν. Μία μυστικὴ κίνησις, ἡ ὁποία εὗρηκεν ἀμέσως ἀπήχησιν εἰς τὸν λαόν, κατεδίκασε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡς αἰτίαν τῆς ἐπικαίρου καὶ τῆς ἐπικειμένης κακοδαιμονίας τὴν ἐπιδίδουσαν ἐξωστρέφειαν, τὴν ἐκτίμησιν τῶν ὑποθέσεων τοῦ κόσμου, ὅ,τι συνέδεε τὸ πνεῦμα πρὸς τὴν φύσιν. Τὴν πνευματικὴν σύνδεσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ θέματα τῆς ζωῆς καὶ τὴν φυσικὴν πραγματικότητα εἶχεν ἐπιχειρήσει ἐντὸς τοῦ Ἰσλὰμ ἡ φιλοσοφία ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑλληνικῶν προτύπων. Τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα παρουσιάσθη κατὰ συνέπειαν ὡς εὐκρινὴς στόχος τῆς ἀσκητικῆς πολεμικῆς.

Τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν παλαιὰν εὐσέβειαν ἔδωσε πρῶτος ὁ Μ ω ά μ ε θ Gazali († 1111 μ.Χ.), πεισθεὶς κατὰ τὴν διάρκειαν πνευματικῆς κρίσεως, ὅτι ἡ φιλοσοφία, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε καὶ ὁ ἴδιος θητεύσει, ἀνταγωνίζεται τὴν θείαν πρόνοιαν. Ὁ ἔμπειρος τῆς θεωρητικῆς σκέψεως προφήτης κατηνάλωσεν ἔκτοτε τὴν ζωήν του καλῶν εἰς μετάνοιαν καὶ διδάσκων τὴν ματαιότητα τῶν ἐπιστημῶν. «Ἀφιερώσου εἰς ἐκείνας τὰς ἐπιστήμας», συμβουλεύει νεαρὸν σπουδαστήν, «εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἤθελες νὰ ἐπιδοθῇς, ἐὰν εἶχες ἐνώπιόν σου μίαν μόνον ἑβδομάδα ζωῆς»[7]. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Gazali παρουσιάζεται εἰς τὰ πλαίσια τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας ἡ ἐνασχόλησις πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἐπομένως ἡ φιλοσο-

του εἶχον συμβάλει εἰς τὴν διαίρεσιν τοῦ εἶναι εἰς ἐνθάδε καὶ ἐπέκεινα, εἰς τὸν ἐκθειασμὸν τοῦ ἀοράτου καὶ εἰς τὴν ὑποτίμησιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ἐμμονὴν τῆς θρησκευτικῆς προσοχῆς ὑπεράνω τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν λεγομένων. Ἡ Δύσις εἶχεν ἔλθει εἰς ἐπαφὴν καὶ πρὸς τὸν Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η, πρωτοῦ τὸν συναντήσουν οἱ Ἄραβες εἰς τὴν Συρίαν, τὸν μεταφράσουν καὶ τὸν σχολιάσουν. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος, ὁπότε ὁ ὕπατος τῆς Ρώμης

φικὴ σκέψις καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ὡς θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ὸ ν ἁ μ ά ρ τ η μ α. Τὸ ἁμάρτημα αὐτὸ συνίσταται εἰς τὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὸν θεῖον κόσμον, ἡ ὁποία εἶναι δύο εἰδῶν, βιολογικὴ καὶ πνευματική. Τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ πρώτου εἴδους («γκαφλατ») θεωρεῖ ὁ Galal und-din i Rumi († 1273 μ.Χ.) ὡς ἀναγκαίαν διὰ τὴν ζωήν, ἄλλως ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐξειλίσσετο σωματικῶς καὶ δὲν θὰ ἐμεγάλωνε. «Ὅταν ὅμως διὰ τῆς ἀσεβείας αὐτῆς ἀναπτυχθῇ καὶ μεγαλώσῃ, ὁ Θεὸς τοῦ στέλλει διαφόρους πόνους καὶ ἀντιξοότητας, διὰ νὰ τὴν ἀποτινάξῃ καὶ νὰ καθαρθῇ. Τότε γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἄλλον κόσμον»[8]. Ἡ γνωριμία τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου συνεπάγεται λοιπὸν τὴν καταφρόνησιν τοῦ κόσμου, ὅ,τι δὲν ἐννοοῦν οἱ φιλόσοφοι εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ ἐλέγξουν τὰ θεῖα ἔργα καὶ νὰ ἐπιφέρουν νεωτερισμούς. Κατὰ τὸν Omar Surawardi, «ὅταν ὁ Γαβριὴλ ἐμάζευσε κατὰ διαταγὴν τοῦ Θεοῦ χῶμα ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς γῆς πρὸς δημιουργίαν τοῦ Ἀδάμ, εὑρέθησαν καὶ μερικοὶ βῶλοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχε πατήσει ὁ Διάβολος. Ἐκ τοῦ χώματος αὐτοῦ κατάγονται οἱ νεωτερισταὶ καὶ οἱ γόητες, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐκ φύσεως διεφθαρμένοι»[9]. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία ἐκ συστήματος ἐνεωτέριζεν, ἦτο ἑπομένως σατανικὴ ὑπόθεσις καὶ ὡς ἐσχάτη ἀσέβεια, «συνωμοσία τῶν ἀπίστων πρὸς καταστροφὴν τοῦ Ἰσλάμ»[10].

Ἐναντίον τῶν πονηρῶν «φιλσουφ» ἐστράφη ἔκτοτε τὸ μένος τοῦ πλήθους, τὸ ὁποῖον εὑρῆκε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοὺς ὑπαιτίους τῶν κακῶς ἐχόντων. Βιβλία πυρπολοῦνται δημοσίᾳ, σπουδαστήρια κρημνίζονται, φιλοπρόοδοι χαλίφαι, ὅπως ὁ al-Mamun, ἀναθεματίζονται διὰ τὰ πολιτικά των ἀτυχήματα ὡς προκαλέσαντες τὴν μῆνιν τοῦ Θεοῦ, ὕποπτοι φιλοσοφικῶν διαθέσεων ὑβρίζονται, διώκονται καὶ φονεύονται. Ὅσοι τολμοῦν ἀκόμη νὰ συμβουλεύουν τοὺς ἀνθρώπους ἐγγράφως, στρέφονται ἐναντίον τῆς γραφῆς («Ἀντὶ νὰ κάνῃς μαῦρο τὸ χαρτί, κάνε ἄσπρη τὴν ψυχή σου!»[11] ἢ προσπαθοῦν ν' ἀποδείξουν τὴν ματαιοπονίαν τῆς φιλοσοφίας: «Ὦ μωρόπιστε φιλόσοφε,.. μὴ δίδῃς σημασίαν εἰς τὴν διάνοιάν σου!.. Ὑπάρχουν κόσμοι εἰς τὸν ἀόρατον κόσμον, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ τὸ μέτρον τῆς γεωμετρίας σου!»[12]. Ὄχι μόνον τὸν ἀόρατον κόσμον δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσῃ ὁ φιλόσοφος, ἀλλ' ὅσα διδάσκει περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, παραγνωρίζουν τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς εὐσεβείας «Ἀλαχ ἀαλαμ» (= Ὁ Θεὸς γνωρίζει περὶ τίνος πρόκειται). Πῶς ὁ φιλόσοφος, ἐχθρὸς ὑπ' ἀριθμὸν ἕνα τῆς μωαμεθανικῆς πίστεως, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐννοοῦνται συλλήβδην οἱ ἐπιστήμονες, τιμωρεῖται ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὅταν διαφεύγῃ τὴν ἀνθρωπίνην δικαιοσύνην, εἰκονογραφεῖται ὑπὸ τοῦ ἀσκητοῦ Nisami († 1203 μ.Χ.) εἰς τὴν ἀκόλουθον διήγησιν: Εὐσεβὴς νέος ὀνόματι Bisr ἐξέρχεται εἰς περιοδείαν συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Maliha, φυσικοῦ φιλοσόφου. Καθ' ὁδὸν ἐμφανίζονται εἰς τὸν οὐρανὸν σκοτεινὰ σύννεφα, ὁπότε ὁ Maliha ἐρωτᾷ τὸν νέον, διατί τὸ χρῶμα των δὲν ἦτο λευκόν. — «Αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ», ἀποκρίνεται ὁ Bisr. — «Ἠλιθιότητες», ἀντιτείνει ὁ Maliha καὶ προσθέτει, ὅτι τὸ χρῶμα τῶν νεφῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ τῶν ὑδρατμῶν. Ἀκολούθως σηκώνεται ἄνεμος, ὁπότε ἀπαντᾷ εἰς σχετικὴν ἐρώτησιν τοῦ φιλοσόφου ὁ εὐσεβὴς νέος, ὅτι ὁ Θεὸς προεκάλεσε τὸν ἄνεμον. Ἡ στιχομυθία

σύμβουλος καὶ θῦμα τοῦ βασιλέως τῶν Ὀστρογότθων Θ ε ο δ ω ρ ί χ ο υ Β ο ή θ ι ο ς († 524) μετέφερεν εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἐπεξήγησε τὰς «Κατηγορίας» καὶ τὸ «Περὶ ἑρμηνείας» ἔργον τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς, οἱ θεολόγοι τῆς Εὐρώπης ἐπιδίδονται εἰς τὴν λογικὴν ἄσκησιν. Ὁ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς εἶναι μέχρι τοῦ 12ου μ.Χ. αἰῶνος εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον ὁ παιδαγωγὸς τῆς ὀρθῆς σκέψεως ἀνεξαρτήτως τοῦ περιεχομένου, ὁ διδάσκαλος τῆς Δύσεως εἰς τὴν λογικὴν ἀφαίρεσιν. Ὅταν διὰ τοῦ Ἰ α κ ώ β ο υ ἐκ Βενετίας, ὁ ὁποῖος ἐπεράτωσε τὸ ἔτος 1128 μ.Χ. τὴν μετάφρασιν τῶν δύο «Ἀναλυτικῶν» καὶ τῶν «Τοπικῶν» καὶ διὰ τῶν μεταφραστικῶν ἐργασιῶν τοῦ Γ ε ρ ά ρ δ ο υ ἐ κ Κ ρ ε μ ώ ν η ς (1114—1187) συνεπληρώθη ἡ ἀπόδοσις ὁλοκλήρου τοῦ ἀριστοτελείου «Ὀργάνου» εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας Π έ τ ρ ο ς Abailardus (†1142) παρέθεσε καὶ ἐσχολίασεν ἐπιστημονικῶς τὰ νέα κείμενα, ὁ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς δὲν συγκρίνεται βεβαίως ἀκόμη πρὸς τὸν «μέγιστον τῶν φιλοσόφων Πλάτωνα»[14], λαμπρύνεται ὅμως ὡς «πρίγκηψ τῶν περιπατητικῶν»[15] καὶ κρίνεται ἤδη ἄξιος νὰ συμβάλῃ καὶ οὐσιαστικῶς εἰς τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἀληθείας[16]. Ὁ Π λ ά τ ω ν, ὁ Α ὐ γ ο υ σ τ ῖ ν ο ς καὶ ὁ Δ ι ο ν ύ σ ι ο ς ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν οἱ θεωρητικοὶ μύσται τοῦ μόνου ἀληθοῦς, τοῦ ἰδανικοῦ κόσμου, οἱ ἀνυπέρβλητοι ὁδηγηταὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπέκεινα τῆς φύσεως. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ διὰ τῆς διαλεκτικῆς των δυνάμεως ἦσαν εἰς θέσιν νὰ συναρπάσουν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, ἦσαν οἱ ἀπαιτούμενοι καὶ οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον συνεχῶς δυσκολώτερον ἀνθίστατο εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τοῦ κράτους καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πρωίμου Μεσαιῶνος τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων τοῦ Θεοῦ. Ὅσον ὅμως δυσκολώτερον ὁ ἄνθρωπος ἦτο εἰς θέσιν νὰ συνδεθῇ προσωπικῶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐχρειάζετο πρὸς τοῦτο τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἐκκλησίας, τόσον ἐγγύτερος ἦτο ὁ συγχρωτισμός του πρὸς τὴν φύσιν, τόσον θεολογικῶς ἀπεχθέ-

---

συνεχίζεται, μέχρις ὅτου ὁ αὐθάδης Maliha κρημνίζεται καὶ πνίγεται εἰς μίαν στέρναν καὶ ὁ θεάρεστος Bisr, πραγματοποιῶν παλαιὸν πόθον, τελεῖ τοὺς γάμους του μὲ τὴν χήραν τοῦ ἐκλιπόντος[13].

Ἐὰν σήμερον λεχθῇ, ὅτι ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς κατέρρευσεν, ἀφ' ἧς ἐπεχείρησε νὰ σωθῇ διὰ τῆς διαβολῆς καὶ τῆς καταδίκης τῆς φιλοσοφίας, τὴν ἀπόδειξιν θὰ προσφέρῃ ἡ παράλληλος ἀνάπτυξις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀφ' ὅτου συνεφιλίωσε τὴν πίστιν καὶ τὸν λόγον, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἔρευναν, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ὅταν τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη ἐξίσωσαν μετ' ὀλίγον τὴν γνῶσιν πρὸς τὴν δύναμιν καὶ ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνωνται εἰς τὸν κόσμον, οἱ Ἄραβες πρῶτοι, χωρὶς ἐπιστημονικὸν ἔρεισμα καὶ ἑπομένως ἱκανότητα ἀντιστάσεως, ὑπέστησαν μέχρι σήμερον τὰς συνεπείας. Καὶ ἂν αὐτὴν τὴν στιγμὴν προσπαθοῦν νὰ κερδίσουν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνεξαρτησίαν, τὸ κατορθώνουν, ἐφ' ὅσον ἀναθεωροῦν τὴν ἀξίαν τῶν φυσικῶν πραγμάτων, ἐφ' ὅσον σπουδάζουν τὰς φιλοσοφικὰς κατηγορίας τῆς Δύσεως, τὴν ἐνσαρκωμένην εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν, τὴν τεχνικήν, τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ νεωτερισμοῦ πρὸς τὸν νεωτερισμόν.

στερον τὸ πρόσωπον τῆς φύσεως, τόσον ἰσχυροτέρα ἡ ἀνομολόγητος ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ γνωρίσῃ, ὄχι μόνον ὅ,τι ἐπιβάλλεται θρησκευτικῶς, ἀλλὰ τὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῇ.

Ὅταν λοιπὸν τέλη τοῦ δωδεκάτου καὶ ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν του εἰς τὴν Δύσιν προερχόμενον ἐκ τῆς ἀραβικῆς φιλολογίας τὸ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀποδοθὲν ψευδώνυμον συμπίλημα «De secretis secretorum», ἡ Εὐρώπη κατεπλάγη. Ἡ ἑορταζομένη διὰ τὴν λογικήν της δύναμιν αὐθεντία ἀνελάμβανε νὰ τὴν μυήσῃ εἰς τὰ φοβερὰ μυστικὰ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ παραβλέψῃ ἢ νὰ παραδεχθῇ, ὅτι δὲν ἀξίζουν ἢ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γνωσθοῦν. Ἡ αἰφνιδία ἡδονὴ τῆς φυσικῆς γνώσεως καὶ ἡ κατάπληξις ὑπῆρξε τόσον μεγάλη, ὥστε μετὰ τὰ πρῶτα σχόλια, τὰ ὁποῖα συνέγραψεν ὁ Πέτρος Ἱσπανὸς τὸ ἔτος 1141 μ.Χ. καὶ τὴν τελικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ ἱερέως Φιλίππου ἐκ Τριπόλεως κατ᾽ ἐντολὴν τοῦ ἐπισκόπου Γουΐδωνος τῆς Βαλεντίας (1235 μ.Χ.) καὶ τὴν παράφρασίν του εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας νὰ διαδοθῇ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο ἄνθρωπος, ἀλλ᾽ ἄγγελος, τὸν ὁποῖον ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, διὰ ν᾽ ἀποκαλύψῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ μυστικὰ τῆς φύσεως καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀπέθανεν, ἀλλ᾽ ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς στήλη φωτός[17]. «Ὁ Μακεδὼν Ἀριστοτέλης, ἡγεμὼν τῶν φιλοσόφων, quem Deus in esse produxit, ut secreta naturae revelaret»[18], ἐμφανίζεται ἀρχομένου τοῦ 13ου αἰῶνος ὡς ὁ ἐκπληκτικώτερος ἄνθρωπος, περὶ τοῦ ὁποίου μετὰ 8 αἰῶνας ἀκόμη ἐλέγετο ἐπισήμως, ὅτι «προτοῦ γεννηθῶμεν, μᾶς εἶπε, τί σημαίνουν αἱ λέξεις καὶ αἱ ἰδέαι μας»[19].

Ἡ κατάπληξις, τὴν ὁποίαν προεκάλεσε τὸ ψευδεπίγραφον ἀραβικὸν ἔργον, ὑπῆρξεν ἡ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἀστραπιαίαν διάδοσιν εἰς τὰς μονὰς τῆς Εὐρώπης παντός, ὅ,τι ἐσχετίζετο πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον εἰσέρχονται ἐξ Ἱσπανίας τὰ φυσικὰ καὶ τὰ μεταφυσικὰ ἔργα τοῦ Σταγιρίτου καὶ ταυτοχρόνως τὰ σχόλια τῶν Ἀράβων φιλοσόφων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρώτην θέσιν εἶχεν ὁ ἐκ Κορδόβης ἰατροδικαστὴς διασημότερος περιπατητικὸς τοῦ Ἰσλὰμ Ἀβερρόης († 1198). Εἰς τὸ Τολέδον καὶ τὴν Νεάπολιν συγκροτοῦνται συνεργεῖα διὰ τὴν μετάφρασιν κειμένων καὶ σχολίων εἰς τὴν λατινικήν. Ὁ Δομίνικος Crundallissimus, ὁ Ἰωάννης Ἱσπανός, ὁ Hermannus Alemannus, ὁ Μιχαὴλ Σκῶτος, ὁ ὁποῖος προσκαλεῖται (1220 μ.Χ.) ὑπὸ τοῦ νορμανδοῦ αὐτοκράτορος «τῶν δύο Σικελιῶν» Φρειδερίκου II καὶ τοῦ ἀφιερώνει τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς ἀριστοτελείου Ζωολογίας, μεταγλωττίζουν τὴν σχετικὴν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἀραβικὴν παράδοσιν καὶ γνῶσιν. Ἐντὸς ὀλίγου ἐμφανίζονται οἱ ἑλληνομαθεῖς, ὁ Ἑρρῖκος Ἀρίστιππος καὶ ἰδίως ὁ Γουλιέλμος de Moerbecke (1215—1286), ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς τῆς Ζωολογίας, τῆς Μεταφυσικῆς, τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ρητορικῆς, μετέφρασε καὶ τὰ σχόλια τοῦ Σιμπλικίου, τοῦ Ἀλεξάν-

δρου Ἀφροδισιέως, τοῦ Ἀμμωνίου καὶ τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου, διὰ νὰ θέσῃ τὸ μεταφραστικόν του ἔργον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ φιλοσόφου φίλου του Θωμᾶ τοῦ Ἀκυϊνάτου.

Ὁ κίνδυνος τῆς φιλοσοφικῆς ἀνατροπῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸν 13ον αἰῶνα.

Ἡ ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου ἐπιδημικὴ διάδοσις τοῦ φυσικοῦ Ἀριστοτέλους εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ Τολέδου μέχρι τῆς Κολωνίας καὶ ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως μέχρι τῆς Ὀξφόρδης ἐπέφερε τὴν πρώτην καὶ διὰ τὴν μετέπειτα εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν σημαντικωτέραν κρίσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὄχι μόνον ἠκούσθη ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐντελῶς ἀπροσδοκήτως μία διὰ τὴν δύναμιν τῆς πίστεως ἀκαταγώνιστος συνηγορία ὑπὲρ τῶν ἐνθάδε πραγμάτων, ὄχι μόνον παρουσιάσθη ἡ φύσις ὡς πόλος τῆς μόνης πραγματικῆς γνώσεως, ὥστε νὰ παραμερισθοῦν τὰ ὑπερβατικὰ ἐνδιαφέροντα μὲ κίνδυνον νὰ μὴ χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τὴν πνευματικήν του κατεύθυνσιν, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδασκεν ἐπίσης τὰ ἐνάντια θεμελιωδῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ὅτι ὁ κόσμος ἐπὶ παραδείγματι δὲν ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ εἶναι αἰώνιος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀθάνατος, ὅτι διὰ τὴν ἠθικὴν τελείωσιν ἀρκεῖ ἡ διάνοια, ἡ μόνη ἐγγύησις τῆς ὀρθῆς γνώσεως. «Δὲν βασιλεύει τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους»[20], καταγγέλλει μὲ πικρίαν ὁ ἀββᾶς Absalon τοῦ ἁγίου Βίκτορος τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰσῆλθεν εἰς τὴν Δύσιν σχολιασμένος. Οἱ περισσότεροι τῶν λατινομαθῶν δὲν μελετοῦν μάλιστα τὰ δυσνόητα κείμενα, ἀλλὰ τὴν ἁπλουστέραν ἑρμηνείαν τῶν Ἀράβων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ἐκκλησία εὑρίσκεται ἐνώπιον μιᾶς ἀραβικῆς εἰσβολῆς, ἡ ὁποία διὰ τῶν διδασκαλιῶν περὶ μιᾶς ψυχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ περὶ τοῦ προκαθορισμοῦ τῶν πράξεων ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν βάσεων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τῆς προσωπικῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς δυνατότητος τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς λυτρώσεως ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ. Ὁ κίνδυνος τῆς ἀνατροπῆς ὁλοκλήρου τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως εἰσῆλθεν εἰς δραματικὴν φάσιν, ὅταν λόγιοι τῆς Σχολῆς τῶν Τεχνῶν (Facultas Artium) τῶν Παρισίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ περίφημοι εἰς τὴν ἐποχήν των Δαυΐδ de Dinant, Βοήθιος de Dacia καὶ Siger de Brabantia, ἡγούμενοι τοῦ λατινικοῦ ἀβερροϊσμοῦ, ἐπιχειροῦν ν' ἀναιρέσουν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς ἀρχὰς τῆς Καθολικῆς πίστεως. Βεβαίως δὲν γνωρίζομεν ἐκ πρώτης πηγῆς, τί ἀκριβῶς ἐδίδαξαν οἱ περιπατητικοὶ τῶν Παρισίων, διότι τὰ ἔργα των ἀνεθεματίσθησαν καὶ κατεστράφησαν. Εἰς τὰς καταδικαστικὰς ἀποφάσεις ὅμως τοῦ ἐπισκόπου τῶν Παρισίων Στεφάνου Tempier τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1270 καὶ τῆς 7ης Μαρτίου 1277 ὄχι μόνον κηρύττουν τὸν μονοψυχισμὸν[21] καὶ τὴν

αἰωνιότητα[22] τοῦ ἀδημιουργήτου[23] κόσμου, ἀλλ' ἀποκηρύττουν τὴν προσευχὴν[24] καὶ τὴν ἐξομολόγησιν[25], τάσσονται κατὰ τῆς ἁγνείας[26] καὶ τοῦ δόγματος τῆς Ἁγίας Τριάδος[27], θεωροῦν τὴν παραδοχήν, ὅτι ὁ Θεὸς καθιστᾷ ἄλλους εὐτυχεῖς καὶ ἄλλους δυστυχεῖς καὶ ὅτι ἡ ψυχή, ὅταν χωρισθῇ τοῦ σώματος, ταλαιπωρεῖται ὑπὸ τοῦ πυρός, ὡς ἀνοησίαν[28], διδάσκουν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον αἴρεται ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ[29] καὶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι δυνατὴ μόνον εἰς τὴν παροῦσαν ζωήν[30], καταγγέλλουν τὴν χριστιανικὴν πίστιν ὡς ἐμπόδιον τῆς γνώσεως[31] καὶ τὴν θεολογίαν ὡς ἐρειδομένην ἐπὶ μυθολογημάτων[32], ἀρνοῦνται τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, «διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν συλλάβωμεν διὰ τῆς διανοίας»[33] καὶ προκηρύσσουν μίαν ἠθικὴν τοῦ ὀρθοῦ λόγου[34], ἐφ' ὅσον τὸ ἀγαθὸν «συνίσταται μόνον εἰς τὰς διανοητικὰς ἀρετάς»[35], ὅπερ σημαίνει, ὅτι «δὲν ὑπάρχει στάσις ἐξοχωτέρα τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς»[36] καὶ «οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου τούτου εἶναι μόνον οἱ φιλόσοφοι»[37].

Ἡ καταπληκτικὴ αὐτὴ ἐξύψωσις τῆς φιλοσοφίας ἀρχομένου τοῦ 13ου αἰῶνος ἦτο φυσικὸν νὰ τὴν παρουσιάσῃ εἰς τὰ ὄμματα τῆς Ἐκκλησίας ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνταγωνιστὴν τοῦ πνευματικοῦ της ἔργου. Τὸ φοβερὸν ὅμως ἦτο ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἔβαλλεν ἐναντίον τῆς πίστεως ἐκ τῶν ἔξω, ἀλλ' εἶχεν ἤδη εἰσχωρήσει διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐντὸς τῶν θεολογικῶν σχολῶν, ὥστε οἱ φιλόσοφοι νὰ εἶναι, ὡς διδάσκαλοι καὶ ὡς μαθηταί, ἱερωμένοι. Ἐὰν λοιπὸν τὰ βέλη ἔρχωνται ἐξ οἰκείων, ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει ν' ἀγωνισθῇ ἐναντίον τῶν ἐκπροσώπων της. Οἱ πιστοὶ τῆς αὐγουστινείου παραδόσεως καὶ τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα, ὁ John Pecham, ὁ Duns Scotus ἢ ὁ Bonaventura λαμβάνουν πράγματι θέσιν ἐναντίον τοῦ νέου ρεύματος μὲ κίνδυνον νὰ διχασθῇ ἡ Ἐκκλησία. Ἡ ἀντίδρασις αὐτὴ στρέφεται συγκεκριμένως ἐναντίον τοῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ γενικῶς ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία, ἐφ' ὅσον δὲν ἔρχεται ἄνωθεν, ὑποχρεωτικῶς πλανᾶται («Εἶναι ἀναγκαῖον ὁ φιλόσοφος νὰ περιπίπτῃ εἰς λάθη, ἐὰν δὲν τὸν φωτίσῃ ἡ ἀκτὶς τῆς πίστεως»[38]) καὶ ὑπαγορεύει, ὅπως εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους, τὴν πυρπόλησιν τῶν φιλοσοφικῶν βιβλίων[39]. Ἐὰν ἡ ὑπόδειξις αὐτὴ τοῦ Bonaventura ἦτο δύσκολον νὰ ἐφαρμοσθῇ, ἡ Ἐκκλησία ὅμως σχεδὸν καθ' ὅλον τὸν 13ον αἰῶνα, ἐφ' ὅσον ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπικρατήσει εἰς ὅλα τὰ θεολογικὰ σπουδαστήρια, προσεπάθησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν φυσικῶν καὶ τῶν μεταφυσικῶν του ἔργων δι' ἐπανειλημμένων ἀπαγορευτικῶν διαταγῶν.

Αἱ κυριώτεραι τῶν ἀπαγορεύσεων αὐτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξῃρέθη ἡ διαλεκτική[40], ἀπηυθύνθησαν ἐναντίον τῶν θεολόγων τῶν Παρισίων, «qui in philosophia majores reputantur»[41]. Τὴν πρώτην ἀπαγόρευσιν ἐξέδωκε μία ἐπαρχιακὴ σύνοδος τῶν Παρισίων ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πέτρον de Corbeil τὸ ἔτος 1210 μ.Χ. καὶ τὴν δευτέραν, ἐπικύρωσιν καὶ ἐπέκτασιν τῆς πρώτης, ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου III Ροβέρτος de Courson

μετὰ πέντε ἔτη: «Ἀπαγορεύεται ἡ ἀνάγνωσις τῶν βιβλίων τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ μεταφυσικῆς καὶ φυσικῆς φιλοσοφίας[40] δημοσίᾳ ἢ μυστικῶς καὶ τοῦτο ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ»[42]. Παρὰ τὴν ρητὴν ἀντίθεσιν τῆς Ρώμης ἐν τούτοις ἡ μελέτη τοῦ ἀπηγορευμένου Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς ὄχι μόνον συνεχίσθη, εἰς τὴν Ὀξφόρδην ἐπὶ παραδείγματι, ὅπου οἱ Ἀ δ ὰ μ Bocfeld καὶ Bouchermefort κοινοποιοῦν τὸ μέγα εὕρημα εἰς Ἄγγλους, Ἰρλανδοὺς καὶ Σκώτους ἱερωμένους, ἀλλ' ἀπετέλεσε καὶ μέσον διαφημίσεως διὰ τὴν προσέλκυσιν φοιτητῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον λόγου χάριν τῆς Τουλούζης, οἱ καθηγηταὶ τοῦ ὁποίου, παρ' ὅτι κληρικοί, συνέγραψαν τὸ ἔτος 1229 μ.Χ. ἀνοικτὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας ἐδηλοῦτο, ὅτι «τὰ φυσικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα ἀπηγορεύθησαν εἰς Παρισίους, δύνανται ἐνταῦθα νὰ σπουδάσουν, ὅ σ ο ι θ έ λ ο υ ν ν ὰ ε ἰ σ χ ω ρ ή σ ο υ ν ε ἰ ς τ ο ὺ ς μ υ χ ο ὺ ς τ ῆ ς φ ύ σ ε ω ς»[43]! Τὸ ἔτος 1245 ἡ ἀπαγόρευσις ἐκτείνεται κατὰ διαταγὴν τοῦ Πάπα Ἰ ν ν ο κ ε ν τ ί ο υ IV καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Τουλούζης, ἤδη ὅμως ἡ Ρώμη εἶναι διατεθειμένη εἰς συμβιβασμούς. «Τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα βιβλία, τὰ ὁποῖα.. ἐξ ὡρισμένων λόγων ἀπηγορεύθησαν, νὰ μὴ διδάσκωνται εἰς ὅλην τὴν Τουλούζην, μέχρις ὅτου ἐλεγχθοῦν καὶ καθαρθοῦν ἐκ πάσης ὑποψίας λαθῶν»[44]. Πράγματι λοιπόν, «ne utile per inutile vitietur»[45], ἐπιφορτίζει τὸ ἔτος 1231 ὁ Πάπας Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς IX τρεῖς λογίους ἐκ Παρισίων, τὸν Γ ο υ λ ι έ λ μ ο ν d' Auxerre, τὸν Σ τ έ φ α ν ο ν de Provins καὶ τὸν Σ ί μ ω ν α d' Authie, νὰ λογοκρίνουν τὸν Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η. Τὸ ἐγχείρημα ἐπέπρωτο ν' ἀποτύχῃ, ἡ ἀπαγόρευσις τὸ ἔτος 1263 μ.Χ. ἐκ μέρους τοῦ Πάπα Ο ὐ ρ β α ν ο ῦ IV νὰ ἐπαναληφθῇ ὀξυτέρα καὶ ὁ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς νὰ κερδίζῃ ἔδαφος καὶ νὰ φανῇ, ὅτι ἀνατρέπει τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐναντίον τοῦ Ἀ β ε ρ ρ ό η καὶ τῆς Ρώμης χάριν τῆς φυσικῆς γνώσεως.

α) Ἀ λ β έ ρ τ ο ς ὁ μέγας.

Εἰς τὴν δύσκολον αὐτὴν στιγμὴν δύο ἄνδρες ἀπεφάσισαν νὰ σώσουν τὴν Ἐκκλησίαν παρακούοντες τὴν διαταγήν της. Διδάσκαλος καὶ μαθητὴς οἱ δομινικανοὶ μοναχοὶ Ἀ λ β έ ρ τ ο ς ὁ μέγας καὶ Θ ω μ ᾶ ς ὁ Ἀκυϊνάτης ἐξεπροσώπησαν τὴν Καθολικὴν πίστιν ταχθέντες ὑπὲρ τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς. Τὸ ἐγχείρημά των ἐσήμαινε διὰ τοῦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διμέτωπον ἀγῶνα: Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔπρεπε νὰ παραβοῦν τὴν θέλησιν τῆς Ρώμης, ἀφ' ἑτέρου νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τοῦ λατινικοῦ ἀβερροϊσμοῦ. Τὸ ἔτος 1256 μ.Χ. ὁ Ἀ λ β έ ρ τ ο ς καὶ τὸ 1270 ὁ Θ ω μ ᾶ ς συγγράφουν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων μίαν πραγματείαν ὑπὸ τὸν κοινὸν τίτλον «De unitate intellectus contra Averroem» ὁ πρῶτος, «contra Averroistas» ὁ δεύτερος εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ πείσουν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς πρὸς τὴν ἀγαθήν των πρόθεσιν, ὥστε νὰ συγχωρηθῇ ἡ παράλληλος ἐπιδίωξις τῆς «ὀρθῆς» ἑρμηνείας τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς ἐναντίον ὅσων τὸν παρεξηγοῦν ὡς ἀντίθετον τῆς Καθολικῆς διδασκαλίας.

Παρ' ὅτι λοιπὸν δὲν γνωρίζει ἑλληνικὰ καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀραβικῆς παραδόσεως, πρῶτος ὁ Ἀλβέρτος ὁ μέγας ἀναλαμβάνει τὸν ἆθλον νὰ σχολιάσῃ ὁλόκληρον τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν τῆς πίστεως ἀποκαλύπτων τὸν φυσικὸν κόσμον, ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὁποίου εἶναι ἔργον τῆς γνώσεως, δηλαδὴ δὲν στηρίζεται εἰς τὴν θεολογικὴν παράδοσιν, ἀλλ' εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὴν παρατήρησιν. Ὁ Ἀλβέρτος γράφει τὴν πρότασιν: «Ὡς πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὰ ἤθη πρέπει ν' ἀκολουθήσωμεν τὸν Αὐγουστῖνον.., ὅταν ὅμως πρόκειται περὶ φυσικῶν πραγμάτων ἀποδίδω εἰς τὸν Ἀριστοτέλη μεγαλυτέραν σημασίαν»[46]. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ Ἀλβέρτος ἐπιχειρεῖ τὸν πρῶτον εἰς τὴν Δύσιν διαχωρισμὸν τῆς πίστεως ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ὑποδεικνύει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποβλέπῃ τὴν ἐπιστήμην, ὅπως ἐκείνη δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ ὑπερφυσικὰ γεγονότα. Ἐνῷ εἰς τὴν πίστιν ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀμετάβλητος, εἰς τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν πραγμάτων εἶναι δυνατὴ ἡ πλάνη, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκειται καὶ ὁ σοφώτερος διδάσκαλος. Δὲν διστάζει διὰ τοῦτο ὁ Ἀλβέρτος, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον, νὰ γράφῃ: «Quod dicit Aristoteles falsum est... Aristoteles multum erravit in ista ratione»[47]. Ἂν ὅμως εἰς τὴν ἐπιστήμην σημασίαν ἔχει ἡ ἀπόδειξις καὶ ὄχι ἡ παραδοχὴ ἀνεξελέγκτων προτάσεων, ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ προοδεύσῃ εἰς τὴν γνῶσιν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ Ἀλβέρτος προβλέπει εἰς τοὺς ἐρχομένους αἰῶνας μίαν ἐπίδοσιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως: «Αἱ ἀποδεικτικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν εὑρέθησαν ὅλαι, ἀλλὰ μένουν εἰσέτι πρὸς εὕρεσιν»[48]. Ὁ ἴδιος συμβάλλει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτὴν διὰ τῆς συγγραφῆς ἔργων μὲ θέματα τὰ φυτά, τὰ ζῶα, τὴν αἴσθησιν ἢ τὰ παθήματα τοῦ ἀέρος. Διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς του δεινότητος καὶ τῶν τεχνικῶν του κατασκευῶν δὲν παρουσιάζεται λοιπὸν μόνον «ἐν τῇ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ ἐξηγήσει φιλόσοφος ἄκρος»[49], κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Βησσαρίωνος, ἀλλὰ καταπλήσσει τοὺς συγχρόνους του ὡς «doctor universalis» καὶ «omnium magistrorum doctissimus, ὅμοιος πρὸς τὸν ὁποῖον μετὰ τὸν Σολομῶντα οὐδεὶς ἐφάνη»[50]. Στηριζόμενος εἰς τὸ τεράστιον προσωπικόν του κῦρος, ὁ Ἀλβέρτος ἔχει τὸ θάρρος τὸ ἔτος 1244 μ.Χ. νὰ σχολιάσῃ δημοσίᾳ, παρὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν παπικῶν ἀπαγορεύσεων, τὰ φυσικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῶν Παρισίων[51]. Διὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ κάμπτει τελικῶς πρῶτος ἐκεῖνος τὴν δυσπιστίαν τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ ἐξ Ἱσπανίας ἕλληνος εἰσβολέως εἰς τὸν πνευματικόν της χῶρον καὶ ταυτοχρόνως κερδίζει διὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ ἐπιτακτικοῦ ξένου τὸν μεγαλοφυῆ μαθητήν του, συγγενῆ τοῦ ἀντιπαπικοῦ αὐτοκράτορος τῆς Σικελίας Φρειδερίκου ΙΙ Θωμᾶν τὸν Ἀκυϊνάτην, τὸ πρωτόλειον τοῦ ὁποίου «Περὶ ὄντος καὶ οὐσίας» (1254 μ.Χ.) παραπέμπει εἰς τὸ πρῶτον ἤδη κεφάλαιον εἰς τὸν φυσικὸν Ἀριστοτέλη.

β) Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης.

Ἐὰν κατὰ βάθος ὁ Ἀλβέρτος, παρὰ τὸν ἀριστοτέλειον ἔρωτά του, παρέμεινε νεοπλατωνικός, ὅπως ὁ Ἄραψ διδάσκαλός του Ἀβικέννας, ὁ Θωμᾶς διὰ τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὸν Ἀβερρόην συνδέεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη. Εἰς τοῦτο δὲν συνέβαλε μόνον ἡ πρόθεσις τοῦ Ἀλβέρτου, τὸν ὁποῖον ἐβοήθησεν εἰς τὸν σχολιασμὸν τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων», ἀλλὰ καὶ τὸ πνευματικὸν κλῖμα τῆς αὐλῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετράφη. Διὰ τοῦ ἀραβικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐκαλλιέργησεν ἀπὸ σκοποῦ ὁ Φρειδερῖκος II, ἐπονομαζόμενος διὰ τοῦτο «Σουλτᾶνος τῆς Λουκέρνης», ἐναντίον τῆς Ρώμης καὶ κατὰ συνέπειαν ἐναντίον τῆς αὐγουστινείου ἀντιλήψεως περὶ τῆς μηδαμινότητος τῶν φυσικῶν πραγμάτων· διὰ τῆς προσκλήσεως ἐξ Ἱσπανίας τοῦ περιφήμου λογίου Μιχαὴλ Σκώτου, μεταφραστοῦ τῶν «Περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν», «Περὶ οὐρανοῦ» καὶ «Περὶ κόσμου», ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἤδη σκανδαλωδῶν σχετικῶν σχολίων τοῦ Ἀβερρόη· διὰ τῆς ἐπὶ ἔτη μαθητείας εἰς τὸ κρατικὸν Πανεπιστήμιον τῆς Νεαπόλεως πλησίον τοῦ εὐφαντάστου σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ἰρλανδοῦ Πέτρου de Hibernia, τὸν ὁποῖον πιθανῶς συνέστησεν ὁ Μιχαὴλ Σκῶτος εἰς τὸν Φρειδερῖκον, ὁ Θωμᾶς ἐπαιδεύθη ταυτοχρόνως κατὰ Χριστὸν καὶ Ἀριστοτέλη. Ἤδη εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πέτρου de Hibernia παρατηρεῖται μία σαφὴς ὑπεροχὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς βάρος τῆς θεολογίας καὶ μία ἐσωτερικὴ κίνησις ἐντὸς τῆς ἀριστοτελείου θεωρίας, ἐνῷ σύγχρονοί του ἐχρησιμοποίουν χωρία τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὡς διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Ὁ Θωμᾶς λοιπόν, «τῆς ἀριστοτελικῆς σχολῆς τῷ ὄντι διάδοχος»[52] καὶ ταυτοχρόνως δομινικανὸς μοναχός, ἀναλαμβάνει νὰ παρουσιάσῃ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς θεωρητικὸν στήριγμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Πρὸς τοῦτο ἔπρεπεν ὅμως νὰ καταπαλαίσῃ προηγουμένως, ὅσους τὸν ἀντελήφθησαν ὡς ἄσχετον ἢ ὡς ἀνατροπέα τῆς Καθολικῆς διδασκαλίας, τὸν διάσημον Siger de Brabantia εἰς Παρισίους καὶ τὸν φοβερὸν Ἀβερρόην. Ἐναντίον τοῦ πρώτου καὶ τῶν ὀπαδῶν του ἔγραψε τὸν λίβελλον «Περὶ τῆς ἑνότητος τῆς διανοίας ἐναντίον τῶν Ἀβερροϊστῶν», κατὰ τοῦ δευτέρου καὶ γενικῶς ἐναντίον τῆς ἀραβικῆς παρουσιάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κοσμοειδώλου τὴν «Σύνοψιν ἐναντίον τῶν εἰδωλολατρῶν». Ἡ πολεμικὴ ἰδίως κατὰ τοῦ Ἄραβος σχολιαστοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον ὑπεχρεώθη ἐπανειλημμένως νὰ συμφωνήσῃ, δὲν περιωρίσθη ὅμως εἰς μίαν καὶ μόνον πραγματείαν, ἀλλ' ὑπῆρξε τρόπον τινὰ ἡ δικαιολογία τῆς πνευματικῆς του συμμαχίας πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν φιλόσοφον κατ' ἐξοχήν, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον δὲν ἦτο ἐχθρὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἶχε τὴν δύναμιν νὰ τὴν θεμελιώσῃ ἐναντίον τῶν τυχοδιωκτῶν τῆς φιλοσοφίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀνῆκε καὶ ὁ depravator potius quam commentator Ἀβερρόης. Ἀργότερον ζωγράφοι θὰ παραστήσουν ἐντὸς ναῶν τὸν «θρίαμβον τοῦ ἁγίου

Θωμᾶ»[53], ὁ ὁποῖος παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἀριστοτέλους κεραυνοβολεῖ καὶ συντρίβει τὸν εἰσηγητὴν τῆς φυσικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς του φιλοσοφίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Δικαιωθεὶς διὰ τῆς θυσίας τοῦ Ἀβερρόη καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἀποστομώσεως τῶν «Ἀβερροϊστῶν», ὁ Ἀριστοτέλης, φόβητρον τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τοῦ 1263, ἔτους τῆς τελευταίας ὑπὸ τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ IV ἐκδοθείσης ἀπαγορεύσεως τῆς διδασκαλίας τῶν ἀμφιλεγομένων ἔργων του, κρίνεται τώρα ὄχι ἀδιάφορος, ἀλλ' ἀπαραίτητος εἰς τὴν θεολογίαν, οἱ σπουδασταὶ τῆς ὁποίας τὸ ἔτος 1366 μ.Χ. ἐξετάζονται, διὰ νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ κηρύττουν, εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ φιλοσοφικά του ἔργα[54].

Ὁ Ἀβερρόης συνετρίβη, τὸ «αἰώνιον φῶς τοῦ Siger»[55] σβύνει, νεοπλατωνικοὶ γράφουν σχόλια εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους: Ὁ Θωμᾶς κατορθώνει, ὅ,τι πρὸς στιγμὴν ἐφάνη ἀσυμβίβαστον διὰ τὴν παράδοσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἐγκατάστασιν τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας καὶ δι' ἐκείνης τῆς φύσεως ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Τὰ φυσικὰ πράγματα δὲν εἶναι πλέον σκιαὶ τοῦ ἄλλου κόσμου, ἴχνη ἀσυγκρίτων προτύπων ἢ σύμβολα ὑπερφυσικῶν προθέσεων, ἀλλ' ἀποκτοῦν σημασίαν αὐτὰ καθ' ἑαυτά. Ὁ doctor angelicus *ὁρίζει τώρα ὡς ἔργον τῆς φιλοσοφίας τὴν παρατήρησιν* τῶν πραγμάτων «καθ' ὃν τρόπον ὑπάρχουν», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πίστιν, ἡ ὁποία τὰ παρατηρεῖ «καθ' ὅσον ἀναπαριστοῦν τὸ θεῖον ὕψος»[56]. Διὰ τῆς καθιερώσεως τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Θωμᾶς χωρίζει λοιπὸν τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τῆς πίστεως, ὅπως τὸ ἔπραξε σχεδὸν ταυτοχρόνως καὶ ὁ διδάσκαλός του Ἀλβέρτος ὁ μέγας. Ἀλλ' ἐνῷ ἐκεῖνος ἐθεώρησε τὰ δύο μεγέθη ἄσχετα μεταξύ των, διὰ τὸν Ἀκυϊνάτην ἡ γνώμη, τὴν ὁποίαν σχηματίζει ὁ ἄνθρωπος περὶ τῆς φύσεως, ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὴν εὐσέβειαν. «Τὰ λάθη δηλαδή, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν περὶ τὰ πλάσματα, παροδηγοῦν τὸν ἄνθρωπον μακρὰν τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως, καθ' ὅσον ἀπωθοῦν τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ Θεοῦ»[57]. Ἐὰν ὅμως διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς γνώσεως δὲν εὐθύνεται ἡ πίστις, ἐὰν ἡ φιλοσοφία ἐλέγχῃ «τὰ ἐναργῆ κατὰ τὴν αἴσθησιν»[58] καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται «διὰ τὴν αὐθεντίαν τῶν λεγόντων, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν θεμελίωσιν τῶν λεγομένων»[59], τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις εἶναι ὑπεύθυνος καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ὡς πρὸς τὰ φυσικὰ πράγματα. Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης δὲν ἀνήγαγε λοιπὸν ἁπλῶς τὸν Ἀριστοτέλη εἰς θεωρητικὸν ἐκπρόσωπον τῆς Καθολικῆς πίστεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ κατορθώματος αὐτοῦ ἀνέθεσεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν καθοδήγησιν τῆς θεολογίας εἰς τὰ ζητήματα τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Συγκεκριμένως τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐσήμαινεν, ὅτι τὰ καθ' ἕκαστον φυσικὰ φαινόμενα, ὅπως παρουσιάζονται καὶ ὄχι ὅπως τὰ ἔβλεπεν εἰς τὸ φῶς τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου ἡ Καθολικὴ παράδοσις, εἶναι ἐπιστημονικῶς καὶ θρησκευτικῶς ταυτόσημα. Ἡ connectio rationis et fidei, τὴν

ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ὁ Θωμᾶς, καταφάσκει τὸν φυσικὸν κόσμον εἰς βάρος τῆς παραδεδομένης θεολογίας, προσγειώνει τὴν σκέψιν, ἀναχαιτίζει τὴν δογματικὴν καὶ τὴν σχολαστικὴν διάθεσιν, ἐπιτρέπει ἐξ ὀνόματος τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐπισταμένην ἐξέτασιν τῶν πραγματικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ νέου θεωρητικοῦ του ὀργάνου, τῆς ἀσχέτου πρὸς τὴν πίστιν καὶ παράδοσιν φιλοσοφίας, τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐννοήσῃ, τί ἀκριβῶς τὸν συγκινεῖ, τὰ οὐσιαστικά του προβλήματα, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν συνειδήσει τὴν λύσιν των. Ἀνομολόγητα, παρορώμενα καὶ πρωτοφανῆ προβλήματα συγχρόνως πρὸς τὴν φυσικὴν γνῶσιν, τὴν μεταφυσικὴν κατεύθυνσιν καὶ τὴν κριτικὴν διάθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους συναρπάζουν αἰφνιδίως τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον. Ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς θεωρητικοῦ της ὑπερασπιστοῦ τὸν ἀπέφυγεν ὡς ἀντίπαλον, οἱ λόγιοι τῆς Εὐρώπης τρέπονται πρὸς τὴν φύσιν καὶ ταυτοχρόνως ἀναγνωρίζουν, ἐφαρμόζουν καὶ ἀπαιτοῦν ὡς μόνην μέθοδον ἐρεύνης ὄχι πλέον τὴν συμφωνίαν πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ τὴν λογικὴν ὑποστήριξιν τῆς ἀληθείας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πραγματικῶν δεδομένων.

Ἡ φιλοσοφικὴ ἐξύψωσις τοῦ προσώπου εἰς βάρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ἀριστοτελείου φυσικῆς.

Ἡ παρουσία τῆς φιλοσοφίας ἐπέφερεν εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Εὐρώπην ἕνα νεωτερισμὸν ἄνευ προηγουμένου. Ὄχι πλέον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὸν ὑπερφυσικὸν κόσμον, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως ἔπρεπεν ἡ γνῶσις νὰ εὕρῃ τὸν λόγον της. Οὔτε ἡ ἀντιπροσώπευσις οὔτε ἡ λύσις τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζετο δικαιολογημένη, ἐὰν ὁ ἴδιος δὲν ἔδιδε τὴν συγκατάθεσίν του. Διὰ τῆς θεολογικῆς ἀνοχῆς τῆς φιλοσοφίας ὁ ἄνθρωπος ἀπέκτησεν ὡς πρόσωπον μίαν ἄγνωστον μέχρι τότε ἀξίαν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει, ἐφ' ὅσον ἐπικαλεῖται τὴν συνένεσίν του, νὰ τὸν πείσῃ, δηλαδὴ νὰ ὑπολογίζῃ τὴν προσωπικήν του ἀντίληψιν. Ἡ πρώτη διαμαρτυρία τῆς Δύσεως ἐναντίον τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας ὑπῆρξεν ἡ φιλοσοφικὴ στάσις, τὴν ὁποίαν στηριζόμενος εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης ἀνήγαγεν εἰς θρησκευτικὴν ἀρετήν. Διὰ τῶν φιλοσοφικῶν αἰτημάτων, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὁποίων αὐτοπροσώπως συμμετέχει, ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν σκέψιν καὶ τὴν θέλησίν του, ἐλεύθερος νὰ διαμορφώσῃ τὸν κόσμον του, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο συνεπήγετο μίαν τροποποίησιν τῶν καθιερωμένων. Ἐξύπνησε λοιπὸν διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ κριτικὴ διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου πρῶτος ἐκπρόσωπος τῆς κριτικῆς αὐτῆς διαθέσεως ὑπῆρξεν ἡ ἐκ Θράκης θεραπαινίς, ἡ ὁποία «Θαλῆν ἀστρονομοῦντα.. καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ ἀποσκῶψαι λέγεται, ὡς τὰ μὲν ἐν οὐ-

ρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δ' ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν»[60]. Ἡ ἐξ Ἑλλάδος θεραπαινὶς τῆς θεολογίας, ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους, τολμᾷ τελικῶς, ἂν καὶ τηροῦσα τὰ προσχήματα, νὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸν λόγιον τοῦ Μεσαιῶνος, «ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δ' ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν». Ἀφ' ὅτου ὅμως ἡ ἀριστοτέλειος φιλοσοφία ἀνέλαβεν ὄχι μόνον νὰ δείξῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τῶν Μέσων χρόνων τὰ «παρὰ πόδας», ἀρχίζει καὶ ἡ κριτικὴ τῆς φιλοσοφικῆς των ἑρμηνείας.

Ἡ ἐξάσκησις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν θεολογικῶς ἀπροϋπόθετον φιλοσοφικὴν ζήτησιν ἐπέβαλε κατὰ πρῶτον λόγον ἕνα περιορισμὸν τοῦ δόγματος. Ἡ πνευματικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Εὐρώπης δὲν ἀρχίζει διὰ τοῦτο οὔτε μυθολογικῶς οὔτε δογματικῶς, ἀλλὰ κριτικῶς καὶ μάλιστα μέχρις ὑπερβολῆς, τὴν ὁποίαν διατηρεῖ ἀκόμη ὁ ὅρος «σχολαστικισμός». Ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία ἀπήλλαξε τὴν Δύσιν ἐκ τῶν περιπετειῶν τῆς ἀξιώσεως νὰ δηλωθῇ ἡ ἄποψις τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῶν ἐρίδων τῆς δογματικῆς, διότι ἐθεώρησεν ὡς καθῆκον της νὰ διαχωρίσῃ τὸν κόσμον τῆς πίστεως ἐκ τοῦ κόσμου τῆς γνώσεως. Ἐὰν ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον ἐστράφη διὰ τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν γνῶσιν, τὰ θέματα τῆς πίστεως ἔπαυσαν ν' ἀπασχολοῦν τὴν σκέψιν, καθ' ὃν λόγον ἡ προσοχὴ ἐστρέφετο ἐκ τῆς θεολογίας πρὸς τὴν φυσικήν. Ἐὰν λοιπὸν τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἄθικτον, δὲν συνέβαινε τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς φυσικῆς γνώσεως. Διὰ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν πνευματικὸν χῶρον τῆς Δύσεως ἀρχίζει διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνασκευή, ὅσων ἐκεῖνος εἶχε θεσπίσει, ὥστε ἡ φιλοσοφία τῶν ἀριστοτελιζόντων θεολόγων τοῦ Μεσαιῶνος νὰ εἶναι τελικῶς ἡ ἱστορία τῆς ὑπερβάσεως τοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Ἡ ὑπέρβασις αὐτὴ εἶχε συντελεσθῆ, ὅταν οἱ Ἀνθρωπισταὶ ἐπεχείρησαν νὰ συνδεθοῦν κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν Κλασσικὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως ἐκρίθη εἰς τὴν Δύσιν, ἀφ' ἧς ἡ θεολογία ὑπεχώρησεν ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ ἄφησεν ὁλόκληρον τὴν ὁρατὴν πραγματικότητα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς «ὀρέξεως τοῦ εἰδέναι». Πλήρεις περιεργείας διὰ τὸν ἀπηγορευμένον μέχρι τότε ἐξωτερικὸν κόσμον οἱ φιλόσοφοι τῆς Δύσεως δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν θεωρίαν, ἀλλ' ἐπεδίωξαν νὰ ἐλέγξουν τὴν ἁπτὴν παρουσίαν τῶν φυσικῶν πραγμάτων ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ κλίματος, τὸ ὁποῖον ἤδη ἐσχηματίζετο περὶ τὴν κεντρικὴν εὐρωπαϊκὴν κατηγορίαν τῆς μηχανῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀντελήφθησαν, ὅτι ἡ ἰδική των πεῖρα δὲν συνέπιπτεν ὁπωσδήποτε πρὸς τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἀνεπάρκεια τῆς θεωρητικῆς διανοίας, τὸ πόρισμα τοῦ νομιναλιστικοῦ ἐλέγχου τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω εἶναι δυνατὸς ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀρχίζει τὴν σταδιοδρομίαν της εἰς τὴν Εὐρώπην πρῶτον διὰ τῆς

ἀπομακρύνσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν φυσικῶν πραγμάτων καὶ δεύτερον διὰ τῆς ὑποψίας, ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι ἀλάνθαστος. Ἐὰν διὰ τὸ πρῶτον γεγονὸς ὑπεύθυνος εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ δεύτερον συνέβη διὰ τῆς κριτικῆς του ὑπερβάσεως, ὅπως τὴν ἐπεχείρησεν ὁ Νομιναλισμός. Διὰ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτῆς σχολῆς κατέστη συνείδησις τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεωρητικὴ σκέψις ὑποπίπτει εἰς σφάλματα καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι ἡ μόνη ὁδὸς προσεγγίσεως τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Ἐὰν οἱ νομιναλισταὶ ἐκλόνισαν τὸ κῦρος τῶν μεταφυσικῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, συνήγαγον ἐξ αὐτοῦ τὸ συμπέρασμα, ὅτι μόνη ἡ θεωρία δὲν ἀρκεῖ διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς φύσεως. Ὁ πνευματικὸς νεωτερισμὸς εἰς τὴν Εὐρώπην, ὁ ὁποῖος συνετελέσθη διὰ τοῦ Νομιναλισμοῦ, εἶναι διὰ τοῦτο ἡ κριτικὴ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ἡ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἐκκλησιαστικῶς ὑποστηριζομένη διανοητικὴ αὐτοπεποίθησις τοῦ ἀνθρώπου δέχεται εἰς τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ Νομιναλισμοῦ, ὁ ὁποῖος περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαιῶνος, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν Ἀνθρωπιστῶν καὶ τοῦ ἰταλικοῦ κλήρου, ἐπικρατεῖ εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην, καίρια πλήγματα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο μία γενικὴ κρίσις ὄχι μόνον τῆς θεολογίας, ἀλλὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως γενικῶς, ἐφ' ὅσον ὁ ἐλεγχόμενος ἦτο ἡ διάνοια.

Ἔναντι τῆς πίστεως ὁ ἔλεγχος τῆς διανοίας ὑπῆρξε μία δικαίωσις. Δὲν ἦτο ἡ θεωρητικὴ σκέψις τὸ μόνον κριτήριον τῆς ὀρθότητος, ἐὰν ὁ πραγματικὸς κόσμος δὲν ὑπέκειτο εἰς τὴν ἑρμηνευτικήν της ἁρμοδιότητα. Τὴν συνέπειαν αὐτὴν ὑπέστησαν εὐχαρίστως πρῶτοι οἱ νομιναλισταί, οἱ ὁποῖοι, ὅσον περισσότερον προσεπάθησαν ν' ἀποδείξουν λογικῶς τὴν ἀδυναμίαν τῆς λογικῆς νὰ συλλάβῃ τὴν φυσικὴν πραγματικότητα, ἄλλο τόσον ἐτόνιζον, πόσον ἄθικτος ἔμενεν ἡ πίστις ἐκ τῶν ἐνδοιασμῶν καὶ τῶν διαβεβαιώσεων τῆς ἀποδεικτικῆς σκέψεως. «Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς θείας θελήσεως», παρατηρεῖ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ νομιναλιστικοῦ κινήματος, «δὲν ἀνέχεται ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν οὔτε διὰ τῆς φυσικῆς διανοίας οὔτε διὰ τῆς βιβλικῆς αὐθεντίας»[61].

Μηχανικὴ θεμελίωσις τοῦ κόσμου διὰ τῆς ἀνασκευῆς τῆς περὶ κινήσεως ἐπισήμου Καθολικῆς θεωρίας ὑπὸ τῶν νομιναλιστῶν. Ἐφ' ὅσον ἡ πίστις ἐδίδασκεν ὑπὸ τὴν προσωπίδα τῆς φιλοσοφίας, ὁ Νομιναλισμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ τὴν ἀποκαλύψῃ. Τοῦτο συνέβη ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν περὶ κινήσεως θεωρίαν τῆς ἤδη ἐπισήμου θωμικῆς παραδόσεως. Κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ Καθολικὴ θεολογία δὲν περιωρίζετο εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς κινήσεως ὡς μεταθέσεως ἑνὸς πράγματος ἐντὸς τοῦ χώρου, ἀλλὰ τὴν ἤθελεν ὡς μετατροπὴν μιᾶς δυνάμεως εἰς μίαν ἀνάλογον ἐνέργειαν. Διὰ τὸ γεγονὸς ὅμως αὐτὸ ἦτο ἀναγκαία μία ὀντότης, ἡ ὁποία, ὡς καθαρὰ

ἐνέργεια, νὰ ἐπενεργῇ τὴν κίνησιν, νὰ εἶναι δηλαδὴ ὁ λόγος τῆς ἐνεργητικότητος τῶν πάντων. Ὁ actus purus δὲν ἦτο λοιπὸν δυνατὸν διὰ τὴν ἀριστοτέλειον Καθολικὴν πίστιν νὰ εἶναι ἄλλος, πλὴν τοῦ χριστιανικοῦ Θεοῦ. Ἡ κριτικὴ ἑπομένως τῆς περὶ κινήσεως θεωρίας, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ Νομιναλισμός, ἐθεωρήθη μὲν ὡς ἀνασκευὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐσήμαινεν ὅμως καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἐσωτερικήν του σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον, ἴσως μάλιστα ὄχι μόνον μίαν πλάνην τῆς Καθολικῆς θεολογίας, ἀλλὰ τὸ λάθος τῆς παραδοχῆς ἑνὸς ἐντὸς τοῦ κόσμου παρόντος Θεοῦ.

Ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ἐγίνοντο εἰς τὴν Εὐρώπην αἱ πρῶται προσπάθειαι μηχανικῶν κινήσεων χωρὶς ἐξωτερικὴν ἐπέμβασιν (perpetuum mobile) κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ μηχανικοῦ ὡρολογίου καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔμεινε χωρὶς ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Παρουσιάσθη λοιπὸν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Εὐρώπης ἡ θεωρία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κίνησις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φορᾶς, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει εἰς τὸ κινούμενον ὁ κινῶν. Ἡ φορὰ (impetus) αὐτὴ κινεῖ λ.χ. μίαν πέτραν, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τὴν ἐξεσφενδόνισεν, ἔπαυσε νὰ κινῆται. Ἐὰν ἡ πέτρα δὲν εὕρισκεν ἀντίστασιν, ἀσφαλῶς ἡ κίνησίς της θὰ συνεχίζετο ἐπ' ἄπειρον. Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ὁ κόσμος τὴν στιγμὴν τῆς Δημιουργίας ἐδέχθη ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ μίαν φοράν, ἡ ὁποία τὸν κινεῖ συνεχῶς καὶ ὁμοιομόρφως, διότι φυσικῷ τῷ λόγῳ δὲν ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ κόσμου μία ξένη πρὸς ἐκεῖνον πραγματικότης ὡς παράγων ἀντιστάσεως. Κατὰ ταῦτα οὔτε εἰδικὰ πνεύματα διὰ τὴν κίνησιν τῶν ἀστέρων χρειάζονται οὔτε καὶ ἡ καθαρὰ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐντὸς τοῦ κόσμου παρουσιαζομένην κινητικὴν κατάστασιν τῶν ὄντων. Ὅπως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος «κουρδίζει» τὸ ὡρολόγιόν του, ἐπιβάλλει εἰς τὸν μηχανισμὸν μίαν κίνησιν, χωρὶς νὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὰ περαιτέρω, τὸ ἴδιον ἔπραξε καὶ ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἐκινητοποίησε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄφησε νὰ ἐξελίσσεται συμμετρικῶς χωρὶς ἄλλην ἐπέμβασιν. Ὅτι αἱ ἀπόψεις αὐταὶ τῶν νομιναλιστῶν, ὅπως τὰς διέδωσαν ὁ Ἰωάννης Buridanus, ὁ Ἀλβέρτος ἐκ Σαξωνίας καὶ ὁ Νικόλαος ἐξ Oresme εἰς τὴν Εὐρώπην, συνέτριψαν τὸ κοσμοείδωλον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς Χριστιανικῆς παραδόσεως καὶ ἐθεμελίωσαν φιλοσοφικῶς τὴν μηχανικὴν τοῦ οὐρανοῦ τοῦ Κοπερνίκου, τοῦ Kepler καὶ τοῦ Νεύτωνος, προτοῦ κἂν οἱ ἐπιστήμονες ἀστρονόμοι ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν μαθηματικὴν διατύπωσιν τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ἐπαναστάσεως, εἶναι μία διαπίστωσις, τὴν ὁποίαν ἐπαιρομένη διὰ τὴν μηχανικήν της ἀκρίβειαν ἡ φυσικὴ τοῦ 19ου αἰῶνος δὲν ὑπέθεσεν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Καθολικὴν θεολογίαν, ἡ ὁποία ἐφρόντισε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας σχεδὸν νὰ καλύψῃ τὴν νομιναλιστικήν της περιπέτειαν, διὰ νὰ μὴ δώσῃ συνέχειαν εἰς τὴν ὑποψίαν ὅτι ὁ Θεὸς ἀπουσιάζει ἐκ τοῦ κόσμου.

Ὀντολογικὴ ἀνεξαρτησία τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων ἔναντι τῶν ἐννοιῶν, τοῦ κόσμου ἔναντι τοῦ Θεοῦ, τὸ αἴτημα τοῦ Νομιναλισμοῦ.

Πλὴν τῆς περὶ κινήσεως θεωρίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίσθη ἀργότερον ἡ ἀστρονομία, ὁ Νομιναλισμὸς παρεσκεύασε τὸ ἔδαφος τῆς ἐπιστημονικῆς ἑρμηνείας τῶν ἐπὶ μέρους φυσικῶν πραγμάτων, ὅπως ἡ ἀλχημεία διὰ τῆς ἐμπειρικῆς συσχετίσεως τῶν ὑλικῶν στοιχείων προελείανε τὴν ὁδὸν τῆς χημείας. Ἀφετηρία τῆς νεωτέρας φυσικῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ἡ ἐπισήμανσις τῶν ὁρίων τῆς θεωρίας μὲ ἄμεσον συνέπειαν τὴν ἀναγωγὴν τοῦ ὑλικοῦ κόσμου εἰς οἰκοδομικὸν ὅρον τῆς γνώσεως. Διὰ τῆς κριτικῆς στάσεως ἔναντι τῆς καθαρᾶς διανοίας καὶ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἀπέδωσεν εἰς τὴν ὕλην, ὁ Νομιναλισμὸς ἐτερμάτισε τὴν θεωρητικὴν φυσικὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ προδιέθεσε τὸ πνεῦμα νὰ στραφῇ πρὸς τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων.

Ἡ στροφὴ αὐτὴ ἐτελέσθη εἰς τὰ πλαίσια τῆς περὶ τὰ universalia, τὰς γ ε ν ι κ ὰ ς ἐννοίας τῶν πραγμάτων, σχολαστικῆς διαμάχης. Εἰς τὸ κεντρικὸν ἐρώτημα ὡς πρὸς τὴν ὀντολογικὴν προτεραιότητα μεταξὺ πράγματος καὶ ἐννοίας συνεκεντρώθη, ὅταν ἔδυεν ὁ Μεσαιών, ὁλόκληρος ἡ προσοχὴ τοῦ λογίου πνεύματος. Τὸ ἐρώτημα δὲν ἦτο τυχαῖον, ἀλλὰ κάτοπτρον τῆς ἐντάσεως μεταξὺ πρακτικῆς ζωῆς καὶ Ἐκκλησίας, μεταξὺ τῶν δικαίων τῆς ὕλης καὶ τῶν ἀξιώσεων τοῦ πνεύματος. Τὸ «πρᾶγμα» ἀντεπροσώπευσε τὸν κόσμον, ἡ «ἔννοια» ἀντεπροσώπευσε τὸν Θεὸν καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐζήτησε νὰ μάθῃ, πῶς συνδέονται μεταξύ των. Ὁ Νομιναλισμὸς ἐτάχθη λοιπὸν ὑ π ὲ ρ τ ῆ ς ὀ ν τ ο λ ο γ ι κ ῆ ς ἀ ν ε ξ α ρ τ η σ ί α ς τ ο ῦ π ρ α γ μ α τ ι κ ο ῦ κ ό σ μ ο υ ἔναντι τῆς πνευματικῆς τάξεως καὶ δι᾽ αὐτὸ ἀκριβῶς ἐξηρέθισε τὰ θεολογικὰ πνεύματα, ὥστε, ἀφ᾽ οὗ ὡδήγησεν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, νὰ θεωρηθῇ ὡς θεολογικὸν ἀτύχημα δυσάρεστον εἰς τὴν μνήμην.

Βεβαίως ἡ ἀντιδικία μεταξὺ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ οὐδέποτε παρουσιάσθη expressis verbis. Συγκεκριμένως οἱ νομιναλισταὶ ἐζήτησαν νὰ καθορίσουν, κατὰ πόσον ὁ γενικὸς ὅρος εἶναι ἀντίστοιχος τῶν πάντοτε ἐπὶ μέρους πραγμάτων. Ἂν ἡ πλατωνικὴ παράδοσις ἤθελε τὴν ἔννοιαν ἀ λ η θ ε σ τ έ ρ α ν τοῦ πράγματος καὶ κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς ἐκείνην ἡ σχολὴ τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς μετέθετε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐννοίας ἐ ν τ ὸ ς τοῦ πράγματος, ὁ Νομιναλισμὸς θέλει τὴν ἔννοιαν κ α τ᾽ ἀ ν α φ ο ρ ὰ ν πρὸς τὰ πράγματα ὡς καθαρῶς πνευματικὴν ὑπόστασιν ὀ ν τ ο λ ο γ ι κ ῶ ς δ ι ά φ ο ρ ο ν τῆς εἰς ἣν ἀναφέρεται πραγματικότητος. Ἐνῷ λοιπὸν εἰς τὴν πρώτην, ὑπὸ τοῦ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς ὁριζομένην φιλοσοφικὴν φάσιν τοῦ Μεσαιῶνος τὰ universalia sunt realia, εἰς τὴν δευτέραν φάσιν παρουσιάζονται ὡς ἀποκυήματα τῆς φαντασίας, ὁπωσδήποτε χρήσιμα διὰ τὴν τακτοποίησιν τῆς ζωῆς ἐντὸς τοῦ κόσμου χωρὶς ὅμως οὐσιαστικὴν βάσιν, ἐφ᾽ ὅσον ἡ γενικότης των δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἐκ συγκεκριμένων πάντοτε πραγμάτων ἀπαρτιζομένην φύσιν. Κατ᾽ αὐτὸν

τὸν τρόπον ὁλόκληρος ἡ γνῶσις παρουσιάζεται ὡς προσανατολισμὸς ἐντὸς τοῦ ὑλικοῦ περιβάλλοντος καὶ ὄχι ὡς ἀποκάλυψις τῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία οὐδέποτε ἔχει γενικὴν μορφήν. Αἱ ἔννοιαι λοιπὸν τῆς γνώσεως ὑπηρετοῦν ἁπλῶς τὴν οἰκονομίαν τῆς σκέψεως, δὲν συλλαμβάνουν ὅμως τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' εἶναι ἁπλᾶ nomina. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ λέξις «ἄνθρωπος» οὐδὲν σημαίνει περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἶναι ἁπλῶς μία τεχνικὴ ἐφεύρεσις ἀποτελουμένη ἐκ δύο φθόγγων. «Homo est vox bissillaba»[62], θὰ τονίσῃ ἐπιγραμματικῶς ὁ πατριάρχης τοῦ Νομιναλισμοῦ ἄγγλος φραγκισκανὸς μοναχὸς Γουλιέλμος de Ockham.

Γνωσεολογικὴ ἀποκέντρωσις τοῦ φυσικοῦ κόσμου πρὸς ὄφελος τῆς πειραματικῆς ἐμπειρίας.

Ὁλόκληρον τὸ ἐννοιολογικὸν σύστημα τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζεται κατὰ ταῦτα ἄχρηστον διὰ τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, ἐφ' ὅσον οὐδεμία ἔννοια παρέχει πληροφορίας περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἁπλῶς δι' αὐθαιρέτων φωνητικῶν συμβόλων τακτοποιοῦμεν ὁμοιάζοντα πράγματα, τῶν ὁποίων ἀγνοοῦμεν τὴν φύσιν. Ὅσοι ἑπομένως θὰ ἤθελον ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ πράγματα, νὰ μάθουν, τί εἶναι ὁ φυσικὸς κόσμος, δὲν χρειάζονται τὰς ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι, ὡς διανοητικὰ κατασκευάσματα χάριν τῆς συμπεριφορᾶς, εἶναι ἄσχετοι τοῦ ἀντικειμένου ἐνδιαφέροντος: «Τοῦτο λοιπὸν ἰσχυρίζομαι: ὅτι οὐδεμία ἔννοια.. εἶναι κάτι τὸ πραγματικὸν ὑπὸ μίαν ἄλφα μορφὴν ἐκτὸς τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὸ δημιούργημα αὐτὸ ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος του προσδιορίζει εἰς τὴν γενικότητά του πολλά, ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ νοῦ εἴτε ὑποκειμενικῶς εἴτε ἀντικειμενικῶς»[63]. Πλὴν λοιπὸν τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχουν διὰ τὸν πνευματικὸν τρόπον τοῦ φέρεσθαι, αἱ ἔννοιαι δὲν προσαρμόζουν τὸν νοῦν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἐμπειρικὰ δεδομένα οὔτε συμβάλλουν εἰς τὴν ὀντολογικήν των συγκρότησιν. «Οὐδεμία ἔννοια πραγματοποιεῖ σύνθεσιν πρὸς τὰ πάντοτε μοναδικὰ πράγματα.. οὔτε θέτει κάτι τὸ πραγματικὸν εἰς ἐκεῖνα»[64].

Διὰ τοῦ Νομιναλισμοῦ συντελεῖται ἡ πνευματικὴ ἀποκέντρωσις τῆς πραγματικότητος: Ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ γενικότης, ἀναγκαστικῶς καλύπτονται καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διαφεύγουν τὴν προσοχὴν τὰ συγκεκριμένα πράγματα. Ὅ,τι ὅμως μᾶς περιβάλλει, εἶναι πάντοτε μεμονωμένον. Ἄρα τὰ ὄντα δὲν ἔχουν ἐσωτερικὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἔννοιάν των. Ὁ Νομιναλισμὸς σχίζει ὅρους καὶ πράγματα εἰς δύο καὶ παρουσιάζει τὴν τομὴν ὡς αἴτημα τῆς γνωσεολογίας. Ἂν αἱ ἔννοιαι δὲν ὑπάρχουν πραγματικῶς, ἀλλὰ πνευματικῶς, ἂν δηλαδὴ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὴν πραγματικότητα ἐκφράσεις εἶναι ἁπλῶς πνευματικὰ τεχνάσματα ξένα πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν φύσιν τῶν ὄντων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται, πλήττεται ὁλόκληρος ἡ μέχρι στιγμῆς ἀναφερομένη εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον γνωσεολογία. Συνάμα ὅμως τονίζεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνον τότε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνδεθῇ ἐσωτερικῶς

πρὸς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα, ὅταν ἀναθέσῃ τὴν προσέγγισιν εἰς τὰ ὄργανα ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. Διὰ τοῦ Ockham ἐγκαινιάζεται λοιπὸν ὑπὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ἡ πρώτη συστηματικὴ κριτικὴ τῆς γνώσεως πρὸς χάριν τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐμπειρίας. Ἔκτοτε ἡ κριτικὴ αὐτὴ δὲν ἔπαυσε νὰ δημιουργῇ ἐμπειρικά, πραγματιστικὰ καὶ θετικιστικὰ κινήματα εἰς τοὺς κόλπους τῆς φιλοσοφίας, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐδικαιολόγησε τὴν πειραματικὴν ἔρευναν τῆς φύσεως χωρὶς ἀναφορὰν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν.

Διὰ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν τεχνικὴν ὡς ἀντικειμενικὴν ἐπαλήθευσιν τοῦ νομιναλιστικοῦ πνεύματος.

Κατὰ προτροπὴν τοῦ Νομιναλισμοῦ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀνέλαβε νὰ ἐρωτήσῃ συστηματικῶς τὰς αἰσθήσεις, *τί γνωρίζουν περὶ τοῦ κόσμου*. Διὰ τοῦ ἐλέγχου τῆς θεωρητικῆς γνώσεως ἀπεκαλύφθη ἡ ρευστὴ πραγματικότης τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας. Συγκεκριμένως ἡ νομιναλιστικὴ ὑπέρβασις τῆς ὀντολογίας τοῦ Ἀριστοτέλους συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποβολὴν τῆς παγίας ἐννοιολογικῆς μορφῆς τῶν πραγμάτων, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἐσωτερικῆς των μεταβολῆς καὶ τὴν παρουσίασιν τοῦ κόσμου ὡς συνεχοῦς γεγονότος. Ὁ Νομιναλισμὸς ἐθεμελίωσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τῶν πειραμάτων τοῦ Γαλιλαίου μέχρι τῆς συγχρόνου μηχανικῆς τῶν κβάντων. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἐτόνισεν εἰς τὴν ζωήν, ἀντὶ τῆς γνώσεως τὴν βούλησιν καὶ εἶπεν, ὅτι ἡ γνῶσις συμβαίνει «per voluntariam institutionem»[63], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελε πολὺ διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ εἰδικῶς σήμερον ἐκκωφαντικὸν σύνθημα τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος «ἡ γνῶσις εἶναι δύναμις»[65]. Ἡ βάσις λοιπὸν τοῦ νομιναλιστικοῦ κινήματος καὶ συγχρόνως τὸ θεωρητικὸν θεμέλιον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι μία διπλῆ ἀποπνευμάτωσις τοῦ κόσμου: Πρῶτον ὁ Νομιναλισμὸς ἀπέκλεισε θεωρητικῶς τὸν Θεὸν ἐκ τῆς φύσεως καὶ τὴν ἄφησε νὰ ἐξελίσσεται διὰ τῶν ἐσωτερικῶν της νόμων — *ὅ,τι ἀνέλαβε νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἐν συνεχείᾳ μαθηματικῶς ἡ* φυσικὴ ἐπιστήμη. Δεύτερον ἀπέδειξε, πόσον ἦτο ἀθεμελίωτος ἡ φυσικὴ γνῶσις, ἐφ' ὅσον ἡ φιλοσοφία ἐπέτρεπεν εἰς τὸ πνεῦμα νὰ ἐκπροσωπῇ τὴν ὕλην, διῃρημένην εἰς τομεῖς καθαρῶς θεωρητικῆς σκοπιμότητος ἀσχέτου τῆς ἐμπειρίας, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε διαρθρώνει ἡ πειραματικὴ ἔρευνα.

Ὁ Νομιναλισμὸς ὑπῆρξεν ἡ συγκεκριμένη φιλοσοφικὴ προϋπόθεσις τοῦ Μεσαιῶνος διὰ τὴν αὐτοσυνείδησιν καὶ τὴν μετέπειτα κυριαρχίαν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς φύσεως, τοῦ θεωρητικοῦ θεμελίου τῆς τεχνικῆς. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ Μεσαιὼν διὰ τῆς καταλήξεως τῆς φιλοσοφικῆς του ἀνησυχίας εἰς τὴν θετικὴν ἀξιολόγησιν τῶν συγκεκριμένων φυσικῶν γεγονότων, ὡς τῶν βασικῶν στοιχείων διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς γνώσεως, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴν ἀποχὴν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀκύρωσιν τῆς θεωρητικῆς

ἁρμοδιότητος τῆς διανοίας νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικότητα, ἐχάραξε τὴν ὁδὸν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον τελικῶς ἐπεχείρησε μέσῳ ἀντικειμενικῶν διαρρυθμίσεων, ὅ,τι ἀκριβῶς κατὰ τὴν νομιναλιστικὴν ἄποψιν κατορθώνει ὁ νοῦς μέσῳ τῶν ἐννοιῶν. Διὰ τῆς τεχνικῆς ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐπέτυχε μίαν ἐπαλήθευσιν τῆς ἱστορικῆς της προϋποθέσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα μηχανεύεται τρόπους διευθετήσεως τῆς πραγματικότητος χωρὶς νὰ θίγῃ τὴν ἐσωτερικήν της φύσιν. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ ἡ τεχνικὴ παρουσιάζεται ὡς ἀντικειμενικὴ ἐπικύρωσις τοῦ Νομιναλισμοῦ μέσῳ τῆς ἐπιστημονικῶς θεμελιωμένης φυσικῆς γνώσεως, δηλαδὴ ὁ Νομιναλισμὸς ἀποτελεῖ τὴν φιλοσοφικὴν συμβολὴν τοῦ Μεσαιῶνος εἰς τὴν σημερινὴν ἐκτεχνίκευσιν τοῦ κόσμου.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΦΥΣΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ

Ὁ ἐπιστημονικὸς χαρακτὴρ τῆς σημερινῆς τεχνικῆς καὶ ἡ τεχνικὴ καταγωγὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Μεταξὺ τῆς τεχνικῆς, ὅπως παρουσιάζεται σήμερον καὶ τοῦ Νομιναλισμοῦ, ὅπως ἐνεφανίσθη εἰς τὴν δύσιν τοῦ Μεσαιῶνος, μεσολαβεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ θεμελίωσις τῆς φυσικῆς ἐρεύνης. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς φύσεως ἀποτελεῖ τὴν γέφυραν τῆς τελευταίας φιλοσοφικῆς στάσεως τοῦ Μεσαιῶνος καὶ τοῦ σημερινοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ὅπως ὅμως διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πειραματικῆς μεθόδου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν ἐπὶ τῆς πραγματικότητος ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀπέκτησεν ἔναντι τοῦ Νομιναλισμοῦ τὴν ἱστορικήν της ἰδιοτυπίαν, κατ᾽ ἀνάλογον τρόπον καὶ ἡ τεχνικὴ δὲν εἶναι ἁπλῶς ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων, ὅπως ἐν πολλοῖς πιστεύεται, ἀλλὰ μία αὐτοδύναμος ἱστορικὴ πραγματικότης, ἡ ὁποία ἐξελίσσεται διὰ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀφ᾽ οὗ προηγουμένως τὴν ἔφερεν εἰς τὸ φῶς τῆς ἱστορίας. Ὅτι ἡ σύγχρονος τεχνικὴ ἀνεπτύχθη μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς φύσεως καὶ ὅτι συνδυάζει χάριν τῆς πρακτικῆς ζωῆς δυνάμεις, τὰς ὁποίας διεπίστωσε τὸ πείραμα καὶ διετύπωσαν τὰ μαθηματικά, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Δὲν χωρεῖ δηλαδὴ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ σημερινὸς τεχνικὸς κόσμος ἀνάγεται εἰς τὴν πειραματικὴν διαπίστωσιν μετρουμένων φυσικῶν μεγεθῶν, ὥστε εἰς τὴν ἐπιστημονικήν του καταγωγὴν νὰ ἔγκειται ἡ χαρακτηριστική του διαφορὰ ὡς πρὸς παράλληλα ἢ προγενέστερα τεχνικὰ συστήματα καὶ κατὰ τοῦτο εἰς μίαν ἀπεριόριστον δυνατότητα ἐπεκτάσεως τῶν ἐσωτερικῶν του τάσεων, ὅπως ἀκριβῶς διὰ τὴν μεθοδικὴν ἔρευναν τῆς φυσικῆς πραγματικότητος δὲν ὑπάρχουν ἐπίσης ὅρια, ἐν ὅσῳ αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς ἐπιστήμης ἰσχύουν.

Καθ᾽ ὃν λόγον ὅμως ἡ τεχνικὴ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιστημονικὸν ἐπιφαινόμενον, παρουσιάζεται καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ὡς ἐπακόλουθον τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ἡ ἀντιστροφὴ αὐτὴ δὲν ἔχει μόνον ὡς θέμα τὴν

μεσαιωνικὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου τῆς Εὐρώπης νὰ δεσμεύσῃ τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα καὶ διὰ τῆς δεσμεύσεως αὐτῆς νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὰ αἰτήματα τῆς συγκεκριμένης τεχνικῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία, ὅπου παρουσιάσθη ἐπιστημονικὴ συνείδησις, ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομός της. Ἡ ἀστρονομία τῆς ἀρχαιότητος ἐβασίσθη εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς ἀστρολογίας καὶ ἀργότερον ἐξεπλήρωσεν ἀνάγκας τῆς ναυσιπλοΐας. Τὰ μαθηματικὰ ἀνταπεκρίθησαν εἰς ἀπαιτήσεις τῆς γεωργίας, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς πολεμικῆς τέχνης ἢ τῆς ἡμερολογιακῆς τάξεως. Ἡ χημεία ὑπῆρξεν ἡ πραγματικὴ «πεμπτουσία» τοῦ ἐμπειρικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀνεμόχλευσε τὴν ὕλην κινούμενον ἐκ μιᾶς πίστεως ἀσχέτου πρὸς τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῆς τεχνικῆς γνώσεως, τὴν ὁποίαν ἐμεσίτευεν ἡ παράδοσις.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνέβη καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νεωτέρας φυσικῆς θεωρίας νὰ προλάβῃ ὡς ἀντικειμενικόν της προλεγόμενον ἡ τεχνικὴ κατηγορία τῆς μηχανῆς. Ἀφ' ὅτου ἐφευρέθη τὸ ὡρολόγιον, δὲν ἐμετρήθη μόνον ἀκριβέστερον ὁ χρόνος, ἀλλὰ παρουσιάσθη τὸ γενικὸν πρότυπον τοῦ κόσμου καὶ τῆς σκέψεως. Ἡ μηχανικὴ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος εἶναι ἀκολουθίαι τοῦ εὑρήματος, τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων ἀνήγγειλε καὶ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Τὸ ὡρολόγιον λοιπὸν δὲν ἦτο μία ἐφηρμοσμένη θεωρία, ἀλλὰ μία *γεννήτρια θεωριῶν*. Βεβαίως τὸ πείραμα ἐξελήφθη ὡς μία μορφὴ πρακτικῆς φιλοσοφίας, ἡ μηχανική του ὅμως διάταξις ὑπῆρξε καὶ παραμένει *τὸ πρότερον τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας*. Τὸ πείραμα εἶχε τὴν ἱκανότητα ν' ἀπομονώσῃ φυσικὰ φαινόμενα, διὰ νὰ γίνουν ἐπακριβῶς παρατηρήσιμα καὶ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ μαθηματικὸν μέτρον. Ὅταν ὁ *Γαλιλαῖος* κατεσκεύασε τὸ κεκλιμένον ἐπίπεδον, διὰ νὰ ὑπολογίσῃ τὴν ἐπιβράδυνσιν τοῦ πίπτοντος σώματος, εἶχεν ἀνατεθῆ ὁ ρόλος τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀνιχνευτοῦ εἰς μίαν κατ' ἀρχὰς ἁπλουστάτην μηχανήν. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι τὸ φυσικὸν φαινόμενον ἐξηναγκάζετο *διὰ τοῦ πειράματος* νὰ ὑποστῇ τὴν ἀνθρωπίνην παρατήρησιν, ἐσήμαινεν ἤδη μίαν *τεχνικὴν κυριαρχίαν* τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως, ὅ,τι ἐπὶ παραδείγματι ἀπέφυγον οἱ Ἕλληνες. Τὸ ἑπόμενον βῆμα εἰς τὸ στάδιον τῆς *δυνάμεως*, τοῦ ἀποτελέσματος τῆς τεχνικῆς δεσμεύσεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ὑπῆρξεν ἡ χρησιμοποίησίς της δι' ἕνα σκοπὸν ξένον πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ μάλιστα ἡ ὑποχρέωσις τῆς γνώσεως νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν στροφὴν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ἐκ τῆς φύσεως πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Ὑπαγωγὴ τῆς φύσεως εἰς τὴν τεχνικὴν διαρρύθμισιν, ὁ ἐπιστημονικὸς ὅρος τῆς φυσικῆς ἐρεύνης.

Τὸ τεχνικὸν πνεῦμα ἐβασίσθη εἰς τὴν μεταγενεστέραν εὐρωπαϊκήν του κατεύθυνσιν ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ πορίσματος. ἡ ἐξέλιξις ὅμως αὐτὴ δὲν ἐσήμαινε

κατ' οὐδένα τρόπον, ὅτι ἡ τεχνικὴ ἔπαυσεν ἐπὶ τοῦ τομέως τῆς φυσικῆς ἐρεύνης νὰ παράγῃ τὴν γνῶσιν, νὰ εἶναι ἡ *προϋπόθεσις τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας*. Εἰς τὴν νέαν ἐποχήν της ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἑξῆς ἡ φυσικὴ θεωρία παρουσιάζει τὸν κόσμον, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸν ἐντάξῃ ἐντὸς τεχνικῶν κατηγοριῶν: ἐφ' ὅσον μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πράγματος παρεμβαίνει ἡ τεχνικὴ κατασκευή.

Τὸ πρῶτον γεγονός, τὸ ὁποῖον συμβαίνει διὰ τῆς παρεμβάσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ὑποταγὴ τῆς φύσεως εἰς μίαν μεταφυσικὴν διαρρύθμισιν. Ὡς μέσον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἡ τεχνικὴ συσκευὴ εἶναι ἤδη μία ἐξαντικειμένισις τῆς ἐφέσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιβληθῇ τῆς φύσεως. Ἡ ἄγνωστος εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ μεταφυσικὴ αὐτὴ διάθεσις εἶναι *τὸ κεντρικὸν γεγονὸς τῆς Εὐρώπης*, ἀφ' ὅτου ἀπεμακρύνθη ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ κόσμου. Δὲν ἐτοποθέτησεν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη τὸν ἄνθρωπον ἐνώπιον μιᾶς φύσεως καθαρῶς ἀντικειμενικῶν διαστάσεων, διὰ νὰ τὴν ὑποτάξῃ, ἀλλ' ἡ φύσις εἰς τὴν γυμνήν της ἀντικειμενικότητα προεκάλεσε τὴν ὑποταγήν της διὰ τῶν τεχνικῶν μέσων τῆς γνώσεως, ἤτοι τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ τεχνικὴ διάθεσις *ὡδήγησεν* εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης ὡς μεθοδικοῦ τρόπου *γνώσεως* τῆς φύσεως καὶ ἴσως *ἐπιζήσῃ* τῆς ἐννοίας αὐτῆς. Ἡ προοπτικὴ ἐν προκειμένῳ δὲν εἶναι θέμα τοῦ παρόντος μελετήματος, ἔχει ὅμως σημασίαν ἐνταῦθα ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ἐν σχέσει πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι *προγενέστερον*. Τελικῶς ἡ φυσικὴ ἀνέλαβε νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν διάστασιν τοῦ κεντρικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πάθους, νὰ δώσῃ εἰς τὸ dominium τοῦ κόσμου ἐμπειρικὸν καὶ μαθηματικὸν χαρακτῆρα.

Διὰ νὰ γίνῃ τὸ φυσικὸν γεγονὸς ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς παρατηρήσεως, ἔπρεπε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν λογικὴν τοῦ πειράματος διὰ τῆς θύρας τοῦ ἀριθμοῦ. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὑπεχρεώθη νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὸ τεχνικὸν μέτρον τοῦ ἀνθρώπου, νὰ κατασκευασθῇ, διὰ νὰ γίνῃ προορατόν, νὰ *χάσῃ τὸν φυσικὸν χαρακτῆρα*, διὰ νὰ πλήξῃ τὴν χορδὴν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ὀφείλει λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης καὶ ἑξῆς ἡ φύσις νὰ γίνῃ *τεχνικὸν ἀντικείμενον*, ἐὰν πρόκειται ν' ἀποκτήσῃ ἐπιστημονικὸν νόημα. Ἡ τεχνικὴ δὲν εἶναι ἑπομένως ἁπλῆ κατάληξις ἢ μία παρέκβασις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ πρῶτον *ὁ μεθοδικός της ὅρος* καὶ δεύτερον *ἡ μοῖρα τῆς φύσεως*, προκειμένου ν' ἀναχθῇ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς συγχρόνου θεωρίας. Δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἰς τοὺς τομεῖς τῆς φυσικῆς ἐρεύνης διαφορὰ μεταξὺ γνώσεως, προβλέψεως, κατασκευῆς καὶ κυριαρχίας. Ἂν ἐπὶ παραδείγματι πρέπει νὰ διαπιστωθῇ, πῶς μεταβάλλεται ἡ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια εἰς ψῦξιν, φῶς ἢ θερμότητα ἢ πῶς μία χημικὴ ἀντίδρασις παράγει ἠλεκτρικὸν ρεῦμα, τὸ αἴτημα συνεπάγεται διὰ τὴν ἐκπλήρωσίν του *συγκρότησιν τῶν ὅρων, ὑπὸ τοὺς*

ὁποίους τὸ πρὸς παρατήρησιν φαινόμενον θὰ προκύψῃ τεχνικῶς ἐνώπιόν μας, ὥστε διὰ τῆς μετρήσεώς του νὰ ἔχωμεν τὰ δεδομένα διὰ μίαν περαιτέρω ζήτησιν. Αὐτὴ ὅμως ἀκριβῶς ἡ κατὰ βούλησιν κατασκευὴ τοῦ φυσικοῦ φαινομένου εἶναι ἡ βάσις ὅλων τῶν συγχρόνων τεχνικῶν ἔργων, διὰ τῶν ὁποίων κερδίζεται πάντοτε μία νίκη τοῦ συγκεκριμένου κατὰ τοῦ ἀφῃρημένου, τοῦ ἀναμενομένου κατὰ τοῦ ἀπροσδοκήτου, τοῦ ἐξαρτωμένου καὶ ρυθμιζομένου κατὰ τοῦ αὐτοτελοῦς καὶ τοῦ ἐλευθέρου, τοῦ φυσικῶς δυνατοῦ κατὰ τοῦ φυσικῶς συνήθους, τοῦ ἐπαναληπτοῦ κατὰ τοῦ μοναδικοῦ, τῆς τεχνικῆς κατὰ τῆς φύσεως.

Πῶς ἡ τεχνικὴ παράγει τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν καὶ καθορίζει τὰ προβλήματα τῆς ἐπιστήμης.

Μέχρι ποίου βαθμοῦ ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι σήμερον συνάλληλα γεγονότα, παρουσιάζεται σαφῶς, ἐὰν παρατηρήσωμεν τὸ ἔργον τῆς ἰατρικῆς. Χωρὶς μικροσκόπιον, ἀκτινογραφίαν, μεταλλικοὺς νεφρούς, ἠλεκτρικὰς ἐκκενώσεις, καθετῆρας, σύριγγας, ὀρθοπεδικὰ συστήματα, χωρὶς τὴν βιομηχανίαν τῶν φαρμάκων εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοηθῇ καὶ νὰ ὑπάρξῃ ἰατρικὴ ἐπιστήμη. Τὰ τεχνικὰ μέσα δὲν ἔχουν ἁπλῶς βοηθητικὸν χαρακτῆρα, δὲν ἀποτελοῦν «ἐφαρμογὴν τῆς ἐπιστήμης», ἀλλὰ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην αὐτὴν καθ' ἑαυτήν. Ὄχι λοιπὸν μόνον δὲν μεταφράζουν τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν εἰς πρᾶξιν, ἀλλ' ἡ γνῶσις αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπόρροιά των. Πόσον ἡ τεχνικὴ συνετέλεσεν εἰς τὴν διεύρυνσιν τῆς ἰατρικῆς γνώσεως, κατέστη φανερὸν τελευταίως εἰς τὸν τομέα τῶν ἀντιβιοτικῶν. Θεμελιώδη ἐρωτήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν γενετικὸν χαρακτῆρα μικροοργανισμῶν ἢ βασικαὶ διαπιστώσεις σχετικαὶ πρὸς τὴν μόλυνσιν καὶ τὴν ἄμυναν τοῦ σώματος παρουσιάσθησαν ὡς ἀποτελέσματα τῆς χρήσεως καθαρῶς τεχνικῶν προϊόντων.

Εἰς ἕνα παράλληλον ἐπιστημονικὸν τομέα, τὸν χῶρον τῶν ἐλαχίστων διαστάσεων, ὁλόκληρος ἡ γνῶσις τείνει νὰ καταστῇ μία τεχνικὴ λειτουργία, νὰ στηρίζεται εἰς συνεχῶς πολυπλοκώτερα μηχανικὰ συστήματα μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἐπιστήμων οὔτε νὰ θέτῃ τὸ πρόβλημα οὔτε νὰ ὁρίζῃ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς γνώσεως, ἀλλὰ νὰ καταγράφῃ τὴν ἔνδειξιν καὶ νὰ ἐφαρμόζῃ τὰ αἰτήματα τῶν τεχνικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα συντελοῦνται ἐπέκεινα πάσης αἰσθήσεως ἐντὸς τῶν μηχανημάτων. Ἡ καταγραφὴ ἐξ ἄλλου τῶν πειραματικῶν ἐνδείξεων δὲν εἶναι προσωπικὸν ἔργον τοῦ ἐρευνητοῦ, ἀλλ' ἱκανότης ἀπροσώπων μετρητῶν, οἱ ὁποῖοι μεταφράζουν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἀριθμῶν ἀπαράστατα κατ' ἄλλον τρόπον γεγονότα. Μετρήσεις ὑπεραισθητῶν συμβάντων ἐκ μέρους ἠλεκτρονικῶν λογιστῶν, ἐπὶ παραδείγματι τῶν ἑκατομμυρίων ἠλεκτρικῶν Volt, τὰ ὁποῖα παράγει τὸ κυκλοτρόνιον, εἰσέρχονται λοιπὸν ἐρειδόμεναι εἰς τὰ τεχνικά των δίκαια ὡς ἐπιστημονικὰ δεδομένα εἰς τὴν θεωρίαν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ τεχνικὴ συσκευὴ καθορίζει σήμερον, τί πρέπει νὰ θεωρηθῇ

ὡς πρόβλημα τῆς ἐρεύνης καὶ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα μὲ τὴν σειράν του τὸ εἶδος τῆς ἀνυπάρκτου, ἀλλ' ἀναγκαίας συσκευῆς διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ἐὰν τοῦτο ἔχῃ ὡς νόημα, ὅτι ὁ τεχνικὸς κόσμος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης αὐτοκαθορίζει σήμερον τὴν πορείαν τῆς γνώσεως καὶ παρασύρει τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τῆς μιᾶς τεχνικῆς δυνατότητος εἰς τὴν ἄλλην ἀνεξαρτήτως τῆς φύσεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, σημαίνει τελικῶς, ὅτι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἐπειδὴ κατὰ βάσιν ἔχει ἐκτεχνικευθῆ, ἔπαυσε νὰ θεμελιώνῃ τὴν γνῶσιν, νὰ διακρίνῃ τὸ ὀρθὸν ἐκ τοῦ ἐσφαλμένου νὰ ζητῇ τὴν οὐσίαν τῆς φύσεως, διὰ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὸν τεχνικὸν βιασμὸν τῆς φύσεως, ὁπουδήποτε καὶ ὁπωσδήποτε τὸ ἐγχείρημα παρουσιάζεται ὡς μηχανικὴ δυνατότης.

Μεθοδικὴ ἐγκατάλειψις τῆς ἀληθείας ὡς προϋπόθεσις τῆς τεχνικῆς ὑπερβάσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Τὴν κατεύθυνσιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐπέκεινα τῆς ἀληθείας ἐπέτρεψεν ἀποφασιστικῶς ἡ ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν ἐλαχίστων διαστάσεων τεχνικὴ συντριβὴ τοῦ στυλοβάτου τῆς παραδεδομένης λογικῆς, τοῦ ἀξιώματος τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως. Διὰ τῆς πυρηνικῆς ἐρεύνης παρουσιάσθη τελικῶς ἡ διάκρισις μεταξὺ ὀρθότητος καὶ πλάνης μεθοδικῶς ἀσύμφορος, ὥστε μόνον μία διαβάθμισις μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν γνωσεολογικῶν πόλων τῆς παραδόσεως νὰ προάγῃ οὐσιαστικῶς τὴν ἐπιστημονικὴν ζήτησιν. Μία λογικὴ περισσοτέρων ἀξιῶν μεταξὺ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς δὲν ἦτο δυνατὸν ὅμως νὰ λειτουργήσῃ, ἐὰν παρέμενε παρὰ ταῦτα ὡς σκοπὸς καὶ δικαίωσις τῆς ἐρεύνης ἡ γνῶσις τῆς οὐσίας. Διὰ τῆς ἀνατροπῆς τῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως ἔπρεπε καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα νὰ παύσῃ νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ «ὂν ᾗ ὄν» καὶ νὰ περιορισθῇ εἰς τὸν τρόπον προγνώσεως τεχνικῶς δυνατῶν γεγονότων. Μόνον ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πειραματικοῦ μηχανισμοῦ ρύθμισις τῶν εἰς τὰς φυσικάς μας αἰσθήσεις ὁριστικῶς ἀγνώστων φαινομένων μᾶς ἐπιτρέπει τὴν κατὰ στατιστικὴν πιθανότητα πρόβλεψιν τοῦ ἐπιτεύγματος, ἄρα μόνον μία ἐπιστήμη, ἡ ὁποία θὰ ἐξέδιδε συνταγὰς διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς φύσεως, θὰ ἦτο ἀνταξία τῶν μεθοδικῶν της αἰτημάτων.

Ἡ δυνατότης ὅμως αὐτὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ ἀπαίτησις τοῦ τεχνικοῦ ἀνθρώπου. Δὲν χρειάζεται δηλαδὴ εἰς τὴν τεχνικὴν ἡ γνῶσις, ἀλλ' ἡ χρῆσις· δὲν εἶναι σκοπὸς τοῦ μηχανικοῦ ἔργου ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' ἡ ὠφέλεια· δὲν ἀπασχολεῖ τὴν ἐποχήν, τί ἐστιν ἡ φύσις, ἀλλὰ τί κατασκευάζεται διὰ τῆς φύσεως. Ἡ τεχνικὴ λοιπὸν στάσις δὲν χαρακτηρίζει μόνον τοὺς ἀμετόχους τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ καὶ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, ἐφ' ὅσον μόνον τεχνικῶς προάγεται ἡ ἔρευνα. Ἀντὶ διὰ τοῦτο νὰ παρουσιασθῇ ἡ τεχνικὴ ὡς «ἐφηρμοσμένη ἐπιστήμη», ἐμφανίζεται ἡ φυσικὴ ὡς μεθοδικὴ ἀνάπτυξις τῆς τεχνικῆς διαθέσεως. Ἡ διάθεσις αὐτὴ δὲν

προσανατολίζεται πρὸς τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ δι' ἐκείνης πρὸς τὴν δύναμιν· δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν φύσιν, ἀλλὰ δι' ἐκείνης εἰς τὸν ἄνθρωπον. Βεβαίως ἡ φυσικὴ προσπαθεῖ, ὅταν ἐρευνᾷ τὴν ὕλην, νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα καὶ μάλιστα ἐσχημάτισε προσφάτως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τοῦτο ἦτο πράγματι δυνατόν. Ἀντιθέτως ὅμως ἡ τεχνικὴ ὄχι μόνον δὲν ἐπιδιώκει ν' ἀγνοήσῃ, ἀλλὰ διαμορφώνει τὸν ἄνθρωπον μέσῳ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Διὰ τοῦτο ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν καθαρὰν ἔρευναν παρελθόντων καιρῶν, ἡ ὁποία ἐπεδίωκε νὰ εἶναι ἔναντι τοῦ ὑποκειμενικοῦ της ὅρου ἀδιάφορος, τὸ τεχνικὸν ἔργον προάγεται, ἐφ' ὅσον καθορίζει τὴν πρᾶξιν, τὴν σκέψιν καὶ τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπέκεινα τῆς ἀληθείας. Παρ' ὅσα λέγονται περὶ τοῦ ἀντιθέτου[1], τὸ τεχνικὸν ἔργον ἔχει διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠθικὸν χαρακτῆρα. Δὲν εἶναι μόνον μέσον διὰ τὸν ἄλφα ἢ τὸν βῆτα σκοπόν, ἀλλ' ἐμπεριέχει τὸν σκοπόν του, προσδιορίζει δηλαδὴ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως ὅταν τὸν ἀπαλλάσσῃ τῶν προσωπικῶν του ὑποχρεώσεων.

Παρ' ὅτι ἡ φυσικὴ σήμερον γνωρίζει, ὅτι ἡ ἐπιστημονική της γνῶσις περιλαμβάνει τὸν ἄνθρωπον, προσπαθεῖ νὰ δικαιολογηθῇ ὡς ὑπέρβασίς του τοὐλάχιστον εἰς τὴν προσωπικήν του διάστασιν. Ἡ διαφορὰ ἐν προκειμένῳ ἔναντι τῆς τεχνικῆς ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος παρεμβάλλεται μεταξὺ παρατηρήσεως καὶ παρατηρουμένου ὡς ἀντιληπτικὴ δυνατότης καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον συνθετικὸν ὅλων τῶν φυσικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται τεχνικῶς καὶ παρίστανται μαθηματικῶς, ἐνῷ ἡ τεχνικὴ ἐξελίσσεται διὰ τῆς πνευματικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς ἱστορικῆς του διαστάσεως, καθ' ὃν λόγον ἀντικαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν κόσμον, τοὺς ὁμοίους του καὶ τὴν ὕπαρξίν του. Ἐνῷ εἰς τὴν φυσικὴν ἡ ὑπέρβασις τοῦ προσώπου εἶναι ὁ ἄχρονος ὅρος τῆς ἐρεύνης, διὰ τῆς τεχνικῆς ἡ ὑπέρβασις αὐτὴ κινεῖ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν. Καθ' ὃν χρόνον ἡ τεχνικὴ προσφέρει τὴν δέσμευσιν τῆς ὕλης, ἡ ὁποία ἐπετεύχθη χωρὶς προσωπικὴν ἀναφοράν, εἰς τὸν ἑκάστοτε ἄνθρωπον, συναντᾶται πρὸς τὴν φυσικήν, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς προσφορᾶς ὁ ἄνθρωπος ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν δυνατότητα.

Ἡ κατάληξις τοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης.

Ἂν ἡ φυσικὴ ἐνδιαφέρεται πρωτίστως διὰ τὴν μαθηματικὴν παράστασιν τῆς φύσεως, ἡ τεχνικὴ ὑποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον μέσῳ τῆς ἀντικειμενικῆς προβολῆς τῶν ἐπιστημονικῶν παραστάσεων. Ἂν λοιπὸν ἡ τεχνικὴ δὲν ἐννοῆται χωρὶς φυσικὴν ἔρευναν, ὁ λόγος τῆς τεχνικῆς διαρθρώσεως τῆς συγχρόνου ζωῆς πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐκτὸς τῆς φυσικῆς ἐρεύνης. Τὸ πειραματικὸν ἐργαστήριον εἶναι ἁρμόδιον διὰ τὴν τεχνικὴν σύλληψιν τῶν φυσικῶν φαινομένων, εἰς τὴν ἐρώτησιν ὅμως, διὰ ποῖον λόγον ἡ τεχνικὴ δὲν πε-

ριωρίσθη εἰς τὴν κατασκευὴν ὀργάνων πειραματισμοῦ, ἀλλ' ἐπεξετάθη εἰς ὅλον τὸ μῆκος τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν, ἡ μεθοδικὴ ἔρευνα τῆς φύσεως δὲν γνωρίζει τὴν ἀπάντησιν. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ ἐπίσης νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, διατί ἡ τεχνικὴ τὴν ὁδηγεῖ εἰς ἠπείρους χωρὶς ἐπιστημονικὴν ἱστορίαν. Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἐπιστημονικῶς, πῶς συμβαίνει νὰ χρησιμοποιῆται σήμερον ἡ ἐπιστήμη πρὸς λύσιν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐνδιαφέρουν τὴν ἔρευναν, ἀλλὰ τὸν τρόπον τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων.

Χωρὶς ἱστορικὴν συνείδησιν τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς ἐπικαίρου θέσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον, τοῦ τί εἶναι, πῶς ζῇ καὶ ποῦ κατευθύνεται ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη· δὲν ἐννοεῖται ὅμως τὸ τεχνικὸν ἔργον. Τὸ σῶμα τῆς τεχνικῆς ἀποτελεῖ λοιπὸν ἡ ἐπιστημονικὴ δέσμευσις τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ψυχή της ὅμως εἶναι ἡ ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς του ὑπάρξεως, νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν «ἄπλωσιν καὶ ἐπίδοσίν αὐτοῦ» ἀντικειμενικῶς, μίαν ὑπέρβασιν τῆς ἀτομικότητός του ὡς ἐνεργὸν συμμετοχὴν εἰς τὸν τρόπον διακυβερνήσεως τοῦ κόσμου, εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἡ θρησκεία ἐπεφύλαξεν εἰς τὸν Θεόν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ τεχνικὴ εἶναι ἡ τελευταία φάσις τοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης, μιᾶς χρονικῶς καὶ τοπικῶς ὡρισμένης ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία σήμερον συνίσταται εἰς τὴν διάδοσιν ἀντικειμενικῶν δυνατοτήτων ὑποκαταστάσεως τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀτομικήν του στάσιν εἰς τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο ἡ τεχνικὴ δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας, ἀλλὰ περιλαμβάνει ἐντός της ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζεται ὡς ἄτομον καὶ διὰ τῆς ἐξαντικειμενίσεως τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς τὸν καθιστᾷ ἱκανὸν νὰ συμμετέχῃ εἰς τὰ γεγονότα τοῦ κόσμου, χωρὶς νὰ εὐθύνεται προσωπικῶς δι' ὅ,τι μέσῳ τῆς συμμετοχῆς του συντελεῖται.

Ποῦ ὁδηγεῖ τὴν φυσικὴν ἡ τεχνική της ὑποτέλεια.

Ἡ τεχνικὴ κατεύθυνσις, τὴν ὁποίαν ἐχάραξεν ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τῶν Μέσων χρόνων μέχρι σήμερον, εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ φυσικὴ ἔρευνα ἔχει ἤδη ὑπαχθῇ ὄχι μόνον μεθοδολογικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως γενικῆς κατευθύνσεως εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ἡ ὑπαγωγὴ αὐτὴ συνετελέσθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τεχνικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐγονιμοποίησαν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἡ κυοφορία εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει ἐξωτερικὰς διαστάσεις, ὅταν ἡ μηχανικὴ ρύθμισις τοῦ χρόνου ἐπέτρεψε (1484 μ.Χ.) τὸν ὑπολογισμὸν διαπλανητικῶν ἀποστάσεων. Ὅλα τὰ τεχνικὰ ἐπιτεύγματα ἐν συνεχείᾳ εἶχον τὴν ἀπήχησίν των εἰς τοὺς τομεῖς τῆς καθαρᾶς φυσικῆς ἐρεύνης. Ἡ τυπογραφία ὡς πρώτη δυνατότης ἀπεριορίστου πνευματικῆς ἐπικοινωνίας, τὰ ὑπερωκεάνεια ταξείδια ὡς διεύρυνσις τῆς γνώσεως

περὶ κόσμου καὶ ἀνθρώπου καὶ κατόπιν ἡ ἀεραντλία, τὸ βαρόμετρον, ἡ λογιστικὴ μηχανή, τὸ θερμόμετρον καὶ ἡ ἄλλη ἀστραπιαίως ἔκτοτε ἀναπτυχθεῖσα μηχανικὴ περιουσία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου συνέβαλε κατὰ τρόπον ἀνυπολόγιστον εἰς τὴν ἐκπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, μέχρις ὅτου σήμερον ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ εἰσέρχεται πρῶτον εἰς τοὺς ἠλεκτρονικοὺς ἐγκεφάλους καὶ ἔπειτα ἐντὸς τῶν ἀπὸ πλευρᾶς λογιστικῶν δυνατοτήτων περιωρισμένων προτύπων ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν στρατευθέντων ἐρευνητῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἀπίθανος ὅμως ἀνάπτυξις τῶν τεχνικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ σκοποῦ κατασκευῆς τῶν χάριν τῆς φυσικῆς ἐρεύνης ἀπέβησαν ἡ sine qua non μεθοδική της προϋπόθεσις, χειραγωγεῖ σήμερον τὸ ἐπιστημονικὸν πεπρωμένον πρὸς μίαν ἀδόκητον καὶ διὰ τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης ζοφερὰν προοπτικήν. Τὸ πρᾶγμα καὶ σήμερον ἀκόμη ἰδίως εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ἐρεύνης δὲν ἔχει γίνει εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν συνειδητόν, παρ' ὅτι ἤδη ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εὑρίσκεται σχεδὸν πρὸ τετελεσμένου γεγονότος. Ἡ νέα κατάστασις ἐδημιουργήθη, ἐπειδὴ ἡ σημερινὴ τεχνικὴ διακρίνεται ὅλων τῶν ἄλλων τεχνικῶν διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς της καταγωγῆς καὶ συνάμα ἐπειδὴ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ ἐπιστημονικόν της ἔργον χωρὶς τεχνικὴν συμπαράστασιν. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς φυσικῆς ἐρεύνης εἶναι σ υ ν ά ρ τ η σ ι ς τ ῆ ς ἐ ξ ε λ ί ξ ε ω ς τ ῶ ν τ ε χ ν ι κ ῶ ν τ η ς π ρ ο ϋ π ο θ έ σ ε ω ν. Ὅσον περισσότερον ἐκλεπτύνονται καὶ ἰσχυροποιοῦνται αἱ συσκευαὶ πειραματισμοῦ, τόσον ταχυτέρα καὶ οὐσιωδεστέρα καθίσταται ἡ πορεία τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν. Παράδειγμα ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ ἀτομικοῦ ἐπιστήμονος R. Hofstadter εἰς τὸ συνέδριον τῶν διὰ βραβείου Nobel τιμηθέντων φυσικῶν εἰς Lindau τῆς Γερμανίας τὸ τελευταῖον πενθήμερον τοῦ Ἰουνίου 1962, ἡ ὁποία περιεῖχε τὴν πληροφορίαν, ὅτι αἱ περὶ τοῦ ἀτομικοῦ πυρῆνος ἔρευναί του θὰ ἦσαν ἀνέφικτοι, ἐὰν δὲν διέθετε διὰ τὰς σχετικὰς μετρήσεις εἰδικὸν μαγνητικὸν κάτοπτρον βάρους 200 τόννων.

Ἰδαιτέρως αἰσθητὴ καθίσταται ἡ ἐξάρτησις αὐτὴ τῆς φυσικῆς ἐκ τῆς τεχνικῆς εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ὑστεροῦν εἰς τεχνικὴν πρόοδον καὶ διὰ τοῦτο ἀπέχουν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐπιστήμης εἴτε ἀναγκάζονται νὰ στέλλουν ἐπιδόξους ἐρευνητὰς εἰς ὅσους διαθέτουν τὸν ἀπαραίτητον τεχνικὸν ἐξοπλισμόν. Συμβαίνει λοιπὸν σήμερον τὴν βελτίωσιν καὶ κατασκευὴν τῶν τεχνικῶν μέσων ἐρεύνης νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ χρηματοδοτήσουν ἐντὸς τῶν τεχνικῶς προηγμένων κρατῶν τὰ πανεπιστήμια ἢ μεμονωμένα πρόσωπα ἐκ τῆς ἀτομικῆς των περιουσίας. Ἡ ἀδυναμία αὐτὴ κατέστησε τὴν ἔρευναν προβληματικὴν ὄχι ὅμως λόγῳ τῆς ἐλλείψεως χρημάτων, ἀλλὰ διότι οἱ νέοι χορηγοί, ἡ βιομηχανία καὶ ἡ κυβέρνησις, δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ διὰ τὴν τεχνικήν της ἐκμετάλλευσιν. Ἐντὸς τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ἐργα-

στηρίων, τὰ ὁποῖα ὁμοιάζουν πρὸς ἐργοστασιακοὺς θαλάμους, οἱ σύγχρονοι ἐρευνηταί, οἱ ὁποῖοι ὁμοιάζουν πρὸς μηχανικούς, προσπαθοῦν νὰ θρέψουν τὴν ἐπιστήμην ἐκ τῶν ψυχίων τῆς τεχνικῆς σκοπιμότητος. Οἱ περισσότεροι ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἐργαζομένων διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ κράτους ἐρευνητῶν ἔχουν ἤδη μεταβάλλει τὴν ἐπιστημονικήν των συνείδησιν εἰς ἐπαγγελματικὴν ὑποχρέωσιν καὶ δὲν ἐργάζονται χάριν τῆς προόδου τῆς καθαρᾶς ἐρεύνης, ἀλλ' ὑποτάσσουν τὴν ἔρευναν εἰς τοὺς τεχνικοὺς σκοποὺς τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ σήμερον λόγος περὶ μιᾶς μισθοφορίας τῆς φυσικῆς εἰς τὴν ἀργυραμοιβὸν ἰσχὺν τῆς τεχνικῆς ἢ τὴν βίαν τῆς πολιτικῆς ἐκπροσωπήσεως τεχνικῶν ἀναγκῶν, ὁπότε ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δικαιολογεῖται ὡς ἑξῆς: «Ποῦ συνίσταται ἐπομένως σήμερον ὁ σπουδαιότερος σκοπὸς εἰς τὴν ἔρευναν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἀνθρώπων; Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ὁ σκοπὸς αὐτὸς συνίσταται εἰς τὴν δι' οἰκονομικῶν ἐπιτυχιῶν ἐπικύρωσιν.. τῆς προοπτικῆς τοῦ ἑπταετοῦς σχεδίου καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἰσχυροτέραν ἀπόδειξιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ ἔναντι τῆς παρῳχημένης κοινωνικῆς τάξεως τῆς κεφαλαιοκρατίας»[2].

Πολιτικὴ στράτευσις ὡς δυνατότης ἐπιστημονικῆς ἐπιβιώσεως. Ἀφ' ὅτου ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη διὰ τῆς τεχνικῆς της φορᾶς συνήντησεν εἰς τὴν φύσιν, ἀντὶ τῆς οὐσίας, τὴν δύναμιν καὶ ἐφ' ὅσον ἡ συνάντησις αὐτὴ προϋποθέτει μηχανικὰς ἐγκαταστάσεις, ἡ κατασκευὴ τῶν ὁποίων εἶναι μόνον διὰ τῆς κρατικῆς ἐπιχορηγήσεως δυνατή, ἡ φυσικὴ ἔρευνα παρουσιάσθη ὡς ἐθνικὴ ὑπόθεσις. Διὰ πρώτην φορὰν οἱ φυσικοὶ ἐπιστήμονες συνειδητοποίησαν τὴν νέαν κατάστασιν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας παγκοσμίου πολεμικῆς ἀναστατώσεως. Ἡ ἔρευνα τῆς φύσεως παρουσιάσθη τότε ὡς πολιτικὸν καθῆκον, τὸ ὁποῖον ἔπεισε τοὺς διστακτικοὺς νὰ θητεύσουν εἰς τὸ κράτος χάριν τῆς ἐθνικῆς ἀσφαλείας. Ἡ ἐπιστράτευσις τῆς ἐπιστήμης εἶχεν ὅμως ἕνα ἐθελοντικὸν χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος, κατ' ἀρχὰς ἀνομολόγητος, ἦτο ἄσχετος τοῦ πολέμου καὶ διὰ τοῦτο ἔπεισε τοὺς ἐρευνητὰς νὰ ὑποστοῦν τὰς συνεπείας τῆς στρατιωτικῆς των θητείας κ α ὶ ἀφ' ὅτου ὁ πόλεμος ἔληξε. Τὸ γεγονὸς ὅτι μετὰ τὸ ἔτος 1945 οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν συνεργασθέντων διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀτομικῆς βόμβας ἐπέστρεψαν εἰς Los Alamos, συνέβη, ἐπειδὴ τὰ πανεπιστημιακὰ ἐργαστήρια ἐν τῷ μεταξὺ ἦσαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ κρατικὰ ἐρευνητήρια τ ε χ ν ι κ ῶ ς π α ρ ῳ χ η μ έ ν α. Ὁ λόγος τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀτομικὴν πόλιν ἦτο ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἡ ἄρνησις τῆς περαιτέρω συνεργασίας θὰ ἰσοδυνάμει πρὸς ἀποκλεισμὸν ἐκ τῆς ὁμάδος τῶν πρωτοπόρων τῆς ἐρεύνης, ἐφ' ὅσον μόνον εἰς τὰ εἰδικῶς οἰκοδομηθέντα κέντρα ὑπῆρχον τὰ ἀπαιτούμενα ὄργανα πειραματισμοῦ: οἱ ὅροι τῆς παραγωγῆς ἐπιστημονικῶν γνώσεων.

Ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς ἐπιστήμης ἐλήφθη

διὰ τοῦτο αὐτὴν τὴν φορὰν ἐν συνειδήσει τῶν συνεπειῶν της. Ὅλοι ἐγνώριζον, ὅτι θὰ ἔπρεπε καὶ πάλιν νὰ περιορισθοῦν εἰς μίαν λεπτομερῶς καθωρισμένην περιοχὴν ἐρεύνης, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν θὰ καθώριζον οἱ ἴδιοι. Ἀόρατα τείχη ἀσφαλείας θὰ ὑψοῦντο μεταξὺ τῶν ὁμίλων, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς θὰ μετέδιδον τὰ πορίσματα τοῦ συλλογικοῦ ἔργου εἰς τὸν ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἐργασίας περισσοτέρων ὁμάδων, εἰς τρόπον ὥστε ἐλάχιστοι μόνον νὰ γνωρίζουν, τί ἀκριβῶς συντελεῖται. «Οὔτε δώδεκα ἄνθρωποι ἐκ τῶν ἐν συνόλῳ 150.000 προσώπων, τὰ ὁποῖα τελικῶς ἀπησχόλει τὸ «σχέδιον Μανχάταν», δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἔχουν μίαν ἐποπτείαν τῆς συνολικῆς ἐργασίας»[3]. Ἐκτὸς τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἐπικοινωνίας καὶ κατὰ πρῶτον λόγον τῶν ἀνακοινώσεων, ὥστε ὁ παλαιὸς δραματισμὸς τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος νὰ ἐκπληρωθῇ τώρα κατὰ γράμμα («Ἐπίσης εἶναι σύνηθες μεταξύ μας νὰ ἐλέγχωμεν, ποῖαι ἐκ τῶν ἀνακαλύψεων καὶ ποῖα ἐκ τῶν πειραμάτων μας ἐπιτρέπεται νὰ ἴδουν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος»[4]), οἱ ἐπιστήμονες ἔχουν ὑπ' ὄψιν των, ὅτι ἐπιστολαὶ καὶ τηλέφωνα ἀγρύπνως ἐλογοκρίνοντο, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀνεχθοῦν ὁρατὸν ἢ ἀόρατον σωματοφύλακα καὶ εἰς τὰ γραφεῖα καὶ πιθανῶς τὰ διαμερίσματά των μυστικὰ μικρόφωνα, ὅτι ἡ διεύθυνσίς των ἦτο ἐπίσης μυστική, ὅτι καὶ εἰς τὴν οἰκογένειάν των ἀκόμη ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ψεύδωνται ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἀπασχολήσεώς των καὶ νὰ ὑφίστανται περιοδικοὺς ἐλέγχους ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ τί ἐπιστημονικῶς πράττουν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς νομιμοφροσύνης των, ὅπως συνέβη διὰ τοῦ εἰδικοῦ νόμου, τὸ ὁποῖον ἐψήφισεν ἡ κυβέρνησις H. Truman τὴν 21ην Μαρτίου 1947. Ὁλόκληρον αὐτὴν τὴν διὰ τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης παραδειγματικὴν ταλαιπωρίαν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφύγουν, ὅσοι θὰ ἤθελον νὰ ἐξακολουθήσουν ἐργαζόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐλευθερίας τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐρεύνης ἦτο ὅμως χωρὶς τὴν τεχνικὴν συμπαράστασιν τοῦ πολιτικοῦ ἐργοδότου, ὁ ὁποῖος τὴν ἀπέρριπτε, μία ἱστορικὴ οὐτοπία.

Ἔρευνα τῆς φύσεως μεταξὺ ἐσωτερικῆς συγκρούσεως καὶ ἐξωτερικῆς βίας.

Ὅσον περισσότερον ἐξαρτᾶται ἡ φυσικὴ ἐκ τῆς τεχνικῆς, τόσον ἐπιταχύνεται ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος, εὐρύνεται ὁ τομεὺς τῆς δυνάμεως, αὐξάνεται ἡ πολιτικὴ σημασία καὶ ἡ βιομηχανικὴ ἀξία τῶν δεδομένων τῆς ἐρεύνης, περιορίζεται ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἐπιστήμης. Οἱ ζηλωταὶ τῆς φυσικῆς γνώσεως εὑρίσκονται διὰ τοῦτο πρὸ τοῦ διλήμματος ἢ νὰ ἐκμηδενισθοῦν ἐπιστημονικῶς ἐπιμένοντες εἰς τὴν παράδοσιν ἢ νὰ λιποτακτήσουν πρὸς ὅσους διαθέτουν τὰ τεχνικὰ μέσα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἀδιάφοροι διὰ τὴν κατεύθυνσιν. Ἡ μόνωσις, ἡ ἀποσιώπησις, ἡ στρατιωτικὴ παρακολούθησις, ἡ ἔρευνα εἰς τομεῖς καθοριζομένους ἀναλόγως τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς των ἀπηχήσεως καὶ ἡ ἐπὶ τέλους πάγκοινος γνῶσις, ὅτι τὰ πάντα συντονίζονται ἂν ὄχι διὰ

τὸν θάνατον συνεχῶς περισσοτέρων ἀνθρώπων, πρὸς ὄφελος ὅμως γενικῶν συμφερόντων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ὡς προσωπικὴ ἀξία δὲν ἔχει θέσιν, εἶναι ἀπὸ τοῦδε προϋποθέσεις τῆς φυσικῆς ἐρεύνης. Ὡρισμένοι εὐαίσθητοι, ἰδίως εἰς τὰς χώρας τῆς ἀνθρωπιστικῆς παραδόσεως, ἐτέθησαν πρὸ τοῦ ἐρωτήματος, ὅπως τὸ διετύπωσεν ὁ φοιτητὴς τοῦ Oslo εἰς τὸν R. Jungk: «Θέλω νὰ γίνω ἠλεκτρομηχανικός.. Μοῦ ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ βοηθήσω εἰς τὴν κατασκευὴν ἑνὸς ψυχροῦ, τεχνητοῦ, ἐχθροῦ τῆς ζωῆς, ἀπανθρώπου κόσμου;»[5]. Ὅσοι ἀπήντησαν ἤδη καταφατικῶς, προσεπάθησαν ἀργότερον νὰ δικαιολογηθοῦν ὡς ἑξῆς: «Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πράξω κατ' ἄλλον τρόπον. Βεβαίως ἡ πρόθεσίς μου δὲν ἦτο νὰ κατασκευάσω ἀτομικὰ ὅπλα. Μὲ παρέσυρεν ὅμως τὸ ρεῦμα καὶ ἡ μία συγκατάθεσις ἠκολούθησε τὴν ἄλλην, ὥσπου ἐξηναγκάσθην ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ κάμω μίαν πρᾶξιν, χωρὶς πράγματι νὰ τὸ θέλω»[6]. Ἄλλοι πάλιν, διὰ νὰ μὴ θέσουν τὴν πεῖραν καὶ τὴν διανοητικήν των δύναμιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἀποδοκιμάζουν, θεωροῦν ὡς διέξοδον τὴν θύραν τοῦ φρενοκομείου, ὅπως ὁ νεαρὸς ἐπιστήμων τῶν «Φυσικῶν» τοῦ **Dürrenmatt**.

Ἡ τρίτη περίπτωσις δὲν ἔχει ἀσφαλῶς πραγματοποιηθῆ. Πραγματικὴ ὅμως εἶναι ἡ ἀγωνία καὶ ἀκόμη πραγματικωτέρα ἡ ἐξωτερικὴ πίεσις, ἡ ὁποία σήμερον ἐξασκεῖται εἰς ὅσους ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ συμβάλουν εἰς τὴν τεχνικὴν πρόοδον ἐπιστημονικῶς. Ὅπου ἡ ἔρευνα δὲν ἔγινε θεραπαινὶς τῆς πολιτικῆς γραμμῆς τοῦ κράτους ἢ ὁ ἐπιστήμων μόνιμος ὑπάλληλος ὀργανισμῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἡ εὐθύνη ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς, ἡ ἐκπόρνευσις τῆς ἐπιστήμης ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς προσφορᾶς θέσεων, μετοχῶν ἢ ποσοστῶν, ἐκδουλεύσεων παντὸς εἴδους καὶ ἀπ' εὐθείας οἰκονομικῶν ἐπιχορηγήσεων. «Κατὰ τὴν περίοδον τῶν διακοπῶν τοῦ Πανεπιστημίου κερδίζω ἓξ ἕως δέκα φορὰς περισσότερον ὁλοκλήρου τοῦ χρόνου τῆς κυρίως ἐργασίας μου»[7]. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐὰν ἡ Ἀνατολὴ ὑπέταξε τὴν ἔρευναν εἰς τὴν τεχνικὴν ἐπιδίωξιν διὰ τῆς ἀστυνομικῆς βίας, ἡ Δύσις ἐπιδίδεται εἰς τὴν **operation gray matter**. Ὅτι ἡ «θήρα τῆς φαιᾶς οὐσίας» δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ γνωρίζει, ἐκτὸς τῶν οἰκονομικῶν παγίδων, βιαιοτέρας μεθόδους, ἀποδεικνύουν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μικροσκοπικαὶ εἰδήσεις εἰς τὸν καθημερινὸν τύπον: «Ὁ Γερμανὸς φυσικὸς δόκτωρ Ἔντουαρντ φον Βίντερφιλντ, ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο μὲ ἐρεύνας σχετικὰς πρὸς τὴν βελτίωσιν τοῦ συστήματος τῆς ἠλεκτρονικῆς, δὲν ἔδωσε σημεῖα ζωῆς ἀπὸ τριῶν ἑβδομάδων. Ἡ διεύθυνσις τῆς ἀστυνομίας τοῦ Μπισμάντεν διετύπωσε φόβους ὅτι ὁ δόκτωρ Βίντερφιλντ.. ἀπήχθη, ὅπως συνέβη μὲ τὸν δόκτορα Κρούγκ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος ἔτους εἰς τὸ Μόναχον»[8].

Περὶ προδοσίας τοῦ μέλλοντος τῆς φυσικῆς ὡς ἐπιστήμης.

Ποῦ βαδίζει σήμερον ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη;

Ἀσφαλῶς πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχε προβλέψει. Ἐφ' ὅσον ἐπήγασαν ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς της ἀνησυχίας, τὰ ἀπρόβλεπτα ἐν τούτοις ὄχι μόνον δὲν τὴν ἐξέθεσαν εἰς κίνδυνον, ἀλλ' ἀπέδειξαν τὴν ζωτικότητά της. Ὅπου ὁ φυσικὸς ἐπιστήμων καθορίζει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς ἐρεύνης τὴν μεθοδικήν της πορείαν, εἶναι ὁ στενώτατος συγγενὴς τοῦ ἀγνώστου. Ἡ ἔρευνα σήμερον εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ προγραμματισθῇ· ὅταν ὅμως δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ δι' ἐκείνης εἰς ἄλλους σκοπούς, ὁ προγραμματισμὸς αὐτὸς ἀποκλείει τὴν δυνατότητα τῆς ἐπιστημονικῆς περιπετείας, τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὸ ἄγνωστον. Τὰ σημαντικώτερα ὅλων τῶν εὑρημάτων τῆς ἐπιστήμης ἀνεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγνοίας. «Πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, εἶναι ὅτι ὁ ἐπιστήμων δὲν γνωρίζει, ὅταν πειραματίζεται, τί ἀκριβῶς πράττει. Εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν ἄγνοιαν ὀφείλομεν τὰς ὡραιοτέρας τῶν ἀνακαλύψεων»[9].

Καὶ ἂν ἀκόμη ἐξακολουθῇ νὰ συγκινῇ τοὺς ἐρασιτέχνας, ἡ «ὡραιότης» αὐτὴ δὲν ἐνθουσιάζει τοὺς κατόχους τῶν τεχνικῶν προϋποθέσεων τῆς ἐρεύνης. Ὅσοι θέλουν μίαν συνθετικὴν ὕλην, ἡ ὁποία νὰ κατασκευάζεται ἐκ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα νὰ μὴ στοιχίζουν περισσότερον τῆς δεῖνα ἀξίας καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀντοχὴ νὰ φθάνῃ μέχρι τοῦ τάδε σημείου, διὰ νὰ εἶναι εὔκολος ἡ καταστροφὴ χάριν τῆς ἐκ νέου ἀγορᾶς, καθορίζουν προγράμματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἐλαχίστη θέσις διὰ τὴν γονιμοποιὸν ἀσυμφόρων σκέψεων ἄγνοιαν. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, μόλις ἡ τεχνικὴ ἐπιδίωξις ἐπιτευχθῇ, ἡ ζήτησις τερματίζεται, εἰς τρόπον ὥστε οἱ πολεμικοὶ σκοποί, οἱ ὁποῖοι κατὰ βάσιν ἐκίνησαν τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου καὶ ἑξῆς, νὰ ἔχουν ἐπενεργήσει ἀνασχετικῶς εἰς τὴν θεωρητικὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας τοῦ μέλλοντος. Βεβαίως καθ' ὁδὸν ἀνεκαλύφθησαν πράγματα, τὰ ὁποῖα ὁπωσδήποτε ἐγράφησαν εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τῆς ἐπιστήμης. Τὸ κέρδος ὅμως ἐπετεύχθη διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀχρήστων γνώσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ βασισθῇ ἡ μέλλουσα ἔρευνα. Ὅ,τι δὲν ἐκπληρώνει τὸ πάντοτε ἐπεῖγον πρόγραμμα τοῦ ἐργοδοτικοῦ ὀργανισμοῦ, παραμένει λοιπὸν εἰς τὸ σκότος ἐκ λόγων τεχνικῆς οἰκονομίας καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀνακοινοῦται, ὥστε ἄλλοι ν' ἀσχοληθοῦν πρὸς ἐκεῖνο. κινούμενοι ἐκ διαφόρων ἐλατηρίων.

Ὁ λόγος, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας προδίδεται τὸ ἐπιστημονικὸν μέλλον τῆς φυσικῆς, ἔχει κατὰ ταῦτα τὴν ἔννοιαν, ὅτι παραγνωρίζεται ἡ ἔρευνα τῶν βάσεων τῆς ἐπιστήμης, ὅ,τι ἀκριβῶς, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι σήμερον εἶναι τεχνικῶς ἀπρόσφορον (ὅπως τεχνικῶς ἀπρόσφορος ἦτο διὰ τὴν ἐποχήν της ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν ἠλεκτρισμὸν ἀνακάλυψις τοῦ Faraday), θὰ ὁδηγήσῃ τοὺς αὐριανοὺς ἐρευνητὰς πρὸς κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας σήμερον δὲν εἶναι δυνατὸν

νὰ προβλέψωμεν (ὅπως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προβλεφθῇ, ὅτι ὁ ἠλεκτρισμὸς θὰ ἐκέρδιζε διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ζωὴν τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει αὐτὴν τὴν στιγμήν). Ὅσοι ὅμως ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν τεχνικὴν καὶ ὄχι τὴν θεωρίαν, διὰ τὴν δύναμιν καὶ ὄχι τὴν ἐπιστήμην, ἀναγκάζουν τὴν φυσικὴν ἔρευναν νὰ μεταφράσῃ εἰς πρακτικὸν ἔργον, ὅ,τι ἦλθεν εἰς φῶς εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος πρὸς τὸν ἄξιον τῆς γνώσεως φυσικὸν κόσμον. Σήμερον ὁ κόσμος τῆς φύσεως παύει νὰ ἐνδιαφέρῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς πηγὴ πληροφοριῶν καὶ παρουσιάζεται ὡς δυνατότης ἐφαρμογῆς τεχνικῶν σχεδίων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη παύει νὰ εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κόσμου, διὰ νὰ γίνῃ ἡ μέθοδος τῆς τεχνικῆς του ὑποταγῆς. Σήμερον παρουσιάζεται εὐκρινῶς, ὅ,τι διέκοψεν ἡ περίοδος τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ τεχνικὴ διάθεσις τοῦ μεσαιωνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ὡδήγησεν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, διὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ ὡς ὄργανον τῆς ὑποκαταστάσεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον. Συμβαίνει λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ φυσικὴ νὰ ἐκμεταλλεύεται τὰ ἀποθέματα τῆς ἐπιστημονικῆς της γνώσεως χάριν προοπτικῶν, αἱ ὁποῖαι τῆς ἐπιβάλλονται ἐκ τῶν ἔξω. Ὅταν ἡ μεταφραστικὴ δύναμις τῆς ἐπιστήμης ἐξαντληθῇ καὶ τὰ τεχνικὰ ἔργα, διὰ νὰ διατηρηθοῦν, θὰ πρέπει νὰ μεταβάλλουν τὸ σχῆμα των, ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, παρ' ὅτι θὰ μεταμορφώνῃ συνεχῶς τὸν κόσμον, θὰ ἔχῃ τελικῶς ἀποστειρωθῇ.

Ἡ ἀποστείρωσις αὐτὴ ἐμφανίζεται ἀπὸ σήμερον εἰς τὴν Ἀμερικήν, ὀφειλομένη κυρίως εἰς τὰ παντοδύναμα συνθήματα «ἐθνικὴ ἀσφάλεια» καὶ «ἐλεύθερος συναγωνισμός». Ἀρχομένης τῆς ἕκτης δεκαετίας τοῦ παρόντος αἰῶνος οἱ ἐπιστημονικοὶ ἐγκέφαλοι τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν περιωρίσθησαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν τεχνικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπικινδύνως. Πῶς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἦτο δυνατόν, ἐφ' ὅσον στρατιαὶ πειθηνίων ἐπιστημόνων ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἔρευναν ἀναριθμήτων ἐπὶ μέρους φυσικῶν τομέων, ἑρμηνεύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι διέθετον γενικὴν θεωρητικὴν μόρφωσιν καὶ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ κατευθύνουν τὸ ρεῦμα τῆς ἐπιστήμης, ὑπεχρεώθησαν νὰ σιωπήσουν, ὄχι μόνον νὰ μὴ δημοσιεύουν, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ διδάσκουν, νὰ μὴ γονιμοποιοῦν ἀγνώστους, κριτάς, πολιτικοὺς ἀντιπάλους ἢ ἐπιστήμονας κατασκόπους τῶν ἀντιπάλων ἑταιρειῶν καὶ νὰ μείνουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον χωρὶς μαθητάς, περιφρουρούμενον διανοητικὸν κεφάλαιον τῆς μισθοδοτούσης ἀρχῆς. Ὄχι λοιπὸν μόνον αἱ θεωρητικαὶ πηγαὶ τῆς φυσικῆς φαίνεται, ὅτι μὲ τὴν συστηματικὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ νάματος στειρεύουν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶχον τὴν εὐαισθησίαν ν' ἀνακαλύψουν νέας πηγὰς καὶ εἰς τὴν συνεχῶς κρισιμωτέραν ἐποχὴν τοῦ κατακερματισμοῦ τῆς ἐρεύνης νὰ συγκρατήσουν τὴν ἐσωτερικὴν ἑνότητα τῆς ἐπιστήμης, ἐκλείπουν.

Σήμερον ἡ τεχνικὴ γίνεται ὁ Προκρούστης τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν κόσμον τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον ἐφαρμόζεται εἰς τὰ πλαίσια τοῦ τεχνικοῦ σχεδίου διὰ τῆς κρατικῆς βίας. Ἡ κλίνη τοῦ μαρτυρίου ἀποτε-

λεῖται εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ διὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸν ὑπάρχουν παυσίπονα· τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει, τοὐλάχιστον ὅσους δὲν θαμβώνονται ἐκ τῆς λάμψεως καὶ δὲν περιπίπτουν εἰς νάρκην, νὰ διακρίνουν, ὅτι «διαγράφεται μία ἀληθῶς τραγικὴ μοῖρα διὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐπιστήμης»[10].

Τὸ πρόβλημα τῆς φυσικῆς ἐρεύνης καὶ τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας. Ἐὰν ὑπάρχῃ διὰ τὴν «ἔρευναν τῆς φύσεως» ἐλπὶς ἐπιβιώσεως, δὲν θὰ ἐκπληρωθῇ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς τεχνικῆς ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῆς ἐπιστήμης. Χωρὶς ἠλεκτρονικὰ τηλεσκόπια καὶ χρονόμετρα, δὲν ὑπάρχει ἀστρονομία· χωρὶς ἀτομικὸν ἀντιδραστῆρα καὶ μαγνητικὸν κάτοπτρον δὲν ὑπάρχει πυρηνικὴ φυσική. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι, πῶς ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξίωσις καὶ ἡ τεχνικὴ δυνατότης θὰ συνυπάρξουν καὶ ὄχι πῶς θ' ἀπαλλαγῇ ἡ μία τῆς ἄλλης. Ἡ συμβίωσις αὐτὴ ἐν τούτοις εἶναι μία ἐπὶ μέρους πλευρὰ εἰς τὴν σχέσιν *μεταξὺ τεχνικοῦ πνεύματος καὶ ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως*, μία μόνον ἄποψις τοῦ συγχρόνου ἱστορικοῦ αἰτήματος τῆς ἐσωτερικεύσεως τῆς ἐποχῆς μας ὡς προϋποθέσεως τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Διότι τὸ πρόβλημα τοῦ καιροῦ δὲν εἶναι, τί θ' ἀπογίνῃ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἀλλ' ἐὰν τὸ πνεῦμα κατορθώσῃ νὰ παραμείνῃ χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν γίνῃ μία ἰδιότης τῆς ὕλης πλησίον ἑνὸς ὄντος, τὸ ὁποῖον θὰ ζῇ, διὰ νὰ ἐφαρμόζῃ τὰ αἰτήματα τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα τὸ ἀντικαθιστοῦν *καὶ* εἰς τὴν σωματικὴν *καὶ* εἰς τὴν πνευματικήν του σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον. Ἐὰν εἰς αὐτὸ τὸ πρόβλημα δοθῇ μία λύσις, ἡ λύσις αὐτὴ θὰ σημαίνῃ καὶ δυνατότητα συνεργασίας μεταξὺ φυσικῆς καὶ τεχνικῆς. Ἐὰν ὅμως, ἀντὶ νὰ λυθῇ, τὸ βασικὸν πρόβλημα τῆς ἱστορίας αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐξακολουθήσῃ νὰ παρασύρῃ τὸν ἄνθρωπον ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου μὲ κίνδυνον νὰ τὸν ἐκμηδενίσῃ πνευματικῶς, ἐὰν βεβαίως ἀποτραπῇ ἡ βιολογική του ἐκμηδένισις, τότε ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἔχῃ σημασίαν τὸ πεπρωμένον τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ αὐτονομία τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος καὶ ἑξῆς φθάνει σήμερον εἰς μίαν ἀποφασιστικὴν καμπὴν διὰ τὴν συνέχειαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἐὰν διὰ τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων συντελῆται ἀντικειμενικῶς, ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ πράξουν οἱ ἄνθρωποι ὡς ἄτομα, ἡ τεχνικὴ εἶναι μία σύνθεσις τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας. Μέσῳ τῶν φυσικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ρυθμίζονται τεχνικῶς, κυκλοφοροῦν διὰ τοῦτο εἰς τὸν κόσμον ρεύματα *ἱστορικῆς φύσεως*. Διὰ τοῦ τρόπου, ὁ ὁποῖος ἀντικαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν λύσιν τῶν προσωπικῶν του ζητημάτων, δημιουργοῦνται προβλήματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθοῦν διὰ τῆς τεχνικῆς, διότι ἐκείνη τὰ δημιουργεῖ. Ὅπου διὰ τοῦτο ἐπιχειρεῖται ἡ τεχνική των λύσις, ἐκτείνουν νέας διαστάσεις. Ὅπου ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὸν πνευματικὸν αὐτὸν διασυρμόν, ὑπερβάλλει τὸ τεχνικὸν πνεῦμα. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ

λύση τὸ πρόβλημά του ἐξ ἀντιπροσώπου. Τὸ τεχνικὸν πνεῦμα χαρακτηρίζει παρὰ ταῦτα τὴν ἐποχήν μας. Δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ γενικῶς νὰ ζήσῃ, χωρὶς νὰ εὐθύνεται διὰ τὴν ὕπαρξίν του. Ἡ πνευματικὴ κρίσις ἑπομένως, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ στάσις, εἶναι, ὅ,τι δὲν θὰ λυθῇ τεχνικῶς. Τεχνικῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ τεχνικὸν πνεῦμα ὑπῆρξε μία ἱστορικὴ ὑπόθεσις τῆς Εὐρώπης. Σήμερον ἀποτελεῖ τὸ ἱστορικὸν θέμα κατ' ἐξοχήν. Διὰ τοῦ θέματος αὐτοῦ ὀφείλει ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος νὰ κερδίσῃ τὴν πνευματικήν του ἀξιοπρέπειαν. Ἐπειδὴ ἔχει ὡς θέμα τὴν ἱστορίαν, ὅ,τι εἶναι ὁ ἄνθρωπος κατὰ βάθος, ἡ ὑποχρέωσις αὐτὴ εἶναι προσωπικὸν θέμα. Μὲ ἄλλους λόγους τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς δυνατότητός του νὰ συνδεθῇ ὑπευθύνως πρὸς τὴν ἱστορικὴν του ὕπαρξιν.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅσον περισσότερον ἡ πρᾶξις συντελεῖται ἀντικειμενικῶς, μέσῳ μηχανημάτων, ἀπροσώπων ὀργανισμῶν καὶ τηλεκατευθυνομένων θελήσεων, τόσον ὀλιγώτερον ὁ ἄνθρωπος εὐθύνεται διὰ τὴν στάσιν του εἰς τὸν κόσμον. Ἡ ἀντικειμενικὴ πρᾶξις σημαίνει διὰ τοῦτο μίαν καταστροφὴν τῆς προσωπικῆς εὐθύνης. Ὅσον ἐπιδίδει τὸ τεχνικὸν πνεῦμα, ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει νὰ ζήσῃ ἐκτὸς τῶν προσωπικῶν του προβλημάτων καὶ διὰ τῆς στάσεώς του αὐτῆς τὰ πολλαπλασιάζει. Ἡ θέσις του καθίσταται ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου τόσον περισσότερον προβληματική, ὅσον ἡ τεχνικὴ τὸν ἀπαλλάσσει ἐκ τῶν προϋποθέσεων τῆς δημιουργίας τοῦ ἐσωτερικοῦ του προσώπου.

Ἡ κρίσις τῆς πνευματικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα εἶχε καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ, χωρὶς τὴν ὑπεύθυνον συμμετοχήν του, εἶναι ἡ κατάληξις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐποχῆς ὡς ἀρχὴ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Σήμερον ὁ ἄνθρωπος ἐγκαινιάζει τὴν ἑνιαίαν ἱστορικήν του ζωὴν διὰ τῆς τοποθετήσεώς του εἰς τὸ περιθώριον τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα τὸν ἐνδιαφέρουν προσωπικῶς. Δύο πράγματα εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ συμβοῦν: εἴτε νὰ συστηματοποιηθῇ ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ζῇ, ὡς ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν, εἴτε νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι τὰ οὐσιαστικά του ζητήματα, διὰ νὰ λυθοῦν, πρέπει νὰ συναγείρουν τὸ προσωπικὸν πνεῦμα. Τοῦτο ὅμως θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀνατολὴν τῆς φιλοσοφίας ὡς προϋποθέσεως διὰ τὴν παραμονὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ τεχνικὴ παρουσιάζεται ὡς παγκόσμιος ὅρος διὰ τὴν φιλοσοφικὴν εἴσοδον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐκ τῆς δυνατότητος αὐτῆς ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. *N. Berdiajeff*, Essai d' une métaphysique eschatologique, Paris 1946, σ. 250.
2. *J. Ellul*, La technique ou l' enjeu du siècle, Paris 1954, σ. 1.
3. *H. Lilje*, Das technische Zeitalter, Berlin 1932[2], σ. 21.
4. *M. Pietsch*, Die industrielle Revolution, Freiburg i. Br. 1961, σ. 26.
5. Πρβλ. *F. Baade*, Weltwirtschaftliche Vorschau auf das Jahr 2000 εἰς: «Die Technik im Dienst der Weltordnung» I, hg. v. *H. Goeschel*, Düsseldorf 1958[2], σ. 42/43.
6. *C. Oetken*, Zur Lage der deutschen Wissenschaftsarbeit εἰς: «Hochschul-Dienst», hg. v. *J. Raabe*, Bonn XVII Jg. 1964, σ. 3.
7. Ἴδε: *R. Aron*, Dimensions de la conscience historique, Paris 1961 σ. 270/71.
8. «L' analphabetisme dans le monde au milieu du XXe siècle» éd. UNESKO, Paris 1957, σσ 23, 101, 55, 29, 34—36.
9. *O. Spengler*, Der Untergang des Abendlandes, München 2 τόμ. II 1922, σ. 624.
10. *P. Menniken*, Die Technik im Werden der Kultur, Wolfenbüttel - Hanover 1947, σ. 7.
11. Πρβλ. *A. Gehlen*, Anthropologische Forschung, Hamburg 1961, σ. 100.
12. Μηχανικῶν 847a 20.
13. Ἠθικῶν Νικομαχείων Δ', 1140a 6—23.
14. *R. Musil*, Der Mann ohne Eigenschaften, Berlin 1933.
15. Γενέσ. Β' 9.
16. Πρβλ. *R. F. Behrendt*, Dynamische Gesellschaft, Berlin-Stuttgart 1963 σ. 34.
17. *H. Mislin*, εἰς: «Über die Zukunft des Menschen, Podiumsgespräch: Der Übermensch», hg. v. *E. Benz*, Köln 1962 σ. 15.
18. Πρβλ. μαρτυρίαν εἰς: «Die Zeit» Nr. 22, 28—5—65, σ. 43.
19. *Πλάτωνος*, Φαῖδρος 274C κ. ἑ.
20. Γενέσ. Δ' 20—23.
21. *E. Mischel*, Sozialgeschichte der industriellen Arbeitswelt, Frankfurt a. M. 1947. σ. 60.
22. *Δίωνος Κασσίου*, Ρωμαϊκῆς ἱστορίας LVII 21, 7. Πρβλ. *Plinii Secundi*, Naturalis historiae XXXVI, 195.
23. *W. Gentner*, Individuelle und kollektive Erkenntnissuche- εἰς: «Freiburger Dies Universitatis» τόμ. 9 (1961/62), σ. 64.
24. De secretis operibus artis et naturae, cap. IV (Opera inedita, ed. *J. S. Brewer*, London τόμ. I 1859, σ. 532/33).

25. *W. Fucks*, Die Naturwissenschaft, die Technik und der Mensch εἰς :«Arbeitsgemeinschaft f. Forschung d. Landes Nordrhein – Westfalen», τεῦχ. 8 (1952) Köln - Opladen, σ. 13.

ΜΕΡΟΣ Α΄

I

1. Κύρου παιδείας VIII 2, 5.
2. Νόμων VIII, 846E—847A.
3. Naturalis historiae XXXIV, 11.
4. Γραῶν ἀπόσπ. II (29). Πρβλ. Πετάλης ἀπόσπ. I (127).
5. *Παυσανίου*, Ἠλιακῶν Β 473 (βιβλ. VI, κεφ. IX, 3).
6. Ἰλιάδος Σ΄ 210—213.
7. Ἱστοριῶν I 3, 1.
8. Πρβλ. *H. Diels*, Antike Technik, Leipzig - Berlin 1914, σ. 76.
9. *Πολυβίου*, Ἱστοριῶν X 44,5.
10. » » » 45,6.
11. Πρβλ. τὴν μαρτυρίαν *Διοδώρου* τοῦ Σικελιώτου «Οἱ δὲ σκοποὶ κατανοήσαντες πολεμίαν δύναμιν εἰσβεβληκυῖαν ἐσήμηναν τοῖς Ναβαταίοις (312 π. Χ.) διὰ τῶν συγκειμένων *πυρσῶν*» (Ἱστοριῶν XIX 97,1).
12. *Λέοντος* τοῦ σοφοῦ, Περὶ τακτικῆς διατ. ΙΘ (99): Περὶ ναυμαχίας (*J.-P. Migne* PG τόμ. 107 (1863), σ. 1008).
13. Πελοποννησιακοῦ πολέμου Δ΄ 100.
14. *Ἡροδότου*, Ἱστοριῶν Γ΄ 60, 1—2.
15. Κράτυλος 425D.
16. De remediis utriusque fortunae lib. I, dial. XCIX (Lugduni MDLXXVII, σ. 345).
17. Antike Technik, ὡς ἀν. σ. 26.
18. De architectura lib. IX 9, 2.
19. Πνευματικῶν Β΄ XI (202).
20. » Α΄ X (164).
21. Διόπτρας 34 (III).
22. Πνευματικῶν Α΄ XX (175).
23. » Β΄ III (221).
24. Περὶ αὐτοματοποιητικῆς XXII (264—66).

II

1. Ἰλιάδος Χ, 8—11.
2. *Ἡράκλειτος* (*H. Diels*, I B, 54).
3. *R. Jungk*, Die Zukunft hat schon begonnen, Leck - Schlesswig 1963, σ. 52.
4. 332/33.
5. Ἰλιάδος Α, 93 κ. ἑ.
6. Τίμαιος 68D, 4—7.
7. Πέρσαι 744—50.

8. *Ἡροδότου*, Ἱστοριῶν Α' 174, 3—6.
9. Ἴδε: *W. Schmidt*, Rassen und Völker, Luzern τόμ. *I 1946*, σ. *275* κ. ἑ.
10. *Ἀριστοτέλους*, Φυσικῆς ἀκροάσεως Β, 354b 38, Μηχανικῶν 1, 847a 20.
11. *Πλάτωνος*, Χαρμίδης 166C.
12. » Εὐθύδημος 291.
13. *Ἀριστοτέλους*, Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Α' 1, 981b 17—20.
14. *P. Valéry*, Variété III (Léonard et les philosophes), Paris 1936, σ. 163.
15. *Πλάτωνος*, Γοργίας 512C.
16. » Νόμων VIII, 846D
17. » Φαῖδρος 274C—275D.
18. *Πλουτάρχου*, Μαρκέλλου XIV.
19. Γεωγραφικῶν Ι 1, ι.
20. *Πλάτωνος*, Ἀπολογία Σωκράτους 22D.
91. *Ἡσιόδου*, Ἔργα καὶ ἡμέραι 311.
22. *Πλάτωνος*, Σοφιστής 248A.
23. *Ἀριστοτέλους*, Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Α' 1, 980a 3.
24. *Ἡράκλειτος*, (*H. Diels* I B, 101a).
25. Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Γ' 8, 1012b 31.
26. Φυσιογνωμικῶν Θ' 6, 258b 14.
27. Ἠθικῶν Νικομαχείων Β' 6, 1107a 7.
28. *Πλάτωνος*, Συμπόσιον 211E.
29. *Ἡσιόδου*, Θεογονία 720.
30. *Ἡροδόδου*, Ἱστοριῶν Β' 33, 2—3.
31. *Φιλόλαος*, (*H. Diels* IA, 16).
32. *Ἀρχιμήδους*, Ψαμμίτου Ι 4.
33. *Παρμενίδης*, (*H. Diels* I B 1, 29).
34. Φαίδων 67A, 1—6.
35. *Πλωτίνου*, Ἐννεάδων VI 9, 11.
36. Sechzig Upanishad's des Veda, hg. v. *P. Deussen*, Leipzig τόμ. III 1921², σ. 440—43.
37. Ἐννεάδ. ὡς ἀν.
38. *Πορφυρίου*, Περὶ Πλωτίνου βίου 1.
39. Φαίδων 81A.
40. Φαῖδρος 247C.
41. Πολιτείας ΣΤ, 509B.
42. Συμπόσιον 211E.
43. Φαῖδρος 250B—C.
44. Κατηγοριῶν 7, 7b 24—25.
45. Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ J' 6, 1057a 9.
46. *Λεύκιππος* (*H. Diels* II B, 2).
47. *A. March*, Das neue Denken der modernen Physik, Hamburg 1957, S. 18.
48. Πρβλ. Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Α' 3, 983a 26—31, Δ' 2, 1013a 24—35.
49. Περὶ ζῴων μορίων Α' 1, 439b 20.
50. » » » » 4, 645a 23—25.
51. Περὶ οὐρανοῦ Β' 14, 296b 78, 15, 27.
52. *F. Rossmann*, Eine Auseinandersetzung Joh. Keplers mit Aristoteles über die Bewegung der Erde, München 1948, (25), σ. 85.
53. *Ἡράκλειτος* (*H. Diels* I B 30).
54. Liber Abbaci, πρόλογος (Scritti di Leonardo Pisano, publ. da *B. Boncompagni*. Roma Τόμ. I MDCCCLVII, σ. 1).

55. *W. Heisenberg*, Platons Vorstellungen von den kleinsten Bausteinen der Materie εἰς: «Im Umkreis der Kunst», hg. v. *F. Hollwich*, Wiesbaden 1953, σ. 140.
56. *Ἡράκλειτος* (*H. Diels* I B, 53).
57. Πολιτικῶν Α΄ 4, 1253b 34 κ. ἑ.

III

1. *G. Kramer*, Der Fuciner See, Berlin 1839.
2. Πρόσφατον ἀρχιτεκτονικὸν εὕρημα ἡ ὁδογέφυρα τῆς Ἐλέας τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ. Πρβλ. σχετικὰς ἀνακοινώσεις εἰς τὴν «Καθημερινὴν» τῆς 5ης καὶ τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου 1965.
3. Ἴδε *F. Klemm*, Technik, München 1954, σ. 35.
4. Πρβλ. μαρτυρίαν τοῦ *Αὐγουστίνου*, De civitate Dei lib. VII, cap. IV (*J.-P. Migne* PL τόμ. XLI 1845, σ. 197).
5. Ad Lucilium epist. moralium XIV, ep. 2 (90), 13, 26.
6. Τῶν εἰς ἑαυτὸν ΙΑ΄ 1, 3.
7. De architectura I 1, 7.
8. » » » » 2.
9. DCCCCLXXXXVIII.
10. *Βιργιλίου*, Αἰνειάδος VI, 847—52.
11. Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Α΄ 1, 980a 2.

ΜΕΡΟΣ Β΄

I

1. *Τερτυλλιανοῦ*, De praescriptione adversus haereticos, cap. VII (J.-P. *Migne* PL τόμ. II 1844, σ. 20/21).
2. Περὶ προνοίας λόγ. Δ΄ (*J.-P. Migne* PG τόμ. 83 (1859), σ. 612).
3. Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, κεφ. Β΄ (*J.-P. Migne* PG τόμ. 44 (1858), σ. 133).
4. Ψαλμ. ΡΓ 24/25.
5. Α΄ Κορινθ. Α΄ 20.
6. » Ζ΄ 31/32
7. Κατὰ Λουκ. ΚΑ΄ 18.
8. *F. Dölger* εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τόμου «Athos», Offenburg 1959 τῶν *P. Chrysostomus Dahm* καὶ *P. Ludger Bernhard* (σ. 9).
9. Περὶ προνοίας, ὡς ἀν. 616.
10. » » 617.
11. *Τερτυλλιανοῦ*, De culta feminarum, lib. 1, cap. VIII (PL ὡς ἀν. τόμ. I 1844, σ. 1312).
12. Γενέσ. ΣΤ΄ 2.
13. Das Buch Henoch, hg. v. *J. Flemming — L. Rademacher*, Leipzig 1901.
14. Γενέσ. Δ΄ 20—23.
15. *Γρηγορίου Παλαμᾶ*, Ὁμιλιῶν ΙΣΤ΄ (*J.-P. Migne* PG τόμ. 131 (1865), σσ 201, 204.

16. *Μαξίμου ὁμολογητοῦ*, Κεφαλαίων Σ περὶ θεολογίας καὶ ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ Β', πκ (*J.-P. Migne* PG τομ. 90 (1860), σ. 1168).
17. *J. W. v. Gœthe*, Faust 1112.
18. *Αὐγουστίνου*, De civitate Dei, lib. XX, cap. IX,1 (PL ὡς ἀν. σ. 672).
19. *Τερτυλλιανοῦ*, De corona, cap. XIII (PL ὡς ἀν. τόμ. II, σ. 95/96).
20. Πρὸς Φιλιππ. Γ' 20.
21. *Εὐσεβίου* τοῦ Παμφίλου, Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως ΙΓ', κεφ. λδ (*J.-P. Migne* PG τόμ. 20 (1857), σ. 1093—96).
22. *J. Burckhardt*, Weltgeschichtliche Betrachtungen (Ges. Werke, τόμ. VII hg. v. *A. Oeri* und *E. Dürr*, Stuttgart- 1929, σ. 128).
23. Ἴδε : *H. Pirenne*, Mahomet et Charlemagne, Paris—Bruxelles 1937[8], σ. 252.
24. Ὡς ἀν. σ. 257.
25. *F. Freyer*, Weltgeschichte, Wiesbaden τόμ. II 1948, σ. 575.
26. *Grimmelshausen (W. Flemming*, Deutsche Kultur-, Potsdam 1937, σ. 230.
27. *Harsdörfer*, ὡς ἀν.

II

1. Ψαλμ. ΡΓ' 24/25.
2. Κατὰ Ματθ. Ζ' 28.
3. Γενέσ. Α' 28.
4. Πρὸς Ρωμ. Ζ' 15—23.
5. *Χρύσιππος*, (Stoic. fragm. ed. *J. ab Arnimm*, Lipsiae- τόμ. III MCMXXIII, 5, σ. 4).
6. Novum organum, aph. III (The Works τόμ. II MDCCCXXIX, Reaves and Turner, σ. 433).
7. Πρὸς Ρωμ. Η' 21.
8. Tischgespräche 1160 (Ges. Werke, Weimar τόμ. I hg. v. *K. Drescher* 1912, σ. 574).
9. *K. Joël*, Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik, Jena 1906, σ. 30.
10. Ethices IV, praef. (Opera, ed. *C. Gebhardt*, Heidelberg τόμ. II 1924, s. 206.
11. Novum organum, aph. LXXXI (The Works ὡς ἀν. σ. 444).
12. *Ἀριστοτέλους*, Φυσικῆς ἀκροάσεως Β' 2, 194a 21.
13. » Πολιτικῶν Δ' 17, 1137a, 1—2.
14. Γενέσ. Β' 19.
15. *M. Pietsch*, Die industrielle Revolution, ὡς ἀν. σ. 75.
16. Βίων καὶ γνωμῶν τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων Δ', κεφ. στ', σ. 39.
17. L' analphabetisme dans le monde, ὡς ἀν. σσ 194, 196.
18. *M. Piestch*, ὡς ἀν. σ. 19.
19. *R. F. Behrendt*, Dynamische Gesellschaft, ὡς ἀν. σ. 35.
20. *M. Pietsch*, ὡς ἀν. σ. 28.
21. *R. Jungk*, Die Zukunft hat schon begonnen, ὡς ἀν. σ. 204.
22. *R. F. Behrendt*, ὡς ἀν. σ. 34.
23. *A. Waley*, Three Ways of Thought in Ancient China, London 1939, σ. 100/01.
24. Sechzig Upanishad—, ὡς ἀν. σ. 477.
25. » » , σ. 164.
26. *Φρ. Βάκωνος*, Nova Atlantis (The Works, ὡς ἀν. σ. 735/36).

III

1. *F. Dessauer*, Philosophie der Technik, Frankfurt a. M. 1928, σ. 31. Πρβλ. σ. 128.
2. *K. Löwith*, Welt und Menschenwelt (Ges. Abh. Stuttgart 1960, σ. 254).
3. *F. Dessauer*, Streit um die Technik, Freiburg i. Br. 1959, σ. 110.
4. Sententiarum lib. II, dist. I, p. II, qu. I, concl. (Opera omnia, ed. PP Collegii S. Bonaventurae, Ad Claras Aquas MDCCCLXXXV, σ. 44).
5. Ὡς ἀν. lib. I, dist. XXXV, art. unicus, qu. I, concl. (τόμ. I MDCCCLXXXII, σ. 601).
6. Collationum in Hexaëmeron XII, 14 (ὡς ἀν. τόμ. V MDCCCXCI, σ. 386).
7. » » » II, 23 (σ. 340).
8. » » » » 21 »
9. Sentent. lib. II, dist. I, p. II, art. II, qu. II ad 3 (ὡς ἀν. σ. 45).
10. Summae contra Gentiles lib. III, cap. LXIX (Opera omnia, ed. Fratrum Praedicatorum, Romae τόμ. XIV MCMXXVI, σ. 200).
11. Ὡς ἀν. lib. II, cap. II (τόμ. XIII MCMXVIII, σ. 275).
12. *Io. Kepleri*, Harmonices Mundi lib. V, cap. X (Ges. Werke, hg. v. *M. Caspar*, München τόμ. II MCMXXXX, σ. 368).
13. *N. Malebranche*, De la recherche de la vérité, lib. VI, II, Paris τόμ. IV MDCCXX, σ. 357 κ. ἑ.
14. *Chr. Dawson*, The Dynamics of World History, ed. *J. Mulloy*, New York 1956, σ. 123.
15. *K. Βουρβέρη*, Ἀνθρωπισμὸς καὶ Τεχνικὴ εἰς τὴν σύγχρονον ζωήν, Ἀθῆναι 1963², σ. 7.
16. Ὡς ἀν. σσ 9, 11
17. Κατὰ Λουκ. Θ' 62.
18. Πρὸς Φιλιππ. Γ' 14.
19. Κατὰ Ἰωάνν. Ε' 17.
20. In Ieremiam prophetam interpretatio, Coloniae MDLXXVII, πρόλογος (ἐπίσης σ. 387).
21. *E. Benz*, Ecclesia spiritualis, Stuttgart 1934, σ. 15.
22. Discours sur l' histoire universelle.. pour expliquer la suite des religions et les changements des empires, Paris 1681.
23. Die Erziehung des Menschengeschlechts (Ges. Werke, hg. v. *R. Gosche*, Berlin τόμ. 8 hg. v. *R. Boxberger* 1882, σ. 70).
24. Esquisse d' un tableau historique des progrés de l' esprit humain, éd. *A. Danuyere*, (Paris) 1797, σ. 257/58.
25. Ὡς ἀν. 249.
26. » » 251.
27. » » 277.
28. 1872 London, *S. Butler*: «Erewhon», 1888 New York, *E. Bellamy*: «Looking Backward», 1904 London, *H. G. Wells*: «Modern Utopia», 1932 New York, *A. Huxley*: «Brave New World».
29. *Chr. Dawson*, The Dynamics of World History, ὡς ἀν. σ. 34.
30. *R. Jungk*, Die Zukunft hat schon begonnen, ὡς ἀν. σ. 38.
31. Πρὸς Ἐφεσ. Ε' 1.

IV

1. De civitate Dei, lib. XXII, cap. XXIV (PL. ὡς ἀν. σ. 790).
2. 'Ασκητικῶν διατάξεων ΚΓ' (*J.-P. Migne* PG τόμ. 31 (1857), σ. 1412).
3. Πρὸς Κολασσ. Γ' 23, 'Εφεσ. ΣΤ' 7.
4. Α' Πρὸς Τιμόθ. ΣΤ' 1—2.
5. Α' Πέτρου Β' 18—19.
6. Κατὰ Ματθ. ΣΤ' 25.
7. » » » 26—28.
8. » » » 32.
9. Γενέσ. Β' 5, 7—8.
10. Κατὰ 'Ιωάνν. Ε' 17.
11. Γενέσ. Β' 15.
12. » Α' 28.
13. Παροιμ. ΙΘ' 15.
14. » ΚΒ' 13.
15. » ΚΗ' 19.
16. » ΣΤ' 6—8.
17. Β' Πρὸς Θεσσ. Γ' 10. Πρβλ. πρὸς 'Εφεσ. Δ' 28.
18. » » » » 8.
19. Εἰς τοὺς 'Ανδριάντας Β' κ (*J.-P. Migne* PG τόμ. 49 (1859), σ. 45).
20. 'Υπομνήματος εἰς τὰς πράξεις τῶν 'Αποστόλων ΛΕ' γ (ὡς ἀν. τόμ. 60 (1859), σ. 257).
21. Εἰς τοὺς 'Ανδρ., ὡς ἀν.
22. 'Υπομνήμ., ὡς ἀν.
25. Εἰς τοὺς 'Ανδρ. ὡς ἀν.
24. *J.-P. Migne* PL τόμ. LXVI, 1847, σ. 126.
25. *P, Chrysostomus Dahm – P. Ludger Bernhard,* Athos, ὡς ἀν. σ. 215.
26. *Γρηγορίου* τοῦ μεγάλου, Διαλόγων ἱστορικῶν II, κεφ. Λ' στ (*J.–P. Migne* τόμ. LXVI 1847, σ. 199).
27. Regularum monachorum cap. XLVIII (*J.–P. Migne* ὡς ἀν. σ. 703).
28. *'Ιερωνύμου,* 'Επιστ. CXXV : Ad Rusticum Monachum 11 (939) (*J.–P. Migne* PL τόμ. XXII 1845, σ. 1078).
29. Reg. monach. ὡς ἀν. σ. 704.
30. Diversarum artium schedula, ed. *C. de l' Escalopier,* Paris 1843, σ. 4.
31. *Georgii Agricolae,* De re metallica, Basiliae MDLXI, σ. 4.
32. *Dominici do Soto,* De justitia et et jure lib. IV, qu. 2, art. 1, sec. concl. (Venetiis 1573, fol. 81b).
33. Kritik der praktischen Vernunft I. Teil, 1. Buch, I. Hauptst. I (1787, σ. 81/82).
34. 'Ως ἀν. σ. 54.
35. Der Psalm 147 ('Ως ἀν. τόμ. 31 (1913) σ. 436/37).
36. Summae Theologicae pars I, qu. XXIII, art. VIII, concl. ('Ως ἀν. τόμ. IV MDCCCLXXXVIII, σ. 285).
37. Institutionis christianae religionis lib. III, cap. XXIV, 1 (Corpus Reformatorum, ed. *G. Baum–,* Brunsvigae τόμ. XXX 1864, σ. 712).
38. 'Ως ἀν. lib. III, cap. XXIV, 17 (σ. 728).
39. » » » » » » 12 (σ. 722).
40. Πρὸς Φιλιππ. Β' 13.
41. Instit. lib. II, cap. III, 14 (ὡς ἀν. σ. 224).

42. Sermo CXXXVII, cap. XXIV (ὡς ἀν. σ. τόμ. XXVIII 1885, σ. 162).
43. Ex Exodi XXXI (ὡς ἀν. τόμ. XXV 1882, σ. 58).
44. Sermo CXXXVII, ὡς ἀν.
45. In Isaiam, cap. XXX, 23/24 (ὡς ἀν. τόμ. XXXVI 1888, σ. 523).
46. *A. Müller - Armack,* Das Jahrhundert ohne Gott, Regensburg–München 1948, σ. 48.
47. Commentarius in Genesin, cap. II, 15 (ὡς ἀν. τόμ. XXIII 1882, σ. 44).
48. » » » » III, 19 (ὡς ἀν. σ. 74/75).
49. Cap. XLVII (Opera philosophica latina, ed. *G. Molesworth,* London, τόμ. III 1961 σ. 505).
50. *R. Baxter,* Christian Directory, London τόμ. I 1687, σ. 336.
51. *Ἰω. Καλβίνου,* Harmonica evangelica, Matth. XIX 20 (ὡς ἀν. τομ. XLV 1891, σ. 540).
52. ΚΓ' 4.
53. *R. Baxter,* ὡς ἀν. σσ 378, 230.
54. *W. G. Waffenschmidt,* Technik und Gesellschaft εἰς: «Handbuch der Sozialkunde», hg. v. *A. Wittmann,* Berlin - München 1956, σ. 14.
55. *E. Michel,* Sozialgeschichte d. industr. Arbeitswelt, ὡς ἀν. σ. 60.
56. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Basil τόμ. II MDCCXCI, σ. 232.
57. Ὡς ἀν. σ. 298.
58. » » 336.
59. » » 268.
60. » » 161.
61. » » 300.
62. *E. Michel,* ὡς ἀν. σ. 48.
63. Πρβλ. *W. Sobart,* Der moderne Kapitalismus, Leipzig τόμ. III/1, 1928 σ. 453.
64. » *M. Pietsch,* Die industrielle Revolution, ὡς ἀν σ. 49.
65. *E. Michel,* ὡς ἀν. σ. 69/70.
66. *A. Müller–Armack,* Genealogie der Wirtschaftsstile, Stuttgart 1944[3], σ. 234.
67. *S. Lambrecht,* Die Soziologie, Stuttgart 1958, σ. 372.
68. *B. Häring,* Macht und Ohnmacht der Religion, Salzburg 1956, σ. 258.
69. Ὡς ἀν. σ. 259.

ΜΕΡΟΣ Γ'

Ι

1. La force motrice animale à travers les âges, Paris 1924.
2. Ἴδε: *R. Guardini,* Das Ende der Neuzeit, Würzburg 1950.
3. *A. C. Crombie,* Mediaeval and early modern Science, New York τόμ. I 1959[2], σ. 197.
4. Γενέσ. Α' 28.
5. *H. Pirenne,* Mahomet et Charlemagne, ὡς ἀν. σ. 78/79.
6. *F. Klemm,* Der Beitrag des Mittelalters zur Entwicklung der abendl. Technik, Wiesbaden 1961, σ. 15.

7. *F. Ch. Laue,* Venetian Ships in the Renaissance, Baltimore 1934, σ. 146.
8. *F. M. Feldhaus,* Die Maschine im Leben der Völker, Basel-Stuttgart MCMLIV, σ. 189.
9. *R. de Roover,* Florentine Firm of Cloth manifactures: «Speculum», publ. by the Mediaeval Academie of America, Cambridge, Mass. τόμ. 16 (1941), σ. 1.
10. Ἴδε: *Chr. Dawson,* The Dynamics of World History, ὡς ἀν. σ. 144.
11. Ὀδυσσ. Γ' 17, Ἰλιάδ. Β' 23, Δ' 352.
12. » J' 504, » Υ' 152.
13. Proslogion I (Opera omnia, ed. *F. S. Schmitt,* Edinburgi τόμ. I MDCCCCXLVI, σ. 100).
14. Πράξ. Ἀποστόλ. ΚΖ' 4, 7.
15. *S. Hunke,* Allahs Sonne über dem Abendland, Stuttgart 1962, σ. 34.
16. *Peregrini Maricurtensis,* De Magnete, seu rote perpetui motus, libellus, Augsburgi 1558.
17. *H. Pirenne,* Mahomet et Charlemagne, ὡς ἀν. σ. 228/29.
18. *S. Hunke,* ὡς ἀν. σ. 33.
19. *Ἀρχιμήδους,* Ψαμμίτου Ι 5.
20. *Φιλόλαος,* (*H. Diels* I A 21).
21. Ἔκφαντος (» I A 25).
22. De revolutionibus orbium caelestium, ed. Societas Copernicana Thorunensis, Thoruni MDCCCLXXIII, praefatio (σ. 7).
23. *P. J. Riegger,* Corpus Juris Ecclesiastici Bohemici et Austriaci, Wien 1770 II, σ. 249/50.
24. *K. Bednarik,* An der Konsumfront, Stuttgart 1957, σ. 41.
25. *C. Oetken,* Zur Lage der deutschen Wissenschaftsarbeit, ὡς ἀν. σ. 3.
26. *F. M. Feldhaus,* ὡς ἀν. σ. 230.
27. *F. Klemm,* Kurze Geschichte der Technik, Freiburg i. Br. 1961, σ. 61.
28. Conciliorum œcomenicorum decreta, Bologna-Friburgi MCMLXII, σ. 101.
29. De remediis utriusque fortunae lib. I, dial. XCIX (ὡς ἀν. σ. 345).
30. Orlando furioso IX 90—91, 23—25.
31. *L. A.-M. Drancourt,* Plaidoyer pour l' avenir, Paris 1961, σ. 146.
32. Tagebücher und Aufzeichnungen, dt. v. *Th. Lücke,* Leipzig 1940, σ. 889/90.
33. *Ἀριστοτέλους,* Φυσικῆς ἀκροάσεως Δ' 14, 223b 28.
34. *N. Bamate,* 19-7-1958 («L' Histoire et ses interprétations», Entretiens autour de *A. Toynbee* s. l. direct. d. *R. Aron,* Paris-La Haye MCMLXI, σ. 200 κ.ἑ.
35. *N. Hermann,* Träumen, Wagen, und Herstellen, Berlin- 1959, σ. 21.
36. Ἴδε: *R. Thiel,* Und es ward Licht, Berlin- 1956, σ. 21.
37. *Ἀριστοτέλους,* Φυσικῆς ἀκροάσεως Δ' 11, 219b 1.
38. *Αὐγουστίνου,* De civitate Dei lib. XII, cap. XX, 3 (*J.-P. Migne* ὡς ἀν. σ. 370).
39. Πρὸς Φιλιππ. Γ' 14. Πρβλ. Κατὰ Λουκ. Θ' 62.
40. *E. Zinner,* Aus der Frühzeit der Räderuhr, München-Düsseldorf 1954, σ. 11.
41. *L. A.-M. Drancourt,* ὡς ἀν. σ. 99/100.
42. *E. Fromm,* The sane Society, New York 1955, κεφ. V § 5: «Ἡ ἐργασία».
43. *G. Bonn,* Afrika, Von der Magie zur Technik, εἰς: «Mensch und Technik in aller Welt», hg. v. *K. Tuchel,* Frankfurt/M-Berlin 1963, σ. 81.
44. Philosophische Tagebücher, dt. v. *G. Zamboni,* Hamburg 1958, σ. 27.
45. Ἴδε ἀνωτ. σ. 61.
46. *Λεονάρδος Da Vinci,* (Philos. Tageb. ὡς ἀν σ. 40).
47. *F. Klemm,* ὡς ἀν. σ. 10.

48. Εἰς τὸν *Μιχαὴλ Mästlin*, 8-10-1958 (Ὡς ἀν. τόμ. XIII MCMXLV, No 106, σ. 253).
49. *Harsdörfer (W. Fleming*, Deutsche Kultur, ὡς ἀν. σ. 230).
50. Eruditionis didascalicae lib. II, cap. XIX, XX (*J.-P. Migne* PL τόμ. CLXXVI 1854, σ. 759).
51. Ὡς ἀν. σ. 760.
52. » » 748.
53. » » 744.
54. Idiota de staticis experimentis (Opera [ed. *J. F. Stapulensis*, Paris] MDXIIII, fol. 94v).
55. Γενέσ. ΣΤ' 14/16.
56. *Guidi Ubaldi è Marchionibus Montis*, Mecanicorum liber, Venetiis MDCXV, praefatio (σ. 1).
57. Divina comedia, Inferno XXVI.
58. Ὡς ἀν. σ. 27.
59. » » σ. 30.
60. Discours de la méthode, éd. *E. Gilson*, Paris 1947 I, σ. 9.
61. De secretis operibus Artis et Naturae, cap. IV (Opera inedita, σ. 533).
62. «In quibus nihil magicum est.. Omnis magica potestas est inferior his operibus et indigna», ὡς ἀν. σ. 532/33.
63. 1269 μ. Χ. De magnete, seu rote perpetui motus, libellus, A' ἔκδ. Augsburg 1558.
64. De justitia et jure, Venetiis 1608 (A' ἔκδ. 1556), fol. 81 b.
65. *Φρ. Βάκων* (The Works, ὡς ἀν. σ. 735),

II

1. *Ὀλυμπιοδώρου* φιλοσόφου Ἀλεξανδρείας, Εἰς τὸ κατ' ἐνέργειαν Ζωσίμου- (Collection des anciens Alchimistes Grecs, éd. *M. Berthelot*, Paris τόμ. I 1887, σ. 84).
2. Ὡς ἀν. σ. 70.
3. » » σ. 83.
4. Roman de la rose, éd. *Francisque—Michel*, Paris τόμ. II 1864, σ. 173.
5. *J. Liebig*, Chemische Briefe, Heidelberg 1851 [3], σ. 47 / 48.
6. Ὡς ἀν. σ. 49.
7. *Ἀριστοτέλους*, Μετεωρολογικῶν A' 2, 339a 17.
8. » Περὶ οὐρανοῦ B' 4, 287a 33.
9. *Συνεσίου* φιλοσόφου πρὸς Διόσκουρον, Εἰς τὴν βίβλον Δημοκρίτου 18 (*M. Berthelot*, ὡς ἀν. σ. 69. Πρβλ. σ. 77).
10. Das Buch Paragranum (Ges. Werke, hg. v. *K. Sudhoff*, München τόμ. VIII 1924, σ. 181).
11. Γενέσ. A' 32 / 33.
12. Die Bücher von den unsichtbaren Krankheiten (ὡς ἀν. τόμ. IX 1925, σ. 256)
13. Labirintus medicorum errantium (ὡς ἀν. τόμ. XI 1928, σ. 187 κ. ἑ.).
14. In Ieremiam prophetam interpretatio, ὡς ἀν.
15. *J. Liebig*, ὡς ἀν. σ. 34.
16. *Ὀλυμπιόδωρος*, ὡς ἀν. σ. 84.
17. *Συνέσιος*, ὡς ἀν. σ. 57. Πρβλ. *Δημοκρίτου*, Φυσικῶν καὶ μυστικῶν 3 (*M. Berthelot*, ὡς ἀν. σ. 43).

18. *Δημόκριτος*, ὡς ἀν. 14 (σ. 47).
19. » » » 25 (σ. 52).
20. *Ὀλυμπιόδωρος*, ὡς ἀν. σ. 83.
21. Das Buch Paragranum, ὡς ἀν.
22. Ἴδε: *S. Hunke*, ὡς ἀν. σ. 182.
23. *F. M. Feldhaus*, ὡς ἀν. σ. 230.
24. *J. Liebig*, ὡς ἀν. σ. 52.

III

1. *José Ortega y Gasset*, Das Wesen geschichtlicher Krisen, dt. v. *F. Schalk*, Stuttgart-Berlin 1943, σ. 80.
2. *S. Hunke*, ὡς ἀν. σ. 220 κ. ἑ.
3. *H. Ritter*, Hat die religiöse Orthodoxie einen Einfluss auf die Dekadenz des Islams ausgeübt? εἰς: «Klassizismus und Kulturverfall», hg. v. *G. E. Grunnenbaum*–, Frankfurt a. M. 1960, σ. 125.
4. Ἴδε ἀνωτέρω σ. 143 κ. ἑ.
5. *H. Ritter*, Hasan al-Basri εἰς: «Der Islam», hg. v. *R. Strothmann*, Berlin-τόμ. XXI 1933, σ. 21.
6. Ὡς ἀν. σ. 22.
7. *H. Ritter*, Hat . . . ausgeübt? ὡς ἀν. σ. 120.
8. *E. Maier*, Sufik und Kulturverfall εἰς: «Klass. u. Kult.», ὡς ἀν. σ. 167/68.
9. Κεφ. II τῆς ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας διατριβῆς του «Rasi an-Nasa' ih» (*H. Ritter*, ὡς ἀν.).
10. Ὡς ἀν, κεφ. III.
11. *E. Maier*, ὡς ἀν. σ. 159.
12. *H. Ritter*, ὡς ἀν. κεφ. X.
13. *Nizami*, Haft Peiker, hg. v. *H. Ritter-J. Rupka*, Prag 1934, σ. 164 κ. ἑ.
14. Theologiae christianae lib. I (*J.-P. Migne* PL τόμ. CLXXVIII 1855, σ. 1159).
15. Epistola XIII (ὡς ἀν. σ. 354. Ἴδε σ. 1213).
16. Theol. christ. I. III (ὡς ἀν. σσ 1238, 1243. Ἴδε σ. 1643).
17. Ἴδε: *W. Hertz*, Gesammelte Aufsätze, hg. v. *F. v. d. Leyen*, Stuttgart-Berlin 1905, σ. 161.
18. Ἀνώνυμος χριστιανός: Ἴδε: *M. Grabmann*, Mittelalterliches Geistesleben, München τόμ. II MCMXXXVI, σ. 84.
19. *H. Newman*, Idea of University, London τόμ. V 1921, σ. 109.
20. Sermonum festivalium IV (*J.-P. Migne* PL τόμ. CCXI 1855, σ. 37.)
21. *H. Denifle*, Chartularium Universitatis Parisiensis, Parisiis τόμ. I MDCCC-LXXXIX, No 1, σ. 487: «Quod intellectus omnium hominum est unus».
22. «Quod mundus est eternus», ὡς ἀν. No 5, σ. 487.
23. » creatio non est possibilis» (No 184, σ. 553).
24. » non est orandum» (No 180, σ. 553).
25. » » » confitendum» (No 179, σ. 553).
26. » simplex fornificatio non est peccatum» (No 183, σ. 553). Πρβλ. No 168, 169).
27. «Quod Deus non est trinus et unus» (No 1, σ. 544).
28. » dicere Deum dare felicitatem uni et non alii, est sine ratione et fragmentum» (No 23, σ. 545). «Quod anima separata nullo modo patiatur ab igne» (No 19, σ. 544).

29. «Quod homo potest mortem amittit omne bonum» (No 15, σ. 544).
30. » felicitas habetur in ista vita, non in alia» (No 176, σ. 553).
31. » lex christiana impedit addiscere (No 175, σ. 553. Πρβλ. No 153).
32. » sermones theolagiae fundati sunt in fabulis» (No 152, σ. 552. Πρβλ. No 174).
33. No 18, σ. 544.
34. » 157, σ. 552.
35. » 144, σ. 551.
36. » 40, σ. 545.
37. » 154, σ. 552.
38. *S. Bonaventurae,* Sententiarum lib. II, dist. XVIII, art. II, qu. I ad 6 (ὡς ἀν. τόμ. II, σ. 448).
39. *S. Bonaventurae,* Collationum in Hexaëmeron XIX, 14 (ὡς ἀν. τόμ. V, σ. 422).
40. Chart. Univ. Paris. ὡς ἀν. σ. 78.
41. » » » » » σ. 487.
42. » » » » » σ. 70.
43. » » » » » σ. 131.
44. *M. Fournier,* Les status et privilèges des universités français, Paris τόμ. I 1890, σ. 452.
45. Chart. Univers. paris. ὡς ἀν. σ. 143.
46. Liber II Sententiatum, dist. XIII, C, 2 (Opera omnia, ed. *Aug. Borgnet,* Parisiis τόμ. XXVII MDCCCXCIV, σ. 247.
47. II Pars Summae Theologicae I tract., qu. 4, art. 5, part. I (ὡς ἀν. τόμ. XXXII MDCCCXCV, σ. 97).
48. Lib. I Posteriorum Analyticorum, tract. I, cap. I, solutio (ὡς ἀν. II MDCCCXC, σ. 3).
49. *Βησσαρίων* (*L. Mahler,* Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist, Staatsmann, Paderborn τόμ. II 1927, σ. 246).
50. 'Ανώνυμος δομινικανὸς χρονογράφος περὶ τὸ ἔτος 1343 μ. Χ. Ἴδε: *J. Burckhardt,* Conrad von Hochstaden, Bonn 1843 σ. 51.
51. *M.-P. Chenu,* Introduction à l' étude de S. Thomas d' Aquin, Montréal-Paris 1950, σ. 32.
52. *Βησσαρίωνος,* 'Αποκρίσεως πρὸς τὰ τοῦ 'Εφέσου κεφάλαια Ζ' (ΚΔ) 1 (*J.-P. Migne* PG τόμ. 161 (1866) σ. 200).
53. *P. J. J. Berthier,* Le triomphe de S. Thomas peint par Taddeo Caddi dans la chapelle des Espagnols à Florence, Friburg 1897.
54. *E. Gilson,* History of Christian Philosophy in the Middle Ages, London 1955, σ. 245.
55. *Δάντου,* Paradiso X 136.
56. Summae contra Gentiles lib. II, cap. IV (ὡς ἀν. τόμ. XIII, σ. 278/79).
57. » » » » » » III (σ. 277).
58. De substantiis separatis. cap. II (53) (Opuscula philosophica, ed. *R. M. Spiazzi,* Taurini-Romae 1954, σ. 24).
59. In Boetii de Trinitate, proem. qu. II, art. 3, ad 8 (Opuscula theologica, ed. *R. M. Spiazzi,* ὡς ἀν. σ. 334).
60. *Πλάτωνος,* Θεαίτητος 174, *Διογένους Λαερτίου,* ὡς ἀν. βιβλ. I 34.
61. *Guililmi de Ockam,* Super quatros libros Sententiarum, lib. IV, qu. II G [Strassburg 1483].
62. 'Ως ἀν. lib. I, dist. II, qu. IIII N.

63. » » qu. VIII Q.
64. » » » IX O.
65. The Works, ὡς ἀν. σ. 433.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

1. Πρβλ. *K. Rossmann,* Die Philosophen und die Technik εἰς: «Studium Generale», hg. v. *K. H. Bauer–,* Berlin– Jg. 4 (1951) σ. 63.
2. *A. Abusch* ἐξ ὀνόματος τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς 'Ανατ. Γερμανίας, 10-5-61 εἰς: «Wissenschaft und Technik dienen unserer Gesellschaft–», Magdeburg 1961, σ. 8.
3. *R. Jungk,* Heller als tausend Sonnen, Stuttgart 1956, σ. 122.
4. The Works, ὡς ἀν. σ. 738.
5. *R. Jungk,* Die Zukunft hat schon begonnen, ὡς ἀν. σ. 230.
6. 'Ως ἀν. σ. 231.
7 » » σ. 210.
8. «Καθημερινή», 4-10-1963.
9. *J. Rostand,* Peut-on modifier l' homme? Paris 1956, σ. 88.
10. *A. Einstein* εἰς τοὺς 'Ιταλοὺς ἐπιστήμονας (*C.–N. Martin,* L' heure H a-t-elle sonné pour le monde?, Paris 1955, σ. 12).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006